KRÚDY GYULA

PÓKHÁLÓS PALACKOK

VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK 1894-1908

VÁLOGATTA ÉS A SZÖVEGET GONDOZTA:
BARTA ANDRÁS

TARTALOM

Bevezetés az Ifjúság című kötethez
Dal arról a bizonyos szőke művésznőről
A tarlók romantikája
Az élet nehéz
Történet a szegény leányokról
Ite missa est
A tánciskola
Az aranysarkantyús vitéz legendája
Téli szelek
Regény a bánatos Andrásról
Egy öreg legény és háza tája
Hétszilvafás uraink
Nyíri csend
A tunya Zathureczky
Az asszonyfái szüret
A budai bakter
Az álmok hőse
Hét szilvafa
Út a faluba
A furfangos kísértet
A becsületes Gombos
A szurdoki szélkakas
A holt asszony udvarlója
A babonás ing
A régi asszony varázsa
A megye vizslája
A fehérlábú Gaálné
Az utolsó vendég
Asszonyok sarkantyús csizmában
A háromlábú tyúk
Az öreg gárdista
Az utolsó nemesi felkelés
Egy jeles mulattatóról
A főispán ebédei
A híres Gaál kisasszonyok
A báróné pipái
A legnagyobb bolond
A megye özvegye
A lord
A Gaálok álma
A Gaálok öröksége
Milyenek az asszonyok?
A lengyel korona
A geszterédi agarak
Rohi úr
Szép asszony papucsa
A ló meg a szoknya
A csipkekendő
Csörsz
Az ágyúgolyó
A gárdista bundája
A bujdosó földesuraságról
Az utolsó futóbetyár
Marosi örökösei
A pogány sarkantyúja
Ebéd után
Középkor
Zathureczky tréfája
Gólyahír
A kócsag
A zurdoki csata
Hogyan veszett el a lengyel korona?
Pókhálós palackok
Mátyás király csizmadiája
Rocambole ifjúsága
Középkori álom
Családi legenda
A hóbortos Kaveczky
A lyukas tallér
Lazac
Ábrándozás
Asszonyok inspekciója
Simplex
Selyemszoknya
Névtelen csárda
Dickens úr barátai
Tavasz
Madame Louise délutánjai
Egy csúnya lány álmaiból
A legendák műhelyéből
Filkóné, a mesemondó anyóka
A mesék megmaradnak
Jézuska csizmája
Régi pesti történet
Gyurkovay hazaballag
A holt király
Ábrándok
A délutáni vonat
Az udvar
A szerelem és a játék
Poprádi szállásai

BEVEZETÉS AZ IFJÚSÁG CÍMŰ KÖTETHEZ

Amennyit írtam, amennyit szomorú voltam - az mind az én ifjúságom.

Ha láttam valamit, ha fájt valami - és mennyi sokszor fájt az, amit láttam -, akkor írtam. Némelyik írásom csak annyi, mint egy könnyű sóhajtás vagy valami álombéli hang, ami még a szívünkben cseng, ha felébredünk, és nótával virágosodik ki a szájunk. Másik meg olyan, mint a felleges égboltozat, amiből a hideg eső hull, hogy alig ismerek magamra. Akkor tán jobban fájt valami mindennél, mint máskor. Az ablakomat verte az eső, és a papiros felett árnyékok jártak, a felhők árnyéki, amiket a szél hajtott az égen.

És mindig fiatal maradtam.

Ahogy levelezem most ezeket a lapokat, amik holnap a közönség elé kerülnek, hát kissé szégyellem magam. Meg szomorú leszek. Nem az első könyvem, de mégis, mintha nem volna több. Csak ez. Amelyikbe az én ifjúságom van szép kerek garmond betűkből sorokba rakva.

Virágosak a fák, az akác kibontotta virágait, az orgona meg minden illatát felém küldi; érzem még egyszer, hogy milyenek voltak azok a sóhajtások, amikből történeteket szőttem, hogy milyenek voltak azok az álmok, az elsők, a kikeletiek. Rosszul kövezett az utca, a házak se nagyok, de alattuk fehér ruhás lányok haladnak nevetgélve; egy gyerek csigát űz ostorával, a kék végtelenben fecskék cikáznak.

Bocsássák meg ifjúságomat, szépen kérem.

1898. június

Krúdy Gyula

Dal arról a bizonyos szőke művésznőről

A minap elmerengve olvastam a fekete betűs hírlapok hasábjait, midőn egy történet villant az eszembe. Egy történet, mely ifjúkori emlék! Hogyne volna rá kíváncsi a közönség, hogy én - ilyen vén rué - vajon a „Szentek bibliájá”-t lapozgattam-e - melyben a makk alsó és a tök filkó szerepelnek -, vagy pedig a szoknya után futkostam-e inkább. Töredelmesen bevallom, hogy én cselekedtem mind a kettőt. Előszeretettel viseltettem már kölyökkorom óta a „hazai csöndes” iránt, és mivel ezt az iskola padjai alatt is gyakoroltam, onnan kitették a szűrömet, több kollégáiméval együtt, a szoknya után pedig már csecsemő koromban is futkostam, ti. igen nagyon szerettem a dajkám keblén pihenni ki az élet fáradalmait. És még most is szeretem a nőket. Szeretem csókjukat, mert édes, szeretek mélyen a szemökbe pillantani, mert ez kellemes, szeretem karcsú derékukat átölelve tartani, mert az végtelenül bolonddá teszi az embert...

És most ezen rövidke emlékbeszéd után, melyet magam felett tartottam, térjünk át arra a bizonyos kedves és szőke művésznőre, kit e sorok felett megemlíteni volt szerencsém!

1

Felteszem Önökről, hogy mindnyájan emlékszenek arra a sajnálatra méltó eseményre, mely a minapában történt és borította gyászba a kávéházak színházpolitikusait, hogy az a kedves és éppannyira bájos, mint szőke művésznő, ki iránt Kiss úr a legtisztességesebb szándékkal viseltetett - visszalépett a színpadtól.

Önök, ugyebár, kíváncsiak arra is, mi indította Kiss urat arra, hogy szándékot tanúsítson, mert mint a szíves olvasó már eltalálni méltóztatott, Kiss úr szándéktanúsítása szoros összefüggésben van a bájos művésznő szomorú elhatározásával. - Oh, mert manapság már nagyon is okosak és éles elméjűek az újságolvasók. A történeteket olvasva, melyeket írójuk sokáig görnyedve az íróasztal felett tálal fel számukra, melyeket ők kényelmesen hátradőlve karosszékükben olvasnak el, ebéd után pipázgatva, azoknak ők első sorait olvasva, biztosan meg tudják mondani a végét; sőt fiatal lánykák - kik nagy buzgalommal böngészik rendesen a lap vonal alatti részét, a vasárnapi jour-fixeken összebújva egy sarokba s megsiratva az érzékenyebb részleteket, kik néha még az iskolában tanulják „Irálytanuk”-ból a levelezés művészetét - oly nagy tökélyre vitték a történetek végének eltalálását, hogy nekik az író már hiába löveti agyon Csergedező Elemért, ha reggelfelé hazajő a klubból, s kétezer forinttal marad adós a szőke grófnak.

Azért mondom, hogy az én történetem végét is kitalálták már bizonyára, de ez nem riaszt vissza attól, hogy történetkémet, mely újságolvasás közben jutott az eszembe, el ne mondjam.

2

Felteszem Önökről, hogy nyáron is olvasnak újságot, nemcsak a hosszú téli estéken, és felteszem azt is, hogy a „Színház és művészet”-rovat iránt is érdeklődnek, hol gyakorta lehet olvasni a nyári hónapokban, hogy N. N., a „Nemzeti” tagja, vendégszereplésre ment Mucsára vagy máshova. - Oh, mert a nyári hónapokban sok minden történik olyan, mi például télen nem adja elé magát. Így: a Krisztinavárosi és a Városligeti Színkör ilyenkor minden este az Opera és a Nemzeti Színház közönségében gyönyörködik, adnak ők is premiereket, és mesés

tantième-eket fizetnek a t. színdarabíró uraknak. Vagy... De minek is untatom én itt a t. olvasót példák felsorolásával, elég nagy eseményszámba megy már az is maga, hogy azok a kedves, de nem mindig tehetséges művésznők, kik erősen elhatározták magukban rálépni arra az útra, mely a milliók vagy legalábbis a „budapesti háziúr”-i címig és jellegig vezet - azok, mondom, ilyenkor vendégszereplésekre indulnak a naiv vidékre, ahol lekötelező, nyájas mosolygással fogadják a „helybeni kaszinóegyesület” által ajándékozott, tizenkét személyre szolgáló asztali lámpát és a lelkes aranyifjúság bazsarózsa csokrát. És aztán mégis elég hálátlanok a rézcirádás és rózsaszínű ellenzőjű asztali lámpást potom két forintért eladni a legelső öregneműüzérnek, és a rózsacsokrot pedig, továbbutazva, émelyítő szagáért kihajítani a coupé ablakán.

Ezt szükségesnek tartottam elmondani, hogy az alábbiak érthetőkké váljanak.

3

Felteszem Önökről, hogy bizonyosan kitalálták már azt is, hogy a bájos és szőke művésznő, ki iránt, míg én élek, a legköltőibb érzelmekkel fogok viseltetni, szinte rálépett az útra, mely a milliók vagy a józsefvárosi házak felé vezet, s mely gyakran csak rézlámpákat és hervatag rózsacsokrokat jövedelmez a rálépőnek.

Sűrű levélváltások után megegyeztek Medvési direktorral, hogy mily körülmények közt jöhetne létre a művésznő leutazása Karacsra.

Megegyeztek.

És a művésznő lelkes tisztelői (köztük én is) sűrű könnyhullatások között vallották be a kávéházi ismerős újságolvasóknak, hogy a bájos művésznő határozatlan időre el fog utazni, mert mint maga is mondá, már nagyon sóvárgott az Alföld szűztiszta, éltető levegője után. Egy háromkrajcáros képesújság fel is említette az esetet a „Személyi hírek” között.

Egy langyos és fehér nyári este, mikor az Erzsébet tér satnya, aszfaltba ültetett akácfái szomorúan tapasztalják, hogy senki sem keféli meg őket az egész napon rájuk rakódott kőszénportól - el is utazott a művésznő.

Leverten búcsúztunk el tőle a pályaháznál, hová kikísértük, és meghatottan, zsebkendőinkkel szemünket törölgetve, vonultunk be egy közeli étterembe, a „Zöld pelikán”-hoz.

4

Felteszem Önökről, hogy tudni fogják, hogy hol van az a „Zöld pelikán”, hol kitűnő marhaszeleteket lehet kapni, hol a bor rettenetesen hamis (mint mindenütt), hol a pincérek tegezik a vendégeket, és pofonveréssel fenyegetik, ha nagyon meri sürgetni a piccolóját, mit két óra előtt megrendelt. Remélem, hogy ezt mind tudták Önök. Sejthetik tehát, hogyan lehet egy kis „bús muri”-t rendezni a „Zöld pelikán”-ban. Minden liter borért a szenteket kellett leráncigálni a magas mennyekből, és revolvert szegezni a csaposlegénynek, hogy legyen szíves meghajlani a csapig. Mert oh, rettenetesen lusták erre az emberek.

Elég az hozzá, hogy hajnali négy órakor rendőrökkel dobatott ki bennünket a t. gazda.

5

Felteszem Önökről, hogy az alább következőkről sejtelmük sincs Önöknek, mikor e sorokat olvassák (de még nekem sem, mikor írom).

A szőke és kedves művésznő ugyanis igen hamar visszatért a mi kedves Budapestünkre a vendégszereplésről. Sem rézlámpát, sem hervatag rózsacsokrot nem hozott magával.

- Bizonyára valami barbár, durva, műveletlen nép lakik arra, bájos nagysád? - kérdeztük kórusban, mialatt gondolatilag üdvözlő táviratokat röpíténk a kedves Karacs felé, hogy oly hamar visszaadta nekünk a művésznőt.

- Oh, dehogy, kérem! A karacsi színházlátogató közönség igen művelt, de „j o b b s o r s r a é r d e m e s" - mondá szende mosollyal.

Ez a fentebbi, idézőjel közé szorított, ritkított betűvel szedett epitheton sokáig nem fért a fejünkbe, de tudakozódni mélyebb értelme után a művésznőnél sértésszámba is mehetett volna, ezért is csak úgy egymás közt és a kávéházban, bizalmas újságolvasókkal hánytuk és vetettük a „jobb sorsra érdemest".

Egy rész úgy magyarázta, hogy bizonyára igen szegény és kis városka lehet az a Karacs, melynek létezéséről eddig a fővárosban igen kevés embernek lehetett tudomása, és így még általunk világhírűvé emelkedik.

Másik rész meg azt vitatta, hogy a szándék meglehet a lakosságban, de a „vezérférfiak" lehetnek semmirevalók.

Soha várost még nem emlegettünk annyira. A szőke művésznő pedig állhatatosan hallgatott, és olykor haragosan el is pirult, ha a jelenlétében vitattuk az álláspontokat.

Már annyira voltunk, hogy bizalmasan tudakozódni akartunk a karacsi „vezérférfiak" jellemszilárdsága felől, midőn egy alak, torzonborz hajzatú és sötét arcú alak tűnt fel a láthatáron: Mélyvölgyi úr.

6

Felteszem Önökről, hogy Mélyvölgyi urat kifogástalan gentlemannek tartják, és legkevésbé fognak kétkedni párbajképességében.

Mi is annak tartjuk őt, habár első találkozásunk vele nem a legáhítottabb körülmények között történt. Ugyanis akkor leptük meg őt becses személyünkkel, midőn a legelkeseredettebb küzdelmet folytatta a bájos és szőke művésznő otthonának Cerberusával, a hű és borravalók után sóvárgó Johann-nal.

Mikor beléptünk, éppen akkor hangzott el a művésznő parancsszava:

- Johann, tegye ki a szűrét az ábrándos semmirevalónak!...

És Johann ádáz és igen tettleges tusa után foganatosította is a parancsot.

Mikor már a fönnebb érintett gentleman a küszöb előtt fekve ábrándozott az élet sivárságán, a rongyos szolgahad szemtelenségein, és általában mindenről, mi összefügg e sajnos kidobatással - csak akkor kegyeskedett bennünket is észrevenni a művésznő:

- Ah, uraim, rosszul jöttek. Fáj a fejem. Nem fogadhatok! - És ingerülten távozott a szomszéd szobába.

7

Felteszem Önökről, hogy ily körülmények között ugyanazt tették volna, mint mi, hogy lehangoltan ballagtunk át a szomszédos sörcsarnokba. Útközben hangzottak megjegyzések és nézetek, hogy a művésznő haja tulajdonképpen nem is szőke, hanem a legrikítóbb veres, és hogy a szája nagy, fogai feketék.

A kidobott urat már ott találtuk a sörcsarnokban, egy pohár sör mellett folytatva tűnődését, melyet a küszöb előtt kezdett el.

Csakhamar megbarátkoztunk, és Mélyvölgyi úr áthozatta a sörét a mi asztalunkhoz. És úgy éjfélfelé igen érdekes információkkal szolgált nekem e tárcacikk befejezésére. Sötét hangon mesélte el, hogy a művésznő azért jött tulajdonképpen oly hirtelen vissza körünkbe, mert Karacs kicsinynek bizonyult neki és a Medvési-trupp primadonnájának.

Mindjárt az első este összevesztek, és a bájos művésznő a másnap reggeli gyorsvonattal visszautazott a fővárosba. Mélyvölgyi úr, ki a súgó hivatását teljesíté ez estén, és így egész közelről szemlélhette a bájos angyalt, csupa szerelmi szonetteket dalolgatott neki a Corneville-i harangokból.

És a másnap estét Mélyvölgyi a színház helyett, hova hivatása szólította volna, a karacsi vasút indóházában tölté, mivel a tíz óra harminc perces vegyes vonattal szándékozott a szőke művésznő után zónázni. És szándékát meg is valósítá.

Még annyit tartott megjegyezni méltónak, hogy ő és a veszekedő primadonna hitvestársakul vannak beírva a mátrikulába.

8

Felteszem Önökről, hogy most Kiss úr után fognak tudakozódni tőlem, kit az I-ben voltam szerencsés megemlíteni, definiálva őt mint olyat, ki tisztességes szándékokat szokott táplálni.

Kiss úr csak azután jött, egy Liptó megyei földtulajdonos személyében, miután Mélyvölgyi urat - saját kérelmére - sikerült beprotegálnunk a Városligeti Színkörbe, hol most megelégedetten, de önérzettel foltozza a díszletekül használt és kilyukadt erdőrengetegeket és középkori vaslovagokat, mert boldogabb időkben a szabómesterséget folytatta ő.

Kiss úrnak pedig hivatása e történetkében, hogy elvegye a bájos és szőke művésznőt, ki iránt mi oly nagyon lelkesedtünk, és hazavigye Liptóba gazdálkodni, azon a kevés „ősin”, mi megmaradt.

(1894)

A tarlók romantikája

Pitymallik.

Lassan halványul el a keleti ég alja, s a szürke, ősziesen szürke és átható levegőben csodálatos rezgéssel ébred a hajnal. Feketének látszanak a rétek, s az útmenti fák szomorú sóhajjal, szinte fájdalmasan rezdülnek össze a hajnali nedves szellőben. Csend van. Még alszik a madár, korán van. A felszél nagy, szürke fellegeket kerget végig a homályos égboltozaton. A fellegek futnak a láthatár fölé, s alul csomóba torlódnak össze, és alattuk aranyosan, szinte szelíden csillan ki az első napsugár. Olyan csendes, melankolikus az egész táj. A légben már benne van a közeledő ősz csodálatos szürke lehelete. Olyan szomorú, olyan fájdalmas ez!...

A napsugár lassan kalandozza be az egész határt. Hideg ez a napsugár és homályos fényű. Nincs benne szín, nincs benne élet. Szinte közönyösen, rezignáltan, mozdulatlan csöndességben marad az egész világ. A csőszház fehér falán gyenge töréssel hajlik meg a fény, az eresz alatt csicseregve dugja ki fejét a fészekből egy szerelmes fecskepár. Aztán párosan húzódnak vissza a meleg fészekbe, koronkint pettyegve mondanak egymásnak valamit. Bizonyosan arról beszélnek, hogy nemsokára elhagyják a szelíd otthont.

Az eperfa sűrű lombjai között csiripelve ébred egy szürke komédiáscsalád: a csőszház verebei. Az öreg veréb, amelyik a legszürkébb és a legkopottabb, óvatosan ugrik ki a lombok közül. Fáradt, tunya repüléssel száll a kút kávájára. Körülnéz a világban, megborzolja kurta csőrével tollazatát. Ez nála az öltözködést jelenti. Aztán visszaszáll a fészekbe. Hangos csiripeléssel hozza magával a kicsinyeket. A fecskék kinéznek a különös zajra. Kicsúsznak a fészekből, aztán éles ívekben hasítják végig a levegőt.

A csősz pedig előjött valahonnan a ház mögül. Azt nem tudja senki, hol alszik a csősz. S ez azért van, hogy a tolvajok még éjjel is féljenek tőle, hogy előugrik valamelyik asztag mögül.

A csősz észrevesz minket. Illemtudóan köszön:

- Pálinkás jó reggelt az uraknak!

- Adjon isten, öreg! (A csősz mindig öreg.)

Illemtudóan húzza meg a feléje nyújtott pálinkásbutykost. Az ital melegen kortyan meg a csősz torkán. Reggel jólesik az ilyesmi.

- Hát van-e sok nyúl, öreg?

- Nyúl van, lőni is lehet, de az engedélyt kérem először! - szólt a csősz, és leakasztotta a szegről a táskáját, amelyiknek szíjáról nagy, rezes tábla hirdeti a város címerét. A kötelesség mindig az első!

Ebben igaza van a csősznek. A kötelesség csak az első, de a pálinkásbutykos legelső. Ha előbb tudakozódott volna a vadászjegyek iránt, és azután ivott volna, az már a hivatalos tekintély rovására menne. Mert a csősz, ha a táska nincs az oldalán - semmi. De mikor ott van a vállán a rézcímeres táska, akkor már hivatalos személyiség, mezei őr, a neve Nagy József. Az inge kék, a mellénye pitykés, a kalapja zsíros, mint a kanászoké: ez a csősz.

A csősz rendbe hozza magát, mert velünk jő. Ő tudja, hol a sok nyúl, ismeri az egész határt, mint a tenyerét. S ezért kap a csősz tőlünk egy ezüstforintost, inni és enni, amennyi kell, és minden második nyúl az övé. Hát nem jó foglalkozás ez? Augusztus 15-től így megy a csősznek mindennap, míg csak le nem esik az első hó. Akkor megritkulnak az üzletbarátai.

Leszáll a taksa, először egy fél forintra, aztán két hatosra, december végén egy szivarcsutak is értéket képvisel. S ez azért van, mert decemberig megritkulnak a vadászok is meg a nyulak is. A vadásznak elfagy a lába, vagy lelohad benne a szenvedély, a nyúl hasonlóképp beleun az örökös puskadurrogatásba, s leül a hó tetején a hátuljára, és a bajuszát pödri a vadász előtt. Az ilyen nyúl csak a kezdő vadászoknak való, az öreg, tapasztalt vadász restellné lelőni, és inkább otthon marad, és süti a makkot a kályha mellett.

De ilyenkor még kéjes érzés a vadászat.

Elindulunk. A csősz elöl megy. Van egy ujjnyi pipája, azt szortyogtatja, és hegyeset köpköd tőle.

A nap felkapaszkodik az ég peremére. Erősen tüzel, de ilyenkor augusztus közepén már nem érezni a melegét. Csodálatosan mély az ég, olyan mélykék, hogy elvesz benne a gondolat. Az ijesztő nagy, szürke fellegekből szelíd bárányfelhők válnak, amelyek puhán és végtelen bájjal húzódnak feljebb, mindig feljebb a végtelen kék ég mélységébe, míg lassan elhalványulnak s elmosódnak, eltűnnek a kékségben...

Kutyacsahintás hangzik.

Egy szürke füles tűnik fel a dűlőúton. A csősz tűhegyeset köp, s elereszti a kopókat. A nyurga kopók csaholva kapaszkodnak a nyúl után. Köztük egy apró dakszli nyivákolva rohan.

A kutyacsaholásra megrettenve ugrik ki egy másik nyúl a sötét lucernásból. Rémülve vág neki a fekete szántásoknak, a füle a hátához simul, ahogy fut... Nagyot durran egy puska, hogy visszhangzik belé az egész határ. Vijjongva emelkedik fel egy vércsepár a tarlóról. A reggeli szellő tovaragadja a cső elől a füstöt. A nyúl még egy kétségbeesett ugrást tesz, de dörögve szólal meg a második cső. A nyúl eldől a fekete szántásokon. Rugdalózik, aztán elnyúlik. A szemek fényesen csillognak össze, s mindinkább távolodik a kopók csaholása, és a légben, a tiszta augusztusi levegőben hosszú gomolyokban száll a szürkülő tarlók felett a puskák füstje; kéken, melegen, puhán enyészve el a messzeségben...

(1895)

Az élet nehéz

1

A betegség az élet átka. Mikor már nagyon kezdünk elbizakodni, és igen-igen sokat tartani magunkra, s emberi gőggel erősnek és legyőzhetetlennek hisszük magunkat, jő a betegség, földhöz vág, megkínoz, meggyúr, megpuhít, és csak akkor bocsát el, mikor ismét alázatosak és szerények leszünk.

És olyan a betegség, hogy nem lehet vele alkudni. Jön kérlelhetetlenül. Hiába mondjuk neki, hogy majd holnap, majd a jövő esztendőben, jön akkor, midőn legszebbnek látjuk az életet, ragyogónak a földet, s boldognak tudjuk magunkat, jön akkor hirtelen, kárörvendve. Birkózunk vele egy napig, két napig, nem akarunk róla tudni, úgy élünk, mint máskor, de végre mégis ő lesz a győztes. Ráül a mellünkre. „Te gőgös, büszke ember! Látod, mi vagy? Ismerd be, hogy semmi sem vagy, csak por, semmi más! Nem ismered be? Jó!”

Akkor elhívja az egyik szolgáját, a lázt. Orozva, leskelődve tör ránk. Először csak a simogatását érezzük; bágyadtan alszunk el simogatására. Csak ezt várja, hogy torkon ragadjon. Az alvó emberrel könnyű elbánni. Gyilkol a galád reggelig, cseppenkint öldösi meg bennünk az életerőt, hanem a sötétséggel eltűnik. Akkorra előkerül a betegség másik szolgája, a gyengeség.

Egy szelíd arcú apácanövendék ez. Titkon suhan elő, csak napok múlva tudjuk meg jelenlétét. Először nehezünkre esik megfordulni az ágyban. Azt mondjuk: „Ellustultam a sok heveréstől. Holnap felkelek.”

A gyengeség nevet magában. Másnap a karunkat nem bírjuk felemelni, s a toll kiesik az ujjaink közül, harmadnapra már mozdulni sem tudunk. Éjjelenként a láz pusztít.

S ez így megy napokon.

A betegség vigyorog a szoba sarkában:

- Ember, még most sem adod meg magad?

Én azt mondtam: - Nem...

2

Igen, a láz üldöz éjjel-nappal, és ilyenekre tanít. Gondolom, kiszívja belőlem az utolsó csepp életerőt is, az agyamból a vért, a gondolaterőt, s mint egy kiaszott spongya, üres és tartalmatlan lesz az agyvelőm.

Most elhagyott egy kissé, de tudom, itt leskelődik. Vár, hagy pihenni, hogy annál nagyobb erővel törhessen rám.

Odakünn esik az eső. Ősziesen, suhogva, csendesen. Ahogy elnéztem a vég nélküli, nedves vízfonalakat, amint halkan, nesztelen pocsogással simulnak egymás mellé itt a szürke légben, háromemeletnyi magasságban az utca felett, sejtelmek lepnek el, melankolikus, bús sejtelmek, amelyek néha máskor is keresztülboronganak lelkemen a júliusi nap aranyosan lángoló nappalain. A mulandóság érzete ez. Még ugyan augusztus van, a bájos, aranyos nyárutó s talán

holnap vagy még délután ragyogva, diadalmasan szökik ki a nap az esős fellegek rongyai között - s az emberi lélek csodálatosan bizarr alkotása mégis sejtelmeket, búsan szomorú sejtelmeket ébreszt föl a közeledő őszről, sárguló lombokról, mulandóságról. Nem tudunk többé úgy örülni a napsugárnak, nem a balzsamos nyárnak.

Valaki kopog az ajtón. Szerényen, halkan. Bevárja az ajtó előtt, míg megszólalok.

- Szabad.

Lábsúrolás következik erre. Megnyílik az ajtó. Aki bejön, az Kun Péter néptanító. Az én falumból.

Köszön.

- Adjon Isten, Kun Péter. Üljön le. Mi jót hozott?

Leül. Körülnéz. És megszólal.

- Betegnek tetszik lenni?

- Igen, öreg.

Megmondom neki a bajomat. Kun Péter medicinát mond. Az biztosan használ. Ő tudja. A pesti doktorok kontárok. Ezt is tudja. És ugyanezt tanácsolná, ha tudná a bajomat ő is, a nagyasszony.

- Igen, megvan az anyám?

- Kérem, csendesen, mint falun az emberek. Üzeni, hogy éppolyan legyen az egészsége, mint az övé, kérem. De látom, hogy másként vagyon. De az nem baj, kérem, a láncvirág gyógyít. Egy fél liter vízben és melegen. Úgy jó.

Kun Péter, ez egy öreg falusi mester. Az ábécét nála tanultam. De régen. És egészséges mindig, csak a szemei gyöngülnek, és az a baj.

És szól így:

- Kérem, ahogy az ember vénül, mindig nagyobb gond lesz az élet. Érezni kezdem, hogy súlyos feladat élni. Mert, kérem, tele van akadállyal az az ösvény, amelyiken más ember nagyon könnyen végighalad. Én immár hatvannyolcadik esztendeje taposom, és mindig akadályokkal.

Mondom, hogy igazán nehéz az élet. - Péter mester közelebb húzza a székét, és gyorsabban szól. Mintha énekelne a beszéde. A sok tanítás, gyereknevelés... Haragusznak arra az istenek, akit tanítónak szül az anyja.

Kérem. Tizenkét esztendeig a gimnáziumban és két évig az egyetemen eminens voltam mindig. Eminens, kérem. És egy szegény néptanító lettem. Azt mondták akkor, hogy rossz a természetem. Dacos vagyok és igazmondó, azaz így szóltak: „Nincs modorod, Kun Péter.” De hát mi az a modor, kérem? Most már, ötven esztendő múlva megtanultam, hogy a jó modor az, ha nem mondunk mindig igazat. Néha ugyan lehet, de legtöbbször nem, különösen akkor nem, ha kárunk lesz abból. Mert, kérem, nem igaz ám az a deák mondás, hogy *Fiat justitia, pereat mundus.* Aminthogy sok minden nem igaz, ami deákul van. Legyen igazság, vesszen a világ! Igen szép, de nem lesz igazság soha, a világ sem vész el, hanem beverik a fejünket, azaz megkap a sors, és eldob Liptóba, pokolba, néptanítónak.

Kérem, ötven esztendő sok. És mindig gyerekekkel vesződni! Még több. Szakállas, bajuszos emberek ma a volt növendékeim. Egyik-másik őszül. Vénember. Tehát azt mondta Koczka úr otthon, a nótárius, hogy menjek az alispánhoz, a vármegyére. Megérdemlek valamit, hogy annyi gyereket tanítottam az írás mesterségére.

Hát kérem, a múlt hónapban elmentem. Igen sok órát köllött várni, míg a tekintetes alispán úr kegyes színe elé juthattam... Kérem, tetszik ismerni a mi alispánunkat? A gőgös, büszke Krotnayt? Igen büszke a szegényhez. Belépek. Rám kiált.

- Mit akar?!

Hát, kérem, elmondtam csendesen a mondókámat. Egyszer közbeszól:

- Igazat mondjon, hallja, ötven esztendeje tanító?

Kérem, sohasem szoktam hazudni. És erre megmozdult bennem valami. Abból a régiből, a régi szerencsétlenségből. Kiegyenesedtem:

- Ha nem hisz az úr, járjon utána. Különben nem kértem semmit. Alászolgája.

És otthagytam. Hallottam, hogy utánam kiáltotta:

- Nézd a vén bolondot, hogy szalad a fejével a falnak!

Hát persze hogy a falnak szaladtam. De míg hazáig értem, azt hittem, megöl az indulat.

Otthon, ahogy elmondtam a dolgot a nótáriusnak, azzal biztatott a jó ember, hogy még a nyugdíjamat is elveszthetem, mert az alispán úr nagy úr.

- Nagy úr? Akármilyen úr, de az én becsülettel megszolgált nyugdíjamat el nem veheti - mondtam. Van még igazság. És, kérem, feljöttem ide az igazságot keresni. Egy kis segélyt szeretnék kapni. Mert igazán nehéz, nagyon nehéz az élet.

Nehéz, tudom. S biztattam Kun mestert, hogy az igazságot bizonyosan meg fogja találni.

3

És azóta elmúlt öt nap. Péter mester eljött mindennap. Mindennap fáradtabban, kimerültebben. Az első nap a miniszterhez küldték. Ott őgyelgett reggeli kilenc órától késő délig az előszobában. Akkor megkérdezték tőle, hogy mit akar.

- A minisztert keresi, öreg, a minisztert? Hiszen az nincs itthon, elutazott. Menjen az ügyével az államtitkárhoz.

Ment ahhoz, de ma elutazott az is, mielőtt Kun Péter csak a színét is látta volna.

Itt ült az ágyam előtt, és halkan, töredezve beszélt az öreg falusi mester. El volt fáradva nagyon-nagyon a sok hercehurcába.

- Kérem, hazamegyek, és nevelem tovább a tót gyerekeket magyarnak. Egyszer mégiscsak mondani fogja valaki, hogy derék ember volt az öreg Kun Péter, ha meghaltam. Ha más nem, az a bajusztalan gyerekember, akit segédtanítónak küldött hozzám a nagyságos tanfelügyelő úr. Ő már úgyis többet tud, ő modern, és úgy tanít: modem szellemben. Csak az a baj, hogy a gyerekek nem tanulnak meg sem írni, sem olvasni, másképp kitűnő az a modern rendszer. Hát ez a fiatalember fog örülni, mert a helyemre kerül.

Igen szomorú volt az öreg, s lehangolttá tett engem is a baja. Nagy, igen nagy baj szegény embernek lenni, mert az élet a legsúlyosabb feladat a földön.

(1896)

Történet a szegény leányokról

1

Ez a mi utcánk, a Fekete Szűz utca, a világ legcsendesebb helye. Az utca végén a templom; régi, több száz esztendős, együtt született az utcával. Akkor belevette magát e helyre az ájtatosság és istenes magaviselet. Azóta mindig így van. Itt lakik a pap, az egyházi férfiak és mindazok, akik istenes magatartásukkal rászolgáltak arra, hogy helyet foglalhassanak a presbiteri padsorban vasárnaponkint, s helyeslőleg bólingassanak onnan prédikáció közben a lelkész úr szavaira. A többi népség ezt a bólingatást a presbiteri padsor után csinálja, miután e kiválasztottak csak tudják, hogy mikor kell a lelkész úr oktatására fölhúzni a szemöldököt magasra, egész a homlok csúcsáig, ami azt jelenti, hogy nem egészen alkalmazkodnak a prédikációhoz, avagy helyeslőleg bólintani, ami megelégedést és lelki gyönyörűséget jelent.

Tehát ez az utca a csöndes és ájtatos hely. Az emberek beleszületnek ebbe a templomos hangulatba, benne élnek, és belenevelik a gyerekeiket. Itt nincs éjszakánkint duhaj kurjongatás a zöld zsalugáteres ablakok alatt, a bakter itt szundíthat nagyokat, nem zavarja őt ez időtöltésben senki.

De azt ne tessék gondolni, hogy virágtalan és általában szomorú ez a hely, leányok is laknak ebben az utcában. Itt mindjárt a jobb sarkon, ama hegyes tetejű, zsindelyes házban Fabriczius uram, becsületes szűcsmester - foglalkozására nézve - neveli két gyönyörűséges virágszálát, tovább Vég Tamás, ki első nótárius a városnál, szintén két ártatlan hajadonnal. És így tovább, akad mindenütt, ha még csak iskolás fruska is. A leányok muskátlis cserepeket raknak az ablakba, a zöld zsalut felbillentik egy kissé, és úgy néznek ki tavaszi napon délutánokon a jövőmenőkre. Halk zümmögéssel csacsognak, nevetgélnek és sugdosódnak olyan dolgokról, amit csak leány ért meg.

Valaki jön az utcán. Könnyed, neszelő léptek hangzanak fel, a leányok a muskátlis cserepek mögé bújnak. S lenn az utcán közelebb hangzanak a szapora, kecses lépések. Egy leány halad el az ablak alatt. Nem néz föl sehová, sehol sincsenek barátnői. Hidegen fordítja félre az arcát, nem látja, de sejti leányos ösztönével, hogy most őt nézik, nézik mindenfelől csipkelődő, kíváncsi leányszemek.

Mintha egy gúnyos, de meglepetést kifejező *ah* lebbenne végig a nyári levegőben, végig az egész utcán, a leányos házak ablakaiból.

A leány pedig, aki az utcán halad, fruska még, rövid ruhás, de kifejlett, bájos és szép, sőt nagyon szép jelenség, nem néz sem jobbra, sem balra; siet. Ez a leány Vass Terka, szebben: kilényi és szentmarjai Vass Teréz; azok a leányok pedig, ott, az ablakok mögött, csak kisvárosi polgárleányok, pletykázó, pénzes polgárleányok, akiknek nem szabad bizonyos regényeket olvasni, s lesütött szemmel haladnak el a férfiak mellett, de néha és titokban ábrándoznak, mintha egy aranyzsinóros atilla s egy fényes, igen kellemesen csörgő kard, no meg a hozzávaló hetyke bajusz és mosolygó szem emelkedne ki az ábrándok rózsafelhőiből.

De ez a Vass Terka? Ez nem közéjük való. Ő nem fél egyedül járni az utcán, dacos egykedvűséggel néz el a férfiak feje fölött. S a járása nem csoszogó, alázatos, de fürge és ruganyos, mint az őzé, és ezért igen bájos. A tavalyi blúz mintha megfeszülne termetén, itt-ott stoppolások látszanak rajta, de ez nem tesz semmit.

Vass Terka kiér a kisváros egyedül kövezett utcájára. Elhalad az apró cukrászbolt előtt.

A garnizon lompos, ásítozó bakatisztecskéi bambán és csodálatosan kíváncsi arccal néznek utána. Kérészy Ubul, ez az elszegényedett, vén fertálymágnás, aki monoklit hord a bal szemén, de senki sem tudja, hogy miből él, gyönyörködve dörzsöli össze a kezét, s a tisztekhez fordul, akik szerinte az egyedüli tisztességes emberek ebben a rongyfészekben. Mosolyog és henceg:

- Ez a leány! Ismertem az anyját is. Ezelőtt húsz esztendővel a menyasszonytáncot én jártam vele künn a bélteki kastélyban. Az apjuk alispán volt, hanem - s ekkor szomorúan, de mélységes természetességgel legyint a kezével a vén dzsentri -, de tudjátok, a krach... Igazi jukkerleány azonban! A vér, persze, a vér!

2

Azonban az mind igen régen volt, amiről Kérészy Ubul emlékezik. Körülbelül... No, igen sok esztendő előtt. A Vassék kiskirálysága, az a jó televény, több ezer holdacska tömérdek messze úszott a mától, oly messze, hogy a három árván maradt Vass leány ma igen szomorú viszonyok közt él itt a Fekete Szűz utcában, egy bizonyos Bú Tamás nevű varga zsindelyes házikójában. Az első két szoba a három leányé, itt pereg a varrógép, hátul a varga zakatol mesterségével. Mert mit tegyen három leány, ha árvaságra, szegénységre jut? A varrógép kenyeret ád, és ha e kenyér barna is, de jóízű, ízletes a kávé is.

Mikor a leány azt látja, hogy az apja első úr a vármegyében, és udvarlók rajongják körül, nem gondol a férjhezmenéssel. Amália, ő a legidősebb, egymás után utasította vissza a kérőket, bár... Igen, igen, ma már, mikor Máli lett belőle, meg lehet vallani, hogy volt egy Károly nevű aljegyző a megyénél, aki néha tetszett neki, sőt egyszer sokáig néztek is egymás szemébe a kertben, egy kis zöld padon, de közbejött Madame Agathea a kötéssel:

- Bon jour, mon cher aljegyző úr! - intett már messziről mosolyogva a koros francia hölgy. S megcsörrentek a horgolt fél kesztyűk között a kötőtűk, egy gyermekfő nagyságú pamutgombolyag és egy félig kész piros csíkos, fehér harisnya hullott a földre, éppen az aljegyző úr lábaihoz. A barna, hetyke bajuszú fiú szolgálatkészen hajlott utána, s Madame legbájosabb mosolyával ült le a zöld kerti padra, Amália és Károly közé. A társalgás megindult, Amália azonban szórakozottan figyelt tovább egy lomblakó kis madarat, amelyik halkan flótázva bujdosott a galagonyakerítésben... Az a piros csíkos, fehér harisnya okozta, hogy ma itt görnyed a varrógép fölött, s néha, ritkán, holdvilágos estéken ábrándozva néz a világos éjszakába, de hirtelen eszébe jut, hogy cikóriát elfelejtett tenni délután a kávéba... Mert, Istenem, miről ábrándozhatik a szegény, megvénült leány? Miről, miről? És hasonló Liszkának is a története. Liszka itt dolgozik a másik ablak mellett. Gyönyörű dolgokat hímez és horgol. Miután nincs baja a varrógéppel, meghízott, többször jókedve is van, ilyenkor szeretne dalolni, csak halkan, csak dúdolgatva, egészen csöndesen... De Máli int csontos kezével a másik ablakból, s így szól:

- Hadd el! Azt akarod, hogy ezek pletykázzanak rólunk?...

Máli viszi ugyanis a háztartást, Liszka abbahagyja tehát a dalt, és szomorú lemondással hajlik ismét a hímzőtábla fölé. Ó, mert ő sem szeretné, ha azok a polgárleányok pletykáznának róluk. Bár nem veszik őket semmibe, a kilényi és szentmarjai Vass kisasszonyok, de vajon célszerű volna-e azért pletykára adni okot?

És itt Teréz, akinek jövője van! Már csak őérte is óvakodni kell minden pletykától. Máli ezt jól tudja mind, tudja, hogy Teréznek jövője van, hogy ők sem fogják soká hajtani a varrógépet, dolgozni a vért szipolyozó kereskedőnek, mert Teréz napról napra nő, és minden hajnalhasadás új rózsát fakaszt az arcán.

Mert a dolog így áll. Máli fölteszi a kérdést magához, hogy ha például jön egy gavallér, egy báró, vagy mondjuk, csak egy kamarás is, egy igazi úr, vajon kit fog választani? A pénzeszsák szűcsmester Ibolykáját, avagy Vass Terkát, aki igaz, hogy szegény, de a név nem pótolja-e a sok összehalmozott, fülledt bankót és penészes tallért az igazi gavallér előtt?

Így gondolkozott Málcsi és Liszka, és mert Teréz volt a család reménye, e nyáron Teréz tánciskolába került. Igaz, hogy csak Andercs úrhoz, ahova csak iparosleányok és bolti lovagok járnak, de Teréznek nem szükséges őket észrevenni, s a tánc, mint Málcsi ezt jól tudta, egy egész hozományt képvisel egy szép, kedves és főként úri leány részére.

Teréz tehát megkezdte a tánctanulást Andercs úrnál.

3

Andercs úrnak alkonyattal nyílt meg az iskolája. Napközben a táncmesternek más foglalkozása van. Így nyári időben, világos, hosszú estéken, mikor száraz az udvar, miért ne csinálhatna tanfolyamot a táncból egy hozzáértő ember? Ő nappal bosnyák pipákat és szivarszopókákat farag, de este leteszi a bőrkötényt meg fúrót, és ellejti a négyesből az első figurát, aztán csattogtatja a tenyerét, s az ütemre vaskos szorgalommal igazodnak a párok. A hölgyek megfogják a kötényüket, Andercs úr ritmikusan énekelve vezényel:

- Eperfától akácfáig. Akácfától eperfáig...

Egy fiatalember hegyesen fütyül. És mindez az egész tanfolyamra egy forint és negyven krajcár. Gyermekek kilencven krajcárért. Andercs úr művész, mindenesetre hosszú hajat hord, amit lépcsőzetesen nyír meg a tükörből, ha vállánál tovább ért. Kicsi és fürge, de mintha hibázna egy kereke, szóval, művésztemperamentum.

Midőn Terka egy este hazafelé indult, egy fiatalember csatlakozott hozzá. Így szólván:

- Naccsádkám! Ugyebár, megengedi, tisztelt kegyed?

Terka gúnyosan kacagott föl.

A fiatalember nagy, vörös kezeit dörzsölgette, s tetszőleg rázogatta a lábát.

- Naccsádkám igen virgonc, és én is az vagyok. Nevem Kiss Mihály...

Terkának tetszett ez a mulatság.

- Lakatos?

- Nem. Férfiszabó Ficzkai úrnál. Igenis.

Terka elfordult.

- Nincs szükségem arra, hogy hazakísérjen.

És elindult Terka. De Kiss Mihály férfiszabó nevetett a háta mögött. Hítta a pajtását:

- Gyere csak, Pereczes Jóska! Nagyszerű ez a kis begyes! Nagyszerű...

Híttak egy másik fiatalembert. Elmondták annak is a dolgot, s együtt nevettek.

Terka vérvörös arccal, csillogó szemmel rontott rá a nénjére, ahogy hazaért:

- Te, én nem megyek többet a tánciskolába!

Máli bámulva nézett rá:

- Hát az egy forint negyven krajcár? Hiába fizettünk?

Terka ledobta magát egy székre. Nagyon dühös volt. Haragudott mindenkire, különösen a nénjeire, akik azt akarják, hogy táncolni tanuljon, és haragudott Kiss Mihályra, a szabóra.

Máli fölemelkedett a karosszékből, ahol eddig ábrándozott, s hosszú léptekkel kezdett járkálni a szobában. Összefonta a hátán a két kezét, s igen komolynak látszott. Liszka gömbölyű termetével összehúzódott a pamlag sarkában. Nem szerette, ha komoly hangon beszélnek körülötte. És ez a Máli nem nevet soha. Az est leereszkedett a városra, a hold a tetők fölött kalandozott. Liszka fázósan húzódott össze a pamlag zugában. Nem szerette a hideg, fényes holdat. És most oly komor e csend, mintha családi törvényszéket tartanának. Pedig egyszerű a dolog. Terka nyakas, de nem szabad engedni neki, mert ím a jövője... A jövő! Tánc nélkül jövő? Az nem lehet.

Máli komoran állt meg Terka előtt, aki lehajtott fővel várta a zivatart. A vénleánynak azonban szokatlanul szelíd volt a hangja:

- Megsértettek?

Terka a fejét rázta.

- Hát?

- Egy szabó haza akart kísérni.

- Ennyi az egész?

- Ennyi.

Máli összecsapta a kezét:

- Ó, te liba!...

Terka ezt sértésnek találva, dacosan mormogta:

- Nem vagyok liba, jegyezd meg...

A vénleány azonban hevesen kezdett gesztikulálni:

- De igenis az vagy! Ily csekélységen megakadni! Egy Vass Teréznek! Hát annyira gyermek vagy, hogy nem tudod fölfogni, hogy neked, érted, neked, az ilyen ripőköket észre sem szabad venni! Egy szabót, egy... egy kecskét!

Teréz elnevette magát. Nevetett Liszka is, de csak szelíden és álmosan.

Máli simogatni kezdte a Teréz aranyszőke fejét:

- No látod. Alkudj meg a körülményekkel, kis bogaram, s akkor jövőd lesz. Az úri tánciskolába nem mehetsz, mert az drága, és ha idejársz, azt nem tudja meg senki. Azok nem számítanak. Ne légy gyermek. Nem szabad ily csekélységeket észrevenni, mert a jövőd...

És így folyt tovább. Ez a jövő arra bírta Terkát, hogy másnap este megint csak elment a tánciskolába.

4

Megeredt az eső. Gyors, zuhatagos nyári zápor, messziről villámlott és dörgött hatalmasokat. Majdnem éjszaka lett, és Terkát, ahogy a tánciskolából haza igyekezett, útban érte a zápor. Fölkapta a ruháját, és erősen sietett.

De ím, ahogy kifordul a Fehérhajó utcából, úgy hallja, mintha valaki gyorsan lépkedne utána. Kissé megfordul, s a szeme szögletéből hátranéz. Egy esernyős fiatalember. Már ideér mellé. Köszön, és ajánlja az esernyőjét.

Terka egy pillanatig habozva néz a fiatalemberre. Az mosolyog szelíden és kedvesen:

- Bocsánat, de... Én ismerem már régen nagysádot látásból. Ó, igen régen. Kemény, főispáni titkár vagyok, doktor Kemény Béla...

Terka az esernyő alá lép. És kicsi híja, hogy el nem rebben az ajkáról:

- Én is ismerem látásból...

De nem mondta. Mert a fiatalember csinos rendkívül. Pesten fogalmazó volt a minisztériumban, s micsoda karriert csinál még! Ott lakik a Fekete Szűz utcában ő is. Gyakran látják egymást.

Most sietnek. A fiatalember apróságokról beszél. Teréz néha igent és nemet mond.

- De ön, doktor úr, egészen megázik - szól egyszer Teréz a fiatalemberre pillantva.

Kemény mosolygott, de igen szelíden és ártatlanul.

- Nem tesz semmit! De egy mód van...

Mosolygott ismét Teréz, és a Kemény odanyújtott karjába kapaszkodott. Így mentek egymás mellett. Teréz úgy érezte, hogy jókedve van. Ritmikusan lépkedtek, s úgy találta, hogy Kemény néha gyöngéden, alig észrevehetően megszorítja karját. Nem bosszankodott, sőt, ki tudja, miért, jólesett neki.

Már itt jönnek a Fekete Szűz utca elején, a templom mellett. Úgy találják mind a ketten, hogy egy kissé gyorsan jöttek. Egymásra néznek, s mintha bizalmas, meleg és jókedvű mosolygásba csillogna össze a szemök.

- Honnan jött most? - kérdé Kemény.

Terka gondolkozott egy pillanatig. Ilyenkor szabad hazudni.

- Egy barátnőmnél voltam.

A férfi gyöngéden megszorította a karját, s gyermekes mosollyal kérdé:

- És mikor látogatja meg ismét a barátnőjét?

Teréz halkan, mint egy turbékoló gerlice, kacagott. De ismét egymásra néztek, s mosolyogva csillogott össze a tekintetök. Terka vakmerően mondá:

- Holnap és...

- Nos? És?

- Semmi. Itthon vagyok.

Egy pillanatig szembeállottak a záporban. Terkának meztelen kezére csöppent egy hideg esőcsepp. Erre összerezzent. Mondani akart valamit, de csak a kezét nyújtotta a férfinak.

Kemény hirtelen előrehajolt. Közel, egész arcához, úgy suttogta:

- Mondja, Teréz, mit akart az imént mondani?...

Fogta a kezét, és a leány érezte, hogy az a kéz meleg és puha, azonban férfiasan izmos is. De elfordította az arcát. Halkan felelt:

- Majd megmondom máskor... Holnap. Jó éjszakát...

A férfi fölemelte a Terka kezét, s le is hajlott egy kissé, és úgy csókolta meg.

- Jó éjszakát.

De, Istenem, aludhatott ez éjszakán Terka nyugodtan? Igen sokat gondolkozott azon, vajon szóljon-e a nénjének az új ismeretség felől. Fölöslegesnek találta azonban.

De a kezét, a jobb kezét néha fölemelte az arcához, s végigcirógatta vele az arcát ott, ahol Kemény doktor megcsókolta.

Miért?

Istenem, ezt nem lehet kérdezni, és végre is Terka sem tudta, hogy miért.

5

...Igen, és egy délután - már sokára, két hétre - Teréz kirukkolt a nénje előtt az új ismeretséggel.

Máli egykedvűen hallgatta, s minden figyelmét arra fordította, hogy egy hegyesre pödört cérnaszálat befűzzön a géptűbe. Liszka azonban elfelejtkezett a nénje reguláiról, és vakmerő jókedvvel kacagott föl. De amikor látta, hogy senki sem visszhangozza a nevetését, elhallgatott, s újra a hímzőrámára hajolt, de ezt mormogta halkan:

- A tücsök, úgy látszik, szerelmes...

Terka mérgesen kiáltott rá:

- Nem vagyok tücsök, jegyezd meg magadnak... Különben is...

Hirtelen elcsendesedett a hangja, s félénken folytatá:

- Különben is... ma el fog jönni...

Máli fölugrott, mintha rugó lökte volna föl:

- Ide?

Terka lesütötte a szemét.

- Ide... négy órakor. Megígérte...

Csönd lett egy pillanatig. Máli mereven nézett a lányra, Liszka, mintha semmit sem hallott volna, tovább hímzett egy nagy virágos asztalkendőt.

A vénlány szigorúan mérte végig Terkát. Aztán egykedvűen mondá:

- Ostoba vagy, kis bogaram. Nem fog eljönni!

Terka elvörösödött, s kihívóan kiáltott föl:

- Nem?! Igazán?

Máli durván akart felelni, de aztán elmosolyodott. Leült a gép mellé, a fehér vásznat kezdte suhogtatni az ujjaival, s úgy mondá:

- Nem, mert az az úr, az a bizonyos Kemény: pesti ember, tehát okos ember... S csókolóztatok is? Tegnap este?

Terka a hajáig piros lett.

Máli nyugodtan nézett föl. De aztán fájdalmas, csaknem siránkozó hangon kezdett beszélni:

- Lásd, édes kis bogaram, az az ember hivatalnok, annak pénz kell... És ne légy jövőre ilyen ostoba, mert te is azzá lehetsz, ami én vagyok meg a néned... Ugratott, kicsikém, megígérte, hogy eljön, ha meg hagyod magad csókolni. S te gyermek voltál. Igaz?

Terka durcásan legyintett a kezével:

- Végre is, végre is...

De nem jutott hirtelen eszébe, mit feleljen.

A gép pergett. Liszka szorgalmasan hímezte egymás után a virágokat. Lassan besötétedett, s vártak. De mind a hárman, mert hátha mégis...

Kemény doktornak azonban bizonyosan sürgős dolgai akadtak.

(1896)

Ite missa est

1

A dombok egyszerre elmaradtak, a végtelen rónaság kellő közepén futott magas töltéseken a vonat. Mintha az éj is tovarepült volna, vissza, a fekete hegyek közé, rejtelmes szakadékokba. A rónaság fölött a hajnal pirkadt - apró fák maradoztak el, gömbölyű fejek, vaskos tiszai füzek; a köd alacsonyan csusszant tova. Reggeledett. Páter Altázi felköltötte Tamást.

- Páter, ébredj. A nap ím lassan emelkedik. Bűn már a nyugalom.

Tamás megtörölte fiatal, sápadt homlokát.

- Nem aludtam, páter. Behunyt szemmel gondolkoztam egész időn.

- Inkább a breviáriumot forgattad volna - dörmögte Altázi atya. - A gondolataid nem lehetnek valami istennek tetszők.

Tamás keserűen nevetett föl.

- Velem már elvégeztetett, páter.

Kihúzta az óráját. Megnézte.

- Azt hiszem, délre elérkezünk oda, ahol a szigorú penitencia vár rám. Ötesztendei szerzetesi fogság. Hideg cella, vezeklés. - Meghajtotta a fejét, mert Paulus atya - a klarisszime - így ítélt.

A másik szerzetes, az öregebbik, borostás arcát vakargatta. Úgy tett, mintha oda sem hallgatott volna. Kinézett az ablakon. A mezőség ködökbe veszett el. Fekete rögös földeken, a töltés alatt, földszínű, apró madarak libegtek fáradtan. Még hajnal ez, de már zsongással teli minden. A láthatáron keményen pöfékelt egy gyárkémény. Csend. A vonat kerekei nótákat kattogtak. Páter Altázi orgonazúgást hallott ki ezekből a nótákból, mintha tömjénfüst lengené körül sárga, pergamenszerű arcát. Apró jezsuita sapkáját megigazította a fején, és kegyesen összehegyezte két bütykös, nagy ujját. De az a másik, az a villogó szemű, fiatal jezsuita, akinek frissen borotvált arcát haloványan lepte be az átvirrasztott éjszaka bágyadtsága, annak másféle nótákat kattogtak a síneken futó kerekek. Dalokat, amik nyiladozóvá fakasztják a szigorúságba belekeményedett férfilelket, és repülésbe hozzák a fiatal vért a petyhüdt izmok alatt. Csengő, zenés női hang szállt elő valahonnan messziről, amelyiket soha nem hall többé.

Lehajtotta a fejét.

- Páter Tamás, mit vétkeztél? - szólt az öreg jezsuita és hátrafordult. Igen kevés érdeklődéssel beszélt, inkább a vigasztalás szava csendült hangjában. Már tíz éve, hogy hivatásává tette a Dicső, a Hatalmas Rend, hogy a vétkező szerzeteseket ő kísérje papi börtönükbe. Mennyi csalódásos, fájdalmas, bűnbánó történetet beszéltek már neki ama kattogó kerekek, mikor a lefüggönyözött vasúti fülkében szigorú penitenciára intette a vétkezőket.

- Nagy az én bűnöm, páter - felelt egy megtört, keserű hang.

- Elhiszem. A büntetés szigorú. Mondd el. Vigasztallak, páter Tamás. Nekem nem mondták meg, miért büntetnek. Ez nem is tartozik rám. Hisz én csak a Dicső, Hatalmas Rend porkolábja vagyok, páter - mormogta az öreg jezsuita. - Én is büntetésből viselem ezt a szomorú állást.

Elhelyezkedett a bársonypamlagon. Szeretettel kereste elő burnótosszelencéjét, és élvezettel szippantott.

- Beszélj, páter. Hallgatlak. Majd imádkozni fogok érted.

Tamás megtörölte homlokát. Fölnézett az ég felé a nyitott ablakon. Sebesen világosodott a keleti ég. Hűs szellő is repült a föld felett. Messze a mezőn egy ember állt. Hosszú botjára támasztotta állát, fehér kutyák henteregtek lába előtt. Oldalvást, mint szürke folt, a hajnalodásba belebámuló mezőn legelt a juhnyáj. Vajon mire gondolhat az az ember ott?

2

...Kezdeni lehet-e az én történetemet?...

De már megnyugodtam és lemondtam, és békén hajtom meg fejem a büntetés előtt. És vallom, hogy a Rend igazságos szeretettel ítélt felettem.

Az én megtévelyedésem a templomban kezdődött, ahol szentséges áldozatot mutattam be a Mindenekfölöttvalónak, kinek áldott legyen szent neve.

- Mindörökké - mormogta az öreg páter.

- Saulról, a fordulóról szóltam a prédikálószékből. Alattam a teli templom. Valami nagy ünnep volt azon a napon. Talán piros pünkösd napja, én a harmadik voltam a délelőttön, aki tizenkét órakor misét szolgáltattam.

Ahogy lenéztem a zsúfolt templomra, úgy éreztem, hogy valami történik ma velem. Valami végzetes. Elöl, jobbra az oltártól, testvéreim és atyáim fekete talárjai barnállottak a kettős padsorban. Mögöttük növendékeink, apró diákok, akik kimerülten, álmos szemmel nézegettek maguk elé. Fáradtak és igen bágyadtak voltak a gyerekek és közönyösek. De fáradt mindenki. Néhány vénasszony szundított, férfi nem is igen volt. A fiatal lányok, akik rózsásan és ifjan, üde frisseséggel jelentek meg reggel a templomban, most szinte gyűröttek és csúnyák voltak. Hajukban fonnyadásba fordult a virág a forró, emberszagú levegőben. Fülledt, kábító tömjénfüst terjengett mindenfelé. Szédülő fejjel kezdtem imába.

Aztán mikor fölemelkedtem, hirtelen úgy éreztem, hogy valaki onnan alulról figyelmesen néz rám. Asszonyszem, puha tekintetű, meleg fényű szempár, cirógatását szinte éreztem arcomon, hogy halántékom felé duzzadt minden vérem. A magas ablakokon betáncolt a tavaszi napsugár, és szikrázott az orgona hosszú ezüstsípjain. Mátyás mester, a kántor buzgón összefonta mellén kezeit, ájtatosan az ég felé fordította arcát, fejét a szék támlájára billentve - aludt. A kórus egyébként susogva beszélgetett, lenn szerzetestársaim közönyösen néztek maguk elé, küszködve a rettenetes unalommal - hát odanéztem, amerről a puha tekintet felém szállását éreztem.

Bűn volna, ha ma is színes szavakkal szólnék. Csak mondom, hogy jobbra a gyónószéktől, alacsony zsámolyon, bársonykalapos asszony ült. Fehér arcú, nagy szemű asszony, igen barna és igen sima hajú, apró, fehér kezeit összefonva ölében, fölnézett rám. És hogy a tekintete milyen volt?... Még nem láttam ilyen tekintetű asszonyt. Azt hiszem, Mária Magdolna nézett így föl ott, a pirosas szentföldi égboltozat alatt, puha palesztinai homokba borulva, az Idvezítő lábai elé roskadva.

A gyónószékben Simon ült.

A szőke Simon.

Kék szemű, a legszívesebb és legnyíltabb tekintetű atya és a legdélcegebb közöttünk. Születésben nemes, gondolkozásban és tettben mindannyiunknál előkelőbb, kik többnyire a nagyon nagy szegénységben halljuk a szüleink ajkáról: „Légy, fiam, pap, mert a papnak jól foly dolga." Simon grófi sarj, vagyonban dús. Vajon miért öltötte magára ő a mi Rendünk egyszerű, fekete talárját, mikor az aranyhímzetes diplomatafrakk vagy a sujtásos lovas atilla elvitte volna őt a gyónószékből olyan nagy messzeségbe, ragyogó távolságba, ahová mi, szerény, lehajtott fővel kullogó szerzetesek tekinteni sem merünk?

Beszéltem.

Mit és hogyan?

Tudhatom-e azt, vagy tudtam-e akkor?

Az asszony révedezőn, szerelmes mosolygással csüngött az ajkamon. És nekem az a rettenetes gondolat cikázott keresztül az agyamon, hogy odakiáltom innen a székből, honnan csak szent, tiszta igék szállhatnak el, azt, hogy: szeretlek, te asszony, megbabonáztad a lelkemet, megbénítottad a lángoló tudással teli agyamat, semmi lettem a tekinteted előtt, semmi, semmi, csak férfi - jöjj velem a kárhozatba... És odavetem magam innen a kétöles magasságból a lábai elé, a hideg kőre, ott zúzom össze magam, de utolsó leheletemet az ajkára nyomom, hadd haljak meg ott, azon a nyiladozó, forró leheletű ajkon.

- Tamás!

A jezsuita ijedten hallgatott el. Eltakarta lángban égő arcát.

- Tamás, ismét vétkezel - mormogta páter Altázi halkan.

Tamásnak remegett a melle, és kebléből fölszakadt hangon mondá:

- Oly nagy az én bűnöm, atyám, hogy nagyobbat nem vétkezhetem... Mea culpa, mea maxima culpa!... Mert az a forróságos dél ott a templomban, a lejtő tavaszi napsugár, a fülledt, szorongó, nesztelen embertömeg ott alattam elvette tisztánlátásomat.

3

Az asszony ott a zsámolyon most egyszerre fölállt, könnyedén, neszelőn tett előre néhány lépést. Rám nézett, fölmosolygott hozzám. Aztán hirtelen megfordult, és odatérdepelt a gyónószék mellé, Simon mellé, ahonnan akkor állott föl egy kendős mesterleány.

Azt hiszem, nagyon elsápadhattam, de nyugodtabb lettem, mert nem éreztem a tekintetét örökké az arcomon.

Simon, a szőke délceg, tenyerébe fehér kendőt tartva, eltakarta a szemét. Úgy ült nyugodtan, mozdulatlanul a rácsok mögött, mint a megtestesült jóság, aki nem árt, nem büntet, csak vigasztaló balzsamot oszt ki az emberek ezrei között. Finom, fehér kezében fehér kendője átcsillogott a rácsozaton, a gyónószék homályából. Az asszony mellette térdepelve, könyökét a térdeplőre helyezte, és ajakát összefogott ujjaihoz érintette. Úgy susogott halkan, hosszú pillájú szemét lehunyva, fehér arcán a tisztaság, boldogság - mint egy szerelmi vallomás.

Odabenn a rács mögött megmozdult a fehér kendő. A finom kéz is eltávolodott. A homályból Simon nyílt, meleg tekintetű, kék szemei csillogtak ki. És az asszony is fölnyitotta félig pilláit. Egymásra néztek. Percekig, hosszasan, egymás tekintetébe merülve. Forróságos szerelmet sugárzott az a két szempár, amelyik most egyszerre felém fordult.

Mert rekedtes, tompa, el-elakadozó lőn a beszédem.

Az asszony diadalmas gúnnyal mosolyodott el. Valamit suttogott, mire a Simon kék szeme érdeklődő gúnnyal fordult egy pillanatra felém onnan a homályból. Aztán újra megjelent a fehér kendő és a fehér kéz a rács mögött, az asszony ájtatosan hajtotta beszédes ajakát összefont ujjhegyeire.

Zsongás futott át az egész templomon. Nesz, ami attól támadt, hogy mindenki fölfigyelt rám. Szerzetestársaim megütődve és igyekezvén minél komolyabb arcot formálni, csodálkozva néztek föl, a gyűrött fiatal kisasszonyok is abbahagyták a locsogást, és a nehéz csöndben elmosódottan hangzott a kórusból a Mátyás mester tompa horkolása. De a következő pillanatban ő is fölébredt a csöndre.

Mert elakadt a szavam.

Nagyon sápadt lettem. Ingadozó, szédülő. Remegő ujjaimmal görcsösen kapaszkodtam a szék támlájába. Összeharaptam az ajkam, és óriási erőfeszítést tettem. Szinte éreztem, hogy lódulnak meg a tespedt gondolatok agyvelőmben. Kétségbeesetten, nagyon kiáltó szóval, csodálatos, szokatlanul érces, mindent betöltő hangon beszéltem tovább. Hangom mindig magasabbra hágott. Viharos keblemből úgy törtek kifelé a szavak, mintha alapjában akarnák megrázni ezt a világot. Behunytam a szemem, hogy ne lássak, hogy ne halljak semmit, csak dörgő szavam töltsön be mindent, mint az utolsó nap harsonája.

...Mire fölnyitottam a szemem, ott láttam magam alatt a templomot. Szorongó, ijedt lélegzésű templomot, embereket, akik előrehajolva, szinte ijedten, de mély meghatottsággal nyelték szemükkel beszédem. Néhány vénasszony - akik az imént még aludtak - a nagy ájtatosságtól sírva fakadt. És mindenki, mindenki - senki sem tudta, miért - leginkább sírni, imádkozni, földre borulni szeretett volna a forduló Saul mián.

De ott a gyónószék már üres volt. És eltűnt az asszony is.

Mikor leléptem a szószékről, a perjel közeledett hozzám. Homlokon csókolt:

- Páter, te dicsőséget szereztél az Úrnak, a mai nagy ünnepnek. Ég veled. Pihend ki magad.

De tudtam-e én pihenni?

4

Este.

Hogy jön az este?

A fák lombjai között valami homályosság támad egyszerre. Csak a levelek között. Szellős, puha sötétedés. Egyszerre lengés támad a légben. A felhők mind magasabbra törekszenek, a madár alacsonyabbra száll. Már itt az este.

De milyen este! Telve nyugtalansággal, komorsággal és szenvedéssel. Egy hang, amely messziről hangzik, fáj és sebet üt. Kicsi zaj, amit észre sem veszünk máskor. Mert én a szívemmel küszködtem akkor.

Ismered a kolostorunkat, atyám? A boltíves ablakokat, amelyek az erdős hegyoldal felé néznek? Lenn a falak alatt hosszú sétány, aminek végére egy nap alatt nem jut el a sétáló ember. A nagy lombú kanadák integetnek, porondos az út; lenn a völgyben apró csillagocskák gyulladnak föl sorban és egyenkint. Az ott a város. És a nagy nyugalom, ami talán a mozdulatlan, komoly hegyekből száll ki. Az ablaknál álltam, és lenéztem a völgybe.

Tudnám-e azt elmondani, hogy mit gondoltam akkor? És szabad-e ma emlékezni arra, hogy az én daróc barátkámzsám alatt is dobogott valami szívféle, és viharok keltek szárnyra a lelkemben? Mert ott lenn, ahol már homályba vész a sétány, és csak a nagy fák integetnek az esteli szélben, egyszerre olyan volt ez, mintha álmodtam volna, egy fehér napernyős asszony jelent meg. Ő volt, a délelőtti asszony. Ringott karcsú csípeje, amint könnyű, toppanó lépésekben előrehaladt az ösvényen. Oly szép volt, mint maga az ördög a jelenésekben. Forró tekintetem odatapadt rá. És ő félrebillentette a fejét, és fölnézett. Mosolygott.

Már a homály terült el a hegyekben. A felhők a szürkületbe belefakultan, csöndesen úsztak arra napnyugat felé, hol a nap szerelmébe belepirkadt égboltozat aranyliliomok alakjában ragyogott a földre. Milyen este!

Ott lenn az ösvényen most egy fekete ruhás alak közeledett. Simon volt a jövő, talár nélkül. Testhez álló kabátja megfeszült előkelő termetén. Férfias arcának mosolya szinte csillogott a homályban. Hosszú, délceg lépésekkel jött a kolostor felől. Körülnézett. Aztán gyorsan elindult annak a fehér napernyős asszonynak a nyomába.

És én ott álltam az ablaknál. Alattam az este bontotta szét sötét, szerelmes szárnyait. És kitágult szemmel láttam, hogy messze benn, a fák alatt, ahol elvész az ösvény, a hegynek kanyarodván, Simon karját nyújtja az asszonynak. És egymáshoz simulva kecses, egyforma lépésekben mennek tova.

Ott álltam az ablaknál. Mit éreztem?... Mit?... Most bűnhődöm érte. Leroskadtam a földre, és a falat hasogattam a körmeimmel. Átkozódtam tán, tán hangtalanul vonaglottam a földön. De az járt a fejemben, csak az: hogy miért vagyok én most csak Tamás, a barát, a szürke, lehajtott fővel kullogó barát, aki senki, senki, még csak férfi sem.

5

Másnap.

A fényben úszó templomban én szolgáltattam a misét. Nagyon nyugodt és nagyon csöndes voltam. Már megalkudtam az éggel és a földdel. Szabad-e gondolnom egy rossz, kacér asszonyra?

A gyertyák lobogtak, a kóruson zúgott az orgona Mátyás mester ujjai alatt. Akik előző nap meggyóntak, azoknak ma szolgáltattam ki az Úr testét. Az áldozásnál Simon segédkezett. Ő vitte kezében az aranykelyhet, amiből én ujjaimmal a szentostyát osztogattam az oltár elé térdeplőknek.

Istenem, hogy zúgott az orgona! Mintha égi hangok szálltak volna tova az emberek feje fölött. Fölemelkedett a lelkem a magasságba; pap voltam, tisztán csak isten szolgája: ment minden földi salaktól, aki a hivők ezreinek osztja az Igét és Igazságot. Ezek a legszebb pillanatok a mi életünkben.

Sorban jöttek. Fiúk, férfiak, lányok, asszonyok. A mi kis növendékeink, az apró diákok, olyanok voltak ebben a pillanatban, mint az igazi gyermekek, a tiszta gyermekek, az angyalok. Égi magasztossággal volt teli a lelkem.

...De egyszer, az utolsók között, odatérdepelt az oltár lépcsőjére az az asszony, a tegnapi, a Simon szeretője.

Úgy álltam ott megdermedten, halotthalványan bámulva az oltár előtt térdeplő, bűnös asszonyra, akinek vétek minden gondolata, és ím előjő a tiszták, megigazultak közé, kérvén az idvezítő Igéből, az Úr szent testéből.

Fehér papi ruhám reszketett mellemen. Az asszony lehajtotta a fejét, ujjait összefonta ajka előtt. És én az ujján, a bal keze kisebbik ujján, ott láttam ragyogni azt az értékes gyűrűt, amelyet tegnap még a Simon kezén láttam, amelyet szegény barát létére csak azért viselt, mert százados családi talizmán vala.

Összeharaptam az ajkam. Szinte fölordítottam. Ah, bűn, kárhozat, gyalázat itt az oltár lépcsőjén... Fölemeltem a fejem. Szemben az oltárral a rendfőnök állott. Komoran, ijedten nézett rám. A többi szerzetesek is fölemelkedtek félig helyükről. Az asszony mozdulatlan maradt térdeplésében.

- Páter Tamás, kérlek, e hivő az Úr szent testét kéri, amit vezeklésével megérdemelt - mormogta mellettem száraz, koppadt hangon Simon.

Vonagló ajkaim mögül alig bírtam mondani:

- Nem érdemli meg.

Halkan és fagyosan. Fölnéztem az égre. Befordultam az oltár felé, és megcsókoltam a terítőt. Aztán visszafordulva, ég felé fordított arccal, dörgő hangon énekeltem a fölzúgó orgonával:

- Ite missa est!

Vége a misének. Leléptem az oltárról. Simon halotthalványan meredt egy pillanatig utánam, aztán követett. Az a bűnös asszony pedig ott maradt az oltár lépcsőjén, két kezével eltakarva arcát vonaglott a földön.

Az orgona viharosan zúgta összes sípjaival a kifelé távozóknak:

- Ite missa est.

Ez a bűnöm. Mert megokolni nem tudtam, miért tagadtam meg egy hivőtől a legfőbb szentséget. Miért viselkedtem botrányosan az oltár előtt, miért feledkeztem meg papi hivatásomról, miért láttam meg emberek apró, kicsinyes dolgait. Simon még aznap kilépett a rendből. De én szerzetes maradok, mert vezekelni akarok érte, hogy egyszer, egy napig, egy óráig hittem az asszonyban, és abban, ami itt a földön szép és kedves...

Már egészen reggel lett. A vonat kerekei gyorsan kattogtak a rónán. A nap mint egy aranytányér csusszant föllebb-föllebb a reggeli égboltozaton.

(1897)

A tánciskola

„...vedd erődben Kegies Olvasó
az Vin Gergőnec bezidit!...”

Az a beszédes, vén Gergő én vagyok, kicsi húgom, Lizi. Minden vén Gergő rideg legény, aki már nem tud másról emlékezni télben átszűrődő muzsikahangokra, mint a minétre és a toponári zsidók jeles hangicsálására. De te, kicsi húgom, Lizim, az idén mégy az első bálra, a kacagás egyformán könnyű nálad a sírással, s mert kértél, írok ím neked egy réges-régi bálról, az én első bálamról. Messziről muzsikahangok szüremlenek felém... Lám, mi jó emlékezni.

1

Mert a nagy fejű Istenes Pista muzsikálgatott. Akkora ember, mint egy jóravaló sétapálca, a feje hordónyi, sünhaja szálankint meredezik az ég felé. S lógatja a fejét, hol szomorúan, hol frissebben, amint a nóta régulázza. A bandája szemenszedett rámunkás-nép. Póli, a jó öreg kulcsárné azonban erősen figyelte a kezük járását, amíg a nagy uzsonna alatt a konyhában melengették hidegtől meggyötört testüket.

Van-e még uzsonna felétek, Lizi?

Uzsonna.

Álmok és ábrándok melegágya. Névtelenek azok az érzések, amelyek néha előfognak, midőn a fehér háztetők felett a téli alkony bontogatja szárnyát, és én a kávéházban a teámat kavargatom. Ama nagy uzsonnák emlékei kerengenek a fejem körül. Látom a kerek kihúzós asztalt, a sarokban a sokat ígérő almárium buzgón megtelik, amint Póli tant a kamrából bevezényli a befőttes- és gyümölcsszörpös üvegek hadseregét.

A szomszéd szobában asszonyok, fiatal lányok és fiúk csevegnek, néha halkan csendül az ezüst evőeszköz, kibontott szárnyú angyalok emelik magasra a süteményeket üvegkosarakban. A fehér kályhában ünnepiesen pattog a tűz, Istenes Pista, a nagyfejű, tartózkodón hangol az üveges terasz sarkában. Így. A fehér délután fényessége szeretőn sugárzik be az ablakokon. Az éjjel nagy havak estek, és a ház előtt, a keskeny ösvényen kanyarogva érkezett meg a mosziő.

2

A mosziő.

Azt hiszem, minden táncmestert mosziőnek hívnak születése óta. Csak Andercs úr jutott jogtalanul ehhez a titulushoz. Ő ugyanis tót emberke. Némileg bolondos, hosszú hajat hord - ez csapott és fakó, de mindenesetre művészi -, a táncra kedve volt, polkát és minétet tanult valahol, utóbb a kádrillt is felvette tanulmányaiba, és tánciskolát nyitott. Kicsi és méla tekintetű. Trálá, trálá, trálá... Nála csak ennyi az élet.

Andalogva lépett be a szalonba. Meghajlott, szigorúan és teljes biztonsággal. S tekintete gyorsan végigsiklott a társaságon. Ím ott Kertész Böske. Tanítványa. S Kertész Böskére jóakaratúlag mosolygott Andercs úr. De ím mások is vannak itt a fiúk és leányok között, akik naponkint, alkonyattal, megjelennek a Szentvér utcai iskolában, ahol Andercs úr, négy

kolónba osztva, a táncművészetre oktatja városkánk úrigyermekeit. Mindnyájan megkapták tehát a jóakaratú pillantást. Amelyik pillantásban tömérdek vala a szeretetteljes biztatás és bátorítás. Míg ama fiatal leányokra és fiúkra, akik nem tartoznak tanítványai közé, jóakaratú elnézéssel és szánakozással nézett csak Andercs úr.

- - - Persze őt látom most is. És kis hegedűje hangját hallom, amint fejét féloldalra hajtva, rapszodikusan vonta ki a hínárból az egyhangú melódiákat. Állva a homályos iskolaterem sarkában. Fiúk és leányok lejtették a kádrillt. Csak halkan nevetgélve, félénken csacsogva, mert Andercs úr súlyt helyezett arra, hogy a taktust mindenki betartsa. Ez ellen senki sem vétett. Vér Aladár sem, a kotillonok hőse, ordók és selyemszalagocskák dús ura. Mert csak így ment minden: Trallá, trallá... A lábak halkan csosszantak előre. Az alkony szállt a Szentvér utcában. Trallá, trallá. A kicsi muzsika újabb egyhangú melódiába kezdett az Andercs úr kezében. Vér Aladár, a kádrillok és kotillonok hőse, kilejtett a kolonok közepébe, és diadalmas karmozdulattal - mélyen és ünnepélyesen - intett a szemben álló sor felé:

- Itt a párok!

Andercs úr kezében a kis hegedű végtelen melódiába fogott. A bájos akkordok zsongva repkedtek a szőke és barna leányfejek körül e sötétes alkonyon. A fal mentén a mesebeli nagynénik is mosolygó főbólintásokkal kísérték az előrelejtő párokat. Trállá, trállá, trállá.

3

És a szép fehér délután minden emléke édes akkord.

Andercs úrnak nagy diadalokat jelentett e nap, de kedves gyönyörűséget mindenkinek. Mert ugye, édes kicsi húgom, a zsúrokat még most sem ismerik mifelénk? Uzsonnák és házibálok varázsolják virágossá az alkonyatba forduló, decemberi délutánokat. Estenden meg felgyújtják a lusztert a „Griff-fogadó" nagytermében, hirtelen - a Jóisten és Micike, a postáskisasszony tudná, honnan -, egyszerre nyíló virággal telik meg az egész város. Muzsika zendül a déli cserepes virágok mögött, lenn a „Griff" kapujában tarsolyos huszárok pengetik meg a sarkantyújukat a hattyúprémes bundák előtt. Csilingelve fordulnak be a szánok, és bőrös fedelükön körös-körül tíz mérföldnyire a vármegyéből hozzák meg a frissen esett havat.

Délután. Öt óra.

Már vége volt az uzsonnának, mert a nagy, kerek asztalt kitolták az ambitusra. Póli tant lelkendezve lépegetett tipegőn és aprón. Fehér hajkoronás feje sebesen izgett-mozgott, és fürge kis dióbarna szemei szorgosan tekintettek meg mindent. Andercs úr komolyan és mereven állt a sarokban. Bal karjával könnyedén támaszkodott az almáriumra, halkan köhintett olykor, általán ünnepies vala, és manzsettjeit húzogatta. Közben pár szót váltott Vér Aladárral - vele, Aladárral, a kotillonordók tulajdonosával már komolyan is szóba állott a mosziő, és halk kedvetlenséggel fejezte ki ama véleményét, hogy a nagy fejű Istenes Pista elront mindent. Cigány létére nem tudja majd a taktust betartani. A taktust. Tán fogalma sincs e nagy fejű zenésznek a minétről. És a lengyelkéről van-e?

Andercs úr komoran rázogatta a bal vállát, Vér Aladár a nagy nőhódítók unott közömbösségével vizsgálgatta a leányokat. A szőke és barna fejű leánykákat, akik hasonlóan egy bokor fehér galambhoz, csacsogva tömörültek a nagyszoba sarkában, közel a mamákhoz. A rövid szoknyácskák szalagos fodrai libbentek, Andercs úr idegesen intett a cigány felé, a vonók a húrok közé csaptak, és mély lendülést téve, végigpolkázott a nagyszobán a szőke mamzell Bettivel, a Keresztyék guvernántjával.

Egyszerre muzsikával telt meg a nagyszoba.

Milyen muzsikával.

Igazi és teljes cigánybanda muzsikájával - és nem Póli tant ült a klávír előtt, réges-régi melódiákat ütögetve ki csontos ujjaival a sárguló elefántcsont billentyűkből, andalogva, elmerengve, taktust soha be nem tartva, de valóságos tüzes cigánymuzsika suhogott elő egyszerre, mintha csattogó szárnyú, nagyszerű, szálló madarak repülnének a nagyszoba minden sarka felé. Ez már igazi házibál volt. Nagy házibál.

Csak mi táncoltunk. Fiatalok. Mamzell Betti, a csillogó szemű Betti, ki alkalomadtán a huszárokkal ropja a táncot a Keresztyék estéin, így mondta: „A gyerekek mulatnak."

De valóban nagyon jól mulattunk!

Andercs úr, a táncok rendezője, ki külön meghívásra fogadta el nagy kegyesen ezt a hivatalt, komoran aggodalmaskodott, és semmi sem volt meg benne a táncórákon bolondos, hosszú hajú kis emberből. Tán mert a hegedűje hiányzott, vagy elkábította őt is e nagyarányú zene, mint bennünket, gyerekeket. Sehogy sem tudott kibékülni a Kertész Böske lépéseivel. Néhány diszkrét ujjmutatás után odaállt a háta mögé - a minét alatt -, és hangosan mondta párszor: „Trállá, trállá, a ballal, trállá, most, most... ej, a jobbal! Trállá, trállá..."

Egyszerre illattal és fiatal mosolygással lett teli minden, minden. Ezek az apró leányok oly illatosak voltak, harmatos szemük csillogott a tánc hevében, apró fürteik rezzentek csinosan fésült fejükön, mikor kecses lakktopánjukban taktusra emelve harisnyás bokáikat, végigkeringőztek a nagyszobán, helyes tartású fiúk karján. Az alkonyatba vesző utcán egyszerre megeredt a hó. A szép fehér hó, ami nagy pelyhekben, kerengve, angyalszárnyak elhullatott tollaihoz hasonlóan hullott csendesen.

Már a lámpák is égtek. A cigányok a második négyesre rántották el a megnyitót. Kipirult arcú fiúk és lányok sorfala között Andercs úr ünnepélyesen kiáltotta:

- Itt a párok!

4

De az igazi bál!

Ah, akkor már minket aludni küldtek.

Vér Aladár dühösen mormogta:

- Tudtam, hogy ez lesz a vége. Mindig elrontják a mulatságot a svihákok. Ezek a haramiák.

És karjaival olyan mozdulatot tett, mintha birokra akarna kelni az egész világgal, különösen ama svihákokkal és haramiákkal, akik részint atillában jelentek meg, részben fehér gardéniás, fekete kabátban. És mindnyájan bajuszt viseltek. Ugyanezért az utóbbiért - és lehet, azért is, mert már szükségtelennek látta jelenlétét - Andercs úr, a bajusztalan, nesztelenül távozott.

- Mert az asszony gyenge jószág - szavalta Vér Aladár néhány rövid ruhás kisasszonynak, akit éjfél felé hasonlóan az a sors ért, hogy aludni küldték.

Persze, persze.

Vacsora után egyszerre fiatal férfiak tünedeztek föl a nagyszoba láthatárán. Megálltak a sarkokban, és szelíd mosollyal nézték a mi táncunkat. Aztán egyszerre térültek-fordultak - és már ott táncoltak közöttünk. A nagylányok, akik szelíden vonakodtak még az imént, és a

menyecskék, fiatalasszonyok már ott ropták a tüzes táncot. - És a cigány is megbolondult - mormogta Andercs úr távozása előtt. Minden taktusnak vége szakadt, csődöt mondott a tánctudomány. Andercs úr tehát bezárta a boltot. Sőt Vér Aladárra sem hallgatott többé a nagy fejű Istenes Pista, aki még az imént alázatosan hajlongott Aladár előtt, ki minden zsebpénzét odaadta már neki. Most szemtelenül hunyorgatott.

Szóval elrontották a „nagyok" a mulatságot.

És míg ők boldogan keringőztek, míg a havas téli hajnal tekintett be a bársonyfüggönyök mögül, és a szánok csilingelve érkeztek és mentek, kipirult arcú szép leányok, hamvas szemű fiatalasszonyok boldogan hajtották fejüket nyugalomra. A muzsika zsongítón, álmokat szövögetőn csengett, szüremlett messziről, valamerről a magasságos, szép téli ég felől.

(1897)

Az aranysarkantyús vitéz legendája

1

Ez a történet belényúlik a tegnapba. Jól össze kell szedni az emlékezésemet, hogy tisztán láthassam, merre kanyarog ez a mese, amelyiknek címül ezt adám: „Az aranysarkantyús vitéz legendája.” Tudnivaló, hogy a felséges király az aranysarkantyú renddel legkiválóbb főnemes híveit, katonáit tünteti ki. Az én emberem nem ezek közül való. Ő inkább lentebb keresendő, a falusi hétszilvafák árnyékában, ahol napos dombok között csöndesen telik-múlik az idő. Az udvarház kéményei fölött a keleti szelek zúgnak. Az ember pedig - ez alatt az ember alatt Bikky Pált értem - édes nyugalommal hallgatja meg Julis asszony jelentését reggelenkint, aki beszámol a belső gazdaság állapotáról. A vörös hollandi kakas sehogy nem fér össze a mi régi jó kakasunkkal, a Gyurkával. Nemkülönben a tyúkok is éreztetik ezt a veszedelmet. Kevesebb a tojós.

- Azt a német fajzatot pusztítsd el a háztól, Julis - adja ki a rendeletet Bikky Pál.

Azonkívül jó volna fát hozatni a berekből.

- Vágd kupán, Juliskám, azt a lusta betyárt! - dörmög Bikky Pál. (A betyár: János, a kocsis.)

És hiányzik egy kulcs estve óta a karikáról. A jégverem kulcsa. Kovácsot kellene hívatni a faluból.

- Csak cigányt ne, Julis. Mert a cigány lop.

Innen pedig nem sok már a lopnivaló. Ez igen nagy szegénységből. - Ezzel rendbe folynak tovább a dolgok. És a nap eltelik csendesen.

Estve egy nagy bőrködmön búvik be az ajtón. Sárga bajusza táncol rézvörös orra alatt az ispán úrnak, amint Szerencsést-t kíván. Nagy csizmák, agarászustor, vadászpipa és pálinkaszag: ez Belpoták, a Bikky Pál ispánja. Ez a Belpoták tulajdonképpen még azokból az időkből maradt itt, amikor a németek uraskodtak a jó magyar földön. Belpoták azonban nagyot változott. Nem szereti elsősorban a nevét, és olyan rosszul beszél németül, hogy Bikky Pál úrnak gyönyörűsége hallgatni. Belpotáknak németül kell előterjesztenie jelentését a külső gazdaság mibenlétéről. Bikky Pál ugyanis úgy tudja, hogy a gróféknál - itt a szomszédban - a német nyelv a divatos. Miért ne tehetne ő is úgy, mint a grófék? Belpoták jámborul áll meg a küszöbön: belépvén, mélyen meghajtja magát:

- Karsamadiner...

- Jól van, Belpoták fiam - mondja Bikky Pál fennhéjázva, és szeretné, sokan hallanák, hogy hozzá az ő Belpotákja németül beszél.

Általán a roskadt házban a nagyúri tempók divatosak, kivéve Julis asszonyt. Ő magyarul káromkodik, és többször megrázta már a sovány, nyurga Belpotákot, ha németül hallotta szólni.

Akkor, mondom, közbejött nálunk valami. Főispáni installáció. Amire ez a történet megindul.

2

Azon a csúnya, nedves, szomorú őszön, amikor igen félünk a Tiszától, erősen készülődött a vármegye. Valami bárót küldött ide a miniszter főispánnak, holott nálunk sohasem volt még mágnás főispán. Mindig a vármegye y-os uraiból került ki valaki a gondokkal járó állomásra, akit aztán a nemesurak módfelett lenéztek, és a német kutyájának szidalmaztak mindaddig, amíg el nem rúgta magától a hivatalt.

Az idegen báró jöttének hírére meghökkentünk. Mi ez? A kormány beleköt a vármegyébe? Rá akar ijeszteni az emberekre, mert nem szavaznak követválasztáskor a kormány jelöltjére? A parasztok azt dörmögték, hogy nyilván emelkedik az adó.

Mindazonáltal a vármegye nem hagyta annyiba a dolgot. Ha már jön a báró, legalább lássa, hogy hová jön. Hogy urak közé jön a báró, tudniillik, mert a báróról az a hír keringett, hogy szegény az árva, és üveget hordoz a fél szemén. Meg ilyenek. No, mi sem voltunk már ebben az időben valami nagyon gazdagok, de csak kikerült négy ló meg egy zádnlájfer még valahonnan. És mentés huszár is meg tulipános szűr a kocsis alá. (A színes tulipánok ugyanis, belehímezvén a gácsi fehérbe, lelógnak a kocsi hátulsó ülése mögött a kasra.)

A Bikky Pál esze tüzet fogott, amikor a hír eljutott az ő falusi udvarházáig. A vénecske, potrohosodó ember már nemigen járogatott sehová. Amióta a szegénységök igen nagy itten. Nem is igen szerették, mert a természete kötekedő és hányavető volt. Afféle vad pusztalakónak született Bikky Pál, aki a fokosával fenyegetőzik, ha valaki nincsen magas úri tetszésére. Elmaradt a világtól, bár ő ezt nem tudta, és a zöld cserépkályha mellett hallgatván Belpoták zagyva német szavát, igen nagy úrnak tartotta magát. És mert a grófék is a kormány jelöltjét támogatták, ő is oda adta le a vótumát. (Két kis szürkével döcögvén be a városba, Belpoták sovány, nyurga termetével félénken gibicelt a hátsó ülésen. Miután előre tudta, hogy megdobálják őket a parasztgyerekek a szavazatjuk mián. Ami be is következett. A tekintetes úr alig menekedhetett meg ép bőrrel a két pókos szürkével.)

Bikky Pál úgy látta, hogy itt az alkalom, amikor végre megragadhatja a szerencse farkát. Tulajdonképpen semmire sem vágyott, csak azt szerette volna, ha igen nagy tisztelettel és becsüléssel közelednek feléje, és kalapjaikat leveszik a hencegő Tardoskeddyek, Tornyosyak, Vándorfalvyak őelőtte. A főispán nyilván barátjává fogadja, és karonfogva sétál vele be a nagy terembe, ahol az installáció lészen. És tán valami pompás úri hivatal is akad ebben a vármegyében az ő számára is.

A Bikky Pál házában attól a naptól fogva, amikor a tekintetes vármegye meghívó írása ideérkezett, mintha megbolondult volna mindenki.

Főként maga a vénecske gazda. Egész nap azon törte a fejét, hogy vajon hányadik lészen az ő fogata abban a kocsisorban, ami a vasúti állomástól a vármegyeházáig kíséri a bárót. Balsejtelmei voltak, és szorongatta az öklét, amikor a Tardoskeddyek és Tornyosyak esetleges hencegése jutott eszébe. Tán legutolsónak teszik őt, mert a hatalom most még az ő kezükben van. Őt, Bikky Pált, legutolsónak, abban a kocsisorban, amelyik a bárót a vasúti állomástól a vármegyeházig kísérendi.

Végre, hogy a sértést elkerülje, elhatározta, hogy lóháton fog megjelenni, és ha sikerül kezei közé kaparintani a lovasbandérium fővezérségét, akkor... Ah, nem is mert tovább gondolkozni.

A kis potrohos Bikky Pál ettől a naptól fogva a lószerszámokat vette rendre. A zöld cserépkályha mellett üldögélvén, sokszor elábrándozott bogláros kantárról, skófiumos nyeregtakaróról és ezüstzabláról... Azonban mindez nem volt meg. Csak réz volt itt és töredezett bőr.

Fényesítette tehát a rezet, dörzsölgetvén; és jóféle hájakat követelt Julistól, amik a szíjak megpuhítására valók.

Julis asszony is sokkal többet veszekedett ezekben a napokban, mint egyébkor. Módfelett fölizgatta őt is gazdája szereplése. Julis hű gazdasszony volt, de mindig irigyelte Tardi Máriát, aki vénasszony létére az alispánék házvezetője. Habár ott egy asszonnyal kell küzdeni, az alispánnéval, itten pedig ő, az özvegy Bikky Pálnál, egészen a maga ura. Mennyivel nagyszerűbb volna azonban, ha Bikky Pál is alispán volna! Sóhajtott ilyenkor Julis, és a legjobb hájakat hozta elő a kamrából, amelyekkel a tekintetes úr saját úri kezeivel bekente naponkint a régi szíjakat.

A szürkét pedig János kefélgette az istállóban.

Ez a János olyan kocsis volt, hogy minden esztendőben otthagyta a gazdáját. Tudniillik, János feleselt és káromkodott, ha a tekintetes úr beleszólt a kocsisi dolgokba. És János - harcolván Mantuánál és Solferinónál - mélységesen megvetette az ő urát, aki a kormányra szavaz, amikor követválasztás vagyon. Azonban János minden esztendőben visszajött. Miután ő meg a gazdája úgy voltak egymással, hogy egymás nélkül el nem lehettek. Máshol Jánosnak tilos volt a feleselés, itten pedig, mondhatni, szükséges volt. És az engedetlenség is. Ha a tekintetes úr azt mondta:

- János, balra hajts!

János jobbra hajtott. És mindig így volt jobb.

A tekintetes úr ugyan káromkodott, és a fokost emlegette - azt elvette tőle János -, és a végén még a tekintetes úr örült, hogy János meg nem verte. Mondom, ez a János a szürkét kefélgette. Közben beszélt hozzá:

- Te szegény pára! Hát te cipeled majd azt a rongyos gazdádat?!

A kefe és a vakaró élénkebben működött János kezében:

- Azt a potrohos gazdádat?

- Azt a német kutyáját? Te? Te? Te?

A szürke fölugrott, mert János már a bőrét nyúzta volna le a vakaróval.

Így készültek a nagy napra.

3

A tekintetes úr az utolsó héten - mintha igazán ez lett volna az utolsó hét ezen a világon - azzal töltötte a napjait, hogy próbalovaglásokat rendezett a nagy udvaron. János az udvar közepére állt, és hosszú kötélre eresztve a szürkét, pattogtatta az ostort. A szürke egykor cirkuszi ló volt. Igen tetszett neki tehát a körben való futás, még bókolt is fejével, és pókos lábait gangosan emelgette. A tekintetes úrnak ez igen tetszett, és igyekezett délcegen megülni a vén jószágot. Ami Jánost végtelen elszomorította. Ő ugyanis azt várta a szürkétől - akit annyi esztendők óta kezelt -, hogy néhányszor földre dobja a tekintetes urat, amit ő megérdemelne, János szerint. A szürke ezt nem tette, hanem ellenkezőleg, olyan gangosan emelgette vén lábait, körbefutván, hogy gyönyörűség volt nézni. A tekintetes úr meg folyvást kiáltozott:

- Hoppsza, paripám, hoppsza, hoppsza!

És cukorral traktálta a szürkét.

De egyszerre elkomorodott.

- János, nékem hibádzik valamim! - mondá hirtelen.

János mogorván dünnyögött:

- Mi az ördög hibádzanék?

- Nincs sarkantyúm. Hogy ülöm én meg a paripámat sarkantyú nélkül?

János zordonan nevetett.

- Hát éppen úgy, mint most.

- Az nem lehet - mondta a tekintetes úr, és elszomorodva szállt le a lóról. Lehajtotta a fejét, és elgondolkozva ment be a házba. Sarkantyú nélkül nem lehet kirukkolni a báró barátja színe elé. (Már barátjának tekintette a bárót.) És a hencegő Tardoskeddyék és Tornyosyak??... Elfutotta a düh a tekintetes urat.

Akkor eszébe jutott, hogy volt neki egy felesége egyszer. Az a szegény, szomorú asszony még abban az időben került ebbe a házba, amikor a tekintetes úr eljárkált a szüretekre és mulatságokra. Elszegényedett mágnásleány volt, aki egyet-kettőt lélegzett csak ebben a vén oszlopos, dohos házban, és elszállt innen a más világokba. Az apja magas rangú katonatiszt vala egykor e szegény asszonykának. Az nem élt már, amikor a gazdag rokonság lerázván a nyakáról, a kis báróleányt Bikky Pálhoz adta férjhez. Hanem az olajfestmény itt függött a falon, az ebédlőben, amelyik a nagyurat ábrázolta. A tekintetes úr elnézte most sokáig ezt a képet. És magában azt gondolta, hogy: „Lám, eljár az idő." És egyebet semmit. Sohasem gondolt az ő hiú lelke eddig arra, hogy az ő egykori apósa aranysarkantyúkat hordott a csizmáján.

- Bár az aranysarkantyúid megvolnának, öreg! - sóhajtott a tekintetes úr, intvén a képnek, amelyik katonai uniformisban, kipödrött, hegyes, deres bajusszal ábrázolta a nagyurat életnagyságban. Kardját oldalához szorította fél kezével, a balban pedig pergamentekercset tartott. Fényes csizmáin pedig szinte ragyogtak mostan az aranysarkantyúk, amint a tekintetes úr sóvárogva nézte őket. Hej, ha levehetne őket! Azonban most mást gondolt. Miért ne lehetne neki is aranysarkantyúja? Erre a gondolatra szinte melege lett. Hogy az emberek esztendőkig emlegetnék: - A legdélcegebb lovas Bikky Pál volt, az aranysarkantyús vitéz! Bikky, az aranysarkantyús! - Igen melege lett, és végiglépkedvén a szobán, hallotta csengeni amaz aranysarkantyúk pengését.

És muszáj-e annak az aranysarkantyúnak színaranyból lenni? Tán elég volna ezüstből is, bearanyozva, avagy fényes rézből?... Nem, aranyból kell lenni. Egy Bikky csak aranysarkantyút viselhet saruján.

A tekintetes úr e percben egészen biztosan hitte, hogy nem volt olyan Bikky a földkerekségen, amelyik csak ezüstsarkantyút viselt volna.

4

Belpoták még ebben az órában útra kelt a város felé, befogván a két szürkét az ernyős kocsiba. A tekintetes úr kiadta neki a rendeletet:

- Mindent zálogba lehet tenni, amennyit csak ad Klein Májer még, Herr Belpoták. Ferstét? Allesz! Ferstét? Itt a meghatalmazás. Én mindent aláírtam már. Csak pénzt hozzon. Az

aranymíves pedig csinálja a sarkantyúkat. Ferstét? Azonnal, Herr Belpoták. A szürkére pedig vigyázni, ferstét? Hogy kondíciója jó legyen a nagy napra. Ami után jön a díszes, nagy hivatal báró barátom kezéből.

Az ernyős szekér kifordult a kapun. A tekintetes úr azonban még utánairamodott a szekérnek.

- És egy pár lakkcsizma is kellene, Herr Belpoták! Nem? Lakkcsizma az aranysarkantyúhoz. Ferstét?

A sovány Belpoták táncoltatta a bajuszát, és alig hallhatólag igen nagy tisztelettel rebegte:

- Lakkcsizma, ja.

- Aranypaszománttal - lódította kitüzesedett arccal a tekintetes úr. - Aminek majd alispán koromban is hasznát vehetem.

Belpoták felnyögött:

- Paszománttal, ja.

A tekintetes úr belekapaszkodott a kocsi sárhányójába.

- És mente, nem? - kérdezte, habozva tekintve Belpoták ijedt arcába. - Tán mente is illenék?...

- Mente?

- No igen - tüzesedett a tekintetes úr -, mente.

- Mente? - sóhajtott halaványan Belpoták.

A tekintetes úr fölkiáltott:

- Persze... mente. Paszománttal.

(A János, aki a bakon ült, veszettül káromkodott.)

- Ja, mente - mormogta Belpoták halkan.

- Valami jó magyar szabónál - tette hozzá a tekintetes úr. - És ha... ha - dünnyögte elfulladva - már aranysarkantyúk lesznek a csizmámon, tán kellene egy új kalap is?... A régi kalapom már zsíros...

Belpoták rémülten nézett a tekintetes úrra.

János kocsis erre leugrott a bakról, és iszonyú káromkodások között fogta ki a lovakat. Egy szót sem szólt, csak kioldozta az istrángot, és behajtotta a lovakat az istálló felé.

A tekintetes úr fogcsikorgatva kiáltott rá:

- János, te kötni való gazember, mit csinálsz?

János leszedte a lovakról a szerszámot, és egy hangos szót sem ejtett, csak magában káromkodott.

- Hol a puskám? A puskám? - kiabált iszonyú dühösen a tekintetes úr. - Hadd lőjem le ezt a betyárt. Hogy mertél kifogni, te ördög?

A kiáltozásra Julis asszony sikoltozva futott ki a házból. A vén, deres János erre megszólalt, Julis felé fordulva és nagyujjával a vállain keresztül a tekintetes úr felé bökdösve:

- Hát azt akarja, hogy menjünk a városba, és vegyünk aranysarkantyút meg lakkcsizmát meg paszomántos mentét meg még - az Isten akárhová tegye -, még kalapot is akar!?

Julis asszony szótlanul meredt a tekintetes úrra. A tekintetes úr szitkozódva rángatta a kocsi bőrfüggönyeit, amelyik alól a másik oldalon Belpoták remegve osont ki.

Julis asszony szólt.

- Belpoták! - Mintha az égből csapott volna le ez a rikoltó asszonyi szó. A nyurga, sovány Belpoták lesütötte a szemét. - Belpoták, kapott pénzt a vásárláshoz?

Belpoták a válla közé kapta a fejét, és kifordította a tenyerét.

- Hát? - pattogott Julis asszony.

- Adósságra akarja - dörmögte közbe János kocsis. - Mindent elzálogosít a zsidónál. Zsidó lesz a gazdánk, Julis asszony - tette hozzá a vén kocsis elkeseredve.

- Adósságra? - sikoltott Julis -, hát nincs már elég adósság? Nekünk három év óta hűséges szolgálatunkért nem fizet senki bért - és még adósságot csinál? Adósságot? Hogy kilökjenek bennünket ebből az odúból?... Lakkcsizma, aranysarkantyú?... Kalap?

Julis asszony sírt, mint a záporeső. Belpoták elosont valamerre az udvar zugába, János kocsis pipára gyújtott, s hátát a falnak vetette.

A tekintetes úr bizonytalan hangon kiáltotta:

- Ha a puskám itt volna, mind lelődöznélek benneteket!

- Le bizony - zokogott Julis asszony -, hát akkor ki főzne a tekintetes úrra; ki mosna; ki vasalna; és ki ültetne kacsát, libát? Az isten áldja meg a tekintetes urat, jöjjön be az udvarról, mert megeredt az eső. Jó ebédet főztem.

A bánatos októberi égből hosszú fonatokban eredt meg a suhogó őszi eső. János kocsis megfogta a kocsi rúdját, és húzta befelé a szín alá, az eső elől.

- Hanem ezt a vén betyárt lelövöm! - kiáltotta a tekintetes úr.

János csendesen mondta:

- Jó, jó. Ne veszekedjen az emberrel örökké - tette hozzá zsörtölődve.

A tekintetes úr erre bement az ambitusra. Ott Julis asszony elkapta a kezét, és behúzta maga után a szobába.

Az eső - ami ezen a nedves, csúnya őszön nem szűnt meg - suhogva esett a mohos, düledező udvarház fölött.

Délután a zöld cserépkályhában vígan lobogott a tűz, a tekintetes úr mérgesen szívta pipáját, és az üvegajtón át elnézte a ködbe vesző messzeséget. Mérges volt, és nagy tervvel foglalkozott. Azzal ugyanis, hogy a legközelebbi főispáni installációnál jóval előbb gondoskodik az aranysarkantyúról és hozzávalókról. Most az egyszer elmarad a báró barátja fogadtatásáról. „Mert még megvertek volna a cselédeim” - tette hozzá gondolatban. Majd arra gondolt, hogy vajon mivel kedveskedik Julis vacsorára? Amikor Belpotákot is megrovandja majd gyáva magaviseletéért.

Az eső közben csendesen suhogott a régi udvarház körül - és a dombok a messziségben belévesztek a leereszkedő őszi ködbe az álmos délutánon. Azon a csúnya, nedves, kedvetlen őszön, amikor a bárót installálták nálunk.

(1898)

Téli szelek

Ma levelet kaptam otthonról; az édesanyám írja, hogy a vencsellői kéményseprőt a szent karácsony hetében megették a farkasok az országúton. Fagyos téli szelek süvöltöznek a Nyírben, és az országutakon farkasok leskelődnek a vándorokra.

Ez már a tél.

Valósággal érzem az ünnepi kalács friss illatát, és szép havakat látok, amikor ím a szegény kéményseprő szomorúságteljes halála foglalkoztatja az elmémet. Hát még van tél. Habár én évek óta nem láttam igazi telet, és hogy elszakadtam a szülőföldemtől ebbe a kővárosba, azt hittem, hogy azok a szép nagy, fehér havak, amik susogva ereszkednek le az angyalok országából, már csak a múlt édes emlékei közé tartoznak. A vonatok nem rekednek be többé, a farkasok pedig odafönn maradnak most már örökre a máramarosi rengetegben, mert máshol tél nincsen. És lám, azt kell hallanom, hogy a szegény vencsellői kéményseprő, aki faluzva tölte életét, a tél áldozata lőn.

A tél félelmesen erős legény; tréfázni véle nem lehet, és csak a vicces újságok lapjain látható tél az a piros arcú, jókedvűen dörmögő öreg bácsi, aki fehér szakállán jégcsapokat hordoz.

Valójában egy makacs, köszvényes, penzionált kapitány a tél, aki rossz indulatokkal és gyűlölettel van kibélelve: gyanakodó, komor és káromkodó, és főként haragszik azokra az apró diákfiúcskákra, akik karácsony hetében szánkókra ülnek, és messzi-messzi városokból sietnek hazafelé az ünnepi időre, az édesanyjuk karjába.

A törökfalvi pap pedig a jégen birkózik a farkassal.

Az emlékezés ködén át hatalmasnak és csodaerejűnek látom a törökfalvi papot. Béni tisztelendő azonban szerényen mosolyogna, ha eztet olvasná. Kis, fekete férfiú volt, igen lelkes szemekkel és igen szép bariton hanggal, de főként a gorombaságairól volt ő híres, amiért is a törökfalvi hívek papjuknak választották. Különben aranyszívű ember volt, aki kenetteljesen békítette a pörlekedő házastársakat, megkeresztelte az újszülötteket, és eltemette az Úrban megtérőket: így végezvén papi hivatását.

Ha ott kezdtem volna, hogy a Nyíren nagyon szigorú és mérges a penzionált kapitány, és főként bal lábával kelt fel azon a napon, amikor ezelőtt sok-sok esztendőkkel egy apró, mélácska fiút röpített a végtelen fehér országúton egy könnyű szánkó, akkor már kevés meghallgatnivalójuk volna önöknek. De közbejött a törökfalvi pap.

Korán, szép téli hajnalon indultunk János bácsival. A két deres igen gangos járású volt, és úgy csilingeltek a csörgők és csengők, hogy János bácsi a legnagyobb megelégedéssel ült a bakon. Elmaradt az iskola a téli homályban, a professzor urak házai, amik a templom környékén sorakoztak, még csendesen aludtak a hajnalban. János bácsinak megmutogattam, hogy hol lakik Fertő tanár úr, aki a latinból buktatott meg, nemkülönben azt is, hogy hol lakik a matematika professzora, aki szintén szekundát adott. János bácsi felkapta deres fejét, és az ostorral megfenyegette a zöld zsalus házakat. Majd a gangos lépésű szürkékre fordította a figyelmemet, és boldog hangon mondta:

- Ezek a bestiák sem járnak mindig így. Most azonban ők is tudják, hogy a „kis gazdájukat” viszik haza.

Az iskolakönyveimet szíjjal fűztem össze, és a lábam alá tettem őket. Jól beburkolóztam a nagy bundákba; az ég csendesen feléledett, amikor elmaradt mögöttünk a város.

Kopasz, fagyos akácok szegélyezték az országutat, amik között üveghangon zengett a szél. Mert ahogy a síkra értünk, egyszerre a pokol fenekéről előjött a csípős, süvöltő téli szél. Mérgelődve hajtotta fel a jegenyéken pihenő varjakat, és a fekete madarak libegve, lengve emelkedtek fel a szélben. A reggeli tájon, fehércukor köntösben látszott egy szélmalom, a messzeségben havas felhők közül bújt elő egy sápadt korong, a nap.

A szürkék gangosan lépkedtek, a csengők csilingeltek ünnepélyesen, azt hiszem, elaludtam a meleg bundák között.

Mert mikor felébredtem, akkor már olyan hangon beszélt velünk a szél, mint a penzionált kapitány szokott káromkodni. Zúgással és süvöltéssel volt tele a levegő, meg apró, éles, üvegszilánkokhoz hasonló hóval. Látni persze nemigen lehetett. A szürkék veszettül vágtattak, szinte sötét volt. Az út szélén egy félig hóba temetett kőfeszület terjesztette felénk karjait. János bácsinak havas volt a háta, és a sapkáját a tarkójára húzta.

A téli szél zengve, dalolva kergetett bennünket.

Eltévedtünk.

A hófúvás felemelte az utakat, fák koronái látszottak a futó havon, dombok és völgyek keletkeztek a síkságon. Más helyeken meg a fekete, kemény föld látszott.

János bácsi fel-felágaskodott a bakon, és körülnézett. Valahányszor leült, mindig rettenetes káromkodások között tette azt. A szél a fejére hajtotta a subája gallérját, amire meg a széllel pörölt.

A lovakat hajszolta folyton. A két szürke hatalmas párafellegeket fújva, nyihogva vágtatott a havon.

Egyszerre nagyot zökkent a szán. Valami domboldalról futott le a mélybe, az egyik szürke megcsúszott, de nem bukott fel, János bácsi azonban lezuhant a bakról. A lovak lihegve álltak meg.

Apró, kemény sás látszott a tavon, előttünk meg zöld, csikorgó jégmező terült el, amin szeszélyes arabeszkek alakjában feküdt a hó.

János visszazökkent a bakra.

- Jégen vagyunk - dörmögte. Aztán ráhajtott a jégmezőre.

Lassan mentünk. A lovak vigyázva emelgették lábaikat; ekkor valami rettenetes üvöltés hangzott fel a közelben. Azóta sem hallottam olyan hangot. Tán a kutyavonításhoz hasonlít leginkább, de mégsem az, vadabb, dühösebb. A szürkék egyszerre megbolondultak - de János bácsi is.

Ekkor jött a törökfalvi pap.

Mondom, az emlékezés ködén keresztül látom mindezeket; a zöldes jégmezőt, az ijedt János kocsist és a remegő testű szürkéket. A havat az arcomba vagdalta a szél, mintha a halál csókolna meg. Az a rettenetes üvöltés a közelben hangzott, egy négylábú, lompos szörnyeteg rohant elő a sás közül.

A farkas.

Alföldi telek ijesztő réme, aludni nem akaró gyermekek elaltatója, a farkas rávetette magát az egyik szürkére. A nyakába harapott, és a körmeivel felhasította a szügyét. A nemes állat felhorkant, aztán megbicsaklott a két első lába, térdre bukott, a másik ló elszakította a hámot, felborítva a szánt, elvágtatott a világba. Én és János bácsi a jégre csúsztunk.

A farkas kiéhezett, vén, lompos bestia volt, akkor nekünk fordult. Egyetlen szökéssel átugrotta a szánt, János bácsi subája szárnyát ragadta meg. János kibontakozott a subájából, és félreugrott. Engem felkapott, és futni kezdett. A farkas nyomunkban.

Akkor a parti bokrok közül egy fekete ruhás ember futott elő. A jégre ugrott, és nagy kiabálással közeledett felénk. Görbe, szeges pálca volt a kezében, azzal hadonászott, nemkülönben topogott a csizmája szeges sarkával a jégen. Egy vastag könyv volt a hóna alatt, a bekecse ujját felgyűrte, úgy ment a farkas felé.

A bestia meghökkent és ordítva hátrált. Szökött, és a körmeivel kaparta a jeget. De a fekete ruhás ember megcsóválta a szeges, görbe botját, és úgy odadobta azt a farkas fejéhez, hogy a bot kettétörött. A toportyán erre megfordult, és keserves vonítással kullogott vissza a fagyos nádba, majd elveszett a hóesésben.

A fekete ruhás ember kiabálására visszajött János bácsi vélem. Haragudott barátunk:

- Hova az ördögbe szaladnak! Gyáva népség, egy szál farkastól megijednek. Jöjjenek velem. Én vagyok a törökfalvi pap.

A törökfalvi pap aztán kikérdezte, mi járatban vagyunk. Nekem megbarackozta a fejem, amikor kitudódott, hogy két szekunda társaságában mék hazafelé, majd megvigasztalt.

- Kisöcsém, ne búsulj. Petőfi sem volt jó tanuló. Lehetsz te még nagy ember!

Kézen fogott, és menni kezdtünk. A hófúvás alább hagyott. Nyilván a törökfalvi pap mián, aki görbe botjával megregulázta a farkast.

Szép havak esnek a Nyíren, amint a levél mondja. A szegény vencsellői kéményseprő szomorúságteljes elhalálozása bizonyítja, hogy még mindig egyedül van a törökfalvi pap, aki nem ijed meg a farkastól.

(1899)

Regény a bánatos Andrásról

1

Mit tehet az ember ködös, hosszú novemberi napon, amikor aludni nem tud; fázik, nyughatatlankodik, és a jó Isten sem tudná mivel megtalálni a kedvét? Különösen a délután hosszú. Hová lehet ilyenkor menni vénkutyakedvemmel? Leülök a kályha elé, és nézegetve a tüzet, tanácsot tartok a kedvemmel. Megígértem neki, hogy estére elviszem egy olyan vendégfogadóba, ahol cigánymuzsikusok magyar nótákat játszanak. Avagy kimegyünk holnap reggel a városerdőbe, ahhoz a sírkőhöz, amelyikre csak annyi vagyon írva, hogy *Fuit*, ahol már sokat, sokat álldogáltunk, én meg a kedvem, és megnyugodva jöttünk haza. Holnap korán reggel, mikor köd csavarog a fák között, és deres, sárga levelek lepik el az elhagyatott utakat! Mindez azonban nem használt semmit, semmit. A kedvem változni nem akart. A tűzbe bámultam, és olyan szomorú voltam, mint még soha. - De igen, már voltam így. A múlt esztendőben meg az ez előttiben, minden novemberben. Mikor a bánatos András bekocogtat az ajtón, és a felhők és szelek a nyilas jegyében járnak - akkor olyan leszek, mint a leégett ember a mesében, aki mindig, mindétig azon sopánkodik, hogy két jó bocskora veszett oda házégésnél. Én meg azon szomorkodom, hogy a szomszédban tegnap a „Tarara bumdié”-t zongorázta valaki, amiért én rettenetesen megharagudtam. Pedig nem is volt ilyen vénkutyakedvem tegnap. Mért nem zongorázzák mostan a „Tarara bumdié”-t, vagy akár a „Fischerin du kleiné”-t, amikor legalább volna okom arra, hogy zordon legyek?!

Aztán a bánatos Andrásról gondolkozgattam, aki ím bekocogtatott az ajtón. Ej, lám, én ezt a bánatos Andrást ismertem. Honnan is ismertem?

Most már egész világosan tudom, hogy ismertem; kis, deres, öreg férfiú volt, aki leffentyűs sapkát hordott, és a szürke szakállát úgy nyírta, mint száz esztendő előtt volt divat. Csak az arcán, a két álla körül hagyott meg akkorát, mint egy piskótadarab, és mindig rövidre nyírta. És a nagy tyúkültető batárra is emlékezem, amelyiken bánatos András járkált. Hogy honnan jött elő azzal a nagy, sárga batárral, amelyiknek négyfelé járt a négy kereke, és öt parasztlovacska húzta a kenderistrángokat, azt most nemigen tudom. Később tán eszembe jut. De bánatos Andrásra - bizonyára egész másként hívták, de honnan tudhatnám én azt most? - egészen jól emlékszem, amint a csodálatosan nagy batáron bedöcögött a Jakab-templom mellett a „Hét víg csízek” mindig kitárt kapuján. A „Hét víg csízek” volt a legrégibb vendégfogadó nálunk. Az ördög se kereste föl, csak falusi szegény emberek apró kocsijai tanyáztak a nagy, sáros udvaron, amelyeknek végén egy nagy, üres szín tátongott kifelé az utcán arra menőkre. A „Hét víg csízek” fényes múltja nyilvánvaló messzi vidéken. Nagy makaóbankok tartódtak a 4-es számú szobában, és az urak itten gyülekeztek nagyvásárkor. - Igen, hát bánatos András volt az egyetlen úrféle, aki ebben a fogadóban mindig megszállott, ha a tyúkültetőt bevonszolta az öt parasztlovacska valami messzi vidékről ide. Mert a batár tetejéig sáros volt mindig. Meglehet különben, hogy azért, mert sohasem tisztították. És a bánatos András kocsisa is figyelmet érdemelt. Sohasem láttam olyan kocsist azóta se. Vörös zsinóros, rongyos dolmány lógott rajta, de a süvegén bokrétányi darutoll lengett, és ócska, nagy, fehér téli kesztyűkben tartotta a madzaggyeplőt télen-nyáron. Begyesen ült a tyúkültető bakján, és a rosszul kövezett utcákon olyan nagy ostorpattogtatást vitt véghez, hogy az emberek az ablakhoz mentek. Hajszolta rettenetesen az öt parasztlovacskát, a kocsi majd szétesett ezenközben mögötte, bánatos András szomorkás, fonnyadt, vén arca pedig aggodalmasan jelent meg minden második percben a

bőrfüggönyök mögött, amint a rossz ülés rugói földobták kis görbe, magyar ruhás testét a rettenetes vágtatásban.

A vén haramiaképű kocsis bizonnyal azt akarta elhitetni az emberekkel, hajszolván a lovacskákat a városi utcákon, hogy ők folyton ilyen sebességgel járnak. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a cserjésnél akkora sártenger kezdődik a csárda mellett, hogy onnan kilubickolni a jó lovaknak is nagy mesterség. De a batár mindig robogva érkezett meg a templom mellett a kis piacra, ahol majd feldöntötte a bánatos András Jánosa az ő gazdáját, merész fordulót akarván produkálni a rossz lovacskákkal. A tekintetes úr bizonnyal nagyon örült, amikor beérkezett a „Hét víg csízek" döngő kapualjába, ahol egy álmos szolgáló varrogatta emberemlékezet óta rongyos szoknyáját a grádicson. A hét kopott csízek, akik aranyalmafán tanyáztak pléhre fösttötten a kapu fölött, bizonyára vígabban énekeltek az úrfajta vendég megérkezésekor. A kapualjában aztán a peckes öreg betyár fürgén leugrott a kasornyáról. Az ember szinte megijedt, mert a begyes vén kocsis egyszerre összeroskadt. De úgy is maradt. Semmi baja sem történt ugyan, hanem a két lába olyan volt, mintha egy X-betűt középen kétfelé törünk, aztán fordított végükkel illesztjük a darabokat össze. Akkora lett, mint egy tízéves gyermek, hanem azért tartotta magát, és odakacsázván a batárhoz, teli tüdővel kiáltotta:

- Tekintetes úr, helyben vagyunk.

A tekintetes úr ugyanis süket volt, mint az éjszaka, és egy nagy tubust tartott mindig kezével a füle mellett. A János nagy kiáltására összerezzent, és mérgesen dörmögte:

- Jó, jó, hisz értem én, ha nem is ordítasz úgy. Még azt hiszik, hogy süket vagyok, pedig csak nagyothallok egy kicsinykét.

A törpe János nem vitázott a gazdájával, hanem segített neki kiszállni a hintóból. Egyben rákiabált a nyugodtan varrogató álmos szolgálóra:

- Rézi, a négyes szobát! Hol a gazdád?

A szolgáló álmosan kelt föl a grádicsról, és haragosan nézett végig a vendégeken.

- Mi baja magának az én gazdámmal? - dünnyögte lustán.

János rettenetesen kiabált, amint a gazdája mellett megszokta:

- Haragszol, ugye, mert takarítani kell?

A fakó arcú, lompos, öregedő cseléd mérgesen kiöltötte nyelvét:

- Maga babszem Jankó! - mondta és elfutott.

János rettenetes dühbe jött, utána akart iramodni, de a tekintetes úr megfogta a karját, és mondta szemrehányólag:

- Látod, János, miért kiabálsz úgy, mintha az egész világ süket volna. - Majd szokott érdeklődéssel tette hozzá: - Mit mondott a leány? Mit mondott, amiért megharagudtál?

- Hogy menjünk a pokolba, és az ördög hozott ide bennünket - szólt János a tubusba keményen.

Az öreg tekintetes úr csóválta a fejét.

- Ej, ej, az a lusta leányzó. Mind ilyen az asszonyfajta. Égeti a gyönge tenyerét a munka, a takarítás.

János elkeseredve kiabált:

- Mind ilyen, tekintetes uram, mind tűzre való.

Nyilván neki sem volt több szerencséje a nők körül, mint a gazdájának.

A négyes szobát aztán elfoglalta a bánatos András, János pedig bepattogott a kocsiszínbe, mert az neki dukál. A többi parasztszekerek hadd ázzanak az udvaron az esőben. Aztán bánatos András el is ment. A „Hét víg csízek" a vármegyeházával szemben énekeltek. A tekintetes úr oda tartott. A hajdú, aki a vármegyeházat támogatta, már ismerte, és biccentett feléje. A tekintetes úr fölcammogott a grádicson, és ment egyenesen a vasajtós levéltár felé. Itten kutatott, keresgélt ő már évek óta. Régi írásokat másolgatott le, és még régibb írások után hajszolta Vince bácsit, az öreg, potrohos árkiváriust, aki pedig csak pipázni szeretett és elmélkedni a világi dolgokon.

Így aztán eltelt a délelőtt. A bánatos András összeszedve egy csomó írást, ferde kis termetével sebesen ment haza, a csízekhez. János, amint messziről meglátta, álldogálván a fogadó kapujában, a piaci eseményeket figyelve, nagy sebbel-lobbal fogott - majd rettenetes vágtatással robogtak ki a fogadóból, a rosszul kövezett utcákon végig. És a csárdáig, ahol, mondom, kezdődik a sártenger, János nagyon pattogtatta az ostort.

A nagy bőrfüggönyös batár elment vissza, valahová a múlt századba, aludni és álmodni tovább bánatos András gazdájával és Jánosával.

2

Mondom, hogy visszaemlékezem bánatos Andrásra; mindig leffentyűs sapkában látom őt, amint a rettenetesen ingadozó batárból aggodalmasan tekingetett ki. Most, hogy jobban gondolkozom, látom bánatos Andrást a leffentyűs sapka nélkül. Rendes, mondhatni, úrias tartással feszengve egy négylovas hintóban. És egy szép asszonnyal oldalán, a Túrinéval.

Ez a Túriné világszép asszony volt a maga idejében. Nyilván sok-sok szép krónika maradhatott volna föl utána, ha kobzos lantosok járják vala be a mi vidékünket. Csak a híre nem volt a legjobb. Tulajdonképpen ott kezdődött a dolga, amikor özvegy lett. Szép szál kürasszírok feküdtek akkor nálunk. Ezekkel kötözködött Túriné. A kürasszírok aztán másfelé mentek, de Túriné itten maradt, virágkehely finomságú termetével, hervatag-kánkálin színű hajával. És miután gazdag sem volt, egyik rokonától a másikhoz vándorolgatva, itt-ott meghúzódván néhány évekig, amíg kiűzték a házból. Mert hát, édes Istenem, ő nem kereste ugyan a kalandocskákat, de azok jöttek útjába. Már kissé meglátszottak rajta az esztendők, amikor régi óhajtása valóra vált. Egy jó, gazdag öregurat keresett ő mindig, aki nem sajnálná tőle sem a nevét, sem az erszényét. Bánatos Andrásban megtalálta-e? Nemigen tudom, csak sejtem, hogy az öreg végre valahára megnyerte azt a pörét, ami miatt Vince bácsit, a jó pipázó árkiváriust annyit zaklatta.

A pört az állam ellen nyerte meg, és mondják, hogy a kis öregúr egyszerre annyi nagy hasú bankót számolt meg a királyi adóhivatalban, hogy hamarosan nem is lehet annyi pénzt együtt látni. Akkor került elő a Túriné.

És a babszem János sem igen jelentkezett ebben az időben. Nem sokáig tartott ugyan a dolog, legföljebb egy hónapig. Az öregúr abból a múlt századból, ahová az öreg batárral visszajárkált aludni, egyszerre négy gyönyörű sárkánnyal vágtatott elő. A bakon parádés kocsis feszült, és angolbőr ülésen a kivasalt és megberetválkozott bánatos András mellett Túriné forgatta vállán a fehér selyem napernyőjét. És messze elkerülték a „Hét víg csízek"-et, ahol az álmos szolgáló varrogatta a grádicson rongyos szoknyáját. A nagyfogadóban szálltak meg, és délelőtt az öregúr karonfogva sétált Túrinéval a cukrász előtt. Az emberek csóválgatták a fejüket. Hanem Túriné erősen fogta az öreg András úr karját, és mosolyogva nézett a világba.

Este pedig az arénába mentek. Az öregúr páholyt váltott, és tubusát hóna alá szorítva, közönyösen mélázott maga elé a páholy sarkában. Hanem a szép Túriné egészen kihajolt, és ragyogtatta gyémántdiadémját, amitől az egész aréna csillogott. Közben a nagydob pufogott, és a színészek jól-rosszul énekeltek. Túriné mosolyogva kacsingatott a világra.

3

Mondom, csak egy hónapig.

Még máma is emlékszem arra a ködös novemberi délutánra, amikor János olyan sebbel-lobbal jött a vén batárral a Jakab-templom mellett, hogy széjjelrebbentette a zsemlyéskofákat.

A „Hét víg csízek"-hez fordult be a batár, amiből az öregúr ijedt, aggodalmas arccal ugrott ki.

Az álmos szolgáló még mindig ott varrogatott, és János sem beszélt halkabban:

- Most ugorj, Rézi - kiabált már a bakról -, hamar a négyest, mert nagy baj van. Megszökött az asszonyunk.

Az öregúr nem feddte meg Jánost a hangos beszédért, sőt apró, polkázó lépéseivel maga igyekezett a vendégszoba felé, ahol ledobta sáros köpönyegét. Aztán megfordult, és kilépett a „Hét csízek" kapuján. Ott azonban megállt bánatos András. Lehajtotta leffentyűs sapkába bújtatott, kis, deres fejét, és a földre bámult, a szürke kockakövekre. Mint egy beteg, vén madár, szomorú őszi délután. Tépelődve meresztette a szemét maga elé. Hová menjen? Merre menjen? - Az asszony megszökött, és magával vitte a sok-sok pénzt is. Valami komédiásba gabalyodott belé, örökkön szerelmes szívével.

Ott állt bánatos András sokáig. Az emberek, akik arra jártak, csodálkozva nézték. A földre nézett, és meg se mozdult, a tubus kicsúszott a hóna alól, észre sem vette.

Végre megindult.

Nem a kövezeten, hanem az országút kellős közepén. János, aki még ki sem fogott, megfordult az öt parasztlovacskával, és a gazdája nyomában hajtott.

Bánatos András pedig lehajtott fejjel ment a sáros, csatakos országúton, mintha valami keskeny, kicsi cipőcskének keresné a nyomát. Ment, ment. János a batárral lépésben ballagott utána.

Már kiértek a városból, és a csárda felé közeledtek, ahol ama nagy sártenger kezdődik. Itt János retteneteset kiáltott:

- Tekintetes uram, üljön föl!

Bánatos András megfordult, és feddőleg nézett Jánosra:

- Jó, jó - mormogta -, csak ne kiabálj úgy, mintha az egész világ süket volna.

Beült a kocsiba. János nagy cserdítést vitt véghez a bakon, és a vén kasornya batár robogva indult meg az országúton. Vissza az elmúlt századba, álmodni.

(1900)

Egy öreg legény és háza tája

Egy nagyon öreg ember élt a Fekete szűz utcában, akinek már senkije, semmije nem volt a világon, csak egy vén madara és egy vén szolgalegénye. Behunyom a szemem - és a múltból előlép ez a nagyon öreg ember, feszes magyar ruhás, kis termetével, és bogárfekete szemét rám szögezi, hófehér haja a vállát verdeste, és bajuszát - a fehéret és nagyon bozontosat - kipödörte. Egészben véve valami víg, tréfára hajló derű járkált ez öregember nyomában; tán hóbortos volt egy kicsit, tán nem volt hóbortos, csak nevetni szeretett, és mindenben örömöket és tréfát keresett. Úgy hívták: Kengyelfy András.

A háza sem olyan volt, mint a többi házak. Odvas, düledező bagolyfészek volt, szűk kis fekete kapuval, mi egy sötét folyosóra nyílott, ahonnan mindig hűvös szél fújt ki, megborzongtatván a járókelők hátát. Ám a kapuajtó szellőztetés céljából volt nyitva, mert keresztbe tett, rozsdás vasrudak zárták el az ajtó mögött a bejárást. Ha a fekete, szomorú kapun zörgettek - ha ugyan zörgettek néhanapján -, egy csodálatos külsejű törpe futott elő a folyosó hátteréből, mintha valami föld alatti világrészből rohanna elő a mesék manója. Ezen az emberen minden kicsiny és fonnyadt volt, csak a szakálla volt nagy és haragos. Vastag, szürke szakálla melléig ért és előreállt. A romantika kékes köde lebegett a régi ház felett, és Bartolót - ez öreg szolgát - némi fantáziával középkori apródnak lehetett nézni, aki ura mulatságára komédiát játszik társaival, hosszú szakállt ragasztván - és a magas lovagteremből futott le a zörgetésre. Bartoló fekete szemüvege alól megvizsgálta a jövevényt - rendesen postás vagy végrehajtó volt ez -, és csörögtek a rozsdás láncok, miközben a keresztvasakat leengedte. Piros huszárnadrágjában - amihez azonban kopogó fapapucsokat viselt -, ujjatlan kabátjában és rongyos sipkájában Bartoló elvégezte a jövevénnyel az elvégeznivalókat, és a vasakat ismét helyükre téve, eltűnt a sötét, hideg folyosón.

Természetesen mindnyájan tudtuk, hogy Kengyelfy András megbolondult már régen, és véle megbolondult hűséges szolgája is, öreg papagája, akit néha a keresztvasak mögött sétálni láttunk, szintén.

A vén házban nem valami mulatságosan ugyan, de azért mégis ment-mendegélt az élet. Kengyelfy éjjel aludni nem tudott, és egy pislogó lámpánál kártyázott szenvedélyesen. A háznak volt egy szobája, amiben csupa apró, zöld kártyaasztalkák álltak, a megfelelő székekkel. Voltaképpen ez a játékszoba volt a ház egyedüli kényelmes szobája. A többiben rozzant, fekete bútorok és az állandó nagy sötétség tanyáztak, és patkányok szaladgáltak mindenfelé. Mintha szomorkodott volna itten valaki? Mintha nem mindnyájan a legvígabban éltek volna? Bartoló hegyesen fütyült, miközben fát vágott, az öregúr vacsora előtt kezébe vette a gyertyát, és az emeletre felment (patkányok surrantak a lábai alatt), és benyitott egy kopott, fehér ajtón. Ez asszonyi lakás volt. A karcsú lábú székek és a rongyos háló, rokokó függönyök s a nagy velencei tükör, amit a por vastagon belepett, asszonyról beszéltek, aki egyszer itt élt, itt mosolygott, itt dúdolgatott. És az ágy is pillangó selyemfüggönyeivel asszonyi hangot hallott egykor, de az ágyban senki sem feküdt, patkányok és fekete bogarak mászkáltak az aranysárga takaró alatt. Az öregúr a sarokba, egy nagy órához járult, amely komolyan és mély szomorúsággal ketyegett itt a bús csöndben - száz esztendő óta. Apró akvarellek - egykor híres mesterek ecsetjéből - díszítették az öreg órát, és Kengyelfy megnyomott rajta egy rugót. A vén óra kreccsent - tán vonakodott -, de aztán elhalt a ketyegése, és csendesen, búsan, valami régi-régi melódiát kezdett játszani... Kengyelfy mereven és ünnepélyesen állott az óra előtt, gyertyával kezében - s amint a zene elhallgatott, megfordult, és halkan mondta:

- Lizi tánt, kezét csókolom! Szép álmokat kívánok!

Meghatott, csendes lépésekkel haladt kifelé a szobából, és az egykor fehér ajtót behúzta maga után. A lépcsőkön totyogós lépésekkel lement, odalenn pedig, leülve öreg karosszékébe, sokáig mereven bámult a gyertya lángjába.

Amíg Bartoló megjelent.

Bartoló a vacsorát szervírozta; gyönyörű damasztabroszt és asztalkendőt szedett elő és antik ezüstöt, lassú, ünnepélyes lépésekkel járkált a szobában.

- És a menü, fiam, Bartoló? - kérdé Kengyelfy, egyszerre felrezzenve álmodozásából.

Bartoló recsegő hangon felelt, meghajolván:

- A menü, méltóságos uram, ma csak juhpörkölt.

Az öregúr rezignáltan dünnyögte:

- Juhpörkölt? Mikor volt más?

- És rizs, ha megengedi méltóságod - felelt Bartoló, és lebegve hozta be a vacsorát.

Az öregúr keveset evett, szomorúan és csendesen nézegetett maga körül, mintha keresne valakit oldalán, mintha szólni akarna valakihez, akinek itt kellene ülni, de nincs itt... A kristálypalackból friss vizet töltött, és száját megtörölve, csengetett. Bartoló megjelent huszárnadrágjában, és a gyertyával világított a szomszéd szoba felé. Ahová az öregúr csendes, álmodozó lépésekkel megindult. Bartoló bezárta az ajtót. S az öregúr megszólalt:

- No, Cservánszky, ma kemény napod lesz! - mondta ő, és leülvén egy asztal mellé, keverni kezdte a kártyát. Szivarra gyújtott, és szürke szeme vígan nevetett. A kártyákat elosztotta, és játszani kezdett - Cservánszky helyett is. A whist érdekfeszítő bonyodalmai lebilincselték az öregúr minden figyelmét. Rágta szivarját, és homlokát ráncolta. (Cservánszky igen jól játszott - jobban, mint gondolni lehetett volna -, és kombinációi félelmesek voltak.) Az öregúr elvesztette a pártit. Aranyban játszottak, és az öregúr tíz aranyat tett a Cservánszky kártyája mellé. A párti újból kezdődött, de Cservánszky kitűnően játszott. Félelmes volt ez az ember, rejtélyes kombinációival és cselvetéseivel! Az öregúr ismét tíz aranyat veszített.

Újabb párti keletkezett, az öregúr izgatottsága növekedett. Ismét veszített és újra veszített. A szivar nem ízlett, eldobta azt az öregúr, és kártyáit szorongatta. Végre - midőn már hatodszor veszített - mellényéről leoldotta vékony aranyláncát, és pecsétgyűrűjét lehúzta ujjáról, Cservánszky, úgy látszik, vonakodott elfogadni a felajánlott dolgokat, mert az öregúr kártyáját izgatottan dobta az asztalra. (Odakünn kukorékolt a kakas, hajnalodott.) Heves szavakat mormogott és fel-alá járkált a szobában, végre izgatottan elhagyta a szobát. - S ez így ment húsz esztendő óta minden éjjel, amikor az öreg Kengyelfy András az életből kilépett, és a Fekete szűz utcai házba visszavonult - egy víg és dorbézolásokkal teli élet után, mikor már semmi-semmi nem maradt, még Lizi tánt sem. Ő is elment.

Reggel fáradtan ébredt a méltóságos úr. Bartoló lábujjhegyen nyitott be a hálószobába a cipők végett, de az öregúr már ébren volt.

- Jó reggelt, fiam - mondta, - Cservánszky ismét legyőzött az éjjel.

Bartoló mogorván bólingatott, és az asztalra rakta az aranyórát, a láncot és a pecsétgyűrűt.

- Sohasem győzzük le Cservánszkyt, méltóságos uram. Az egy nagy spiller - dünnyögte, és komoran nézett maga elé.

Az öregúr kinyújtózott, és csendesen mondta:

- Kemény legény Cservánszky. Fiam, ez az ember tud élni! Ami a legfőbb, élni tud! Harminc esztendeig reggeliztem vele együtt a Jockey-klubban, harminc esztendeig vacsoráztam vele együtt, Cservánszky csak pezsgőt ivott, és osztrigát evett. A kártyában és az asszonyok körül mindig szerencséje volt. Hagyj békét nekem Cservánszkyval. Hisz Lizi tántot is elvette a végin... Csak idehoztam a barátomat, csak néhány szót szólt, és Lizi elment.

Bartoló komolyan állt a szoba közepén, és nehezen sóhajtott.

- És minden pénzt is, méltóságos uram - mondotta figyelmeztetőleg.

Az öregúr feddőleg nézett szolgájára:

- Ehhez igazán nincs semmi közöd, fiam!

Bartoló eltávozott, és az öregúr a párnán lehunyt szemmel gondolkozott az elmúlt szép dolgokon, elmúlt szép történeteken, főleg Cservánszkyn.

*

Lehunyom a szemem, és látni szeretném magam előtt mai estvén nővérét, mint egykor láttam; mosolygósan, vidáman, tréfásan, ahogy az emberek között megjelent.

Mondatik, hogy a méltóságos úr, amíg ifjabb volt, szép életet élt, és pénzeit elköltötte. Később hazajött a Fekete szűz utcába, és nyugodalmasan éldegélt öreg szolgájával és madarával.

Minden elmúlott!

Hogy minden elmúlott!

Az öregúr szomorúan és vígan emelkedik ki az emlékeim közül. A vén, hideg házból a szél fúj ki a fekete kapun, Bartoló futva megjelen, ha zörgetnek - és tán minden úgy van, mint egykor volt. Vezeklés a szép ifjúságért, az elmúlt dolgokért.

(1900)

Hétszilvafás uraink

ELSŐ FEJEZET

Olyan bevezetésféle, mely szól a nemzetesék kirohanásáról és a tardi kalendáriumról

A régi jó világban még csak jelentett valamit az, ha valakit meg-nemzetes-uramoztak. Felért annyival, mint ma legalábbis egy bankdirektorság. De ki hallotta azt, hogy máma büszkélkedne a nemzetes titulussal valaki? Van nálunk egy egész falu, ahol tán még a bakter is nemzetes úr - és ott igen büszkék az atyafiak a titulusra. Itten maradott ez a falu a Nyír kellő közepén, tán még Árpád apánk óta. Vagyis inkább Béla király óta. Mert a nemzetes urak azt vallják, hogy a nagy király küldte ide őket a tatárok eltakarodása után, mondván:

- Menjetek, fiaim, Bacsó András és Birta Pál és ti, többiek a Tiszának fölfelé. Menjetek addig-addig, amíg egy nagy, kutyafüves homokországra találtok, ahol úgy terem a sólyom meg a farkas a lápokban, mint a Jóisten áldása. Ottan ráakadtok Szabolcs vezér várára. Telepedjetek meg itten a környéken, valahol a vár körül, és legyetek segítségére a várvédő kapitánynak, ha háborús idők járnak.

Bacsó András és Birta Pál megindulának, mint egy falu, és megkeresték Szabolcs vezér várát a farkasok országában. Megtelepedének, és itten laknak azóta is. Ármálista nemesember egytől egyig a falu népe. Idegent meg nem tűrt maga között soha, mert pöffeszkedő és gőgös, habár csak bocskoros nemesek valának is világéletükben. Azonban verekedni igen jól tudtak, és lóra kapva restaurációkor, temérdek fejeket bevertek; leadván a voksot, visszatakarodtak ismét oda, ahonnan jöttek. Nem mászkáltak semerre, legfeljebb száraz nyáron, ha imitt-amott nyoma veszett egy lónak, mondták az emberek, hogy a ló irányában láttak egy tardi embert. A tardi nemzetes urak azonban igen tagadták a dolgot, és esküdöztek, hogy a tardi emberek között még nem akadt lókötő, mert azt felakasztanák ők maguk. A csendbiztosok igen jól tudták, hogy lókötő az egész falu, a bírótól a bakterig. Még a harangozó is. De ki az ördög menne evégett Tardra? Kora ősztől késő tavaszig eleven ember nem úszhatja meg a tardi határt. Víz, tó meg nád van mindenfelé, útnak híre sincs. A messzeségben, benn a nádak kellő közepén, biztos nyugalommal füstölögnek a tardi kémények. A csendbiztosok hiába nyargalásznak pusztázó legényeikkel a falu körül. Oda bejutni ilyenkor nem lehet. De ki se. A tardiak ezt nemigen bánják. Mert beszorulástól tisztulásig névnapokat tartanak. A tiszteletes, Homolay János, csak téli neveket ismer az újszülöttek számára, és vigyáznak rá, hogy egy nap se maradjon a kalendárium legelején és leghátulján, amikor valakinek a névnapja ne volna. Így gondoskodik Homolay uram a jövő generációról, mert nyilván így tettek elődei is. A tardiak között aztán így szétosztódik a téli kalendárium. A dínomdánom aztán tart kora tavaszig. Muzsikálnak a faluban, és a nemzetes urak megesznek és megisznak mindent.

Egy nedves télen, amikor a restaurációt tartotta a vármegye, a tardiak kimaradtak a voksaikkal. Nem tudtak kijönni a falujukból. Hanem alighogy befagytak az utak, nyolcvannégy tardi lovagolt be a vármegye udvarára, a fokossal megdöngetvén a kapukat, protestáltak a nélkülök megesett restauráció ellen. A vicispán hiába parancsolta ki őket a nagy udvarból. A tardiak nem mozdultak, sőt Birta Pál uram felkiabált a vicispánnak:

- Az úr se volna vicispány, ha mi előjöttünk volna. Pereat Gönczy! Vivát Kállay!

A nyolcvannégy nemes utánazúgta Birta Pálnak a szavát. Gönczy Mihály uram, a kis öreg vicispán, ijedten húzódott be a kancelláriába, a tardiak döngették az eltorlaszolt ajtókat. Nagy tumultus keletkezett a székvárosban.

A tardiak - mondták a szomszéd utcában - nagy violenciát akarnak elkövetni a vármegyén. Új restaurációt akarnak. A hajdúk nagy nehezen kiszorították a nemzetes urakat a vármegyeház udvarából, mert a nemzetes urak a pincét akarták feltörni, ahol a rabok döngették az ajtót. Az atyafiak kiszabadítván a rabokat, fel akarták forgatni a várost. Ezt azonban, mint mondám, megakadályozták, kiszorítván őket az udvarból. Bezárták a kapukat. A nemzetes urak az utcákon vágtattak fel és alá, nagy riadalmat keltvén a vásárosok között. Napestig rémítgették a várost, akkor aztán, mikor már a városbeli emberek lóra kaptak és fokost ragadtak, a tardiak megelégedéssel hazavágtattak a falujukba. Megígérték azonban, hogy még beszéltetni fognak magukról.

Úgy is lőn.

Mert két év múlva, egy nagyon meleg nyáron, hatvannégy tardi nemes vére festette pirosra a szenttamási sáncokat.

Az alkotmányos idők elmúltak, de Tardon még máma is nemzetes urak laknak, és a kalendáriumot sem szerkesztik másképpen, mint azelőtt. Habár a dínomdánom már nem olyan nagyon hangos Tardon.

MÁSODIK FEJEZET

A tardi fiúról és annak csodálatosságairól,
amivel eme krónika hősévé kinövi magát

Birta Pál, ahogy átlépte a sásházi gimnázium küszöbét, ment egyenesen bal felé a hosszú folyosón, és benyitott egy ajtón, ott leült a leghátulsó padba, és ottan ült négy évig egyazon szent helyen, egyazon módon: két tenyerét összekulcsolva álla alatt, mereven nézett maga elé, ijedt, nagy, fakó színű szemével. Majd négy év múlva más terembe nyitott be szeptember elsején, és ott is elfoglalván a legutolsó padsorban helyét, számos évig ült mozdulatlanul, ijedten nézve maga elé. Csendesen megszakállasodott, bajusza is nőtt, és ebből az időből emlékszem én Birta Pálra, amikor változtatni kezdte eddigi viselkedését, és néha-néha fütyülgetett hegyesen óra közben, és a léniával csapdosta csizmaszárát.

Mert már akkor kerek, piroskás, bibircses arcát nagy szakáll köríté, és bajuszt pedert. Rövid szárú csizmában járt télen-nyáron, és szűk nadrágjai zsebjébe mélyesztve ökleit, úgy feszengett közöttünk kinőtt, rövid kabátjában, puha elejű ingével és piros nyakkendőjével, mint a gólya a békák között. Birta úrnak hívogattuk őt, egyszer azonban, egy szerdai napon, Birta elkésett az óráról. A rajztanár úr, egy öklömnyi német emberke, peckesen felemelkedett sarkaira, és keményen leszidta Birtát a későn való érkezés mián. Emlékszünk Birtára, milyen csodálkozva nézett a kis szöszke emberkére, és tulajdonképpen nevetett nagy szakállába.

Igen, hát ezen a délelőttön, amikor tízórai szünetkor a gimnáziumi épület mögé vonultunk egy cigarettli elszippantására, Birta, megtömködve selmeci pipáját, a dohányoszacskót kinyitotta előttünk, és kínált belőle.

- Szűz ám ez. Ma hozta otthonról a kocsisunk, bejövén a hetivásárra. A bátyám küldte.

Megkóstoltuk, cigerettlit sodorván a vékonyra vágott dohányból, azonban emlékszem, igen erősnek találtuk. Valaki mondta:

- Jobb ennél a trafik.

Birta úr csodálkozott:

- Jobb-e? Majd megkérdem a bátyámtól. Vele ebédelek ma együtt a fogadóban, mert ő is bejött a kocsival.

Erről a bátyjáról sokat beszélt mindig Birta úr, de senki sem tudott többet felőle, mint hogy be szokott jönni a hetivásárra. De Birta úr mindig nagy tisztelettel emlegette, és így némileg mi is tartottunk felőle. Ott állt Birta úr, öklét rendes szokása szerint szűk nadrágja zsebébe mélyesztve, agyara közt selmeci pipáját tartva, és a kurta szárú csizmája orrára pislogott. A hátát a falnak vetette, és nemigen törődött velünk, akik iskolai dolgokról, nehéz stúdiumokról és szigorú tanárokról fecsegtünk. A nagy, nyurga ember bozontos szakállával, kiviaszkolt bajuszával és fekete süvegében úgy nézett ki, mintha nem is közibénk tartozott volna. Elmélázgatott, és nyújtózkodott, kivervén tenyerébe pipáját, amikor csengetett a pedellus, ami azt jelentette, hogy az óraközi szünetnek vége.

Azon a szerdai délelőttön, amikor a szűzdohánnyal megkínált bennünket, sokkal beszédesebb volt, és figyelmesen hallgatott.

Egyszerre meg is szólalt:

- A télen elmegyek haza - mondta. - Ezt akarja a bátyám. Meg a falu is.

- El-e? - kérdeztük.

- El bizony - szólt Birta úr, és némileg mintha elszomorodott volna. - Kellek haza. A gazdaság széjjelmegy, ha nem vigyáznak rá. Az apámnak nincsen ideje, a bátyámnak se.

- Téns úr lesz Birtából - mondta egy fiú, és nagyot nevetett.

Birta felnézett, s a pipáját szívogatta. Halkan mondta:

- Az a, téns úr... És ha maguk akarják, hát hívhatnak úgy már most is - tette hozzá szomorkásan a téns úr, mert ettől az órától ez lett a neve.

A téns úr különben, amint sejteni lehet, szelíd ember volt, aki úgy megijedt, amikor az első napon hallotta perorálni a tanár urakat a katedráról, és megkapta az első szekundát, hogy ijedtsége nem múlott el soha. Tulajdonképp igen kényelmetlenül érezte magát az iskolában, és nagyon sietett haza délben és délután a Szentvérközbe, ahol özvegy Króminé asszonynál lakott, aki, tisztelettel legyen mondva, szülésznői mesterséget folytatott.

Azt beszélik, hogy Birta Pál, amikor az első szekundákat megszerezte, a tudós asszony biztatására járkálni kezdett a kis nádas ház gyepes, eperfás udvarán, és könyvéből hangosan olvasott. A szekundák azonban ezután sem kímélték Birta Pált - hát aztán inkább nem járkált a gyepes udvaron, az eperfák alatt, hanem beült a tornácba, és onnan ügyelte a világot. Króminé asszony a konyhában mosogatott, és onnan darált, mert jó asszony volt, aki megszokta a nyugodt, szelíd viselkedést foglalkozásában, csak csendesen darált.

- Ej, ej, Birta fiam, mi lesz magából? Mit mond a falu, ha hazaviszi ismét a szekundákat? Abban a faluban jártam egyszer én is, amikor az ottani „asszonyság” beteg volt, és engem hívtak a szegény Bacsónéhoz...

- Jó asszony volt a nemzetes asszony - kottyant belé Birta.

- Jó bizony - folytatta a konyhából Krómíné -, nagyon jó asszony. A láz elpusztította szegényt. Aztán mikor már az utolsókat sóhajtotta, akkor odahívta az urát az ágyához, és mondta neki, hogy: „János, ápold az árvámat, vigyázz reá, neveld fel...” És kérte, hogy venné karjaiba az ember a vörös kis porontyot. Megvan-e még vajon...

- Fiú volt-e, vagy lány? - kérdezte Birta úr.

- Lány, lány, a legutolsó gyerek, már hat volt akkor rajta kívül.

- Megvan - mondta Birta úr, kinyújtva lábait a tornácon. - Borisnak hívják.

Így beszélgettek, amikor a kapun lelkendezve futott be egy asszony. Az özvegy már kapta a kendőjét és a kosarát. Szóhoz sem hagyta jutni az asszonyt.

- Megyek már, megyek - szólt, bezárván a konyhát, és a kulcsot Birta úr kezébe nyomta. - Fiam, ha elmenne, hát dugja az eresz alá, ahová mutattam. A Jucira pedig ügyeljen, fiam. Én csak ide megyek a szomszédba, az albíróéknál várnak valakire. Szeretném, ha fiú lenne, mert az albíró nagy keresztelőt csapna.

Az özvegy sebesen elment kosarával, Birta úr pedig ottmaradt a tornácon, és vigyázott Jucira.

Ez a Juci egy hatesztendős, szöszke fruska volt, és ott ült a száraz babon, hántogatván a hüvelyekből a tarka szemeket egy nagy szakajtóba. Erre a Jucira vigyázott Birta úr mindig, ha az özvegy távol volt. A vigyázást pedig úgy kellett érteni, hogy a nagy Birta leült a száraz babcsomóra, Juci mellé, és együtt hántotta vele a paszulyt. Juci - csinos, filigrán arcocskája volt, mint egy babának, nagy, kék szemét hosszú szempilla árnyékolta - igen jól elmulatgatott Birta úrral. A paszulyszemeket a fiú gallérjába eregette, ami igen mulatságos volt, mert Birta urat csiklandozta. A fiú ellenben különböző meséket mondott el, amiket otthon a búbos kemence mellett hallott az öregektől, inges korában. Úgy különösen sokat tudott a francia császárról és repülő, nagy golyóbisokról, amik közül egyik majd hogy le nem szakította Tabi Tahi Szilveszter fejét. Alig volt ideje elkapni előle a csákóját. Nemkülönben tudta azt is Birta úr utánozni, hogyan visítanak a kismalacok, és a kecske hogy mekeg. Továbbá négykézlábra állva bemutatta, hogyan szalad a kutya, ha verést kapott, vagy ha a szolgáló az orrához ütögeti a tejesfazekat, amiből kilopta a tejet. Szép volt az is, amikor Birta úr felmászott az eperfára, és onnan leugrott. Juci tapsolt a tornácon. - Emígy hősködött Birta úr ama hölgy előtt, akire vigyáznia kellett volna mindaddig, amíg az özvegy hazajött.

Az özvegy éppoly sebesen érkezett, mint elindult. Először kivallatta Jucit is, Birta urat is afelől, hogy nem kereste-e senki. Majd nagyot sóhajtott, és beszélni kezdett:

- Jaj, fiam, nem ütött be a plánum. Lány a kiscsibe. Az albíró úr úgy örült, hogy majd kiugrott a bőréből, de az a szegény asszony, bár elég nagy a láza, szégyelli magát nagyon, és folyton azt hangoztatta: „Édes Krómíné asszony, ha tudná, mennyit imádkoztam, hogy csak fiú legyen.”

- Ej, ej - szólt közbe fejcsóválva Birta úr.

- Úgy bizony - folytatta Krómíné. - Én hiába vigasztaltam, hogy a Jóisten rendelte azt úgy, meg kell nyugodni. De ő azt felelgette, hogy már tudja, nem szereti többé az ura. Erre én azt feleltem, hogy az albíró úr odakünn sétál az udvaron, és akkorákat kurjant örömében, hogy öröm hallani; mert a férfiak már csak olyanok, Birta fiam, hogy hiába kötik magukat a fiúhoz; ha lányt ad a Jóisten, akkor is majd szétszakadnak az örömtől, csak hogy keresztülesett már a dolgon az asszony.

- Persze, persze - mondta Birta úr, és billegette a fejét.

Króminé lerakta a kendőjét és a kosarát, és úgy folytatta:

- Csak a dajka nem tetszik nekem, akit fogadtak. Mondtam is mindjárt - de hát ilyenkor az emberek meg vannak bolondulva, és azt mondják, hogy „jó, jó, majd...", de nem tesznek semmit.

Birta úr helyeslőleg bólingatott.

Juci a babot hántotta.

Mert az özvegy jelenlétében nem mert leugrani Birta úr az eperfáról.

HARMADIK FEJEZET

Utazás Tard felé

Birta úr nyaranta hazament Tardra. Június végén, amikor már annyira lekopott róla minden ruha, hogy éppen csak mezténláb nem járt. A nemzetes úrék odahaza jól kiszámították, mennyi ruhát nyű el a fiú tíz hónap alatt; hány lájblit, hány csizmanadrágot, hány kalapot és hány pár csizmát. (Ebből elég volt két pár. Mert Csurgay sógor olyan csizmákat varrt Tardon, hogy a főispán is eljárhatott volna bennük.) Június végén beállított a rövid szekér az özvegy udvarába. Bival Mihály felrakta a téns úrfi tulipántos ládáját a kasfarba - Móric pedig összeszámozkodott az özveggyel. Ez a Móric volt a téns úr sokat emlegetett bátyja. No, az első pillantásra nem látszott ki belőle, hogy valami híres ember lenne. Zsinóros nadrágot viselt, kurta szárú csizmát, és sárga bajusza a szájába lógott. Mint közönségesen, fekete pántlikás szalmakalap volt a fejébe nyomva, és apró, vízszínű szemével zavarkásan pislogott. Fiatal volt-e vagy öreg, nemigen lehetett tudni. Ványadt, borostás arcából tunyaság és aluszékonyság látszott. Otthon egyébként csak úgy hívták: a „ravasz Móric". Azt tartották felőle, hogy igen furfangos ember, aki ha akarná, sok galibát okozhatna a vármegyének. Ez a híre pedig onnan volt, hogy mikor sorozás alá került Móric - hirtelen megnémult. Szóltak hozzá jobbról, szóltak hozzá balról - Móric néma volt, mint a hal. Nem tudtak vele semmire sem menni. A katonadoktorok csóválták a fejüket, aztán eleresztették Móricot.

A tardi legények azóta mind némák a sorozás idejében, de nem sikerül nekik a menekülés, mint Móricnak.

- Sapperlott. Botot kap, ha nem felel értelmesen. Akar-e Bécsben szolgálni?

A tardi legények értelmesen szólalnak meg:

- Már, kérem alásan, ha szolgálni kell, hát inkább csak itthon szolgálnék.

A ravasz Móric hírét senki sem homályosította el még a tardi legények közül. Beszélnek ugyan egy bizonyos Bátori Miskáról, aki úgy összegörbült a sorozó orvos előtt, hogy semmiképpen sem lehetett kiegyenesíteni. De ez a Bátori Miska tán nem is volt igaz.

Hát, mondom, a ravasz Móric volt a téns úr bátyja. Ő vitte haza minden júniusban, és ő hozta neki a szűzdohányt is a zekéje alatt, amikor a téns úr a pipás emberek idejébe jutott. Nyáron ő nevelgette Pál urat odahaza diófás udvarházukban. Az öreg Birta már csak káromkodni tudott, azt is csak csendesen, és miután asszonyféle nem volt a háznál a szolgálóleányon kívül, igen szomorú és elhagyatott fészek volt a Birta porta a falu közepén. Afféle félig úr, félig paraszt népek voltak itt a Birták a szétzüllött nemzetes urak között, akiknek nagy része nyáron szegre akasztotta a zsinóros nadrágot, és csak amúgy, fehérben dicsérte az Istent. A nagyuraságnak vége volt, és a végrehajtó elvitte a dunyhákat és asztalokat, ha a nemzetes urak akadékoskod-

tak az adó mián. Keserű emberek lakták Tardot, akik ha verekedtek is, már olykor nagyvásárkor vagy búcsúkor tevék azt. A Birta família volt a leggőgösebb és legbüszkébb valamennyi között, habár nemigen volt okuk büszkélkedni és gőgösködni. Ugyanezért küldték Palit a sásházi gimnáziumba, és mikor júniusban hazahozta őt a kurta bricskán a ravasz Móric, egész úton oktatta:

- Pali te, aztán nehogy elszóld magad. A rektor, az a részeges Muzsonyai, ha szólna hozzád, hát diákul felelj - hogy ne értse meg. Tudsz-e diákul?

A téns úr - ilyenkor láttuk volna őt - kihúzta derekát, és hegyeset füttyentett:

- Ojé. A kisujjamban van a diáktudomány. A deklinációk, a konjugációk, szenvedő és rendhagyó igeragozás! Ojé.

Móric, a ravasz, kihúzta sárga bajuszát szájából. Igen tetszett neki, hogy Pali olyan szépen felelt. De még gyanakodott.

- Hát mondd meg nekem: hogy van az diákul: finánc.

A téns úr vakmerően felelt:

- Nevetséges. Hát úgy van: grammatika. (Miután ez a szó volt a nyelvtankönyvének a borítékán, galambtojásnyi betűkkel.)

A ravasz Móric, aki hajdanában maga is kerülgette a debreceni kollégiumot vagy két-három évig, galléron ragadta az öccsét:

- Hazudsz, gazember!

- Én?! - kiabált a téns úr. - Én? Móric bátyám már nem emlékszik bizonyosan.

A ravasz Móric gondolkozva ráncolta össze a homlokát. Ezt a szót mintha hallotta volna, de más értelemben egykor. De már tényleg nem emlékezett rá. Tovább faggatta azonban a téns urat.

- Hát mondd meg, diák, hogy van az: májas gombóc.

- Furcsa. Még a gyerek is tudja. Hát: pluskvam perfektum - felelt a téns úr.

- Pluskvam perfektum?! - ismételte Móric bátyja, és zavarodva, egyben fenyegetőleg kiáltotta:
- Pluskvam perfektum, te kölyök?!

A téns úr azonban már ismerte a ravasz Móricot, és vakmerően mondta rá:

- Persze hogy pluskvam perfektum.

Móric bátya nagyot ütött a Pali vállára:

- Ember vagy, fiú. Ezt ugyan eltaláltad az egyszer. Az én időmben is úgy tanultuk.

(Dehogy tanulta ezt a ravasz Móric. De hát nem azért volt ő furfangos ember, hogy elárulta volna az öccse előtt tudatlanságát. Előbb rákiáltott a téns úrra fenyegetőleg. És miután a téns úr megmaradt a pluskvam perfektumnál, hát nyilvánvaló volt, hogy az biztosan májas gombócot jelent.)

- Hát csak a rektorra vigyázz, Pali. A vén Muzsonyai egész télen azzal bolondított bennünket, hogy a májas gombócot úgy mondják diákul, hogy: circum dederunt. Persze hogy nem hittük el a rektornak. Az öreg Bekecs Balázs - aki, tudod, negyvennyolcban a zászlót vitte - mondta is, hogy szamár a rektor. Circum dederunt annyit jelent, hogy: add ide a kulacsot. Ő így hallotta ezt negyvennyolcban egy szervián baráttól, aki, tudod, azt mondta egyszer Balázs

bácsinak, hogy: musz, musz, musz. És Balázs bácsi másnap golyót kapott a lábikrájába. Nyilván megigézte őt a barát.

Az országutat jegenyék szegélyezték. A messzeségből idesárgállott egy csárda oldala. Bival Mihály hátrafordult:

- Meg? - kérdezte. Ami annyit jelentett, hogy megállnak-e a csárda előtt? Bival Mihály sohasem mondott egy szótagnál többet.

A ravasz Móric biccentett.

A fiúnak pedig megmagyarázta:

- Ez, öccs, az „Itató". Jól emlékezzél rá. Ez az „Itató", itt ütötték agyon a szegénylegények a komisszáriust, tudod? Hát itt meg kell állni.

Meg is álltak.

És ottan rostokolának alkonyatig. A ravasz Móric bácsi ülvén a leveles hajlékban, kezelte az üvegeket, és néha megengedte, hogy a téns úr is hörpentsen. De csak ritkán. „A kend vére még tüzes." Ha bort ivott a ravasz Móric, akkor kendezett mindenkit. A kocsit betolta Bival Mihály a fészerbe, és leheveredett a lovak elé, a subájára, és beszélgetett a lovakkal. De hogy mit, mit nem: azt senki sem tudta. Ha rálestek néha Bival Mihályra - szomorú, kis sovány paraszt volt -, csak a mély és nagy sóhajtásait lehetett hallani. És nagy nyugtalankodva szívta a pipáját. A két vasderes csendesen ropogtatta a zabot.

Így vitték haza minden évben a téns urat, hogy leigázza a rektort.

NEGYEDIK FEJEZET

Juci felnő

Abban az esztendőben... Ej, nem is tudom, melyikben. Csak egy szép októberi délutánra emlékszünk, egy szerdai délutánra, amikor a téns úr hazament az iskolából, és benyitva az özvegy házának kapuján, az udvaron egy szépséges szép liliomszálra bukkant. A liliomszál verbénatöveket dugdosott cserépbe, és a föld felé hajolván, kicsi cipellője felett vakító fehérségű harisnya látszott.

A téns úr - aki még ilyent nem látott az életben - megpödörte a bajuszát, és köhintett.

A meghajlott liliomszál kiegyenesedett. Megfordult.

- Maga az, Juci... Ej, lám, úgy hátulról azt gondoltam, hogy valami más.

A leány mosolygott.

- Ej, haj, Birta úr, maga furcsa ember - felelt Juci szórakozottan, és piros ajkát összecsücsörítette.

Birta úr bement a szobájába - az özvegy foglalkozott valamerre valahol -, lerakta a könyveit, aztán egészen megzavarodva jött ki a tornácra.

Juci ismét meghajolt, dugdosván a verbénatőket cserépbe, Birta úr nézte szótlan. Aztán megpödörte a bajuszát, és oldalvást somfordált, hogy ismét a leány háta mögé kerülhessék, ahol azok a vakító fehérségű, gyönyörű harisnyák látszanak. Hanem Juci hirtelen felegyenesedett, és kék szemével haragosan nézett a téns úrra.

- Mit akar? - kérdezte.

A téns úr megzavarodottan dugta az ökleit szűk nadrágjába.

- Semmit, semmit. Csak mondani szeretnék valamit.

- Mit? - szólt Juci, és megdobta a téns urat egy száraz virágszirommal.

A téns úr Jucit nézte, és mindinkább megzavarodott. Ej, hisz tegnap is látta ezt a leányt. Tegnapelőtt is, meg már nyolc éve mindig látja. Mi történt ezzel a leánnyal? Egyszerre láthatatlan rózsák fakadtak az arcán, és némileg borzas hamvasbarna hajára odatűzött a napsugár, mintha pufók angyalok hemperegnének abban a fényes aranycsíkban, amit az alkonyodó nap vetett a ház falára.

- Csak azt akarom mondani - szólt a téns úr -, hogy... semmit. Hogy van? - És visszadobta a száraz virágszirmot Pál úr.

Azon az éjjelen nemigen aludt a téns úr. Egyszer az angyalokat látta, akik kövérkés testükkel az aranyos csíkban hemperegnek a ház falán, majd meg vakító fehérség borult a szemére. Fehér idomos lábak lépkedtek mellén keresztül, és azt mondták neki, hogy „téns úr, téns úr, maga nem látja meg a bimbót, ami ezen az udvaron fakadt egy színes hajnalon”.

Mert Juci megnőtt.

Ki vette észre? A téns úr bizonyára nem. Iskolába járt Juci. A téns úr eleinte segédkezett neki a betűk megismerésénél, de egyszer, igaz, hogy nagyon régen volt, akadt egy betű, amit a téns úr sem ismert meg hirtelen. Ez volt a nagy X. A Jóisten tudná, hogy jött ez, hogy a téns úr semmiképpen sem ismert rá a nagy X-re. Juci akkor hétéves volt, de másnapra megtanulta a tanítótól, hogy hívják azt a betűt, és a téns urat azóta rettenetesen kinevette a pajkos hölgy.

A nagy Birta Pál mogorván tűrte a kis Juci csipkelődését, és akkor elhatározta, hogy nem törődik többé a kis hölggyel, akinek kedvéért egyszer leugrált az eperfáról. Úgy is lőn. Repültek az évek. A téns úr sokáig ült a hátulsó padsorban, majd más terembe vándorolt, és ugyancsak elfoglalta a leghátulsó padsort: úszván egyik osztályból a másikba. Juci az iskolába járt. Ő bizonnyal szorgalmasabb volt, mint a téns úr, mert a vizsgákon mindig ő szavalta el a legszebb verset a prépost úr előtt. Az özvegy az ilyen vizsgák után boldogan emlegette Birta Pálnak a Juci nagy sikereit, és sóhajtva tette hozzá:

- Lássa, fiam, maga is lehetne jó tanuló.

A téns úr nagy haragra lobbant ilyenkor, és mondta az özvegynek, hogy ha ezt hiszi, hogy a gimnáziumban is olyan dolgokat tanulnak, mint az ő leánya, akkor nagyon téved. Általában nem szeretett Juciról hallani a nagy X-szel történt eset óta.

Futottak az évek. Sebesen, sebesen. Istenem, alighogy gondolkozni tud az ember - már elmúlt megint egy esztendő.

Juci felnőtt.

És azon a szerdai délutánon, mikor a kis kövér angyalok hemperegtek a ház falán, a téns úr is észrevette azt.

A kis angyalok még sokszor hemperegtek a napsugárban, hanem a téns úr végképp megzavarodott. Eleinte az étvágya romlott el. Majd kocsmázni kezdett. (A téns úr húszéves volt.) Ebből az időből nagyszerűen emlékszünk rá. Sokszor volt részeg, és ilyenkor garázdálkodott a kocsmákban.

Tobai, a pedellus, akit a ligetalji Makkvár kocsmárosa a garázda diák megfékezésére előhívott - rettenetesen kikapott a téns úrtól. Nagy öklei voltak a téns úrnak, és nemkülönben kendezte az embereket, ha bort ivott, mint a ravasz Móric.

A megvert Tobai panaszt tett az igazgató úrnál. A tanárok összegyűltek, és a kis rajztanár méltatlankodott különösen a garázda Birta Pál felett. A dolog vége az lett, hogy a téns urat kicsapták a gimnáziumból.

Mert Juci felnőtt.

Tulajdonképpen itt kellett volna kezdeni. Amikor a ravasz Móric bátya előjött a rövid bricskával, egy hideg ősszel.

A ravasz Móric bátya igen haragudott a tanárokra az eset mián, és meg is mondta az igazgatónak, hogy a legnagyobb komiszság volt az életében, amiről hallott. Hogy egy nemesember fiát kicsapják azért az iskolából, mert egy kis bort ivott. Azonban hozzátette, hogy a télen úgyis hazavitték volna a fiút, mert eleget tanult már. Hát ne örüljenek olyan nagyon a professzor urak. Úgy is hazavitték volna a téns urat, ha ki sem csapják.

Csak az özvegynél volt nagy szomorúság. Az asszonyság nagyon sírt a dolog felett, és nem tudott hová lenni a bánattól. Juci nemigen szólt, de látszott, hogy neki éppen úgy imponál a téns úr jelenlegi tette, mint az, amikor leugrott az eperfáról. Mert a kisleányok már csak ilyenek. Rokonszenveznek a szegény kicsapott diákkal. Sőt adott egy szálat a hajából a téns úrnak.

- Tartsa meg emlékül - szólt a kis Juci, és kiszaladt a szobából, mert könnyek homályosították el a szemét. Bival Mihály ismét felrakta a tulipántos ládát, ami jelentékenyen könnyebb volt most, mint mikor hozta a téns úr szeptemberben. Ugyanis a téns úr eladogatta a szép zsinóros nadrágokat és prémes bekecseket a kocsmázás mián.

Aztán felültek a bricskára. Az özvegy sírt az udvaron. Mihály a vasdereseket indította. A téns úr még visszanézett. Mintha a rozmaringos ablak mögött mozdult volna a csipkefüggöny egy kissé.

A gimnázium mellett hajtottak el. Mi, diákok, éppen az udvaron álldogáltunk. Hej, micsoda vivát volt az, amit a téns úr kapott.

- Vivát, téns úr, vivát! - kiabáltunk.

A téns úr komoran húzta be a fejét a nyakába, de a ravasz Móric bácsi megkapta a Mihály vállát.

- Megállni, megállni! - kiabált. - Sohasem láttam az életemben ilyent.

(Ő többnyire sohasem látott semmit az életében.)

Egy nagy kulacsot emelt ki a kocsiderékból, és szállt volna lefelé. Nyilván bennünket akart megkínálni. De jött a Sziporka rajztanár úr, aki bezavart bennünket az udvarról a tanterembe. A ravasz Móric mérgesen kiabált rá a tanár úrra:

- Az úr is jobban tenné, ha a kutyájának parancsolna, mint ezeknek a derék fiúknak. Sohasem láttam ilyent! - tette hozzá mély megbotránkozással a ravasz Móric.

A rajztanár úr majd megpukkadt.

Mihály megindította a vasdereseket, a rudat Tard felé fordítván.

Mert Juci felnőtt.

Mindez azért történt.

ÖTÖDIK FEJEZET

Keserű emberek, keserű világ

Egész nap futott a kurta bricska a homokon. Mihály mereven nézte a vasdereseket. A téns úr a szemére húzta a kalapját, a ravasz Móric pedig sóhajtozott, és kotyogtatta a kulacsot. Nem beszéltek annyit, mint egyébkor.

Szép október végi nap volt. A kukorica már száradt, és lándzsás, kemény levelek között beszélgetve bujdosott a homoki szél. Sárga, csendes volt körül a táj. A homok sem szállt oly aranyosan nyomukban, mint máskor, júniusban. Az út szikkadt volt, és az útmenti jegenyéken fekete varjúk himbálództak. A távolban alacsony bokrok emelkedtek, messze egy lankás, kopasz dombon unatkozva ásított egy töredezett viskó errefelé. Elhagyott, szomorkás őszi táj, amin kiáltva repült keresztül a madár.

Falvakon hajtottak keresztül, ahol a kutyák rettenetesen ugattak, és a zsidó kocsmáros a lépcsőn állt, hátrafont kézzel. Mogorva parasztok ballagtak a házak mellett, és a düledező kerítések mögül elkényszeredett arcú asszonyok nézegettek ki. Öreges, piszkos gyerekek szaladtak a szekér után, és a kémények alig füstölögtek itt-ott. Pedig délfelé járt az idő. A ravasz Móric azt parancsolta Mihálynak, hogy csendesebben hajtson a falvakon keresztül. Nézegette a házakat, és rákiáltott az emberekre:

- János bácsi, adjon isten!

A parasztok visszaköszöntek. De nemigen törődtek egyébként a nemzetes úrral.

De egy faluban, egy igen-igen rongyos, szomorú faluban, nem messze Tardtól, úgy délután felé, mikor a rövid bricska beért a falu végére, mindjárt jött egy sárga kis paraszt, aki oda-furakodott a szekér mellé, és erősen köszöngetett. Mihály megállította a lovakat. A ravasz Móric parolázott a paraszttal:

- Hogy vagyunk, koma? - kérdezte Móric, és kiemelte a kulacsot a kocsiderékból.

A sárga kis paraszt kelletlenül vette a kulacsot, és Istent említve a szájához emelte. Aztán megtörülte a száját az ingujjába.

- Nem rossz bor - mondta, hogy csak éppen szóljon valamit.

- Persze, persze - felelt Móric bácsi. - Nem rossz, de ti mégis pálinkát isztok.

A kis paraszt rámeresztette a szemét Móricra.

- Pálinkát? Pálinkát? - ismételgette, mintha nem hallotta volna elég jól.

Aztán kifakadva tette hozzá: - Uram, azt is csak vasárnapon.

- Hát szegények vagytok? - kérdezte Móric bácsi.

- A nemzetes úr kérdi? - mormogta a paraszt. - Hisz csak tudja.

A ravasz Móric pislogott vizes, apró szemével, és titkolódzva mondta:

- No, nem baj az, Ferenc gazdám, nem sokáig tart már.

A paraszt legyintett a kezével, és nagyot fohászkodott:

- Mindig így lesz már. Nagy a porció. Negyven pengőt fizetek, kérem alásan, és otthon nincs meleg étel. Az asszony azt beszéli, hogy szolgálni megy az urasághoz. Az ördög vigye el azt az asszonyt.

A ravasz Móric pislogott:

- Ferenc gazda! Hány lánc földje volt az apádnak, amikor meghalt?

- Húsz, kérem, húsz.

A ravasz Móric a könyökével oldalba lökdöste a téns urat, hogy figyeljen. A téns úr azonban csak a kalapja karimája alól nézegetett ki.

- Hát neked mennyi van most?

- Egy se, nemzetes uram, egy se! - kiabált a kis paraszt elkeseredve. - Verje meg az isten azt a Rochlitz Wolfot. Az ül most a szegénységembe.

A ravasz Móric parolázott a kis paraszttal.

- Majd minden jobban lesz - szólt titkolódzva, és a fülébe súgott az embernek. Az biccentett a fejével.

Megindultak.

Hogy beljebb értek a faluba, az mindig szomorúbb és piszkosabb lőn. Itt-ott egy-két üres, vadfüves telken gyerekek játszottak. Kopaszodó akácfák nyújtogatták sovány karjukat az ég felé. Az úton nagy csilingeléssel jött velük szembe egy négylovas hintó. Kenderhám volt ugyan a parasztlovacskákon, de a vén kocsis zsinóros dolmányt viselt. A nagy, kasornya hintó bőrfüggönye alól egy kis száraz, ferde vállú zsidó nézegetett ki. A parasztok lekapdosták a kalapjukat, és a szemüket a földre szegezték.

- Ez az uraság - mondta a ravasz Móric -, a Rochlitz Wolf.

Az öreges, száraz kis ember bőrzekét viselt és térdig érő, sárga kamáslit a lábán. A kezében pedig agarászostort tartott. A fején fekete szőrsipka volt, és éles, szúrós szemével az alól nézegetett ki. Kellemetlen, rikácsoló hangon kiáltott rá Móric úrra:

- Hová megy, barátom?

A ravasz Móric valami gorombaságot nyelt el, de aztán felelt:

- A fiunkat viszem haza a gimnáziumból.

- Na, jól van - mondta Rochlitz Wolf, és a tenyerével integetett Móricnak. A ravasz Móric úr káromkodott magában. Fújt, és többé rá sem nézett a rongyos falu parasztjaira, akik erősen kiabálták felé az adj'istent a házak mellől.

Az „Itató"-ig nem is szólt egy szót se Móric. Mihály hátrafordult, mikor a kanyargó út mentén feltűnt a csárda sárga fala. A ravasz Móric be sem várva Mihály kérdését, szólt:

- Meg, meg. Persze hogy meg. Az ember megpukkad, amilyen szemtelen ez a zsidó.

Tüzelt Móric úr, és néhányszor dühösen kérdezte a téns úrtól:

- Láttad? Láttad?

A téns úr bicegtetett a fejével.

A csárda leveles hajlékában miután néhány pohár bort felhörpintett a ravasz Móric, megindult belőle a szó.

- Az a Rochlitz Wolf tíz év előtt még a lóbőrt húzta. Aztán azt csinálta, hogy kibérelte a Szentitczey birtokot. Learatta, behordatta a termést a magtárakba, aztán felgyújtotta az egész tanyát. Az ásszekuráncvigécek mind a zsebében voltak, a pesti intézet úgy fizetett neki, mint a köles.

Azóta gazdag ember, és kölcsönad parasztnak, úrnak egyformán. Ezek a faluk itt körül mind - a ravasz Móric úr ujjain számolt -, Papócz, Szereda, Pereg, Süd, Kürth és Kosztolány, az ő zsebében vannak. A földesurak - te, kölyök -, a dzsentrik örülnek, ha Rochlitz Wolffal kezet szoríthatnak. Disznóság. Disznóság - kiabált kivörösödve a ravasz Móric. - Hanem nem sokáig lesz az így...

Hirtelen elhallgatott és körülnézett. A zsidó kocsmáros álmosan üldögélt a söntésben. A vasderesek az udvaron jóízűen ropogtatták a zabot. A ravasz Móric felemelte mutatóujját, és mint az orákulum, szólt halkan:

- Mert a vármegyét megette a dzsentri, a dzsentrit megette a zsidó, most már a parasztot is megenné. De nem sokkal igazságosabb-e, hogy a paraszt egye meg őket?

Alkonyodott, és a jegenyék rézsútos, hosszú hidakat vetettek az útra. Mihály minden hívás nélkül előállott a bricskával. A ravasz Móric bácsi döngette az asztalt, és kiabált:

- Hé, zsidóóóó!

A kocsmáros megmozdult a söntésben, és kedvetlenül jött ki.

- Czálen - mondta Móric úr, és horgolt erszényét előkereste a mellényéből.

Felültek a bricskára, de alighogy megindultak, a ravasz Móric elkezdett kiabálni:

- Hej, te kötni való gazember, hát leittad magad? Hát erre megyünk Tardra?

A hallgatag Mihály vállat vont, és megfordította a rudat. Alig mentek azonban egy kis darabon, a ravasz Móric bácsi lelógatta a fejét, és horkolni kezdett a kocsiülésen. Mihály erre ismét visszafordította a lovakat, és kocogva mentek a régi nyomon Tard felé.

Lassan leszállt az este. Tüzek tünedeztek fel a messzeségben, a rónán, a varjak károgva szálltak a mezőkről. A szürkülő levegőben remegtek a fák levelei. A homályban kis fehér zsúpos házak tünedeztek fel. Majd egy kis nyurga torony, ami feketéllett a varjak sokaságától. Tehenek bőgése, kutyák ugatása hallatszott. A göröngyös úton nagyokat zökkent a bricska. A horkoló Móric úr olyan veszedelmesen ingadozott az ülésben, hogy csuda, hogy le nem esett. Nyilván megszokta már ezt a dolgot. Az első házakhoz értek. Egy ember jött szembe - peckes kis magyar ruhás alak, aki görbe botjával piszkálta a rögöket. És beszélgetett magában. Nyilván a rögökhöz. A lovak majd elgázolták. Mihály rákiáltott:

- Rektrm!

Az ember felemelte ősz fejét, és krákogott. A szeges, görbe botot a lovak elé tartotta:

- Hohó, megállj. A téns urat hozod? - kiáltott recsegő hangon.

Mihály nem felelt. A kocsi megállt, hát a ravasz Móric felébredt:

- No, mi az?! - kiabált.

- Én vagyok, Muzsonyai - szólalt meg ismét a recsegő hang. - Maguk elé jöttem.

- Üljön fel, rektor - szólt a ravasz Móric.

A rektor úr a sárhányóra kapaszkodott. A téns urat nézte, de a téns úr mogorván gunnyasztott.

- Hát? - mondta a rektor.

A ravasz Móric dühösen kiabált:

- Mit hát? Üljön fel, a rézangyalát!

A rektor tempósan helyezkedett el Mihály mellett. Csak magában dörmögte:

- Talán nem is tudják, hogy a téns úr tiszteletére az öreg nemzetes úr Kacskónéval olyan vacsorát főzetett, hogy - na.

A kutyák ugattak a kapuk alatt. Az emberek pipázva álldogáltak a házak mellett. Néhol nagy tűz égett a konyhán, és a nyitott ajtón át fényes kévék vetődtek a homályos udvarra. Egy boltajtó csilingelt. Muzsonyai dirigálta Mihályt:

- Sebesebben, jóember, sebesebben. Elég a malac, ha késünk.

Nyirkos, fekete estéből egy lapos tetejű, zsindelyes ház bontakozott ki a falu közepén. Kőoszlopok tartották a kaput, és apró, zsalugáteres ablakok aludtak a ház elején. A bricska befordult a kapun, és megállt az udvaron. A rektor fürgén leugrott, és előrement. A téns úr és a ravasz Móric nyomon követték. A gerendás, homályos szobában az öreg Birta ült nagy, bőrös székben. Odajárult hozzá a téns úr, és a vénember hatalmas barackot nyomott a fejére csontos öklével:

- Kicsaptak, he? - kérdezte a vénember, aki hosszú, szürke hajában fésűt viselt, és varkocsba fonta kétoldalt a fürtöket, mint a tatárok.

- Ki - felelt a téns úr.

- Nem baj - szólt a nemzetes, és hosszú szakállát simogatta széjjel. Az ajtón belesett egy piros fejkendős menyecske.

- Kacskónéval főzettem ma - szólt az öreg, és a hosszú, terített asztalra mutatott.

A ravasz Móric csettingetett a nyelvével.

A rektor a zöld boroskancsót kezelte. Töltött a poharakba, és az egyiket magasra emelve, dikciózni kezdett:

- Valamint Árpád apánk...

A vén Birta neheztelőleg vágott közbe:

- Mondtam már sokszor, hogy nekünk Béla király adta az armálisunkat. Maradjon a dikció későbbre, rektor uram. Küldjön a tiszteletesért meg a vendégekért, lehet már jönni.

Muzsonyai kihörpintette a poharat:

- Igaz biz az, nemzetes uram.

(1900)

Nyíri csend

Délelőtt deres és mogorva sivatagon utaztunk.

Messze, a szemhatáron lápok és nádak síksági vizet jelentettek; néhol csenevész nyírfa, mely ábrándos ezüstleveleit már elhullajtotta, fütyült a szélben. A tájon fekete madarak kiáltva röpültek keresztül, s az urasági hintó négy zömök lovával egyhangú tempóban gurult a kanyargós, sáros országúton. Valami mély, névtelen bánat lakik ez őszi tájon, amit megtalálni sehol sem lehet máshol, csak itt, a néptelen ősvidéken, ahol egymástól nagy távolságokban alusznak a falvak. Késő október van, az ég szürke szemfedője komor bánattal utazó esőfelhőivel fekete, nyirkos földre borul. Ez időben a halmos, kopasz földből kijönnek a nedvek. Ám a kora ősszel hangos vadvizek most magányosan és lomhán rezdülnek meg barna hullámaikkal a nyargaló szélben. Késő ősz van, erdők-mezők madarai a falvakba költöztek, rőtbarna mezőn hallgatag varjak gondolkozva sétálgatnak. Nyár gólyái szívringató kelepelésükkel, föld leányai színes szoknyáikkal és nótáikkal - hova lettek? Az ősz lakik itt - itt lakik, itt lakik; a nyúlászó vadász csaholó kopóival sietve megy a tájon keresztül.

Az országút mellett jegenyekirályok jelentek meg. Négyen voltak, és szabályos négyszögben állták körül a sárga falú kúriát, amely düledező kapubálványaival, tágas, nagy udvarával az országútra nézett. Konyhakertjében szomorú tehénke rágta a dudvát, a zsindelytetőre vén diófa száraz ága borult az udvar felől. Zsalugáteres ablakai lehunyt szemek, eresze alatt fázékony tyúkok tollászkodnak. Ha behunyod a szemed, elképzelheted, hogy egyszer a zsindelyes tető zömök kéményei füstölögtek, és a kőbálványok között vidám vendégek jöttek messze járó hintókon vendégségre. Ma Birta Mária lakik itt, utolsó hajtása egy régi, nagy családnak. Menjünk be hozzá.

Egy lompos, vén komondor rekedten ugatott a kapu mögött. Az ugatásra ráncos képű szolgáló jött elő valahonnan. Ferde volt rajta minden; válla, arca féloldalra meredt, még kék szoknyája is hosszabb volt az egyik oldalon, mint a másikon.

Útitársam, a mérnök, jártas volt a háznál. Rákiáltott a csudálkozó némberre:

- Lidi, itthon van a kisasszony?

Lidi nehezen tért magához csudálkozásából. (Hogy vendégek jöttek a házhoz!) Aztán rákiáltott a vén komondorra:

- Hallgass, szamár, nem ismered a tekintetes urakat?

Az eb beesett szemeivel figyelmesen nézett Lidire, aztán sántikálva elkullogott a szín felé, de menés közben néhányszor visszanézett: igazán nem ismerte meg a tekintetes urakat!

Lidi ekkor a tornácra ment, és folyton reánk függesztve apró, szurokszínű szemét, kiáltozott:

- Kisasszony! Kisasszony! Tessék csak kijönni!

A házból kistermetű, fehér hajú nő gyors lépésekkel kijött.

- Mi az? - kérdezte élénken.

- Mi vagyunk itt, kedves húgom, Mariska - szólt a mérnök.

A mérnök, Müller János, lehetett jó negyvenes, pirospozsgás arcú férfi, vidám és egészséges, mint az erdei borz; Mariska húgomnak fehérpiros arca volt ugyan, de haja ősz volt, mint a most leesett hó. Csak fekete szemei ragyogtak az élénkségtől, mert kissé süket volt Mariska.

- Isten hozott - szólt Mariska kisasszony. - Jertek be. Erre jártatok ugye? És azt gondoltátok: ej, nézzük meg a szegény Mariskát, mit csinál! Hát nagyon jó időben jöttetek, mert most éppen nincs semmi különösebb dolgom. A befőzéseken már túl vagyok... Tudjátok, hogy három évről is van paradicsomom!

Bementünk a házba.

Ah, különös ház ez asszonyi ház! Ezekben a szobákban már egy emberöltő óta nem hált meg férfi teste. Leány lakott itt mindig, asszonyi illatok, asszonyi sajátságokkal volt teli minden. Keresnél ódon és kényelmes bőrszékeket, amelyek régi kúriákban a cserépkályha mellett vagy az ablakmélyedésben állnak, keresnél pipatóriumot, amely átható, dohos szagával karakterizálja az egész házat, keresnél barna szilvóriumosüveget a pohárszékben vagy pohos cserépkancsót az új borral - de nem találsz. Hórihorgas lábú varróasztalka áll az ablakközben, diófából faragták tán száz év előtt, sok asszonyi szemek, temetőben immár elporladt szép fejek hajoltak egykor gondolkozva az asztalka lapja fölé; szerelmes ábrándokat nem érzel-e, ha apró fiókjaira tekintesz? Ki ne húzd valahogy a bezárt fiókot. Nagyatyád pecsétes levélkéjét ha olvasnád, amit egykor e ház szép leányához küldött, nem sírnál-e a múlt idővel elveszett forró érzelmeken? Az almáriumon ragyognak a zöld gyümölcsöstálak, és az óezüstből való cukortartó, aminek nádmézes gyomrát egykor kulccsal zárták el pákosztos cseléd elől, tompa fénnyel néz le az almárium tetejéről. A széles hátú szekrényekből valami gyengén lágy illat szivárgott ki: levendula ez vagy chypre? Olyan illat, ami régi asszonyi lakásokban található.

Mariska húgom bevezetett a szobába. Nagyon szíves volt, és sokat beszélt:

- Be jól tettétek! Már majd meghalok a magányosságtól, pedig tudjátok, azelőtt, míg fiatalabb voltam, úgy bolondult utánam a férfinépség, mint a legyek a mézre. Farsang napjait egyhuzamban keresztültáncoltam. Szép világ volt, szép világ volt... Ha megöregedtél, ülj a sutba, és hallgass. De ebédre itt maradtok?

Mariska húgom sebesen járt fel-alá a szobában. Egy lomha, nagy cica ébredt fel a dívány sarkában, és felnyitotta a szemét:

- Barátném, ne alkalmatlankodj! - kiáltotta Mariska, és elhessegette a dörgölődző cicát.

- Lássátok, ez a barátném! mást nem ismerek a lányok közül. Akik voltak, azok férjhez mentek, a mostaniaknak pedig férfiakon jár folyton az eszük. Ugyan ki törődnék az ilyen elsavanyodott kisasszonnyal?

Mariska, miután dél felé járt az idő, komplimentet csinált, és eltűnt a szobából.

- Az ebéd végett megyek. Mulassatok addig.

Míg Mariska odakünn járt, megkérdeztem a mérnököt, hogy miért maradt leány Mariska.

Müller János nyújtózkodott, és felpödörte barna bajuszát:

- Az ördög tudja! Bolond volt egész életében; fantaszta, barátom, fantaszta! Azt mondják, szép leány volt, de nem tetszett neki senki. Abban az időben, mikor ő hajadon sorba jutott, Svarcenberg dragonyosok feküdtek ezen a vidéken. Igen vidám, mulatós katonák voltak, csupa főrangú ember volt a tisztikarban. Egy kapitány, valami gróf tette a szépet Mariskának. Mondják, hogy volt köztük valami, mert mikor a dragonyosok továbbmentek, Mariska bánatba merült. Apja, anyja meghalt, egyedül maradt a gazdaságban, ami azóta asszonykézben züllik, fogy, mint a holdvilág... Mariska nem törődik semmivel, senkivel, él, mert nem tehet egyebet. Távoli rokonai annyi ezüstkészséget örökölnek utána, amennyit még álmukban sem láttak.

A mérnök a keskeny hátú széken kényelmetlenül érezte magát. Nyújtózott jobb-balra, aztán egyszerre elaludt.

Mariska bejött a szobába.

- Elaludtál, fiam? - rebegte megilletődve Mariska, a mérnökre tekintve, aztán óvatosan rázogatni kezdte a vállát. János felébredt és körülnézett.

- Kész az ebéd, gyertek! - mondá Mariska.

Vékonyra szeletelt vadpecsenye után cukros süteményt hozott a vén szolgáló. Sovány ebéd volt, szinte szomorú. A befőttesüvegek tucatszámra vonultak fel. Müller János szomorkásan nézett a nénire.

- Borod nincs, húgom?

- Nincs, fiam, nálam nem dorbézolnak. Lábán eladok mindent. Minek nekem? Tudod, kétszáz forint kiadásom sincs egy esztendőben. Ha ruha nem kellene, olcsóbban is megélnék.

Ebéd után a klavírhoz ült Mariska. Elmerengve lapozgatott a kották között, közben halk hangon beszélt:

- Régen nem zongoráztam, de a ti kedvetekért mindent megteszek. Húsz esztendőben egyszer alig jön vendég a portámra.

Megnyomta a sárga billentyűket, és hosszú melódiába kezdett. A ferde Lidi feketekávét hordott fel, Müller búsan lehorgasztotta a fejét.

- Húgom, a Svarcenbergek indulóját tudod még? - kérdé.

Mariska nevetni kezdett.

- Hogyne? Akarod?

A billentyűkbe csapott, és amint játszott, egyszerre könnyek szivárogtak végig az arcán. A billentyűket verte, és mindig jobban sírt.

Az ajtón halk kopogtatás hallatszott. Egy molyette, vén, zöld dolmány és egy hófehér férfifő nyomult be az ajtón.

- Isten hozta, Pál úr. Be jól tette, hogy eljött. Éppen magán gondolkoztam.

A hófehér Pál úr - szomszéd komposszesszor, aki nemrég özvegyi sorba jutott, és unalmában délutánonként meglátogatta Mariskát - szertartásosan meghajtotta magát. Sapkáját hóna alá tartotta, és hódolattal járult közelebb a klavírhoz.

- Az indulót tetszik? - kérdé szomorúan.

- Igen, Pál úr - felelt élénken Mariska. - Üljön közelebb; mit csinált azóta, hogy nem láttam?

Pál úr köhintett.

- Szomorkodom, kisasszony. Mit csinálhatnék? Szomorkodom.

Müller János titokban intett. A hófehér Pál urat néztem, kopott, zöld dolmányában és sárga szakállával, amint odaadással hajol előre a klavír fölé, és amint halkan mondá: „Nagyon szép, nagyon szép. Hát hogy van, Mariska?” És a fehér hajú leányt is néztem, amint fehér orcáját Pál úr felé fordítá, és felelt: „Szeretném, ha maga is játszana valami zenét, legalább együtt játszanánk!”

*

Alkonyodott, és továbbutaztunk. Köd járt a tájon, és a lápban, amit megközelítettünk, lidérc-fények táncoltak. Csend volt, nyírségi csend. A faluk alusznak körül, az úriházakban a Svarcenberg-indulót játsszák klavíron.

(1901)

A tunya Zathureczky

Tunyább embert nem ismertem Zathureczky Mihálynál. Nem volt se túlságosan kövér, nagyon öreg se volt, mégis élete nem volt egyéb a semmittevésnél.

A földbirtokosok a környékünkön mind tönkrementek; egyik Amerikában, a másik még rosszabb helyen, hivatalban kereste továbbra a boldogulást. Zathureczkynek épen és teljességben megvolt a jussa, amint az apjától örökölte.

Mert tunya volt egész életében.

Ha nem volt pénze, mozdulatlanul üldögélt kis házában, míg pénztelenségben szenvedő szomszédai reggeltől estig szaladgáltak a városba, takarékhoz, zsidóhoz. Mikor előteremtették a pénzt, akkor azért nem nyughattak otthon, mert pénzük volt. Így életük örökös szaladgálásban telt el. A tunya Zathureczky csendesen mosolygott vöröses bajusza alatt, mikor átpillantott a kerítésen Zsombolyákhoz vagy a sánta Szurmák Gyurihoz. A sánta Szurmáknak az udvarán a kocsis örökösen a lószerszámot tisztogatta, a homokfutót pedig hétszámra nem tolták be a színbe: a sánta Szurmák mindig útban volt.

Mikor felkapaszkodott a bakra az alacsony termetű, nyugtalan tekintetű Szurmák, Zathureczky Mihály nagy néha csendesen ráköszöntött a kerítés mellől:

- Hát csak nem nyughatsz itthon a feleséged mellett, he?

Szurmák megvető mozdulatot tett, majd a lovak közé csapott, és foghegyről felelt:

- Hallgasson az úr. Az úrnak dunsztja sincs a politikáról meg a közéletről. Közel se engedték az urat oda, ahol a tudományt mérik. Különben régen megmondtam, hogy az ilyen tunya fráterral, mint az úr, nem állok szóba.

A homokfutó kigördült az udvarról, és vitte a sánta Szurmákot a politikához és a közélethez. A tunya Zathureczky pedig szokatlan nagy fejét válla közé kapva, csúfondárosan nevetett. Majd nagy medvetalpaival az udvar másik oldalára ballagott, ahol a kerítésen átkukucskált. Ott éppen csirkéket kergetett özvegy Dócziné, a Zsombolyék híres főzőasszonya. A tunya Zathureczky egy kis gondolkodás után beleavatkozott a csirkék dolgába.

- Mit bántod azt a csirkét, te gyilkos némber? - kérdezte bizonyos haraggal.

A híres Dócziné a csípőjére csapott:

- Nincs egyéb gondja a nemzetes úrnak?

- Nincs hát - felelte a tunya Zathureczky -, mert én nem csinálok adósságot, mint a gazdád. Nem tartok a házamnál olyan szakácsnét, aki már elsütött-főzött egy országrészre való vagyont. Kinek főzöl? Minek főzöl? Ha megmondanám, szégyellnéd magad...

A híres Dócziné alig várta, hogy elhallgasson a szomszéd, kitört belőle a mélységes megvetés, amit a hideg konyhájú Zathureczky iránt érzett.

- Most már igazán látom, hogy a nemzetes úr amolyan tótfajta ember, akiről azt tartja a példaszó, hogy nem is ember. Puliszkán él meg kukoricamálén. Nem adnék nemzetes úrnak kosztot, ha aranyat ígérne. Nem én, az ilyen tunya embernek. Mi már csak megesszük, megisszuk a magunkét, vendéget szívesen látunk, mert hisz magyarok vagyunk.

Bizonyos, hogy Zathureczky Mihály tudott volna erre is felelni, de nem tette, mert már elfáradt a sok beszédben. Mosolygott csak, mint mindig, és a ház elé ballagott, hol leülvén

kopott bundájára, figyelem és gondolkodás nélkül látta röpülni a varjakat az udvar felett, valamint hallotta a kutat nyikorogni, és öntudatlanul, csupán megszokásból kiáltott be a házba, a vén szolgálóra:

- Marcsa, ne nyúlj a zsírosbödönhöz, mert tudom, mennyi zsír van benne.

- Nem, nem, nemzetes uram - felelt Marcsa a házból, és ha Zathureczky tunyaságából felrázódva benézett volna a házba, látná, amint a vén Marcsa, figyelmeztetésére, gyorsan megtölt egy kis bögrét zsírral, és eldugja a konyhán.

Egy kis bögre zsír azonban még Zathureczky Mihályt sem tette tönkre, míg ellenben özvegy Dócziné már nem sokáig főzött odaát Zsombolyéknál, és a homokfutó a sánta Szurmákkal egy szép napon bekarikázott a vármegye székházába, ottan is a levéltárba, kivetette magából gazdáját, aki éppen egy tintapecsétes íróasztal mellé pottyant, ahol holtáig maradt. Zathureczky pedig továbbra is kopott bundáján üldögélt; hogy ősei holdacskáin parasztbérlő dalol az eke szarvánál, minden esztendőben keresztül-kasul forgatván a földet, hogy kivegye annak erejét, vérét, és hogy a bérleti pénzt nem kapta pontosan, Zathureczky azzal nem sokat törődött. Legfeljebb annyit mondott magában: „Huncut a paraszt, miként egy araszt” - és még csak nem is pipázott, bort sem ivott, üldögélt magában.

Történt, hogy új szomszédok jöttek a régiek helyébe. A Zsombolyék elhagyott portájára egy Sáros megyei úriember költözött, aki - miután Sárosban tönkrement - a fejébe vette, hogy a Nyírségen fog meggazdagodni. Abban az időben, a forradalom után, mikor ismét magyar nadrágot kezdtünk viselni, és hazafiságunkkal hivalkodtunk, azaz a „kis negyvennyolcban”, sokan költöztek a régi urak közül. Némelyik a sok adó nem fizetésbe pusztult bele, a másik a bujdosás után hazaérkezvén, parlagon maradt földjeihez nem akart hozzányúlni, míg a harmadik a feltámadó hazafias világban szégyellni kezdte múltját, amely minden dicsőség nélkül való volt. A sárosi úr, bizonyos Kovalszky Kálmán nevezetű, abból az okból költözött, mert sokat muzsikáltatta magát a debreceni Bikában, hová a vásárokra eljárogatott. Akkor szerette meg a sík vidéket és a síksági urakat. Talán nem is nagyon búsult földjei elvesztén, hisz a vidám, jókedvű és sokat mulató síkvidéki urak közé jött. S ezért mindjárt másnap átballagott Zathureczky Mihály szomszédjához, és sárosi szívélyességgel keblére ölelte a vénülő embert.

- Bátyámkám, én azt tartom, búsuljon a ló, elég nagy a feje. Mi már csak úgy fogjuk fel az életet, ahogy tudjuk. Mindent, mindent a mulatságos oldaláról nézünk. Igaz-e, bátyámkám?

Így beszélt Kovalszky, és lovaglóostorával szarvasbőr nadrágjára suhintott. Zathureczky megdöbbenve húzta be a nyakát prémes bekecsébe - mert éppen késő őszre hajlott -, mint a borz, melyet megzavarnak odvában. Gyanakodva nézegette a víg szomszédot, mikor pedig Kovalszky elment, utánadörmögte: „Engem nem teszel lóvá, sárosi svihák!” Mert titkon meg volt győződve, hogy midőn új szomszédjai meghallják természetének hírét, elkerülik házát.

De Kovalszky nem kerülte el. (A sánta Szurmák házába egy mogorva cseh gazdatiszt költözött, aki foltos vizsláját titkon uszítgatta Zathureczky Mihályra.) Kovalszky már korán reggel átköszönt a kerítésen, és pálinkásüveggel kínálta szomszédját.

Máskor egy pár gyönyörű lakkcsizmát vett észre Kovalszkyn, és érdeklődve nézte a fényes bőrt.

- Hol vetted, te? - kérdezte hosszas habozás után.

Kovalszky a vállára csapott szomszédjának.

- Hol vettem? - kiáltotta. - Hát van nekem pénzem ilyen hiábavalóságra? A feleségem lepett meg vele. Az én feleségemnek nincs párja. Olyan okos, jó asszony nincs az országban. Különben Kemény-ivadék, Kemény erdélyi fejedelem nemzetségéből.

Zathureczky elismerőleg bólintott a csizma felé:

- Kemény Simoné - mormogta.

- Az a', édes pajtáskám. És ha már beszélgettünk róla, annyit megmondhatok neked, hogy rossz néven veszi, mert eddig nem viziteltél nálunk. De nemcsak ő haragszik, hanem a lányom is.

- A leányod is? - mormogta Zathureczky. - Hát leányod is van?

- Ah, te kedves jó pajtáskám! - kiáltotta Kovalszky. - Mindig mondtam, hogy a síksági urak az igazi gavallérok. Valódi francia márki mind, egytől egyig... Köszönöm finom udvariasságod, pajtáskám, hanem fájdalom, nagyon is jól tudom, hogy hátul már olyan holdat viselek a fejemen, mint a középkori szent barátok. Van bizony leányom, szép, nagy, édes, jó lányom... Az a sugár dáma, akit néha sétafikálni látsz a ház előtt, az az én lányom.

Zathureczky őszintén felelt:

- Biz én azt hittem, hogy a feleséged.

A sárosi nagyot nevetett.

- Ugyan ne hamiskodj már velem, barátocskám - mondta Kovalszky, és könnyei csorogtak a nevetéstől. Hanem aztán elkomolyodott.

- Különben igazad lehet, pajtáskám - fűzte tovább -, a feleségem és a leányom fiatalságban, szépségben vetélkednek egymással. Az ördög meg ne hallja, sokszor eszembe jut, hogy ha még egyszer házasodnék, és választani kellene a feleségem és a leányom között, bizony nem tudom, melyiket választanám...

Erre aztán még a tunya Zathureczkyből is kidöcögött valami csikorgásféle, mintha rozsdás kapuszárnyat fordítanának sarkain. Nevetett vagy káromkodott? Mindegy: csikorgott, amit élő ember ritkán hallott tőle.

Kovalszky hátba vágta a szomszédját.

- Tudod mit, pajtáskám? Ebédelj holnap nálunk, akkor megismered az asszonyokat.

Zathureczky szabadkozva emelte fel a karját, Kovalszky azonban gyöngéden lenyomta.

- Csak arra figyelmeztetlek, hogy össze ne téveszd őket - mondá, és hamiskásan megfenyegette a szomszédot. Fütyörészve ment el, mintha valami rendkívüli öröm érte volna.

Zathureczky lustán rázta vállát, és leheveredve kopott bundájára, sokáig nézett mozdulatlanul maga elé. Gondolkozott-e vagy nem? Csak az tudná megmondani, aki mindeneket lát.

Arra riadt fel, hogy a vén Marcsa simogatja a hátát.

- No? - kérdezte Zathureczky.

A hűséges szolgáló remegő hangon mondta:

- Szép két teremtés valóban, nemzetes uram, nem lehet tagadni, csak az a kár, hogy himlőhelyes mind a kettő.

Zathureczky a másik oldalára fordult:

- Hát aztán? - kérdé, és mereven nézett a hűséges szolgáló arcába.

Marcsa lesütötte a szemét:

- Csak éppen mondtam, nemzetes uram.

Zathureczky egész nap nem sokat beszélt a dologról, csak estefelé jegyezte meg:

- Sehogy se értem, hogy anya és leány annyira hasonlítsanak egymáshoz, hogy az ember összetéveszthetí őket...

Megparancsolta Marcsának, hogy lyukas dolmányát reggelre megfoltozza, és csizmáját gonddal fényesítse. Marcsa könnyes szemmel ígérte meg.

S így történt, hogy másnap a Kovalszkyék házába egy kikent, kifent gavallér nyitott be. Való, hogy hosszasabb szemle után a simára kefélt haj alól előretolakodott a tompa Zathureczky vörös orra és zavaros, kék szeme. Bajuszt még úgy nem pedertek ki, mint Zathureczky a magáét; évtizedes ellenállását a bajusz szálainak kellett leküzdeni a szagos pomádénak.

Kovalszky szeretetreméltóságát csak a felesége kedvessége múlta felül. Kovalszkyné sugár, karcsú, szőke asszony volt, azok közül a felvidéki, kék szemű szépségek közül, akik sohasem öregednek meg. A lánya, Cica, csak annyiban különbözött az anyjától, hogy az apja fekete szemét örökölte. Termetre, formákra teljesen egyformák voltak. Egyforma ruhájuk alatt szép keblek domborultak. Hangjuk, vidám kacagásuk megtöltötte a házat, a Kovalszky Kálmán erős baritonja dörmögve kísérte a csengő hölgyi kacajt.

Így nem csudálható, ha a tunya Zathureczky olyan jól érezte magát, mint még soha életében. És ha hozzávesszük a fejedelmi ebédet, amelyet Kovalszky barátja tiszteletére rendezett, nem lesz rendkívüli, ha kisül, hogy Zathureczky évtizedes csendességéből egyszerre kivetkőzött. A baromfiaprólékból főzött leves után zöldséggel gyönyörűen feldíszített marhahúsos tál került az asztalra. Zathureczky ekkor az asztalkendőt szája elé emelve, halkan megkérdezte a házigazdát:

- Mindig így ebédeltek, barátom?

Kovalszky felkacagott, és halk, suttogó hangon válaszolt:

- Amíg a leányom az én leányom, addig mindig így fogunk ebédelni, mert ő a mi édes jó szakácsnénk. Ha pedig férjhez megy, akkor majd a férjének fog főzni.

Zathureczky, maga sem tudta, miért, mintha csiklandozták volna, nevetett, a szokott csikorgással. Különös tisztelettel nézte a Cica kisasszony hófehér kezét, és a következő pillanatban, hogy, hogy nem, az ő lompos Marcsája jutott eszébe.

- Kedves szomszéd! - mondta a háziasszony, és felemelte a poharát.

- Zathureczky! - szólt Cica kisasszony, ugyanazt cselekedve.

Kovalszky pedig felugrott, és teli torokból kiáltotta:

- Éljen az én legdrágább, legkedvesebb barátom, Zathureczky Miska, aki művelt, finom kedélyével felderíti házunkat, gyönyörködteti lelkünket és szívünket.

A poharak összecsendültek, és Zathureczky valami szent áhítattól megkapva, kivörösödött arccal fordult a háziasszony felé.

- Úgy is, mint Kálmán barátom felesége, úgy is, mint a legszebb asszony, akit életemben láttam, úgy is, mint a legszebb leány mamája, szállok, szállok...

Itt elakadt, de Kovalszky nem azért volt figyelmes házigazda, hogy barátját cserbenhagyta volna: nevetve ölelte meg Zathureczkyt, és felesége elé vezette.

- Barátom, úgy fejezed ki legnagyobb tiszteletedet, ha te, a hírneves kuruc, kezet csókolsz feleségemnek.

Zathureczky, tán többet is ivott már a kelleténél, lehajolt, és megragadott egy kis fehér kezet, amelyet meglátott. A kézcsók után, mikor felemelte a fejét, azt látta, hogy Kovalszkynénak fekete szeme van, nem pedig kék; az a fekete szempár pedig derűsen néz rá...

Kovalszky vidáman kiáltotta a háta mögött:

- Eltévesztetted a feleségem, Miska fiam, pedig ugye, előre figyelmeztettelek? No de, sebaj, legényembereknél már ez így szokás.

Zathureczky nagyon restellte magát, kevesebbet nevetett ezután, és nemsokára hazament. Otthon sokáig nem tudott elaludni, és addig hánykolódott az ágyban, amíg megunta. A polcról egy vastag, porlepte, disznóbőrbe kötött könyvet vett elő, és pápaszemét előkeresgélve, olvasgatni kezdett. Régi deák versírók művei voltak a könyvbe nyomtatva. Alig értette egyiket-másikat. Lassan betűzve olvasott... Egyszerre felsóhajtott.

- Procul negotiis...

Elfújta a gyertyát, és elaludt.

A Kovalszky víg hangja költötte fel:

- Barátocskám, nagy baj van! - kezdte a vidám sárosi. - Az asszonyok nem férhetnek a bőrükben tegnap óta. Megbabonáztad őket. Becsületszavamra mondom, nem hittem, hogy ilyen varázsló vagy. Azt akarják, hogy mindennap meglátogass bennünket.

Zathureczky - álma kedves volt, egy fekete szemű, szőke leánnyal - nagyot nevetett:

- Bolondozol velem, Kálmán.

Kovalszky a mellére tette a kezét:

- Becsületemre - mondta komolyan. - Tudod, remélem, azt a régi német mondást: Frauendienst, vor Gottesdienst. Hát csak rajta, Miska. Öltözz fel szépen. Tanácsolnám, hogy hívasd el a borbélyt. Igaz, hogy rémítően ügyetlen ez a mi falusi Figarónk, de hát más nincs.

Zathureczky zavartan dadogta:

- Magam szoktam borotválkozni, a hajamat meg Marcsa vágja, ha nagyon megnő.

- Ember, a tizenkilencedik században élünk! - kiáltotta Kálmán szomszéd, és barátságosan megrázta Miskát. - Különben holnap bemegyünk a városba. Így nem szoktak öltözni azok a férfiak, akik a hölgyek körül forgolódnak.

Zathureczky végignézett zöldre kopott magyar nadrágján:

- Igazad van - mormogta. - Azt gondolom, igazad van.

Ezen a napon a hölgyek körül már sokkal kevesebbet nevetgélt Zathureczky. Komolyan nézett Cica kisasszonyra. Magában sokféléket gondolt a leány felől. Asszonyossága, teltsége különösen tetszett neki. Vajon volt-e már szerelmes?

S így repült egyik nap a másik után. A hűséges Marcsa naphosszat a padláson zokogott, míg csapodár gazdája, odaát a vidám sárosi házban, a sarkantyúját pengette. A falusi Figarót még nem szidalmazták annyit, mint Zathureczky tette. Persze a fiatalságot a fecsegő borbély nem varázsolhatta vissza. Kiskocsira alkudott egy gyengülő földesúrnál, és ugyanonnan vasdereseket szerzett. S tavasz felé - a hosszú, vidám téli esték után - kőmívesembert hozatott a város-

ból háza megjavítására. Eközben persze fogyott a pénz a takarékpénztárból, de volt miből fogyni.

Azon a napon, mikor Kovalszky Kálmán udvarán megütötték a dobot - a víg Kovalszky nem volt sehol, egy bús ember állott ott -, hosszú, meggondolt lépésekkel indult meg Zathureczky a szomszéd portára. Megfeszült rajta a szűk ruha, és sarkantyúja halkan csengett. A szeme is egy becsületes, nyugodt, kissé nekiöregesedett ember szeme volt, aki azonban még fiatalodhat.

A bús Kovalszky elfordította a fejét, mikor barátját meglátta.

- Kálmán, akarsz az apósom lenni? - kérdezte, barátja vállára téve a kezét.

Kovalszky nem felelt.

- Vén állat voltam addig, amíg ti a faluba nem jöttetek. Te kineveltél, kihámoztál a bundámból, igaz, elég sokba került. Ha az apósom lennél, mindnyájan boldog emberek lennénk.

Kovalszky megfordult, és sóhajtott:

- Beleegyezem - mondta, és egyszerre vígan felkiáltott. - Hiszen kedves Miskám, azért jöttünk mi ide a Nyírbe, hogy a leányunkat férjhez adjuk. Nekünk nincs semmink, csak igényeink vannak. Földesúr kell nekünk vőnek. Igaz-e, Miska?

Zathureczky erre boldogan mosolygott.

Kovalszky berontott a házba, Miska azalatt a hivatalos emberekkel végzett.

A két asszony sírva, nevetve fogadta a nagy újságot. Cica kisasszony sokára mégis bevallotta, hogy szereti Miskát, nem nagyon, de szereti.

Kovalszky feldobta a kalapját a levegőbe:

- No, ezt igazán szépen megcsináltátok! Alig tudom nektek elhinni, írok is mindjárt a nénémnek, hogy hozza az eladó leányait ide abból a szegény vármegyéből, itt földesurakhoz mennek férjhez, ha akarnak. Márpedig melyik sárosi leány nem akarna? Igaz-e, Cica?

Zathureczky ekkor ezt mormogta:

- Igen ám, de Zathureczky csak egy van!

A mátkaság volt csak szép idő!

A kőművesek építették az új hajlékot, és Zathureczky egész nap ott járt a téglarakások, meszesgödrök között. Kovalszky mindig mellette volt, és kitűnő tanácsokat adott.

- Ha rám hallgatnál, Miska, emeletes házat építenél. A földszinten nagy, üveges verandát, ahol pompásan lehet majd vacsorázni, az emeletre pedig a vendégszobákat. Mert arra is kell gondolni, hogy nem lesztek mindig egyedül. Jó emberek erre járnak, és hozzád betekintenek: mit csinálsz akkor? Meg aztán mi is meglátogatjuk néha a leányunkat... Akkor szép a ház, ha nagy és tágas.

Kovalszky valami hivatalt kapott Pesten, és oda szándékozott költözni. A hivataláról jókedvvel beszélt:

- Barátom, az egész dolog csak arra való, hogy legyen valami foglalkozásom. Agyon unnám magam nélküle. Így mégis elmegy az ember délfelé a sörházba a pajtásokkal, délután kaszinóba, kávéházba, és este valami kiskocsmába, ahol jó bort mérnek.

Zathureczky meg volt győződve arról, hogy az ő apósa a világ legkedvesebb embere, aki még az írnoki hivatalt is irigylésre méltóvá tudja tenni. Természetes, hogy házát emeletesre húzatta, és akkora verandát épített, amilyen még a dobosi bárónak se volt.

- Itt elfér egész Sáros vármegye! - mondta Kovalszkynak.

Az após aggodalmasan csóválta a fejét:

- No, azt nem szeretném, ha az egész vármegye idejárna, mert hamar elkészülnétek... Csak éppen néhány jó emberrel, atyafival barátkozzatok. Itt vannak mindjárt Szováthyék, a híres Szováthy kancellárnak a maradékai. Aztán meg Lipóczyék Zsadányból. Éppen elég, ha ezzel a két atyafi-famíliával tartjátok fenn az ismeretséget. Ne félj, elegen vannak. Ha az összes nagynéniket, bácsikat és unokatestvéreket összeszámítjuk, a két család tagjai felrúgnak száz-egynéhányra.

Zathureczky az apósa vállára ütött:

- Nem baj, barátom. Csak jöjjenek el minél többen. Hadd legyenek tanúi az én nagy boldogságomnak.

Az esküvő is elmúlt, és Zathureczky egészen nekifiatalodott a boldogságnak. A felesége is beleszeretett, és egész nap nem hagyta el más szó az ajkát, mint „édes Miskám, drága jó Mihályom”.

Az öreg Marcsa, aki Zathureczky helyett vénült ebben az időben, olykor, ha senki se látta, könnyes szemmel simogatta meg a gazdája hátát.

- Mi baj, Marcsa? Irigyled tán a boldogságomat? - kérdezte Zathureczky.

- A boldogságát, nemzetes uram? Hát addig nem volt boldog? - zokogta Marcsa.

Zathureczky szomorúan ment tovább:

- Szegény, hűséges, vén cselédem - mormogta. - Gyengül már az elméje.

Június másodikán megérkezett Kovalszky Pestről a feleségével.

- Szabadságon vagyok, pajtáskám. Addig tart a szabadságom, ameddig én akarom - mondta. - No hát, hogy vagytok? Szeretitek egymást? Édes leányom, szeresd ám az én barátomat. Kutyateremtette, szeretnék már nagyapa lenni! Országos gyász volna, ha a Zathureczkyék nagy nemzetsége kiveszne!

Zathureczky nevetett, de később, délután, mikor az anyósával kártyázott az ebédlőben, hirtelen azt kérdezte a szép asszonytól:

- Mondd, mama, házasságtok hányadik évében született Cica?

- A negyedik évben, Miskám, decemberben, mikor Szováthy Klárának a lakodalmáról éppen hazajöttünk az urammal. A lakodalmon még táncoltam - szólt a szép asszony, és estélig elnyerte a Miska összes aprópénzét.

Június negyedikén lovas legény érkezett a házhoz. A legény azt jelentette, hogy Lipóczyék két hintóval már a szomszéd faluban járnak. Az öreg Lipóczyné azt üzeni, hogy fiatal csibéből főzzenek levest vacsorára, mert ő vacsorára is csak levest szokott enni.

Estére berobogott a két hintó. Itt voltak a víg sárosiak. Tollas kalapú gavallérok, és fátyolos, sugár asszonyok, leányok, akik elsősorban az iránt érdeklődtek, hogy van-e jó cigány a környéken. Estére, az üvegverandán, mikor az asztalon végignézett Zathureczky, csupa

mosolygó, vidám arcokat látott: fiatalos öregurakat és kackiás fiatalembereket. Annyi szép asszony és leány pedig még a vármegyei bálon se szokott együtt lenni, mint itt.

Kovalszky elemében volt. Karon fogta a vendégeket, mutogatta nekik a házat, a kertet és a vén eperfákat. A szérűskert végén megállva, a távoli hegyláncra mutatott.

- Ott kezdődik a dobosi báró uradalma, addig Zathureczkyék szántanak itt nyolcszáz esztendő óta.

A ház már kevésbé nyerte meg a vendégek tetszését.

- Nagyon új - mondogatták. - Az a szerencse, hogy nem vörös a fedele.

Kovalszky nevetve felelt:

- Az én ízlésem szerint épült itt minden. Csak a fundamentum a régi. Azt még a Zathureczky ősök rakták le. Olyan erős, hogy ezer évig szilárdul áll rajta a kastély.

Kastély! Kimondta a végzetes szót. Felkapták a szót a vendégek, majd a cselédek, mikor Zathureczky fülébe eljutott, megelégedetten mosolygott. Persze hogy kastély. Mi is lehetne egyéb.

Később, mikor az öreg Lipóczy elmondta egy sarokban Kovalszkynak, hogy valami kellemetlen tartozás elől sietett el otthonról, Kovalszky bőkezűen mondta:

- Szólhattál volna elébb, öreg. Itt van a vőm. Azt hiszem, annyi vagyona van, amennyit el sem lehet költeni. Ő a nyírségi Eszterházy.

A nyírségi Eszterházy! Ismét egy végzetes mondás, amely szájról szájra repült. A nyírségi Eszterházy! A sárosiak jóízűen megforgatták a szót a szájukban, mielőtt kiejtették volna. Hiába, Kovalszky csak tudja, hogy mit csinált. Egész életében tudta, hogy mit csinál!...

Június tizedikén Szováthyék jöttek meg. Nem az igazi, nagy Szováthyak, a kancellár maradékai, hanem egy szegényebb Szováthy-ág, akik elé kocsikat kellett küldeni a messze vasúti állomásra. Az igazi Szováthyak, ha jönnek, bizonyára magukkal hozzák a hintójukat, lovakat és agarukat.

Zathureczky arca szemlátomást gömbölyödött a boldogságtól. Zengett a ház a vidámságtól. A nyírségi gavallérok, akik eddig fél vállról beszéltek a tunya Zathureczkyről, most egyenkint beadták a derekukat, és eljöttek a kastélyba, kacér fogataikkal, sallangos lovaikkal. A sok szép asszony, leány híre még az öreg főispánt is kicsalta egyszer a székvárosból, és Kovalszky Kálmán, mikor bemutatta a menyecskéket az öreg, volt államférfiúnak, így szólt hozzá:

- Méltóságos bruderkám, Sáros legszebb virágszálai tisztelegnek, íme, előtted.

Őszre nagy agarászás volt hirdetve a környéken. Éppen abban az időben perelték be a Lipóczy bácsi váltóját, amelyet Zathureczky is aláírt.

Zathureczky nem sokat törődött a hivatalos írással.

- Remélem, nem hagyja perelni a váltóját Samu bácsi? - szólt az apósának.

Kovalszky legyintett a kezével:

- Valami tévedés lesz a dologban. Samu bizonyosan rendezte is már a váltót.

S így az agarászás jókedvvel, pompásan sikerült.

Lipóczy bácsi váltója után egyenkint jöttek a többiek, amelyeket Zathureczky az atyafiságnak aláírogatott.

Kovalszky biztatta:

- Ne félj, Miska! Csak fizesd ki helyettük, majd megfizetik ők neked. A sárosi úr nem szeret fiskálisnak fizetni, ezért késlekednek a fizetéssel.

Késő ősszel, mikor elszéledtek a vendégek a kastélyból, a Zathureczky hálószobájában az ágy alatt halomra nőtt a hivatalos írás.

Kovalszkyék is Pestre készülődtek.

Kovalszkyné azt mondta:

- Elvisszük egy kicsit Pestre Cicát, hadd mulasson szegény egy keveset. Itt megölné az unalom.

Cica erre Zathureczky nyakába borult.

- Ugye megengeded, Miska? - kérdezte, és megcsókolta az urát.

Miska ne engedte volna? A vajszívű, jó Miska?

Egyszerre egyedül maradt Zathureczky a nagy házban. Üresek voltak a szobák, és esténként csupán a szél süvöltözött a verandán. A vén Marcsa főzött rá, és ott leskelődött a háta mögött, amikor délutánonként a hivatalos írások között lapozgatott.

- Baj van, nemzetes uram? - kérdezte.

- Nincs, Marcsa - felelt rá mérgesen Zathureczky. - Hozz fel egy kupa bort. Bor mellett jobban megy a munka.

De ez nem sokáig járta. Télen egyszer hivatalos emberek jöttek, és dobolni kezdtek... doboltak, doboltak, sokáig doboltak.

Zathureczky betegen feküdt az ágyban, és miközben Marcsa égő homlokát szorongatta, így szólt a vén cseléd:

- Én csak azt mondom, nemzetes uram, hogy jobb volna, ha még mindig én vágnám a haját... Mert akkor kezdődött a baj!

(1902)

Az asszonyfái szüret

Egy öreg néni mesélte ezt nekem:

Fiatal leányka voltam, mikor az apám meghalt. De még most is csodálatos regényes és páratlan hősnek látom őt. A múlt idők ködében úgy áll az apám alakja, mint azoké a képzelt hősöké, akikről gyermekkoromban olvastam, és álmaimban velük voltam. Igen szigorú, igen szép és igen jó volt, és tán erősebb is volt mindenkinél, mint a hősök mind; ha olykor szelíd nem lett volna, ha szomorú nem lett volna, tán el se hinném, hogy éppen olyan törékeny és gyenge ember volt, mint a többi, kiknek élete fonalát ollóval mérik a párkák. Azt hiszem, mindenki így van az apjával: ők azok a nagyszerű regényhősök, akiket élni látunk magunk előtt... Hadd mondom el, ki volt az apám.

Volt az apámnak egy ezüstszürke lova. Nem valami fiatal paripa volt, nem tüzes, nem rúgós; az öreg, szelíd lovacskának még a neve is olyan régimódi volt, úgy hívták: Ráró.

Volt azonkívül egy kutyája, amelyik akkor jött a világra, mikor én születtem, és így tízéves korában már nagyon hagyogatta szürkés szőrét. Szerda volt a neve.

Egy öreg írnoka is volt az apámnak, aki egyszerre volt jószágigazgató, ispán és a gyermekek nevelője. Hajdanában, a nagy időkben, vitéz zászlótartó: Galambos bácsi, és csak pipázni szeretett.

Ezeknek az öregeknek a társaságában töltötte apám az idejét.

Rárót könnyű kis kétkerekű kocsiba fogták, és míg a kocsis a hintó elé ragasztotta a négy sárkányt, ahogy az anyám szerette, Galambos bácsi már felülvizsgálta a Ráró szerszámjait, megsimogatta jobbról-balról az ezüstszürke lovacskát, és a fülébe dörmögte: „Ráró, a szőlőbe megyünk." Apám felült a kétkerekű kocsira, Galambos bácsi mellé telepedett, aztán „gyi, Ráró", kigördültek az udvarból. A Szerda meg loholt utánuk. Amíg a négy sárkány toporzékolt az udvaron, és az anyám felpakolta a gyerekeket s az elemózsiát, a Ráró a szőlőbe ért a kis kocsival. Galambos bácsi már ott pipázott a présház előtt, a lócán, mintha a tavalyi szüret óta el se mozdult volna arról a helyről. Szerda szőlőt evett a dombon, az apám pedig a sárgarigók nótáját hallgatta a vén almafa alatt.

Azóta se volt olyan szép sárgarigófüttyös nyárutó. A domb hangzott a beszédes madarak trillájától, messze a szőlőpásztor durrogatta mordályát. És végig a dombon daloltak a szedőlányok. A présházak kéménye füstölgött, és nagy, dohos hordókat hengergettek a vízeresztő felé. A nap ragyogott az aranypiros táj felett, Galambos bácsi pipájából kékesen szálldogálltak a füstkarikák. Ilyen volt hajdanában a szüret.

Galambos bácsi vigyázott az útra, amely a présház mellett kanyargott felfelé a dombtetőre. Szegény vándorlók, fáradt utasok szoktak erre járni, akiket felüdít egy ital bor - a tavalyiból. Galambos bácsi pedig vigyázott a zászló becsületére, hogy minél hamarabb fogyjon a bor az utasok és vándorok között. Egykor régen a vörössapkások zászlajára vigyázott, miután ő volt a legöregebb a csapatban. Később, deres fővel, a mi házunk zászlajára vigyázott. Emberül megfelelt feladatának. A bor fogyott, mintha homok nyelte volna el. Pedig csak a vándorok ittak meg Galambos bácsi.

Délfelé, mikor a puskaropogás és madárdal, valamint a szedőlányok ajkán az ének gyengült, a vályogvető hangászok kócmadzag húrjain zendült fel a nóta. Abban az időben a falusi hangászok piros nadrágban jártak. Most már csak a párizsi meg londoni cigány muzsikás jár

piros nadrágban; a falusi zenész abba öltözik, amije van. De akkor még a piros nadrág járta, mint a népszínművekben. Jöttek a vályogvetők, és miután már hajnal óta muzsikáltak, bőven itták a Galambos bácsi borát. A szél a szilvafák alól feléjük fújta valaminek a szagát, ami új erőt öntött a vonójukba: a híres Dócziné forgolódott a szilvafák alatt, és főzte a szüreti lakomát.

A híres főzőasszonyok legutolsója volt Dócziné. Lehet, hogy rajta kívül volt még egynéhány, de olyan, mint ő, nem volt Magyarországban. Más főzőasszonyok városokban, vármegyékben híresek. Dócziné az egész országban híres volt. Beszéltem azóta bácskaiakkal meg kassaiakkal, hogy a dunántúliakat ne is említsem, akik valamennyien akkor tudták meg, milyen a jó étel, mikor a Dócziné főztjét ették. Vagy az is meglehet, hogy boszorkány volt ez a Dócziné: egyszerre több helyen főzött egy időben. A főztje legalább boszorkányosan jó volt. Ő maga olyan keresett személyiség volt, mint manapság a híres orvosok. Igaz, hogy ő is orvos volt. Az emberek gyomrát gyógyította.

Büszke is volt Dócziné az ő nagy hírére. Miután a sok sütés-főzésben nagyon elhízott, nem állhatta a tűz melegét. Éppen csak annyi ideig volt a tűz mellett, amíg az ételt megkóstolta, és ízét sóval, paprikával, fűszerszámmal megadta. Félrevonult, és paszianszkártyáival múlatta magát, amíg a sültek feldarabolására került a sor. Ahhoz már nekigyürkőzött, és szaladt a szolgáló, szakácsné, amerre parancsolta. (Egyszer másfél órával késett a sárosi alispán névnapi ebédje, mert nem volt kéznél citrom a malac orrára. Lovas legényt kellett küldeni a városba citromért. Csak akkor tálalt Dócziné, akárhogy türelmetlenkedett is az éhes vendégsereg.)

Ott paszianszozott Dócziné most is a szabad konyha közelében, egy nagy, árnyékos diófa alatt. Kisleány voltam, szerettem a konyha körül forgolódni. Az ebéd előtti falat is nagyon édes.

Dócziné rakta a kártyáit a gyepre, és töprengve ült felettük.

- Kinek lesz az a sok étel? - kérdeztem Dóczinét, mikor már mindent megszemléltem a konyhában.

Dócziné mérgesen kapta fel a fejét:

- Kinek? Hát a vendégeknek.

- Nem tudom, ki jönne mihozzánk - feleltem. - Az apámnak nem szabad senkivel se beszélni, mert különben elviszik vissza a kufsteini börtönbe.

Dócziné a kártyáira ügyelt:

- Szüretkor szabad.

Az anyámat sokat láttam pasziánszozni, míg egyedül voltunk, az apám nélkül. Gondoltam, segítek Dóczinénak a nagy fejtörésben. De alighogy a kártyáiba pillantottam, mindjárt rám kiáltott:

- Elmenj innen, még megzavarsz... Nézze meg az ember. Az ilyen kis béka akarná azt tudni, amit az öregek se tudnak. Ezt a játékot úgy hívják: nagy Napóleon. Ha kijön a kártya, akkor az apádat sohase viszik Kufsteinba, akármennyit beszélget is másokkal.

- És ha nem jön ki?

- Akkor elviszik! - felelt Dócziné.

Egy darabig még üldögéltem mellette a diófa alatt. Aztán, miután sehogy se tudott boldogulni a kártyáival, elsompolyogtam. Hátha én zavarom a gondolkozásban. Mert annak a pasziansznak sikerülni kell, hogy ne vigyék még egyszer Kufsteinba az apámat. Kufstein! Ma már alig

emlékszem erre a névre, de gyermekkoromban reggel, délben, este a fülembe csengett. Olyan idők voltak azok, hogy a gyermekek törték a fejüket országos gondokon, mert a felnőttek börtönben ültek, vagy bujdostak szerte az országban. Meg aztán megtanított rá Galambos bácsi, hogyan kell titokban megszólítani a drótostótot vagy a vándorlót: „Bácsi, mit üzen Kossuth?" Persze csak súgva, halkan. Az apám sohase beszélt a drótosokkal, Galambos bácsit is intette olykor: öreg, megcsípik egyszer, aztán kisül minden, még az is, hová rejtette a zászlót... Galambos bácsi ilyenkor nagyon halavány lett, és ijedten nyúlt a derekához. Ott hordta, a derekára csavarva, már hosszú évek óta a vörössapkások egykori zászlaját.

De most nem félt az öreg semmitől. Diktálta a bort a cigányokba, azok pedig körömszakadtig muzsikáltak. Az öreg egyedül vigadott, mert azt a néhány fáradt, poros utasembert, akit a muzsikaszó idecsalt, nem nagyon lehetett vigadóknak számítani. Kopott ruházatú, szegény vándorlók voltak, elkényszeredett arccal, elcsüggesztett fejjel.

A gyepen üldögéltek.

Volt közöttük egy óriási drótos is. Az még csak dúdolgatott magában néha, de csakhamar elunta.

Galambos bácsi kínálgatta őket:

- Emberek, itt bőven ereszt a hegy. Ne sajnáljátok a gazdát. Marad annak még elég bora.

De a vándorlók nem nagyon nyúltak a bor után.

- Éhesek ezek az emberek, Galambos bácsi - mondtam én.

- Jó, jó, kisleány, maga a gyomrával törődjék. Vigyázok én a vendégeinkre. Nem hozom szégyenbe a zászlót.

Dócziné megkongatott egy üstöt. Azt jelentette, hogy kész az ebéd.

Nekünk a diófa alatt terítettek, a vándorlók - voltak valami heten - a gyepen ettek, ahol ültek.

Az apám összevont szemöldökei alól figyelmesen nézte a domboldalban ülő vándorokat. Egyszerre aztán így szólt:

- Menjen közéjük, Galambos bácsi, legyen velük legalább maga. Ha már nem ültetem őket asztalomhoz, legalább ne érezzék koldus voltukat, hogy a földről esznek.

Galambos bácsi olyan ember volt, hogy ha az én apámtól valami irányban utasítást kapott, szokása szerint sértődötten fortyant fel. Hát már ezt is, azt is neki kell végezni? Nem tehetné meg más? Meg aztán egyáltalán szükséges-e megcselekedni azt? De most egyszerre felugrott az asztaltól, és sietve bicegett a vándorlók felé.

Anyám utánanézett, és aggodalmasan fordult apámhoz:

- Nem lesz ebből baj?

Az apám egy szót se felelt. Látszólag minden figyelmét a pecsenye foglalta el, amit Dócziné nagy diadallal hozott a szilvafák felől, magasra emelve a tálat két karjával. A különböző salátákat, főzelékeket három cselédleány hozta utána. Dócziné abban is nagy mester volt.

Mikor mellém ért Dócziné, megrántottam a szoknyáját:

- Kijött a nagy Napóleon?

- Még nem, de még kijöhet, ha egy vak koldus közeledik az úton - mondta Dócziné, és mosolygott halavány arcú, szomorú apámra. Az apám is mosolygott, és a pecsenyére nézett.

- Ezt tessék, tekintetes úr - figyelmeztette Dócziné az apámat a pecsenye finomabb részeire. Aztán elment pasziánszozni vagy vak koldust lesni.

Az anyám szemrehányólag nézett az apámra.

- Ez a csacska főzőasszony tud mindent, míg én semmit - mondta kedvetlenül.

Az apám elszomorodott. Franciául felelt, de én megértettem.

- Önnek gyermekei vannak, asszonyom, elég annyit tudnia. Az a csacska asszony pedig jár-kel feltűnés nélkül az ország egyik szélétől a másikig. Azért tud mindent. Az ő csacskasága nagyobb lakat másnak a hallgatásánál.

Amíg ebédeltünk, észrevettem, hogy a szegény utasok, akik eddig fáradtan pihentek a domboldalon, egyenkint elszélednek Galambos bácsi mellől. Egyiknek se jutott eszébe megköszönni a Dócziné főztjét. Pedig az az asszony érdemelne legalább egy jó szót a rongyos vendégektől.

Később, mikor a nagy drótos is el akart sompolyogni, észrevettem, hogy nem kanyarodik ám az országútra, hanem befordul a présház nyitott ajtaján. Galambos bácsi pedig utánabicegett.

Mire felzendült a dal a dombon a szedőlányok ajkán, a présház környéke kitisztult, és a présház ajtaja bezáródott - az apám mögött.

Vajon mi lehetett odabenn?

A titokzatosság felizgatta képzeletemet. Csudálatos, nagyszerű dolgokat véltem a présházban, hová apám a vándorokkal bezárkózott. Vajon miről beszélget a rongyos haddal?

Nem sokáig gondolkoztam. Bátor kislány voltam. Felmásztam a présház tetejére. Csakhamar találtam nyílást, a tető zsindelyei között, ahonnan szemügyre vehettem mindent.

A hosszú tölgyfa asztalon mécses égett, és az asztalt körülülték a rongyos emberek. Az apám ült az asztalfőn. Mellette Galambos bácsi állott, és papirosról olvasott neveket.

- Idősb Körmendi Péter százados - hangzott Galambos bácsi hangja.

Az asztal mellett felemelkedett a drótostót.

Ledobta kalapját és parókáját, a bajuszát önkéntelenül megpödörte. Őszbe vegyült hajú, daliás alak lett a drótostótból.

- Törökországból jövök - kezdte -, hogy itt lehessek a fái szüreten.

- Mit üzennek Törökországból? - kérdezte apám.

- Azt, hogy várjunk és reméljünk. Klapka jön a légióval, mindenki készen legyen.

- Készen vagyunk - szólt az apám. - A hegyben a pincém nem boroshordókkal van megrakva, hanem lőporos hordókkal. A hordók mögött pedig fegyverek vannak.

A vándorok bólintottak a fejükkel.

Halkan zúgtak össze, mint a szél. Az én szívem pedig úgy vert, hogy majd kiugrott.

Most már tudtam, kik vannak odabenn.

Az összeesküvők.

Galambos bácsi tovább olvasott:

- Beney Samu hadnagy.

Egy villogó szemű fiatalember állott fel. Kalapját ledobta, és haját hátrasimította. A homlokán kardvágás nyoma látszott. Tompa hangon kezdett beszélni.

- Én is Törökországból jövök, a menekültektől. Nem üzennek semmit. Azt mondták, hogy törődjünk bele sorsunkba. A mi nemzetünket örökös szolgaságra teremtette az Isten. Hiú, káprázatos álom minden a szabadságról. És dajkamese minden, amit Klapkáról beszél. Ő nem jön - soha.

A vándorok közül, a sötét szobában, tompa moraj hallatszott.

Az apám arca olyan fehér lett, mint a fal.

Beney leült, és eltakarta az arcát.

- Tovább, Galambos bácsi.

- Szécsény Kálmán gerillavezér - olvasta Galambos bácsi.

Egy gyönyörű, karcsú, ifjú levente emelkedett fel az asztal végén. Kackiás kis bajusza, merész, barna arca és ragyogó, kék szeme még most is kísért álmaimban. Dacosan nézett körül, és az indulattól remegő hangon kiáltotta:

- Én pedig azt mondom, folytatni kell tovább a háborút, idebenn az országban. Késsel, pisztollyal, csellel, orvul és nyíltan öljük az ellenséget. Ne engedjük megpihenni soha. Az ellenség legyen az üldözött vad, ne pedig mi. Hat esztendő óta kergetnek árkon-bokron, vármegyéről vármegyére, mint egy futóbetyárt. De sohase múlott el nap, hogy kárt ne tettem volna az ellenségben. Házaikat felgyújtottam, a férfiakat megöltem, a gyermekeket vízbe fojtottam. Pénzüket, vagyonukat elraboltam. Rettegnek nevemtől. Nagy pénzt tűztek fejemre. De vannak jó barátaim, akik elrejtenek, ha elfáradtam, és vigyáznak rám, ha alszom. Itt van, ennyit szedtem össze a tavalyi szüret óta. Hatvanezer pengőt.

Benyúlt az inge alá, és egy megdagadt bugyellárist dobott az asztalra.

- Kell ólomra meg lőporra.

Az apám felsóhajtott.

- Jól van, Kálmán, igazad van. De mi nem léphetünk nyomaidba. Mi élni akarunk a hazáért, téged pedig előbb-utóbb agyonlőnek valahol.

A gerillavezér vállat vont:

- Nekem úgysincs senkim, semmim. Amim volt, elveszett. Testvéreim elvette a haza, menyasszonyomat az ellenség. Itt van a pénz. Vegyetek rajta fegyvert, vagy adjátok oda az özvegyeknek és árváknak.

A vándorok halkan összesúgtak. Némelyik megölelte Kálmánt.

- Ki tudja, látunk-e még? - mondták.

Galambos bácsi tovább olvasott:

- Simonházy János, országgyűlési követ.

Egy öreg, táblabíró formájú bácsi lassan felállott, és megsimogatta kopasz fejét. Dikciós modorban kezdett beszélni:

- A haza elveszett. A szabadság elveszett. Mit csináljunk mi, jámbor emberek, kik itt maradtunk élőhalottaknak? Minden elcsendesült már, és a paraszt ismét dalolva jár az eke után. Halljátok, hogy zeng a nótától a szőlőhegy? A nép megnyugodott sorsában, hagyjuk őt

pihenni. Újra vértengerbe akarjátok borítani az országot? Bizony mondom nektek, hogy kialudt az a nagy tűz, mely az ország egyik szélétől a másikig lobogott.

- De a hamu alatt parázs van! - kiáltott közbe a gerillavezér.

- Lehet - mondta az öreg követ. - Ti tudjátok, én nem. De ha meghalni kell a hazáért, hívjatok engem is, mert élni érte már úgyse tudok.

Felemelte a poharat, mely előtte állott, és a földre öntötte belőle a bort.

A vándorok valamennyien követték példáját: kiloccsantották borukat.

- Poduliny Henrik lovag, lengyel légionárius.

A lengyel hosszú, sovány ember volt. Sápadt arca arról beszélt, hogy sokat szenvedett és gyötrődött. Halkan mondta:

- Mindenbe beleegyezem. Én nem mondhatok semmi jót vagy vigasztalót. A gond és a bánat megtört. Gyermekeim, nőm elvesztek, elhaltak. Hazátlan bujdosó vagyok. Adjatok kardot a kezembe, hogy a csatatéren halhassak meg.

A vándorok komoran hallgatták, csak a gerilla mondta:

- Megkapod a kardot. Jöjj velem.

Galambos bácsi az írásba nézett:

- Még valaki hiányzik: Sikor János hadnagy.

- A vak koldus! - kiáltotta szenvedélyesen Szécsény Kálmán. - Nekem sohase tetszett ez az ember.

Az apám felemelte halvány arcát:

- Csendesüljünk... talán messzi útról jön a fái szüretre. Vagy talán olyan messzire ment, hogy onnan vissza sem jöhet többé.

- A múlt hónapban láttam Pesten. Ott őgyelgett a helytartóság épülete körül - szólt a lengyel lovag. - Akkor szabadultam a börtönből.

Mindnyájan elhallgattak a vándorok, és komoran néztek egymásra. A mécses hosszú lánggal lobogott az asztal közepén, és megvilágította a sápadt arcokat. Minden arcra ugyanez a gondolat volt írva: „Hátha elárul a vak koldus?”

- Vigyáz valaki? - kérdezte a táblabíró, hosszas gondolkodás után.

- Dócziné - felelt az apám.

Erre elcsendesedtek. Az apám pedig az ő halk, nyugodt hangján folytatta:

- Az én házamban nem ér baj benneteket, bajtársaim. Zsandár elkerüli azt a helyet, ahol én vagyok, mert magam is pecsovics hírében állok. Kérdezzétek meg az embereket a környéken, és megmondják nektek, hogy Sárffy Sámuel eladta a hazáját, eladta a lelkét a németnek, azért kapta vissza a szabadságát. Hazabocsátották Kufsteinből, hogy kémkedjen otthon. Úgy gondolkoznak a környékbeli emberek. Nekem nincs köztük barátom, vendég át nem lépi házam küszöbét. Az áruló veszett hírében vagyok.

Erre mindnyájan felállottak a vándorok, és odamentek az apám mellé. Sorban kezet fogtak vele, és sorban megcsókolták.

Galambos bácsi összehajtotta az írást. Aztán kigombolkozván, a nevezetes zászlót kezdte lecsavarni derekáról.

- Kezdődjön hát a fái szüret - szólt az apám.

A háromszínű zászlót az asztalra terítették, és megtöltötték a kupákat.

Az apám ivott először:

- A hazáért! - mondta.

Összekoccantak a kupák.

Mindenki mondott valamit, amiért iszik.

Galambos bácsi legutoljára a zászló becsületéért ivott.

Majd a gerillavezér állott fel, és zengő hangon elszavalta azt a költeményt, amely abban az időben nagyon híres volt. A címe: *A gólyához*. Írta: Tompa Mihály.

A vándorok a könyökükre támaszkodva hallgatták, és elborult arccal bólintottak hozzá.

Délutánra hajlott az idő... Nem mertem meg se moccanni a tetőn. Pedig odalenn hangosabb lett a vigasság. Csak az apám ült halvány, szomorú arccal a vigadók között: az ő kedvét már nem hozta meg a bor.

Egyszerre, amikor az országútra pillantottam a háztetőről, valami erősen csillogó tárgyat vettem észre. Zsandársisak volt. A nap rásütött és ragyogott.

Nyolc zsandár közeledett az úton, egy pápaszemes ember vezette őket, egyenesen a domb felé.

Keresztülvillant az agyamon minden, amit a vak koldusról beszéltek... Íme, most itt jön az áruló!...

Eszeveszetten zörgettem meg a zsindelytetőt, és kétségbeesett hangon kiáltottam:

- Zsandárok jönnek a vak koldussal!

Elcsendesedett odalenn minden.

Senki sem kérdezte, ki kiáltott. Talán azt hitték: Dócziné. Kialudt a mécses az asztalon, és a domb felé felpattant az ablak. Az ablakon egyenkint ugrottak ki a vándorok. A legutolsó volt a gerillavezér. Az ezt mondta:

- Gyújtsd fel a házat és menekülj.

De hová menekülhetett volna szegény apám. A zsandárok már körülvették a présházat. Odabentről egy durranás hallatszott, aztán betörték az ajtót. Az apám a nevezetes zászlóba burkolva, halva feküdt a földön.

Ez a fái szüret története.

(1903)

A budai bakter

Egyszer éjjel Budán sétálgattam, egy régi, szűk utcácskában.

Felülről - mert harmincnégy lépcső vezetett lefelé az utcában - kopogás hallatszott. Bizony nem volna csoda, ha ezen a helyen, a sírcsöndes éjben, kísértetek sétálgatnának. Werbőczi félvállú alakja hogy nem lapít el itt a házak mellett, annak az az oka, hogy sírját nagy kövei lenyomtatták. Őszi szélben Török Bálint sóhajtása jön haza a skutari temetőből, és a török világ fátyolos asszonyai, akik egykor a György téri kirakó vásárban az ármányos örmény tükröcskéit megvették, mind meghaltak volna?

Az utca végéről közeledett a kopogás. Csizmától eredt és alabárd nyelétől. Az éjjeliőr járt itt. Mint széles szárnyú denevér árnyéka, közeledett bő köpenyegében a keskeny utcában, hová méla és reszkető világosságot szórt az égi hajó. Miért, hogy nyár derekán is köpenyeget hordanak az éjjeli bárdosok? Tán azért, mert atyjuktól, nagyatyjuktól is így látták? Budán, a Gutenakt családban apáról fiúra szállt az éjjeliőri hivatal.

A levéltár írásai tudnak egy Gutenakt Tóbiásról, aki József császár idejében élt, és különös szerencséje volt abban, hogy a találkára menő férjes asszonyoknak alabárdjával belekapaszkodott a szoknyájába. Az asszony így el nem menekülhetett, és Gutenakt a tömlöcbe kísérte. Szegény, vén fiú egyszer a hites feleségével tette meg ezt a csúfságot.

Vajon járnak-e még éjente találkára a férjes asszonyok? Ó, hiába vagytok oly csendesek és némák, ti bezárt házak! A fatáblák mögött ma is olyan szívek dobognak, mint az öreg Gutenakt idejében.

Az alabárdos már mellém ért, és köszönt.

Öreg legény volt, lehajtott fejjel kullogott az utca közepén. Látszék azon, hogy itt sétál, a régimódi, becsületes emberek fajtájából való. Hisz nyugodtan alhatna őkelme valamelyik kapu árnyékában, senki sem háborgatná. De ő inkább az utca közepén megy, vigyáz az alvó házakra, alvó emberekre. Vajon mit gondol magában az ilyen öreg, magányos legény, ha régi utcákon, százesztendős köveken, világos nyári éjszaka tovaballag? Vannak-e titkai a csendességből? Hallotta-e az égből a csókok csattanását? Tudja-e, hogy ő maga szomorú, nevetséges és bús emléke a múltnak, s maholnap, ha csizmáját szegre akasztották, senki sem fog emlékezni rá? Vagy tán gyereke van otthon, vagy pajkos unokája, akit nappal a virrasztástól vörös szemeivel nézeget, megszid és szeret?

Utánamentem.

Az öreg lehajtott fővel botorkált, és a fanyelű bárdot, mint valami igen nehéz terhet, cipelte a vállán.

Ment, mendegélt, alszik-e menés közben, vagy gondolkozik? Jó az Isten, hogy megengedi, hogy az ilyen öregembernek is legyenek vágyai, reményei és boldogságai!

Az alabárdos elöl ment, én utána. Csudálatos sikátorokon, keskeny utcákon mentünk keresztül. Senkivel se találkoztunk, senkit se láttunk. Mintha meghaltak volna itt az emberek, és a hold egy halott városra világítana a magasból.

Ahogy figyeltem az öreget, egyszerre úgy vettem észre, hogy nem is olyan lassú, cammogó a lépése, inkább friss és fiatalos. No lám! Nem is olyan öreg! És olyan különösen ment most már, hogy ha alabárdos nem lett volna, azt kellett volna hinnem, hogy asszony.

Egy furcsa és hegyes tetejű ház előtt hirtelen megállott az éjjeliőr. A házon világos ablak volt. Az éjjeliőr a világos ablakra nézett, majd hirtelen a ház kapujához lépett, és benyomta az ajtót. Eltűnt, mintha csak jelenés lett volna.

Sokáig álltam mozdulatlan. Vajon hová ment az öreg? Mit jelent ez a kivilágított ablak az éjszakában? Titokzatos, mély csönd borult a házra.

Továbbmentem, és mindenfélékre gondoltam. Regényekre, elfelejtett történetekre. Egyszerre egy térre értem, és láttam, hogy a hegyek felett gyengén pirosodik az ég alján. Hajnalodott.

Hazafelé indultam.

Egy utcasarkon az öreg éjjeliőrbe botlottam. Bizony majd felborítottuk egymást, siettünk mind a ketten. Ekkor az arcába pillantottam. Az éjjeliőr felsikoltott, mint egy nő, és két tenyerével elfödte arcát, futni kezdett. Köpenyegét felkapta futás közben, mint a szoknyát. Utánanéztem egy percig, és azt gondoltam, hogy az öreg Gutenakt milyen jó fogást csinálhatott volna most.

A régi falak között ugyanolyan szívek dobognak, mint száz esztendőkkel ezelőtt.

(1903)

Az álmok hőse

Krúdy Kálmán hiteles története

ELŐBESZÉD

Régi magyar világunk, szokásaink, gondolataink és életmódunk előttünk, maiak előtt jóformán érthetetlenek. A százéves magyart az új idők gyermeke éppen olyan messziről látja, mint ős-Egyiptom lakosait. Mintha századok volnának köztünk és nagyapáink között. Mosolygunk az öregek furcsaságain, bogarain; nem értjük őket, csínyeiket, ifjúságukban elkövetett cselekedeteiket, melyeket ők hőstetteknek látnak, mi csendesen lenézzük. Ha kedvem olykor jégszürke öregek társaságába visz - vannak még, megvannak még, igaz, elrejtőzve -, úgy érzem magamat, mintha a Belváros egyik-másik vén sikátorában járnék, ködös őszi alkonyaton. Nekik más ismerőseik vannak, nekik más gondolataik vannak. A modern ifjútól éppen oly messzire esnek, mint a pogány magyar, aki álmát a szabolcsi homokbuckában alussza. A „negyvennyolc" előttiek - akik meglett, megállapodott emberek voltak már a nevezetes időpont előtt - általában nem is érthetnek meg bennünket. Az aggok szellemi világa - akinek még van szellemi világa - mintha megállott volna annál az ágyúdörgésnél, mely utoljára hangzott el a komáromi falakról. A későbbi évtizedek eseményei, a kiegyezés és a többi nevezetességek mintha meg sem történtek volna. Mintha csak olvastak vagy hallottak volna róluk. „Deák Ferenc - mondta egyszer gyerekkoromban a pazonyi nótárius -, hallottam, róla. Ügyes prókátor volt! De beszéljünk inkább Wesselényiről, a híres, erős Wesselényiről. Minden magyarnak olyannak kellene lenni, öcsém!" Ki tehet arról, hogy a pazonyi nótárius előbb született, mint a prókátor? Általában azt vélem, hogy az élet, akármennyire megforgat bennünket, új ruhákat ad és új szemüveget mindenik X-nél, öregségünkben visszatérünk ifjúságunk hőseihez.

A kályha mellett, míg odakünn karácsonyi kedvvel esik a hó, a nagyapák szívesebben emlékeznek húszéves koruk bolondságaira, mint a serény férfi évtizedek alakjaira.

Gyermekkoromba kellett visszamenni a pazonyi nótáriusért és társaiért, akik a Martinovics nevet még mindig suttogva emlegették - a mai öregeim, az álmok, a délibábok, ábrándok öregei. A bujdosók kora - a forradalom utáni esztendők - regényesen, nagyszerűen vésődött be az öregemberek emlékezetébe. Kléh István, a nevezetes öregúr mondta egyszer a Sasok társaságában: „Azok voltak életem legszebb évei. Csupa álomban éltünk. A szomszédunkban lakott egy siket varga: az minden reggel ágyúdörgést hallott... Itt vannak, visszajöttek!... Mindenki tervezett, reménykedett. A valót senki sem látta, az ábrándok rózsaszínű képei töltötték meg az emberek lelkét... Szinte rosszul esett, midőn fölébredtünk, hogy most már minden rendben van, többé semmi rendkívüli nem történhet a világban."

A délibábok kora volt az; a múlt század magyarjainak a regényessége, színpadiassága kellett ahhoz, hogy a szomorú esztendők derülten - mint egy kalandos regény - élnek emlékezetünkben.

A bujdosó honvédek, a drótostótok - mindmegannyi összeesküvők a hatalom szemében, de a nép előtt a régi forradalmi idők visszatérésének hírthozó fecskéi.

Még ma is mutogatják azt a szép öregasszonyt a pesti társaságban, aki az ötvenes években drótostótnak öltözve szöktette el a vőlegényét Kufsteinből.

Igaz-e a legenda?... Kufsteinből még a drótostótok sem szöktethettek el senkit. Jó börtön volt az. De hát éppen az az érdekes a legendában, hogy olyan nagyon valószínűtlen.

Abból az időből csupa regényes, megbízhatatlan igazságú történetek maradtak fönn. Az emberek fantáziája mindent nagyobbnak látott a valónál, az ábrándok, álmok elvették a tisztalátásukat. Így eshetett meg, hogy egyszerre négy Petőfi Sándor bujdosott az ország különböző vidékein. Nem múlott el hét, hogy az emberek hírét ne hallották volna annak, hogy Klapka a határon áll negyvenezer emberrel... Legendák kora. Szép idők. Ha ma szólsz róluk, öregemberrel, fölpirul az agg arca, és suttogva mondja: „Tele volt a pincém puskaporral, fegyverrel... Csak jött volna!" - A hölgyi szívek fennen dobogtak. Hisz ha ők nem lettek volna, valóban meghal vala a nemzet! Az asszonyok, az ő erős fantáziájukkal, ábrándozásra hajló lelkükkel sok csüggedt, elborult magyarban tartották a lelket. A lengyelek vidámságukat hozták a leigázott hazájukból meg azt a híres búsulónótát, mely a két magyar hazában évtizedekig hangzott.

Regényes, ábrándos idők! Ennek a kornak volt hőse, csínytevő pajkosa Krúdy Kálmán. A legendák tán sok mindent hozzáragasztottak az alakjához, vagy kisebbítettek rajta (még az éles eszű Lónyainé is, naplójában, a jeles kortörténelmi könyvben, úgy emlegeti őt, mint egy félistent!), de mindenesetre érdekes alak volt. Kalandor vagy hős? Mind a kettő. Volt az alakjában valami Rákóczi diákjából, Jávorkából, de zsivány is lehetett volna, mint Rózsa Sándor. Azok a regényes idők kellettek hozzá, hogy olyan nevezetes legyen, mint amilyen volt...

Őutána már megvirradt; új, prózai idők következtek. A színpadias, görögtüzes világnak egyszerre végét vetette a poros kabátú megyei fiskus. Kijózanodtak az emberek.

A Krúdy Kálmán alakja: egy darab regényes magyar történelem. Nem sok, egy évtized. De lássuk, hogy fajtánk, amely a bölcs mérsékeltségnek sohasem volt barátja, egykor mily kalandos, ábrándos volt, asszonyaink mily hősök, és a férfiak mily csüggedtek, és a mai embernek mily különös, fölfordult világot éltünk alig ötven esztendeje.

A TÖRTÉNET

Úgy siet-e még az Ipoly a nógrádi halmok között, mint akkor sietett, mikor én még játszottam a partjain? Hej, az az Ipoly hűtlen folyó! Hogy szeretik itt őt! Mintha a síkság is csak neki volna, a halmok az ő kedvéért lennének, partján a mezők neki öltözködnek föl gyönyörű köntöseikbe, lányok, menyecskék róla dalolnak - mégis úgy fut, igyekszik innen a napsugaras tájról a vén Dunába, mintha nem marasztaná semmi! A füzek szerelmesen ráhajolnak, mintha valami titkot locsogna nekik a folyó, vagy valami pletykát susognának fodrozó habjai a pajkos Krúdyról: már megint itt járt... Itt járt? Tán itt is van? A kovácsi réten elkiáltja magát egy formás, fehér lábú palóc menyecske:

- Itt a pajkos Krúdy, a kukoricásban! - Hej, vége lett erre egyszerre a sarjúszedésnek. Gereblyét, sarlót inkább ottfelejtenek a szemérmes menyecskék, lányok, csakhogy a pajkos Krúdy be ne érhesse őket. Futnak a falu felé, mint a megriasztott jércék: itt a pajkos Krúdy! A kukoricásból pedig most előlép valaki: cifraszűr van rajta, árvalányhaj a kalapja mellett. A kalap alól egy pár erős, mosolygó, kék szem néz ki a menekülők után. Sugár, deli fiatal ember, kunkorgó, kis fekete bajusszal. Kék szem, fekete haj: vajon miért menekültek úgy a menyecskék? A rossz híre miatt tán, vagy udvariatlan volt a nőkhöz a pajkos Krúdy? A Jóisten tudna eligazodni ezeken a szemérmes palóc menyecskéken! Néha olyan ijedősek, különösen, ha

sokan vannak, mint a foglyok az őszi tarlón, máskor egyedül szembenéznek a legnagyobb veszedelemmel. A pajkos Krúdy a kalapja alól mosolygósan néz a menyecskék után. Csöndesen kijön a kukoricásból, és lassan elindul a falu felé.

Hinnétek talán, hogy a megriasztott menyecskék már föllármázták az az egész falut, és botra kapott minden épkézláb férfi a farkas ellen? Dehogy. Bolondok ezek az asszonyok. A palócok nevetve csóválgatják a fejüket a rémhír hallatára: „Nem bánt az senkit, olyan a szíve, mint a vaj..."

Nem messze van a falu. Ott szalad el alatta az Ipoly. Körülnyaldossa a kovácsi kerteket, mint egy jó házőrző kutya. Pedig dehogy jó. Minden évben elvisz egy darabot a kertekből, ahol annyi illatos rozmaring, viola termett. Maholnap Szécsénybe járnak a legények rózsát lopni... Nagy kutya az Ipoly.

A faluszélen zsindelyes, kapubálványos kúria áll. Éppen olyan kúria, amilyen azelőtt minden falu szélén, közepén volt. Ma már nincs. Meghaltak azok a kőművesek, akik ilyen házat építettek. A mostani építők boltot, kocsmát, gyárat építenek. Kúriát már nem tudnak építeni.

A cifraszűrös fiatalember a kúria felé tart. A kémény füstölög, vendéget várnak tán?

Az első, aki a jövevény üdvözlésére siet, egy karcsú, fehér agár. De az aztán örül is a jövetelének. A nyakába ugrik, körültáncolja, nem tud hová lenni a nagy boldogságtól.

- Eredj, Cicke, hagyj békét! - rázza le a nyakából a vendég a vidám agarat.

A kapunál egy kis termetű, deresedő fejű, kövér úriember állt, és a tenyerét a szeme fölé emelte. Magas sarkú cipőjében bizonytalan lépésekkel közeledett. Csettintett az ujjával:

- Becsületemre, alig hiszek a szememnek. Te vagy az, Kálmán? - kiáltotta idegenes kiejtéssel.
- Fogadni mertem volna a nagy Lipovnoszky becsületében, hogy valami kitűnő öröm ér ma, mikor viszketett a jobb szemem.

A kis termetű úriember megölelte, megcsókolta a pajkos Krúdyt. Alig ért a válláig. Eltolta magától, és szemrehányólag feddte:

- Becsületemre, nagy kutya vagy, Kálmán! Egy esztendeje nem hallottunk rólad!...

A pajkos Krúdy nevetett:

- No, no, Lipovnoszky lovag, csak mondjunk igazat!

- Hát hallottunk egyet-mást, de persze a felét sem hittük el. Az öregúr sokszor nagyon mérges volt...

- Hát a lányok?

- A lányok - hm -, azok is mérgesek. Azt vagdossák az öregúr fejéhez, hogy a te híred miatt nem mehetnek férjhez. Ördög vigye el a dolgát! Ha a fejembe kerülne, akkor se tudnám, miért ne mehetnének ilyen világszép leányok férjhez? Elromlott a férfiak ízlése? Fogadni mernék a lengyel koronában...

A pajkos Krúdy sietve ment be a sövény mellé. Ismerte Lipovnoszkyt. Tudta, hogy egy szavát se lehet elhinni. Szenvedélyesen hazudott. Ha az életét menthette volna meg, akkor se mondott volna tán igazat. Megállt egy pillanatig. A házra nézett. Vajon bemenjen-e? Hirtelen megfordult:

- Visszamegyek, Lipovnoszky, ahonnan jöttem...

- Nem oda Buda! Engem agyonlő az öregúr, ha elbocsátlak.

- Bolondság. Majd kibékültök.

- Kálmán! - esedezett a lengyel. - Hát ennyire becsülöd öreg barátod életét? Igaz, hogy nem ér az egész egy fakovát se. A Lipovnoszkyak életének már befellegzett. Elmehetek táncmesternek vagy fináncnak. Se szabadság, se pénz... Becsületemre, ilyen rossz világot még sohase láttam. Tönkremegyünk, Kálmán. Senkinek sincs pénze. Vajon kinek van? Kossuthnak van? Vagy Klapkának? Neked kell tudni, beszélj!

A kis lengyel görcsösen fogta a pajkos Krúdy szűrét. Fölágaskodott, és úgy beszélt:

- A minap erre járt egy drótos. Az öregúr reggeltől estig tartotta szóval, barátsággal, de a drótos nem akart vallani. Valami igen nagy titok lehetett rábízva, mert még azt is letagadta, hogy magyarul tud. Tótocskáztunk, povedálgattunk, de semmit se mondott... Szurmák, a szomszédban, szerencsésebb volt. Neki bevallotta négyszemközt a drótos, hogy Kossuth küldi Krasznahorkára, Andrássy Dénes grófhoz, hogy adná kölcsön az ottani régi ágyúkat. Kell a hadjárathoz.

A pajkos Krúdy nagyot nevetett:

- A drótos mondta?

- Ördögöt! Szurmák beszélte. Az öregúr mindjárt kételkedett benne. No, mi igaz a dologból?

- Semmi, barátom, egy szó sem igaz belőle - felelt a pajkos Krúdy. - Csak fogdossátok a drótosokat, ha kedvetek telik benne... No, Isten megáldjon, Lipovnoszky. Viseld jól magad, és vigyázz a becsületre.

Ebben a pillanatban erős hang hallatszott a házból:

- „Kandúr!”

A pajkos Krúdy fölkapta a fejét. Lipovnoszky nagyot nevetett:

- Hehe. Tudod, hogy ez neked szól? Itthon a cselédek miatt úgy emlegetünk, Kálmán. Hehe! Az öregúr mégis kijött a kályha mellől. Megérezte, hogy itthon a legkedvesebb fia.

Az ámbituson deres bajuszú férfi állott: az öreg Krúdy János. Az egyik lába rövidebb volt a másiknál. Hol történt, mikor történt, hogy megrövidült? Régente azt beszélte, hogy tüzes lovak ragadták el, de öregkorában szerette, ha asszonyi dologgal hozták kapcsolatba a megrövidült lábat. Leugrott az emeletről, mert muszáj volt leugrani, már csak csupa gavallérságból is, vagy pedig... No, mindenki így jár, aki sokat forgolódik a szoknya körül. Veres bajusza pödörve. Deres üstöke a feje búbján kontyba fonva. (A kurucos hajviselet dívott a múlt század derekán, mikor még nem felejtették el nagyon Rákóczi Ferencet.) A fehér agár már az öreg lába előtt volt, és onnan vigyorgott buta kutyapofájával a „Kandúr” felé.

A pajkos Krúdy feljött az ámbitus lépcsőjén.

- Hol jársz itt? - kérdezte az öreg haragosan. - Már megint betyáros ruhád van! Tudod, hogy nem szeretlek így látni. Rózsa Sándor vagy-e, avagy Krúdy Kálmán?

A pajkos Krúdy ledobta válláról a cifraszűrt. Ott állt a háta megett a lengyel, aki elkapta. Egyszerű, fekete magyar ruha volt rajta. Aranyrojtos nyakravaló az atillája fölött. De kard nem volt az oldalán, aminthogy általában kardot nem is hordtak a régi magyarok a mindennapi életben. Gyűlésen, inszurrekcióban a nevezetes onódi gyűlés óta karddal jártak.

- No, most gyere, hadd öleljelek meg! - szólt az öreg.

A pajkos Krúdy az apja vállára hajtotta a fejét. Ott nyugtatta egy percig. Az öreg elérzékenyülve dohogott:

- Jót nem hallunk rólad. Betyárkodsz, pajkoskodsz, csalafintáskodsz; nem jó véged lesz. A zsandárok mindennap keresnek. Ha megtalálnak, bizony főbe lőnek. Hát mire való az? Eredj Törökországba vagy Angliába. A többi el tudott menni, te mire várasz? Rablóvezér vagy zsivány vagy! Ördög bújjék beléd!

A pajkos Krúdy csak hallgatta az apját. Nem volt egy szava sem az öreg korholására. Az végre megsokallta a nagy hallgatást. Eltolta magától a fiát.

- No, hát mi bajod, „Kandúr”? - kérdezte aggódva.

A pajkos Krúdy felsóhajtott:

- Hej, nagy az én bánatom! Asszonyi dologba keveredtem.

Az öreg fölkiáltott:

- Ördögbe, fickó! Mindig az asszonyokat bántod? Pedig már mondtam, hogy hadd őket békén. No, ki vele. Beszéld el gyorsan...

Megfogta a fia karját, és előretuszkolta a szobába. Egy ajtó nyílt a folyosó végében, és egy barna leányzó bukkant ki.

- Itthon a „Kandúr”! - kiáltott egy leányhang.

Az öregúr hátrafordult, az ajkára tette a kezét:

- Nincs itthon! - kiáltotta.

A szobába tuszkolta a fiát.

- Ezek a leányok mindig lármáznak. Zúg már a fejem a hangjuktól. Négy fölvágott nyelvű seregély nem kotyog annyit, mint ezek. Bárcsak elvinnék már őket a nyakamról.

De a következő pillanatban kiszólt az ajtón:

- Bella!

Sugár, barna leány futott be a szobába. (Ott leselkedett már az ajtó körül.) A bátyjához futott, és nagyot csókolt arcára.

- No, te pajkos! - mondta.

Többet nem tudott szólani. Egyszerre sírva fakadt.

A sírásra mint a szélvész rontott be még három leány. Egyforma barnák, karcsúak, szépek voltak.

- Itt vannak a libáim! - dörmögte az öreg. - Ki hívott? Fussatok innen, mert a „Kandúr” haragszik.

Dehogy futottak. Sorba belekapaszkodtak a pajkos Krúdy nyakába.

- „Kandúrka”, drága „Kandúrka”, honnan jössz? Mi újság? Fiatal sertéskarmenádli lesz vacsorára. Bella, fuss borért. „Kandúr” még nem kóstolta az idei termést!

A négy nagy pille ott repdesett a pajkos Krúdy körül. Simogatták, dédelgették az elveszett fiút. Mari, a legidősebb, a bajuszát pedergette:

- Ilyen bajsza legyen annak, apám, aki nekem tetszeni akar! - szólt.

- Én csak kékszeműt tudnék szeretni! - folytatta Máli.

Anna fölkapta a cifra szűrt, és a tükör elé állott:

- „Kandúr”, mikor jön a Kossuth? Alig várom már, hogy itt legyen.

Az öregúr dörmögött, és védelmezte a fiát a húgai elől:

- No gágogjatok már! Beszédem van „Kandúr”-ral.

Meghúzta a Mari haját, erre mind kiszaladtak a szobából.

A pajkos Krúdy mosolyogva nézett utánuk:

- Bolondság! Tetszenek a húgaim. Persze, ritkán látom őket.

Az öreg Krúdy legyintett a kezével:

- Hadd el! Világfelforgató, rebellis leányok. Kár, hogy nem fiúnak születtek. A parasztokat heccelik a hatóság ellen. Jó, hogy még valami bajba nem kevertek. Anna a minap erővel férjhez akart menni egy vén, bujdosó honvédhez, aki dobos volt valamikor. Szerencsére már volt felesége a dobosnak. Majd meghallották, hogy valami huncut a szomszédban Petőfinek adja ki magát. Nosza, kocsira kaptak. Útközben már összevesztek a bujdosó Petőfi fölött. A véletlen műve, hogy a huncut akkorára kereket oldott...

A pajkos Krúdy nevetett.

- Derék leányok. Hát a németet szeretik-e?

- Úgy szidják, mint a jégeső. No, de beszéld el már a te dolgodat! Fúrja az oldalamat a kíváncsiság; hát miféle asszonyról van szó? - firtatta az öreg, és csillogni kezdett a szeme.

A pajkos Krúdy pipára gyújtott:

- Egy olyan asszonyról, aki van is, nincs is - felelt. - Elszöktettem valakit... A többit tudod, öreg. Magammal nem hordhatom. Nekem az erdő a tanyám, a bokor a takaróm. Álmomban mindig a zsandárok kergetnek. Mikor fölébredek, akkor már itt is vannak a zsandárok. Valahová kell tenni azt az asszonyt. Haza nem mehet.

Az öreg az asztalra csapott.

- Mindig mondtam, hagyj békét az asszonyoknak! - kiáltotta. Majd lecsillapodva hozzátette: - Ki az az asszony?

- Kenesse báróné!

(A vezetéknév költött.)

Az öregúr fölugrott, mintha puskából lőtték volna ki.

- Agyonver a báró, fölperzsel, keresztre feszít! No, most beletaláltál, te szerencsétlen. Betyár voltál gyermekkorod óta. Akasztófán fogsz elpusztulni.

A pajkos Krúdy dacosan vállat vont:

- Miért? Valahogy csak bűnhődnie kell a vén pecsovicsnak! A szívét venném ki, ha tudnám. Hazaáruló volt egész életében. Fölperzseltem a tanyáit, kutyába se vette. Tele van a kincstára. Farkasokat fogtam veremmel, és éjjel rábocsátottam a kastélyára a fenevadakat. A báró a puskájával kényelmesen lelövöldözte a farkasaimat, mielőtt azok kárt tehettek volna benne.

A pajkos Krúdynak szenvedélyes láng lobbant föl a szemében. Fölugrott, és az apja elé állt.

- Ki vagyok én? Bujdosó kalandor, betyár! Miért vagyok az? Mert gyűlölöm hazám ellenségeit, meg mert kedvem van a veszélyes, kalandos élethez. Nyitva az ország, menekülhetnék

külföldre, itthon elfelednének, megbocsátanának. De én itt maradok, mint az élő bosszúállás. Nem megyek. Üldöztetés, gyötrelem az életem, míg egykori bajtársaim hontalanul csavarognak a világban, de nekem legalább hazám van.

- „Kandúr", ne ordíts! - csillapította az öreg.

A pajkos Krúdynak szikrázott a szeme. A sok visszafojtott keserűség, harag egyszerre kitört belőle. Hosszú lépésekkel méregette a szobát, és remegő hangon beszélt:

- Értsd meg, öreg, hogy ki vagyok én! Én vagyok az ördög! Az az ördög, akitől minden áruló, kém, pecsovics álmában retteg. Egész életemben ördög voltam, de az élet tett ördöggé. A gyermekkoromat megszégyenítő módon töltöttem Olaszországban, a *stráfkompániában*, ahová büntetésből besoroztak, mert szerettem egy nagy úrnak a feleségét. Gyermek voltam jóformán, az asszony csábított a vétkezésre. De nyomban férfi lettem, amikor bűnhődnöm kellett. Hej, eleget csikorgattam a fogam ott a milánói kaszárnyában, a megbélyegzett ruhában. Csupa fegyenc, gyilkos, rabló, tolvajnépség alkotta a kompániát. És én tizenhat éves, romlatlan szívvel kerültem oda. Akkor megesküdtem, hogy megbosszulom magamat a világon, megbosszulom magamat az asszonyokon.

- Akasztófáravaló! - süvöltött közbe az öreg. - A hercegné mindennap imádkozott érted a templomban. Elhervadt, utánad halt.

A pajkos Krúdy élesen kacagott:

- Azóta már többen sírtak utánam... Kiimádkozni mégse tudott a hercegné a milánói kaszárnyából. Elszöktem szépen, golyóval a lábamban, mikor itthon szükség volt a legényekre. Itthon aztán éppen olyan gaz világot találtam, mint azelőtt volt. A paraszt - a nyomorult földtúró -, az otthagyta az ekéjét, feleségét, gyermekét, ment katonának. A fiatalság, a diákok a paraszttal mentek, de az urak persze, késlekedtek, nem mentek honvédnek. Az Ipoly mellett, a kancelláriákban tovább pipáztak, csak mire kiégett a pipa, akkorra gondoltak rá, hogy hát mit is kíván a haza. Hiába jöttem haza, a hírem megelőzött, honvédnek se kellett a *stráfkompánista.* A régi pajtásaim nem ismertek meg. Pedig tudták egytől egyig, hogy mi volt a bűnöm! Négy esztendő nagy idő! Ha gyilkoltam volna, azt is el kellett volna feledni. Nem feledték el, nem kellettem honvédnek. Az Ipoly mellől elment minden épkézláb ember, minden nemesúrfi, csak Krúdy Kálmán maradt otthon. Ha te nem vagy, öreg, a szürke fejeddel, meg azok az ártatlan gyereklányok, bizony elvitt volna az elkeseredés még az ellenséghez is... Így csak Görgey Artúrhoz mentem. Sose felejtem el, mikor így szólt hideg, száraz hangon hozzám: „Önnel igazságtalanul bántak! A mai naptól fogva futárom lesz!" Tévedsz, öreg, ha azt hiszed, hogy az emberek rosszaságáért megvigasztalt a Görgey szava. Csak annál mélyebb lett a lelkemben a gyűlölet árka, amely lassan elválasztott mindenkitől. Kerestem a halált, nem találtam. Nem rajtam múlt, hogy még itt vagyok...

- Tudom, Volk Irmán múlott! - szólt az öreg.

A pajkos Krúdy elhalványodott.

- Igazad van - dörmögte. - Helyettem őt lőtték főbe, az én kedves kis pajtásomat.

- Volk Irmáért megbocsáthattál volna az asszonyoknak - mormogta gúnyosan az öreg.

- Volk Irmáért? Hisz az nem is volt asszony! Férfiruhában járt, férfiszíve volt. Az ellenség megölte vőlegényét, apját, testvérét. A gyűlölet és a magánosság a katonák közé hajtotta. Sohasem tudta róla senki, hogy leány. Csak amikor főbe lőtte az ellenség helyettem. Akkor derült ki, hogy az én kis pajtásom, akit azért szerettem, mert éppen úgy tudott gyűlölni, mint én, egy szegény, árva leányka volt. A sorsnak vannak igen különös tréfái... Talán szerelmes

volt belém, és nem merte magát leleplezni, mert félt, hogy nő létére többé nem szeretném. Éjjel, a sátor előtt sokszor tanítottam gyűlöletre a fiatal kis honvédet. Miért nézett reám olyan furcsán: most már értem.

A pajkos Krúdy az emlékezések alatt mélyen elszomorodott. Lehorgasztotta a fejét, majd fölhajtott egy kancsó bort, amit a pohárszéken talált. Köhintett, és az apja szemébe nézett:

- Az én gerilláim mind olyan legények, hogy megnyúznák az ördögöt is, ha az pecsovics volna. Félig rablók, félig szabadsághősök. Negyven elszánt emberem van az enyingi erdőben. Egész hadsereg az. Ahány tépett, rongyos bujdosó jár ebben az országban, az mind az én emberem. A rejtőzők, az üldözöttek az én katonáim... A forradalom nem halt meg. Tovább-folyik az erdőkben, hegyszakadékokban. Ha pirosnak látod este az eget, tudd meg, hogy Krúdy Kálmán jár arra, a pecsovicsok, az árulók kastélyai, tanyái égnek a látóhatáron. A nemzet halott már, a hullán a varjak és dögkeselyűk lakomáznak. Kell, hogy valaki megriassza a hullamadarakat, kell, hogy valaki bosszút álljon az árulásokért, hitszegésekért.

- Hóbortos bolond vagy! - dörmögte szomorúan az öreg. - A paraszt már dalolva jár ekéje után, a véres mezőkön élet terem. Sebeit beforrja a föld, és a halottakat elfelejtik az élők.

A pajkos Krúdy ekkor odalépett az apjához, és a fülébe súgta:

- Egy-két hét kérdése az egész. Klapka betör Olaszország felől...

Az öreg nemesnek elfutotta a vér a szemét. A szék karjába kapaszkodott, és elfulladva rebegte:

- Jön Klapka?...

A „Kandúr" komolyan bólintott.

- Futárom jött az éjszaka - suttogta szenvedélyesen, ragyogó szemmel. - Azt üzenik, hogy csak még egy kicsit tartsuk magunkat. Élesztgessük a hamu alatt a forradalom tüzét. Készen legyen mindenki... Klapka már a határon van. Senkinek se szólj, öreg. Add a becsületszavadat!

- Becsületemre! - mormogta az öreg.

- Egy elhamarkodott lépés tönkretehetne mindent. Hallgass és készülj. Ezt üzenték a futárommal. Addig pedig folyjon a bosszúállás édes munkája.

Az öreg Krúdy János elképedve nézett a fiára. Nem tudta, higgyen, ne higgyen? Annyiszor hallotta már a titkos, suttogva továbbadott hírt, annyiszor kopogtattak bujdosó vándorok ajtaján, akik míg a párolgó tál és teli kancsó előttük állott, rózsás színekben festegették a legközelebbi eseményeket - és sohasem történt semmi. A várva várt trombitaharsogás nem hallatszott, hogy lemúljon a nemzet testéről a halálos dermedtség. Nem jött a mesebeli tündér, ki varázsvesszejével megérintené a mély álomba merült földet, a sírhalmokat, a korhadt fakereszteket: ébredjetek! Újra tavasz van. A haza vért kér, édes, piros magyar vért, a csuda rózsafa, a szabadság öntözésére. Van még elég erős kar a hazában. A gyermekek már megtanulták az apáktól, hogy mit kell tenniök. Az inges gyerkőcök masíroznak a réten, csak honvédcsákót kell a fejükbe nyomni... És ha temető volna már az egész ország, a sírhalmok közül akkor is kiemelkedne egy kar és egy kard: az utolsó magyarnak a karja!

A „Kandúr" szenvedélyes, elszánt arcából azt olvasta ki az öreg, hogy a fiúnak igaza van. Akkor egyszerre két nagy könnycsepp csordult ki a szeméből. Fölemelte a két karját, és mély megindultsággal átölelte.

A fia meghatottan szorította meg az apja kezét:

- Már hónapok óta, éjjel, álmomban mindig reng alattam a föld, mintha ágyúznának valahol... Akármerre járok, mindenütt azt mondják, hogy különös jeleket észlelnek. Piros az ég körös-körül, és a szél ellenkező irányból fúj, mint amerről rendesen szokott. Csányon a híres jövendőmondó molnárné - hat vármegyéből járnak hozzá a kuncsaftok - mindenkinek azt jósolta, hogy a nagy idők visszatérnek, de a nap nyugaton fog kelni, és keleten lenyugodni... Én kottyantottam ki tán valamit a molnárnénak - nem tudom... Elég csinos a menyecske, hogy egy negyedórára elvegye az ember eszét...

Az öreg Krúdy a homlokára csapott:

- Ördög vigye el a molnárnét. Bizony, majd elfelejtettem miatta a bárónét. Hát hol van? Merre van? Valahogy szép csendesen, még melegében vissza kellene expediálni az urához.

A pajkos Krúdy vállat vont:

- Próbáld meg. Nem fog neked sikerülni. Fülig belém bolondult. Még csak tegnap óta hagyta ott a vén bárót. Tudom, keresi is azóta vármegyeszerte. Hintóstól, szobalányostól velem van. Ott rejtettem el őket a bágyi erdőben. Legjobb volna idehozni a menyecskét. Itt megnyugszik, aztán szépen hazamegy.

Az öreg Krúdy mereven a fia szemébe nézett:

- Kellett neked az az asszony?

- Se lelkemnek, se testemnek... Szép, finom fajta, mint a vadaskertekben az őz, de én inkább Rozgony Zsuzsánnát, a vadkerti csárdásnét szeretem, aki betyárnótákat dalol a fülembe.

- No, hát ha besötétedett, hozd el ide a bárónét - szólt az öreg. - Itt majd vigyázunk az erkölcseire, míg hazakívánkozik. Két hét nem nagy idő... A pokol pitvarában is elülnék addig... Gazember vagy, „Kandúr", végtére majd csak nyakadat szegik az asszonyok. Büntetlenül nem lehet az asszonyokat bolonddá tenni. Egy majd megbosszulja magát valamennyiért... No de, mindegy, csakhogy kiüt újra a szabadság!

Kora őszi idő volt. Késő délutánba hajlott a nap. A nagy szobában már árnyékok leselkedtek a vén almárium körül. A pipatóriumon csillogtak a pipák ezüstkupakjai, karikái. A nagy óra a falon komolyan tik-takolt. Az apa és fiú elhallgattak. A „Kandúr" a levegőbe bámult. Isten tudja, hol jártak a gondolatai. Az öreg lopva a fiát nézte, fél szemmel meg az országutat figyelte. Két lovas zsandár baktatott nagy lassan az úton. Rézsisakjuk fénylett a piros alkonyatban.

- Lehet, hogy már a bárónét keresik - mormogta.

A pajkos Krúdy hanyagul legyintett:

- Azt kereshetik. A csúnya Gracza Tóni vigyáz rá. Attól nem veszik el a bárónét.

Az öreg incselkedett a „Kandúr"-ral:

- Nem félted a menyecskét?

- Olyan csúnya ember nincs ebben az országban, mint Gracza Tóni. Az ugyan nem csábít el senkit.

Ebben a pillanatban kinyílt az ajtó, és a Lipovnoszky deres, gömbölyű feje nyomult be. Fontoskodva közeledett:

- Jelentékeny hírt mondhatok. Szurmák szomszéd arra az újságra, hogy „Kandúr" itthon van, kijelentette, hogy az egész históriát a drótostóttal csak álmodta. Olyan tót volt az a drótos, amilyen csak Árva megye kellős közepén terem. Becsületemre, az efféle Szurmák-fajta

emberek bolonddá tarthatnák az egész falut, ha szerencsére nem volna ilyen kiváló összeköttetésünk a forradalmárokkal, mint Kálmán.

A lengyel ledörzsölte a kezét, és magas sarkú cipőjében libegve járt föl-alá a szobában. Majd a Kálmán vállára csapott:

- Nos, ifjú barátom, mit csinál a mi ragyogó csillagunk, Rozgony Zsuzsi, ott, a vadkerti csárdában? Tudunk ám mindent, hiába próbálnál tagadni. Az egész vármegye beszéli, irigyli tőled mindenki. Legjobban Paczolay uram, a zsandárkomisszárius. De nincs is olyan menyecske az egész országrészben, mint Zsuzsi asszony.

A „Kandúr”-t bosszantotta a lengyel szószátyársága:

- Tán te is irigyled, Lipovnoszky?

A lengyel nevetett:

- Hehe. Nem tagadom, van benne valami. A Lipovnoszkyak családi becsületére mondom, hogy van a dologban valami. A minap arra jártam - Vácra mentem dohányzacskót venni -, gondoltam, megnézem a nevezetes menyecskét. Olyan fehér lába van, mint a mennybeli angyalnak, a dereka helyén pedig mintha valami finom rugó volna, finomabb, mint a János bácsi angol kronométerében, oly ringó-rengő, hajladozó. A gyöngyös pruszlikja alatt bizonyosan két ágyúgolyót hord - a legnagyobb ágyúgolyók közül, amit a komáromi sáncokból kilőttek. Azt kérdem a menyecskétől: „Mit csinál Krúdy Kálmán?” Hát csak rám emeli azt a két kökényszemét, és olyan ártatlanul, mint egy bárány, azt feleli: „Hallottam hírét, de személyesen nincs szerencsém ismerni.” Biztatom aztán, ne szégyellje, mással is megesett az már... Erre már a derekára csapott: „Mit? - azt mondja -, én szégyellném!...” Ha dohányzacskót nem kellett volna venni Vácott, tán még most is ott delelnék a vadkerti csárdában. Fogadni mernék száz forintban egy fületlen pityke ellen, hogy még most is ott delelnék.

A lengyel nevetve dörzsölte a tenyerével feje búbját. Hol Kálmánra nézett, hol az öreg Jánosra. De azok nem nevettek. Lipovnoszky savanyú arcot vágott:

- No, megyek, elmondom Marikának, hogy mit olvastam a Pesti Naplóban. Hadd művelődjön a hölgyi társadalom is. Szenegálban börtönbe zárták a feketék vezéreit - írja az újságszerkesztő. - Becsületemre, ez valami találós mese lesz. Hadd törjék rajta fejüket a lányok.

Csöndesen kiment a szobából.

A „Kandúr” mogorván szólalt meg:

- Nagy pletykafészek ez a mi lengyelünk, öreg. Locsog, mint a házeresz, reggeltől estig.

Az öreg Krúdy védelmezte a lengyelét:

- Ejha, mit vétett neked a lovag? Öregszünk, fiam, annyi az egész. Vén tanya ez már, „Kandúr”. Ismerősök, barátok nem keresnek föl. Ha Lipovnoszky nem volna, megölne bennünket az unalom. Az a négy unatkozó leány meg ez a mogorva, ásítozó, vén apád elég dolgot ad Lipovnoszkynak. Reggeltől estig azon töri a fejét, azért járja a falut, hogy valami új dolgot süssön ki. Már a régi Hölgyfutárt is átböngészte. Betéve tudjuk már, hogy mit írt a Hölgyfutár 49-ben. Máli unalmában betanulta az akkori bálozók névsorát. Mari asztalt táncoltat. Anna szóról szóra tudja, hogy mikor, hol volt csata Magyarországban, és kik között. Bella ha nem volna, tán nem is ebédelnénk, nagy unalmunkban. Neki van a legjobb étvágya...

Odakívül leereszkedett az este. Az udvaron lombosak lettek a vén iharok, a távoli mezőre ködszalag feküdt.

- Megyek a bárónéért! - szólt a pajkos Krúdy, és fölemelkedett.

Az apja utánaszólt:

- Vigyázz, hogy a zsandárok meg ne lássanak, mert bizony soha nem érsz a bárónéig.

A „Kandúr”-t nem kellett félteni. Mintha az édesanyja megmártotta volna valami mesebeli fürdőben, mint Akhillészt - bűvkör vette körül a pajkos Krúdyt. „Köd előttem, köd utánam” - kiáltotta, mint a népmesék királyfia: eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. A zsandárok, üldöző vérteskatonák számtalanszor bekerítették (nagy díj volt a fejére tűzve): „No, Krúdy Kálmán, add meg magad, úgysem menekülhetsz, a hóhéré vagy már!” A pajkos Krúdy pedig mindannyiszor eltűnt nyomtalanul. Ismerte azt a tájat, jó barátja volt minden bokor, valamennyi odvas fa. Az Ipoly be sokszor megmentette! Egyszer zajlott télidőben, a pajkos Krúdyt mégis átbocsátotta egyik partjáról a másikra. Máskor elrejtette homokos ágyába. A folyó fenekén fekvő Krúdy fölött csendesen, zajtalanul suhantak tovább a habok, mintha azt mondták volna: itt nincs, ne is keressétek. Egy hosszú nádszálon éppen elég levegőt kaphatott a vízben fekvő ember. És legjobb barát az éjszaka. Sötétben, az árokba rejtőzve, hányszor hallgatta masírozó katonacsapatok lépéseit. A katonák az ő felkutatására indultak, róla beszélgettek. Tudta azt az egész Ipolyságon mindenki, hogy az a német nem született meg, aki a pajkos Krúdyt elcsípje. Talán ezért a babonáért vagy talán másért nevezték ki csendőrkomisszáriusnak *Paczolay Ferit*, a pajkos Krúdy vér szerint való unokatestvérét. Gonoszul, de ésszel gondolták ki ezt a kinevezést. A két unokatestvér között egy egész világ volt: a forradalom. (A szelíd vérű Paczolay Ferkó külföldre szaladt, mikor itthon kibontották a zászlókat.) De ha még ez a világ nem lett volna köztük, száz világot képviselt a vadkerti csárdásné, Rozgony Zsuzsánna, aki Paczolayt hitegette, a pajkos Krúdyt könyörögte - mint a nóta mondta. Az új zsandárkomisszárius aztán kergette is árkon-bokron keresztül az unokatestvérét. Egyszer már majdnem beérte a pajkos Krúdy könnyű kis szekerét a Paczolay lova ott, a vadkerti síkon. A hajszát a Paczolay paripája unta meg, kezdett elmaradozni.

- Vigyázz, Krúdy - kiáltotta a komisszárius -, ha még egyszer találkozunk, beléd eresztem a pisztoly magját! Eredj erről a tájról. (A vadkerti csárda tájáról.)

Kirántotta a pisztolyát és a levegőbe lőtt vele, nehogy a kíséretében levő cseh zsandárok gyanakodjanak. A pajkos Krúdy is megfordult a lövésre, és arcához kapva jó duplapuskáját, sokáig célozta Paczolayt. Aztán egyszerre a levegőbe kapta a fegyvert, s elsütötte. Egy kék csóka szántotta a Paczolay feje fölött a levegőeget. Az szegény vergődve esett Paczolay lábához... Ez volt az utolsó találkozás a két unokatestvér között.

Éjfélre járt az őszi éjszaka, mikor egy bőrfedeles hintó fordult be az öreg Krúdy János kúriájára. Olyan csendesen jött a hintó a vaksötét éjszakában, hogy még a szomszédok se vehették észre érkezését. A lovak lába bepólyázva, a kerekeken pokróc. A hintót két lovas alak követte. A cifraszűrösben ráismerhetünk a pajkos Krúdyra, a társa Gracza Tóni volt.

A ház ajtaja gyöngén megnyílott. Azon besuhantak az éjszakai vendégek. A vén kocsis az udvaron ezalatt eltette az útból a hintót, a lovakat.

A lányok még ébren voltak. A báróné vagy a Gracza Tóni tiszteletére? No, mind a kettőben alaposan csalódtak. Lehet, hogy Gracza Tóni akkor, midőn a bába először megfürösztötte, szép gyermek volt, hanem azóta nagyon megváltozott. Ha mást nem mondok róla, csak annyit, hogy a forradalom előtt már temérdek kardvágás ékesítette az arcát heidelbergai emlékek gyanánt, Komáromban pedig, amikor fölrobbant egy kis hordó puskapor, Gracza Tóni éppen a hordó tetején ült - elég-e? Magasabbra repült, mint a legmeredekebb bástya, majd szerencsésen földet ért, egyéb baja nem történt, mint az, hogy félig korommá égett. Háborús időben nagyobb seb is katonadolog számításba megy. Hát akinek ellőtte a koponyája felét, a hátulsót, az ágyúgolyó? A fegyverkovács kalapált neki nemes ércből fél koponyát, és azt hordta a

sapkája alatt. Csak arra kellett vigyáznia, hogy véletlenül el ne hagyja valahol az agyvelejét. Gyerekkoromban én is láttam egy olyan orosz-török háborús vitézt, aki fél koponyával jött haza. Igaz, hogy ezüstből volt a másik fele a koponyájának, de hát ezt csak gazdag ember engedheti meg magának.

Gracza Tóni is meggyógyult, hanem olyan fekete maradt, mint egy néger. Az az összeégett feje, mint egy szerecsen halálfő, vigyorgott a kalap alól. Hát ez az ember se nagyon szerethette a világot. A pajkos Krúdy barátja volt; együtt járták az Ipolyságot, egyebekben közeli atyafiak is voltak.

Hát a báróné?

A báróné se tartozott azok közé a nők közé, akikről a szépség fogalmát megalkották. Fiatal volt vagy öreg? Bizony, legjobban a keresztelő papja tudná. Szőke haja fürtökben omlott vállára nagy Rembrandt-kalapja alól. Az arcát bizonyosan festette, hisz odaelőre, míg Kenesse báróné lett, egy bécsi színház deszkáin táncolt és énekelt. Színésznő maradt mindhalálig: imádta a regényességet, és ruhái úgy suhogtak, mintha nagyjelenetben a közönség elé lépne. Mondják, hogy egykor a dúsgazdag öreg báró csak azért vette el, hogy a rokonait bosszantsa: nagyon jártak már a nyakára az atyafiak, és folyton kérdezgették: „Jól érzed magadat, Samu bácsi? Ejnye, ejnye! Száz évig fogsz élni!" A báró ezt megunta, és a színpadi csillagot mellére tűzte. Igaz, hogy nem bánta meg. Soha. Sohase volt olyan jó dolga, mint mikor megházasodott. A felesége kényeztette... Az atyafiság fogcsikorgatva dörmögte: „Kitanult perszóna az! Tudja, hogy mi kell a vén kecskének!" Hogy, hogy nem, a báró rabja lett a feleségének. Egy lépést se tudott tenni nélküle. Híre volt annak messze vidékre. „Käty, akarod - Käty, nem akarod?" - járta naphosszat. Käty megunta talán a nagyuraságot, vagy pihenő szívében a hamu alatt rejtőzött még a szerelemnek utolsó tűztojáskája, amelyből egyszerre tűzvész támadt, hogy a pajkos Krúdyval megismerkedett egy vadászaton. A pajkos Krúdy talán a bárót akarta elfogni, mikor lesbe állott a gyarmati erdőben - de a vén szarvas kitört, és helyette őz futott a verembe. A vakmerő kalandor, a nevezetes pajkos az első pillanatra megtetszett a bárónénak... Hol szövik az ilyen szerelmeket? Nem az égben. Az ördög szövőgépe szorgalmasan kattog, hamar elkészül a frivol vászonneművel. „A legjobb takácsok a pokolban vannak!" - tartja egy régi szepességi közmondás.

Käty fáradt volt az úttól, türelmetlen a várakozástól, és éhes, mint egy farkas. Magyarul nemigen tudott. Pattogó lerchenfeldi dialektusban szólt, csupa mély *a* az egész beszéde.

Levetette magát egy székre, és a leányok kedvéért egy kicsit sírdogált. A lányok pompásan beszéltek németül, Lipovnoszky lovag pedig nyelvmester lehetett volna.

- Adjatok valamit enni szerencsétlen barátnőtöknek! - kezdte a báróné.

Mari már repült a kamarába, az öreg Krúdy János pedig összeráncolt homlokkal fordult Graczához:

- Mit akar a báróné?

- Enni - felelt Gracza.

- Az más! Mindig szívszorongást érzek, ha németül beszélnek körülöttem - folytatta az öreg. - A halálos ítéletemet se érteném meg németül.

A báróné letörölte a könnyeit, és hatalmas darabokat vagdalt a sonkából. Egyszerre vígan összekoccintotta poharát a férfiakkal. Az öreg Krúdynak erősen a szeme közé nézett, amire az öreg csendesen elmosolyodott. Kigombolta a bekecsét.

- Kutyateremtette! - dohogta. - Bűbáj van a szemében.

Lipovnoszky csöndesen hehetézett a háta mögött:

- Minden asszonynak, János bácsi... Nekünk már minden asszony veszedelmes. Becsületemre, veszedelmes.

A báróné hatalmasan evett, ivott. Aztán keresztbe vetette a lábát, s rágyújtott valami bécsi forradalmi nótára. Gracza Tóni vele dúdolt, titokban Lipovnoszky is megeresztett egy-egy mély hangot. Az öregúr izgett-mozgott a helyén.

- Adta fehérszemélye!... - dohogta, és a bajuszát pödörgette. - Nem is csodálkozom a vén bárón.

A pajkos Krúdy szótlanul ült egy sarokban. A báróné a nóta végén őt kereste a tekintetével. Mikor észrevette, fölemelte gömbölyű öklét, és megfenyegette vele a komor kalandort, hogy a csuklóján csörögtek a karperecek:

- Meg ne csalj, még gondolatban se - kiáltotta -, mert akkor meghalsz!...

Aztán újra folyt tovább a nóta. A lányok egyenkint elszökdöstek aludni. A báróné versenyt ivott a férfiakkal, nem ártott meg neki a bor.

Lipovnoszky lovag a Krúdy Kálmán háta mögé lopózott, és fülébe súgta:

- Ugye, jobb volna a vadkerti csárdában, „Kandúr”?

A pajkos Krúdy fölriadt gondolataiból, de nem arra, amit Lipovnoszky mondott; odakünn veszettül ugattak a kutyák.

Az öreg Krúdy János is talpra ugrott.

- Menekülj, Kálmán - kiáltotta elfojtott hangon. - Zsandárok vannak itt. Ismerem a kutyáim ugatását.

A pajkos Krúdy már akkor a szoba közepén állt. Szilaj tekintettel nézett körül, s intett az apjának. Ablak nyílott a kert felé. Azt föltaszította, és kinézett a sötét éjbe. A következő pillanatban kiugrott az ablakon, Gracza utána. Alakjukat elnyelte a sötétség. Az öreg Krúdy lehunyt szemmel hallgatózott az ablaknál. Csak a szél zúgott, és a kutyák ugattak.

A báróné elhagyta a dalt, és komoran, leszegett fejjel ült helyén. Sötét harag terült lassan az arcára, aztán egyszerre odafordult az öreg Krúdy Jánoshoz:

- Az ön fia nem gavallér, uram! - kiáltotta haragosan. - Elbúcsúzhatott volna tőlem...

Lipovnoszky lovag kétségbeesetten integetett a kezével.

- A zsandárok, méltóságos asszony - rebegte.

A báróné vállat vont, aztán reménykedve nézett ki az ablakon. Hátha visszajön a pajkos Krúdy, és legalább a kezét megcsókolja?... De nem jött vissza. A báróné hiába bámult bele a sötétségbe... Mit jelent az egy szerelmes asszonynak, ha ezer veszélyek leskelődnek is odakünn, mikor itt egy pillantása se volt a számára? - Semmit. Térdelt volna le, vett volna érzékeny búcsút, mint a színpadon az összes hősök cselekszik. Vagy ha a lábainál lövik agyon, nem lett volna elég szép halál a sehonnainak? De a sehonnai mentette nyomorult életét.

Az ámbituson fegyvercsörgés hangzott.

A báróné visszaült az asztalhoz, és kacéran intett Lipovnoszky lovagnak.

- Koccintsunk, lovag úr... Hátha értem jönnek, elvisznek, és beledobnak abba a mély szikla-börtönbe, mely az uram vára alatt van? Hűtlen asszonyoknak építették azt...

Az öreg Krúdy aggodalmasan hallgatta a sarkantyús lépteket, amelyek a folyosón közeledtek. Lipovnoszky lovag remegett minden ízében, mint a nyárfalevél. Ki tudja, gyanúba keveredhetik ő is... Csak a báróné ült nyugodtan az asztal mellett, és rikácsolva fújt valami végtelen gassenhauert.

Megzörgették az ajtót!

- A császár nevében! - hangzott kívülről egy rekedt hang.

Az öreg Krúdy szokva volt az éjféli látogatásokhoz. A zsandárok untalan keresték a fiát otthon.

Kinyitotta az ajtót.

A zsandár őrmester lépett be, mögötte fegyveresek ércsisakja csillogott a sötétben.

A báróné éppen akkor ért a nóta legrikácsolóbb részéhez.

Az őrmester ijedten hátralépett:

- Méltóságos báróné - dadogta elképedve -, itt ebben a házban?

A báróné - nemhiába volt komédiásnő fiatalságában - fölugrott. Villámlott a szeme, és toporzékolt a lábával.

- Mit keresnek itt? Rám törik éjnek éjszakáján az ajtót! Ki vagyok én? Gyilkos vagy rabló? Nem tudják, hogy az én férjem a császár barátja?

A cseh őrmester sápadtan hátrált. Mindenre el volt készülve, csak arra nem, hogy a vármegye leghatalmasabb urának a feleségét találja a rebellisházban éjszaka... Hebegett valamit. A báróné fejedelmi mozdulattal mutatott az ajtó felé.

Lipovnoszky lovagnak ragyogott a szeme a szoba hátterében.

- Becsületemre - mormogta -, derekasan elbánt velük.

Az őrmester megelégedett annyival, hogy a cselédeket kérdezte ki, hogy látták-e a pajkos Krúdyt. Azok esküdtek, hogy nem látták, amint igaz is.

A báróné lassan elálmosodott. Kereste a szobaleányát. Lipovnoszky lovag legnagyobb sajnálatára nem mondhatta el családjának történetét, hiába esküdözött, hogy annál érdekesebbet még nem hallott a báróné. Käty álmos volt... A szobaleánya szobájába kísérte, az öreg János is aludni ment, csupán Lipovnoszky maradt ébren a borospalackoknál. Két flaskó óbor állott előtte az asztalon.

- Mire megiszom, „Kandúr” a vadkerti csárdához ért - dörmögte.

Elkezdett koccingatni az üres poharakkal. Lógatta a fejét, nagyokat, mind nagyobbakat sóhajtott, egyszerre lassan, ünnepélyesen fölállt. Kezébe vette a borospoharat, és halk, színpadias hangon beszélni kezdett az üres székekhez:

- Hölgyeim és uraim!...

Köszörülte a torkát.

- Hölgyeim és uraim!

Körülnézett, meghajtotta magát, majd haragosan legyintett a kezével és mérgesen leült.

- Jól van, beszéljen előbb Násfai uram, én várhatok...

Elérkezett-e a pajkos Krúdy a vadkerti csárdába? Lipovnoszky lovag azt meg nem mondhatta, mert a Násfai beszéde alatt unalmában elaludt, az asztalra borulva.

Arra ébredt, hogy szoknyasuhogás van körülötte. Fölemelte zavaros fejét az asztalról, és a hajnal alig derengő világosságában egy idegen hölgyet látott az ablaknál állni. Nézte, nézte, nem ismerte meg a bárónét... Nagyon álmos volt, lehajtotta újra a fejét.

A báróné észrevette Lipovnoszkyt.

- Hollá, lovag! - kiáltotta, és a lengyel vállára ütött. - Merre jár a pajkos Krúdy?... Azt hittem, visszajön.

Lipovnoszky félálomban dörmögte:

- Nem jön az vissza... Nem ereszti a vadkerti csárdásné.

A báróné ökle összeszorult, és most már hatalmasan hátba vágta az elázott lovagot.

- Hollá. Részeg ön?

- Becsületemre - dadogta -, Rozgony Zsuzsánna a szeretője.

A báróné kiegyenesedett, mint egy párduc. Jó szerencséje volt Lipovnoszkynak, hogy ártatlanul folytatta alvását; a báróné hátat fordított neki, és visszament a szobájába. Lángolt az arca, a két öklével pedig a halántékát ütögette.

- Ó, én gaz, ledér, nyomorult teremtés! - suttogott elfojtott kétségbeeséssel.

Levetette magát a díványra, és száraz szemmel bámult maga elé.

- Hátha csak egy részeg ember kotyogása az egész? - ébredt föl benne a reménység sugara.

- De hát akkor hol van, miért nem jött vissza, mikor tudja, hogy olyan nagyon várják?

A házban már ébredeztek, a báróné nesztelenül kinyitotta a szobaajtót. Lipovnoszky hortyogott az ebédlőben. A szobaleánya, a hűséges cseh leány ott aludt a küszöbön, egy szalmazsákon, mellette voltak a ruhái. A báróné nem sokáig gondolkozott. Egy-kettő, magára kapta a leány tarka szoknyáját, nagykendőt kötött a derekára, a fejére pedig piros kendőt... A színésznők gyorsan öltözködnek. A bárónénak még arra is volt ideje, hogy a neszesszerjéből kivegye a nyúllábat, és néhány színes foltocskát rajzoljon halovány, beesett arcára... A következő percben fölnyitotta azt az ablakot a kert felé, és nem kevésbé bátor szökéssel, mint a pajkos Krúdy, künn termett rajta. A kert hervadó harasztja susogott a lába alatt. Mintha azt susogta volna a haraszt, hogy nem ő az első, de nem is az utolsó asszony, aki a szobaleánya ruhájában lopódzik szerelmese után. A kikapós, lump férjeket is így szokták lesni a kocsmák, kávéházak körül, a szerető után menni pedig pláne felséges dolog. Ködös mezők között fodrozva, susogva szaladt az Ipoly. A báróné a homokba nézett. Lábnyomokat keresett a folyó partján. Össze volt taposva ott a föld, de a sok lábnyom közül (a zsandárok is jártak erre) világosan kivált egy sarok nyoma: ⌐ alakban - az akasztófa alakjában voltak rézszegek abba a sarokba verve. A pajtásai erről ráismertek, a zsandárok ez után szaglásztak. Ment a nyomok után. Azok vezették szépen a folyóparton, míg egyszerre az erdőnek kanyarodtak. De a báróné már ekkor tudta, hogy a nyomok a Vadkert felé vezetnek.

Hová mehetett volna a pajkos Krúdy éjnek éjszakáján, menekülve a zsandárok elől? Ment egyenesen az erdőnek. Nem is nagyon sietett. Gracza Tóni váltig biztatta:

- Kálmán, igyekezzünk, még nyakunkra jönnek a zsandárok.

Az erdőben lepihentek. A csendes őszi éjszaka reszketett körülöttük. A fák között benézett egy kis csillag. Jaj, de messze lehet tőlük az a csillag. A pajkos Krúdy arra a csillagra bámult, és egyszerre megszólalt:

- Tóni pajtás, emlékszel Volk Irmára, az én kis pajtásomra? Ma egész éjjel ő járt eszembe. Nem is láttam én Käty bárónét két lépésről sem. Egy árnyék volt közöttünk, annak a halott leánynak az árnyéka. Most is éppen úgy érzem, mintha itt volna mellettem, itt ülne, és a fülembe susogna.

Gracza nagyot sóhajtott.

- Bolondság - dörmögte. - Meghalt szegényke...

- Éppen azért van oly gyakran mellettem. Mintha hívogatna, csalogatna. Nem is fogok én már sokáig élni. Meglásd, Tóni, rövidesen elpusztulok.

Gracza fölkiáltott:

- Hát már csak megvárod Klapkát!

- Klapkát? Hát te hiszed, hogy valamikor eljön még Klapka vagy Kossuth? Soha többé. Meghalt már ez az ország, meghalt a szabadság örökre.

Nagyot hallgattak. Gracza akadozva beszélt:

- Tudja Isten... Hátha eljönnek? Szeretnék elébük menni, biztatni, bátorítani őket... Szóval, Kálmán, ha már erről beszélünk, őszintén bevallom neked, unom már az itthon való bujdosást, az örökös rettegést. Hazámban vagyok földönfutó. Gyerünk külföldre...

A pajkos Krúdy hosszan, megindultan felelt:

- Én nem mehetek. Én nem hagyhatom el ezt a tájat, mert megszakadna utána a szívem. Az Ipoly völgyén érzem jól magam, ezek a fák, a halmok, a mezők az én életem... Ha nagyon szomorú vagyok, elmegyek a vadkerti csatatérre, és kisírom magam az én kis pajtásom sírja fölött. Mit csinálnék én idegen világban?... Hanem te eredj!...

Gracza közbevágott:

- Nélküled nem.

- Eszembe jutott valami - folytatta Krúdy Kálmán. - Van már húszezer forintunk együtt, amit a pecsovicsoktól, hazaárulóktól szedtünk össze - a legtöbbször erőszakkal. Ahhoz a pénzhez nem nyúlhatunk soha. Az a pénz a hazáé volt. Hogyha még egyszer szükség volna kardra, puskára, legyen min venni fegyvert... Vedd azt a pénzt, tudod, hol van elrejtve, vidd el az emigránsoknak. Talán kenyérre kell nekik, tán fegyverre kell nekik, mindenesetre jobb helyen lesz náluk, mint itt nálunk.

Gracza elgondolkozott:

- Igazad van... Holnap már útra kelek...

A két bujdosó még sokáig ült egymás mellett az erdő szélén. A csöndes éjből hallatszott az Ipoly susogása. Egyszerre fölkeltek, megölelték egymást, és szótlanul elváltak. Krúdy Kálmán elindult, Gracza sokáig hallgatta lépéseinek neszét a száraz avaron... (Szegény Gracza Antalnak is szomorú vége lett. Elindult a sok pénzzel. Hogy jobban vigyázhasson a kincsre, maga mellé vette egyik barátját. Szeged környékén jártak már, mikor egy pusztai kerülő orvul legyilkolta mindkettőjüket. A holttestüket eltemette a homokbuckába. Ráday Gedeon, a híres kormánybiztos ásta föl a sírt, nyomozta ki a gyilkost - esztendők múltán. A pénz sohasem került meg.)

Reggel volt, a nap magasan állott az égen, mikor a pajkos Krúdy a vadkerti csárdához ért. Hátulról került be a csárdába. Megzörgette az ablakot. Odabévülről halk, boldog sikoly hallatszott. Nyílott már az ajtó, és a küszöbön ott állt a híres csárdásné.

Bizony éppen olyan volt, mint ahogy leírták, ha ugyan nem szebb valamivel. Sugár, barna menyecske volt. A kökényszeme hamisan ragyogott, hogy nem tudtak a vendégei megválni tőle, de igazán csak Krúdyra ragyogott.

A csárdásné halkan dúdolta azt a nótát, mely akkoriban Ipolyságon járta.

Itt a pajkos Krúdy,
Jaj, de illegéli
Kaci bajuszkáját,
Lányok boldogságát
Menyecskék édes álmát!...

A pajkos Krúdy a szemére húzta a kalapját.

- Hadd el, Zsuzska, beteg vagyok!

- Mi baj van, gyöngyöm? - kiáltott a menyecske, és majdnem az ölében vitte be a férfit a szobájába. - Fejed fáj, hátad nyilall? Vagy a gyomrod rontottad el? Ne félj, édes jószágom, meggyógyít Zsuzska, az a hamis Zsuzska.

Nem kellett a pajkos Krúdynak egyéb, mint bor, nagyon sok bor. A kenyérsütő kemencéből előbújt egy rongyos, vén cigány, az útszéli kocsmák, fogadók e kipusztult lakója, ott aludt a melegben. Előkerítette a szerszámját, aztán pengetni kezdte a nótákat. Kezdődött a mulatság. Zsuzska dalolt, a pajkos Krúdy ivott és hallgatott. A szolgáló vigyázott az országúton.

Estére hajlott az idő. A cigány is elfáradt, a mulató is elfáradt, a menyecskének is fátyolozott volt már a hangja. A pajkos Krúdy a csárdásné vállára hajtva fejét, szundikált...

Egyszerre fölpattant az ajtó, és egy tarka szoknyás, piros kendős asszony ugrott a szobába.

- Itt vagy, Krúdy?! - kiáltott, és lihegve vetette hátát az ajtónak.

A pajkos Krúdy fölemelte a fejét. Nyugodtan nézett az asszonyra.

- Ön az, báróné... Furcsa maskarában van...

A báróné lihegve állott az ajtónál.

Nem tudott szólni, csak a szeme forgott félelmetesen. Rozgony Zsuzsánna tétovázva nézett a férfiról az asszonyra; a beszédjüket nem értette, de egyszerre tudott mindent. A kezét a Krúdy vállára tette. Ez annyit jelentett, hogy az a férfi az övé. A báróné is észrevette a mozdulatot. Az asztalhoz ugrott, és öklével rácsapott.

- Hát én minek kellettem? Eldobsz, mint egy rongyot, egy másik rongyért? Verjen meg az Atyaisten, mind a két kezével.

Fölkapott egy pohár bort, és a férfi arcába öntötte, megfordult és kiugrott a szobából, becsapva maga után az ajtót.

A pajkos Krúdy az egyik kezével Rozgony Zsuzsit tartotta viasza, aki az idegen asszony után akart rohanni, a másikkal a bort törölte le az arcáról.

- Megérdemeltem - mormogta vígan.

A csárdásné erre se csillapodott le.

- Eressz, te ördög! Hát nem vagyok elég én neked? A pokolban kevés ilyen huncut van, mint te...

Krúdy mosolygott.

- Jó, jó. Már útban vagyok oda. Ez az asszony most a zsandárokat ment megkeresni, ha megtalálja őket, a nyakamra hozza őket... Paczolay Ferkó, nagy napod lesz ma. Tied lesz a pajkos Krúdy!

- Lesz a manót! - süvöltött a csárdásné. - Amíg én itt vagyok, zsandár addig ide be nem teszi a lábát.

Krúdy sírva-nevetve borult a cimbalomra:

- Meguntam már ezt a rongyos életet! - kiáltotta.

Rozgony Zsuzsánna azt hitte, hogy a bor ártott meg neki, pedig a bor sose ártott meg neki. Nem bírt vele. Az ujját az ajkára téve azon gondolkozott, hogy kaphatná a tíz körme közé azt az idegen asszonyt...

- Zsuzska - kiáltotta Krúdy Kálmán -, ha meghalok, itt temessetek el a környéken!

A csárdásné legyintett a kezével:

- Bolond kend, sógor.

Fölállt, kiment a szobából.

A pajkos Krúdy is követte csakhamar. Sötét este volt már. A csárda ott állott az országúton. Alacsony cserjék szegélyezték a mély árkot, amely az országút mellett vezetett. A pajkos Krúdy az országútra ment. Majd jobbra fordult a mezőre. A mezőn halom volt - sírhalom az, a vadkerti csata hősei alusznak ott. A sírhalom felé tartott. Az éj sötét kárpitján alig pislogott egy-két kis lámpás... A pajkos arccal a földre vetette magát, és zokogva vergődött ott a halmon, mintha eszét vesztette volna. Mire gondolt, mi marcangolta, gyötörte a szívét?

Arra riadt föl, hogy kardcsörgés, sarkantyúpengés hallatszott a mezőn. Arra fölugrott, és szilajul kiáltotta:

- Te vagy itt, Paczolay?

- Én vagyok - felelt a sötétből egy mély hang, majd zsandársisakok csillantak ki a cserjék közül.

- Tisztelem a bárónét! - kiáltott a pajkos Krúdy. - Vigyázz, mert lövök...

Paczolay közeledett.

- Nincs a kezedben fegyver. A császár nevében...

- Egy lépést se közeledj, Paczolay unokatestvérem, mert meghalsz... - riadt a komisszáriusra Krúdy.

Paczolay kezében eldördült a fegyver.

A fegyverdörgésre kétségbeesett sikoly hangzott az országút felől. A báróné, mintha eszét vesztette volna, futott végig a mezőn.

- Meghalt! - sikoltotta.

Paczolay a pajkos Krúdy fölé hajolt.

- A golyó homlokon találta - felelt megindultan. - Jobb így szegény bujdosónak...

A báróné lerogyott a földre, a fekvő mellé. A fülébe súgta zokogva:

- Miért nem szerettél, látod?...

Paczolay megfogta a báróné karját:

- Menjünk, méltóságos asszony.

A LEGENDA TOVÁBB FOLYIK

Meghalt a pajkos Krúdy ott, a vadkerti mezőn?

Paczolay hallgatott róla, a báróné még kevésbé említette, talán csak Zsuzska asszony volt az egyedüli, aki megsiratta és emlegette az átutazóknak. Ő zárta le merevedő szemét. De a pajkos Krúdyt azután is sokan látták még... És csínytevései tovább éltek a legendában.

Az idők voltak olyanok, hogy még annak se hittünk, amit a szemünkkel láttunk. Az álomképek korát éltük. Magasan lobogott fantáziánk tüze, és színes hazugságok jobban estek minden való igazságnál.

A magyarnak mindig több volt a fantáziája, mint a józan esze. A magyar szem más alkotás, mint a többi népfajok szeme. Valami különös fajta vagyunk itt a Duna mellett, amilyent a természettudósok sehol se találnak máshol a világon. A szemünk alkotása olyan, hogy mindent nagyszerűnek, gyönyörűnek, különösnek látunk, ami a miénk. A fantáziánk aranyos fénnyel vonja be azokat a dolgokat, amelyeket a külföldi ember meg se lát talán. Sokszor gondolkoztam azon, vajon mi igazság vagyon a magyar történelemben? Nem csupán vérmes fantáziánk szüleménye-e, a földkerekség egyik legszebb hőskölteménye? Mindjárt a hun-magyar legenda - a legelején -, egy nagyravágyó, képzelődő nemzet legendája.

Rokonságunk Attilával nem csupán álom-e? És a nagy hun rabló alakját nem csupán képzeletünk vonta-e be azzal a csudálatos glóriával? A tudósok álma: Attila sírja elrejtve előlünk, de a legszárazabb archeológusok is melegszavú költőkké válnak, midőn régi magyar sírokban kutatnak. És a nagy királyok - akiknek csudálatos cselekedeteiről az iskolában hallunk - valóban éltek-e, uralkodtak-e? Ó, magyar fantázia! Nagy Iván magyar nemessége a világ legdaliásabb, legvitézebb nemessége. Anglia peerjei kevesebb büszkeséggel tekinthetnek vissza családjuk történetére, mint a legkisebb magyar kurtanemes. Bizonyos, hogy az egykori nógrádi levéltáros, midőn a hősök könyvét megírta, magyar szemmel látta a régi kutyabőrök cirádás írását. Hisz a legkurtább ns. Kiss is csupa Leonidászokat olvashat ősei között Nagy Iván könyvében.

Az ötvenes, hatvanas évek magyarjában jobban dolgozott a fantázia, mint bármelyik kor magyarjában. A haza ügyes-bajos dolgait, a nemzet állapotait ma is nagyítóüvegen keresztül nézzük, de micsoda a mi fantáziánk apáink, nagyapáink fantáziájához mérve?

És még éltek az egykori hősök! Csak a költők írták, hogy: sóhajtsunk és feledjünk - ebben a királyságban esze ágában se volt senkinek elfelejteni a közelmúltat, amely dicsőbb volt Rákóczi Ferenc hadjáratánál! Kinek is lett volna kedve felejteni, mikor oly jólesett a régi dolgokon gondolkozni, a régi temetőben járni, mely tele volt hősök fejfáival! Ez időben a nemzet nem a jelenben élt, hanem a múltban. Nem is csuda, hisz jelene nem volt a nemzetnek akkor!

S a múlt színes képeiből volt kivágva egy alak, a Krúdy Kálmán alakja. Kinek lett volna kedve elhinni, hogy ez az alak eltűnt, nincs többé! S tovább élt a legenda a kék szemű

gerillavezérről... Az Ipoly szőke habjai titokzatosan locsogtak a palócmezők között, és az erdei bokrok összesúgtak a szélben: „Itt járt Krúdy Kálmán, amott járt Krúdy Kálmán...” Paczolay, a csendbiztos fejcsóválva mormogta a szakállába:

- Vajon csakugyan Krúdy Kálmánt lőttem-e agyon?

A mezőn a piros kendős, fehér lábú palóc leányok éppen úgy énekelték a Krúdy Kálmánról szóló dalt:

Szépen legel a báróné gulyája,
A báróné maga jár a nyomába...

A báróné hallgatta a dalt, és a szeme könnybe borult tőle:

- Vajon csakugyan meghalt-e Krúdy? - szállt révedezve a gondolata, és a lelke egyszerre kivirágosodott a reménységtől.

- Hátha nem halt bele a lövésbe, hátha az erdőt járja, és egy éjszaka majd megzörgeti az ablakot:

- Báróné, itt vagyok leszámolni.

Ó, bár jönne kegyetlen haraggal, csak már itt volna... De az ablakot éjjel csak a szél zörgette, és a báróné, fölriadozva álmából, mindig csupán egy véres kísértetet látott a szobán keresztülsuhanni...

A kovácsi kúriában az öreg Krúdy János éjjelenkint fölneszelt, ha a kutyákat hallotta odakünn ugatni. Különben se igen tudott aludni az öregúr. Nyakába kerítette a subáját, és csöndesen kilépett a házból. Óvatosan körüljárta az udvart, és halkkal kiáltotta:

- Kálmán, tiszta a levegő, előjöhetsz!

De szavára csak a szél sóhajtott el az Ipoly fölött, mint egy bujdosó kísértet.

Azért még ő se hitte el, hogy agyonlőtték a fiát.

A LOSONCI LEGENDA

Losoncot negyvenkilencben porig leégették az oroszok. A szorgalmas polgárok megriadva menekültek a lángok elől, és a hegyoldalakban az erdők asszonyok jajgatásától, férfiak szitkozódásától lettek hangosak. De a lángok elhamvadtak, és az ellenség továbbvonult. A polgárok visszatértek az erdőből, és serényen láttak hozzá a város fölépítéséhez.

Miért gyújtották föl Losoncot a oroszok?

Ennek a története is a Krúdy Kálmán nevéhez fűződik.

A muszka hadtest, amelynek a cár rokona volt a főparancsnoka, csengő muzsikaszóval vonult be Losoncra. A vonuló kozákezredek dübörgése az utcákon már hajnal óta tartott. Az első ezred csupa hófehér paripán ült. Ez volt a testőrezred. A második ezred - doni kozákság - sötét pejparipán lovagolt. A harmadik ezred sárga ázsiai lovain büszkén ültek a napégette legények, akiket a Volga mellől parancsolt ide a mindenható cár... Még az ágyúütegeket is egyszínű paripák húzták. A legénység egyenruhájának a színe pedig változott, mint a kaleidoszkóp.

Ilyen hadsereg még nem járt Magyarországon. Bizony átnyilallhatott a fájdalom a jó losonciak szívén, mikor a szürke, kevésbé fölfegyverzett honvédekre gondoltak. A mi honvédeinknek

nem volt egyebük, mint szuronyos puskájuk. Mert a magyar hadsereg - ez Damjanich taktikája volt - mindig szuronnyal verekedett. Lövöldözésre alig került sor a honvédség diadalaiban: a golyó célt téveszt, de a szurony biztosan odatalál, ahová a honvéd akarja.

A szurony ellen még a kozákok hosszú dzsidája se volt megfelelő védelem. A szuronnyal a honvéd kiparírozta még a lovasság szablyatámadását is. A honvéd a szuronnyal két ember volt. A huszárságnak az a régi keletű szállóigéje, hogy: „Én meg bajtársam, a kardom", a magyar szabadságharc után merült feledésbe. A régi magyar huszárkardnak dicsőségét a szurony örökölte. Az öreg veressipkásoktól még láttam mutogatni a *hatvágást*, amelyet a honvéd szuronyával éppoly bravúrosan végzett, mint hajdanában a huszár: védekezni ellene nem lehetett.

Vonult az orosz hadsereg végig Losonc utcáin. A cár rokona büszkén nézhetett végig seregein: gyönyörű hadsereg volt az. (Persze Világos után nemigen lehetett ráismerni a rongyos hadra!) A város közepén vendégfogadó állott, ott ütötték fel a főhadiszállást. A fogadó nyitott kapuján egész nap jártak-keltek a futárok, galoppinek. A nyargoncok lovának patkója szikrát vert a piac gránitkövezetén, a kerekes kút csigája nyikorgott... A toronyban éppen delet harangoztak.

A főtiszteknek a fogadó nagytermében terítettek. Forró nyári nap volt, és az ablakok nyitva voltak. Odabévülről csengő tábori muzsika hallatszott. Ünnepi ebédhez készültek a tisztek: az első ebédhez a magyar területen.

A fővezér a pecsenyénél fölemelkedett, és megragadta poharát. Szürke szakállú, keselyű-szemű tábornok volt a vezér. Harsogott a hangja, mikor felséges rokona, a cár egészségére ivott.

- Remélem - mondotta francia nyelven, harsogó hangon -, hogy nemsokára jelenthetem felséges atyámfiának, hogy e lázadó dunai tartomány a lábai előtt fekszik...

Ebben a percben vad trombitarecsegés hallatszott a piacról. Mintha magyar huszárság indulna rohamra. Bizony könnyen kitelhetett azoktól a vakmerő fickóktól, hogy megrohanják a nyugodtan ebédelő orosz hadsereget.

A tisztek a nyitott ablakhoz tódultak.

Hát vágtat ám a piacon keresztül, egyenesen a vendéglő felé - egyetlen lovas. Az fújta a trombitát torkaszakadtából. Mögötte ült nyeregben egy fiatal, vézna magyar honvéd. Mintha foglya lenne a lovasnak.

A lovas a fogadó elé ért. Megállította a paripáját.

- A fővezér úr őfenségét keresem! - kiáltotta francia nyelven a nyitott ablakoknál tolongó tisztekre.

Az orosz tisztek utat engedtek a hercegnek.

- Mit kíván tőlem? - kérdezte.

- Én Görgey tábornok futárja vagyok - felelt a lovas. - A tábornok úr üdvözletét küldi...

Így szólt, és abban a pillanatban eldördült a lovas válla fölött egy lövés. A vézna honvéd felágaskodott a nyeregben, és szuronyos puskájából lőtt.

A durranás visszhangzott a piacon, odafönn az ablakban megtántorodott az orosz főherceg. Aztán arccal előrezuhant...

Iszonyú riadalom támadt.

A lovas pedig odalenn megfordította tajtékzó paripáját, és nyargalt vissza arra, amerről jött. A trombita pedig viharként harsogott, mintha legalábbis egy ezred huszárság rohanna végig Losonc utcáin.

- Utána! - ordították a fogadóban a megrendült főtisztek.

A hadnagyok lóra kaptak, a kapu előtt a kozákőrség kilőtte fegyverét, de a következő pillanatban már a porfelleg is eltűnt a lovas nyomában.

Hiába nyargalt egyik szotnya kozák a másik után a vakmerő lovas nyomába: az eltűnt a várost környékező erdőségben.

A legidősebb tábornok riadót fúvatott, és útra kelt újra a büszke hadsereg. Vágtattak az ezredek kifelé a városból, az ágyúk dübörögve gurultak a nyargaló lovak után. A sereg még nem tudta, hogy halott fővezér parancsnoksága alatt van. Az észak felé kanyargó országúton három ősz fejű tábornok nyargalt, vitte Moszkvába a rémhírt a mindenható cárnak, hogy kedves atyjafia immár nem vezeti tovább Magyarországban a hadjáratot.

A halott fővezért zárt hintóba emelték, s úgy vitték a sereg után. Ugyanaz a díszöltöny volt rajta, amelyben a cár egészségére ivott. Mellette ült hadsegéde, és komor arccal meredt a halottra, mintha parancsait várná. Ha valamelyik katonának eszébe jutna bepillantani a hintó bőrfüggönye alá, bizony nem látná meg odabenn, hogy halottat visznek. A seregnek nem volt szabad megtudni, hogy a császári herceg immár halott. A torzonborz szakállú, vén muszka kocsis rövid nyelű ostorával veszettül hajtotta a tarantász csengős lovait, és a vezérkar lihegve lovagolt a vezér nyomába. Losonc alatt megállott a hintó. Az országút itt észak felé fordul. A sereg dübörögve vonult dél felé, a hintó pedig az északi útra kanyarodott. A császári herceget vitték haza a Kreml kriptájába.

Estefelé, mikor hegytetőre értek, Sokov herceg, a hadsegéd, kitekintett a hintó bőrfüggönye alól. Dél felé vörös volt az egész égboltozat. Losonc égett odalenn a völgyben. Egy magas lángoszlop egyenesen az ég felé tört. A katolikus templom tornya égett ott, mint egy gyertyaszál. Kő kövön nem maradt a városból. A hátramaradt kozák szotnya égő csóvákkal nyargalt végig a városon, és tűzkévét dobott minden háztetőre. Az erős délkeleti szél élesztette a tüzet. A nők és férfiak jajgatva, sírva menekültek az erdők felé... Hanem azt már a halott császári herceg nem hallotta.

A legenda szerint Krúdy Kálmán volt a vakmerő lovas. Az pedig, aki mögötte a nyeregben ült, senki más, mint Volk Irma, a katonaleány, Krúdynak a kedvese, aki őt mindenhová elkísérte. De lehet, hogy ez csak legenda. Abban az időben kiválasztott hőseink követték el mások bravúrját. Öreg honvédek mesélték, hogy a szabadságharc története mennyire nincs igazán megírva. A névtelen ezrek hőstetteit kiválasztott hősei nevéhez fűzi a történelem. Pedig gyakran ott sem volt a hős, hol a hőstettet elkövették. A huszárbravúrokat se követte el mind Krúdy Kálmán. A losonciak emlegették nevét.

De hát újra fölépült Losonc. A kormos pusztaság helyén, hol az égett mező az egykori Losonc helyét hirdette, új falakat emelt a polgári serénység. A gólyák - a híres losonci gólyák - azonban nem tértek vissza. Ők odavesztek a tűzbe. A gyermekek újra a porban játszottak, s az öregek a házak előtt üldögéltek, mint hajdanában mindig. A folyóban fehér lábú menyecskék, lányok sulykolták a ruhát. S ha fölgombolódott színes pruszlikjuk a meghajolás közben, kívánatos keblük éppen úgy pihegett, mint azelőtt. Ah, hisz semmi sem változik. Az öreg Sulyánszky bácsi - akinek már a forradalom előtt is zöld volt a bajusza - most is katonásdira tanítja a gyerekeket. Az öregasszonyok, akik egykor Krúdy Kálmánnal táncoltak és előle menekültek, fölsóhajtanak:

- Ah, öreg legény lehet már őkelme is!

Pedig alig tíz esztendő múlott el!

Micsoda a porszem az idő mérhetetlen sivatagában, mégis megérezzük mi, emberek. A férfiak talán annyira nem is, mint az asszonyok. Hisz őnekik jobban fáj az elmúlott idő, az elmúlott idővel az élet kedvessége. A férfiú akármilyen öreg, az élet még nem vett el tőle semmit... Nem a reményeket, sem a lelki hevet. És ha már a szerelem hűtlen kutyája elmaradt, még mindig megmarad a haza s a közügyek. De mije van az öreg asszonynak! Az unokák, e kis pajkos csirkék, ha nem volnának, talán egészen fölöslegesek is volnának az öregasszonyok ezen a világon. A gyermekek játszottak a porban, és a losonci öregasszonyok Krúdy Kálmánt emlegették.

Beszélték, hogy valahová az Alföldre vonult el a pajkos gerilla. A palócok vadvirágos földjén már nem nyílott neki virág. De vajon csakugyan el tudott-e menni olyan messzire ettől a földtől?

A szőlőhegyekben, a csendillákban, amelyeket jobban látogattak mostanában, mint bármikor azelőtt, sokkal többet tudtak Krúdy Kálmánról, mint az öregasszonyok. Hja, a nógrádi csendilláknak saját külön távíróvezetékük volt a nagyvilággal! Nógrádban mindig többet tudtak a búsuló hazafiak, mint bárhol az országban. A hírthozó drótosok mindig idejöttek először, ha olaszföldről az emigránsok elindították őket. Garibaldi mindig a nógrádiakkal tudatta legelőször szándékát. Még hadmozdulatait is meg tudták mondani Nógrádban jó előre. A térképen - minden házban volt térkép - esténként az urak gombostűkkel szurkálták ki a háborús országrészt.

- Itt áll Garibaldi, emitt meg az osztrákok. A jobbszárnyon van Türr Pista. Hej, ha Türr Pista megkerülné az osztrákokat, agyonroppantaná őket Garibaldi. Agyonroppantaná, mintha vasból volna.

Így beszéltek esténkint a nógrádi csendillákban, és a kis gombostűfejek harciasan emelkedtek ki a térkép mezejéből.

A GAÁL LEÁNYOK

A szép Gaál leányok Balassagyarmaton az asztalkát táncoltatták. Olyan asztaluk volt, amely mindent megjósolt előre. Nagy híre volt a Gaál leányok asztalkájának. Talán azért, mert olyan szépek voltak a leányok, mint a földre szállott tündérek. Vagy pedig azért, mert igazán olyan rendkívülieket jósolt az asztal.

Klementin és Flóra: így hívták a leányokat.

Klementin szőke volt, mint a hajnal. Mint a nyári hajnal, amely sejtelmesen ébred az erdők fölött. Hosszú szempillái alól csak néha vetette föl csodálatos tekintetét. Révedező, sejtelmes volt ez a tekintet. Mintha mindig más világokba látna. Talán nem is látja meg az embereket, akik a közelében vannak. A Klementin csodálatos tekintete igézte tán meg az asztalkát? Van benne valami! Hisz nagy, erős, szakállas férfiak fölsírtak álmukban, ha Gaál Klementinával álmodtak. Pedig mindenki véle álmodott néhanapján.

Flóra karcsú és nyúlánk volt, mint egy szarvas. Piros volt az arca, mint az alkony. Nagyra nyílt szemének puha barnasága akkoriban költővé tette az egész Ipolyságot. Koszorúba fonta haját, és piros ajka huncutul mosolygott. Talán e mosolygás volt az oka, hogy az asztalkának sok rendkívülisége nem talált általános hiedelemre.

Ezt az asztalkát hallgatta annak idején a fél ország. Jelentőségteljes jóslatait levelekben is megírták messzi vidékekre. Ma persze csóválják a fejüket az akkori gavallérok:

- A két kis boszorkány megbabonázta az egész országot.

No, ha az egész országot nem is éppen, de azokat, akik házukhoz jártak, bizonyosan. Pedig sokan jártak Gaálékhoz.

Az öreg Gaál Antal ezredes volt a szabadságharcban. Nagy, fehér szakállú, mély ember volt. Őt babonázták meg legelőször is a leányok. Öreges, szálkás betűivel szorgalmasan írta a leveleket még a Dunántúlra is.

„Jövő héten beszélni fog Pithia! Eljöjjetek ám, okvetlenül."

A Gaál kúriának sohasem zárták be a kapuját. A drótostótokat itt fogdosták meg először, a süket Gerliczy is Gaálék kertjében hallotta először a közeledő magyar sereg ágyúinak dörgését. Kétségtelen, hogy ha Kossuth üzen valamit haza, azt bizonyosan Gaálékhoz küldi. Garibaldi levelét egy néma vándorlegény hozta. A levelet éjjel, titokban bontották föl, és szóról szóra emlékezetükbe vésték még azok is, akik egy szót sem értettek az olasz írásból. A Gaál ház barátai ezzel a titkos, összeesküvői szóval üdvözölték egymást: *Avanti.* Mert ezt üzente Garibaldi. A néma vándor pedig örökös vendégnek ott maradt a háznál. Mázoló volt foglalkozására nézve a szerencsétlen. Megunta az örökös dínomdánomot, amivel Gaáléknál ünnepelték, és világoszöldre festette be a Gaál házat. Mindent világoszöldre festett...

A nógrádi urak ebben is jeladást láttak.

Remélni! Remélni! - mondogatták. - Be kár, hogy a mázoló nem tud beszélni...

De így is, még Kassáról is eljöttek megbámulni a Gaálék világoszöldre festett kerekes kútját és a tyúkólakat. A vándorló pedig, mikor Gaáléknál már mindent befestett, új munka után nézett. Az urak valósággal verekedtek érte, hogy kinek a házát, tanyáját fesse először a mázoló. Vitték nagy diadallal faluról falura, városról városra a néma mázolót, aki világoszöldre festett mindent. Az urak gyönyörködve nézték munkájában, és az öreg Korompai Tamás, mikor a mázoló lemászott az istálló fedeléről, boldogan szorította kebléhez a festékes embert.

- Értem, bajtárs, értem! - Remélni! - kiáltotta.

S így történt, hogy abban az esztendőben világoszöld volt minden ház, minden udvar az Ipolyságon. Később, évek múlva, mesélték, az Alföldre került a néma mázoló, s ott is világoszöldre festett mindent. Pedig akkor nem volt mit remélni, a poros kabátú Deák elindította az ország megrekedt szekerét.

A Gaál leányok pedig jósoltak egyre-másra. A kúria nagy ebédlőjét besötétítették, és a vidéki urak visszafojtott lélegzettel lesték az asztalka mozdulatait. Az asztalka táncolt a Gaál leányok ujjai alatt, és rejtelmes jeleket írt a papírlapra. „Húszezer fölfegyverzett harcos áll az Al-Dunánál!" - jelentette az asztalka. - Máskor Kossuthról mondott híreket. Báró Frank, a megyefőnök, aki hírét vette a dolognak, mosolygott vörös szakállába.

- Jobb, ha így mulatnak a magyarok, mintha konspirálnának!

De mindnyájan hittek az asztalka csodálatos képességében. Ugyan kinek is jutott volna eszébe kételkedni, mikor olyan szépeket jósol az asztal!

Két fiatal nógrádi úriember udvarolt a legtüzesebben a Gaál leányoknak. Udvarolt azoknak mindenki. Tán még a haldoklónak is lett volna hozzájuk egy hízelkedő bókja. De a két Dobránszky teljesen a leányok rabja volt. Hatalmas szál emberek voltak. Barna szakállúak,

tehát a medvét megölnék ölelésükkel. Lóháton jártak mindig. A lovaik pedig a Gaál kúria istállójába voltak bekötve, mert nem mozdultak el hétszámra a Gaál házból.

Számtalanszor megkérték már a leányok kezét. Az öreg ezredes csóválta a fejét.

- Bolondok vagytok! Éppen az én leányaimra áhítoztok! Mintha bizony nem találnátok máshol feleséget. Ezek a leányok most nem arra valók, hogy nektek főzzenek. A hazának szüksége van a Gaál leányokra. Nem adom őket férjhez.

A két Dobránszky lehangoltan bólintott:

- Van valami a dologban. De hát csak nem akarod örökké itthon tartani a lányokat?

Az ezredes vállat vont:

- Körülbelül itthon akarom őket tartani. Magamnak is szükségem van a leányaimra. Vajon mit is csinálnék én egyedül? Várjatok, amíg minden lecsöndesedik, akkor majd megfelesége-sedhettek.

A két Dobránszky sötéten nézett maga elé. Az öreg terminusával nemigen voltak megelégedve. Másrészt az is elkeserítette őket, hogy a lányok egyáltalán meg nem hallgatták szavaikat. A lányoknak egyéb gondjuk volt, mint az ő szerelmes turbékolásaikkal törődni. A lányok a haza lányai voltak. A lányoknak csupán Garibaldira volt gondjuk. S a táncoló asztalkába voltak szerelmesek. Hej, sokan szerették akkor minden vérükkel a clairvoyance-ot. Az osztrák börtönökben még sóhajtoztak a magyar rabok, és a külföldön emigránsok barangoltak. Az asztalka táncára a brazíliai ültetvényes éppen úgy jelentkezett, mint az olmützi vár lakója. Nem csoda, hogy sokaknak volt szenvedélye az asztaltáncoltatás.

A PAJKOS KRÚDY UTOLJÁRA MEGJELEN

Egy komor, esős őszi este elzüllött külsejű, barna szűrös fiatalember kopogtatott a Gaál portán, a kalapját mélyen a szemébe húzta, és az ezredessel akart beszélni. Az ezredes legbelsőbb szobájába vezette a vendéget.

- Krúdy Kálmán kérdezteti, mit üzennek külföldről? - szólt a fiatalember.

Az ezredesnek kiderült az arca:

- A Kálmán fiú? No lám, már azt hittem, hogy meghalt.

Leült az íróasztalhoz, és szálkás, öreg betűivel kimentő jelentést írt a bujdosónak a haza állapotáról. Hol jár Kossuth, Türr Pista mit üzen, és a Klapka légió mely napon fog betörni Románia felől. Mondtam már, hogy Nógrádban tudtak mindent? Tán azért, mert itt laktak a megbízható, kipróbált hazafiak? Van valami a dologban. Lehet, hogy máshol is laktak olyan hazafiak, mint Nógrádban, de mégis, olyan nagy csomóban együtt sehol se.

Az ezredes megírta jelentését, és kezet szorított a szűrös fiatalemberrel.

- Adja át öcsémuram üdvözletemet a pajkos Krúdynak!

A fiatalember összehúzta nyakán a szűrgallért:

- Nem látom én soha Krúdy Kálmánt. Én a Hornyák bandájában vagyok. Tíz kézen is keresztülmegy ez a levél, míg a Krúdy kezébe jut.

Gaál Antal kényelmetlenül borzolta föl szakállát:

- Tehát maga a Hornyák bandájában van?

- Igen, a juristák bandájában. Csupa jogászok vagyunk valamennyien. Mindnyájunkat fölakasztanak, ha elfognak... Nem kerüljük el a bitófát. Azt én mondom önnek, ezredes úr, Záhor Gyurka. A legfelső törvényszéknél voltam én joggyakorlatra másfél évig... Én csak tudom.

- Hornyák úr pedig tudtommal ügyvédi kancelláriáját hagyta oda.

- Valóban - felelt a rabló. - Ugyanaz a Hornyák, aki tavaly télen a pecsovics hírben álló egri érseket rabolta ki. Az egri kanonokok még most is rendes hópénzt fizetnek Hornyáknak, hogy hazafiságukat bizonyítsák.

Gaál ezredes, aki fejét bólongatva hallgatta végig a beszédét, kezét nyújtotta:

- Tehát kérem, adja át üdvözletemet Hornyák úrnak.

Ilyen világ volt akkor. A rablókkal való barátkozás hazafias cselekedet volt. Pedig a tatárjárás óta nem volt annyi rablóharamia Magyarországon, mint az ötvenes években. IV. Béla erős kézzel irtotta ki az alföldi zsiványbandákat, de az ötvenes évek zsiványkompániáit a lakosság támogatta. A Rákóczi-korszak után gomba módra fölburjánzó, rabló hajdúcsapatokat kardélre hányta a vasas németség, de a forradalom utáni haramiabandákhoz hozzá sem lehetett férni. Hisz a közhit azt tartotta, hogy ezek a bandák a bujdosó honvédekből telnek ki. Az egykori gerillahadnagyok nem adták föl a harcot - beszélték a tűz mellett -, s tovább folytatták a forradalmat. A bujdosók! Ki ne rejtegette volna a bujdosókat? Úricsaládok kalandos hajlandóságú fiai, akik megunták az iskolapadot, fölcsaptak rablónak. Még magam is ismertem az öreg Barkót, aki az ügyvédi diplomát sutba vágta, és elment haramiának a Bakonyba. Később benőtt a feje lágya, és visszaszökött a diplomájához, de hány fiatal, reményteljes élet pusztult el ebben a képzelődő, kalandos korban! A Rádai-krónika futóbetyárjai között fölös számmal voltak a megtévedt egzisztenciák. A futóbetyárság e fénykorában éppen olyan úrimunka volt a haramiaság, mint manapság akár a diplomáciai pálya. A nemzet nem tudott mit csinálni a temperamentumával. „Valamit csak kellett csinálni - mondta egyszer Kléh István e korról -, hogy a vérünk el ne tespedjen!” Persze, sok gonosz egzisztencia használta föl az általános divatot, és fölcsapott regényhősnek, holott közönséges rabló volt csupán.

A szűrös rabló minden hónapban kopogtatott a Gaál portán:

- Mi hír külföldön, kérdezteti Krúdy Kálmán.

Az ezredes pedig írta, írta az ő hosszú jelentéseit.

A legendás Krúdy Kálmán tehát újra föltámadt. A nógrádiak még büszkék is voltak rá: íme, hazaküld tudakozódni, mert itt tudnak mindent legjobban. Esténkint, ha kifogytak a témából, Krúdy Kálmánról beszélgettek. Hol van vajon? Lehet, hogy itt van a kukoricásban, csak nem mer előjönni. De lehet az is, hogy nagyon messzire van a lankás nógrádi halmoktól. Az öregasszonyok ismét elkezdtek sugdolózni, és a fiatal menyecskék borzongva néztek ki esténkint az ablakon. Ha éjjelenkint a kutyák ugattak, az alvók felültek ágyukban:

- Vajon nem a pajkos Krúdy jár odakünn az udvaron?

A fiatal lányoknak az asszonyok meséltek Krúdyról, és a borozásnál olykor fölkiáltott egyikmásik idősebb úr:

- A pajkos Krúdy? Az volt csak a legény.

A legenda, amit már-már elfeledtek, ismét föltámadt. Tíz esztendő múlt el a pajkos Krúdy utolsó megjelenése óta, és a tíz esztendő nem ártott a legendának. A heveredésben szétfoszlott a legenda, mint valami régi zászló, amelynek darabjai azonban külön-külön is színesek. Hozzátoldtak, elvettek belőle valamit - a legenda kerekebb és formásabb lett. Hisz a múltban minden szebb volt...

A Gaál leányok asztalkája pedig táncolt.

Tavasz felé járt az idő. Odakívülről nagyon rossz hírek érkeztek. Bezzeg senki sem hallott most már ágyúdörgést. Az asztalka csak szomorú híreket jelentett. De egy téli este különös ember szólalt meg az asztalka útján a Gaáléknál összegyűlt társaságnak. Senki más, mint a legendás Krúdy Kálmán.

Addig is hívták a pajkos palócot, de sohasem jelentkezett. Most egyszerre megszólalt magától. Ezt üzente:

- A tavaszi losonci vásáron ott leszek!

Bolondság, miért éppen a losonci vásáron? Miért nem jön inkább Gyarmatra? Hisz az ő emberei mind itt laknak. De az asztalka üzenetét nem lehetett félremagyarázni.

Szállt, repült a Krúdy Kálmán üzenetének a híre. A tavaszi losonci vásár áprilisban szokott lenni, húsvét előtt egy héttel. Vajon mit akar Krúdy Kálmán a losonci vásáron? Sokan, akik már elvesztették minden reménységüket, különös fontosságot tulajdonítottak Krúdy üzenetének. Még Gaál ezredes is így szólt vendégeihez:

- Meglássátok, urak, valami nagy dolog történik Losoncon.

A süket Gerliczy bácsi már ősz óta pirosnak látta az eget kelet felé, és a gazdag Szobodits Pál, aki világéletében békepárti ember volt (csúfolták is érte eleget), lelkesen kiáltott fel:

- Most mutatja meg a pajkos Krúdy, hogy miért hallgatott olyan sokáig.

Most mutatja meg? Vajon mit mutat meg? Senki sem volt tisztában azzal, hogy mi történhetik a Krúdy Kálmán megjelenésére, de mindenki nagyon sokat várt tőle.

Szállt, repült a hír a Krúdy közeledéséről. Az asszonyokkal nem lehetett bírni. Akik még nem látták, azok mindenáron látni akarták. Akik pedig már találkoztak vele valamikor az életben, éppen azért akarták újra látni. Ilyen nevezetes fenevadnak a látása nem kínálkozik mindennap. Este azzal ijesztgették a gyermekeket:

- Jön a Krúdy! - és ezzel elhallgatott még a legmakacsabb is.

- Jön a Krúdy!

A vásárosok egy-két nappal korábban indultak el a környékről. Amint gurultak a szekerek a tavaszi mezőkön, átkiabáltak egymáshoz az árusok:

- Aztán meg ne ijedjünk, emberek - kiáltotta Szurmák szűrszabó Újhelyről. - Elbánunk mi a pajkos Krúdyval. Nem olyan nagy annak az ereje, mint mondják.

A vásáros szekerek között úrihintók, kacér bricskák igyekeztek Losonc felé. A hintók megrakva asszonyokkal, leányokkal, mosolyogtak, a szemek és az arcok kíváncsian fordultak az Ipoly felé.

- Jaj, ha eljönne véletlenül - sóhajtottak félősen a fiatal menyecskék. Pedig talán nem is féltek annyira, mint mondták.

Ugyan miért féltek volna a pajkos Krúdytól?

Ami szép leány, asszony volt az Ipolyságon, az mind Losoncra ment, a tavaszi vásárra. A Gaál leányoknak mindenfélére volt szükségük, amit sehol se lehet megvenni, csak a losonci vásáron. Az öreg Gaálnak esze ágába sem volt otthon hagyni őket. Még Paczolay uram is fölkapaszkodott vasderes, vén lovára:

- Hát hadd lássuk azt a kísérletet - mondta az öreg csendbiztos.

De a pisztolyait világért se feledte volna otthon. Ki tudja? Hisz semmi sem lehetetlen a világon.

Báró Frank, a megyefőnök se volt rest. A zsandárjaival úgy megrakta Losoncot, hogy ott nem menekedhetett meg egy gombostű, nem pedig Krúdy Kálmán. A Losonc felé vezető országutakat lovas pandúrok lepték el.

- Most már jöhet Krúdy Kálmán! - mormogta megelégedetten.

Vajon el mer-e jönni a vakmerő kalandor, mikor ily nagy előkészületek történtek a fogadására?

- A „pajkos" még a pokolba is elmenne! - kiabált Sztropkó, kovácsi csizmadia, aki a Krúdy kúria háta mögött lakott, s így nagy tisztelője volt Krúdy Kálmánnak.

A „pajkos"! Vajon még mindig a régi pajkos-e? Hisz újabb csínytevéseinek hírét nem lehetett hallani. Talán csak azért pihent meg, hogy most elülről kezdje a régi dolgokat! Talán csak ezután következik a java?

A vásárosokkal és útifogatokkal megrakott országutakon egyebet se lehetett hallani, mint a pajkos nevét. Mindenki tudott róla valamit. Az ipolysági lovak büszkén lépkedtek, és a szekerek ünnepi hangulatban nyikorogtak. Hogyne, hisz az övék a pajkos, akinek tiszteletére ez a nagy sokadalom összegyülekezett. A vásár itt nem volt fontos. A fődolog az, hogy Krúdy is ott lesz.

A losonci vásár három napig tartott abban az időben. A lengyel borkereskedők szőrös kucsmáikban itt kötötték meg üzleteiket, és a napégette alföldi urak átugrottak a Tiszán, ha jó lovakat akartak venni. A vargák és szűcsök egész utcákat raktak ki sátraikkal. A kocsmasátrakban szakadásig muzsikált a cigány. Itt van egész Palócország. A színes rokolyájú menyecskék, lányok csoportban járnak a vásáron. Ha egyébről nem - vidám, szép szemükről meg lehetett őket ismerni a sokadalomban.

A Gaál leányok is ott járnak a vásárban. Az öreg ezredes beült a vendégfogadóba, az ismerőseihez, ott most a cigány muzsikál, és a bor folyik. Mit keresnének ott a leányok?

A vásárnak utolsó napja van. A sokadalom a legnagyobb. Úgy tolong a nép a sátrak körül, mintha többé soha nem volna vásár a világon.

Egyszer csak fönn a toronynál, ahol a sátrak kezdődnek, elrikkantja magát egy vékony asszonyi hang:

- Itt a Krúdy Kálmán!

Olyan kavarodás még nem volt a losonci vásáron, amilyen erre a kiáltásra kerekedett.

Ott jött a pajkos Krúdy lóháton, a sokadalomban, mögötte még vagy egy tucat lovas legény. Tulipános szűr volt a nyakába vetve, a fején árvalányhajas kalap, a dereka teletűzve pisztolyokkal, a kezében fokos: ahogy a legenda leírja.

Mögötte a lovas legények mind karabélyt tartanak kezükben. Annak a karabélynak föl van húzva a ravasza. Aki nem tér ki az útból, az ott marad.

Tisztult is az út a pajkos Krúdy előtt. Az pedig csak lépegetett sötét pejparipáján, és nem nézett se jobbra, se balra, csak ment előre.

A Gaál leányok, mikor meghallották a kiáltozást, ijedten lapultak egy sátor falához.

- No, Klementina, elvisz a pajkos Krúdy! - mondta Flóra, és megszorította a húga kezét.

- Tudom - rebegte az szemlesütve, és a keble úgy emelkedett, mint egy fáradt galambé.

Krúdy Kálmán pedig jött, közeledett csapatával a sátrak között. Nem lehetett előle elmenekülni, a sátrak kötelein hogy ugrálhatna keresztül egy fiatal leány, és a szekerek között vajon utat tudna-e találni? Legjobb nyugodtan bevárni a veszedelmet. Jött Krúdy, jött. A vásárosnépet hajtotta maga előtt, mint egy csordát. A tömeg menekült, fejét vesztve, pedig nem is volt olyan félelmetes a pajkos Krúdy.

De ím, micsoda lovas csapat közeledik a vásár másik széléről, szemben emezzel? Az a lovas csapat szakasztott mása emennek. A tizenkét lovasnál karabély és tulipános szűr a vezér hátán. Arcát annak is eltakarja az árvalányhajas süveg. Vajon melyik most az igazi Krúdy Kálmán?

Gaál Klementina megcsókolta a nénjét ott a sátor mellett:

- Isten veled, Flóra. Elvisz Krúdy téged is!

A két lovas csapat pedig mindig közelebb jött. A nép megtorlódott a sátrak között. Rémítő zavar keletkezett. A nők sikoltoztak, a férfiak taposták a gyermekeket, mint a vadállatok. Futott mindenki, amerre látott, pedig a lovasok nem bántottak senkit. Az árusok meglepték a szekereket. Onnan nézték fölágaskodva a két lovas csapatot. Parázs verekedés lesz itt, ha ez a két lovas csapat összetalálkozik.

De immár szemben is áll egymással. Gaál Klementina fehér zsebkendőt vett elő zsebéből, s azzal integetett a lovasoknak. Flóra piros selyem fejkendőjét leoldta, s azt libegtette.

- Nézd a selymákat! - kiáltott a kovácsi varga. - Persze, tetszik nekik a pajkos...

A lovasok egy szempillantás alatt észrevették a Gaál leányokat. A két lovas vezér kiugratott a sorból, és a leányokhoz furakodott a tömegen keresztül. A következő pillanatban aztán a nyeregben ültek már a Gaál leányok. Klementina az egyik Krúdy Kálmán mellett a nyeregben, Flóra a másik Krúdy Kálmán mellett. Vajon melyik ült az igazi mellett... Akkor aztán sarkantyúba kapták a paripákat. A lovasok kezdtek nyargalni, mint a szélvész. A Gaál leányok éles sikoltása túlhangzott a lódobogáson. Fehér ruhájukat lobogtatta a szél, mint sirályok szárnyait a háborgó vizek fölött a vihar.

Erre aztán magukhoz tértek a megrémült vásárosok. A vargák hirtelen fölragadták a gazdátlan sátorpóznákat, a kocsmákból kitódultak a vigadók.

- Utána a pajkos Krúdynak! - ordítottak az emberek.

De hát hol van a pajkos Krúdy? Melyik csapatot vezeti Krúdy? Azt, amelyik jobb felé menekült, vagy amazt, amelyik lefelé nyargalt el, hogy a kövezet szikrákat szórt a lovasok nyomában?

Hol a pajkos Krúdy?

Itt-ott eldördült egy fegyver a menekülők után. A megriadt szekeres lovak nyerítettek, és nekirohantak a sátraknak. Szurmák, az újhelyi szabók öregapja, a feje fölött lóbált egy nagy kalapácsot, amint a vágtató után futott.

- Elébe! Elébe! - kiáltotta száz torok.

De ugyan kinek lett volna kedve a nyargaló lovak elébe kerülni? A karabélyok eldördültek a lovasok kezében. Igaz, hogy a levegőbe repült minden lövés, de bizony repülhetett volna a vásárosok közé is.

A város szélén találkozott a két lovas csapat. Akkor már elállta előttük az utat egy szakasz zsandár. Lovas pandúrok dobogása hallatszott hátul.

A zsandárok láttára aztán nem is védekeztek. Leugráltak a lovakról, és vonakodás nélkül engedték megkötözni a kezüket, lábukat. A vörös Frank báró sorba leütötte a megkötözöttek fejéből a kalapot.

- Te is itt vagy, Dobránszky Mihály? - lihegte a megyefőnök. - Te is, Gerliczy Antal? Hát te, másik Dobránszky? Te is leányrabló lettél? A Krúdy Kálmán melyik köztetek?

Hol volt már akkor Krúdy Kálmán? Vagy talán meglehet, hogy nem is volt ott közöttük soha. Csak a Dobránszkyak gondolták ki az egész Krúdy-féle mesét, hogy menyasszonyaikhoz jussanak. Legalább ezt vallották a megindult nagy pörben, amelybe bele volt keverve az Ipoly-ság minden valamirevaló gavallérja, akik segítettek a leányrablásban. Csendesebb szelek fújdogáltak: a leányrablóknak nem lett bántódásuk. A Dobránszkyak pedig végre megkapták a szép Gaál leányokat.

A vásárosok közül ugyanakkor sokan megesküdtek rá, hogy láttak egy magános lovast, aki keresztülvágta magát a zsandárokon, és elmenekült. Az a magános lovas eltűnt nyomtalanul. Tán az lehetett a pajkos Krúdy?

Ha ő volt, akkor se tudták meg soha teljes bizonyossággal. Krúdy Kálmánt sohasem látta senki. Voltak sokan, akik a későbbi években visszaéltek a nevével, és bekalandozták az országot. Sorban elfogdosták őket; némelyiket agyon is lőtték, de egy se volt az igazi Krúdy.

Hová lett Krúdy?

Némelyek szerint a Paczolay golyója ölte meg, és évtizeden át csupán a legendában élt alakja. Mások szerint sikerült kimenekülnie Törökországba, és ott meghalt az emigránsok között. Bizonyos hír sohasem érkezett róla.

Gyermekkoromban egy ősz hajú, szikár embert mutatott az apám a pesti indulóházban:

- Ilyen volna Krúdy Kálmán, ha élne - mondta.

A bronzarcú öregúr fölszállott egy induló vonatra.

Ha élne? A fantáziám soká foglalkozott a szikár, ősz hajú férfiúval. Vajon hová lett a legendás Krúdy?

*

Elmúlt az álmok ideje, és az álmok hősére ma már nemigen emlékszik senki. Öregasszonyok tán még tudják róla az Ipoly mentén, hogy Krúdyval egykor polkáztak a megyebálokon, de többre már ők sem emlékeznek. A képzelődés, a kalandok kora elmúlt. A nemzet fölébredt, s a fantasztikus ábrándokkal ma már nem törődik senki. De mégis szép idők voltak! Sóhajtunk és feledünk!

(1903)

Hét szilvafa

Volt a határunkban egy kis földbirtok, amelynek gazdája még azok közül a régi birtokosok közül való volt, akik nem azért gazdálkodtak, mintha abból meggazdagodni akartak volna, csak azért gazdálkodtak, mert éppen egyebet nem csinálhattak. No hiszen a Loncsosból - ez volt a neve annak a bizonyos birtoknak - nem is nagyon gazdagodhatott volna meg senki fia. Tíz vagy tizenkét magyar hold volt az egész, rajta urasági ház, néhány cselédház oldalt, amelyet a „falu”-nak hívott a birtokos; egy kis domb is akadt, igaz, hogy csak futóhomokból, de ahhoz éppen elég volt, hogy a földesúr esténként felsétáljon a dombtetőre, és onnan nézze domíniumát, amelyre szelíd barnaságát hintette az este. Volt azonkívül egy kis tavacska is itt: „halastó”, bár csak béka termett benne, majd néhány szomorú akác bújt össze a tavon túl, mintha egymagukban félnének itt a pusztaságon, s ez volt az erdő. Volt tehát minden az urasági birtokon, hogy alig jutott helye a lucernának, tengerinek... De hát, hiszen nem is az a fontos, hogy lucerna teremjen. Volt még azonkívül a birtokon egy veteményeskert is - mennyi minden elfért rajta! - és a veteményeskertben az a bizonyos hét szilvafa... Hét volt-e? Ki tudná? Csak annyi bizonyos, hogy a birtok gazdája nem engedte kivágatni még azt a szilvafát se, amelyik már kiszáradt. Ellenkezőleg, szépen alátámasztotta a száraz ágakat.

- Ne pusztítsuk azt, amink van! - mondta, és szomorúságba esett, ha egy rongyos komondor eltűnt a birtokról. Napokig kerestette az elveszett kutyát.

- Ugyan hová mehetett, szegény? Sehol se lesz olyan jó dolga, mint nálam. Ez az utolsó nemesi birtok egész Magyarországon.

Az utolsó nemesi birtok! Ez volt a vesszőparipája, ez volt a rögeszméje az öreg Somodi Pálnak. Kis, magyar termetű, fehér barkójú, fehér hajú, igénytelennek látszó emberke volt. Még a ruhában is a hamuszürke színűt szerette, fekete zsinórokkal, mert mindig magyar nadrágot hordott. De aztán egyébre nem is igen költött az öregúr, mégpedig abból az egyszerű okból nem, hogy bármely könnyelmű költekezést nemigen bírt volna meg az utolsó nemesi jószág Magyarországon. Így aztán pipázni is csak akkor pipázott, ha éppen vendégségbe ment valahová. Otthon semmi egyebet nem csinált, mint földesúr volt. Lesétált a „falu”-ba, ahol a vályogházakban némely öreg cselédje lakott. Ezeket a cselédeket jobbágyoknak nézte, és dehogyis jutott volna eszébe akármelyiknek ellent mondani a tekintetes úrnak. Öreg, félig vak vizslája bánatosan ődöngött a sarkában, a nemesi birtok jegenyefái barátságosan súgtak össze a kis öregúr feje fölött. Az urasági ház felől - tulajdonképpen egy igen egyszerű falusi ház volt az, fehér ambitussal és felül nádfedéllel - harangütés hallatszott. Ezt a harangszót a birtok minden részében meg lehetett hallani, és azt jelentette, hogy délre jár az idő. Már fordult is az öreg vissza, hazafelé, a „jobbágyok” jó étvágyat kívántak a tekintetes úrnak, és a szél szárnyain pörkölt szaga terjedt az urasági ház felől.

- Ürüpörkölt van ebédre!... - mondta nyelvcsettintve az öregúr, magának vagy a vizslájának, mintha tíz esztendő óta nem mindig az lett volna ebédre. A süket, vén gazdasszony, aki csupán szeles s nedves időben, amidőn köszvénye kínozta, mondott fel az öregúrnak, már nem is tudott mást főzni, mint ürüpörköltet. Az öregúr jóízűen csámcsogta meg ebédjét, majd a zöld korsóból bort töltött (csak egy ujjnyit, mert a szőlőgazdaság: néhány venyige vessző egy lugason, nem engedélyezett többet), és gyönyörködve nézett széjjel tavaszi időben a napsugaras tájon.

- Ha minden magyar úgy gondolkozott volna, mint én, sohasem ment volna tönkre az ország - mormogta. - No de, áll még az utolsó nemesi birtok.

Az esztendők múlásával mindinkább meggyőződésévé vált, hogy az utolsó nemesi birtoknak fennmaradására éppen olyan szükség van, mint akár az alkotmányra. „Honnan ismerhetné meg az új nemzedék, milyen volt az apái élete?” - gondolta néha magában, és öreg jobbágyait az esztendő nagy ünnepein maga köré gyűjtötte, s együtt énekelte velük a zsoltárokat.

Máskor, ha vendég vetődött a házhoz, egyszerre megváltozott az egész nemesi birtok képe. A cselédek ünneplő ruhában szolgáltak fel az urasági háznál, és a nagy konyhában akkora tűz lobogott, mint egy máglya. A malacok, csirkék, kacsák nem tudták mire vélni a gazdasszony vérszomjas kedvét, és a vén hordónak ugyancsak kellett ereszteni drága tartalmából a hűvös pincében. A vendég - szolgabíró, doktor vagy alispán - csodálkozva nézett szét a barátságos tanyán, és ha gyomrát a sok jóval elrontotta, darázsderekú, idomos parasztmenyecske ügyes tenyere dömöckölte ki hátából a csömört. Somodi Pál megmutatta disznóbőrbe kötött könyveit, régi képeit, valamint csikait és egyéb jószágait. Ha a vendégnek megtetszett valami - csikó vagy könyv -, rámosolygott becsületes, öreg arcával.

- Nagyon lekötelezne, kedves barátom, ha elfogadnád tőlem... kérlek, neked adom, vidd magaddal.

Ha rajta múlott volna, már régen elajándékozta volna valamely kedves vendégének az egész utolsó nemesi birtokot, pedig negyven esztendő fáradságos nélkülözésébe, takarékosságába került, hogy ősi földjét megtarthatta, míg körülötte a vármegye azóta már tán harmadszor is gazdát cserélt. Csak az utolsó nemesi birtok állt rendítetlenül... És rajta a hét szilvafa. Igaz, hogy kiszáradt már mind a hét. A szél tépegette, rázogatta száraz gallyaikat, de az öregúr egyiket sem engedte volna kivágni.

- Csak hadd maradjanak szegények - mondta, amikor a szilvafák az őszi szélben összecsapkodták száraz gallyaikat, mintha csodálkoznának módfelett, hogy még mindig nem hajították ki őket a birtokról.

Abban az időben történt, hogy a németek kezdték elárasztani a megyénket. Meggazdagodott berlini tőzsérek, nyugalomba vonult kereskedők válogattak a megyei birtokok között, mert eladó volt valamennyi. Jöttek, jöttek a németek, és már nem tetszett nekik a legregényesebb árvizes nádas sem, és sehogy sem engedték magukat lefőzetni valamely lápi szigettel, ahol a gólyán kívül csak a pákász tud megmaradni. Az egyik - bizonyos Brokken tanácsos úr - éppen a híres Loncsos mellett váltotta magához az elzüllött Farudi Gaálok birtokát. Amikor magas, amerikai lován először bejárta a birtokot, így szólt a kíséretében levő Nikelszky Samuhoz, aki a birtokot közvetítette:

- Ez az uradalom csak úgy volna teljes, ha ezt a mellette levőt is hozzá lehetne csatolni. Vegye meg nekem azt a birtokot...

Nikelszky Samu elmosolyodott:

- Parancsolja, tanácsos úr, hogy százezer holdat szerezzek, egy hét alatt előteremtem. De az a birtok ott nem eladó.

Brokken megállította a lovát, és csodálkozva meresztette a szemét Nikelszkyre.

- Értem... Drágább, mint a többi, mert esetleg a tulajdonosa nem szorult a pénzre. De én azt se bánom. Megfizetem azt, amit akar a földjeért.

Nikelszky a vállát vonogatta:

- Semmi pénzért nem válik meg tőle a gazdája... Az ott az utolsó nemesi birtok.

A német sehogy sem tudta megérteni a dolgot. Azt hitte, hogy Samu öcsénk a rendesnél nagyobb ügynöki jutalékot akar belőle kipréselni, azért másnap személyesen kereste fel Somodi Pált úri házában. Az öreg tekintetes úr nagy szívélyességgel fogadta vendégét. A kacsák és csirkék között már kezdődött a riadalom az udvarban... Brokken üzleti rövidséggel tért át jövetele céljára.

- A birtokot akarom megvenni.

Somodi Pál a válla közé húzta a fejét.

- Nem eladó, uram. Kár minden szót vesztegetni: nem eladó.

Brokken indulatosan harapdálta a szája szélét. Nem szokta meg, hogy a pénzét visszautasítsák.

- Nem sajnálnék érte semmiféle pénzt, mert a birtok tetszik nekem.

Az öreg tekintetes úr szomorúan csóválta a fejét.

- Nem válok meg tőle. Én itt akarok meghalni. Aztán lehet, hogy az öné lesz...

- Fia, leánya nincs uraságodnak?

Somodi Pálnak elkomorodott az arca:

- Van egy fiam, de nem hiszem, hogy az reflektálna erre a pár hold földre. Régen Amerikába ment, hírét sem hallottam. Könnyelmű, léha ember volt. Ha itthon maradt volna, régen oda volna a Loncsos.

A száraz németet is meghatotta az öreg beszéde.

- Igaza van, szomszéd úr - dünnyögte, magában pedig azt gondolta, hogy nem sokáig kell már az öregúr halálára várni...

Bizony az hamarosabban bekövetkezett, mint akárki várta volna. Az öregúr se lehetett egészen elkészülve, mert nagyon nyugtalankodott a fia miatt.

- Csak legalább tudnám, hogy hol van Sándor... - emlegette, és a Loncsos gazda nélkül maradt.

Brokken már a temetés után megígérte a régi cselédeknek, hogy jó gazdájuk lesz, amikor egy napon hazaérkezett az elveszettnek hitt fiú... Valami hívta, csalta vissza a föld túlsó oldaláról. Az a valami a gazdátlan Loncsos volt. Szürke hajú, öreges legény volt már a fiú. Meghatottan járta be a birtokot és a cselédházakat. A sivár amerikai lassan levetkőzött róla, amikor léptennyomon hallotta az öreg tekintetes úr ragaszkodását a birtokhoz.

- Ne tessen eladni a Loncsost - kérték a régi cselédek.

Egy telet töltött már a nagy udvarházban, és a pattogó akácfa lángjai leolvasztották lelkének jegét. Lassan-lassan visszatértek ifjúsága emlékei, és a nyírségi havas tájakon elmerengve pihent meg a szeme.

- Itthon maradok, Mihály bácsi - mondta egyszer az öreg béresnek.

A vén cseléd elkapta a kezét, és nagyot csókolt rajta.

A hét kiszáradt szilvafa pedig kivirított újra ezen a tavaszon, a kopár ágak rózsaszínű virágocskákkal teltek meg. Kállay János, nagyeszű alispánunk, midőn egyszer arra járt, a Loncsoson, így kiáltott fel:

- Az utolsó tekintetes úr nem halt meg. Ott lakik még mindig Loncsoson.

Furcsa ország vagyunk. Valaki visszajött a föld túlsó oldaláról, hogy felcsapjon tekintetes úrnak. Szürke ruhás alakját gyakran láttuk a megyei gyűléseken.

- Akárcsak az apja - mondták az öregebb emberek. - Vigyáz ő is az utolsó nemesi birtokra.

(1903)

Út a faluba

Múlik az idő! A nagyapám házán, a kapu felett még pelikánmadár táplálta önvérével fiókáit, és a könyökben hajlott kar büszkén emelte a görbe kardot a címer másik mezőjén, amit egy vándorpiktor vértől csepegőnek festett; de az apám is tartott arra, hogy nemesembernek született, és két előnévvel különböztette meg valamelyik régi király, míg én már azt se tudom, hogy melyik király. Vajon minek is tudnám? A középkorias és többnyire olasz fantáziájú címerek láttára mosolygok, ha itt-ott látom őket névjegyeken vagy ravatalokon, vajon mire jók ezek a címerek? Hajdanában az egész vármegyének volt címere. Még az éjjeli bakter is azzal zavarta haza a legényeket a kocsmából, hogy ő nevezetes Kállay nemzetség sarjadéka. Éppen csak véletlen, hogy nem alispánnak született. Ma már ritka a nemesember, mint a fehér holló.

Vajon mind meghaltak azok, akiknek a régi királyok címeket adományoztak? Hová lett az a nevezetes magyar köznemesség, amelyről Nagy Iván fóliánsokat írt? A fantázia dolgozott az egykori nógrádi levéltárosban, csak az a mindent nagyszerűnek, gyönyörűnek látó magyar fantázia, amely oly ragyogóvá és színessé írta történelmünket is? Vajon igazán olyan nagy vitézek voltunk századokon át? Nem-e csupán fantáziánk szüleménye az a sok nemzeti dicsőség, amely alkalomadtán magasra emeli szíveinket? Előlünk immár eltűnt a nemzeti múlt, amelyet nagyapáink még láttak. Az öregemberek, ha együtt vannak, mindig a hazáról beszélgetnek. A haza! Ők még látták a hazát, látták a dicsőség napját és a honfibánat borulatját. Mi már a hazát másnak látjuk: szimbólumnak, amelynek csupán az iskolákban van jelentősége. A haza már nekünk semmit sem adhat. A hazának már semmivel sem tartozunk. Hová lettél, magyar honszerelem, amelyről költőink énekeltek?

S így tűnt el a régi magyar köznemesség is! Szétfoszlott, elenyészett. A haza tán azt mondta nekik: menjetek, eleget szolgáltatok, most engedjétek át másnak a tért. Vagy talán ők unták meg a hazát: dolgozzon más is, elég volt ezer esztendeig! A kardokat a padlásra hordták, a címereket befelé fordították, új világ támadt a régi helyébe: letagadjuk őseinket, mintha borús volna a rájuk való emlékezés. Az öreg Komoróczy András, mikor előre megszerkesztette a gyászlevelét, mind a tíz falujának a nevét sorba írta, ami volt valamikor. A fiatal Komoróczy, mikor tavaly agyonlőtte magát egy pesti fogadóban, csupán két betűt hagyott meg az ősiségből: a zsebkendője sarkában a nevének kezdőbetűjét.

De mégis jólesik visszagondolni a múltra, arra az időre, amelyben még a mi nagy fantáziájú apáink jártak-keltek, vitézkedtek, és a hazáról azt mondták: mindenekelőtt. Néha elvisz a vágy az óemberek közé, mosolyogva hallgatni meséiket és fantasztikus történeteiket. Az én falumban, Géren, még óemberek laktak. Csupa fantaszták, csupa rajongók, ha idegen-tudó vetődött erre a tájra, köztük megállapíthatta a morbus hungaricust, azt a nevezetes magyar betegséget, amely száz esztendőkön át szenvedtette őseinket. Az a betegség, amelyet semmiféle patika meg nem gyógyít, csupán a kenőasszonyok.

Gér ott van a Nyírség közepén. Abban a szomorú, bánatos Nyírben, amely zizegő, ezüstlevelű fáival, bús, nedves tájaival és fekete, mozdulatlan tavaival a magyar bánatot juttatja mindig eszembe. A mosolygó, aranyszínű szőlőhegyek ide nem messzire vannak, de mégis elég messzire ahhoz, hogy jókedvük idáig ne sugározzák. A bor itt ködmenszagú, és íze olyan, mintha vaskeféket nyelne az ember: torkát, gyomrát karcolják a szögek. De mégis vitézül megisszuk. Még az asszonyok se valami szépek: földszínű a hajuk, alkonyat barnaságú a szemük, nem ringanak, mint az Alföldön, hol a ringást a búzától tanulják. Egy nagy darab magyar bánat a Nyír. Felül a haza kedve és mámora, Hegyalja kurjongat az őszi nap piros fényében, míg délen az aranynap ragyog az ország kincstára, a búzatermő, gazdag Alföld

felett. A Nyír lankás, kutyafüvet termő homokbuckáival, sötét, nedves síkságaival e gazdag, napfényes tájak között mogorván terül el. Őszkor és tavasszal ködbe borulnak a falusi kastélyok, udvarházak, mint a skót balladákban: jó, hogy még agár van a világon, amellyel nyulat, rókát fogdosni lehet.

Gér itt volt valahol, de nem is volt, hanem aludt. Ha végigmentél a falun, azt hitted, hogy itt nem laknak emberek. Aludt itt tán mindenki, még a kutyák is. A parasztházak fázósan lapultak egymáshoz, és az eső mindig szitált. Van némely vidék, nemcsak a hegyek között, hol az égen a felhők tanyát ütöttek, és nem akarnak onnan elköltözni. Valami nagy égzengés, ijesztő fergeteg tán felébresztette volna a gérieket, de a szitáló esőben csak aludtak a guba-szagú faluban. Ha felébredtek, tunyán bámultak ki a sáros útra, és többnyire ettek valamit ilyenkor, hogy tovább pihenhessenek. Zokoli Tamás, a falu bírája - nagy, kövér mohamed-ember volt -, hébe-hóba végigbandukolt a falun, mintha egy nagy hordót gurítana valami láthatatlan kéz. Megzörgette itt-ott a házakat:

- Mind elázik a termés! - mondta nyárfelé.

- Hadd ázzék! - felelt valaki belülről.

Majd máskor az utat kellett volna megcsinálni. Zokoli végigjárta a falut. De bizony senki se mozgatta még a füle tövét se. Minek Gérre út? Aki ide akar jönni, úgyis idetalál. Az idevalók pedig úgyse mennek sehová. Jómódú falu volt ez valamikor, de még az én időmben is volt mit enniök az embereknek. Hisz nem költöttek semmire.

Egyszer az alispán járt erre. Az öreg Bernát Gábor maga elé citálta a bírót:

- Hát kend hol jár?

Zokoli megrázta a vállát:

- Kihez beszél az úr? - kérdezte foghegyről. - Én nem vagyok kend, én nemesember vagyok.

Az öreg Bernát elmosolyodott:

- Nemes vagy, kutyafülű? Hát csak azért nem veretek huszonötöt a lábadra!

A bírónak tetszett az erélyes beszéd. Szelíden kérdezte:

- Hát mi baj van már megint Gérrel, hogy erre veszi a tekintetes úr az útját?

Mi baj lehetett volna Gérrel? Itt nem loptak, nem verekedtek, lókötő nem volt a gériek között. De nem volt útja a falunak. Az alispán szép négy horgas nyakú almásszürkéje megtörve hajtotta le a fejét a géri utazásban.

Zokoli Tamás mérgesen dörmögte:

- Az út, mindig az az út! Hát magam csak nem csinálhatom meg?

Czapári Mihály is, a géri földesúr, aki ott ült az alispán mellett, nevetve szólt közbe:

- Bolondság, urambátyám, de való, hogy Gér már régen eltűnt volna a föld színéről, ha út vezetne bele. Így nem kívánkozik ide senki, mi se kívánkozunk máshová. Úgy élünk, mint az apáink, nagyapáink éltek. Hidd el, hogy Gér a kovász a vármegyében.

Az öreg alispán elgondolkozott:

- Van valami a dologban. De a közigazgatással se lehet tréfálni.

- Ha muszáj, majd csak csinálunk valamit, habár nagyon nagy fába vágom a fejszémet - felelt Czapári Mihály.

Az alispán almásszürkéi fáradtan vitték tovább a hintót a kerékagyig érő sárban, a zsinóros, vén kocsis a bakról megfenyegette a géri házakat.

- Süllyedjetek el! - dörmögte.

De út mégse lett egyhamar Géren. Czapári - nőtlen, csinos úriember volt - biztatta egy darabig a gérieket, de azok hallani se akartak a dologról. Míg aztán Czapári maga is elfelejtette az utat. Tágas udvarházában - három török koponya volt a kapun, a címerében (vajon hol vágták le a Czapáriak a koponyákat, ha sohase mozdultak ki Gérről?) - csendesen, gondolkozva éldegélt. Az agarát szerette és a töltött káposztát, de azt is csak harmadnapos korában. Pedig még csak harmincéves volt.

Máskor a nevezetes Jósa András, a megyei főorvos járt arra:

- Mind kipusztultok: esztek, isztok, nem dolgoztok. Kő folyik már a ti ereitekben, nem pezsgő vér.

- Hát nagyapánk tán nem ugyanazt csinálta, fődoktor úr? - kérdezte vigyorogva Zokoli Tamás.

Jósa András vállat vont:

- Szamár kend ahhoz!

Czapári Miska a bíró védelmére kelt:

- Igazat mond, Andris bátyám. Tisztára igazat mond. Az én apám olyan jó egészségben volt, hogy minden évben új ágyat kellett neki csinálni. Mind leszakadt alatta.

- Az más volt. Az régi nemzedék volt. Azok még többet megbírtak. De ti már elsatnyultatok. Nem szégyelled magad, hogy harmincéves korodban ilyen hájas vagy? Azelőtt harminc-esztendős korukban daliák voltak az emberek. Ereggy valahová, kúrálni magad.

Talán a megyei főorvos beszéde, talán az unalom elhajtotta ezen a nyáron Czapári Mihályt Gérről. A Sóstó-fürdőre készült, félnapi járásnyira, de Zokoli bíró mégis szemrehányólag búcsúzott tőle:

- A tekintetes úr is elhágy minket? Pedig úgy szereti a falu, mintha édesapja volna.

Czapári bosszúsan rántotta meg nadrágszíját. Hej, az a pocak! Már azt is elfelejteti Zokoli urammal, hogy valamikor ő hordozta be Nyíregyházára az iskolába az úrfit.

- Apátok a kutya! - felelte Czapári Mihály. Aztán olyan mérgesen csapott a lovak közé, mintha többé háttal se fordulna a géri határ felé.

Nem is jött vissza sokáig. A faluvégi udvarház kéménye nem füstölgött, Zokoli uram pedig mindennap bekandikált a kerítésen.

Vajon örökre elment volna? - gondolta fejcsóválva.

Késő őszre hajlott, amikor Czapári Mihály visszajött. Igen ám, de nem egyedül jött vissza. Asszonyt hozott magával. A tölgyfás sóstói fürdőn eljegyezte, feleségül vette a csinos Járffy Borbálát. Igaz, hogy Borbála nem volt már valami fiatal leányka. Korán árvaságra jutott, és víg, mulatós életéről legendákat meséltek a vármegyében. Három öreg nagynénje alig tudott rá vigyázni. Az öreg Járffy Barna, a Borbála apja, a szentgönci birtokot kihámozta az adósságból, de megrakta azt Borbála az öreg után úgy, hogy csak roskadoztak bele a kis tanyák. Talán, ha nem leány lett volna, réges-régen elvették volna mindenét. De lány létére mégiscsak megsajnálták. Mit csinálna szegény, hisz férjhez se tud menni. Akkoriban már rég elmúlt harmincéves.

A vármegyében nevettek a házasságon:

- No, éppen olyan troglodytosnak kellett jönni, mint Czapári Mihály, hogy férjhez mehessen Boris.

Még az anyai nagybátyja, az öreg alispán is fejcsóválva mondta:

- Azt hittem már, hogy örökké a nyakunkon marad az a leány.

Dehogy maradt! Elvitte Czapári. A sóstói fürdőnek az a híressége van, hogy ott meghíznak az emberek. Igaz, hogy nem a víztől. Azt még a fürdős se meri mondani. De meghíznak a bortól, a cigánymuzsikától és az asszonyok látásától. Czapári Miska tán egy hóhegy csúcsán is meghízott volna a boldogságtól. Teljesen elvette az eszét a víg, mulatós Borbála.

De mindenféle jókedvnek vége van egyszer. A Borbála jókedve is elmúlott Géren. De hát kinek ne múlott volna el a jókedve Géren? A mézeshetek a Borbála-féle leányoknál órákat jelentenek, a menyecske egyszer csak elkezdett unatkozni. Unatkozott úgy, hogy két hónap múlva hazaszökött a nagynénjeihez. Éppen a környékben állomásozó dragonyostiszteknek mesélt nagy dévajul a házasélet furcsaságairól, mikor szegény Miska nagy búsan beállított utána.

- Nem megyek én vissza! - mondta a menyecske.

Miska erre csaknem sírva fakadt:

- Ugyan miért nem?

- Mert unatkozom Géren. Nincs társaságom. Hisz még útja sincs a falunak.

Egyszerre elmondott mindent, és hátat fordított az urának. Miska szelíden a vállára tette a kezét:

- Hát akkor visszajössz, lelkem, ha útja lesz Gérnek?

A menyecskének megvillant a szeme. Hisz ez sohanapján lesz!

- Akkor visszamegyek - felelt vígan.

Czapári Miska pedig megfordult, és ment vissza nagy haraggal Gérre. Ami nem sikerült a közigazgatásnak, a vármegye parancsára, az sikerült egy léha asszony szeszélyének. De hát az asszonyoknak minden sikerül, amit nagyon akarnak. A cipőjük sarkától a hajuk végéig furfanggal, ravaszsággal vannak teli. A hamisság és az asszony ikertestvérek. Láttatok már olyan asszonyt, aki igazat mondott? Soha, soha.

Egy hónap alatt elkészült a géri út. Igaz, hogy a gériek vajmi keveset csináltak rajta. Idegen napszámosok verték le az utat. De a gériek esténkint pipázgatva arra járkáltak.

- Szép út lesz - mondogatták elismerőleg. - De vajon mire való?

Nemsokára megtudták azt is. Arra való, hogy a Czapári hintója visszahozza rajta a hűtlen Borbálát. De a Czapári hintója után sok más kocsi gurult be Gérre. Nem is mentek be azok a faluba. Befordultak a falu szélén a Czapári tágas kúriájába. Régi pajtások, atyafiak, iskolatársak jöttek szekérderékkal a géri kúriába. Víg, duhaj emberek. A jókedvüktől fel se tűnt senkinek, hogy asszonyt sohase hoznak magukkal, de minek is hoznának ide asszonyt? Olyan tüzes menyecske nem volt hét vármegyében, mint Czapáriné.

Hát Miska? Miska nemigen szólt semmit, csak magát emésztette a gondolataival. Borbála mindig készen volt arra, hogy hazamenjen a nénjeihez. Miskának, szegénynek, bizony még mukkanni se volt szabad otthon.

De akár mukkant Miska, akár nem, az ő sorsa előre meg volt pecsételve. Borbála otthagyta a faképnél egy fél esztendő múlva. Azt írta neki, hogy ne is keresse. Elmegy messzire...

A rossz nyelvek tudták, hogy Boris nem ment olyan nagyon messzire. Ha Pagonyt messzinek lehetne mondani. A fiatal Dőri Pista báró vadászott ott. Ahhoz ment az asszony.

Miska most már nem indult keresésére. Csak járt-kelt lehajtott fővel a géri úton, amit ő épített. Most már megvolt az út, nem lehetett elrontani. Pedig eleget rugdosta Miska a csizmája sarkával.

Megvolt az út, hát járnak rajta. A szomszéd falusiak erre vették útjukat, vásárosok jöttek-mentek, nemsokára egy boltos jött, aki Géren megtelepedett.

Még a gériek is nekifanyalodtak. Ha már egyszer megvan az út! Ne vesszen legalább kárba a belevert költség. Ne csak idegenek használják a gériek országútját! Ellátogattak a megyei székvárosba. Némelyiknek nagy pöre volt: elment megsürgetni a fiskálisnál. A másik az atyafiait indult meglátogatni.

A harmadik pedig kíváncsi volt arra, hogy mit is csinálnak a városon az emberek. Mentek, mentek az új úton. Koptak a csizmatalpak, a kovács megvasalta a kerekeket. A gériek el-felejtették a lustaságot.

Egyszer, évek múlva, mikor a falunak erkölcse már rég megváltozott, három kocsma is volt a géri utcában, és a boltokból selyemkendőket lengetett a szél, a végrehajtó is betoppant Gérre. Egy lélegzetre ellicitálta a fél falut a régi adósságok fejében. A kis fehér házak ijedten lapultak egymáshoz, és kis ablakaik olyanok voltak, mint lehunyt, ijedt szemek.

Czapári Miska szikár, deres öreg lett, és Zokoli Tamás, az egykori büszke bíró, elkeseredve szokott bekiáltani az udvarába:

- Azért kellett megházasodni, hogy utat építsünk? Az ördög vigye el az asszonyokat.

Mivelhogy Gér fokozatosan elpusztult, egy léha, mosolygó, bolondító asszony okozta.

(1904)

A furfangos kísértet

Élt vidékünkön egy Sibrik György nevű, egyszerű kurtanemes, aki míg élt, arról sem volt nevezetes, hogy veszekedő, kártyás, korhely vagy asszonybolondító lett volna, de mikor meghalt, egyszerre híres lett. Abból az egyszerű okból, hogy nem tudott a sírjában megnyugodni, és sokáig feljárt kísérteni.

Az emberi bölcsesség határtalan, de arra már igazán a legbölcsebb sem tudott megfelelni, miért kellett éppen szegény Sibrik Györgynek nyugtalankodni ott, ahol a gonoszok és jók egyformán békességben megpihennek, ahová az eső megy. Ha még valami nagy bűn terhelte volna a lelkét! De olyan ártatlan volt az, mint egy gyermek. Az élete történetét rövidesen el lehet mondani: mikor megszületett, Mars volt a planéta, ebből némelyek azt következtették, hogy háborúskodó, verekedő ember lesz egykor a kis Sibrikből. Az apja - még kontyban hordta a haját, mint a Rákóczi hajdúi - felhúzta a szemöldökét a homloka közepére: „Na, majd teszek róla, hogy elmenjen a kedve a verekedéstől." Így szólt, és tán már csecsemő korában verte volna a kis Gyurkát, ha az okot adott volna rá. De nem adott okot. Igen csendes, jó magaviseletű gyermek volt. Még azt is hang nélkül tűrte, hogy özvegy Simkovicsné, a Sibrik nénje, mindennap megdömöcskölje a fejét, ami régi babona szerint elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a gonosz ösztönök kinyomassanak a kis agyvelőből. De csinálhattak volna Sibrik Györggyel akármit. Legény lett belőle. Táncolt, kurjongatott egypár esztendeig a Rétságon, mert talán másképpen feleséget sem kapott volna. De mert eleget kurjongatott, kapott feleséget, egy becsületes hajadont, név szerint Töri Erzsébetet - akkor aztán mindörökre vége volt a táncnak. Otthon üldögélt, pipázgatott, és a káposztás tésztát szerette. Kis birtoka éppen elegendő volt ahhoz, hogy a világgal, világ folyásával meg legyen elégedve. A menyecske néhanapján bal lábbal kelt fel, és gyors kezével megérdekelte az ura fejét. Sibrik György ilyenkor elbúsulva vette nyakába a bundáját, és kivonult a hegybe, a présházba - mert már az apjától is azt látta. A hegyben a diófára kapaszkodva leste, amíg a menyecske utánaküldött. Akkor bajszát pödörgetve ment haza, és otthon a küszöbön megállva, haragos arcot vágott:

- Kutyateremtette! - kérdezte mély hangon -, vége lesz már valaha itthon a lármának?...

De nagyon örült, hogy a menyecske nem hederített a mély hangra, és szó nélkül rakta elébe az ételt. Így múlt el a Sibrik György élete... De hát hogyan múlhatott volna, ha nem így? Azok a bolondos írók hiszik csak, hogy az emberek élete csupa szenvedély meg töprenkedés. Dehogyis szenvedély! Mit szenvedélyeskedne az ember, mikor van kívánatos, gömbölyű felesége, enni-innivalója, télen meleg bundája, kemencéje! És vajon mi az ördögön töprenkednék, mikor nincs min töprenkednie! Nem úgy múlik ám az emberek élete, mint a könyvek írják. Múlnak az esztendők, mert a régi kalendárium már elrongyolódott a szögön: meg is halnak az emberek, de nem ám, mert kedvük van hozzá, hanem mert az idő már elunta őket. Hová rakosgassa a fehér szálakat, ha már minden fekete szál behavasodott? Hová tegye az öregembereket, mikor már azok se enni, se inni, se házasodni, de még beszélgetni se tudnak már? Elteszi őket láb alól, mert íme, mások várnak már a nagyapák bundájára, valamint helyére, a kemence mellett. Előbb az asszony ment el szálláscsinálónak a domb alá, azután pedig Sibrik György, miután beléunt az atyafiak vigasztalásába. Az atyafiak még egy darabig bólingattak utána:

- Megérett már őkelme a halál kaszájára! - mondogatták. S aztán felejteni kezdték...

De mégse. Mert Sibrik Györgynek ott kezdődött a története, ahol másoké végződött: a temetőben.

Maradott Sibrik György után egy nagy, szép kőház, hozzá való belsőséggel, földekkel. Utóvégre a takarékos, csendes élet ér annyit, mint egy ternó a kis lutrin. Az emberek nem is csudálkoztak azon, hogy Sibrik György megduplázta apjáról rámaradt örökét. Vajon mit is csinált volna vele, mikor olyan kisigényű volt, hogy húsz esztendeig járt egy bekecsben? Gyermekei nem voltak. Az atyafiak egyszerre csak azon vették észre magukat, hogy nagy háborúságba keverednek a hagyaték miatt. Mert örökös volt ám elég. Ha egy vén, csavargó koldus hal meg az árokszélen, lerongyolódott gúnyájára is találni örököst. Hát a Sibrik György szép házára, földjére ne akadt volna huncut? Dehogyisnem akadt! - Mindjárt a szomszédban lakott Töri Sámuel, az asszony nagybátyja. Ez a Töri Sámuel nem volt jóéletű ember. De nem is maradt volna meg olyan fiatalnak, egészségesnek, ha nem lakozik benne gonoszság. Gonoszság? No, nem kell mindjárt arra gondolni, hogy Töri Sámuel talán bankócsináló volt. Nem vágta ő olyan nagy dologba a fejszéjét. Csak furfangos, ravasz ember volt. Volt egy rókamálos bundája. Annak a bundának éppen olyan színe volt, mint az arcának. Apró, ravasz szeme örökké nyugtalanul pislogott, és lassan, meggondolva beszélt. Az idő, minden ravaszkodása mellett, felette is eljárt, de tán nem fogott rajta. Koromfekete volt a haja, bajusza, a csizmáján sarkantyút hordott, és a gazdasszonya, bizonyos Sárffy Eszter, volt a legkívánatosabb asszonyszemély a környéken. Mikor vörös otthonkájában rákönyökölt az ablak hídjára, az emberek még a túlsó soron is megálltak. Az irigyebbek fogukat szíva emlegették a vén huncutot, de még a jólelkűek is csodálkozva kérdezgették:

- Vajon mivel él ez az Eszter? Arany kukoricacsővel vagy mandulával?

Élt, amivel élt, csakhogy a gazdaság elzüllött a keze alatt. Még a ház is düledezőben volt, az udvart pedig felverte a gaz. A festett bajuszú Töri Sámuel pedig továbbra is mosolygó arccal bukdácsolt sarkantyús csizmájában, és csak nevetett magában, mikor az emberek megszólaltak a háta mögött:

- Nemsokára egy vén koldussal több lesz a falunkban!

Akkor történt, hogy a becsületes Sibrik György meghalt. A gonosz nyelvű emberek, látván Töri Sámuelt buzgólkodni a halottasház körül, nem mulasztották el megjegyezni:

- Telik megint Esztikének új otthonkára, az öregnek pedig bajuszfestőre!

De mily nagy volt csodálkozásuk, mikor Töri Sámuel az osztályos atyafiak háborúskodásában részt nem vett. Pedig még a Dunántúlról is jelentkezett egy bizonyos fiskális, valami odaszármazott Sibrik nevében, a felsővidékről pedig hamarosan beállított két csizmás, nagy szakállú testvér:

- Mirólunk se feledkezettek meg, atyafiak...

Sibrik János, az elhalt öccse, nem sokat teketóriázott. Egy szép napon beköltözött az üresen maradt házba. Őszi alkonyattal jött meg a szekereivel, és míg az elárvult udvaron a szekeresek a holmit rakosgatták, a kitárt kapu félfájához támaszkodva nézte valaki a hurcolkodást a lereszkedő alkonyatban. Ott állott az idegen öregember sokáig, még figyelmeztette is az egyik szekeres gazdát, hogy a Fánnika harmóniumját vigyázattal emeljék le a szekérről. Mikor pedig a Sibrik János figyelmét felhívták az ácsorgó öregre, az éppen indulóban volt, csak a hátát látta már a félhomályban Sibrik János. A szomszédból pedig ugyanakkor nagy lelkendezve jött át Töri Sámuel. Még a sapkáját is otthon feledte:

- Teremt'uccse, öcskös, a bátyád volt itt az imént! - kiáltotta nagy felindulással.

Sibrik János futva ment ki a kapu felé. A titokzatos öreg szokatlanul gyors léptekkel sietett már akkor a temető felé... Sibrik János beteges, sovány, szeplős ember volt, haragosan ráncolta össze a homlokát:

- Engem világéletében nem szeretett az öreg - mormogta elgondolkozva. - Inkább hozzátok, a felesége rokonaihoz húzott. De talán nem is ő volt itt az imént?

Töri Sámuel vállat vont:

- Lehetséges, hogy csak képzelődés... De annyi bizonyos, hogy szakasztott mása volt.

Sibrik Jánosnak egyszerre elmúlott a nagy kedve. Tétlenül ődöngve nézte a hurcolkodást. A felesége meg a leánya, Fánnika, háromszor is eltolták a bútort, amíg igazi helyét megtalálták. Sibrik János kedvetlenül szólt rájuk:

- Minek az? Úgyse melegedünk meg ebben a fészekben!

Másnap alkonyattal ismét látták ugyanazt az öregembert a ház körül ólálkodni. Benézett az udvarra, mintha kérdezősködni szeretett volna. Majd az utcai ablakhoz került, és fejét az üveghez nyomva, sokáig bámult be a szobába. A félhomályban odabenn Fánnika felkiáltott:

- Ki az, apám?...

Sibrik János a pohárszéknél állott, és amint hátrafordította a fejét, úgy maradt a nyaka megmerevedve, a keze pedig görcsösen szorította meg a pálinkáspoharat. Az öreg Sibrik György nézett be az ablakon. Kenderszín haja, bajusza, nagy, megtört fényű szeme világosan látszott az üvegen át. De még ugyanaz az aranyrojtos kendő volt a nyakában, amelyet élete utolsó napjaiban viselt. Szürke kis bekecse megfeszült vállán, mintha nagyobb, testesebb lett volna - de látta is ezt Sibrik János! Mintha fejbe ütötték volna, kábultan támolygott ki a házból a kapu felé. Az öreg már akkor messzire járt, ugyanazzal a sietős léptekkel, amelyeket életében nem látott tőle senki.

- Valaki rossz tréfát űz velem - mormogta Sibrik, de maga sem hitte.

Töri Sámuel akkor jött éppen, arra az alvégről. A vállára csapott a halálsápadt Jánosnak:

- Bajod van, koma?

- Itt volt már megint - dadogta Sibrik János, és belekapaszkodott a Töri bundájába. - Sámuel bátyám, én elköltözöm innen.

Töri ravaszul hunyorított:

- Tehát rád ijesztett az öreg! No, én nem félnék tőle. Hisz nem harapja el az orrodat.

- Nem szeretem a kísérteteket - mormogta a fiatalabbik Sibrik. - Sohasem szerettük egymást az öreggel... Bolondság! Lehet, hogy csak képzelődés az egész, hisz kísértetek nincsenek. De én családos ember vagyok. Nem magam vagyok.

Így mentegetőzött az ifjabbik Sibrik, Töri pedig csak a vállát vonogatta.

- Én katona voltam - felelt sokára. - Szagoltam a puskaport Taljánországban. Én nem félek senkitől.

A sovány Sibrik megfogta a kezét:

- Hát vegye meg, urambátyám, a házat. Odaadom, amennyiért akarja. Úgyis az enyém ez, senki se vehetné el tőlem. Vegye meg, kérem. Én meg háttal se fordulok soha felé.

Töri nevetett meg dörmögött:

- Teremtette, ha pénzem volna!... De hát nincs pénzem, öcsém. Honnan volna nekem pénzem? Éppen nekem?...

De másnapra mégis kitalált valamit, egyezséget kötött Sibrik Jánossal, az pedig elment a házból, mintha soha nem is lett volna benne. Másnap pedig beköltözött Töri Sámuel...

Az atyafiak persze nem nyugodtak meg egyhamar a dologban. A fiskálisok írták az árkusokat, és egypárszor ki is tették Töri uramat a Sibrik portáról. De mintha valami babonás túlvilági posta hírül vitte volna ezt mindig az odakünn, a temetőben nyugvó öreg Sibriknek. A megholt vénember ilyenkor mindig előjött a temetőből, rendesen alkonyattal, és bejárta a házai házatáját. A falusi szomszédok hátborzongva látták az öreget a temető felé futni. Az öreg Töri nevetve mesélgette a faluban:

- Ki hitte volna az öregről, hogy ilyen rosszindulatú lelket hordoz bensőjében. Nem hagy megnyugodni senkit az örökében.

Csalinszky, a sánta, rossznyelvű Csalinszky, aki már csak azért sem hitt a kísértetben, mert katonai érdempénze volt, csúfolódva vágta oda:

- Pedig elég jó dolga lehet odalenn az öregnek. Hízik évről évre, mert arany kukoricacsővel vagy mandulával él...

A Csalinszky gonosz megjegyzésének híre futamodott, és Sárffy Eszti, a Töri Sámuel híres gazdasszonya, mondják, hogy sokáig készülődött leforrázni a sánta földbirtokost. De volt jó dolga Csalinszkynak, hogy nem járt arrafelé, ahol Eszti volt. Az emberek nevettek, a bátrabbak mondogatni kezdték:

- Csak még egyszer jöjjön elő az a huncut kísértet, majd megcsiklandozzuk!...

De a kísértet többé nem jött elő. Lehet, hogy azért se, mert az osztályos atyafiak beleuntak a háborúságba, és békén hagyták Töri Sámuelt a Sibrik György portáján.

(1904)

A becsületes Gombos

Volt egy falu Szabolcsban... Ah, volt, csak volt, ma már tán nincs is meg. Ha meg is van, nem a régi falu már az. Minden elkopik a világon, mint a bundagallér. Elkopott a nemesi dicsőség is. Vajon hová lett az a sok nemesember, akikről még Nagy Iván is beszél? Ma már alig találkozni valakivel, aki a régi nemesek közül való. Vagy ha még vannak is, hát letagadják. Hajdanában pedig faluszámra voltak. Szabolcsban annyi volt a nemes falu, mint a Szőllősi Mihály mellényén a pityke. Ez a Szőllősi Mihály a megye várnagya volt. Őszbe csavarodott, kis köpcös emberke volt. Az agaraira volt büszke (silány, nyúlkergető ebek voltak), de a mellényéről volt nevezetes. Annyi pityke volt a mellényén, ahány faluja a vármegyének. És Szőllősi Mihály - az eleven közigazgatás - a mellénye gombjairól tudta elszámlálni a falvakat. Megkezdte a legfelsőnél, és elmondta valamennyit, sorba. De mellény nélkül talán még azt sem tudta volna megmondani, hogy hol van Tar. Tar pedig a legnevezetesebb falu volt a vármegyében. Hát ilyen eszközökkel dolgozott a régi vármegye. Nem volt ez az eszköz sem jobb, sem rosszabb, mint a mai közigazgatás. A különbség legfeljebb az volt a kettő között, hogy ma már nem tudná senki se elmondani a falvak nevét betűrendben.

Tehát Tar... Armálista falu volt. Nemesember volt benne még a disznópásztor is. És minden embert Gombosnak hívtak benne. Volt fekete Gombos, sánta Gombos, törikszakad Gombos... Mintha egy nagyszámú família telepedett volna meg a tiszai kiöntések között, amelyek a falut minden oldalról körülzárták. Tavaszkor, őszkor be volt zárva a falu. Ide nem jöhetett be senki, se csendbiztos, se pandúr. S ez volt a falunak az erőssége. Télen, mikor befagytak a vizek, nyáron, mikor szinte fenékig kiszáradt a legmélyebb láp, akárki bemehetett a faluba. Be is járták a falut csendbiztosok, szolgabírák: négy vármegye valamennyi elveszett csikaját itt keresték a nemes Gombosokon, mintha bizony a Gombosok tudták volna, hogy hová lettek az elveszett csikók? De hát hadd keressék, amíg meg nem unják.

A régi magyar világról a romantikus költők és írók tollán át valami hamis fogalmak mentek át a köztudatba. Általában sokan a köznemeseket nem is tudják másképpen elképzelni, mint kardosan, mentésen, sarkantyús csizmában, ahogy manapság a meggazdagodott fűszeresek csörtetnek az utcán ünnepélyes alkalmakkor. Pedig hajdanában a nemesember nem kötött máskor kardot, mint az esküvőjére, és a híres Rákóczi-országgyűlés óta akkor, ha tanácskozásba ment. A régi kurtanemesek éppen olyan egyszerű, tudatlan emberek voltak, amilyen manapság is akad határszámra. A nemesség nem vonta be semmi különösebb patinával az egykori nemeseket: éppen úgy akadt köztük csizmadia, kupec meg lókötő, mint a parasztok között. A parasztot lehúzták, a nemesembert a vármegye börtönébe zárták. Ott aszalódott a nagykállói vár pincéjében egy falu kurtanemes. Akkor találódott ki a tariakról is az az élces anekdota, amit már száz helyen is hallottam (nyilván máshol is van még Tar község), hogy Taron nincs temető. Mégpedig azért nincs, mert minek volna? A tariak Kállóba járnak meghalni. (A vármegye pincéjébe.)

Hát a tari nemes Gombosok lókötők voltak. Tolvaj volt az egész falu, mert egyebet nem tehetett. Szántóföldjük, erdejük nem volt. Csak a Tisza járta határukat selymes, lágy vizével. Aki becsületes foglalkozásra akarta itt magát adni, az nem lehetett más, mint pákász, csíkász. Abból pedig még a becsületes ember sem élhet meg. Télen a megfagyott nádat is lehet vágni, el lehet adni: ebből sem igen élhet meg a becsületes ember. Nem csuda tehát, ha a tariak nemzedékek óta a lókötés mesterségét űzték...

Habár egy becsületes ember mégis volt közöttük. Egyetlenegy. Ezt pedig hívták Feketesubás Gombos Jánosnak. Zömök, szőrös kis ember volt: az egész ember nem volt más, mint egy fekete suba. A fekete suba járt, a fekete suba csíkászott a lápban, a fekete suba vágta a nádat

télen, az ember pedig nem tett egyebet, mint ült Nagykállón, a várban. Mert Gombos János mindig be volt csukva. Olykor-olykor szabadon bocsátották, de csak azért, hogy a legközelebbi lókötés tettesét benne elfoghassák a lusta csendbiztosok. Feketesubás Gombos János követett el minden gazságot a vármegyében, habár mindenki tudta róla, hogy talpig becsületes ember, az egyetlen becsületes ember.

De hát hiába, állandóan gyanús volt. Vannak ilyen gyanús emberek, akiknek sohasem hisz a bíró, pandúr. A beszéde lassú, téveteg volt, a szemét a földre szegezte, a fekete suba pedig titokzatosan takarta el az egész embert. De a leggyanúsabb volt a járása. Gonosztévőkkel bánó emberek tudják, hogy vannak bizonyos gonosztévő-járások, amelyekről az országúton a portyázó csendbiztos megismeri a rosszban járót. Hát ilyen gyanús járása volt Gombos Jánosnak. Kis ember volt, hát csak aprókat léphetett: kocogott, kocogott - a suba ment helyette lapítva, titokzatosan. S így aztán nem csuda, hogy Gombos János annyit ült a nagykállói várban. Pedig soha semmit nem tudtak rábizonyítani. Ám a régi vármegyei rendszernek már az is jólesett, hogy volt egy állítólagos tettes... A többit aztán nem bántották.

Nem csuda, ha a becsületes Gombos igen nagy népszerűségnek örvendezett otthon, a becstelen Gombosok között. Hisz leülte helyettük a büntetéseket. Ez a népszerűség volt az okozója, hogy Gombos János megmaradhatott becsületesnek. Eltartotta famíliáját a falu - hisz ő be volt csukva, a többi Gombosért. Ha meg otthon volt, hát nem nagy igényei voltak.

Ha híre futamodott, hogy becsületes Gombos János haza-haza tért, látogatására járt az egész falu. Ha meg elvitték a pandúrok egy-egy sikerült lókötés után az állandó bűnöst, szánakodott még a házőrző komondor is.

Múlt, múlt az idő. Még Gombos is megöregedett a becsület és a börtön mezején. Megöregedett, de felnőtt helyette a leánya, Erzsike.

Gyönyörű szép liliomszál lett Erzsi. Még alig kötötte kontyba a haját, már akadt kérője. Gombos János nem volt válogatós. Odaadta Erzsit a legelső Gombos fiúnak, aki Erzsiért jött. Kitűzték az esküvő napját... De azonközben jött valami. A Dessewffy grófnak elveszett egy telivér csikaja, s a pandúrok elvitték Gombos Jánost Nagykállóba.

A Gombosok nagyon elkeseredtek.

- Még a leánya lakodalmán se lehet itthon szegény. Elszólítja a közérdek - mondogatták. És instanciával fordultak a nemes vármegyéhez: eresztenék haza Gombos Jánost a lánya lakodalmára.

Persze a vármegye a füle botját se mozdította a kérelemre.

De most a Gombosok sem hagyták magukat. Egyszer csak felkerekedett az egész falu férfia, és ólmos bottal felfegyverkezve indult el Kállóba. Ment, ment a falu. Voltak vagy ötvenen. A fütykösök kopogtak a téli országúton.

Kállóba érve pedig megrohanták a várat. Egy-két hajdút félrelódítottak az útból, és kiszabadították Gombos Jánost. Vitték haza nagy diadallal a lánya esküvőjére. Mondják, hogy Gombos Jánost annyira meghatotta a falu ragaszkodása, hogy szokott, rendes hangján kijelentette:

- Akár életem végéig ülnék tiértetek - mondta.

Nagy lagzi volt az! Híres lagzi volt. Még Gombos János maga is táncra kerekedett úgy hajnalfelé. A pandúrok akkor jöttek érte.

- Halt! - mondta Kovács csendbiztos. - Várjuk meg, míg kitáncolja magát az öreg.

S csak azután vitték el.

(1904)

A szurdoki szélkakas

Lehet, hogy sokan csodálkoznak: Szurdokon is volt szélkakas? Minek volt Szurdokon szélkakas, ami csak az előkelő paloták ormára való, hol büszkén és gőgösen forgatja szárnyait, s csikorog a régiségtől? A mai építőmesterek már nem szeretik úgy a szélkakast, mint a régiek. Hajdanában szélkakas nélkül nem is lehetett házépítést elképzelni. A ház előkelőségét a szélkakas dokumentálta. A régi háztetőkön nem sóhajtozhatott az alattomos szél. A kakas mindjárt észrevette, és hírül adta gazdájának: milyen szél fúj. A régiek a szélkakas állásából jövendöltek esőt, zivatart, időváltozást. A szél ma alattomoskodhatik, senki sem figyel rá. Mintha az időjárás már nem érdekelné az embereket.

A szurdokiak hajdanában büszkék voltak a szélkakasukra. Igaz, hogy nem egészen az övék volt, a Szakáll kúrián csikorgott a vén szárnyas, de hát ketrecbe még Szakáll sem zárhatta. A lapos fedelű régi házat benőtte a moha. A zsindelytetőn a szélkakas talált volna kapargálnivalót, ha egyszer kedve kerekedett volna leröppenni magas polcáról. De nem volt kedve. Büszkén és mereven nézett a dombvidék felé - hisz itt többnyire nyugati szél fújt. A Hármastónál, a nád között lakott a szél, itt húzódott meg fáradtságában, pihenésében. A szélkakas jól látta őt ébredni. Elindult a langyos, nedves nyugati szél, a csókafészkek hintázni kezdtek a szárazjegenyéken, és a szélkakas a dombok felé fordult. Odabenn a házban pedig fölsóhajtott egy öregember:

- Megint fú a szél!

A szélkakas hallotta az öregember sóhajtását, de nem csodálkozott rajta. Hisz már harminc esztendő óta hallgatta. Harminc esztendő óta szeles időben fájlalta Szakáll Mihály derekát és csontjait. A szélkakas bizonyára nem haragudott a zsörtölődő öregre, mint az emberek, akik azt mondták neki:

- Mit panaszkodik az ilyen ember, akinek még felesége sincs?

Az már igaz, hogy nem volt felesége. De elöregedett Szakáll Mihály feleség nélkül is. Összeszáradt, mint a vackor. Lehet, hogy fiatalságában helyre legény volt, de vénkorában még az öregemberek is fitymálva legyintettek felé.

- Ezzel is elbánt az idő!

Elbánt bizony. A kis farkasbunda évszámra nem került le a nyakából, még forró nyárban is csak vonakodva tette le egy-egy órácskára. S míg a napsugárban ványadt kis kezét aggodalmasan dörzsölgette, így kérdezte öreg szolgáját:

- Te, Karcsi, te, nem érzel valami időváltozást? Nekem mintha bizseregne a bal vállam...

A fehér hajú Karcsi, miután gazdája betegségét a hosszú esztendők alatt alaposan tanulmányozta, összeráncolta homlokát, és kérdő pillantást vetett a háztetőre, a szélkakasra:

- Úgy látszik, igaza van a tekintetes úrnak, mégis lesz valami...

Szakáll Mihály ilyenkor fölvette a kis bundát, és míg a napsugár tovább ragyogott az udvar fölött, ravaszkás mosollyal nézett a fényben úszó táj felé:

- Engem be nem csapsz, napocska. Öreg legény vagyok már én.

Az már igaz: öreg legény volt, bár felesége sem volt. De néha még a közmondásnak sincs igaza. A házasemberek is megvénülnek rettentő módon, de ha a legény elkezd vénülni, az ellen nincs orvosság. Az agglegény tud csak igazán megvénülni. Az öreg férjeket még csak

talpra állítja, kivasalja egy-egy házi borulat vagy a zivatar után következő napfény. De ki simogassa meg a Szakáll Mihály susinkává aszalódott arcát, vagy ki dömöcköljе meg derekát? Nincs senki a régi ház körül, csak egy öreg szolga, csak egy vén, csikorgó szélkakas, kik egyforma hűséggel szolgálják gazdájukat. A földek, a szép, fekete, kövér földek ott húzódnak meg a Selyem-patak körül, de mit ér az, ha bérlő pattogtatja benne ostorát ökrei után... Olyan már az a föld, mint az eladott állat. Megismeri régi gazdáját, hangjára ráügyel, de mégis az új gazdának engedelmeskedik már. A hosszú istállóban nem harapja a jászolt a szilaj hátasló, a kényes kocsilovak nem dobognak a hídláson, és az öreges, csendes igások nem fülelnek esténkint a gazda szavaira, midőn a másnapi teendőket adja ki a béreseknek. A Szakáll kúrián vendég sem fordul meg évszámra. A régi pajtások meghaltak, újak nem termettek a régiek helyébe. Tor, lakodalom elmúlik. Szakáll Mihályt sehová se hívják. Bár vízkereszt napján minden esztendőben évődve kiált rá öreg szolgájára:

- Karcsi, aztán mulasd ki magad a farsangon. Nehogy böjtben jöjjön rád a bolondja.

Farsang? Olyan is van? A százesztendős kalendárium nem hazudik. A kalendárium az öregembernek a leghívebb barátja. Azt lapozgatni, olvasgatni a legnagyobb mulatság. A kalendáriumban mindig van valami tudnivaló:

- Ej, be korán esik húsvét az idén? Hajdan bezzeg egész nyárias időben volt. Emlékszel, mikor Samu elment, csaknem térdig ért a vetés. Ha az idén hazajönne, még havat találna...

- Hogyha hazajönne! - mormogja rá Karcsi, és vágja egykedvűen a dohányt. Vágja, vágja esztendőszámra, pedig az öregúrnak éppen elég naponkint egy fél pipával. De hát valamit csak kell csinálni!

- Ha véletlenül hazajönne! - tódítja Szakáll Mihály, és jó darabig nem zörögnek ujjai között a kalendárium levelei. A dohányvágó kés is pihen. Tán még a szélkakas is leveszi tekintetét az örök dombokról, és a szobába kukucskál: vajon miért e hirtelen elcsöndesedés?...

Miért volna másért, mint azért a régi húsvétért, amidőn Samu elment. Ugyanaz a Samu az okozója annak, hogy húsz esztendő óta nem volt dáridó a házban, és a szélkakas még csak jókedvű nevetést sem hallott a mély, nagy szobákban felcsendülni. A bérlő kezén soványkodó telivér földek Samut siratják. Az istálló azért ásít üresen, és a kis farkasbunda Samu miatt tesz jó szolgálatot még nyáridőben is... A dohányvágó kés újra kattogni kezd, a kalendáriumban is fordult egy levél, a szélkakas pedig gyorsan tekint a dombok felé, hogy valami érdekes látnivalót el ne mulasszon, de azért sokáig hallani még sóhajtásokat, amelyek az ablakfülke felől, egy nagy, bőrös székből hangzanak.

Az a Samu senki más nem volt, mint az öreg Szakáll Mihálynak az édesöccse. Olyan fiatalember nem volt három vármegyében. Nemhiába maradt nőtlen Szakáll Mihály - hogy mindig az öccsével lehessen, őt nevelhesse, ápolhassa. Samu kiváló ember lett. Szerette mindenki nagy eszéért, barátságáért, jókedvéért. Bezzeg az igáslovaknak volt akkor mit hallani az öreg Szakálltól minden este. Gazdálkodott az öccse helyett is. Samu dínomdánomozott, politizált, udvarolgatott. Tán még követnek is megválasztották volna, ha közbe nem szorul egy nagyon szeles, zivataros éjszaka, midőn az öreg Szakáll Mihály sehogy sem tudott aludni.

Az az éjszaka volt ez, amely sok nagyra törő, ifjú életpályát beárnyékol örökre. Samu akkor a városi kaszinóban, a zöld asztal mellett, elveszítette minden vagyonát. („Éppen csak azt, ami az övé volt - mondogatta később nyomatékkal a bátyja. - Az enyémből egy szalmaszálat sem.") És hiába volt minden kérés, könyörgés: Samu hajóra ült, és elvitorlázott a világrészből. Valahonnan Brazíliából írta később, hogy nemsokára gazdag emberként fog visszatérni. Visszatér, visszatér... A vén szélkakas azért néz mindig a dombok felé, mert talán Samunak arról kell jönni egyszer. Sok-sok esztendő repült el a várakozásban...

De egyszer mégis visszatért. A szél is éppen úgy fújt, mint máskor, hisz ez a vén csavargó nemigen tud sokféle melódiát - de mégis, mintha másképp fútt volna. A szélkakas gyanútlanul illegette magát a szürke dombok felé, és Karcsi talán éppen dohányt vágott, mikor féderes városi kocsin Samu megérkezett. A bátyja mindjárt megismerte. Hisz tulajdonképpen nem változott semmit, azt a kis szürkeséget, kövérséget leszámítva. A szeme ma is úgy ragyogott, mint régen, és simára borotvált arcán kedves mosoly ült. A kockás bukáner-ruha, amelyet a legtöbb kivándorló útipasszusként hoz az Újvilágból, és a kürtőkalap nem döbbentette meg az idősebbik Szakállt. Így látta ő is a Vasárnapi Újság régebbi évfolyamaiban a „yankee”-ket. A kis farkasbundára még sohasem hullott annyi könnycsepp, mint azon a napon.

Samu bejárta a házat, a háztáját és csodálkozva faggatta a bátyját:

- Úgy emlékszem, hogy itt ezelőtt másképp volt.

Az öregember könnyezve felelt:

- Volt, ahogy volt, de ezentúl úgy lesz, ahogy te akarod...

Karcsi, a hófehér hajú szolga, rettentő meghatottságában még a fejét sem bírta fölemelni. Csak olykor, fél szemmel pislogott az idegen úr felé, kettőzött buzgalommal vágta a dohányt, és könnye csurgott.

- Ki az az öreg gentleman? - kérdezte Samu.

Az idősebbik Szakáll a kis farkasbundában az öccse mögött topogott, és csodálkozva kiáltott fel:

- Hát nem ismered Karcsit? - Ó - mondá -, nem ismered?... Ó, én vén bolond, úgy beszélek veled, mintha tegnap mentél volna el, pedig már húsz éve. Mi mindennap szóltunk rólad, és vártunk.

Samu kezét nyújtotta Karcsinak:

- Köszönöm, miszter Karcsi!

De az öreg Karcsi nem értette el a dolgot, és nagy, könnyes csókot nyomott a kisebbik gazdája kezére. Samu mosolyogva kiáltott föl:

- Ah, tehát Karcsi, a mi házunk öreg niggerje! Bizony már alig emlékszem rá.

Este aztán, mikor egyedül maradt a két testvér, az idősebbik Szakáll odaült az öccse ágya mellé, és nézte, addig nézte, míg könnybe borult két öreg szeme. Samu tréfás komolysággal kiáltott föl:

- Már megint sírsz, öreg! Nálunk, Amerikában, a gyermekek se sírnak. A gentlemanhez nem való a sírás...

Szakáll Mihály letörülte a könnyeit.

- Igaz, igaz - dadogta -, de én már gentlemannek is öreg volnék. Csak egy vén magyar juhász-kutya vagyok.

Ezen még Samu is nevetett.

Az éjszaka beszélgetéssel telt el. Samu elmondta, hogy mi mindent próbált Amerikában, volt szegény ember, volt gazdag ember. Pénzt nem hozott haza, de annál több tapasztalatot.

- Tele van vállalatok tervével a fejem! - kiáltott föl Sámuel. - Értem az amerikai mintagazdálkodást, hisz farmer is voltam. De legjobban szeretnék egy cipőszeggyárat építeni. Ahhoz van a legnagyobb kedvem.

Az idősebbik Szakáll nagyokat bólintva hallgatott. Csak néha rebegte könnyei között:

- Mondtam én azt mindig Karcsinak, hogy az én öcsém a legbölcsebb, legkedvesebb a világon.

Sámuel hajnal felé fölébredt:

- Mi csikorog a háztetőn? - kérdezte nyugtalankodva.

Az öreg Szakáll csodálkozva kiáltott föl:

- A szélkakas! Hát már a mi öreg szélkakasunkra se emlékszel?...

„Majd le fogom onnan lőni, ha nem hágy aludni” - gondolta magában. De a szélkakas azért csak tovább csikorgott, mivel éppen erős nyugati szél fújt a tó felől.

A szélkakasok is mívelnek néha csodálatos dolgokat. Olyan tudós, vén szélkakas például már volt a világon - a nagyapám házán -, mely előre megjövendölte a szelet, de repülni csak egy szélkakas tudott, a szurdoki. Ez is csak akkor tanult meg, midőn két esztendő múlva kevesebb lett egy amerikai mintagazdasággal vármegyénkben. A két Szakáll a városba költözött, és az idősebbik, Mihály, öreges, dülöngő szarkaláb betűkkel másolt kegyelemből a vármegyének, míg Samu új vállalatokon törte az eszét.

Azon az éjszakán, midőn az öreg Szakáll Mihály egy kis motyóval a szekér saroglyájában, szégyenkezve, titkon elhagyta a régi falusi házat, nagy vihar kerekedett. És a viharban a szélkakas elröpült. Minek maradt volna meg helyén, midőn már senki sem volt többé kíváncsi a nyugati szélre!

(1904)

A holt asszony udvarlója

Mintha ma is látnám a löki grófok Tisza-parti omlatag, félig romba dőlt kastélyát és benne Korponai Gáspárt, Nagylelkű Fülöp, württembergi herceg huszárezredének egykori vitéz kapitányát, később a löki uradalom intézőjét. Olyan régi és olyan búskomor volt a Tisza-parti kastély, mint valami szomorú legenda; benne a lecsüngő bajszú, szálas intéző, aki kedvetlenül, szótlanul tett-vett a ház körül, és csak akkor gyulladt föl az indulat téveteg lángja szemében, ha makrancos lovat kellett megfékezni, vagy viharos időben csónakra szállva, átkelt a zajgó Tiszán. Igazi elátkozott ember volt, ott, a löki magányos kastélyban. A grófok évtizedek óta külföldön barangoltak, és tán régen túladtak volna az egész birtokon, ha nem éppen Korponai Gáspár benne az intéző. De hát Korponait régi bajtársi viszony fűzte a grófokhoz, Korponain nem lehetett túladni. Így aztán a birtok is megmaradt, és a szél kedvére fütyülhetett a régi kastély folyosóin: a barátság már arra nem kötelezte a grófokat, hogy kijavíttassák a félig romba dőlt lakot. Meg aztán Korponai se nagyon törődött vele, ha az eső befolyt a tetőn. Vendég úgysem fordult meg itt, neki magának nem kellett semmi. Hébe-korba szilaj lovain behajtott a közeli városba, és napszámban muzsikáltatott a cigánybandával. Hordószámra itta a bort, és semmi sem érdekelte az italon kívül. A városi gavallérok ilyenkor messze elkerülték a fogadót, hol Korponai tanyázott, mert az idegen mulató láttára éktelen dühbe gurult az elátkozott ember. Néhány szilaj párviadal, amidőn Korponai egy vérengző mészáros kedvével vagdalta össze ellenfeleit, félelmetes hírbe keverte a senkibarátja kapitányt. A fáradt vagy inni nem tudó cigányokat pisztollyal kényszerítette a további mulatozásra, a tükrök, bútorok ropogva törtek össze körülötte, míg a mulatság hetedik napján csillapult vad kedve, és szótlanul, búsan ült föl kocsijára, hogy hónapokig eltűnjön az emberek szeme elől. A falusi ispán, aki az uradalomból a városba járt, vállat vonva felelt ilyenkor a kérdezősködőknek:

- Nem csinál ez, kérem, semmit. De vajon mit is csinálhatna?

Tehát még a vidéki pletyka sem talált okot arra, hogy foglalkozhasson a kapitánnyal. Véres párbajai alkalmával kinyomozták a városka lovagias férfiai, hogy a mogorva intéző a legkorrektebb formák között válott meg tiszti kardbojtjától, sőt azt is mesélték, hogy éppen őrnaggyá való kineveztetése előtt hagyta ott a gyöngyéletet. Ugyanakkor, amidőn Leöky Illés gróf főhadnagy is kilépett az ezredből, és a grófné elhalálozása miatt búsan külföldre utazott. A halott grófnét nagy pompával kísérték a löki családi sírboltba, az érzékeny gróf ezt már be se tudta várni; Korponai kapitány tárgyalt a halottas emberekkel. Aztán ott maradott a kastélyban, miután az öreg Sárfay, az uradalom addigi igazgatója, agglegény létére megunta már az örökös lopást. (Csak azon csodálkoztak sokan a vármegyében, hogy Sárfay annyi esztendő alatt el nem rontotta a gyomrát. De hát nem rontotta el. A régi uradalmi embereknek jó étvágyuk volt.)

A Tisza-parti füzesek alatt éldegélt azután Korponai. A grófnénak emlékezetére gyönyörű kis kápolnát építtetett egy magas halomra. Valamikor dűlőút vezetett a halmon keresztül. Azt az utat elzáratta. Szomorúfüzekkel ültette tele a halmot, és tavaszi időben, állítólag a külföldön barangoló gróf rendelkezésére, pesti kertész jött a kápolna kertjének ápolására. Korponai mogorván utasította a kertészt:

- Aztán sok jácintot ültessen, barátom, mert a méltóságos grófné azt szerette.

Az esztendők még egy Tisza-parti omlatag kastély fölött is úgy repülnek el, mint bárhol másutt a világon. Az emberek itt is vénülnek, és a gyermekek születnek, mint ahogy a földből kibújik a fű, pedig senki sem parancsolja neki. A vármegyében is kezdték felejtgetni Korponai

szilaj tempóit. „Jó ember az, csak kicsit bolond”, mondogatták és többen a szomszéd birtokos urak közül barátkozni próbáltak a mogorva kapitánnyal. Mily nagy volt azonban csodálkozásuk, mikor Korponai szigorúan visszautasított minden barátságot.

Szklabonyai, a környék legvígabb embere, akinek már a neve említésére nevetésre görbült minden ajak még túl a Tiszán is, pláne „a barlangjában kereste föl a medvét”, mint maga később elbeszélte. A medve éppen, akár hiszik, akár nem, a kastély verandáján egy húros hangszert pengetett, és hozzá vastag hangján lágyan énekelt valamely német románcot. A tréfacsináló Szklabonyai bevárta a dal végét, aztán (híres volt arról, hogy egyszeri hallásra megtanult minden nótát) énekelni kezdte elölről a dalt... Korponai erre oly éktelen haragra gerjedt, hogy pisztolyt ragadott, és a vidám szomszédnak lóhalálban kellett menekülnie a kastélyból.

Máskor hadgyakorlatra vonuló huszárok jártak a környéken. Néhány idősebb tiszt, egykori bajtársai, fölkeresték Korponait az elhagyott tanyán. Estefelé szomorúan jöttek be lovaikon a városka fogadójába, ahol borozás közben elmesélték, hogy Korponai kapitány még mindig a régi álmodozó. Beszélgetés közben az egyik tiszt tudni vélte, hogy Korponainak tulajdonképpen a grófné törte össze pályáját: szerelmes volt a szőke, német grófleányba, és egyszer még a férjével, a duhaj Leöky gróffal is szembeszállt miatta. A gróf állítólag mámoros fővel inzultálta a törékeny asszonyt, és Korponai kapitány másnap kemény szavakkal támadt egykori barátjára. Meg is verekedtek, de senkinek sem jutott eszébe egy pillanatig is meggyanúsítani a szelíd grófnét és a marcona kapitányt, aki különben továbbra is a legjobb barátságban maradt a grófékkal. Míg Illés gróf lovait futtatta, vagy színészleányok után futkosott, vagy vezérkedett a rengeteg ivásokban, amelyek abban az időben kaptak lábra az ezredben, a kapitány német regényeket olvasott föl a kis grófnénak, és sohasem engedte unatkozni. Bolondság, de igaz, mesélték az egykori bajtársak, hogy ma is kardjuk hegyére tűznék azt, aki az immár halott grófnét és az elvadult Korponait meggyanúsítani merné. Inkább olyan volt közöttük a viszony, mint mikor egy öreg bátya szelíd tréfákkal mulattatja a kis húgát...

A szürke hajú lovastisztek továbbvonultak a környékről, és bizonyára nem gondoltak arra, hogy az ártatlan beszélgetésből, amelyet egykori bajtársukról folytattak, mi mindent talál ki a vidéki pletyka.

Aha, most már világosnak tetszett a Korponai kapitány életének a titka, eloszlott a köd, amely eddig rejtélyesen fogta körül a zord gazdasági intéző alakját. Tehát azért él magában elvonulva a kapitány a félig romba dőlt házban, mert ott van a holt asszony. A holt asszonynak udvarol ő ott egész nap, és talán mulattatja is, mint hajdanában...

Nevetséges, ámbár könnyen megérthető, hogy a vármegye minden szenzációját elfelejtette az emberekkel ez a különös és titokzatos viszony, amely Korponai kapitányt fűzte a holt asszonyhoz. Még a kis Szokoli Erzsi is hiába szökött meg ebben az időben...

- Eh - legyintett Szklabonyai -, hát olyan nagy dolog az, ha egy leányka megszökik? De olyant még a dédapám sem pipált, ami ezzel a fránya Korponaival van. Egy holt asszonyt szeretni, aki se a felesége, se a szeretője nem volt... Ámbátor, az ördög tudna eligazodni azon, hogy hát mije is volt Korponainak a grófné!

Hát mije is volt? Sokan még emlékeztek a tíz esztendő előtti temetésre. A szálas huszárkapitánynak olyan fehér volt az arca, mintha ő volna a halott, akit temetnek. A grófnét ezen a vidéken senki sem ismerte, mert valahonnan Ausztriából hozta őt a gróf, hogy két esztendeig vándoroljon vele egyik garnizonból a másikba. A kis grófné nyilván megunta a vidéki huszárhelyőrségek duhaj, mulatós életét, megunta a nagy kutyákat, a szilaj lovakat, és tán már a Korponai tréfáin sem tudott nevetni: - és egy reggel fehér port ivott pohárból... Hogy volt,

hogy nem volt, ki tudná? Egypár szürke hajú lovastiszt még emlékszik rá, a férje legjobb esetben tán megőrizte a karikagyűrűjét - de az udvarló, a hűséges kapitány, egészen megmaradott. És esténkint talán, mikor senki sem látja, a régi német regényeket újra meg újra fölolvassa az elhagyott házban egy fotográfiának vagy csupán az emlékezésnek?...

A véletlen, ez a nagy színpadi rendező, úgy akarta, hogy Korponai kapitány éppen ebben az időben hajtott be tizenhat markos, irlandi ügetőin a városkába, ahol a fogadóban szokott félesztendei mulatságát rendezze. Hohó, gondolták az emberek, nem duhaj virtuskodás ez, hanem halotti tor a grófnéért. A kíváncsiság még a gyávaságot is lebírja, és a gavallérok, akik eddig csupán tisztelettelteljes távolból szemlélték a mogorva kapitány mulatozását, most megtöltötték a fogadót, és jelentősen integettek egymásnak, mikor Korponai fél lábra állította a cigánybandát.

- Kezdi már - suttogta Szklabonyai az étterem sarkában, ahonnan az intelligencia a mulató Korponait szemlélte -, kezdi már, mert nyilván üzenetet kapott a másvilágról. A halott mulatni akar, hát Korponai uram mulat helyette. Hanem annyit mondhatok, hogy mulatós kis dáma lehetett a megboldogult.

Az arcok mind nevetésre görbültek. Ennek az ördöngös Szklabonyainak elég megszólalni, hogy még a haldokló is fölkacagjon.

Korponai kapitány kivételesen nem sokat törődött az „idegen" vendégekkel, az aggodalmaskodó fogadós is hiába dugdosta be fejét az ajtón: Korponai nem kötött vele alkut a fogadó egyheti bérletére. A kapitány lehajtott fővel, komoran ült helyén, talán azt se hallotta, hogy neki muzsikálnak.

- Megjuhászodott már Korponai uram - vélték a sarokasztalnál, és az intelligencia csendesen kászolódott hazafelé. Az érdekes fenevad nem mutatkozott.

Éjféltájban már csak Szklabonyai ült a helyén, és a borosüvegekhez beszélgetett. (Hiába, bort nem tud inni a tót, csak a pálinkához ért. Viszont igaz, hogy Szklabonyainak már a nagyapja is itt lakott. De hát origóra mégiscsak tót volt őkelme.) Nagyokat nevetett a kis szürke hajú ember, és sorban szólongatta a butéliákat:

- Hát nem bolond ez a kapitány - mondd csak, barátocskám. Lehetne neki felesége, barátja, annyi, ahány ujja vagyon, még a lábán is, aztán nincs senkije, olyan, mint egy kivert kutya. Kiért, miért? Egy bolondos ideálért, egy szegény halottért...

Vagy talán nem is volt olyan nagyon részeg a tréfacsináló Szklabonyai. (Sohasem lehetett rajta eligazodni.) Jól látta ő, hogy Korponai, mikor egyedül maradtak, fölállott az asztala mellől, és közeledett a sarokba. Ott összefonta a karjait, és úgy hallgatta a szürke hajú kis ember motyogását.

Egyszerre aztán a Szklabonyai vállára tette a kezét.

- Hallja az úr - kezdte -, én az urat egyszer megsértettem. Most bocsánatot kérek az úrtól. Egyúttal pedig meghívom, látogasson meg. Nagyon szívesen látom. Nem lesz bántódása.

Szklabonyai fölemelte a fejét. Ravasz, szürke szemében fölcsillant a malícia:

- Nono, kapitány úr, csak ne hamarkodjuk el a dolgot... Hátha éppen gitározik akkor, mikor megyek?

Korponai mogorván biccentett:

- Biz az meglehet. Hanem hát a látogatásnak az idejét én határozom meg. Mehetünk mindjárt, ha akarja.

- Mindjárt? Éjszaka? - mormogta a vármegye tréfacsinálója.

- Talán csak nem fél tőlem? Korponai mindig úriember volt.

- Félni éppen nem félek! - dünnyögte Szklabonyai, és kidüllesztette a mellét. - Vajon mitől is félnék?

- Igaza van. Akkor indulhatunk.

A kocsi a fogadó ajtaja elé gördült, a fogadós kocsijára a cigánybandát pakolták föl. Szklabonyai értelmetlenül bámulta a készülődést.

- Cigányt viszünk?

- Persze, anélkül nem lehet mulatni - felelt a kapitány. - Itt sok mindent beszélnek felőlem a városban. Lássa, hogy mi igaz belőle.

A két kocsi elindult a tavaszi éjszakában. Az irlandiak csakhamar messzire elhagyták a cigányokat, Korponai bizalmasan beszélgetett a csodálkozó Szklabonyaihoz:

- Látod, pajtás, engem itt rövidesen bolondnak tartotok. Pedig nem igaz ám. Én vagyok valamennyitök között a legokosabb ember. Én a szép lányokat szeretem. Van itt állandóan kettő-három a kastélyban. Azért nem lehet hozzám senkinek sem járni. Mit szólna a világ, ha megtudnák, hogy úgy élek, mint egy török basa? Bizony még az anyaszentegyházból is kiátkoznának.

A hűvös szél a magas tiszai töltésen, amerre a kocsi haladt, kifújta a Szklabonyai fejéből azt a kis mámort is, amely eddig benne kotyogott. Nini, gondolta a vármegye tréfacsinálója, nem is olyan bolond ez a kapitány. Vagy talán csak engemet akar bolonddá tenni?

- Hát avval a halottal mi van? - kérdezte.

- Mi volna a halottal? Meghalt, eltemették, punktum. Mi húsból, vérből valók vagyunk, pajtás. A Korponaiak nagy szoknyakergetők voltak mindig...

A vármegye esze hümmögött...

- Magam is ismertem egy bizonyos Korponai Györgyöt. Félelmes asszonycsábító volt.

- Talán éppen az öreg Korponai Ferenc fiát?

- Az lesz az!

Amíg a kastélyba értek, akkorára Szklabonyai már az atyafiságot is megállapította, amellyel a Korponaiakhoz van az ő családja.

Korponai kapitány nem tódított. A kastélyból világosság szüremlett ki az éjszakába, és három gyönyörű leányzó várta a vendéget. Csinosan föl voltak öltözve. Az egyik, egy cseresznye-ajkú, barna, durcásan megkérdezte:

- Nini, hát Erdős Palit nem hozták ki?

- Teringettét - kiáltott föl az öreg Szklabonyai. - Hát azt honnan tudjátok, hogy Erdős Pali a világon van?

A cigányok már stimmeltek odakünn a másik szobában, ezüstvedrekben vonult föl az asztalra Frankhon bora...

- Én itthon szoktam mulatni - mentegetődzött nevetve a kapitány. - Legalább nem szólja meg senki sem az embert.

A kapitány inasa, egy őszbe csavarodott vén huszár, sarkantyúpengetve jelentette:

- A morék mit kapjanak, tekintetes úr?

- Adjál nekik a tokaji aszúból, szolgám. És egy malacsonkát is mindegyiknek.

- Hüh! - kiáltott föl megrökönyödve Szklabonyai. - Be jó, hogy a grófok külföldön laknak...

Korponai kapitány megnyugtatta:

- Kérdezd meg, pajtás, az öreg Sárfayt, az szekérszámra hordatta el a pincéből a százforintos butéliákat...

A leányok énekelni kezdtek, és a cigányok belemuzsikáltak az öreg Szklabonyai fülébe. A vármegye esze ekkorára már azt is elfelejtette, hogy egy halott grófné is vagyon a világon... Korponai kapitány karjára kapta az egyik leányzót, és úgy megforgatta, hogy csak úgy repült.

- Pajtáskám - rebegte meghatottan Szklabonyai János -, én akár minden héten eljövök ide a kompániádba.

- Csak akkor, pajtás, ha hívlak. Mert hátha éppen gitározni találnék.

A Tisza felől már a hajnal fehérlett, a leányok szilaj tánca, csengő éneke csendesebbé vált. Korponai uram észrevétlenül elhagyta a szobát.

Az öreg Szklabonyai később, mikor friss levegő miatt a szabadba ment, úgy hallotta, mintha valahonnan gitárhangokat sodorna felé a szellő... De hiába figyelt e hangokra. Nem tudta kivenni, hogy honnan jönnek. De az is lehet, hogy csak a szél játszott vele.

Nem sok idő múlott el a Tisza-parti mulatság után. Bezzeg nem emlegette most már senki sem a halott grófnét és álmodozó imádóját! Korponai kapitány a vármegye legokosabb embere lett, akivel mindenki szeretett volna jó barátságba esni. De többé még Szklabonyait sem hívta magához.

Ősz felé híre futamodott, hogy agyonlőtte magát egy éjszaka. A híres szép leányoknak híre-hamva sem volt a kastélyban. De még a pincékben sem volt nyoma a nevezetes dorbézolásoknak. Az uradalom szénája pedig rendben volt, egy szalmaszál sem hibázott.

Ezen azután gondolkozóba estek az emberek is. Hová lettek a titokzatos szép leányok? Meg aztán csak valami nyoma maradott volna a hűtlen sáfárkodásnak?

Sokan nem is hittek a tréfacsináló Szklabonyainak. Lehetséges, hogy csak kigondolta az egész éjszakai vendégeskedést, és Korponai mégiscsak az után a halott asszony után ment el, akit oly sokáig mulattatott. Némelyek, akik hittek Szklabonyainak, azt vélték, hogy az az éjszakai dáridó csupán egyedül annak a holt asszonynak a jó hírnevéért volt. Hadd higgye a világ, hogy Korponai Gáspár céda törökbasa, aki dehogyis tudna élni vagy meghalni egy holt asszony miatt. Akárhogy volt, akármint volt, a holt asszony mogorva udvarlójáról sokáig beszéltek vidékünkön.

(1904)

A babonás ing

Amint az aranyér fut a sziklában - néhol elbúvik, majd máshol ismét föltűnik a bányász szeme előtt -, úgy húzódnak egyes legendák, babonás történetek némely magyar famíliák történetében; nemzedékről nemzedékre, évszázadról évszázadra futnak a megjelöltek után a babonák, átkok, legendák. Nincsen is olyan régi magyar família, amelyiknek valamely legendája ne volna. Középkori kastély nem képzelhető kísértet nélkül, várkút visszhang nélkül és régi família babona nélkül. Mennyi hazugság, hiú képzelődés fűződik egy-egy ócska mentéhez, rozsdás kardhoz vagy asszonyi násfához, karkötőhöz! A régi családi ékszereknek, viseltes ruháknak, pipáknak, csizmáknak a kegyeletes unokák nagy jelentőséget tulajdonítanak. A Zathureczkyek családi múzeumában - ilyen is volt! - a nagyapám még látta azt a gombot, amely gomb a Toldi köpönyegén volt, s amelybe Nagy Lajos király kapaszkodott valahol Olaszországban, egy folyóba esvén... Hogy került a gomb a Zathureczkyek múzeumába? Ki tudná? Ilyenféle gombja volt minden jóravaló magyar famíliának; eltekintve attól, hogy a szék, amelyre leültünk, háromszáz esztendőt nyekkent, az asztalnál középkori lovagok ittak még valamikor, és az ágyban bizonyára Rákóczi Ferenc hált, vagy erre utaztában a szép fehér arcú Mária Terézia, bár e nagyszerű, hatalmas testű asszony Kismartonnál sohasem volt beljebb az országban. (Oda is az Eszterházy kedvéért ment. Eszterházy csak egy volt Magyarországon.) A ládák, szekrények tele vannak csipkékkel, amelyeket olyanok viseltek, kik már régen porrá váltak, és a férfiszobákban dohos íráscsomók, zsíros kutyabőrök és mindenféle oklevelek beszélnek a família nagy kiterjedésű birtokairól, várairól. Az ember, ha olvassa ezeket a fakult írásokat, azt hihetne, hogy a régi királyok egyebet sem tettek, mint hol elvették, hol visszaajándékozták híveiknek a földi javakat. Egy bizonyos turcsai puszta, két holt-Tisza között egy századon át egyebet sem tett, mint folyton gazdát cserélt. Nincsen olyan jóravaló família, amelynek egykor birtoka ne lett volna Turcsa. A régi vármegye öregemberei még használták is e szólás-mondást:

- Még csak Turcsa sem volt sohasem az övék!

Ami annyit jelentett, hogy igen alpári nemzetségről volt éppen szó. Turcsa kézről kézre járt. Az ördög tudná, hogy manapság kié. Csak annyi bizonyos, hogy volt mindenkié, mint valamely céda asszony.

Az volna a világ legmulatságosabb könyve, amelybe összegyűjtenék magyar famíliák régi babonáit, legendáit, anekdotáit. A Habsburgok például a házasságaik által lettek szerencsések, míg a Szentábrányiak - ez a különbség a két család között - a házasságban voltak szerencsétlenek... A nagyszámú Kállayak még ma is tartják, hogy lovagol valami négyszáz esztendeje egy fehér köpönyeges, fekete paripájú Kállay, akinek megjelenése halálesetet jelent a családban. A Komoróczyak egy dédanyjuk fehér papucskáját őrizgetik, és ha családbeli leány oltár elé lép, azokat a babonás papucskákat veszi föl liliom lábára; míg a Farudi Gaál famíliában van egy csipkés, ósdiságtól sárga, elrongyolódott ing, amely az asszonyokat megóvja minden bajtól, betegségtől. Hordják is hűségesen, különösen a fiatalasszonyok.

Lovas ember viszi egyik faluból a másikba; az asszonyok borzongva veszik habfehér vállukra, kívánatos testükre a babonás inget. Jó ez az ing mindenféle baj ellen. Még a férfiak is hűséggel maradnak abban az időben, amikor az inget hordják az asszonyok. Valami régi bűbájos találta ki: szépíti a testet, illatossá teszi a bőrt, és gömbölyded idomúak lesznek a véznákból e csodaszer érintésére...

- Bolondság - mondották a Farudi Gaálok, amikor a lovas embert udvarukba benyargalni látták. - A fiatalságot mégsem adja vissza az a híres ing... Márpedig az fontosabb mindenféle asszonynál.

Igaz, igaz... Az arcon jelentkező, eleinte pókháló finomságú, később zsineg vastagságú jelek, az égből a hajra hulló hó, a szem tükrét elhomályosító őszi köd ellen az ördöngös ingnek nem volt semmiféle szere. A rossznyelvű, vén-kutyakedvű Gaál Tóbi Geszteréden így szólt egyszer kemény télen:

- Mi az ördögöt használ most nektek az ing, mikor ilyen hideg van?

Ki tudná, hogyan értette a rejtélyes Tóbi a föntebbi szavakat, csak annyi bizonyos, hogy a Gaálok utánamondták, emlegették. Deák Ferenc se volt valami ostoba ember, de hát ő még azt se tudta, hogy van-e ingük a Farudi Gaáloknak. Azt talán hallhatta, hogy egyiknek-másiknak nincsen bundája, csizmája, de az ilyesmi jobb családokban is előfordul. Ám akármerre dűl a világ, az asszonyoknak mindig meglesz az a híres ingük, amely jeles csipkéivel, finom kelméjével, hattyúpehely könnyűségével még az öregeket is megszépíti.

- Kár - mondta némelyik öregedő kacér Gaálné -, hogy mindig csak a Gaálok láthatják azt az inget... Nincs is benne semmi hasznunk. A világ öregnek, csúfnak lát, pedig titkon még fiatalok és szépek vagyunk.

Régi nóta, hogy az asszonyok mindig másnak akarnak szépek lenni, mint akit erre kirendeltek. A csizmaszagú, pipázgató és falusi Gaáloknak tán még az is mindegy volt, hogy szépek-e az asszonyaik vagy csúnyák.

Látszólag nemigen törődtek a dologgal. A börkönyi komposszesszor, Gaál Gyula egyszer még azt sem vette észre, hogy a felesége már harmadik napja viseli a nevezetes inget. Meg is haragudott a menyecske, hogy zengett bele az egész ház... Kényeskedett, pörölt, sírdogált: hisz a falusi asszonyok kacér mesterkedései, apró furfangjai, praktikái nagyon különböznek a városi hölgyek rafinált cicomájától, túlzásba vitt, erkölcstelen tetszelgésétől. Falun kell, hogy egy új szalagot is észrevegyünk és méltányoljuk a hölgyek hajában, amíg a városban azon se kell meglepődni, ha naponkint más színű fejkoronával látjuk imádottunkat. A tunya Gaálok pedig már a babonás inget sem akarták valami nagyon észrevenni... Tóbiás máskor ezt mondta:

- Egy igazán kedves, fiatal hölgyecske mindenféle boszorkányság, így például még ing nélkül is hatással lehet a férfiakra. Míg azonban az öregek már akármit fölvehetnek magukra.

A Tóbiás mondásai pedig olyan természetűek voltak, hogy nem maradtak meg azon a helyen, ahol kimondattak. Talán még a verebek a kukoricagóré eresze alatt se figyeltek egyébre, mint csupán arra, amit a nagy eszű öregember elmond napjában. De ha a verebek nem is figyeltek, a szomszédok bizonyosan meghallották - elég hangosan beszélt Tóbiás úr -, és pár nap se telt bele, már a vármegye túlsó felében emlegették, hogy mit is mondott az öreg Gaál... Csakugyan tőle indul-e ki, avagy csupán a divat szeszélye hozta úgy, a hangulat a nagyszámú Gaál famíliában erősen az asszonyok ellen fordult. Némelyik Gaál elkezdte emlegetni, hogy tulajdonképpen az asszonyok okai a hajdan jeles família elszegényedésének, pusztulásának. A romlásra mindig könnyű okot találni, különösen egyszerű az asszonyok selyemviganójában megbotlani. Az ő csapodárságuk, kacérságuk már nagyobb famíliáknak is nyakát szegte.

- Különösen az az ördöngös ing - mondták a Gaálok. - Ugyan mire nekik szépeknek lenni. Nekünk elég szépek úgy is, boszorkányság nélkül!

Kavargott, kavargott a harag abban a nagy üstben, amelyet közvéleménynek neveznek. Abban az időben nyúlt hozzá egy bizonyos Gaál az árvapénzekhez, míg egy másiknak hadnaggyal

elszökött a felesége hazulról. A tunya, falusi Gaálok elkeseredve hallották a híreket a família újabb romlásáról. A kiföstött arcú, öregedő Gaál asszonyokra haragosan nézegettek a férfiak, akik eddig valami nagyon nem is gondolkoztak az állapotokon. Az asszonyok rossz szokásai, múltban elkövetett ballépései egyszerre eszükbe jutottak. A csendes Gaál Gyula, aki egy héten egyszer ha felkelt a kályha mellől a karosszékből, minden különösebb ok nélkül megverte a feleségét. Gaál Tóbiás átkiabált otthon a szomszédokhoz:

- Minden bajt, bánatot az asszonyok zúdítottak ránk. Nem tudtak abba belenyugodni, hogy egyszer nekik is meg kell vénülni.

A szép és kacér menyecskék meghökkentek a férfiak felzúdulására, de az inget nagy titokban még mindig elküldötték egymásnak... Annak, akinek éppen szüksége volt rá: hódításra, cselre vagy tréfára... A palkonyai Gaál Mihály csípte el azt az öreg cigányasszonyt, aki kacér feleségének nagy titokban a Gaálnék ördöngös ingét hozta.

- Neked akartam tetszeni - búgta ravaszkodva a menyecske.

Gaál Mihály azonban, aki már akkoriban éppen fülig volt adósságban, és gyakori vendége volt a végrehajtó, elkeseredésében nagyot dobbantott sarkantyús csizmájával.

- Ördögbe! Nekem e nélkül a varázsszer nélkül is tetszettél eddig, kígyó! Tűzbe veled, te átkos rongy.

Így kiáltott fel, és a varázslatos inget, amelyet évszázadokig viseltek liliom testükön a babonás Gaálnék, amelynek minden csipkedarabjához, kacér fodrához valamely pikáns emlék tapad - a tűzbe vetette. Nagyot lobbant a finom jószág. A kéményen bedúdolt a szélvihar, mintha ezer ördög törekedne kifelé onnan a tűzből, és azóta nem szépek a Gaálnék. Még leánykorukban csak megjárnák, de menyecskekorukban egyszerre megcsúnyulnak, megvénülnek. Hibázik nekik a babonás ing.

(1904)

A régi asszony varázsa

A tiszadadai Zathureczky kastélyban volt, vagy talán még most is megvan egy olajfestményű kép, amely egy régi, nagyon szép asszony képe. Más régi piktorok is festettek szép asszonyokat (utóvégre mi ihlesse meg a festőművészt, ha nem egy szép asszony?), de az ismeretlen piktor képe még a nagy művészek vásznai között is kiválnék. Egy ragyogó szemű, meztelen nyakú, barna asszonyka néz rád hamis mosollyal a megfakult rámából. A szeme, a haja, az arca tán nem is olyan rendkívüli, de a mosolygását még nem láttam viszont földi nő arcán. Ha akarom, csábító e mosoly, ha akarom, bánatos ez a mosoly. A mosolygásnak minden változata benne van: a szomorúságtól a kacérságig, aminthogy a legszomorúbb asszonyok se mosolyognak másért, mint kacérságból. Gyerekkoromban sokszor elnézegettem a mosolygó régi asszonyt a kanapé sarkából, s a különböző mesék, amelyeket az egykori asszonyról hallottam, zűrzavarosan, fantasztikusan maradtak meg az emlékezetemben. Mert mindenki másféle mesét tudott Lehóczkynéről - így hívták egykor a kép eredetijét. Öreg emberek, öreg asszonyok laktak a kastélyban, akiknek egyéb dolguk sem volt, mint naphosszant mesélgetni. Talán itt, a komor, nagy házban, melynek ablakaiból a tiszai füzeseket láttam kivirágozni húsvét reggelén, vagy őszi alkonyattal a szemhatáron úszó felhőket kísértem tekintetemmel, mint megannyi piros köpönyeges lovagokat, akik nyargalnak a szél szárnyain - itt a lobogó, pattogó tüzű öreg kályhák körül, ahol gyermekkorom különös öreg bácsijai és rendkívüli fehér hajú nénikéi üldögéltek, itt hallottam a Lehóczkyné történetét?... Egy nesztelen járású, fehér bajuszú inas mindennap megtörölte a képet, és az ebédlő nagy tölgyfa asztalánál Zathureczky Mihály - az öreg Mihály bácsi - esti poharazás közben néha fölvette a karos gyertyatartót és új vendégét a sarokszobába vezetve, megállott a régi kép előtt...

- Ez a kacér asszony volt az okozója annak, hogy a Zathureczkyek elveszítették rengeteg vagyonukat, amely vagyon körülbelül egyötöd része volt az ország területének.

A régi szép asszony nyugodtan mosolygott alá a képről, és csipkés ruhájából kivillant hófehér válla. És ragyogó szemével inteni látszott az idegen vendégnek, mintha azt mondaná: „Ne higgy az Öregnek, mert hisz hideg, szeles, őszi napok járnak, s az öreget köszvénye kínozza."

Máskor, ha Mihály bácsi a káromkodás helyett mást is beszélt, és köszvényéről megfeledkezett, még fehér bajuszát is kipödörte, hamisan vágott ravaszkás szemével vendége felé:

- Nemde, becses kis kutya lehetett egykoron Lehóczkyné? Fiatalkoromban magam is szerelmes voltam belé - persze csak a képébe. De hát ez olyan betegség volt, amelyen családunk valamennyi férfitagja keresztülesett. Csak a szegény Gyurira volt végzetes lefolyású, az megbolondult a Lehóczkyné képétől...

Mihály bácsi elgondolkozott, és búsan fűzte tovább:

- Azt gondolta a szerencsétlen, hogy Lehóczkyné éjjelente megelevenedik, és leszáll a képről: végigjárja a szobákat, és órákig ül az ágya mellett. Pedig talán már egy porcika sem volt meg akkor a nevezetes asszonyból...

A régi asszony a megfakult rámák közül ilyenkor is mosolygott, csak hogy csupa kacérság, titokzatosság volt most a mosolygásában. Mintha mondani akart volna valamit.

- Ki tudja?... Ki tudhatná, hogy nem volt-e igaza a szegény Gyurinak?

- Akkor száműztük egy darab időre Lehóczkynét a kastélyból - folytatta Mihály bácsi -, de szegény Gyurin már ez sem segíthetett. Egy éjjel felkelt, és elindult Lehóczkyné után. Hetek

múltán fogták ki a holttestét a halászok a Tiszából. Komoróczy Gábor pedig, aki, mert unokája volt Lehóczkynének, ajándékba kapta tőlünk a képet, ugyanakkor visszaküldte azt hozzánk. Írta, hogy amióta a babonás képet a szobája falára akasztotta, azóta se álma, se étvágya nincs. Éjjelente pedig olyan zörgés van a házában, mintha egy tucat kísértet zörgetné láncait... Így jött vissza Lehóczkyné a Gyuri temetésére.

Mihály bácsi letette a karos gyertyatartót:

- Ami pedig most következik, az bolondság... Messzi vidékről összegyülekeztek az emberek a Gyuri öcsém temetésére. Utóvégre még a haragos atyafiakat is kiengeszteli, ha élete virágjában pusztul el egy olyan szép legény, mint amilyen Gyuri volt. De mégis legjobban a lányok, menyecskék siratták meg. Úgy sírt itt mindenki, mint a záporeső. A szép özvegy Nagyfalusyné, aki Nagyfaluból hajdanában mindennap küldözte lovas emberrel a levélkéit Gyuri öcsémhez, keserves haragjában az öklével fenyegette meg a Lehóczkyné képét.

- Elvetted a vőlegényemet! - kiáltotta zokogva. - Miért vetted el, mikor te már úgysem szeretheted? Szépen festett karod, vállad mégsem ér tán annyit, mint az én két meleg karomnak ölelése, az én számnak csókja?... Pusztulj el, gonosz kísértet!

Így kiáltott szegény kétségbeesett asszony, és pisztolyt rántott elő a köntöse zsebéből. Aztán belelőtt a képbe, oda, ahol a föstött asszonynak a szíve tája van. (A vászonon esett lyukat később befoltozták.) A pisztolydurranásra megrázkódott a kép, a bezárt koporsóból pedig, amely itt volt ravatalra téve a sarokszobában, fájdalmas, nehéz sóhajtás hallatszott...

A falusi doktor, akit a koporsóból hallatszott sóhajtásra figyelmeztettek, azzal nyugtatta meg az atyafiakat, hogy a vízbe fúlt ember felpuffadt testéből szállott el a bennrekedt levegő. Az okozta a különös neszt.

Aztán elindult a temetési menet a Pogányhalmon levő családi kripta felé. Énekelt a kántor, a pap szórta a szentelt vizet, a harangok három faluban szóltak. Túl a Tiszánról, a kegyurasági templomból idesodorta a víz felett járó szél a harangok kongását; Nagyfaluban pedig mintha sírtak, keseregtek volna a harangok... Hisz az árván maradt menyasszony harangjai szóltak ott!

Vitték a koporsót a Pogányhalom felé. Az atyafiak, jó barátok halkan beszélgettek a különös esetről. Ott volt a híres Szklabonyai is, a vármegye esze, aki sehogy sem tudta megérteni a dolgot:

- Érthetetlen - mormogta. - Hogy egy sáros lábú parasztleány elveszi néha a férfiú eszét, az még csak meglehet. De hogy egy királyné, aki föstve vagyon, hogy tudna megbolondítani egy kondást is, az mégse lehet. Hogyan érthette volna meg a többi az esetet, ha még Szklabonyai se lelt rá magyarázatot. Ha pedig valaki el tudott volna igazodni a dolgon, az egyedül ő volt. Bolondság, bolondság - a halál mindig rejtélyes marad előttünk, élők előtt. Hiába forgatjuk jobbra-balra a halottaknak a dolgát. Csak ők tudnának feleletet adni a rejtélyekre, amelyek utánuk itt maradtak, ők pedig hallgatnak. A vén koldus csontkoponyája, akit az árokparton földeltek el, nevetve olvashatná a világ valamennyi bölcsének írásait. Csak egy bölcsesség vagyon: a halál. De ezt se az emberek találták ki...

Kora őszi alkonyat volt. A Pogányhalomról visszanézve, a kastély vérvörös fényben ragyogott a Tisza partján. Nagyfalusyné, aki az én karomra támaszkodott, egyszerre felkiáltott:

- Nézd, bátyám! Mi lehet az a fehérség ott, a kastély sarokablakában?... Mintha valaki odakönyökölne az ablak hídjára, és onnan nézné a temetést.

Hiába erőltettem meg a szemem, nem láttam semmit a mondott helyen.

Visszafelé jövet mind nyugtalanabb lett az asszony.

- Ott pedig van valaki - mormogta. - Biztosan tudom, ott könyököl valaki az ablakban, és néz ide. Valami asszonyféle lesz... Talán csak nem Lehóczkyné?...

- Képzelődés - feleltem. - Hagyjatok már békét azzal a Lehóczkynéval. Lehet, hogy a maga korában veszedelmes teremtés volt, de most már csak meghalhatott száz esztendő alatt. Valami szolgálólány lesz ott, ha ugyan van ott egyáltalán valaki.

Hanem a szegény menyecskét nem lehetett megnyugtatni. Kimeresztett szemmel bámult a kastély sarokszobája felé.

- Ott van - rebegte eszelősen -, biztosan tudom, hogy ott van.

Mikor a kastély udvarára értünk, akkor felkiáltott:

- Most eltűnt! - kiáltott fel. - Visszahúzódott a kísértet.

Halálsápadt arcán nagy cseppekben folytak végig a könnyek.

- Beteg vagy, húgom. Meg kell nyugodnod. Nincsenek kísértetek.

- Hát akkor ki vette el az én szegény Györgyömet? - fakadt ki keservesen. - Nem-e kísértet babonázta meg, nem-e ő csalta magához a másvilágra?

...Sokáig beteg volt azután a szegény asszonyka a temetés után. A nagyfalusi kúriában egy búskomor, szomorú asszony járt-kelt, mosolyogni többé senki sem látta. Szépsége, fiatalsága lassan elröpült tőle, és többé senki sem tudta visszahozni azt. Lehóczkyné se árt többé senkinek, legfeljebb az ilyen süldő kamaszok felejtik rajta a szemüket, mint ez itt...

Mihály bácsi barackot nyomott a fejem búbjára, és a karos gyertyatartóval kezében, indult kifelé. A kép pedig kacér mosollyal nézett az öreg után, és titokzatosan látszott mondani:

- Csak ne volnál olyan öreg, Mihály bácsi. Csak ne bántana a köszvény, csak fiatalabb volnál...

Mihály bácsi kilépett az ajtón a világosságra, és a ragyogó szemű Lehóczkyné eltűnt a sötétségben.

(1904)

A megye vizslája

Nem tudom, ma is annyi-e a kutya a vármegyénk házában, mint abban az időben volt, mikor én szolgáltam a megyét - de ha véletlenül megvolnának még a kutyák és gazdáik, az utóbbiak bizonyosan emlékeznének az öreg Hubalaira és még öregebb vizslájára, Johannára. Mert ez a Johanna nem is volt már kutya, inkább valami eszes, megfontolt teremtés, aminthogy Hubalai János sem volt öreg hivatalnok, illetőleg kis fizetésű megyei írnok, hanem valami fehér szakállú, vagyonos gavallér, aki unalmában szolgálja a vármegyét. Mintha csak éppen azért járt volna a megyeház tintapecsétes, nagy szobájába, mert társaságban jobban esett még a pipázás is. Meg aztán volt valakivel elbeszélgetni az időt... Johanna sem unatkozott egymagában otthon. A megyeház gyepes udvarán egész kutyafalka csaholt, ugrándozott délelőttönkint. Míg délután a rabok nagy lelkesedéssel mosták a kerekes kútnál a kutyákat. A folyosó ablakaiból ilyenkor pipázva nézték az állapotot a kutyák gazdái, és Szirnyák Mihály, a várnagy, agarászostorral kezében tartott rendet a kutyák között...

Minden csak divat. A kutyák is az öreg Hubalaival jöttek divatba.

A megyei urak, amikor otthagyták az ősi Nagykállót és benne az öreg vármegyeházát, mindenképpen azon voltak, hogy mentül jobban lenézhessék az új megyei székvárost, a gyorsan meggazdagodott Nyíregyházát.

Hiába, Kálló csak Kálló volt. Benne minden kődarab, minden ház a régi vármegye dicsőségét hirdette. A megyeház kapuján még ott voltak nyomai a hajdani restaurációk fokosainak, és a dohos folyosókon régi alispánok képei függtek.

A visszhangos kapuboltozat alatt még hallatszott a pandúrok sarkantyúinak pengése, és a megyei urak négyes fogatai dübörögve fordultak be az udvarba.

A nyíregyházi porban pedig elszürkült az egész régi dicsőség. Hiába hordták sárga csizmaszáraikat és tollas kalapjaikat a megyei urak. Még a hajdúk sarkantyúja is másképpen pengett itt. Szürke por, közöny és fumigálás fogadta a szegény megyét a gazdag városban. Akkor kezdett el Hubalai János vizslakutyájával járni, és a vármegye urai mihamar követték példáját.

Nem volt valamirevaló megyei tisztviselő, akinek kutyája ne lett volna. Hja, a kutya is valami. Legalább annyi, hogy dokumentálja a régi uraságot.

A megyeház folyosóin ott barangoltak a kutyák. Volt közöttük mindenféle fajta. A kis termetű, őszbe csavarodott főnótárius egy borjúnagyságú bernáthegyit tartott az előszobájában, míg Szamosi bácsi, a nagy, mahomet árvaszéki elnök köpenyzsebéből egy ökölnyi kis ebecske nyújtogatta ki a kormos orrát. De hát a legkitűnőbb kutya mégiscsak az öreg Hubalai Jánosé volt, Johanna, a vén, kitanult vizsla, amelyről legendák keringtek a vármegyében. Okossága, ravaszsága és hűségessége még az öreg Hubalait is irigyelt férfiúvá tette, pedig hát az, valljuk be, csak olyan legenda volt, hogy az öreg a pipázás kedvéért járt az írnoki szobába. Járt bizony ő másért is...

A sárga, lompos vizsla, amely álmosan hunyorgatva, lomhán ődöngött az írnoki szoba körül, a legelső volt a megye kutyái között.

Mintha a régi, letűnt uraságot szimbolizálta volna a vén vizsla, amelyet tiszteletteljesen simogatott meg mindenki.

Még Szalontai uram is, az „utolsó” alispán, ha végigment a folyosón, jókedvűen csettintett az eb felé. Johanna egy unatkozó vénember lustaságával emelte föl fejét az alispán hízelkedésére, és megtört fényű szemében a hűség és alázat látszott. Szalontai uram benyitott az írnoki szobába, és a füstfellegben ülő Hubalai Jánoshoz így szólt:

- Hubalai bácsi, tán beteg a Johanna?

Az öreg írnok lassan fölemelkedett, és kidöcögött a folyosóra. Itt is, amott is megnyílt egy ajtó, és Hubalai intett a kutyának:

- No, mi bajod van, hékás?

Johanna megnyalogatta a gazdája kezét.

- Azt hiszem, szeretne a pajtások közé, az udvarra menni - folytatta Hubalai.

Kinyitotta az udvarra vezető ajtót, és Johanna engedelmesen kiment. Az ablakból utánanéztek.

- Nini, a kúthoz megy - mondogatták. - Bizonyosan szomjas.

De hát ezt még más kutya is utánacsinálhatta könnyen Johannának. Az ő szerepe az utcán kezdődött, amikor délben és estefelé a városi főutcán hazafelé ballagott az öreg írnok. Johanna ilyenkor oly szigorúan, lenézéssel és előkelőséggel ballagott a sárga csizmaszárak mögött, amelyek gazdája lábszárát födték, hogy a járókelők utánanéztek.

- A Johanna - mondogatták. - A megye vizslája.

Hubalai pedig ment, ment a főutcán. A lépései is ruganyosabbak voltak, mint egyébkor. Hisz bizonyos volt, hogy mindenki őket nézi. Kövér termetén megfeszült a ruha, és karjai, lábai, mint megannyi hurkák, lógtak. Tiszteletre méltó, fehér szakállát gondolkozva simogatta, és az öreg vizslára barátságos pillantásokat lövellt:

- Hm. Vadászni szeretnél, amice? - mormogta félhangon. - No, majd holnap talán...

A vizsla álmosan kullogott, se jobbra, se balra nem nézve, és ha gazdája szólt hozzá, fölemelte a fejét; az öreg szemében meglepetés látszott. Mintha azt kérdezte volna:

„Meddig bolondítjuk még a világot? Hisz mi sohasem vadásztunk.”

Majd ismerősök jöttek, és Hubalai félvállról szólt hozzájuk:

- Hallom, hogy kacsa van a kemecsei vizeken... Holnap megnézzük. Ugye, Johanna?

Az öreg vizsla ilyenkor bizonyos szégyenkezéssel hajtotta le a fejét, és kötelességszerűen csóválta farkát. Mit tehetett ő arról, hogy gazdája szerette volna elkápráztatni a világot?

Továbbmentek, egészen a város végére, ahol egy kis házban, annak is az udvarában, egyedül lakott Hubalai János. A városvégi, poros utcákon, ahol árok szegélyezi az utat, a vizsla letett eddigi magatartásáról, és előrefutva, pajkosan hempergett a porban. De még Hubalai János is másféle lett idekünn. Gőgös járása eltűnt, és csak totyogott, mint a többi vénember. Számolgatta az aprópénzét, és nagy aggodalommal nyitott be egy piszkos kis boltocskába, ahol vacsoráját megvásárolta. A komor boltosnéhoz hízelkedve szólt:

- Csak ne sajnálja, szép menyecske. Szegény Johannának is jusson valami...

A zsíros papirosokat Johanna vígan szimatolta, és az öreg írnok ravaszkodva nevetett rá:

- Örülsz, vén cimbora?...

És este, midőn a városvégi kis házikók népei kiültek a vadvirágos árokpartra, Hubalai János odatelepedett közéjük, és míg Johanna fejét lábára hajtotta, hosszan mesélt azokról a bonyodalmas ügyekről, amelyek a megyeházán az ő elintézésére várnak. Az öreg vizsla bizonyára örült, hogy sötét van, és nem kell szégyenkeznie gazdája hazudozása miatt.

...Egyszer, lucskos ősszel, reggel egyedül ment be a megyeházára Johanna. Végigkullogott a folyosón, és betolta az írnoki szoba félig nyitott ajtaját. Odabenn elmorogta magát az öreg Cseri:

- Jön már János is.

De az ismerős, totyogós lépések nem hallatszottak a folyosóról. Johanna egyedül jött. Hubalai Jánost hiába várták aznap a bonyodalmas ügyek, de még pipáját sem gyújtotta meg senki. Másnap se, és azután se, soha... Az történt, hogy hirtelen meghalt. Az öreg vizsla azonban pontosan bejárt ezután is a hivatalba. Estig odakünn ődöngött a folyosón, és elment pontosan azon az úton, amelyen gazdája járt. Hol tanyázott éjjel, hol táplálkozott, senki sem tudta. Csak a bundája lett mindig boglyasabb, kuszáltabb. De a hivatalos órát sohasem mulasztotta el. A hajdúk néhányszor elkergették, de Johanna mindig visszajött. Lesoványodva, lomposan, betegen üldögélt az írnoki szoba előtt, és ha az ajtó megnyílt, fáradt szemével alázatosan hunyorított. Nyilván Hubalai János bízta meg, hogy helyettesítse őt a megyénél, amit pontosan meg is tett az öreg vizsla...

(1904)

A fehérlábú Gaálné

Szurdokon, ahol hajdanában annyi Gaál lakott, hogy nem is volt másnak becsülete, csak Gaál fajtának, élt valamikor egy kedves menyecske, akit még öregasszony korában is azzal különböztettek meg a többitől, hogy „fehérlábú Gaálné”-nak hívták. A szurdoki Gaálok nagy nemzetsége azóta szétszóródott, mint a pelyva a szélben. Mindenhová jutott Gaál az országban - „kovásznak a nemzet testébe”, mint az otthon maradottak emlegették. Ám én azt gondolom, hogy azért hagyták el ármálista falvakat, mert egy sápadt arcú, vén banya jött hozzájuk, fakó szekéren: a szegénység. A híres Gaálok, a verekedő Gaálok, az alispán választó Gaálok emléke majd elenyészik, mert hiszen hőstetteik följegyzésére kevés volna a Tisza, ha tinta volna a Tisza - csak a „fehérlábú Gaálné” emléke lebeg még az elmékben és a szívekben: mert hiába, a nagy szakállú hősök csak a maguk idejében érdeklik az embereket, de egy szép asszonynak fehér lába időtlen időkig kíváncsivá tesz. Még a trójai háború sem Akhillész nagy ereje miatt találódott ki, hanem egy csalfa asszony szőke hajáért.

Hát milyen is volt a Gaálné fehér lába? Hisz utóvégre minden asszonynak fehér a lába, mindegyik tud vele babonázni, boszorkányozni; tán a Gaál Erzsi lába se volt olyan nagyon fehér, hogy külön följegyeztessék, csak a híre tette, az a bolondos hír, amely gyakran széppé teszi a rútat is, és csúnyává a gyönyörűt. A Tisza, az alföldi menyecskéknek, lányoknak ez a nagy szépítőszere, fehérre mosta valamennyi szurdoki asszonynak a lábát, orcáját, nemcsak a Gaál Erzsiét: mégis neki lett volna a legfehérebb lába? Hát az volt. Akik azt gondolták, hogy látták valamikor, mind holdkórosak lettek attól a vakító fehérségtől. Pedig sokan vélték látni, mert a menyecske ott szokta mosni egymaga csalánszövésű ingeit a kertjük végében, a Tiszában. Azt nem bízta másra. Persze, csak estefelé merészkedett ki a Tisza-partra, amikor már elaludt a falu, és az alpári mosóasszonyok eltakarodtak a vízpartról. Ott fölgyűrte a szoknyáját térdig, és mosott a selyemlágyságú vízben. A hold fölébredt a túlsó parton, és ezüstjével körülfolyta a Gaálné alakját: ezüstasszony mosott ezüstfolyóban. A ruháról, amit a vízből kiemelt, folyékony ezüst csurgott le. Éjjeli csónakázók babonásan nézték az éjféli jelentést, amíg aztán fölcsendült a Gaálné szirénhangja, és dalolt, dalolgatott, mert hisz régi mondás, hogy hízelkedni kell a Tiszának, ha azt akarják a mosónők, hogy nagyon fehér legyen a ruhájuk.

Ezeknek az éjjeli mosásoknak hírük terjedt. Utóvégre a szép asszonyokról még akkor is beszélnek, ha nincs róluk mit beszélni. Gaál uram amolyan tunya, álmos fráter volt, akit semmi se hozott ki a nyugalmából, csupán a névnapok, keresztelők, torok. Gyér szakállát csupán azért növesztette, hogy legyen mit tépegetni, ha az adósságok gondja nagyon ránehezedett, de ezzel aztán vége is volt mindennek - Gaál uram álmosan szólongatta a feleségét:

- Bolond vagy te, Erzsi. Kimosnák a szolgálóid a ruhát. Minek mégy te magad a vízbe?

Gaál Erzsi hetykén felelt:

- Márpedig az én ingemet nem veszi a kezébe semmiféle durva, szennyes marok. Az anyám is maga mosta, én is magam mosom.

Gaál János csak lustán vonogatta széles vállát. Mit lehet tenni az asszonyok hiúsága ellen? Bizony semmit. Jobb belenyugodni abba, amit úgysem lehet megváltoztatni. Gaálné tovább is járt éjjel a Tisza-partra, és a forró nyári estéken bizony fogyatékos volt a ruházata. De hát csak nem moshat selyemköntösben? A sűrű füzes eltakarta, és a szellő, ha árulkodva hajtotta félre a gallyakat, Gaálné ijedten kuporodott le a vízbe. Gaál János nevető dörmögése hallatszott:

- Csak én vagyok! Gyere ki a vízből.

A menyecske szégyenlősen felelt:

- Csak menjen szépen vissza. Magának sem kell mindent látni.

Még neki se? Gaál János csóválta a nagy fejét. Hát nem bolondok ezek az asszonyok, hogy úgy titkolóznak? Utóvégre a férj már csak láthatja a felesége ingét?... Talán így, talán másképpen kerekedett a szégyenlős Gaálnénak az a híre, hogy olyan nagyon fehér a lába, amit pedig közelről senki sem látott. Talán éppen azért. Hisz sok asszony nagyon is mutogatja a lábát, mégse jut eszébe senkinek megcsodálni. A szemérmes Gaálnéra pedig az egész világ ráfüggesztette a szemét a lába miatt.

Nőtt, nőtt a Gaálné fehér lábának a híre. Özvegyemberek meg legények még Szurdokon is voltak, akiknek semmi egyéb dolguk nincs, mint az asszonyok után leskelődni. A füzesben sokszor megcsörrent a haraszt, ha Gaálné a ruhát paskolta, és az öreg Gaál Endre, ez a nyugtalan, száraz vénember egyszer majd belefulladt a Tiszába, hová leskelődés közben pottyant. A vénasszonyok nyelve pedig kerepelt, kerepelt, de hát még ez is csak a Gaálné fehér lábának a hírét növelte.

Bolondság, ha Gaálnénak csak a lába lett volna fehér, akkor tán mégse lett volna olyan nevezetes asszony. Fehér volt annak az orcája is, a nyaka is, a válla is. A szeme, az a búzavirág színű szeme pedig egymagában elég lett volna ahhoz, hogy megbabonázza a férfiakat. Kállay Barnabás, az öreg alispán, arra utaztában fölkiáltott:

- Nem tudom, mit akartok ennek a menyecskének a lábával? Mintha bizony nem volna elegendő neki az a két gömbölyű karja, amivel megölel? De hát csak Gaál uramat öleli...

- Ölel biz az mást is. Vagyis csak mást ölel - dörmögött közbe az öreg Gaál Endre, aki szolgabíró volt Szurdokon. Mindig csak szolgabíró. (A régi emberek nemigen szerettek hivatalt változtatni.)

- Ugyan kit? - kérdezte az alispán.

Gaál Endre a szájára tette a kezét. Aztán méltatlankodva kiáltott föl:

- Határtalan az emberi gonoszság! Hírbe hozza a legbecsületesebb asszonyokat!

Kállay Barnabás - hiába, ő is csak ember volt - megpödörte hófehér bajuszát:

- Ugyan ki volna az a szerencsés kötnivaló?

A szolgabíró hunyorított a szemével:

- Farkas uram Gerlicéről mindennap átússza a Tiszát. Minden éjjel.

- Hero és Leander esete - bólintott az alispán. - A szerelemben semmi gát. Még a Tisza sem. Magam is valamikor...

Igaz volt-e, nem volt-e igaz, ki tudna eligazodni azon a lesütött szemű, szemérmes Gaálnén? Hátha csupán huncutságból süti le a szemét, hogy ki ne olvassa senki se belőle rejtett titkát? Ki tudna belátni a szégyenlős asszonyok szívébe? Hátha éppen akkor, amikor az arcukra tapasztják a tenyerüket, odabenn a szívben egy kráter lángol? Vagyis, a tapasztalás szerint - mondta a rossznyelvű, vén Gaál Endre - éppen a szemérmetes fehérnép mindig a legpajkosabb.

A Tisza pedig, ez a nagy darab selyem, amely azért szállott le az égből, hogy benne az asszonyok lemossák könnyeiket vagy orcájuk bűnös pirosságát, tovább is magába szívta a fehérlábú Gaálné ingeinek illatát, és körülnyaldosta gömbölyű térdét. Bársony folyásában a

zümmögő, halk melódiák talán éppen a Gaálné ajkáról fakadtak, vagy talán Gaálné tanulta el a Tiszától azokat a szépen csengő hangokat, amelyek a selyemvízzel kacérkodó, lágy esti szél szárnyán átkeltek a túlsó partra, és onnan elhúzogatták a Farkas János uram szívét. Húzogatták, húzogatták a melódiák, vagy talán a hold is közbenjárt, amely ezüstasszonyt varázsolt esténkint a víz szélére, aki ezüstben mosta ezüstruháját? Egy este, amikor a lusta Gaál János valami hétnapos lakodalomból hazavetődött, ott lepte a gerlicei Farkast a felesége mellett. Gaál uram puskát ragadott:

- Ilyen becstelenség - hörögte. - Meghaltok rögtön!

Farkas János szép szál ember volt, elébe állott:

- Lőj le, pajtás, ha ez szükséges az egészségedhez. De ha nem szükséges, én szívesen vállalom most már Erzsit.

- Elmész vele? - fordult Gaál uram az asszonyhoz.

- El én - felelt a menyecske.

- Hát menjetek.

Könnyedén, tunyán vállat vonva ejtette ki a szót Gaál János, mintha csak arról lett volna szó, hogy ellicitálják a tavi pusztáját. Akkor se búsult jobban: mert minek azon búsulni, amit megváltoztatni úgysem lehet? Csak később, mikor egyedül maradott a házában, jutott néha eszébe a felesége. Úgy egy esztendő múlva, amikor már beleunt a sok dínomdánomba. Ott üldögélt esténkint a füzesek alatt, ahol a menyecske azelőtt a ruháját mosta. A hold most is fölébredt, és a víz ellágyult a szellő simogatására, csakhogy nem dalolt senki... Vagy dehogyisnem dalolt. A nagy csendességben a túlsó partról hallatszott valami lágy asszonyi hang. A hold az ég közepére úszott, és a túlparton megjelent az ezüstasszony az ezüstfolyóban. Gaál Erzsi mosta ott az ingét.

Gaál János estéről estére nézte a babonás jelenést. A folyó mindenféle bolondságokat sugdosott neki. Be nagy kerítő ez a Tisza! Mintha még fehérebbre mosta volna azóta az Erzsi lábát. Mintha még kívánatosabban csillogna az.

És egy éjjel, lopva, csónakon, átkelt a vízen Gaál János. Erzsi el sem sikoltotta magát. Ó, a csalfa! Bezzeg nem ijedős most már, mint hajdanában volt. Sőt a vízből is kiszállott fölgyűrt szoknyájában, és mosolygósan nézte a régi urát.

- Azért jöttem, Erzsi - mondta Gaál uram -, hogy ha visszajönnél...

Erzsi nevetett:

- Hogyne mennék vissza! - rebegte, és már ott is ült a régi ura mellett.

A vén füzek mintha halkan susogtak volna valamit, amire a vén folyó locsogva felelt:

- Hallgassatok, vén banyák, hallgassatok...

És lágyan úsztatta tovább a csónakot. A hold az ezüstasszonyt átölelte, és Gaál János azt mondta:

- Már megnézem, hogy igazán olyan fehér-e a lábod, Erzsi, amilyennek az emberek mondják.

Erzsi csak nevetett:

- Dehogyis. Csak képzelődés... A férfiak képzelődése.

A fehérlábú Gaálné még sokszor elment azután az urától, de az mindig visszahozta. De hát nem is ment tovább soha, mint a túlsó partra, ahonnan a fehér lábát láthatták. A szurdoki asszonyok azóta is mosnak a Tisza-parton, de nemigen kerekedik híre a lábuk fehérségének. Néha gondolkozom azon, vajon csakugyan a Gaálné lábának a fehérsége tette, hogy olyan nagyon céda volt? Vagy csak a legenda találta ki az egészet, mert hisz a legendának mindig kell valamibe kapaszkodni. Talán nem is jó, ha nagyon fehérlábúak az asszonyok?

(1904)

Az utolsó vendég

Sirontai Gábor, Nagylelkű Fülöp württembergi herceg huszárezredének nyugalmazott főhadnagya, egyebekben pedig, mint manapság mondanák, a hadiérem tulajdonosa, megyei bizottsági tag, a nyergesbuzinkai h. é. vasút igazgatósági tagja stb. stb. fölemelte a kupát, és ivott az új pár egészségére...

Sirontai főhadnagy körülbelül tíz-egynéhány ezerszer megtette már életében, azazhogy egyebet sem tett, mint mindig az új pár egészségére ivott. Igaz, néha, ha éppen sehol se lakodalmaztak a Felső-Tisza mentén vagy a lankás sárosi, gömöri tájakon, ahol hegynek fel, völgynek le jár naphosszant a szekér, és talán, mert ebbe nagyon belefárad, nyikorog olyan keservesen, mint sehol máshol az országban (vagy talán azon kesereg, hogy napról napra fogy azon vadszőlőleveles, napfényes tornácú úri porták száma e vidéken, ahol megpihenni lehet és hallgatni a zöld hasú kancsóból kiszűrődő kotyogó hangokat?), mondom, ha lagzi nem volt édes hazánk északnyugati részeiben, Sirontai főhadnagy akkor felkereste a torokat is, sőt még a keresztelőkig is leereszkedett.

Sajátságos, mennyi volt azelőtt a lakodalom meg az ezzel járó mulatság! Mintha apáink háromszor-négyszer házasodtak volna, ha pedig öregemberek álmodozó szavát hallgatjuk, azt kell hinnünk, őseink egyebet sem tettek, mint folyton házasodtak. Az országutakon minduntalan pántlikás, selyemkendős szekérsorral találkoztunk, a kackiás násznagyok, vőfélyek táncoltatták paripájukat, és a menyasszony fehér fátylát incselkedve kapta el a szél, hogy megmutassa szemérmesen piruló, szende orcáját. A hátulsó szekerén pedig a cigányok oly ügybuzgósággal muzsikáltak, mintha éppen ez volna az utolsó lakodalom a világon. Mehettél akármerre Mária országában, a kémények mindenfelé vígan füstölögtek, és az aprójószág megriadva menekült a tágas udvarokban, ha szekérzörgés hallatszott a faluvég felől. De még a malacok is visítottak mindenütt, amerre Sirontai Gábor hetyke homokfutója feltünedezett, a bárányok búsan bégettek, és a borjak utolsó órájuk közeledését érezték. Még a hegyaljai szőlőhegyek is belepirultak az izgalomba, ha alkonyatkor a Sirontai lovainak csengői csördültek meg a Tisza tájékán; mintha összesúgtak volna a vén hegyek: jön a nagy bajuszú főhadnagy úr, nehogy megecetesedjenek a borok az idevaló pincékben.

Álom, álom; mintha bizony manapság nem lakodalmaznának az emberek? Dehogyisnem. Csak a kémények nem füstölnek már olyan vígan, és a tyúkok, a soványak, valamint a ludak, kacsák vakmerőbbek lettek. Hihetetlen bátorsággal várják a vendég érkezését, és a bárányoknak sohasem jut eszükbe a múlandóság. Tán még Sirontai is levette a csengőt lovai nyakáról?...

Ez az idősés, szálas katona volt tán az utolsó vidékünkön azok között, akiknek nem volt egyéb dolguk a világon, mint az örökös vendégeskedés. Régi írók krónikáiban sűrűn bukkanunk Sirontaiakra, akiknek kocsijukon, lovukon kívül semmi egyebük nem volt, de ismerősük, barátjuk volt százezer. Az írók maguk is ilyen vándorló vendégek voltak, és a régi költők éppen úgy tudták a különböző névnapokat, mint a poétikát. A híres Lisznyay palócos szűre még idevirít színes rózsáival; ezt a szűrt ismerték a Dunától a Tiszáig, de tán még messzebb is. Azonban térjünk vissza a főhadnagyhoz, aki már elég öreg legény volt, mikor én megismertem. Lecsüngő, deresedő, nagy bajuszán mintha mindig borcseppek fityegnének, rézvörös, napégette arcán mély barázdákat vont a letűnt idő. Széles, hatalmas válla tán arra predesztinálta volna, hogy hegyeket emeljen ki töveikből, de még a vármegye berozsdásodott kapuszárnyait sem bírta kiemelni, pedig emelgette azt ő is, mint sokan mások abban az időben, mikor friss szelek kezdtek fújdogálni. Öblös, döngő hangja végigzúgott a vármegyei gyűléseken, a

hajdúk odakünn a bolthajtásos folyosókon ijedten kaptak a sarkantyújukhoz, hogy az ne csilingeljen, a beteges alispánné megrémülve kiáltott le az udvarba, hogy ne verje már Szirnyák várnagy a gondjaira bízott rabokat, mert megölik a bömbölésükkel - csak odabenn a gyűlésteremben súgtak össze nevetve az urak:

- Patti megirigyelhetné a hangját - mormogta a tudákos Boronkai uram az alispán fülébe.

Öreg alispánunk mosolyogva pödörte meg a bajszát:

- Nono, öcsémuram, talán mégse egészen. Az asszonyfélének bolondok a kívánságai, de hát ezt a hangot tán mégse kívánná.

Dongott, dongott a Sirontai hangja a nagy, félhomályos teremben. De hát senki sem figyelt rá, hacsak azok az olajfestésű, aranyrámás képek nem, amelyek régi alispánokat, főispánokat ábrázolnak a gyűlésterem falán. Azokat riasztotta fel szendergésükből. Nini, Kállay Emánuel, ott, Mária Terézia korabeli gárdista ruhájában, mintha haragosan ráncolná össze fehér homlokát, mellette a testvéröccse, Lőrinc, hideg gőggel mélyeszti vállát bő vatermörderjébe, és a tekintete ott kalandozik valahol a Sirontai uram feje felett. Csak Gencsy Ábrahám, akit Martinovics miatt nóta-pörbe fogtak, hajtja elgondolkozva jobb kezére fejét, és merengő tekintete azt látszik mondani: „Sohasem árt egy kis forradalom, ha bolond is az a forradalom." De hát a képek nem beszélhetnek. Az élők pedig nem törődtek azzal, amit Sirontai Gábor mondott. Hogyan is törődhettek volna vele, mikor nem lakodalmi köszöntő, de még névnapi áldomás sem volt az, amit mondott. Csak éppen a tabi rövid gubás kurtanemesek közül jegyezte meg valamelyik a terem sarkában:

- Jól szaval a koma!

De már régi dolog, hogy a tabiak aludni járnak be a gyűlésekre. Annyira elalusznak ott a kényelmes bőrszékekben, hogy egyszer a nagy pipás Kapolnyaki bácsi, rövid gubája alatt becsempészve égő pipáját, csaknem felgyújtotta az egész nemes gyülekezetet. Már füstölögtek javában a gubák, mikor az elnöklő főispán a tabiak felé bökött az ujjával:

- Iam ardet Ucalegon...

Azóta Szirnyák uram, a várnagy, vizsgálódó szemmel nézeget be a gyűlésterem ajtajában a tabi gubák alá. És a tabiaknak sincs szavuk a tanácskozásnál.

De hát hiszen mindegy is az, hogy mit beszél Sirontai uram, de még az is mindegy, ha más beszél. A kandi asszonyfejek eltűntek a karzatról, akik valamikor csillogó szemmel fordultak a terem felé, ha odalenn az urak tülekedtek. Az volt aztán a nemes torna! Mostanság az alispán guvernántja ül ott a kisleányokkal. Az pedig szegény öreg, és egy kukkot sem ért honi nyelvünkből. Sőt spiritiszta és álomidéző kisasszony. Otthon nagy örömmel újságolja az asszonyának:

- Nagy nehezen sikerült hatalmamba keríteni azt a rettenetes embert. Addig hipnotizáltam a karzatról, amíg delejes álomba merült, elhallgatván.

Tán a tabiakat is a kisasszony altatta el úgy, hogy gyűlés után a söprögető hajdúknak kell felkelteni a nemes atyafiakat? Dehogyis. Az „Arany Szarvas" bora, amit előtte való éjszaka iszogattak.

De hát Sirontai uram már abbahagyta a beszédet, nagy, gömbölyű szemét megelégedetten járatja körül az embereken, a főnótárius széke felől halk mormogás hallatszik: elindult útjára a tanácskozás, a hajdúk pengethetik sarkantyújukat, Sirontai uram pedig végigmegy a gyűléstermen. Mindenkihez odamegy, mindenkivel kezet ráz, mindenkinek sugdos a fülébe. A spiritiszta guvernánt a karzatról tán azt gondolja, hogy az imént eldörgött szpícsről folytat odalenn

eszmecserét a szónok? Dehogyis. Bory Bélához, a keszteri földesúrhoz, nevetve szól Sirontai Gábor:

- Hallom, kedves Bélám, hogy már megépítetted az új borházat. Ott leszek a felszentelésénél.

Bory tunyán vállat von:

- Ha egyéb dolgod nincs...

- Nono, hisz tudod, hogy a kedvedért minden dolgom elmulasztanám... De mégis szeretném tudni biztosan a napot. Nem akarok alkalmatlan időben érkezni.

Bory mond valami dátumot, amit Sirontai pontosan bejegyez a jegyzőkönyvecskéjébe.

Mindjárt ott ül a szomszéd székben a kis Csetneki Rudi. Nemrégen múlott el feje felől az a nagy török átok, amit a fiatalurak gondnokságnak hívnak.

- Szervusz, brúderkám - kiált fel Sirontai. - Csakhogy jó egészségben láthatlak!

Rázza a fiatalúr kezét, aki kedvetlenül mosolyog, és zavartan hebegi:

- Nem szabad veled barátkozni, bátyám, agyonüt a néni, ha megtudja.

Sirontai nevet:

- Eh, mit törődsz most már a vén koporsószeggel. Miénk a világ. Azazhogy a tied. Láttam a kocsidon azt a foltos német vizslát. Majd megtanítjuk apportírozni. Mostanában már nem tudnak úgy kutyát apportíroztatni, mint az én időmben.

A jegyzőkönyv ismét előkerül, csak azért, hogy eltűnjön a következő pillanatban, mert ott az asztal végéről felemelkedett a vörös arcú Zathureczky Gyula, és osonna az ajtó felé.

- Hohó - dörmögi Sirontai -, a vén kópé csak egyedül szereti a bort.

De a következő pillanatban már el is kapja a kabátját.

- Urambátyám, ne siessen úgy abba a „Szarvas”-ba ebédelni, mérget étetnek ott az emberrel.

Az öregúr hümmögve néz a Sirontai arcába.

- Bolondokat beszélsz, amice.

- Dehogy. Én csak tudom. Üljön le még egy kicsit, aztán megyünk együtt ebédelni. Csak üljön le még...

Titkolózva integet a habozó öregúr felé, amíg az csendesen visszaereszkedik a székébe.

Sirontai pedig jár tovább a gyűlésteremben. A tabi atyafiakra rá se néz; már miért nézne rájuk, mikor szegényeknek maguknak sincs mit enni? A hosszú zöld asztalnál le-lebuknak a fejek, amerre a Sirontai tekintete kalandozik. De hiába rejtőzködnek, olyan szeme van, mint a sasnak. Mindenkit észrevesz. A bölcs Bodó Sámuel azonban már messziről int neki:

- Gyere, öcsém, hozzám szüretelni. Mit csináljunk veled? Gyere hozzám szüretelni - mormogja szomorúan az öreg. Aztán hozzáfűzi: - Csak azt sajnálom, amikor látlak, hogy miért nem lettél te képviselő. Ott könnyebben megéltél volna...

Sirontai ajkába harap. Tovább akar menni, és keze kotorász a jegyzőkönyv után, de ebben a pillanatban lép elé a főispán huszárja. A legény összeüti a sarkantyúját:

- A méltóságos úr szívesen látja ebédre a tekintetes urat.

Sirontai fél szemmel Bodó uramra pillantott. Mintha azt mondta volna:

„No látod, nem magam kerestem...”

A legényhez pedig így szól:

- Lehetséges, hogy elmegyek... Mindenesetre köszönöm a méltóságos úr meghívását. Te meg, bátyám - fordult Bodóhoz -, hívj mást szüretelni. Én nem megyek hozzád.

S így a gyűlésnek is vége lett lassan.

A két almásszürke pedig vitte-vitte Sirontai uramat sok esztendeig. Lehetséges, hogy azelőtt sem csináltak egyebet, de valószínű, hogy több pihenésük volt, mint az én időmben. Hetekig, hónapokig sehol sem tanyáztak. Mostanában már az ebédek is olyan rövidek lettek, hogy az ember jóformán észre sem veszi, mikor már végük is van. Mondják, hogy Tabon lakott volna Sirontai uram, de az nem egészen bizonyos. Némelyek szerint egy öreg nagynénjénél, Vencsellőn húzta meg magát, ha már sehová sem tudott menni. De vajon ki tudna bizonyosat állítani róla? Annyi valóság, hogy az almásszürkék is megvénültek egyszer, és a hetyke kis homokfutóból rozoga cséza lett, amely úgy nyikorgott végig a nyírségi országúton, mintha folyton-folyvást alamizsnát kérne a faluvégi kovácsoktól. Tán már a szürkéknek se volt igazi a farkuk, a sörényük, ahogy Sirontai uram is hajat, fogat cserélt az idők folyamán. A kocsisai megszökdöstek tőle, de hát Sirontai uram azzal nem sokat törődött. Csak járt-járt kocsiján, és lassan megszokta, hogy néhol becsukták a kaput előtte, máshol meg teremtett lelket sem talált odahaza. Hogy a padláson rejtezik a háznép, azt talán nem is tudta. De ha tudta volna, akkor sem mehetett utánuk. Mikor már nagyon öreg volt, azt csinálta, hogy a városi fogadóban tanyázott, és arra lesett, hogy merre indul el esténkint a cigánybanda. Szépen a cigányok után kullogott, és így elvetődött a paraszti házakhoz is, ahol bömbölő hangjáért nagyon szerették, és áldomásait méltányolták. Az idő pedig múlván, lassan odajutottunk, hogy Sirontai uram rájött: vármegyénkben a lányok nem mennek férjhez, a férfiak nem házasodnak, és neve napja pedig senkinek sincs. De a legsajátosabb az volt, hogy gyerekek sem születtek (legalábbis nem keresztelték meg őket), a halotti torok elmaradása pedig azt bizonyította, hogy már az öregek meg se halnak.

- Nem maradok ebben a gyalázatos tartományban! - mondogatta.

S egyszer igazán eltűnt a vidékről.

(1904)

Asszonyok sarkantyús csizmában

Zathureczky Gyula, anyai nagybátyám szokta volt mondogatni, ha igen elkeseredett a világi állapotokon (néha-néha elkeseredett az öreg, anélkül hogy bármiféle oka lett volna rá, tán csak mert megunta az egyformaságot):

- Hej, Pentelén se járnak már sarkantyús csizmában az asszonyok!

De máskor meg - már amilyen a kedve volt - így sóhajtott:

- Meglássátok, eljön újra az idő, szoknyában járunk ismét, mint hajdanában Pentelén.

Akik nem ismerték az öreget, ezeket a sóhajtásokat annak tulajdonították, hogy tán éppen kikapott odahaza az öregúr, amint már öregurak kikapni szoktak öreg feleségeiktől. Hisz némelyek egész életükön át szenvednek az asszonyok erejétől. Ám Zathureczkynél másféleképpen volt az állapot. A szelíd Málcsi néni dehogyis mondott hangos szót életében. Olyan nesztelenül, csendesen éldegélt a férjura mellett, mint valami árnyék, ami meg a nagyon jó asszonyok szokása. Miért sóhajtozott tehát Zathureczky Gyula? Miért? Azért, mert mókás, bogaras ember volt az öreg egész életében. Olyan ember volt, hogy a szemével sohasem látta meg a komoly dolgokat, mindig csak a tréfát, a mókát. A pentelei sarkantyús csizmás asszonyok históriáját is, amely talán nagyon komoly dolog volt annak idején, bolondságnak látta. Tán még a mohácsi vészt is ki tudta volna figurázni, ha éppen akarta volna. Egyszer, amikor újra a pentelei asszonyokra gondolt, megkérdeztem őt e történet felől, s így mondta el:

Pentele amolyan kurtanemes-fészek volt itt, a Tiszaháton: nemesember volt benne még a disznópásztor is. Sok falu volt ilyen hajdanában. A régi királyok, ha éppen kifogytak az aprópénzből, és vitézeik zsoldját nem tudták kifizetni, kutyabőrt adtak nekik. Ma is ilyenformán van az valahogy... Így aztán egész falvak lettek nemesek egy csapásra. S Tiszaháton, ahol régente védőőr volt minden ember, egymás után termettek az ármálista faluk. A királyoknak is olcsóbb volt így, de meg a falusiaknak is megvolt a kellő okuk a torzsalkodásra. Mert hisz torzsalkodás nélkül megaludott volna a védőőrök vére. Lehet, hogy a régi királyok politikájához tartozott az is, hogy a harci kedvet ébren tartsák a katonákban. Így aztán Lipót vagy talán éppen Károly, de az is meglehet, hogy Ferdinánd, dehogyis adott volna Pentelével egyidőben Bogárdnak is ármálist. Vajon mi okból verekedtek volna akkor folytonosan a penteleiek a bogárdiakkal? Verekedtek, torzsalkodtak, kardjuk, buzogányuk, fokosuk mindig harcra készen volt. A királynak se kellett aggódni, hogy hívei kitanulnak a háborúskodásból.

De hát a századok múltak, és a királyok sohase szerettek zsoldot fizetni. Így aztán lassan-lassan ármálist kapott minden falu a Tiszaháton, amelynek aztán zsold nélkül, becsületből kellett verekedni.

Persze, a torzsalkodás erre sem szűnt meg a faluk között. Most már azon kaptak össze, hogy melyiknek régibb a nemessége. Az öreg Kovasóczy Gyuri Pentelén egyszer, mérhetetlen gőgjében, azt találta mondani a bogárdiakról:

- Ej, hagyjatok nekem békét a bogárdiakkal... Egyetlen pentelei asszony jókedvében kiverné az egész falut. Nem is férfi, hanem asszony.

Vajon csakugyan mondta-e ezt Kovasóczy György? Ki tudná? Még az írott történelem lapjain is több a képzelet, amit álmodozó emberek gondoltak ki, mint a valóság. Meg tán az is meglehet, hogy nem is létezett az a bizonyos Kovasóczy György... Mert hisz ha mindazok a

magyar hősök léteztek volna, akikről a történetírók hízelkedve beszélnek, kicsi volna nekik az egész mennyország.

Azonban mindegy: a Kovasóczy György mondása szállt, mint a madár. Az efféle mondásoknak az a tulajdonságuk van, hogy száz mérföldről is meghallani őket. De hát nem is mindennapi dolog az, hogy egyetlen pentelei asszony elbánna egy egész faluval. Mégis, az asszony csak asszony, gyönge asszony... Ugyan ki hitte volna el ezt Pentelén? A penteleiek oly csudálkozva nézegettek az asszonyaikra, mintha eddig sohasem látták volna őket.

- Nini - mondogatták. - Pentelén olyan sárga hajuk van az asszonyoknak, mint az arany.

Pedig hát addig is olyan sárga volt, csakhogy a Tisza vizének is éppen olyan színe volt. A Tiszának a színe változott meg, vagy az asszonyok hajának a színe? Talán egyik se. Csak a penteleiek látták másképpen.

Majd meg azt vették észre, hogy a menyecskék csak a házasság első esztendejében olyan kezesek, mint a szelíd galambok. Aztán, pontosan, ahogy letelt az esztendő, nem engedi ám egyik se megveretni magát az urától, meg a hangjuk is megerősödik, mint valami férfiúé. Hiába, a haragos vér még az asszonyokban se válik vízzé...

Bodó Sámuel, a megyei főfizikus, Pentelén jártában fejcsóválva hallgatta ezeket a dicsekvéseket:

- Ugyan - mondotta -, ne csináljanak kendtek bolondot magukból. Mindenütt olyanok az asszonyok. Amint leteszik a pártát, az ördög mindjárt megtalálja a maga útját hozzájuk. Beléjük búvik, és soha többé el nem hagyja őket.

A penteleiek persze nevettek a Bodó Sámuel beszédén. Lehet, hogy okos ember Bodó uram, de az asszonyokhoz már csak jobban értenek a penteleiek.

Így aztán nőtt-nőtt a pentelei asszonyok híre, dicsősége. A penteleiek maguk csinálták. Amerre jártak, megfordultak, mindenütt magasztalták az ő asszonyaikat. És a öreg Kovasóczy György mondását se felejtették el:

- Nem kell Pentelét félteni. Ha a férfiak mind kipusztulnának az országban, a királynak akkor is volna katonája: a pentelei asszonyok.

Persze az asszonyokat se lehetett büntetlenül dicsérni. Régi mondás: ne dicsérd az asszonyt, mert megüt. Ha a férfiak gőgösek voltak Pentelén, az asszonyok százszor gőgösebbek lettek. Lenézték még a saját urukat is. Hogyne nézték volna le, amikor egyebet sem hallottak, mint az ő dicsőségüknek a hirdetését! Még az öreg Kovasóczy György is felsóhajtott egyszer:

- Mégis kár volt kinyitni a szemét az asszonyoknak!

Ki tudná, miért sóhajtott fel így az öreg?

Múlt az idő éppen úgy, mint azelőtt. Mert az időnek mindegy, hogy Pentelén felfordult a világ, és az asszonyok lettek férfiakká. Az idők során elkövetkezett az is, hogy verbunkos huszárok jöttek a Tiszahátra, és tánccal, borral, énekszóval vitték a legényeket a haza védelmére. Mintha ekkor utoljára ébredt volna fel a pentelei férfiakban a bátorság és férfiasság. Ahány épkézláb ember volt a faluban - pedig az volt valamennyi, mert a Tisza rabságukban is vassá változtatta a csontjaikat -, elment mind. Az öreg Kovasóczy György - talán éppen ugyanaz, amelyik száz esztendő előtt kieresztette száján azt a végzetes mondást - a falu határában elbúcsúzott az asszonyoktól:

- Aztán vigyázzatok ám a falura. Háborús idő jár. Tán az ellenség is idetéved. Vagy azok az alattomos bogárdiak felhasználják a mi távollétünket, és megbosszulják a régi sérelmet...

- Ne papolj, öreg - kiáltotta közbe özvegy Demeter Jánosné -, majd elbánunk mi a magunk dolgával. Csak ti vigyázzatok magatokra. Akinek gyáva híre támad, az akár haza se jöjjön többé.

- Nono - mormogta Kovasóczy György, és megsimogatta lengő szakállát.

*

Gyávák voltak-e a pentelei férfiak a forradalomban, vagy vitézek? Ki tudná? A forradalom történetírói is olyanok, hogy szívesebben jegyezték fel egyesek csínyjét, tréfáját vagy bravúrját, mint a nagy tömegek viselkedését. A mai gyermek, olvasván a könyveket, bátran azt hiheti, hogy a forradalomban a honvédek örökösen csak daloltak... Pedig hát nem is igen daloltak.

Jöttek szállingózva, bujdosva hazafelé a penteleiek is. Talán éppen az öreg Kovasóczy György volt az első, aki megjelent kis faluja határán. Akár meg se jelent volna az öreg. Ha addig felfordult volt a világ Pentelén, most meg éppen tótágast állt. Az asszonyok - késő őszre hajlott az idő - csizmában jártak, bezzeg azelőtt jó volt a bocskor is, és a csizmájukon sarkantyút viseltek. A legtöbbnek kard volt az oldalán. (Be furcsák is voltak!) De a fokos egyiknek se hiányzott a kezéből.

A falu legszélső házánál, ahol azelőtt a cigánykovács tanyázott, két vérbélű, ropogós menyecske strázsálta az utat. A lehajtott fővel kullogó Kovasóczy Györgyöt nyomban közrefogták:

- Ki vagy, mi vagy? - kérdezte az egyik.

Az öreg Kovasóczy meghökkent:

- Megbolondultatok? - mormogta kesernyésen. - Tán csak megismersz még, Ebéné lelkem? Az öreg Kovasóczyt ne ismernéd meg?

Ebéné - nini, hogy pengeti a sarkantyúját - rövidesen felelt:

- Azt mindenki mondhatja, hogy ő az öreg Kovasóczy. Menjünk a bíró elé. Itt statárium van.

Közrefogták az öreget, és vitték befelé a faluba. A fokos nyele kopogott minden lépésüknél, a sarkantyú meg pengett hozzá. Kovasóczy álmélkodva nézett körül, Pentelén volna? Hátha eltévesztette az utat? De hát a házak a régiek, a kis fehér falú nádas házak, és az ereszeken éppen úgy piroslik a kukoricacső, mint azelőtt. A fehér kutyák is megugatják, és a kerítések mellől kandi fehérnépek nézegetnek. Kandi asszonyok. Nini, Somodiné éppen a ház előtt szoptatja a kisfiát, és sarkantyús csizma van a lábán.

- Megbolondultatok? - kérdezgette Kovasóczy, de a két menyecske nem felelt. Csak lépkedtek mellette nagy peckesen.

A bíró házához értek. Ott ült a bíró az udvaron, egy nagy akácfa alatt. Senki más, mint özvegy Demeterné. Tulipiros csizma a lábán, a kezében hosszú pálca. Nem is nagyon örvendezett, mikor az öreget meglátta:

- Hát haza kerültél? Itt maradhatsz, de jól viseld magad. - Így szólt, és elfordította a fejét, mint akinek nincs több mondanivalója.

Az öreg Kovasóczy pedig ment nagy szomorúan haza. Otthon a menyecske lánya se örült meg neki:

- Csak útban vagy itthon, öreg! Itt most az asszonyok kormányoznak - mondta többek között, és pengette a sarkantyút a csizmáján.

- Hát az uradról nem is kérdezősködsz? A Miskáról? - hördült fel dühösen az öreg.

- Nem kell már nekem férfi. Bár haza se jönne többé. Mind gyávák a férfiak. Megmutatták a bogárdiak, akiket kivertünk a falunkból, mikor megtámadtak bennünket.

- Zsuzsi, Zsuzsi - kesergett az öreg. - Én megverlek téged.

A menyecskének megvillant a szeme:

- Azt pedig ne próbálja, apámuram...

De hát ami késik, nem múlik. A bujdosó penteleiek csak hazataláltak végtére. Eleinte nagyon csudálkoztak az otthoni állapotokon, de később eszükbe jutott a puskapor füstje, amit szagoltak a csatában, és egyszer megrohanták az asszonyokat, s lehúzták valamennyinek a lábáról a sarkantyús csizmát. De azért az asszonyuralom még ma is tart Pentelén. Vagy nem is csak Pentelén tart csupán az asszonyuralom?

(1904)

A háromlábú tyúk

Gerlic éppen olyan falu a Tisza mellett - a nyíri oldalon -, amilyen talán sok más ezer van ebben az országban. A férfiak talpig fehérben dicsérik az Urat: a lányok, menyecskék között akad szép meg csúnya is, ahogy a Jóisten felosztotta. Hová lennénk, ha csupa szép menyecske volna ezen a világon? Hisz akkor már nem is volna érdemes szépnek lenni. A vadszeder sövényt von a házak elé - néhol megnő kötésig -, azon át hajladoznak ki a kandi asszonyfejek, ha szekérzörgés hallik valamerről. A kuvik itt is hallatja mélabús hangját a rekettyésben, mert Gerlicén is üt némelyek végórája, míg a sárgarigó az eperfa lombja között éppen olyan vígan furulyázik, mintha sohase volna vége a nyárnak. Pedig dehogyisnem lesz vége egyszer annak a nyárnak! Éppen a csúnya Kandóné udvarát szeretik legjobban az aranymellényes madarak. Tán mert ott a legédesebb az eper, vagy mert ők is tudják, hogy az özvegyasszonyt valamiképpen fel kell vidámítani? Hát furulyáznak neki naphosszat. Az özvegyasszony pedig felsóhajt:

- Hogy Kandó nem hallhatja már! Ő szerette, szegény, a sárgarigófüttyöt.

(Furcsa, mikor egy csúnya asszony olyan nagyon szerelmes!)

De hát Kandó - amolyan csendes, kisbirtokos nemes, amilyen számos volt a régi világban, de most már olyan ritka, mintha valami bolygóról cseppent volna ide -, Kandó elment a rekettyésen túl, ahonnan esténkint olyan nagyon szépen világítanak a szentjánosbogarak lámpásai. A régi temető fejfái úgy feketéllenek a domboldalban, mintha valami írásjegyek volnának. Tán még akad is, aki el tudná olvasni! Az özvegy kis fekete, összeszáradt asszonyka volt, csak a szeme volt rajta, amit éppen meg lehetett nézni, az fényes volt és fekete, egész nap azt a régi temetőt nézte. Cserregtek, rikoltoztak a nyugtalan rigók az eperfán, mintha mindenáron el akarnák terelni a figyelmét a szomorú helyről. Egy nagy, hangos nőstény odaszáll a gally szélére, ott himbálja, kelleti magát, tele torokból fújja:

- Ne búsulj már, te szegény asszony. Ami elmúlt, úgysem jön vissza.

Ha nem éppen ezt, de bizonyosan hasonlót csergett a rigó. De még Mártonfalvi bácsi is, az uradalmi ispán, mindig meglassította a lovai járását, ha a Kandó ház előtt elhaladt, és átkiáltott a vadszeder sövényén:

- Húgom, Annácskám, eszem a zúzádat, még bizony agyonbúsulod magad.

Kandóné kedvetlenül fordította arra a fejét:

- Jó, jó, Mihály bácsi. Könnyű a kocsiról beszélni, ott nem botlik meg a sarkantyújában.

Igaz biz'a! Ezek a hamis asszonyok mindent észrevesznek. Még azt is, hogy Mártonfalvi bácsi mostanában már meg-megbotlik a sarkantyújában. Pedig gyalog alig mer járni, csak a kocsiderékból pengeti a sarkantyút. De hát mit csináljon az ember, ha elgyengül a lába?

De még Hutyra János, a megyei főorvos sem állhatta meg, hogy ritkás, sárga szakállát be ne dugja a sövényen:

- Te, asszony - mondta fenyegetőleg, mivel éppen testvérgyerekek voltak Kandónéval -, a nyakadra küldöm a Nikelszky fiúkat. Azok majd megtáncoltatnak.

A Nikelszky fiúk! Az örökké házasodni vágyó, két hóbortos agglegény, aki ott volt minden özvegyasszony házában. Egymás sarkát taposták untalan: tán azért nem jutottak hozzá, hogy feleséget kapjanak? Kandóné még erre sem nevette el magát. Csak ült, üldögélt nagy szomorúan, és fekete kendőjét mélyen a szemére húzta.

Csak a vén, mogorva Dorozsi, a szomszéd komposszesszor szívogatta a fogát:

- Eh, hagyjátok békében Kandónét. Legalább eggyel kevesebb az ördög katonáinak a száma. Pedig jó katonája lehetne. Elég csúnya hozzá.

És a dünnyögő vénember a szomszéd kertből naponkint megelégedéssel látta, hogy Kandóné még mindig nem figyel a rigók csevegésére, és a tekintete, az a harmatos, búbánatos, ott jár messzire, ahová a sírásó írja rejtelmes írását a domboldalban.

- Úgy, úgy, menyecske! - mormogta Dorozsi. - Csak űzd el az ördögöt magad mellől.

Mintha azt olyan könnyen el lehetne űzni. Hisz a kulcslyukon bebúvik az, de még kisebb lyukon is befér, ha akar. Özvegy Kandó Mihálynét egy tyúktojás alakjában környékezte meg.

Az a tyúktojás olyan volt, mint a többi tojás. Nem látszott rajta semmi különös jel. Fehér, kemény volt a héja, a tyúkok éppen olyan vígan kotkodácsolták körül, mint a többit. Egyszer felpattant a tojás héja, és belőle egy kis fekete csirke dugta ki buta fejét. Ugyan kinek volna kedve figyelni egy buta kis csirke állapotát? Kandóné is csak akkor vette észre, mikor a csirke ott szaladgált már a többi között, a kotlós nyomában. Nini! - kiáltott fel, és bánatos szeme rajtafeledkezett a kis fekete csirkén. A kis csirkének mintha három lába volna. Özvegy Kandóné felemelkedett az eresz alatt, előkiáltotta a szolgálóleányát, és megfogatta vele a fekete csirkét. Aztán az ölébe vette, és töviről hegyire megnézte. Biz annak csakugyan három lába volt. Rendes, jól kifejlett mind a három.

A fekete csirke ijedten csipogott a tenyerében.

- Te bolond, te! - mormogta Kandóné, és elnevette magát.

Nagyon megtetszett neki a kis bolondos jószág. Nini, mintha szebb is volna a többinél. Szép, arányos a feje, piros a szeme, jaj, be szép tyúk lesz belőle valamikor. Csak éppen az a harmadik láb rútítja el. Az özvegyasszonynak nagy melegség támadt a szíve körül, pláne mikor észrevette, hogy a vén kotlóstyúk kergeti maga mellől a fekete csirkét, de még a többi aprójószág sem igen barátkozik vele. A csirkecsapatban legutolsónak haladt a fekete csirke. Futni sem tudott úgy, mint a többi. Olyan furcsa ugrásokat tett, mintha nem is csirke volna, hanem bakkecske.

- Pipiském! - kiáltott az özvegy, és a fekete csirkét az ölébe vette.

Éjszakára odatette az ágyban a lábához, és sokáig hallgatta a fekete csirke nyugtalan csipogását.

„Hátha jelent valamit ez a furcsa jószág - gondolta babonásan. - Talán valami szerencsét! De hát miféle szerencse érhetne engem?”

A kis fekete csirke pedig nőtt, nőtt a tavaszi nap sugaraiban. Az özvegyasszony valami csodálatos szeretettel szoktatta magához. Egész nap ott csipogott a szoknyája körül, akármerre járt-kelt, mindenütt nyomában volt. Olyan furcsán kacsázott három lábán, mintha mindig el akarna bukni.

- Pipis! - szólt Kandóné, és most már sohasem nézett a temető felé.

Dorozsi, a szomszéd, elkeseredve dünnyögte a garád mellett:

- Kétszáz esztendővel ezelőtt még megégették volna az ilyen háromlábú-csirkés asszonyt. Boszorkány vagy te, húgom, mégiscsak boszorkány vagy...

A csirke pedig nőtt. Kandóné a tenyeréből etette, a szobából sem merte kiengedni, amióta az embergyűlölő Dorozsi a komájától kölcsönkért egy nagy, tarka kandúrt. A fekete csirkéből tyúk lett, az asszony pedig kezdte elhagyogatni a gyászruháját. Tarka szoknyáján rezegtek a fodrok, és gömbölyű vállán megfeszült a ruha. Telt, friss, harmatos lett, amint némely asszony megszépül a gyász után. A fekete tyúk járt a nyomában, mintha örök hűséget fogadott volna.

- Valami babona van a dologban - mondogatták a falusiak. - Kandó uram mindenét elverte, az asszony pedig, ahelyett hogy fogyna, folyton gyarapodik.

- Az a fekete tyúk aranytojást tojik - szólt Dorozsi. - Másképp nem lehet.

A háromlábú tyúknak így támadt valahogy híre. A falusiak, ha arra mentek, bekukucskáltak a garádon.

- Nini, a tenyeréből eszik, és az ölében ül. Már hogy lehet így egy tyúkot szeretni?

Habár azt elismerte mindenki, hogy szép tyúk volt. Fényes, fekete tolla mint a hollóé, a szeme pedig vérpiros. Nem is tyúktojásból származott az, hanem sárkánytojásból.

Nőtt, nőtt a fekete tyúk híre. Kandóné szőlőt vett, majd a házát reparáltatta.

- Még csak férjhez menésre sem gondol! - kiabált elkeseredve Dorozsi. (Lehet, hogy valamikor reménykedett a vén emberkerülő.) - De minek is, van neki egy háromlábú tyúkja.

Hutyra, a főfizikus beszólt Kandónéhoz:

- Mutasd azt a babonás tyúkot. Az emberek mindenféle bolondokat beszélnek.

Később, mikor a hórihorgas két Nikelszky fiú feltünedezett a láthatáron, mégis eljöttek egyszer. Azok is a tyúkra voltak kíváncsiak.

- Persze, mit is akarnának az örök vőlegények az ilyen magamfajta csúnya asszonytól! - mondogatta Kandóné, és babusgálta a tyúkját. - De hát neked, ugye, elég szép vagyok, tyúkocskám?

A Nikelszky fiúk hümmögve nézegettek egymásra, és zordonul ültek fel a szekerükre. Már féltékenyek voltak.

A tyúk pedig tojta tovább az aranytojásokat. Vagy dehogyis tojta! Csak a ravasz Kandóné találta ki, hogy híres legyen az ő furcsa, háromlábú jószága. De hát miről is legyen híres egy szegény özvegy, akit még kívánatos szépséggel sem áldott meg az isten?

Egyszer még Barinkai, a hetyke, hangos, dorbézoló Barinkai Ferenc is kíváncsi lett arra a híres tyúkra. Hutyra, a főfizikus, hozta kocsiján a tiszaháti urat, aki bevallása szerint azért nem házasodott, mert megvetette az asszonynépet. (Imádta is minden leány három vármegyében.)

- Azért a háromlábú tyúkért jöttem - kezdte Barinkai Ferenc. - Megveszem mindenáron.

- Nem eladó ám! - felelt foghegyről Kandóné. - Semmi pénzért sem eladó.

Barinkai megpödörte gácsérbajuszát. - Hm! - mondta, és kedvetlenül mosolygott. - Talán valami babona van a dologban?

- Az a' - felelt az asszony. - Az az én szerencsetyúkom.

A háromlábú tyúk ott kotkodácsolt a szoknyája mellett. Barinkai lehajolt hozzá, hogy megfogja. Az asszony a kezére legyintett.

- Mintha engem bántana! - duzzogott.

Barinkai fekete arcán - olyan volt az, mint egy cigányé - gúnyos mosolygás suhant keresztül.

- Furcsa - mormogta. - Hát két aranytojó tyúk van itt? Azt hittem, csak egy.

Egy percig farkasszemet nézett az asszonnyal. Kandóné a szoknyájával elfödte a fekete tyúkot.

- Mi már csak egy emberé leszünk mind a ketten - mondta nevetve.

- És ki az?

- Majd elhozza a háromlábú tyúkom.

Barinkai a fejét csóválta. A kocsiban megjegyezte dr. Hutyrának:

- Nagy boszorkány ez. Férjhez szeretne menni.

A főfizikus elnevette magát:

- Hát persze, te bolond.

Barinkai a fejét csóválta egész úton, a „Legyes"-csárdánál felkiáltott:

- Mégis az enyém lesz az a háromlábú tyúk. Ha másképpen nem, ellopom.

- Nono! - intette a doktor.

- Ej! - kiáltotta Barinkai - én mindig keresztülvittem az akaratomat. Ez ugyan csak egy bolond szeszély, de kedves szeszély.

Az út mentén a füzesek mélyen aludtak a holdfényben. A dengi dombokon ködfátyol terjengett, mintha a mesebeli nyáj legelne ott. Valahol pittyent egy madár. Halkan, csendesen. A félhold, mint a boszorkányok jele, ragyogott a halmok felett, és a könnyű szél, mely a mezőn elsuhant, mintha asszonyok lehelete volna.

Barinkai elgondolkozva nézett maga elé:

- Furcsa, nem is olyan csúnya az a Kandóné, mint ti mondtátok.

Hutyra szundikálva mormogta:

- Csak a tyúkja, öcsém, az a háromlábú tyúkja teszi.

A szekér lágyan görgött a homokos, álmodozó tájon. Barinkai félig lehunyt szemmel gondolt folyton egy asszonyra és annak háromlábú tyúkjára.

...Egy hét múlva elment értük, s megkapta mind a kettőt. A háromlábú tyúk még sokáig élt Gerlic vidékén. Pártában maradott vénleányok, búsongó özvegyek tartottak maguknak háromlábú tyúkot. De már egy sem volt az igazi. Az igazi, Dorozsi bácsi szerint, egy zivataros éjszaka, nagy kotkodácsolva, visszarepült a pokolba.

(1904)

Az öreg gárdista

Regényes történet Mária Terézia korából

A nagyapám pipázószobájának a falán függött egy embernagyságú olajfestmény, kopott aranyozású, megfeketedett rámában; a festmény maga is fekete, repedezett volt. Nem csoda, hisz ebben a szobában, az örökös pipafüstben rövid idő alatt szénfekete szerecsen lett volna a legfehérebb angyalból. A képből ezért csupán a nap bizonyos órájában mutatkozott látnivaló: egy álldogáló, parókás vitéz, egyenes spádéval a derekán, hosszú szárú lovagcsizmában és fiatal, mosolygó orcával. Ki volt ez a vitéz, aki a régi képre volt festve? A nagyapám nemigen beszélt róla. Csak ha elborult odakünn a táj, és a lomha szürke felhők belepték hétszámra az égboltozatot, az öregúr a pipája borostyánjával a kép felé intett:

- A gárdista is alhat most kedvére.

Ilyenkor ugyanis a képből nem lehetett egyebet látni, mint egymásra mázolt festékrétegeket. A vitéz a nagy csizmában akár el is szökhetett volna a rámák közül, senki sem vette volna észre. De napfényes délben, amíg a napocska kíváncsian kukkantott be nagyapóhoz, a sarokban álló számtalan pipákhoz, a kopott bőrdíványhoz és a szundikáló vén vizslához, amely dolgok egy öregember háztartásában találhatók - a gárdista hirtelen előtűnt a képen a félhomályból. Mintha csak ebben a pillanatban érkezett volna haza, hogy helyét a vásznon elfoglalja: különös fénnyel ragyogott a régi arany bíborvörös dolmányán, fehér parókáján mintha az imént futott volna végig a borbély fürge keze, és rózsaszínű arcából mosolyogva nézett szét fekete szemével. Mindig odanézett, ahol az ember állott, és egyenesen a szemébe. Nem lehetett előle elrejtőzni. A szobából kilépőt követte a tekintetével... Kisfiú koromban sokszor bujkáltam az öles vitéz elől. Elbújtam a zöld cserépkályha mögé, majd a bőrdívány alá. A vitéz tekintetével nyomon követett. Nem haragosan, inkább mosolyogva.

Nagyapó nevetve nézte a bujkálást. Egyszer megfogott a vállamnál fogva, és a szoba egyik sarkába állított.

- Most keresd a gárdistát! - szólt nevetve.

A bajuszos vitéz eltűnt a képről, és helyette egy gyönyörű asszony állott ott, akinek egész ruházata egy bíborköpenyeg volt; de az is oly hanyagul a vállára vetve, hogy tündöklő fehér válla és hó-lába kiragyogott a sötét háttérből. Magas frizurájú, hajporos dáma volt, a fején ékkövekből való korona. Gyűrűsujját kacér mosollyal emelte piros szájához, és titkolózva látszott inteni. Mintha azt mondta volna: csitt, el ne árulj!...

A nap odakünn felhő mögé bújt. A következő pillanatban eltűnt a gyönyörű asszony a rámák közül. Mintha gyorsan hátrasuhant volna a kép sötét hátterébe, ahogy a napsugár nem ragyogott többé a festményre. Egy pillanatig látszott a gárdista spádéja - aztán eltűnt az is. Mintha hosszú, sarkantyús lépésekkel ment volna el a vitéz a köpenyeges asszony után...

Sokáig foglalkoztatott ez a furfangos festmény. A régi piktorok ilyeneken törték a fejüket. Nyilván sok mesterkedésébe került annak a néhai való jó festőnek is, amíg a furfangos képet így megfestette. De a megcsalódásig sikerült neki.

Már nem tudnám megmondani, hová lett a kép a nagyapám pipázószobájából. Talán egy másik pipázgató öregúr szobájában függ, ki téli magányában mulat a furfangos szép asszonyon, aki az öles gárdista széles háta mögé rejtőzik az avatatlanok tekintete elől. Vagy valami elhagyott padláson hever a régi festmény egykor kedves, megunt dolgok társaságában? A kép

eltűnt, de a története megvan. A festményen megjelenő két alak egyikét, amíg élt - több mint egy évszázad előtt - Balogh de Pusztaeörsinek hívták, és gárdista volt Mária Terézia királynő Anyánk udvarában. Hogy a másik alak ki volt?... Azt úgyis megtudjuk majd a történetből.

FARSANGI KALAND

Ha még egyszer asszony ülne a magyar trónusra, és ha az az asszony éppen olyan okos és szép volna, mint Mária Terézia volt, akkor talán akadna párja azoknak a nevezetes gárdistáknak is, akik a maguk idejében a világ legelső gavallérjai voltak. Ah, gyönyörű, regényes század, midőn a magyar úrfiak lobogó lelkesedéssel szolgálták a dicső királynőt, és a Burg nesztelen folyosóján, őrállás közben Pusztaeörsi uram költeményeket szerkesztett.

Pusztaeörsi uram ott vénült meg az udvarnál. Hiába, a kutya idő még a daliás gárdistát sem kímélte. Még megfeszült rajta a karmazsin, és sarkantyúja éppen olyan vígan pengett, mintha húszesztendős ifjú járna a csizmában. De hát a sarkantyúnak könnyű. Őt kicserélik, ha megkopott, de ugyan hogy cserélje el a vénülő gárdista fájós derékcsontjait fiatal, ruganyos csontokkal? A paraszt megvénülhet, azzal senki se törődik. De ugyan ki látott már törődött, öreg gárdistát?

Pusztaeörsi - a nevezetes nógrádi Baloghok fajából - éppen annyira rabja volt kora cicomás, romantikus hajlamainak, mint mindenki. A Burg északi szárnyában, ahol a dicső királynő fejedelmi pazarlással rendezte be a gárdisták lakásait, gyakran tépelődve járkált esténkint. Egy nagy velencei tükör lógott a falon, az előtt meg-megállt, és fájdalmas mosollyal szemlélte a ráncokat arcán, amelyeket maholnap már el nem titkolhat, és kínzó köszvénye hasogatta derekát. Nemcsak a színésznők vénülnek meg, a gárdisták is... Odalentről, a gárdisták ebédlőjéből víg lárma hangzott fel. Az urak hangos pohárcsengés közepette mulattak. Perdült a kocka, és valaki mandolint pengetett. Az kellene csak, hogy a gárdista szomorkodjon! Még tán azt hihetné valaki, hogy a királynő nem fizeti pontosan gárdistái hópénzét. Lenn, a nagy udvaron csillogó lámpások kísértek gyaloghintókat, kocsikat. A kapuban álló várta hosszan elnyújtott kiáltása fel-felhangzott. Farsang utolsó napja volt. Csodálatosan megenyhült az idő. A vén komor Burg felett tavaszias szellők fújdogáltak. Mulat egész Bécs... Vajon a királynő hol tölti ma az estét?

Szomorú gondolatai közben az öreges gárdista ennél a pontnál elfelejtette kínzó fájdalmait, és átszellemült boldog mosoly terült el arcán. A királynő, a legszebb és a legjobb királynő vajon hol tölti ma az estét? Talán csak nem búsul és szenved ő is, mint hűséges Pusztaeörsije?

A gárdisták zajgása odalentről felhangzott, amint egy ajtó nyílott olykor, ide is, hol máskor komoly és méltóságos etikettel hordják föl az inasok a vacsorát, és legfeljebb egy-egy víg nevetés, elfojthatatlan kacaj tör ki a tágas ebédlőben. Csak a Pusztaeörsi szobáját kerülte el Karnevál. A lucskos, langyossá fordult idő néki a köszvényt juttatta eszébe és a bús gondolatokat.

Vajon mit csinál a királynő ma este?

Azelőtt, pár évvel előbb, alkonyattal fölkerekedett a királynő, és pajkos kedvében, álorcásnak öltözve, víg gárdistáival bejárta a farsangi várost. Ő volt a legszebb bécsi mosónő, ő volt a mödlingi bálok rózsakoszorús bálkirálynője. Csak midőn tovarobogott az üveges hintó, nyomában a száguldó gárdistákkal, akkor tudták meg az ámuló mulatozók, hogy maga a császárnő járt közöttük, ő volt a megválasztott legszebb mosónő, ő volt a táncosnők elseje.

De hát, úgy látszik, minden mulandó a világon. A vadaskertek felé nyíló kiskaput, amerre a királynő titkon, gárdistáival elhagyta a palotát, már évek óta nem nyitották fel. Talán, a zárja is berozsdásodott már. Megvan-e az öreg kapus, aki még Lotharingiai Károlynak sem akarta elárulni, hogy merre távozott a királynő a hűséges gárdistákkal? A herceg nevetett, és türelmesen várta meg a kapu előtt sétálgatva felséges hitvesét. Akkor történt éppen, hogy a királynő elveszítette egyik aranyos cipellőjét. Hiába járta be a hűséges Pusztaeörsi egész Bécs városát. A cipőcskének, benne a selyemmel hímzett császári koronával, nem akadt nyomára. De másnap jelentkezett egy mödlingi varga a megtalált cipővel, és ekkor a gárdisták mind nagyon irigyelték a szerencsés vargát.

Ah, álom, álom... Úgy látszik, vége van már a gyönyörű álomnak, és Pusztaeörsi ezentúl már csupán köszvényét gyógyítja, míg visszavonul falusi házába az Ipoly mellé, és a ködös halmok között csupán a szél zúgását fogja hallgatni.

...Ebben a pillanatban elhalt odalenn az ebédlőben a farsangi zaj. Később ajtók csapódása hallatszott, a gárdisták mentek be lakosztályaikba. Pusztaeörsi kíváncsian lépett ki a folyosóra. Éppen Bessenyeivel, a költőgárdistával találkozott szembe:

- Nini, te nem vagy beteg? - kiáltott fel Bessenyei.

Pusztaeörsi elpirult:

- Már jobban érzem magam... Miért hagytatok fel a mulatsággal?

Bessenyei az ajkára tette a kezét, és halkan suttogta:

- A királynő éppen most üzente Schwarzenberg gróffal, hogy ki akar kocsizni a mulató városba. A parancs úgy szól, hogy mindnyájan hosszú köpenyeget vegyünk magunkra... A kamarás azt mondja, hogy a királynőnek jókedve van. Mulatni akar.

Pusztaeörsi egyszerre elfelejtette köszvényét, el a gyötrő bús gondolatokat. Egy pillanat alatt rendbe szedte öltözetét, aztán ráparancsolt legényére, hogy igazítsa meg a frizuráját. A hófehér paróka csakhamar művészi gonddal göndörödött fülére, a ruhásszekrényből előkerült az a bő, fekete selyemköpenyeg, amely sarkig elfödte a ragyogó gárdistaruhát.

Az inasok fel s alá szaladoztak a folyosón, az udvaron titokzatos sürgés-forgás keletkezett. A gárdisták sietve hagyták el az épületet, és nesztelen lépésekkel haladtak a svájci udvar felé, ahol már üveges gyaloghintó várt lakájok őrizete alatt. Az oldalajtó félig nyitva volt, és ott állott Schwarzenberg gróf, a királynő kamarása. Egypár pillanat múlva halk ruhasuhogás hallatszott, és a kamarás mély meghajlással tárta ki az ajtót. A felülről lesugárzó gyertyák fényében egy hatalmas, bíborköpenyeges asszony állott meg a küszöbön, akinek fejére volt borítva köpönyege kámzsája. Fürge lépésekkel haladt a gyaloghintó felé, és Pusztaeörsi, aki legközelebb állott a hintóhoz, boldogan hallotta a királynő kegyes hangját, amit már hónapok óta nem hallott betegsége alatt.

- Valami álorcás bálba menjünk - szólt a királynő, és nevetve beszállott a hintóba.

Nyomába sietett udvarhölgye, a szép és kacér Esterházy Minka, és a gyaloghintó függönyei összehúzódtak. Az inasok fölkapták a hintót, és halk csendben hagyták el a Burgot. Csak akkor gyújtották föl a lámpásokat, mikor már a kanyargós, szűk belvárosi utcákon jártak.

A régi bécsi utcák farsangját hiába keresné a mai utazó. Olyan volt az, mint a velencei karnevál. Az utcákon álorcások jártak, nők, férfiak, és a sűrűn járó gyaloghintókban előkelő öreg dámák ültek - a fiatalok maguk is álorcásan járták az utcát gavallérjaikkal.

A királynő megállította a gyaloghintót egy utcaszegletnél, kiszállott belőle, és a Pusztaeörsi karjába kapaszkodott. Ah, ez a vén gárdista mindenütt legelöl volt. Az utcákon tolongott a farsangi nép. Hangos zene, ének zaját visszhangozták a magas falak, és a diákok éppen akkor vonultak végig földíszített szekereiken a tömegben.

- Ah, kedves Pusztaeörsi - kiáltott föl vígan a királynő, az ő vidám bécsies nyelvén -, mi már régi lumpok vagyunk. Valamikor mi csináltuk a farsangot Bécsben, most már megcsinálják nélkülünk is. Múlik az idő!...

- Fölséged ma is a legszebb mosónő Bécsben! - felelt meghajolva a gárdista.

A királynő megrántotta a gárdista karját.

- Vigyázz, Pusztaeörsi... Már elfelejtetted, hogy Pláner Auguszta volt a neve annak a mosónőnek?

A gárdista boldogan mondta utána:

- Pláner Guszti a legszebb bécsi mosónő...

A farsangi zaj növekedett, amint beljebb hatoltak a város utcáin. Bohócok, törökök és spanyol táncosnők jártak egymás nyomában. Olyan volt az utca, mint egy nagy álorcás bál. A gárdisták körülvették a királynőt, és távol tartották tőle az álorcásokat.

Egy nagy föld alatti táncterem volt akkoriban Bécsnek leghíresebb mulatóhelye. Ide özönlött az utca népe, a gyaloghintókat oda vitték az inasok. A királynő is arrafelé irányította lépteit, hű gárdistáitól kísérve. Az udvarhölgy nevetése csengve hangzott föl a királynő háta mögött. Bizonyosan valami pajkosságot mondtak neki a gárdisták. A királynő gyorsan megfordult, és érdeklődve kérdezte:

- Mi volt az? Hadd nevessek én is...

De Esterházy Minka késlekedett a felelettel. Valami olyast mondhattak neki a gárdisták, amit röstellt ismételni.

De a királynő toppantott a lábával:

- Akarom tudni.

Esterházy Minka halkan a királynő fülébe súgta a mondókáját, amire a királynő is fölkacagott.

A föld alatti táncteremhez értek. Odabévülről már hangzott a farsangi zene... A királynő lejjebb húzta arcán kámzsáját, és így szólt:

- Hű gárdistám, Pusztaeörsi, tiéd az első keringőm...

Bezzeg elfelejtette Pusztaeörsi uram a reumát, köszvényt és az összes nyavalyákat, amelyek az utóbbi időben vitézi testét megrokkantották.

COEUR-DAME

Élt abban az időben a bécsi udvarban egy már nem fiatal, de nem is rút, de nagyon szegény grófkisasszony, hívták pedig Sternbuck Katalin grófkisasszonynak.

Azt már senki sem tudta, hogyan került az udvarhoz. Talán apjával, anyjával került oda, de a szülei elhaltak, s ő az udvarnál maradt. A kegyes királynő gondoskodott róla, udvari dámává nevezte ki. Volt ott udvari dáma abban az időben számtalan. Elférték a nagy Burgban. Mária

Terézia alatt nem volt lakatlan része a Burgnak, mint manapság. Megtöltötték azok, akik örökké élvezték a királynő vendégszeretetét. Olyanok pedig nagyon sokan voltak abban az időben. Ahány szegény főrangú asszony, leány volt a monarchiában, az mind az udvarnál keresett boldogulást - és férjet. Hogy pedig férjekről is gondoskodott Mária Terézia, azt bizonyítja az a sok gróf, báró, nagyrangú katona, aki örökké ott lebzselt az udvarban. Volt közöttük gazdag, szegény, vegyesen. Néha a jó királynő segítette a véletlent egy-egy gyenge kézmozdulattal, hogy mindenki megillető férjre, feleségre találjon.

A történelem följegyzi Mária Teréziáról, hogy szenvedélyes házasító volt. Fiatal korában ugyan elfoglalták idejét, gondját a háborúk, de amint elcsitult a viszály, és a győzelmes hadvezérek, kapitányok ellepték Bécset, a jó királynő gondoskodott hűséges katonáiról. A bécsi glacis hemzsegett a vitéznél vitézebb hadfiaktól, akik nagy magauntukban bizony gyakran tilosba is tévedtek. A hős kapitányok, akik Berlinig elszáguldoztak, dicsőséges kardjuk élét a polgárok hátán próbálgatták, akikkel a tánctermekben, spelunkákban összetűztek. A jó királynő, mint az erkölcs legfőbb őre, nem nézhette tétlenül az erkölcstelenséget, amely birodalmának székvárosában felütötte a fejét. Okos, tapasztalt asszony létére tudta, hogy a legmogorvább huszárkapitány is kapitulál egy helyesen alkalmazott női mosoly előtt. A gyöngéd kezek előtt a világ valamennyi vitéze lerakta már a fegyvert. És jöttek a szegény főrangú kisasszonykák, özvegyasszonykák a birodalom minden részéből. Az ausztriai büszke várkastélyok, amelyek gőgösen néznek az alattuk elfutó országútra, tekintélyes tornyaik mögött gyakran rejtegetnek búsongó, pártában maradt kisasszonyokat. A kastélyhoz tartozó uradalomnak már régen vége, csupán a kastély maradt meg, mégpedig azért, mert nem kell senkinek a bagolyfészek. Az atyafiaknál kegyelemkenyéren lévő szegény rokon kisasszonyok sóhajtása mind oda szállott a kegyes királynő trónusának zsámolyára... Házasodtak is abban az időben annyit Bécsben, amennyit azóta sem. A délceg magyar urak, úrfiak, akik részben látták Nagy Frigyes szakállát, részben az udvar sugárzására repültek Bécsbe, hol a királynő kegyesen fogadta az ő magyar híveit - a kegyes „véletlen” révén sűrűn jutottak szegény osztrák kisasszonyokhoz. Viszont a csillagszemű magyar leányok bőven akadtak ausztriai gavallérra a Hofburg tájékán. Mondják, hogy ez a magas politika volt - a mi mesénket nem is érdekli más, mint az, hogy ebben a nagy házasságjárásban pártában maradt egy már nem fiatal, de nem nagyon rút grófkisasszony, bizonyos Sternbuck Katalin grófnő, akit még a birodalom mindenható családanyja sem tudott férjhez adni.

Ki tudná megmondani, hogy mi volt annak az oka, hogy Katalin gróf kisasszony annyi évekig pártában maradt? Csak annyi bizonyos, hogy az után a farsangi kaland után, amikor a kegyes királynő a föld alatti táncteremben a zajgó álorcások között Pusztaeörsinek nyújtotta a karját a legelső keringőre, másnap az udvari pletyka - mindenütt van pletyka, még a legmagasabb uraságok között is - suttogni kezdte, hogy van már Käty grófnőnek vőlegénye az érdemes gárdista személyében.

- No, bizony, éppen Pusztaeörsi! - felelték a pesszimisták. - Vén legény az már. Aeskuláp már annak a felesége. Avval is marad holta napjáig.

- Igaz, igaz - mondták erre azok, akik mindig inkább szeretik elhinni a lehetetlenséget, mint a lehetőséget -, vén legény már Pusztaeörsi, de hát éppen azért... A fiatal csikó nem is való rúd mellé...

- Meg aztán - fűzték tovább azok, akik mindent tudnak - a derék Pusztaeörsi úr nem is való már a gárdisták közé. Talán igen jó várkapitány volna valamelyik vidéki kastélyban... Eh, de minek szolgálna tovább, mikor van neki csinos úri jószága Magyarországon, ahová nyugodtan elvonulhat a tányérnyi medáliával, amit az udvarmesteri hivatal minden kivénült gárdistának

kiutalványoz. Fiatal úrfiaknak alkották meg a gárdistaságot. Bizony nem számított arra senki se, hogy majd akad valaki, aki itt vénül a királynő nyakán.

Így beszélt a fáma a jó Pusztaeörsiről, habár ő teljes életében nem adott rá okot, hogy a fáma nyelvére vegye. De hát a fáma asszonyi személyiség, olyanba is belekotyog, amihez semmi köze sincsen. Mit csinálna a szürke böjtben (Mária Terézia nagyon vallásos volt) az a sok udvari asszony, férfi, ha még a közelmúlt farsang eseményeit sem beszélhetné meg? Igaz, hogy a jó Pusztaeörsi hozzánőtt a gárdistasághoz, mint a bundagallér a bundához, de hát arról sem ő tehet. Nagy tisztelője volt a királynőnek, igen nagy tisztelője... Akik szeretik a regényességet, azok azt mondták, hogy formálisan szerelmes volt a királynőbe... De hát ha szerelmes lett volna Pusztaeörsi de Balogh, nógrádi komposszesszor és gárdistahadnagy Mária Terézia királynőbe, olyan nagy vétek lett volna ez? Dehogyis lett volna az! Hisz nem fordult meg Bécsben valamirevaló gavallér, aki ideig-óráig szerelmes ne lett volna a „század legszebb asszonyába"! Öreg, hadverő tábornokok őrizték a keblükön a királynő képét, és amikor ezüstszálak jelentkeztek szőke hajában, a nemes apródok mind róla zengték szonettjeiket. De hát a Pusztaeörsi szerelme azért mégis más volt! Ő szeretett csendesen, kitartóan, magába zárkózottan, reménytelenül - és nem akart nem szeretni.

Tudta azt az egész udvar. Hisz igaz, igaz, hogy valamennyi gárdista egy rováson volt vele. De azért a gárdistáknak szabad volt udvarolni azoknak a menyecskéknek is, akik azt megengedték, szabad volt eljárogatni a városi tánctermekbe megforgatni a szép polgárleányokat, sőt szabad volt meg is házasodni, ha az idejük elérkezett. A királynő adta rá az áldást... Pusztaeörsi, ez a hallgatag, magába zárt, csendes nemes, mindenféle szabadságot megvont magától attól a perctől fogva, hogy Nógrád vármegye jóvoltából és a királynő kegyességéből magára öltötte a gárdisták karmazsin ruháját. Élt, mint az aszkéta szerzetes, nőre sohasem nézett, mulatságba nem ment pajkos bajtársaival. Az udvari bálokon gyönyörűen táncolt, de mintha valahol máshol lett volna a lelke. Tudta mindazokat a divatos bókokat, amelyekre Trouville gróf, a francia király udvarából száműzött nemes tanítgatta az akkori aranyifjúságot. Lovas dalia volt, fegyverrel kezében legyőzhetetlen. És a gárdista mindig olyan furcsán nézett a királynőre, ha az udvarában lévő „házasulandó" hölgyek némelyikét előtte fölemlítette, hogy a királynő nevetve hagyta abba a beszédet. Hisz azért volt ő is asszony, hogy tudja, hol fáj a gárdistának!

- Ah - mondotta egyszer franciául -, ön nem is magyar, Pusztaeörsi!

Pusztaeörsi napokig gondolkozhatott volna a királynő megjegyzésén, ha mindjárt nem akad egy öreg udvari ember, a vén Neigig báró (aki csupán azért volt a királynő körül, hogy tapasztalatlan urakat kioktasson az etikett finomabb nüanszaira), ki karon fogta őt, megmagyarázta neki, hogy a királynő el van ragadtatva a magyar uraktól. Egy rejtett célzásból, egy pillantásból megértik, hogy a királynő kit szeretne hozzájuk feleségül adni - s azonnal engedelmeskednek.

A gárdista ekkor elszomorodott, és elhagyni készült az udvart, mígnem a királynő kegyessége ismét feléje irányult. Abban az időben, midőn a dicső királynő az erkölcs őre volt, olyan volt szeszélye, mint az áprilisi időjárás. Néha elhatározta, hogy nőtlen embert nem tűr meg a környezetében, máskor, ha az udvar akkor még félig nyitott ablakain beszivárgott valami családi skandalum híre, még férjének, a főhercegnek is szomorúan mondta:

- Herceg, herceg, nem sajnálja legényéletét?

De hát hiába mondta ki az udvari pletyka a szentenciát, hogy a már nem fiatal, de nem is rút Sternbuck Katalin gróf kisasszonynak megvan immár a keresett vőlegénye, a házasság mégsem olyan dolog, hogy parancsszóra el lehetne intézni. Csak azokat a sziklákat lehet félrehengeríteni, amelyek minden házasságnak szeretnek az útjába állni. Azután, ha az út sima,

elindul minden magától. Igaz, hogy a farsangi mulatságtól végleg meghatott gárdista királynője szavára gondolkozás nélkül vetné magát a Duna jeges hullámaiba, de vajon hajlandó lesz-e megházasodni is, amihez nem kevesebb bátorság kell.

Abban az időben csodálatosan megfogyatkoztak a legényemberek Mária Terézia udvarában, csupán Pusztaeörsi volt számba vehető kombináció a grófnő számára. A grófnőt mindenáron férjhez kellett adni. Először, nem maradhat itt az udvarban a fiatal, gáláns urak egykori gyülekező helyén öreg kisasszony. Hogyne! Hogy az összes európai udvarok ezen nevessenek. (Abban az időben ilyesmin is nevettek az udvarok.) Másodszor, a Pusztaeörsi konokságának is véget kell vetni. Harmadszor, ami a legfontosabb, a királynő férjhez akarta adni a grófkisasszonyt, kit haldokló anyja (a királynő egykori udvarhölgye) a királynőhöz írott alázatos levelében kegyességébe ajánlott.

A grófnő a Burgnak abban a részében lakott, ahol a frájok és kiérdemesült udvarhölgyek húzták meg magukat. Ha talán egy emelettel lejjebb lakott volna, akkor a harmadrangú komornák közé került volna, és örökre lemondhatott volna arról a reménységről, hogy magyar gárdistához menjen feleségül. Mert hiába, a ceremónia - ceremónia. A grófnő valamikor egy másik épületszárnyban lakott, ahol igazi hercegkisasszonyok élvezték a jó királynő vendégszeretetét. Volt ott francia, német, olasz hajadon, akiknek nemhogy saját palotájuk nem volt Bécsben, de a vagyoni viszonyuk sem engedte meg, hogy rangjukhoz méltóan lakjanak a városban. Aki pedig a Burgnak padlásszobájában lakik is - ha ugyan van ottan ilyen szegény embernek való kvártély -, az mégiscsak a Burgban lakik. De hát abban az időben még annyi volt a nősülni akaró uralkodó herceg, gróf, báró az udvarnál, hogy az ember lépten-nyomon beléjük botlott. Mária Terézia jósága messzire kisugárzott. Még a francia király udvarából is eljöttek hozzá a szegény, de nőtlen főurak feleséget szerezni. Meg aztán annyi mindenféle zsíros hivatal volt ebben a birodalomban. Akinek a királynő feleséget adott, azt nem hagyta éhen veszni se. Habár mint praktikus asszony, jobb szerette az olyan házasságokat, ahol az esküvőhöz való régi családi ékszereket nem neki kellett a zálogból kiváltania.

Az uralkodó hercegek, a grófok, bárók, a magyar köznemesek elfogytak, és a szegény kis grófnőnek el kellett hagyni régi lakosztályát, és egy másikba, kisebbe költözni. Ha volt filozófus a környezetében, az megmagyarázhatta neki, hogy a házasság is olyan, mint a háború - kegyetlenségekkel jár. Ha nem volt szerencséje a kis grófnőnek a nagynevű mágnások között, talán szerencséje lesz abban az épületszárnyban, hol a földi boldogságokat a kisebb urak számára tartogatják, a másodrangú udvarhölgyek, nemes frájok között. Volt ugyan itt is mutatóban egy-két csillagkeresztes dáma, de hát azok oly öregek voltak, hogy teljesen mindegy lehetett nekik, hol jelöl ki számukra otthont a mindenható udvarmester.

Utóvégre nem vehet mindenkit feleségül Esterházy herceg, mikor abból az Esterházy hercegből oly kevés van, hogy még Mária Terézia királynőt is csupán csak egy szánkáztatta meg forró nyár idején. Ki maradna akkor a kisebb urak számára, akik Magyarország felől jönnek négylovas kocsin, és a „Vörös ökör" fogadóba nagy csördítéssel behajtatnak; a bécsi glacis-n oly peckesen sétálnak, mintha övék volna egész Bécs városa. (Akkor nem felejtették el még Bécsben sem a moriamurt...) S így a kis grófnő a szobája ablakából sokszor nézett Magyarország felé, és sóhajtott ilyenkor. Mert nem akart ő már akkor máshoz férjhez menni, csak magyarhoz. Utóvégre nem volt már olyan buksi lány, s rájött, hogy a szegény, hivatalt kunyoráló német, francia grófocskák, akik a bécsi udvar hírére Európa minden részéből még ide vetődtek, nem négylovas hintón hajtanak be a város kapuján, és még a spádéjukat is a Kohlmarkstrasse ócskásainál veszik kölcsönbe, amivel az udvarnál megjelennek. Magyarország az még az urak hazája. A magyarok nem szolgálatot jönnek keresni Bécsbe - az igaz, feleséget

sem, van lány elég otthon -, eljönnek megnézni a Burg sárga falait, a királyi kerteket. És azt mondják ilyenkor:

- Ezt mind nekünk köszönheti a királynő Anyánk!

Még az István-toronyra is fitymálva pislognak, mintha azt gondolnák, hogy az se volna már a helyén, ha a magyarok nem akarták volna. De hát akarták, mert éppen olyan kedvük volt.

Nem csoda tehát, ha a kis grófnő mindig a magyarokkal álmodott, mégpedig nemes Nógrád vármegye egy fiával, aki hatszáz lépésnyire onnan, a svájci udvar északi szárnyában esténkint az udvari aeskulap által rendelt folyadékkal kenette fájós derekát, miközben minden illemről megfeledkezve biztatta magyar huszárlegényét:

- Keményebben, Miska, a rézangyalát! Hadd törjön el az a kutyacsont, vagy meggyógyuljon!

És szívta a fogát hozzá kegyetlenül, de nem úgy, mint a házasodni készülő fiatalemberek szokták.

A szíveket kormányzó királynő udvarában ezelőtt másfél száz esztendővel így várta két szív, hogy őket egyesítse, egy láncra fűzze. Lenn, a gárdisták ebédlőjében, ahová olykor lehangzott Pusztaeörsi uram egy erőteljesebb kifakadása, Bessenyei uram megtöltötte a kelyhet, és mélázó mosolyával így szólt a szomszédjához, Dőry Balázshoz:

- Akkor fog csak nyögni őkegyelme, ha majd a coeur-dame kenegeti a hátát...

Hogy értette Bessenyei uram ezt a megjegyzését, azt csak az tudná megmondani, aki már megpróbálta a házaséletet. Dőry Balázs nem értette. De Bessenyei uramnak megtetszett a mondás, és följegyezte kis stammbuchjába, amint művei között olvasható.

A FEHÉRASSZONY

A bécsi Burgnak van egy fehérasszonya. Azt mondják, éppen olyan régi, mint maga a Burg. Sötét éjjelen végig szokott suhanni a folyosókon, az őrállók nagy rémületére, és eltűnik valahol a falban. Ez a százados kísértet mindig csak akkor szokott megjelenni, ha valami baj vagy halál közeledik. Azért nem is nagyon örülnek a fehérasszonynak, sőt eltitkolják megjelenését...

Babonaság, rémlátomás persze az egész. Fehérasszonyok nincsenek. Talán valami főfájós fráj sétált egyszer a hűvös folyosón. A királynő is asszony volt, mégpedig olyan asszony, aki nem ijedt meg a maga árnyékától, és amilyen szigorúan vigyázott az erkölcsökre, hátrakötötte volna annak a sétáló nőszemélynek a sarkát. De hát az asszony is csak addig asszony, amíg a fiatalság tüze csergedezik ereiben. Ha egyszer elkezd öregedni - éppen olyan lesz, mint a férfi. Hiába írták az egykori krónikaírók, hogy a királynő örökké fiatal maradt, soha meg nem vénült. Igaz, igaz, nem lett csúf vénasszony, mert már hogyan is lehetett volna csúf az, aki olyan virágszépségű volt. Csak az idő lopott észrevétlen ezüstfehér szálakat a hajába. Először csak egyet-kettőt, puszta kacérságból. Amint fiatal mamák kacérkodnak süldő leányaikkal, úgy kacérkodik az idő is az első hószálakkal. De aztán a lányok nagyra nőnek, és az ősz hajszálak megsokasodnak.

Egyszer Mária Teréziának is hírül vitték - az után a farsang után következő böjtben -, hogy a fehérasszonyt látták sétálni a palota folyosóján.

A kegyes királynő elmosolyodott, és tükrére pillantott. Soha el nem múlott jókedvével felkiáltott:

- Maholnap én leszek a fehérasszony.

Hanem, azért mégis megharagudott, mikor a fehérasszony látogatása ismétlődött:

- Ej, nem nyughatnak tán a frájaim? No, majd rendet csinálok én közöttük!

Éspedig, miután az udvarhölgyek folyosóján járt abban az időben a fehérasszony, kiadta a parancsot, hogy őrállót rendeljenek a folyosóra. A ceremóniamester alázatosan figyelmeztette a királynőt, hogy az udvari etikett értelmében közönséges zsandárok nem őrködhetnek azon a folyosón, ahol a nemes hölgyek laknak. A királynő türelmetlenül legyintett. (Betegeskedett már akkor.)

- Hát állítson oda is gárdistát. A nemes testőrök is szívesebben vigyáznak egy fiatal csinos komornára, mint egy öreg királynőre.

Neigig báró, a kis öreg, rózsaszínű arcú diplomata alázatosan meghajolt, és azt mondta:

- Bátor leszek majd felségednek ide vonatkozó rendeletét aláírás végett előterjeszteni, és gondoskodom arról, hogy a főceremóniás könyv kijavíttassék.

A királynő, akinek udvara hajdan a fél világnak volt mintája etikett dolgában, haragosan vonta össze a szemöldökét:

- Csak semmi irkafirka, kedves Neigig...

De azért félóra múlva aláírta az etikett felől rendelkező okmányt, verébfej nagyságú, gazdasszonyos betűivel, amilyenekkel nagyanyáink tartották számon a kelengyéjüket: „Kivételesen engedélyeztetik.” Aztán haragosan dobta el a lúdtollat:

- Ennyi irkafirkát nem ér meg valamennyi gárdistám!

Akkor már azokat sem szerette. Teljesen megharagudott a világra. Néha napokig fel nem kelt hatalmas, nagyon nagy ágyából, amelyet manapság csudálkozva néznek meg a kíváncsi utazók. Be hatalmas asszony lehetett! Az udvari orvosok tehetetlenül csóválták a fejüket. Mi baja lehet a királynőnek? Lehet, hogy a szürke, bús böjti idő nedves szeleivel, szemelgető esőivel lehangolja? Ámbátor a Burg már akkor is úgy volt építve, hogy ott az időváltozás nem sokat jelentett. A schönbrunni kertész örök tavaszt varázsolt a folyosókra, a királynő termeiben pedig májusi atmoszférát teremtettek azok az új szerkezetű kályhák, amelyeket abban az időben talált fel valami kóbor lovag. Lehet, hogy nem is ő találta föl. Csakhogy nemességet és birtokot kapott Ausztriában, és utódai tán nem is tudják valamennyien, hogy mit jelent címerükben a lobogó tűzrakás.

De a királynő mégis rosszkedvű volt. Senkit sem állhatott. A betegségének, rosszkedvének a híre elterjedt egész Bécs városában. A bécsiek egész nap azon törték a fejüket, hogy mivel lehetne a királynőt felvidítani. Bolondabbnál bolondabb ideák születtek. Aki nem sajnálja a fáradságot, hogy az emberi képzelet groteszk hajtásaiban gyönyörködjön, keresse meg a Bécs városi levéltárban azokat az instanciákat, amelyekben Mária Terézia császárnő rosszkedvének az elmulasztására tesznek indítványokat. A Leopold utcai varga csupán azt akarta, hogy a legközelebbi vasárnapon a birodalmi város egész lakossága cseréljen ruhát. A férfiak vegyék föl a nők köntösét, a nők a férfiakét. Olyan álarcosbált még nem látott volna a világ, még a temetőkben is fölkelnek a halottak, hogy ezt a vasárnapot láthassák... Kár, hogy az ötletes varga tervéből nem lett semmi.

Az udvarnál - manapság azt írnák: „az udvari körökben”, de hát akkor még csak egy kör volt - tűnődtek azon, hogy lehetne felvidítani a kegyes királynőt. Azok, akik a sablonokat szeretik, azt gondolták, hogy nagy vadászatokat vagy lovas játékokat kellene rendezni. De a királynő hallani sem akart semmiféle mulatságról. Az öreg Danzer tábornoknak, akit kivételesen színe

elé bocsátott (ne hagyta volna el fél karját Berlinben, még a kapun se eresztették volna be), elkeseredve mondta:

- Hagyjatok már engem meghalni, kedves gyermekeim!

A vén tábornok fejcsóválva bicegett le a lépcsőn. Annyira szívére vette királynője bánatát, hogy hazament, lefeküdt, és fel sem kelt többé. (Mária Terézia soká élt még azután, de hát ő nem hitte, hogy a vén oroszlán annyira elbúsul majd.)

A testőrök ebédlőjében Bessenyei uram is elkeseredve ürítgette a kelyhet, és haragosan csapkodta az asztalt:

- Mindennek az a makacs, derékfájós Pusztaeörsi bajtársunk az oka! Ha ő elvenné az ő coeur-dame-ját, minden rendben volna.

A gárdisták mosolyogtak a jó Bessenyei fellobbanásán. Ilyen már az ember, hiába! Néha a szúnyogban látja meg az elefántot, egy öreges gárdista legénykedésében egy nagy birodalom első asszonya rosszkedvének az okát. De hát néha a tavaszi szellő is olyan, hogy egész országrészekre hoz pusztítást: rázúdítja az árvizet. Máskor meg a fél világrész nem tesz egyebet, mint annak a kis langyos esőnek lehullását lesi, amely megtermékenyíti a messze Indiát.

Kis okok okozzák a nagyokat. Ki tudja, nem kacagna-e fel vidáman a királynő, ha öreg agglegény gárdistája holnap azzal lépne elébe, térdét meghajtva, hogy házasságot akarván kötni ama bizonyos epekedő grófnővel, alázatosan kéri obsitját? Ki tudja, ki tudhatná?...

Dőry Balázs uram csóválta a fejét:

- Bolondság... De lehet, hogy van valami a dologban.

A kockázó gárdisták fölfigyeltek. Obolovszky, az őrparancsnok nyújtózkodva húzta ki zsebéből drágamívű óráját:

- A vén medvéről van szó?... Éppen őt viszem silbaknak éjszakára, a fehérasszony folyosójára.

Lustán fölemelkedett, és fölfelé indult a lépcsőkön. A hűséges Pusztaeörsi félretette az aeskuláp folyadékait, és teljes gárdadíszben várta a parancsot az őrség megkezdésére. A kötelességtudás elfelejtette vele fájós derékcsontját.

- - - -

A harangkondítás mélán, méltósággal szállt át a csendes éjszakán a palotaszárnyak felett. Mondják, akik már hallották, hogy éjszaka sehol sem oly megrendítő az óraütés, mint a Burgban. Mintha elszállott lelkek sóhajtanának az óraütésben, mintha a nagy némaságban, mely a harangkondítás után következik, susogva repülnének tova a láthatatlan szellemek a sötétségben - az őrálló baka szorosabbra fogja fegyverét, és mereven bámul a sötétségbe, míg füle újra megszokja a nagy palota éjjeli csöndességét.

Pusztaeörsi nem is hallotta az óra kongását, megszokta már ő azt eleget. Csak arra kapta fel a fejét, hogy falnak támasztott meztelen kardja csengve, zörrenve zuhant a földre, mintha valaki sietés közben megérintette volna a testével vagy a ruhájával.

A folyosó félhomályában egy fehér alakot látott tovasuhanni. Az érintette meg a kardot, midőn mellette elhaladt. A fehérasszony.

Pusztaeörsi bátor katona volt, de mégis hideg borzongás futott végig a tagjain, amikor a legendás, fehér alakot saját két szemével maga előtt látta tovatűnni.

Egy pillanatig gondolkozott. Azután sarkantyús csizmájában nagyokat szökkenve, nehéz, döngő lépésekkel futott a látomány után.

A „fehérasszony", mintha meghallotta volna az üldöző lépéseket, futni kezdett a folyosón. Egy pillanat alatt eltűnni látszott Pusztaeörsi elől, aki haragosan így kiáltott fel:

- Megállj, asszony vagy bolygó szellem! Megállj!

Volt eszében a szellemnek, hogy megálljon! Futott, mint az őz a sötét folyosón, de Pusztaeörsi uramnak se volt ólomból a lába. A nagy gárdistacsizma még akkor sem repül úgy, ha gazdája hébe-korba a huszárja fejéhez vágta. Az egyik sarkantyúja le is maradt futás közben. De hát törődött is vele Pusztaeörsi uram. Mindenáron nyomára akart jutni a kísértet titkának.

Akármilyen hosszú volt a folyosó, egyszer mégiscsak a végére ért a gárdista. Ott aztán tapogathatta a puszta falakat a gyér világosságban. A fehérasszony eltűnt nyomtalanul.

- Pedig itt kell lenni! - lihegte Pusztaeörsi. - A föld el nem nyelte.

Visszafelé indult a folyosón. Arra számított, hogy valamelyik ablak vagy ajtó nyílásában húzta meg magát a „fehérasszony".

Ebben a pillanatban a folyosó túlsó végéről sarkantyús lépések hallatszottak. Éjfél volt. Obolovszky, a gárdisták őrparancsnoka jött fölváltani az őrséget. Mögötte lépkedett Bessenyei uram teljes díszruhájában.

- Hopp, Pusztaeörsi! - kiáltotta az őrparancsnok. - Mit keresel ott a sötétben?

Pusztaeörsi megtörülte verejtékező homlokát:

- A fehérasszonyt! - mormogta. - Most ment el mellettem. Itt kell lenni.

- Megbolondultál! - kiáltott fel Obolovszky. - Te is megbolondultál?

Szél rázta meg a folyosó hosszú ablaksorát. A magas ablakok kísértetiesen zörrentek meg. A mély bolthajtás alatt nagyot lobbant a lámpa - aztán elaludt. Nyilván valami nyitva feledett ablakon szökött be a szél.

- Vigyázz! - kiáltotta Pusztaeörsi a sötétben. - Most suhant el mellettem.

Bessenyei uram ebben a pillanatban kiterjesztette öles karjait, amelyekkel beérte a folyosó mindkét falát. Egy pillanat múlva szoknyasuhogás hallatszott, és Bessenyei uram diadalmasan kiáltott fel:

- Megvan őkelme!

Obolovszky gróf szövétneket keresett elő a köpenyegéből. Amíg kovát csiholt, Bessenyei uram nevetve mondta:

- Nem kísértet ám őkelme, hanem... úgy érzem... valami gyenge fehérszemély!

Ugyancsak éles körme vagyon!

A következő percben fellobbant a szövetnek Obolovszky gróf kezében. Bessenyei karjai között egy fehérselyem csuklyás asszonyféle vergődött. Obolovszky az arcába világított, Pusztaeörsi uram felemelte a csuklyát arcából - erre hátrahökkentek mind a ketten. De még Bessenyei uram is ijedten bocsátotta el karjai közül zsákmányát.

A fehérasszony kimerülten állott meg egy pillanatig a folyosó közepén.

Obolovszky gróf különös mosollyal hajtotta meg magát, és esedezve mormolta:

- Pardont kérek, grófnő; valóban, ha csak sejtettük volna...

Bessenyei fél térdre ereszkedett. Szellemes arcán finom mosoly vonult végig.

- Grácia szegény fejemnek. Bajtársi kötelességünk volt Pusztaeörsi segítségére sietnünk.

Pusztaeörsi csak nézett, nézett, azt hitte, forog körülötte a világ. A „fehérasszony" már rég tovalebbent, és ő még mindig nem tudta, hogy fiú-e vagy leány. Az Obolovszky gróf érdes kacajára tért magához.

- Menjünk, te vén kópé! Bessenyei uramnak pedig megtiltom, hogy segítségért kiáltson, ha a fehérasszonyt látja. Magyar gárdistának nem illik kompromittálni úri dámákat...

Pusztaeörsinek sötétvörös lett az arca. Egy lépést tett előre. Remegő hangon kiáltott fel:

- Pardon, kapitány uram, köt-e szolgálatom még e percben, vagy már nem?

Obolovszky gróf kiegyenesedett. Órájára pillantott, és kimért hangon mondta:

- Három órakor kivilágítják az alsó lovardát. Ott leszek kardommal.

Pusztaeörsi bólintott, és elmenőben így szólt:

- Bessenyei urammal is lészen diskurzusom még ebben a dologban.

És vad haraggal döcögött végig a folyosón.

A KÉP MEGVIGASZTAL

A gárdisták közül még néhányan ébren voltak a nagy ebédlőben. Kockajátékkal mulattatták magukat. Ismerték már ugyan a kártyát is sokan az időben, de a nagy királynő idejében nem volt szabad kártyázni a birodalomban. Különösen gárdistának nem volt szabad a kezébe venni az ördög bibliáját. Azért csak kockáztak reggeltől estig és estétől reggelig, mert a szegény gárdistának is kellett tenni valamit. Hébe-korba igen nagy összegek perdültek tova a kockán. Egy bizonyos francia vikomt oly nagy gyakorlottságra tett szert a kocka dobásában, hogy később végigbarangolta egész Európát, és visszaváltotta zálogban lévő apai jussát. A kegyes királynő bizonyára - amilyen jó gazdasszony volt a magáéban, olyan szeretett lenni a máséban is - betiltotta volna az ártatlannak tetsző kockajátékot, ha veszedelmeit sejti. De hát még az asszonyok sem tudnak mindent.

Pusztaeörsi a kockázó gárdisták közül kiválasztotta két bajtársát, aztán elindult az alsó lovarda felé. Akármennyire tiltotta a királynő, a párviaskodás napirenden volt abban az időben. A francia udvarnál megfordult nemesek elhozták a tőrvívást onnan, és előfordult, hogy Bécs külvárosaiban agyondöfött tisztekre, urakra találtak. De a gárdisták még a kardot használták viszályos ügyeik elintézésére.

Obolovszky gróf már várta ellenfelét. A nagy lovardát gyéren világították meg a lámpások. Az ellenfelek szemben állottak.

- Kard ki kard! - kiáltotta a rangban idősebb Obolovszky.

A viadal alig néhány pillanatig tartott. Pusztaeörsi kardja erős vágást mért ellenfele homlokára, akinek arcát egyszerre elfutotta a vér.

A gróf letörölte arcáról a vért.

- Köszönöm, bajtárs - mondta ama kor szokásos udvariasságával -, hogy összemérted velem pengédet.

Kezet szorítottak, és a béke ezzel meg volt pecsételve.

A reggel első óráiban ugyanazon a helyen Bessenyei mérkőzött a megsértett Pusztaeörsivel. A viadal rövid ideig tartott, és Bessenyei ugyancsak a homlokán sebesült meg. (Ismerték már Pusztaeörsi homlokvágásait Közép-Európa valamennyi udvaránál. Ezt a vágást kivédeni senki sem tudta. A „Pusztaeörsi-prim" még a múlt század derekán is szerepelt a katonai vívómesterek kátéjában. De persze legény kellett hozzá, aki utánacsinálja!)

Mire a királynő fölébredt, akkorára már vége volt mind a két viadalnak. Azért kellett vele úgy sietni, mert a királynő nem szerette, ha gárdistái egymás között mérkőznek. Gyakran közbelépett, ha hírét vette valamely készülő párbajnak. És bizony gyakran az udvartól való száműzetés volt a büntetése annak, aki okot szolgáltatott a kihívásra. Úgy kezelte a kegyes királynő egész udvartartását, mint egy jó családanya.

Természetes, hogy az udvari pletyka gondoskodott arról, hogy a királynő már reggeli tejescsészéjénél megtudta az egész éjjeli komédiát. (Nagyon szerette a tejet Mária Terézia. Azt mondják, azért volt olyan fehér a bőre. Három-négy köcsög tejet ivott meg reggelenkint. Még József császár alatt is nagy tiszteletben és jólétben tartották a schönbrunni majorságban azt a Mili nevű svájci tehenet, amelynek tejét a királynő utolsó éveiben itta.)

A királynő először nagyon haragudott.

- Donnerwetter! - kiáltott föl. - Megtanítom én azt a verekedő embert! Takarodjon haza a kanászai közé, ott verekedhetik kedvére...

De a következő pillanatban mintha napsugár lopózott volna a királynő régen elborult arcára. Nőtt-nőtt a napfény a fehér arcon, amely élete utolsó napjáig hófehér, szeplőtelen maradt. Aztán egyszerre csengő, víg kacaj szakadt ki a királynő ajkán. Hátradőlt a székén, és úgy kacagott...

A háta mögött Semmel Fánni asszony, aki utolsó éveiben a komornája volt, szintén nevetett, és a mozdulatlan arcú öreg udvari lakájnak is csillogni kezdett a szeme.

- Ó, a vén hóbortos! - kiáltott föl a királynő az asztalra ütve, és tovább kacagott.

A kacagás pedig szállt, szállt végig a nagy, komor palotán, mintha apró ezüstcsengettyűket rázogatnának a napsugárban hintázó angyalok. Szállt, röpült a kacagás ki a nagy palotából a városba, és mindenütt mosolyra derült minden orca, ahol hírét vették: a királynőnek ismét jó-

kedve van, kacagott, úgy, mint régen, amilyen jóízűen csak ő tudott kacagni egyedül az egész világon.

Hát az hol járt, aki a királynőt megkacagtatta?

Pusztaeörsi abban az időben, midőn a bécsi udvarnál viziteket szokás elfogadni, gárdista-ruhájának teljes díszében ballagott végig a folyosón, ahol éjjel a „fehérasszony" járt. Bejelentette magát Sternbuck Katalin grófnőnél. A grófnő kegyesen fogadta.

Aztán nem szólt semmit többet a jó Pusztaeörsi, mint csupán ennyit:

- Grófnő, kérem a kezét!

Katalin grófnő - halovány volt ő is az éjszakai izgalmaktól - minden meghatottsága mellett meg nem állhatta, hogy el ne nevesse magát. Odalépett Pusztaeörsihez, és megsimogatta a vállát:

- Olyan szomorú ön, mintha a vesztőhelyre vinnék... Pedig tudhatná, hogy a nagy királynő immár tizenöt esztendeje nem engedte meg a legnagyobb bűnösöknek sem a kivégeztetését.

- Grófnő, kérem a kezét! - ismételte valamivel megenyhültebb hangon Pusztaeörsi. (Eddig észre sem vette, hogy a grófnő milyen kedvesen, gyönyörűen nevet.)

Katalin grófnő tréfás szomorúsággal folytatta:

- Fájdalom, hogy éjszakai pajkosságomnak az árát önnek kell megadni... De hát már nem tehetünk róla. A királynő kiüldözne birodalmából, ha nem lennénk egy pár.

- Grófnő, kérem a kezét! - ismételte térdeplő helyzetében Pusztaeörsi. (Milyen ragyogó ennek a leánynak a szeme. A sírástól tán? Szegény, sokat sírhatott!)

- Az öné már. Kérem, ne haragudjon rám. Mi talán nagyon boldogok is lehetünk még. Mert én mindig nagyon szerettem magát...

A gárdista erre meglepetten állott föl.

- Engem? - mormogta. - Hát szerethet engem valaki? Ilyen vén, mogorva embert?...

A grófnő mosolyogva nézett reá:

- A Käty grófnő. Hiszen az egész udvar tudta...

- Csak én nem - mormogta megilletődve, meghatva a gárdista, és még sokszor megcsókolta a grófnő kezét.

De a gárdistára egyéb meglepetés is várt. A sors néha annak az embernek is fejébe nyomja varázssapkáját, aki már azt hiszi, hogy az az egyedüli meglepetés, ami még vár reá az életben - hogy vége az életnek. A gárdistával jó huszonöt éve nem történt semmi rendkívüli. Most kezdődtek el vele a csodálatosabbnál csodálatosabb dolgok.

A menyasszonyától a királynőhöz indult kihallgatásra. A királynő nyomban fogadta a gárdistát, és nevetve mustrálta végig.

- Tudok mindent, Pusztaeörsi. Megbocsátok, és beleegyezem a házasságba.

A gárdista meghajolt:

- Fölséged kegyes fölmentését kérem a szolgálat alól. Hazaköltözöm a feleségemmel.

A királynő kegyesen intett:

- Megkapod, Pusztaeörsi. Kedvemre cselekedtél. Aztán gondoskodtam is már rólad, hogy ha elválunk egymástól, rám emlékezzél, hűséges gárdistám...

Intett a gárdistának, és belépett a szomszéd szobába. Egy kis fülke nyílott a szobából, a királynő félrelebbentette a fülke függönyét. Ott állott a fülke falán a nagy kép a mosolygó gárdistával.

Pusztaeörsi értelmetlenül nézte a képet.

- Húsz év előtt ilyen voltál, Pusztaeörsi! - folytatta a királynő.

Aztán oldalt lépett a királynő, és intett a gárdistának.

- És most innen nézd a festményt, hűséges gárdistám!

A gárdista percekig nem tudott szólani. Aztán letérdepelt a királynő előtt:

- Ó, kegyes királynőm - rebegte könnyek között.

A királynő a gárdista fejére tette a kezét, és könnyezett a szeme:

- És most menj, Pusztaeörsi, és légy boldog a feleségeddel! Ez az én ajándékom.

A gárdista akart még valamit mondani, de a királynő kilépett a teremből. Pusztaeörsi percekig térdepelt a kép előtt, és lélegzet nélkül nézte a nőalakot.

Aztán elment...

*

Falusi udvarházában Balogh de Pusztaeörsi, kiszolgált gárdistahadnagy késő öreg korában gyakran emlegette a múltat, bár boldogan élt még sokáig Käty grófnővel. Gyermekei lettek, és midőn már csak pipázni tudott, a kemence mellől folyton a képet nézte, és gyakran így kiáltott föl:

- Fiatalkoromban, ha akartam volna...

De sohasem folytatta tovább, és szomszédai, kik meglátogatták, meg voltak győződve arról, hogy ha a gárdista akarta volna azt a dolgot, amiről nem beszélt, bizonyosan sikerült volna.

De nem akarta.

(1904)

Az utolsó nemesi felkelés

Közönségesen azt tudjuk, amire a történelem tanít, hogy az utolsó nemesi fölkelés Győr alól futott haza Napóleon gárdistái elől. Csakhogy a történelem se jegyez föl mindent. A történelem a legnagyobb arisztokrata, nem szeret mindenféle kisrendű dolgokkal foglalkozni, csak a nagy eseményeket rója fel. A történelemíró mindennap eltemet egy királyt, megkoronáz egy másik királyt, a hadvezérek, híres államférfiak már éppen misera plebs számba mennek a temérdek koronás úr mellett. Hogyan jutna eszébe a történelemnek, hogy például Nagy Lajos király korában a visegrádi várkastélyon kívül más kastélyok is voltak? Mintha közemberek nem is lettek volna évszázadokon át, csupán királyok és azoknak barátai. Szinte furcsa elgondolni, hogy Mária Terézián kívül más szép asszony is volt a birodalomban. Pedig hát volt, lehetett...

Az utolsó nemesi fölkeléssel is így vagyunk. A történelemírók kimondták, hogy utoljára Napóleon hadai ellen szállott fegyverbe a magyar köznemesség. Az iskolában ezt tanítják, a közvélemény ezt vallja: s nemesi fölkelés ezután már nem volt. Pedig dehogyisnem volt, csak a krónikás diákok nem tartották érdemesnek följegyezni.

Az öreg nyírségi emberek tudják, hogy a nemesség akkor kelt föl utoljára, amikor már voltaképpen nem is volt nemesség.

Egy történelmi álomkép lett a magyar nemesség, mint akár Mátyás fekete serege. Volt, de elmúlt. Szép ábrándképnek, szép regének, de már nincs. A régi kutyabőrök elkoptak, elmállottak, senki sem tudja, hová lett a százezer nemesi família, amelyről még Nagy Iván beszél. Alig egy emberöltő telt el azóta, hogy a kutyabőrt padlásra tették, és ez az egy emberöltő elvégezte évszázadok munkáját: eltüntette a régi Magyarországot úgy, hogy már azok sem emlékeznek rá, akik valamikor még benne éltek. Nagyon korhadt, vén lehetett már ez a fa, amely egyetlen szélviharban, recsegés, ropogás nélkül kidőlve, olyan hamarosan nyomtalanul enyészett el az erdei avarban. Itt-ott még látszott a vén fa maradványa, világítva őszi éjszakákon, mint a korhadt fáknak szokása, aztán ez a foszforeszkáló fény is elenyészett a nagyra nőtt, fiatal csemetefák között, a nemzet erdejében.

De egyszer még föltámadt. Igaz, hogy a történelem erről mit sem tud, de a nagykállói vármegyeházban megőrizték a jegyzőkönyvet ezen feltámadásról.

Történt, hogy elkövetkezett „a kis negyvennyolc”, mint abban az időben a rövid időre beköszöntött alkotmányos világot nevezték. A vármegyék követeket küldtek az országgyűlésre, és Deák Ferenc mindennap megírt egy tucat levelet. Igaz, hogy csak a dunántúli vármegyékkel levelezett az egykori megyei fiskus, akit már fiatal korában se hívták másképpen, mint „az öregúr”, de azért egy tucat levél még Deák Ferencnél is sok volt. (Őt jól ismerő kortársaktól hallottam, hogy a haza bölcse, akármi egyéb mást fog reá a hazug kegyelet, tulajdonképpen éppen olyan természet volt, mint akármelyik táblabíró társa: kényelmes, lusta, csendesen gondolkozgató. Csak az esze járt messzebb, mint a többi táblabíráké.) Tehát beköszöntött az alkotmány, és a nagykállói vármegyeházán - a megyei közgyűlésen - arról folyt a tanácskozás, hogy kit kellene követnek küldeni az összehívott országgyűlésbe. Kállay Ákos, az egykori híres alispán, nagy, hófehér szakállát simogatta, s így beszélt:

- Hallom, hogy Debrecenben Kossuthot akarják megválasztani, Váradon meg Klapkát, hát én azt mondom, hogy nekünk egyik se kellene. Nekünk olyan ember kell, aki a régi Magyarországot képviseli, a rendi alkotmányt. Aki azon fog munkálkodni, hogy állíttassák vissza a magyar nemesség és vele a régi rendszer. Nekem ugyan nem kell senki az új emberek közül.

Így beszélt a nagy tudományú alispán, és a kállói urak fejében szeget ütöttek a szavai. Igaz, hogy azok a kemény szabolcsi koponyák nehezen hozzáférhetők. Már az ősapáknak olyan kemény koponyájuk volt, mint a Jósa doktor múzeumában látható, a régi magyar sírok koponyái, hogy azokat se kard, se buzogány nem bírta behorpasztani. Egyik-másik ősmagyar koponyán látszik ugyan némi repedés, horpadásféle, de azt nyilvánvalóan az elmúlt ezer esztendő okozta. Mert hiába, az idő mégiscsak erősebb a buzogánynál.

Hát a kemény koponyájú unokák gondolkozóba estek.

- Aztán megint lesznek jobbágyaink? - kérdezte Gencsy Ábrahám.

- Hát az adóval mi lesz? - tódította Mezőssy András.

Kállay csak a szakállát simogatta.

- Azt még én se tudom előre megmondani. Csak annyi bizonyos, hogy nekünk minél régibb, konzervatívabb embert kell fölküldeni, akinek nem kell se a Deák politikája, se a Kossuth politikája. Elég volt a szabadságból. Éretlen ország vagyunk mi még a szabadságra. Apáink se voltak rabok. Jöjjön vissza a régi alkotmány.

A régi alkotmány! Mintha nyikorognának valóban a kapuzárak, és a döngő, mély folyosókon a hajdúk sarkantyúja vígabban csilingelne. A karzatot megtöltő hölgyközönség fehér kendőjét lebegtette a híres alispán felé, és nyomban felállott Turcsányi János, hajdanában több nemes vármegyék táblabírája, és ékes deák dikcióban válaszolt az alispánnak.

- Juventus ventus - mondta többek között -, részegek voltunk, kijózanodtunk. Térjünk vissza a régi kerékvágásba. Ajánlom követül Dobokay Ferenc tisztelt barátomat.

- Vivát Dobokay! - kiáltották egyhangúan. A szemekben lelkes fény ragyogott, és az arcok kipirosodtak. Az öregebb urak nyomban latinul diskurálgattak egymás között, és a régi asszonyok, ugyancsak deák nyelven, a karzatról bele-beleszóltak a diskurzusba.

- Mulier taceat in ecclesia! - kiáltotta dörgő hangon az alispán, és az asszonyok elhallgattak.

Tehát Dobokay lesz a követ.

Könnyű volt ezt kimondani, de nehezebb keresztülvinni. Mert Dobokay Ferenc volt az az ember, akit mindennek inkább meg lehetett volna választani, mint követnek. Mondják, hogy nem csupán ő volt az egyedüli, akinek elméjét, lelke harmóniáját meghibbantotta a szabadságharc és a nyomában következő bús időszak. Sok ilyen szegény bolond kóborolt, peregrinált akkor az országban. Hiszen a legjózanabb hazafiak is vagy búskomorságba, vagy túlságos vidámságba estek azon elmúlt években. Az öreg Dobokay, hajdanában több nemes vármegye táblabírája, azt a lapszust követte el, hogy mikor verbunkos huszárok járták be a falukat, a verbunkosokat a vasvillás cselédeivel verette ki.

Majd később, mikor Szentpály, a híres pap, aki a reverendája alatt sarkantyús csizmát és piros huszárnadrágot hordott, szónokolt a kállói piacon, mondván, hogy minden embert elhív most a haza, Dobokay uram egy hordót guríttatott a piac túlsó oldalára, és recsegő hangjával túlharsogta a papot:

- Csak a bolondokat és a félkegyelműeket hívja a haza. Okos ember otthon marad és hallgat.

Persze a nagy pap sem volt lusta, és felelt a táblabírónak a maga nyers, dühös modorában. Ott mennydörgött a két szónok a piactéren, amíg a toronyban meghúzták a déli harangszót. Akkor hazament mindenki ebédelni, nem volt érdemes a vitát tovább folytatni. Délutánra pedig, mikor sorozni kezdték a híres zászlóaljat, a felzúdult tömeg lerombolta a Dobokay uram házát; a saját édesfia volt a legelső, aki égő csóvát dobott a zsindelyes tetőre. A fiú elment

arra, amerre a nagy pap vezette. Nem is jött többé vissza. Az öreg táblabíró pedig lelke mélyéig megrendülve éldegélt egymagában falusi birtokán. Hazaáruló lett belőle, akit mindenki elkerült, mint a pestisbetegséget. Az emberek kitértek előle az utcán, a cselédei merő szánalomból maradtak meg a tehetetlen öregember mellett, a gyermekeket véle ijesztgették. Ha kopottas, ódivatú ruhájában betévedt a székvárosba, az emberek rámutattak, és azt mondták:

- Aki elárulta a hazát!

Az öregúr eleinte dühösen fordult szembe az emberekkel, és villogtak szürke szemei, később már csak nevetett magában, és értelmetlen szavakat dünnyögött. A mihaszna lengyelek, akik sáskaraj módjára lepték el a vármegyét, gúnyverseiket az öregről faragták, a falusi kálvinista pap, akivel valami miatt összetűzött, megfenyegette, hogy nem fogja eltemetni, ha meghal. Az öreg pedig az emberek gyűlölete alatt mindig lejjebb hajtotta a fejét. Meggörnyedt a háta, megkopott a ruhája, de a sors, ez a nagy színházigazgató, még marasztotta... Azért, hogy végre követnek válasszák az országgyűlésre. Az a szeszélyes, ábrándos kor még nagyobb bolondságokat is elkövetett ennél.

A választás megvolt, egyetlen hang sem emelkedett a vén „hazaáruló" ellen. Csakhogy Dobokay uram a füle botját se mozgatta, mintha nem is őróla volna szó. Egyik küldöttség a másik után ment a nyakára. Csaliton, ahol a vén táblabíró lakott ősi kúriájában, sohasem fordult meg talán annyi úri hintó, homokfutó fogat, mint abban az időben. Az első küldöttséget Turcsányi János hozta. A tekintetes úr a veteményeskertjében ült egy gyeppadon, és meg se mozdult a deputáció láttára. Csak azt a csizmát tette le, amit éppen foltozott, mert nem akadt csizmadia - ezek mindig rebellis emberek voltak -, aki megfoltozta volna a hazaáruló csizmáját.

- Mit csinálsz mindig, tekintetes komám? - kérdezte Turcsányi János, letelepedve az elvadult ember mellé.

A hazaáruló elnevette magát. Olyan volt a nevetése, mintha a föld alól hangzanék.

- Mit csinálnék? Tököt ültetek, és nézem, hogy nő.

Hatalmas, sárga tökök feküdtek szerteszét a kertben. Némelyik akkora volt, hogy ember nem tudta volna fölemelni.

- Tököt? - dünnyögte Turcsányi János. - Igen, olvastam a Vasárnapi Újságban, hogy olyan tök termett nálad, amit ökrös szekéren vittek el.

Az elvadult ember büszkén mosolygott.

- Ej, volt annál már nagyobb is.

Ekkor Turcsányi János szép szóval, csendesen elmagyarázta neki, hogy micsoda nagy elégtétel érte, a vármegye megválasztotta követül az országgyűlésre. Csendesen, apránkint adogatta elő a dolgot, hogy a nagy öröm meg ne ölje a hazaárulót, az üldözöttet. De az cseppet sem látszott örülni a dolognak.

- Ugyan minek bolondoztok velem? - mormogta kedvetlenül. - Vénember vagyok én már. Talán már dikciózni se tudnék. Az ember minden nap felejt egy nótát, mint a vén cigány.

- De Ferenc, a megtiszteltetés kutya?! - kiáltott fel méltatlankodva Turcsányi. - A tisztelet teszi az embert.

- Ilyesmit olvastam éppen Horáciusban minap - felelt az egykori táblabíró. - Csakhogy az amolyan költői hazugság csak. Hagyjatok engem, békén. Hisz nem állok senkinek útjában.

A deputáció tagjai, akik az udvaron várták, mikor kerül rájok a sor, elámulva látták Turcsányi uramat visszajönni a veteményeskertből:

- Nagyon meg van bántva az ember. Haragszik reánk. Nem kell neki a követség sem - mondta lehangoltan, és a deputáció búsan tért vissza.

A vármegyében hamar híre futamodott a vén „hazaáruló" dolgának. Az emberek csóválták a fejüket.

- Talán már teljesen elment az esze. Sohasem is volt meg minden kereke - mondogatták némelyek.

Mások, akik soha sincsenek megelégedve a világ folyásával, azt beszélték:

- Persze, most kellene nekik az öreg bölcsessége, nagy tapasztalata. Annak idején pedig agyon akarták ütni!

Ilyenek az emberek. Így lett előttük egyszerre bölccsé, naggyá a hazaáruló, még a nagyeszű Kállay Ákos is gondolkozóba esett:

- Nem is hittem, hogy ilyen haragtartó az öreg. No, de ha nem akart követ lenni szépszerivel, majd kényszerítjük brachiummal. Vagy ő lesz a követ, vagy senki más.

Így forrt, forrongott a közvélemény a vén „hazaáruló" körül. Minduntalan újabb meg újabb hírek keltek szárnyra felőle. Hogy titkon el akarja hagyni a vármegyét, mert semmiképpen sem akar szolgálatot tenni azoknak, akik valamikor oly érzékenyen megbántották. Majd arról regélt a mindent tudó fáma, hogy az öreg táblabíró azzal fenyegette meg a legutoljára nála járt küldöttséget, hogy lepuskázza őket, ha békén nem hagyják. A bölcs Kállay Ákos pedig járt-kelt ezalatt a vármegyeházán, és oroszlánhomlokát nyomogatta bütykös ujjával, míg onnan kinyomogatta a mentő gondolatot...

*

Szinte legendának tetszik - lehet, hogy az is -, hogy egyetlen ember ellen fölkeljen egy egész vármegye, mert az nem akarja elfogadni tőle a megtiszteltetést. Hej, bezzeg manapság másfélék a követi levelek, sokkal kapósabbak. A világ változott, vagy a követi levelek változtak? Ki tudná?

A vármegyeház előtt, a nagy, kerek piacon, amely már nagyon sok mindent látott - régi alispánválasztásokat, midőn a kisebbségben maradt párt felgyújtotta a várost, és fokossal döngette a megyeház kapuit, valamint a napóleoni fölkelés is itt gyülekezett -, egymás után vonultak fel a választók. Eljöttek a tabi kurtanemesek, a suba alatt kilógtak a híres fütykösök végei; a süvöltőiek valamennyien lóháton, mert a rossz nyelvek szerint nekik könnyű: lókötő az egész falu; Bodó Emánuel azt a rozsdás kardot kötötte a derekára, amellyel a nagyapja hadakozott Napóleon ellen; Bory György egész kis fegyveres hadsereggel jelent meg, mintha a király táborába indulna. A lóhátas, tarsolyos, farkaskacagányos megyei urak egymás után rúgtattak be a mellékutcákból, gyönyörű volt a szemnek látni ezt a nemes virtuskodást. Mintha a régi idők elevenednének fel egyszerre, Leopoldus hívja-e a magyarokat vagy Rákóczi Ferenc? Fegyvertől zörgő csatlósok vágtatnak jobbra-balra, a díszbe öltözött megyei pandúrok, huszárok kényesen táncoltatják lovaikat a megyeház udvarán. Amott jön éppen Bittó Sámuel a vármegye Rákóczi-korabeli zászlójával, nagy, deres szakállát lengeti a szél, s lengeti a sárga zászlót. Gránátpiros mentében délcegen lépked Kállay Ákos, az egyik csatlósa éppen most segíti elébe a kengyelvasat... A piactér ablakai tömve fehér, színes asszonyi ruhákkal, és a ruhákból a fehérpiros arcok, epekedő szemek gyönyörködve mosolyognak a daliás látványra.

Aztán megindul a menet. Legelöl, a megyei huszárok között, címeres zászló, mögötte sorban a lovasok, gyalogosok. Leghátul meg a cigánybanda húzza a friss indulókat a szekereken.

Késő délután, mikor visszatérnek Csalitból, az elsárgult zászlót egy görbe hátú, ijedt, csodálkozó öreguracska mellett viszi a méltóságteljes Bittó Sámuel. Az öreguracska gyámoltalanul kapaszkodik a táncoló paripa sörényébe, és az arcán a rémület és aggodalom még a kíváncsiságnak sem tud helyet adni. A nagy piacon ezer torokból zúg fel:

- Éljen Dobokay követünk!

A falak visszhangozzák a kiáltást, a hölgyek fehér kendői lobognak az ablakokból, és a nagybőgő túlmormogja a zajt.

...Hát ilyen komédiákat csináltak hajdanában apáink. Még csak annyit, hogy az öreg Dobokay azért mégsem lett sohasem követ. A váratlan események, meglepetések, örömök megrendítették az elvadult, lélekbeteg táblabírót. Ágyba dőlt, amelyből nem kelt föl, vagy meglehet, hogy ezt is csak azért tette, mert szíve fenekén még mindig nem felejtette el a szenvedett sérelmeket?

(1904)

Egy jeles mulattatóról

Az a szólásmondás, hogy a „munka nemesít”, meg a többi hasonló (például ez is: „dolog nélkül nem élhetünk”), amelyekkel az olvasókönyveket telerakták, korántsem voltak régente olyan örökigazságok, mint manapság. A régi Magyarországon akadtak olyanok is, akik egész tisztességesen megéltek, anélkül hogy talpalatnyi földjük lett volna, vagy bármely komoly munkával erőlködtek volna. A forradalom utáni időkről - egész évtizedekről - írta valahol Grünwald Béla, hogy ez az idő a lusták, álmodozók és színészkedők kora volt; valamint ez volt a szelíd csalások és hazugságok kora is. Annyi semmirekellő léhűtő és tunya bolond sohasem lesz egyszerre hazánk földjén, mint akkor volt. Dolgozni meg nem is annyira szégyen, mint inkább - hazaárulás volt. A sok semmittevő lengyel évtizedeken át fújta: „magyar és lengyel, két testvér gyermek”, és ez a nóta eltartotta őket; a furfangos bujdosók hazugságait ha könyvbe gyűjtenék, az volna a leghazugabb könyv a világon. A magyar nem tett egyebet, mint sírt és vígadott, az istennek sem akart kijózanodni. Be sokan haragudtak a poros kabátú megyei fiskusra, az „öreg úrra”, amikor bölcsességével véget vetett a folytonos honfiúi bánkódásnak!

A mi vármegyénkben a legnevezetesebb semmittevő Enyiczky Gyuri volt. Hiszen akadtak még kívüle is néhányan, akiknek az volt a meggyőződésük, hogy igaz hazafi ezekben a zord időkben egyebet nem tehet, mint tököt ültet, és nézi, hogyan érik a tök - csakhogy a furfangos Enyiczky csak mondta ezt, de maga nem cselekedte. Bizony cselekedett őkegyelme egyebet is a tök nézésén kívül: pincéket látogatott, és házasságokat oldott meg kötött, de főként bolondos tréfákon törte a fejét szüntelen. Az volt a nevezetessége, hogy senki sem tud úgy kacagni, mint ő. Teli torokból, megkönnyeztetően, hasrengetően, elzsibbasztóan tudott kacagni. Kacagott esttől reggelig, a könnyei csurogtak, és aki látta, hallotta: vele kacagott.

A nevetése tette, hogy országos nevezetességű férfiú lett belőle. (Igaz, hogy akkor könnyebb volt még a nevezetesség, mint manapság. Lányi Ábrahámnak csak egy farkasbőr bundája volt; ismerték ezt a bundát mindenfelé az országban. A Lisznyay Kálmán cifraszűrének is akadt volna tán párja, ha jól körülnézünk, mégis mindenki csak az ő cifraszűrét emlegette. Virágh Bence Kállón egy akkora sárga tököt termelt, hogy négy ember alig bírta föltenni az ökrös szekérre; olvashatja még ma is, aki akarja, a régi „Vasárnapi Újság”-ban. A nevezetességet nem Mikszáth Kálmán osztogatta; híres lehetett mindenki a maga emberségéből. Lahocsinszky - a későbbi követ - egyetlen anekdotát tudott. Bizony én már nemigen emlékezem, melyik volt az az egy anekdota, csak annyit tudok, hogy Lahocsinszky bejárta az egész országot ezzel az egy anekdotával. Ahol elmondta: tejben-vajban fürösztötték. Vajon ki indulhatna neki manapság az országnak ilyen kevés útipoggyásszal?)

De hát térjünk vissza Enyiczky Györgyhöz. Köpcös, vörös arcú, kopaszodó ember volt, és ha láttad volna őt a kis kétablakos házikója előtt sütkérezni az őszi verőfényben, amint búsan gunnyasztott a kapu küszöbén, feje fölött a bemeszelt családi címerrel, azt gondoltad volna:

- Ez az ember beteg. Mégpedig minden valószínűség szerint májbeteg.

Furcsa, de való, hogy Enyiczky György otthon a legszomorúbb ember volt. A felesége néha napokig szavát sem hallotta, legfeljebb panaszkodni tudott: a dereka fájt, mindig csak a dereka fájt...

- Elhullok, mint a levél a fáról - dünnyögte keservesen, és búsan bólogatott a fejével. Az ételhez ímmel-ámmal nyúlt, a bort, amit megivott, gyanakodva nézegette, szeme elé emelve. A pipát is lassan, elkényszeredve tömte meg, és köhécselve, aprózva eregette a füstöt.

- A pipáról is lemondok - mondta oly hangon, hogy szegény felesége sírva fordult be a szomszéd szobába.

Még csak csizmát se húzott otthon. Papucsban csoszogott ide-oda: az ing megfeketedett rajta, szakálla sörtés lett, haja homlokára lógott.

- Minek is él már az ilyen ember! - sóhajtotta, ha lefeküdt.

- Megint jön egy átkozott nap! - dünnyögte reggel.

Így tartott ez addig, amíg az a jámbor, csendes asszonyka, aki nesztelenül járt-kelt Enyiczky uram körül, lassan felforrt... Lassan, lassan: minden nyögésre, minden sóhajtozásra közelebb jutott ahhoz a ponthoz, ahol elmúlik a szelídség és tisztelet. Előbb csak az ajtót vágta be hangosabban, később kihívó mosollyal helyezte a kozmás levest az asztalra, legutoljára pedig csendesen nevetgélt magában, ha Enyiczky uram a derekát tapogatta. Ezután már csak a könnyek és haragos szitkok következtek.

- Miért gyötörsz, te ember, mikor nincs semmi bajod? Özvegy szeretnél talán lenni, hogy elvehessed azt, aki miatt itt a nyakamon búslakodsz? Ölj meg inkább, te gyilkos. Ez a lassú halál, amelyre kárhoztatsz, kínszenvedésesebb a pokolnál...

Enyiczky György csodálkozva meresztette a szemét a feleségére:

- Megbolondultál, Lidi?

- Dehogyis. Csak kend szeretné, ha megbolondulnék. Szeretne már eltenni láb alól. Rám unt, mintha bizony én is megvénültem volna már, mint kend...

- Ne kendezz, hé! - mondta emelt hangon György úr.

Az asszonynak pörgött a nyelve, mert hát akármilyen csendes, halk teremtés volt, néha még ő is csak asszony volt.

Enyiczky egyszerre csak a sarokban álló csizmája felé nyúlt:

- Az istenfáját! - dörmögte, és felrántotta az egyik csizmát. - Csak megégetnének, te boszorkány! - szólt, és már beleugrott a másik csizmába is.

Mire kifente a nadrágszíjon a borotváló kését, beszappanozta az állát, olyan dühös volt, hogy járt a keze, mint a vasvilla.

- Elmegyek - hörögte. - Elmegyek ebből a házból.

S el is ment.

Akkoriban még olyan világ volt, hogy az embernek nem sokat kellett azon gondolkozni, hogy hová menjen.

Enyiczky György nem soká töprenkedett, amikor felült a sárga bricskájára. Ha tél volt, lefelé indult Debrecen felé. Az országút átszelt egy csomó falut. Azokban örökké disznótor van, amint a hó leesett. Nyár végén, ősz felé: felfelé, a tokaji útnak fordította a szekere rúdját. A lovacskák alighogy ügetésbe kaptak, már megcsillant a Tisza ezüstös szalagja a síkon, és a folyón túl mosolygósan köszöntötték az aranysárga, vén hegyaljai hegyek. Mintha csak összesúgtak volna e piros derekú vének:

- Jön ám Enyiczky uram! Nemhiába termeltünk az idén.

A sebesen pörgő kocsin a szellő a Gyuri arcába fújt, és elfújta onnan a ráncokat és barázdákat. Lassan-lassan nekigömbölyödött, kipirosodott az arca: a szemében felcsillant a vidámság tüze. Az út mentén egy falu fehérlett, Kemecse. A faluvégi úriház kapuja tárva-nyitva, a kapu előtt az őrnek kiállított béresgyerek elrikkantja magát!

A házból sietve baktat kifelé Rubinszky, a Csollán Endre lengyele. A kövér Rubinszky már nevet messziről:

- Az ördög bújjék belé! Hát nem rólad álmodtam az éjszaka, tekintetes komám?

Csakhogy a bricska meg nem áll. Enyiczky csak az ülésből szól:

- Szervusz, Rubinszky!

A lengyel elkapja a kereket:

- Hohó, egy tapodtat sem tovább! Bejössz hozzánk. Tegnapelőtt ment el az utolsó vendégünk. Azóta haragszik Csollán Endre uram.

- Nem lehet - felel Gyuri -, messze utam van. Majd ha visszafelé jövök.

A lengyel elképedve mereszti a szemét Gyurira:

- Tekintetes komám, szerencsétlenné akarsz tenni? Akarod, hogy puskát ragadjon Csollán Endre uram, és agyonlője Rubinszkyt, amiért téged elengedett háza előtt?

A lengyel a lovak elé akar ugrani, de Gyuri ügyes kocsis, kikerüli; tovább hajt, és a lengyel kétségbeesetten integet utána a kezével...

Jönnek sorban a faluk, mindegyikben van egy-két úri porta, ahol tárva a kapu. Pogányban, ahol egy fél tucat Tamásffy lakik, a lengyelek messzire előremennek az országúton, hogy egymás orra elől csípjék el a vendéget. Itt már felhangzik Enyiczky híres kacagása, amint a falun keresztülhajt bricskáján. Kacag torkaszakadtából, és az udvarházak ablakaiban erre a hangra, mint valami trombitaszóra, sorban feltünedeznek a piros házisapkás fejek. Tamásffy Ábris, az öreg, felkapja a csibukszárat, mint valami puskát:

- Megállj, mert lövök!

Enyiczky csak kacag és továbbhajt. A lengyelek nyomában rohannak. Tamásffy Gedeon, a falu közepén álló vén udvarház gazdája, amint megismeri Enyiczkyt, rákiált a maga lengyelére;

- Húsz bankóforint üti a markod, Sinkovics lovag, ha elcsíped Gyurit.

De Gyuri már elérte a falu végét, és vígan hajt tovább a porosan kanyargó országúton. Az aranysárga hegyek már itt mosolyognak előtte. Hívják, hívogatják. A hegyoldalban fehérlik egy pirosfedelű borház, odább a másik borház. De távolabb is rejtőzködik még néhány pince. Enyiczky Gyuri felkacag, mint valami híres énekes, aki a hangját gyakorolja. Leesik a hó, amíg a borházakat Gyuri mind bejárta...

*

Így élt-éldegélt Enyiczky György nagyon sokáig. Haza csak pihenni járt, mikor már nagyon levette a lábáról a sok dínom-dánom. Mikor már belérekedt az a nevezetes kacaj, melynek hallatára még a félholt is megmozdult.

Az idő azonban még őtet is csak kikezdte egyszer... Néha nagyon sokáig nem mozdult ki otthonról, és a szelíd asszonyka hiába csapkodta az ajtókat. Gyuri nem nyúlt a sarokban álló csizmája után.

- Valami nyugalmas állomás után kellene nézni - mondogatta: mert hát tudni kell, hogy Gyuri nem volt valami gazdag ember. Az ő nyár végi és téli kirándulásai tartották a bemeszelt címerű kis házban a lelket. Gyuri kacagására kinyílott a jó barátok erszénye, de ha pénz nem volt, a híres mulattató egyébbel is megelégedett. Sonkákat, szalonnákat vitt haza a bricska, amíg ő nevetett, sőt a hordó borok is ilyenkor kerültek haza.

Tehát Gyuri lassan vénült, és mindig jobban unta eddigi kenyérkeresetét. Télen a reumás lábai miatt nehezen utazott, a szüreteken nem győzte már a bort. Itt-ott ki is kopott gazdag barátainál.

De hát a sors segítségére sietett ekkor Enyiczky Györgynek.

A horpácsi uradalom birtokosa, gróf Gyertyánffy András, egy nyáron hazaköltözött a birtokára. Nem is annyira magától jött, mint inkább hozták az atyafiak. A gróf a zajgó, mulatságos nagyvilági életben elveszítette kedvét, lelke egyensúlyát, és egész nap nem tett egyebet, mint a zsebóráit igazgatta egymáshoz. A kastélyban volt azonkívül vagy harminc álló óra. A gróf végigjárta az órákat naponkint, és egymáshoz igazította őket, mert hát természetes, hogy az órák nem jártak egyformán. Az órán kívül semmi egyébbel nem törődött Gyertyánffy András, pedig még nagyon öreg sem volt.

Az atyafiak hiába hozták a nyakára a leghíresebb orvosokat. Azok nem tudtak segíteni rajta.

- Halála percéig az órát nézi - szólt egy híres professzor. - Ez gyógyíthatatlan betegség.

Szécsény, az uradalom öreg kasznárja megcsóválta a fejét:

- Valahogy el kellene vele felejtetni, hogy óra van a világon.

- De hát ki tudná azt vajon megcselekedni? - tűnődött a grófné.

A vén kasznár elgondolkozott.

- Van itt a megyében - mondta tétovázva - valami Enyiczky Gyuri nevű úriember. Az úgy tud kacagni, hogy mindent elfelednek az emberek a társaságában.

- Hát csak hozza elő Enyiczky Gyurit, kasznár úr - mondta a grófné.

Az öreg Szécsény még aznap kocsit küldött a híres mulattatóért.

...Igaz-e, nem igaz (ki tudná ellenőrizni a legendák valóságát?), mondják, hogy gróf Gyertyánffy az Enyiczky kezelése alatt teljesen megfeledkezett óráiról. Később a kasznárházat rendezte be neki, és odaköltöztette a feleségét. Itt élt Enyiczky nyugodalmasan, csendesen, és egyéb dolga nem volt, mint ebédnél és vacsoránál kacagni a gróf szórakoztatására.

(1904)

A főispán ebédei

Igaza volt a nagyapámnak, aki hetvenöt esztendős korában kijelentette, hogy már többé sohasem fog jóízűen ebédelhetni, mert meghalt Trinkóczyné, a híres újhelyi főzőasszony. Nem mintha a foga kihullott volna az öregúrnak, vagy a gyomra romlott el: csak azért, mert meghalt a nevezetes főzőasszony. A régi Magyarországon egyáltalában olyan kultuszát űzték a gyomornak, amilyen sohasem lesz a világon. A nagyanyáink konyháján mindig lobogott a tűz, és a mai kor gyermeke örök életére megsínylené, ha csak egyet is végigenne azokból a zsíros, végtelen ebédek közül, amelyeket Magyarországon mindennap ettek. Hej, hogy tudtak főzni valamikor! Az asszonyok egyebet sem tettek, mint sütöttek-főztek, az urak pedig ebédeltek és vacsoráltak. Amely idő közbeesett, az az idő elveszett idő volt. Mégis ritkaság volt a gyomorbajos ember. De vajon mit is csinálhatott volna gyomorbeteg ember a régi Magyarországon? A régi mondást, hogy extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita: a nagyszerű ebédek és még nagyszerűbb vacsorák miatt találták ki, amelyeket Magyarországon ettek.

Az örökös ebédelések e korszakában nagy becsülete volt a főzőasszonyoknak és azoknak, akiket rendkívüli gyomorral áldott meg a természet, hogy végig tudták enni az ebédeket. A főzőasszonyokat úgy hordták az ország egyik vidékéről a másikra, mint manapság a híres orvosokat: Trinkóczyné nevezetesen egyebet sem tett harminc esztendeig, mint folytonfolyvást utazott. De körülbelül így állott a sor a nagyehető emberekkel is. Azokat is hívták keresztelőbe, lagziba, torba, hogy a nagy étvágyuktól gusztust kapjon a vendégsereg.

Valahol már megírtam Komoróczy Györgynek a történetét, akit még József császárhoz is elvittek, amikor az betegeskedni kezdett, hogy ebédeljen vele egy asztalnál, talán gusztust kap a császár a nagy étvágyától. A püspökök, udvart tartó főurak asztalánál mindenütt akadt egy-egy nagyehető örök vendég. Az erdélyi fejedelmek etye-petyéjét is nagymértékben előmozdították a nagyehetők. (Későbbi időkben a lengyelek lettek volna a nagyehetők maradékai, de azok már csak az iváshoz tudtak csinálni animót.)

Az utolsó nagyehető ember (akinek hivatása volt a nagy étvágy), akiről én tudok, a hetvenes évek vége felé élt a mi vármegyénkben, és Simkovics Jánosnak hívták.

Simkovics János nem volt mindig nagyehető. Különben abban az időben már végét járta az udvari bolondok, lengyelek divatja. Valami igen kis hivatala volt a vármegyénél; amolyan ottfelejtett esküdt vagy kancellista lehetett, aki szépen megvénült, és nem gondolta, hogy még valamikor országos nevezetesség lészen. Zömök, kerek fejű, téglaszín bajuszú ember volt, aki se többet, se kevesebbet nem pipázott, mint általában a megyeházakon szokás.

Akkoriban történt, hogy új főispánt kapott a vármegye. Egy bizonyos öreg, agglegény grófot dirigáltak a megye élére, akinek ott nagy kiterjedésű birtokai voltak, de Bécsből addig sohasem tette ki a lábát. Az öreg gróf magával hozta a szakácsát meg a komornyikját, aztán kezdett megismerkedni a megyebeli urakkal. A megismerkedésnek a legjobb helye a fehérasztal. A fehérasztalnál a legvéresebb szájú szónokok is fölengednek, és szelíd húrokat pengetnek az elkeseredett forradalmárok. A szakács sütött-főzött, a gróf asztala pedig állandóan terítve volt. A vadak, madarak, halak óriási ezüsttálakon vonultak be az inasok vállán, de a kurtanemesek egykedvűen piszkálták a fogukat az ezüstvillával.

A gróf maga sohasem ebédelt együtt vendégeivel: gyomorbajos ember volt, speciális ételeit előbb vagy utóbb tálalta a szakács. Csak ült az asztalfőn, és szíves szóval kínálta vendégeit. A kurtanemesek azonban sehogy sem akartak enni. Gönczi Pál Tabról elkövette azt a nevelet-

lenséget, hogy szépen behozta az előszobából a tarisznyáját, és ott kezdett szalonnát falatozni a drága pecsenyék között.

A főispán elbúsulva szidta a szakácsát:

- Jean, maga már nem tud tisztességesen főzni!

A jámbor francia esküdözött égre-földre, hogy ő most sem főz másképpen, mint ahogyan a szász királynak főzött.

A vendégek azonban mindig otthagyták az ebédet a főispán nyakán.

A véletlen, ez a nagy segítő, egyszer úgy rendezte, hogy Simkovics János is odakerült a főispáni asztalhoz. Az egyszerű megyei esküdt a drágaságok láttára elfelejtette alantos hivatalát, vagy talán az jutott eszébe, hogy most itt az alkalom, hogy jóllakhat két hétre: a nyakára kötötte a szalvétáját, és hatalmasan kezdett enni. A villa meg a kés úgy járt a kezében, mint valamely félelmetes fegyver, egyszerre evett mindent, szája, mintha egy nagy zsáknak szája volna: nyomtalanul tűnt el a zsákban minden, amit az asztalon elérhetett. A nagy tálak lassan kiürültek előtte, és a távolban kutatott szemével, midőn a főispán barátságosan a vállára tette a kezét.

Simkovics Jánosnak a torkán akadt a falat, és megzavarodva emelkedett föl a nagyúr előtt:

- Melyik pecsenyéből parancsol még, Simkovics úr?

- Engedelmet, kegyelmes uram - hebegte a megyei esküdt -, ha nem csal a szemem, amott nyulat látok.

A főispán intésére a huszár nyomban Simkovics elé helyezte a vadas tálat. Az esküdt két szemmel hátrafelé pislogva, hatalmas étvággyal fogott az újabb zsákmány elfogyasztásához.

A szomszédai nevetve nézték, az arcok földerültek, és a keserű kurtanemesek egyik-másika vidáman köszörülte meg a kését a porcelántányér szélén.

- Lássuk csak - mondogatták -, mit is eszik Simkovics uram?

A gróf maga is felvillanyozódott a hatalmas étvágy láttára, és enni kezdett a vendégei ételéből. Hiába sugdosott rémüldözve a fülébe a komornyikja:

- Megárt, kegyelmes úr... Nekünk csak olyan ételt szabad enni, amit a doktor urak megengednek.

A gróf vígan csettintett a nyelvével, és a hosszú asztalnál a tányérokon a kések, villák úgy dörömböztek, mint még azelőtt soha. A vendégsereg kedvet kapott Simkovics Jánostól, és mindent elfogyasztott.

Ebéd végeztével a főispán bizalmasan félrehívta Simkovics esküdtet:

- Tekintetes úr, szívesen látom mindennap ebéden...

Így lett Simkovics János mindennapos vendége a grófnak. Ha véletlenül vendég még nem volt az asztalnál, az esküdt egyedül a főispán mulattatására evett. Evett hatalmasan, pihenés, megszakítás nélkül, amíg csak étel volt előtte. A francia szakács kétségbeesetten törte a fejét a konyhán, hogy mivel lakathatná jól a nagy étkű vendéget, amíg Simkovics utóbb már türelmetlenkedve dobolt a tányérján, ha az ételek nem jöttek kellő gyorsasággal asztalra.

A grófot végtelenül mulattatta vendége étvágya. Bezzeg ettek most már a kurtanemesek a főispáni ebédeken, minden szem csak az esküdtet nézte, ha valamely különösebb étel került az asztalra: Simkovics minden ételnek kitanulta a módját. Gönczi Pál sem ette meg már héjastól az osztrigát, és a mustárt nem kente kenyérre.

Nőtt-növekedett Simkovics híre s tekintélye. A főispánnak nagyúri barátai messze vidékről eljöttek az esküdt megcsodálására, és némely gyomorbajos főúr napokra, hetekre kölcsönkérte Simkovicsot kegyelmes házigazdájától. A nagybeteg Eszterházy herceget is ő ebédeltette meg legutoljára, az egri érsek pedig valósággal megtanult újra enni, hogy hat hétig Simkoviccsal gyógyíttatta magát.

Ki tudná, meddig nőtt volna a Simkovics János híre, tekintélye, ha meg nem volna írva, hogy a fák az égbe nem nőhetnek? Néhány évig tartott csak a dicsősége, mert egyszerre elkezdett betegeskedni. Csinos vagyonkát gyűjtött össze ez alatt az idő alatt, és e vagyonkát arra fordította, hogy gyomorbaját gyógyíttassa, amit a mértéktelen evéssel szerzett. Sokáig láttuk még a nagyehető esküdtet betegen, bágyadtan tengeni-lengeni a vármegyeház parkjában, a zsebéből fekete kenyeret majszolt, és így sóhajtozott:

- Ó, ha én még egyszer szalonnával jóllakhatnék!

De már nem lakhatott jól.

(1905)

A híres Gaál kisasszonyok

Gaál Jeromos, aki valamikor, gárdista korában grófnőknek és hercegasszonyoknak udvarolgatott, öregségére pedig az unokatestvérét, egy falusi Gaál kisasszonyt vett el feleségül, akivel halála napjáig pörlekedett, a végrendeletében - miután egyebet nem hagyhatott - ezt a bölcsességet hagyományozta: „A Gaál kisasszony mind egyforma, legényhez kedves, öreghez goromba; néki a lényeg az nulla, mindenben fő csak a forma."

A képzelgő és hiú Gaálok olyan büszkék voltak erre a végrendeletre, mintha legalábbis uradalmakkal érne föl. De hát miért is ne lettek volna büszkék? Ha már nem hagyott egyebet az öreg, legalább a bölcsességét megbecsülték. Pertraktálták, emlegették, magyarázgatták az egykori gárdista végrendelkezését, és nem volt olyan Gaál a vármegyében - pedig be sokan voltak valamikor! -, amelyik egyszer-másszor el ne tűnődött volna a nevezetes mondaton:

- Az öreg csak tudta, hogy mit mondott. Volt ám neki ideje és módja megismerni az asszonyokat - emlegették. - Bizony, mind olyan az asszony!...

Milyen? Hát gonosz. A falusi kurtanemes Gaálok, akiknek a címerükön és a pipájukon kívül egyebük nem volt, az életpárjukra, ha éppen megharagudtak, mint valami varázsmondatot olvasták rá a híres Jeromos végrendeletét. Az asszonyok bosszankodtak meg nevettek. Értették is meg nem is a gárdista bölcsességét. De hát rossz véleménnyel voltak felőle, s ezért csak így feleltek:

- Kendet is elviszi az ördög oda, ahová az öreget. Aztán szapulhatják együtt az asszonyokat.

De hát hiába: a végrendelet megvolt, és a hiú Gaálok nem mulasztották el azt emlegetni. Ha egy molyette mente maradt volna Jeromos után, azon talán halálosan összeveszett volna az egész família. De a bölcsességen nem vesztek össze, az közös vagyon volt, mégpedig csupán a Gaálok vagyona. Azt fényesítették, csiszolták, toldozták-foldozták, magyarázták. Hogyan is gondolta azt az öreg? A vencsellei Gaálok, akik télen nemigen jártak ki a házból, mert se csizmájuk, se bundájuk nem volt hozzá, a búbos kemence körül elmélázva bámultak bele a pipafüstbe:

- Utóvégre a vagyon az elkallódott volna, amit az öreg hagyott volna. De a bölcsesség örök időkre megmarad. Minden Gaál tudni fogja ezentúl, hogyan vélekedjék az asszonyokról. Mert az öreg megmondta... Jól mondta. Legalább nem házasodnak folyton egymás közül. Azért szegényedtek úgy el.

Így beszélgettek egymás között, és a kis mustármagból, amelyet a gárdista elültetett a koponyájukba, így nőtt terebélyes fa. Legendás híre lassan így támadt a Gaálok örökségének, és a família történetében így jutott jelentékeny pozícióhoz Gaál Jeromos, akit a korabeli Gaálok nemigen hívtak másképpen, mint így: a vén huncut! De hát azt már megszoktuk, hogy a legkiválóbb férfiakat félreismerik haláluk előtt.

Abban az időben, amikor a Gaálok már annyira megfogyatkoztak a vidékünkön, hogy a jelesebb hazafiak azon kezdtek gondolkozni, tenni kellene valamit e nevezetes, verekedő, korteskedésben legyőzhetetlen, hiú képzelődésben utolérhetetlen fajta kipusztulásának a megakadályozására, a vencsellei fehér falú házakban, amelyekre valamennyire fel volt pingálva ez a szó: Curia, már nagyon kevés Gaál lakott. Elmentek, elszökdöstek a saját büszkeségük elől. Más tájakon, más vidéken akár hajdú is lehet egy Gaál, de otthon már csak muszáj megmaradnia földesúrnak. Habár mondom, már Jeromos óta takarékosan pipáztak. Lehet, hogy a bölcsességet - az utolsó nagy Gaál végrendeletét - elvitték a tarisznyájukban a világ négy tája

felé, az otthon maradottak se felejtkeztek meg róla. Akkoriban már úgy magyarázták a bölcs végrendeletet, hogy Gaál Jeromos a pénzt gondolta a lényeg alatt: az nincs az asszonyoknak, azaz a Gaál-féle asszonyoknak nincs. Szépségük az még volna bőségesen.

Hát szépek is voltak minden időben a Gaál leányok, és volt is belőlük sok az én időmben, mintha csak a hazafias szempontok lebegtek volna a Gaál menyecskék előtt: amikor háborús világ járt, és szükség volt az erős magyar karra, századokon át nem szültek mást az anyák, mint fiút. Fiút, mindig fiút. Talán azért is szaporodtak el úgy a Gaálok, hogy kicsiny lett nekik a vármegye! Midőn megfordult az idők járása, és a vármegye nem tudott mit csinálni a sok lebzselő, mihaszna fiatalemberrel (utóvégre nem lehetett valamennyi esküdt meg szolgabíró!), a Gaál menyecskék is fordítottak egyet a dolgon. Jöttek a tiszai nádasokból, piros lábú gólyák hátán a gyönyörűséges leányok, négy, öt, hat egy famíliába. Egészséges, sugár, fehér bőrű volt valamennyi: mindig együtt jártak templomba, ibolyaszedésre; de még kalászgyűjtéshez is. Ilyenkor abban különböztek a paraszti lányoktól, hogy a cipőjüket nem vetették le marokszedés közben. A tarló ne sebezze meg fehér lábukat; ki tudja, ki tudhatná, hogy nem-e úgy végeztek felőlük az egek, hogy finom, úri maradjon karcsú bokájuk és rózsaszínű a körmöcskéjük?

- Kihez adjuk férjhez ezt a sok lányt? - sopánkodtak az öregasszonyok. - Hisz Jeromos óta nem házasodnak a Gaálok, csak ha muszáj. Márpedig más nem veszi el a szegényeket, csak atyafi. Az a vén huncut egészen elrontotta a Gaál lányok dolgát.

Talán egy tucatnál is több volt a Gaál lányok száma. A nemességről ugyan kimondták, hogy az nincs, de hát ezt a Gaáloknak nem kellett tudomásul venni. Nemes kisasszonykák voltak a Gaál lányok, és még kalapja is volt egyiknek-másiknak. A macska tudja, hol szerezték azt a kalapot, a lányok ilyenben nagy mesterek. Csak a gúnyájuk volt parasztias. Rengő-ringó fodros szoknyájukat meglibegtette a friss szellő, amikor bokorban ültek a Curia udvarán, a nagy eperfa alatt, és mindenféle tervezgetéssel, álmodozással töltötték az idejüket, amint azt már az öregektől látták. Az öreg Gaál Mátyás, aki a köhögés meg a fogyatékos ruházat miatt nemigen ment tovább soha, mint addig a kis padkáig, amely a háza elébe volt ragasztva, hamis vén szemével kedvtelve kacsingatott a bokor leány felé.

- Meglássátok - mondotta ábrándozva -, eljön még a ti időtök is. Ha egyszer a Gaálok, akik innen mindenfelé elvándoroltak a nagyvilágba, visszajönnek, mindegyik kap férjet. Pedig visszajönnek, mert nem maradhatnak örökké oda.

Talán álmodta Gaál Mátyás, talán csak úgy kigondolta, csodálatos meséket tudott az elvándorolt Gaáloknak a gazdagságáról, szerencséjéről. Csaknem valamennyit ismerte név szerint, hisz ott hancúroztak előtte a porban a Gaál gyerekek.

- Mindegyik fiúra esik egy leány. Ha hírét veszik - pedig bizonyos, hogy hírül viszik nekik -, hogy milyen gyönyörűséges leányzók várják itt őket, mind visszajönnek. Újra nagy és erős lesz a nemzetség, amely származott Tuhutum vezérünktől...

Szólt az elfonnyadt vén ember, és rongyos bárányбőr süvegét megemelte.

A lányok hitték is meg nem is az öreg szavait. Igaz, igaz, hogy a hajuknak olyan színe volt, mint a búzakalásznak, a szemük ragyogásában pedig ott volt a napsütötte nyírségi pusztaság ragyogása; az arcukat mosták a Tisza tavaszi árjában, a válluk fehérségét megirigyelhette volna az erdei szűz hó: - de hát nem ér az semmit, ha senki ezen dolgokat nem látja, nem magasztalja, és nem szereti.

- Majd eljönnek, biztosan eljönnek! - köhögött Gaál Mátyás a padkán, míg Rozál, a legidősebb, egy szép napon elszökött a háztól, és a nagyvilág elnyelte. Hír sem hallatszott felőle, nyoma veszett. Mátyás köhécselve rázta a fejét.

- A szerencsétlen, nem tudott várni még egy kis darabig.

Az utolsó nyom, ami Gaál Rozálról megmaradt, a dengi dombokon találódott, ahol ezüstlábú nyírek mint megannyi vértes katonák állnak a szélben. Egy csemetefácskán megtalálták a piros fejkendőjét. Az vizes volt még akkor: a könnyektől vagy az éji harmattól. Az otthon maradott leányok félő álmodozással néztek a dengi dombok felé, amelyeken, mint egy nagy, kíváncsi szem, sétál a vörös holdvilág. A tavaszi köd, mint valamely széles ezüstfátyol fekszik a nedves réteken, és délután meg-megszólal a kakukk a pagonyban. Csak egyet szólt, és éppen Gaál Mátyás számolta.

- Egy! - mormogta bágyadtan a vén ember. - Úgy látszik, hogy már én is elmegyek. Csak a lányokkal tudnék valamit csinálni! Hogy mind el ne szökdössön.

Tengett-lengett, mint egy beteg madár. Az írásait rendezgette naphosszant, és minduntalan behívogatta valamelyik leányát a szobába. Figyelmesen nézett az arcukba, mintha most látná őket először.

- Kár, kár - dohogta -, hogy már nem látok tisztán. Neked mintha feketébb volna a hajad, Mari, mint Ilona húgodé?

Később nekiült, és bizonytalan, dülöngőző betűket ragasztva egymáshoz (mindig szét akartak futni azok az ördöngös betűk a szobában), hosszú leveleket írogatott. Titokzatosan nevetett, amikor egy-egy levéllel elkészült, és tréfás komolysággal mondogatta:

- Majd rendbe hozom én a Gaálok dolgát. Valamennyit megházasítom. Még a legvénebbet is közöttük.

A levelek elmentek, és az öreg jókedvű megelégedettséggel dörzsölgette a kezét a tavaszi napfényben. Izent a suszternek, szabónak, hogy új csizmára, ruhára volna szüksége. A szomszédja, az epés Gaál András, gúnyosan kérdezgette a kerítésen át:

- Ugyan, Mátyás, minek az már erre a kis időre?

Gaál Mátyás ezen is csak nevetett. Rejtélyes jókedvén nem fogott ki semmi. Még az se, hogy Simkovics János, a várdai kecske, olyan kabátot szabott neki, amely a derekáig se ért.

- Kevés volt a posztó, nem telt, uram - mentegetődzött a szabó. - Hanem egyébként a szabás, az gavalléros. A főispán elviselhetné ezt a ruhát.

- Jól van - legyintett az öreg. - Jó ez nekem így is. A csizmába is csak nehezen bújtatta bele a lábát, hanem mikor fenn volt, akkor akár táncra kerekedett volna.

- Panni! - kiáltotta a legidősebb leányának. - Búcsúzz el az itthon levőktől, tyúkoktól, csirkéktől, malacoktól. Elviszlek Pestre feleségnek. Ha ide nem jönnek a Gaálok, majd elmegyek én utánuk.

Az öreg nem tréfált. A szép Pannit nagy sírás-rívás között elvitte magával, és egy hét múlva, mikor hazakerült a leány nélkül, csak annyit mondott:

- Bekötöttük a Panni fejét!

Jött is a híre nemsokára, hogy egy pesti tanár, Gaál Kázmér oltárhoz vezette Pannát.

Most már a második leányra került a sor. Azt Miskolcra vitte Gaál Mátyás. Két hét múlva már betoppant haza.

- Pakolj, Ilona! Még szükség van Miskolcon ebből a sütetből.

És elvitte Ilonát is.

A gyönyörű Gaál lányok mindenütt, ahol apjuk megfordult velük, egyszeriben felfordították azt a serpenyőt, amelyben a férfiak józanságát tartogatják. A Gaálok, akik az ország különböző részeiben lakoztak, szívesen látták az atyafilátogató vén Mátyást. Pláne mikor olyan gyönyörűséges virágszállal jött. Az öreg mesélt nekik gyermekkorukról - ismerte valamennyit -, a família nagyságát, dicsőségét mézesen föstögette. A hiúság elkísérte a Gaálokat szülőföldjükről mindenhová, és boldogan sóhajtottak, amikor az öreg Tuhutum nevének említésekor levette a sapkát fejéről.

- Hát igazán Tuhutum lett volna az ősünk? - kérdezgették.

- A' bizony. Ez a leány is tiszta Tuhutum ivadék.

Talán, ha ezt nem mondja, akkor is észrevették volna a leányait. Igaz, igaz, hogy szép leány mindenütt van sok, de sehol sincs belőle elegendő. A Gaál lányok szépségének a híre nőtt, növekedett. A Gaálok nem rejtették véka alá a szép leányokat. Büszkén mutogatták, dicsekedtek, hencegtek velük, mint egy szép paripával szokás. Dicsérték és magasztalták úton-útfélen, és az öreg Gaál Mátyás csak hordozta, hordozta egyenkint a leányait a Curiából, amelynek nádfedele bedőlt ezen a tavaszon. Mikor már a saját lányai elfogytak, a többi atyafiakéra került sor. Az öreg úgy belejött a vendégjárásba, táncba, bálozásba, hogy szinte azt is elfelejtette már, hogy a kakukk csak egyet szólt a híres pagonyban a ház mögött. Az orcája nekipirosodott, a háta kiegyenesedett...

- Hallom, hogy Erdélyben is vannak Gaálok. Azokat is megnézem már egyszer. Habár a lányokkal fogytán vagyunk... - mondta, és pödörgette a bajuszát.

Nem kellett már vinni a gyönyörűséges Gaál lányokat. Megnőtt a hírük három vármegyére. Lehet, hogy nem is voltak olyan nagyon szépek, csak a hírük tette őket azzá. A hír, amely az embereknél fontosabb mindennél. A vencsellei határcsárdában néha még az öreg Sólyom gróf is megitatott, és könnyű kocsiján lassú lépésben hajtott át a falun. Az agglegény arisztokrata, aki öregségére otthagyta a nagyvárost, falusi kastélyában éldegélve, sokat hallott a csodálatos Gaál leányokról. Néha meg-megállott a Curia előtt, amelynek padkáján Gaál Mátyás hencegve lógatta a lábát:

- Ha akartam volna, valamennyit grófhoz vagy herceghez adtam volna férjhez - mondogatta legendásan. - De nem akartam. Legyenek ők a Gaáloké. Azoknak nőttek fel olyan szépnek. Mert, kérem, a mi leányainknál a lényeg az nulla, fő a forma.

Sólyom gróf nevetgélt a bajusza alatt, amikor a hencegő vénembert hallgatta. Az orosz ügetők elvitték a kis kocsit, majd meg visszahozták.

- Van-e még azokból a híres leányokból? - kérdezte egyszer az öreg gróf, barátságosan letelepedve Gaál mellé a padkára.

A vénember kedvetlenül köhintett a pipaszárába.

- Lenni volna, de még kicsiny. Ott mászkál éppen az eperfán, az udvaron.

Az eperfáról akkor ugrott le a zerge könnyűségével egy fiatal süldő leány. Hófehér lába megvillant egy percre, piros ajka még maszatos volt a gyümölcstől. Sólyom gróf elnémulva nézte a remek leánykát. Gaál Mátyás fél szemmel rápillantott:

- Szép-e?

- Megjárja - felelt álmosan a gróf, és hamarosan elhajtott kocsiján.

Gaál Mátyás mérgesen dünnyögve nézett utána:

- A legszebb valamennyi között... A legkisebb... a legédesebb.

A gróf álmossága is csak addig tartott, amíg hazaért kastélyába. Ott megjelent előtte a fehér lábú, piros ajkú leányka képe, és nem hagyta nyugodni. Az orosz ügetők már másnap jöttek a kis kocsival, és Sólyom gróf kissé izgatott hangon szólt az öreg Gaálhoz, amikor letelepedett mellé a ház előtt:

- Mit szólna hozzá, ha én elvenném a legutolsó Gaál leányt? Jutna nekem is a gyönyörű teremtésekből.

Gaál Mátyásnak a szempillája se rezdült meg.

- Kérdezze őt magát, gróf úr. Én már nagyon öreg vagyok, nem értek az efféle dolgokhoz.

Sólyom gróf az ajkába harapott. Aztán hirtelen elhatározással belépett a házba. A vén Gaál utánafigyelt egy percig, aztán csendesen tömögette meg a pipáját. Rágyújtott, és elmerengve nézte a dengi dombok felett úszkáló rózsafelhőket.

A gróf csakhamar visszatért. Idegesen pödörgette deres bajuszát.

- Az az ostoba gyermek azt mondja, hogy neki vőlegénye van. Bizonyos falusi jegyző.

A vén ember nyugodalmasan billentett a fejével.

- Szolgálatára. Gaál Mihály, tarisznyói segédjegyző. Meg kell várni, amíg igazi nótárius lesz.

A gróf haragosan legyintett.

- No és én?

Az öreg Gaál csendesen nevetett.

- Ó, gróf úr, a mi nagyapánk, Gaál Jeromos már megmondta azt régen: az asszonyféle mind egyforma, legényhez kedves, öreghez goromba... Ez volt a végrendeletében. Nem csuda, ha a Gaál leányok ragaszkodnak a végrendelethez. Többet ér nekik egy Gaál, mint tizenkét gróf.

Így mentek férjhez mind a szép Gaál leányok. Utánavitte az öreg a Gaáloknak, hiába szöktek el azok a sok leány elől. Szerencsére elfogytak, mert a hírük akkor már a Dunántúlra is eljutott. De hát elfogytak. És mire a kakukk másodszor megszólalt, senki sem üldögélt többé a Curia padkáján.

(1905)

A báróné pipái

1

Lakott a vidékünkön egy gyönyörű szép, szőke özvegyasszony, akinek kedvéért még a legvénebb agglegények is szívesen összeverték volna a bokájukat. De hát az özvegyasszonynak esze ágában sem volt férjhez menni, és éppen ezen fordul meg ez az egész történet.

Waldman Henrik bárónak volt az özvegye az asszony, és származott a nagyralátó Ebeczkyek famíliájából. Az öreg Ebeczky Gáspárnak a szegénységénél csak a hiúsága volt nagyobb. Szívesen fölvette volna magára az urasági hajdúk szokásos zsinóros ruháját, csak hogy azt higgyék felőle az idegenek, hogy huszárja van. De szívesen odaadta volna akár a bundáját is, ha nagyságos úrnak szólították volna, mert abban az időben még tekintetes úr volt a legnagyobb úr is vidékünkön. Semmi egyebe nem volt a hiú Ebeczkynek, mint az a tajtékpipagyűjteménye, amelyet bizonyos váradi kanonoktól örökölt. („Az Ebeczkyekből még kanonok is tellett" - mondogatta büszkén az öregúr.) Magában talán azt gondolta Ebeczky Gáspár, hogy a derék kanonok hagyományozhatott volna egyebet is a pipagyűjteménynél, de ha már nem hagyott, hát legalább arra volt büszke. Úgy emlegette a tajtékpipákat, mint alapját valamely családi domíniumnak. Szép állványt csináltatott, és naphosszat magyarázta a szomszédoknak, vendégeinek egyes pipáknak a történetét. Mert mindegyik pipának volt valamelyes története. Az ördög tudná, hogy honnan szedegette össze az öreg azokat a különös történeteket, amelyek a pipákhoz fűződtek; csak annyi bizonyos, hogy volt olyan pipa is, amelyikre Napóleonnak a profilja volt vésve, de akadt olyan is, amelyen a pipafaragó keze Mária Teréziát és a pozsonyi országgyűlést véste ki. Valamennyi pipa szép cseresznyebarnára volt szíva - volt ideje hozzá a boldogult kanonoknak. De az is meglehet, hogy valaki más szívta ki azokat a pipákat, mert a nagyurak hajdanában erre is külön embert tartottak. A régi méhesekben naphosszant pipázott az erre felfogadott urasági ember. Szállt a füst, mintha a falu égne. A nagyurak pedig ebéd után, amikor a majorságot, az istállókat és egyéb gazdasági helyeket megszemlélték, a tinók és csikók után lesétáltak a méhesbe is, ahol az ember pipázott.

- No, érik-e már? - kérdezték, és figyelmesen szemügyre vették a finom tajtékot. (Mondják, hogy a nagy nádornak, Istvánnak budai palotájában három ilyen tajtékpipaszívó talált rendes foglalkozást. Nemigen győzték sokáig e munkát, elkehesedtek, elsorvadtak, de mindig akadt új ember a fényesen jövedelmező állásra.)

Ilyesféle történetekkel garnírozta a pipák bemutatását a hiú Ebeczky. Volt ott egy hatalmas tajték, amelyen vékony repedés húzódott végig. Erről a pipáról meg pláne azt mesélte, hogy valamelyik vitéz Ebeczky, amidőn fegyverétől megfosztotta az ellenség, a pipával hadakozott tovább. Ami annyiban valószínű, mert a régi magyarok a csatába is magukkal vitték kedves pipájukat. Lásd az inzurrekciót. Győr körül az utak mind tele voltak tajtékpipával, amit menekülés közben elhánytak a nemesek.

Telt-múlott az idő. Az Ebeczky-féle pipagyűjteménynek híre kerekedett, beszéltek róla az emberek, mint valamely furcsaságról. Némelyek még büszkén feszítették ki a mellüket:

- Ez is csak a mi vármegyénkben van! - mondták.

Az öreg Ebeczky búsan csóválta a fejét:

- Szép, szép - dünnyögte, mikor a pipáit dicsérték -, de hát ki fogja örökölni a pipákat? A lányomat nem taníthatom meg csibukozni!

Igaz, igaz, ki örökli a pipákat? Egyetlen leánya volt Ebeczky Mártonnak, a szép Flóra. Lovagolt, vívott ez a takaros leányzó, de pipázni nem pipázott. A lankadi udvarházban néha hétszámra nem füstölt a kémény: nem főztek, mert ugyan kinek főztek volna? Az öreg szalonnán élt, a leánya meg itt-ott elvolt az atyafiaknál. De Flórának mindig megvolt a hátaslova, valamint a szép ruhái is...

- Herceghez kell menned feleségnek - mondogatta az öreg -, mert még palacsintát sem tudsz sütni.

Flóra nevetett, és vállat vont:

- Hát majd herceghez megyek...

Herceg azonban nem akadt a vidékünkön. (Csak sokára jött Levenski Mihály, de az is lengyel volt.) Volt azonban gróf és báró elegendő abban a dragonyos ezredben, amely e tájon feküdt. Szegény cseh, osztrák bárók, igaz, de mit törődött azzal Ebeczky Gáspár?

- Az Ebeczkyek sohasem néztek a vagyonra, inkább a tisztességre - mondta, és nevetett öreg, kék eres orcája, amikor Flórát a dragonyosokkal lovagolni látta. Izgatottan kérdezte egyiket-másikat dohányzási szokása felől, és mikor Waldman Henrik báró főhadnagy azt is bevallotta, hogy csibukozni is szeret amellett, hogy Flórát szereti, az öreg boldogan kiáltott fel:

- Helyes, fiam, most már tudom, mi lesz a pipákkal.

Nem is igen sokáig nyikorogtak ezentúl az öregúr csizmái az udvarház téglás folyosóján. Még annyi ideje volt, hogy terjedelmes leltárt írt ingó és ingatlan vagyonáról. (Az öreg, dülöngöző betűk persze a pipákról tudtak legtöbbet mondani.) Aztán egyszer este így szólt a környezetéhez:

- Adjátok ide még egyszer a Napóleont! - mondta, és megtömte a pipát. Még rágyújtott, még szippantott a verpeléti édes füstjéből, aztán elfulladva dőlt hátra. Megtört tekintete kedves pipáját kereste, s így csendesen meghalt. De meghalt egy esztendőre a német báró is. Agarászás közben meghűlt. Itt hagyta fiatal, szép feleségét, itt hagyta nagy, sarkantyús csizmáit, és itt hagyta a híres pipagyűjteményt... Az atyafiság aggódva dugta össze a fejét:

- Ugyan mi lesz most már a pipákkal? - kérdezték tanakodva.

A báróné legyintett a kezével:

- Csak bízzák rám. Majd akad gazdája a pipáknak.

2

Akadt-e gazdája a pipáknak?

Eleinte úgy látszott, hogy nem. A lankadi tágas udvarházban ott álltak mozdulatlanul a híres pipák abban a sarokban, ahová még az öreg Ebeczky rakta őket. Az özvegyasszony mindennap megtörölgette a tajtékokat és borostyánokat. Óraszámra elnézte őket, míg könnybe borult a szeme, ha elgondolta, hogy melyikből szeretett szívni az apja, és melyikből a férje. De volt olyan is, amelyet Krasznay Pál, a szomszéd földesúr szeretett. Ez a Krasznay Pál hajdanában a pipázás ürügye alatt mindennap átlátogatott az öreg Ebeczkyhez, és bólongatva hallgatta az

öreg meséit, regéit a pipagyűjteményről. Tán ő maga sem tudott róla, hogy tekintete néha szórakozottan eltévedt a pozsonyi országgyűlés jelenetéről - a pipáról - arrafelé, amerre Flóra ült kézimunkája mellett. Sőt egyszer a füst is torkán akadt, amire az öreg Ebeczky szigorúan rápirított:

- Hol jár az eszünk, öcsém? Nem ér az ilyen pipázás semmit. Animó kell ahhoz.

A bárónénak csendes özvegységében most mind eszébe jutottak ezek a dolgok. Krasznay Pál is néha átsandított a kerítésen, mintha keresne valamit... Talán a kedves pipáját? Ejnye, hogy lehet ilyen nagy szerelemmel csüngeni egy tajtékpipán? Az özvegy báróné megszánta Krasznay uramat, s egyszer így szólt hozzá:

- Ha mindenáron pipázni akar, szomszéd úr, néha eljöhet...

Krasznay uram élt is az engedelemmel, és a nagy ebédlőben, amelynek egyik faláról az Ebeczky ősök tekingettek összehúzott szemöldökkel a szemközti falon függő Waldman bárókra, ismét barátságosan gomolygott a tajtékpipa füstje. Most már nem is kellett, hogy torkán akadjon a füst Krasznay Pálnak, hisz a nagy, bőrös karosszékből hiányzott a szigorú öreg. Nem is akadt meg torkán egyszer sem a füst. Amíg egyszer így szólt hozzá az özvegy báróné:

- Most már pipázzon otthon, szomszéd úr! - És neki ajándékozta a Mária Terézia pipát.

Igaz-e, nem-e? A pletyka mondja, hogy Krasznay uramnak otthon sohasem jutott eszébe pipázni.

Az idő kereke megint fordult egyet. Az ősök talán még mogorvábban néztek a falról, mint egyébkor, hisz a füstöt megszokták már ők is, de meg az özvegy báróné is. A falu túlsó felén lakott Hámory János, feleséges ember ugyan, de még mindig elég fiatal, csinos férfiú.

Ki ösmeri az asszonyok praktikáit? Ki tudná, miféle boszorkányos varázs volt a báróné pipáiban? Hámory uram ezelőtt sohasem pipázott, de egyszerre szenvedélyes pipás lett belőle, ott, a nagy ebédlőben. Az ősök megelégedetten nézegettek, míg a báróné Hámory uramat is megajándékozta azzal a pipával, amelyikből szívni szokott. Igaz, hogy nagy galiba lett ebből. A Hámory uram felesége otthon darabokra törte a pipát - talán éppen a férjeura fején: a báróné pipáinak rejtelmes híre így kerekedett.

...Jöttek, jöttek mindig új és új pipások a lankadi udvarházba. A nagy ebédlőben sohasem hiányzott a jóízű pipafüst. Még öreg alispánunk is kapott egy pipát ajándékba, amidőn éppen arra utazgatott. De később már csak éppen a fiatal szolgabíráknak, esküdteknek jutott a nevezetes pipákból. Fogytak, fogytak a pipák. Amily arányban a pipák fogytak, olyan arányban öregedett a báróné. Utóbb már pazarlóan bánt a pipákkal. Egyik-másik úriember két pipát is kapott tőle ajándékba, de a pipások száma mégis fogyatékán volt már a vármegyében.

Legutoljára a híres, nagy Napóleonra is rákerült volna a sor, de annak már nem akadt gazdája. A báróné megvénült, arca megráncosodott, haja sem volt már igazi. Bánkódásában rákapott tehát a csibukozásra. Ott pipázott mindig az udvar széles verandáján. A nagy Napóleont kilógatta a kertbe. De soha senkinek sem jutott eszébe utánanyúlni a híres pipának.

Még élnek ma is öreg urak a vármegyénkben, akik hamisan nevetnek, ha egyiket-másikat megpillantják a híres Ebeczky-féle pipák közül.

- Ugyan, hogy került hozzád, pajtás? - kérdik, és ravaszul nevetnek.

(1905)

A legnagyobb bolond

A régi magyar úri életben annyi groteszk figura volt, hogy hemzseg tőlük az öregemberek elbeszélése. Amidőn régi történeteket, különös legendákat hallunk a múlt időből, úgy tetszik, hogy Magyarországon nem is volt talán normális ember; csupa félbolond, képzelődő, hóbortos figura mozgott századokon át a Tisza, Duna mentén, akiknek keserves vagy mulatságos történeteit, különös legendáit, midőn elbeszélni hallják, még most is hasukat fogva kacagnak a kései unokák. Elkezdve a régi jó táblabírákon - akik valami furcsa metamorfózis útján lettek csak bolondos alakok, hisz a maguk idejében az ország legkomolyabb emberei voltak -, folytatva az elszegényedett kurtanemesen, akiről csak az idealisták vallják, hogy voltaképpen a nemzet korpuszát alkották - és végezve azon a sok anekdotás, hóbortos figurán: a vitézkedő katonán, nagy szakállú alispánon, kóborló deákon, cigányon és zsidón - úgy tetszik a múltak ködén át, hogy a régi Magyarországon csupa olyan ember élt, aki csak tréfán, bolondságon, vidámságon, törte a fejét. Hol voltak a komoly emberek? Hol voltak a savanyú, rosszkedvű májbetegek? Az öreg Jókai kezelte el, s ma már valamennyien azt valljuk, hogy hazánkban száz esztendőkön keresztül egyebet sem csináltak, mint ettek-ittak és tréfálóztak. Nagy, országraszóló szellemi események is békén hagyták a régi magyart. Mintha még a szerelem is a régi pohárköszöntők és csiklandó anekdoták sorsára jutott volna... Talán még az se volt komoly? A lányok, menyecskék nem csináltak belőle olyan nagy dolgot. Az ifjúság megházasodott, mert már a nagyapja is azt cselekedte. A szerelmi bú, keserv mintha ismeretlen lett volna Mária országában. Hisz még Himfy sem vetette meg a töpörtyűs pogácsát, amikor legjobban bánkódott szerelméért. A debreceni Vitézről pedig székében rebesgették, hogy szerelmi bánata voltaképpen csak ürügy a mértéktelen borivásra. Hogyan is szenvedtünk volna szerelmi csalódásban, amikor annyi szép leány és asszony volt hazánkban?

Csak a tréfa, bolondos anekdota volt mindig kedves. Néha úgy képzelem a régi magyar urat, hogy az egy jó adomáért, amely könnyekig megkacagtatta, így szólt volna:

- Mondd, pajtás, mivel hálájam meg, hogy megnevettettél?

Bánatok, bajok nemigen voltak, de ha voltak is, az emberek nem vették komolyan szívükre. A mértéktelen jóléttől bizony elhízott, eltunyult volna a régi magyar, ha még kedvére ki sem nevetheti magát. A híres Zathureczky Pál - mint a család levéltárában olvasható - Leopoldus király uralkodása idejében, üres tarisznyával jött be lengyel hazájából. A sarkantyúján és kardján kívül nem volt egyebe, mint egy anekdotája. Ez az anekdota olyan anekdota volt, hogy Zathureczky Pál keresztül-kasul bejárta vele az országot, feleséget kapott, barátokat szerzett, de még a király is, amikor elmondták neki a jeles adomát, így kiáltott föl:

- A kakas csípje meg! Vezessétek elébem azt a jeles férfiút! Saját szájából szeretném hallani ezt a történetet.

A Zathureczkyek családi krónikája nem jegyzi fel, hogy melyik is volt az az ördöngös anekdota, amely ősüket a boldogsághoz segítette, csak annyi bizonyos, hogy azóta is mindegyik Zathureczky egy-egy anekdotával jön a világra. Egyik anekdota jobb, a másik rosszabb, és eszerint boldogulnak a Zathureczkyek is.

Nem volt olyan ember az országban - talán még ma sincs -, akinek ne lett volna valamely külön adomája, amelyet hellyel-közzel fehérasztalnál vagy zöldasztalnál el nem mondott. De hát kellett is, hogy így legyen. Honnan az ördögből támadott volna az a tenger anekdota, amelyen századokig nevetett az ország. Búza nem termett, a Tisza kiöntött, tűz, betegség, háború pusztította a nemes magyar nemzet sorát, de olyan időszak nem volt, amelyben

anekdota nem termett volna. A jég elverhette a határt, de a tréfa megtermett. Néha bizony valami kolosszális ostobaságot kellett valakinek elkövetnie ahhoz, hogy embertársait megkacagtassa, de mindig akadt valaki, aki feláldozta magát a közjóért. Dugonics Titusz a mélységbe vetette magát, Szentábrányi Mihály bemeszeltette a lovait, hogy kacagjon a vármegye. A legnagyobb bolond - nagy legénynek kellett annak lenni, akit ezzel a díszes melléknévvel kitüntettek - mégiscsak Szebenyi Pál volt, a híres Szebenyi.

Ki volt, mi volt? A nagymamák kötőtűi a vármegyénkben úgy csörögnek, hogy a legszebb férfiú volt, akit anya szült. De hát ugyan ki adna valamit az álmodozó öregasszonyok beszédére, akik minden férfiút szépnek, gyönyörűnek látnak abból az időből, amikor még ők is fiatalok voltak... Csak annyi bizonyos, hogy vármegyénkben az idő tájt nemes vetélkedés folyt azon, hogy ki légyen a legbolondabb, ki légyen hóbortban, tréfában a legelső.

Bizonyos Prinyi János nevű falusi nemesember volt ebben az időben a vármegye legnevezetesebb tréfacsinálója. Már a külseje olyan volt, hogy nehéz volt vele versenyre kelni. Zömök, nagy hasú, terebély szakállú, hordóhangú, mély ember volt, akinek öblös nevetésére a haldokló felült párnáin: ugyan mi az ördögöt nevet úgy Prinyi János? Nevetett, mindig csak nevetett. De nevettek mások is vele együtt. Ha a kardját a jobb oldalára kötötte megyei gyűléskor, ha nehéz sapkáját a földhöz csapta, hogy az puffant, mint a puskalövés, ha a bort énekelve nyelte, és pohárköszöntőjében csupán csak annyit mondott, hogy: „Éltetem nemes Prinyi János jó barátomat!” - a vármegyét majd szétvetette a kacagás. Az ördög tudná, hogy mit szerettek ezen a rusztikus, csizmaszagú falusi nemesen. Csak annyi bizonyos, hogy kiszólásait, megjegyzéseit, durva mókáit évekig emlegették, és a megyei urak versenyeztek abban, hogy Prinyi uramat mindenben utánozzák. Olyan világ járt éppen, hogy mindenki a mértéktelen vidámságot, groteszk bolondságot kereste. Mikor híre futott annak, hogy Prinyi uram széles jókedvében azt határozta, hogy meghal, eltemetteti magát, aztán föltámad: a vármegye minden tréfakedvelője utánacsinálta a próbatemetést. A debreceni kántor hetekig énekelt a megyében olyan koporsók fölött, amelyben elevenek feküdtek, a halotti menetekben csupa nevető, vidám orcájú gyászolók mentek a sír felé, és a halotti énekbe belevegyült a cigányok hangolása. Mikor az öreg Cseffy Ábris hónapokig nyomta az ágyat, s végre meghalt, a vármegyében így szóltak:

- No, ezt jól csinálta az öreg, de mi nem ülünk fel neki.

Volt aztán csudálkozás, amikor az öreg a temetőből nem jött haza a halotti torra. Nézték, keresték, várták. És amikor másnapig sem jött elő, mindenki meg volt győződve arról, hogy az öreg Cseffy csupán azért halt meg komolyan, hogy a bolondozásban még Prinyi Jánost is lefőzze.

Hát így mulattunk, mulatoztunk. A nagyapám kifordította a bundáját, pedig semmi oka sem volt rá, az újfalvai nemesek fölgyújtották Kállót, mert alispánválasztás volt. Gesztréden nem loptak lovat, és egy régi kalendáriumcsináló azt jegyezte föl, hogy olyan esztendő lesz, amelyben a menyecskék hűségesek maradnak... Ki tudja? Tán még azt a bolondságot is elkövették.

Akkor támadt Szebenyi Pálnak az az ötlete, hogy ő bolondság dolgában még Prinyi uramat is lefőzi, akinek ötletességéhez már semmi kétség sem fért.

Azon kezdte, hogy épített egy házat a Tisza-szögben, amelynek nem volt se ablaka, se ajtaja. A házba létrán jártak be, valahol a kéményen keresztül, odabenn pedig olyan székek voltak, amelyekre ráülni nem lehetett, az ágyak leszakadtak, az asztal minden látható ok nélkül táncolt, és a sötét falon csontvázak látszottak az ősök képei helyett. A tiszaszögi vörös háznak hamarosan nagy híre keletkezett. A megyei urak seregestül keresték föl a fiatal házigazdát,

mulattak, táncoltak, dorbézoltak, még Prinyi uram is eljött kecskebőr süvegével a fején és magas szárú lovaglócsizmájában. Megszemlélte a ház sajátságait, aztán gúnyosan vállat volt:

- Ez is valami? - dünnyögte. - Énnálam ha meghal valaki, annak boszorkány ül egész éjjel a mellén, reggelre pedig megnyírják, megborotválják, hogy magamagát nem ismeri meg a tükörben.

Szebenyi a fogát szívta:

- Igaz biz' a', boszorkányokról megfeledkeztem.

Később csináltatott egy olyan kocsit, amely leginkább egy nagy panorámás kocsihoz hasonlított. Nyolc csacsi húzta a kocsit, volt benne konyha, ágy, de még zongora is. Ezen a kocsin járta be a vármegyét, de ha a kerekeket leszedte a tengelyekről, még alkalmatos volt vízi járóműnek is. A vármegyében kacagtak, amidőn „Noé bárká"-ját látták, csak Prinyi János morgott a szakállába:

- Hát ez is valami? Én felépítem a trójai falovat, és azon nyargalok el Puszpángra Csori Pista barátomhoz. Onnan Balkányba Gaálékhoz, és fölveszem őket egész háznépükkel. Végül még a tabi kurtanemeseknek is jut egy nagy hodály a lóban, ahol kedvükre verekedhetnek.

Építtetett is egy ormótlan nagy falovat, amelyet kereken húzott két tucat parasztlovacska. A rengeteg alkotmány ment szántóföldeken, falvakon keresztül. Ugyan ki bánta volna a vetést, ha kárba vész?

Folyt-folyt a háború. Lassan félreállott mindenki a küzdelemből; a megyei urak tán megunták a versengést, vagy megjött az eszük, hagyták a két földesurat egymással harcolni. Amely bolond ötlet, hóbortos gondolat meghibbant agyvelőben megfoganhatott, azt mind végigcsinálta a két jeles úriember. Szebenyi Pál egyszer megtalálta az ősapját, valamely pogány magyar vezért, a dengi dombok alatt. Csakhogy nem csontváz volt az, vagy rozsdás sarkantyú, hanem valóságosan élő pogány vezér, aki sok galibát csinált föltámadása után. Prinyi János, hogy hátra ne maradjon, Ádámot fedezte föl a tiszai nádasokban. Ott bujdosott állatbőrbe burkolva az első ember, szakálla a földet seperte...

Szebenyi elkeseredve kiáltott föl:

- No, most olyant teszek, amit nem csinál utánam Prinyi János.

S az elhatározást tett követte. Egyszerre abbahagyta az oktalan bolondságokat, hóbortos ötleteket, és megkomolyodott. Ugyanakkor udvarolni kezdett a vármegye legszebb leányának, Csebi Flórának. Udvarolt, udvarolt... Szép volt a leány, de a legény se volt utolsó. A szülők eleinte húzódoztak a bolondos udvarlótól: ugyan ki bízná szíve gyermekét egy féleszű emberre? De Szebenyi Pál látszólag megjavult. Komoly, gondos gazdaember lett belőle, aki nagy törekvéssel volt azon, hogy helyrehozza mindazt, amit a múltban elmulasztott. S a szép leány szíve hajlani kezdett a csinos gavallér felé, s egy napon kitűzték az esküvőt. Prinyi János nevetve simogatta a szakállát:

- Bolondság. Én már huszonöt esztendeje elkövettem ezt az ostobaságot.

Dehogyis követte el... megesküdött Szebenyi Pál az oltár előtt, de nem Csebi Flórával. Az esküvő napján fehér ruhába öltöztette a konyha szolgálóját, és azt vezette a templomba. A szolgálóleánynak fogadott örök hűséget a pap előtt.

- Ezt csinálja utánam Prinyi - mondotta diadalmasan.

Felszisszent a vármegye. Nem volt nevető, kacagó cimbora, elment mindenkinek a kedve a tréfától. Szegény Csebi Flóra eszét veszítette a szégyenben, de Szebenyi Pálból sem lett többé

normális ember. Tán kijózanodva, meglátta a rettenetes valót, amely körülvette. Tán egy pillanatig visszatért helyes elméje, s ez a pillanat elég volt ahhoz, hogy lelke egyensúlyát örökre megbontsa. Szomorú, groteszk figura volt egész életében, s neve az maradt, aminek egykor akarta: a legnagyobb bolond.

Hát így mulattunk valamikor, az elmúlt Magyarországon.

(1905)

A megye özvegye

Az én gyermekkoromban még virágjában volt - de nem lehetetlen, hogy még manapság is ott jár-kel talpig gyászban, nagy, fekete fátyollal (amely alól kivillant két bogárszeme) a megyeház folyosóin. Minduntalan akadt valami dolga a megyei hivatalokban. Többnyire az elhalt férje után keresett nem létező jussokat, máskor panaszkodni jött a főemberekhez: a megye tud segíteni mindenen és mindenkin, segítsen tehát őrajta is, szegény elhagyott özvegyen. Hubolai Gáspár - akit a régi jegyzőkönyvek így említenek: „utolsó alispán", segített is rajta kétszer: férjhez adta. A lakodalmon ott járta a kállai kettőst maga az öreg alispán is, reggel pedig, mikor búcsút vett a menyegzős háztól, a kocsi hágcsójára lépve fél lábbal, így szólt:

- No, hát a Győri Eszter dolgán is segítettünk volna. Hiába, aki a vármegyére bízza magát, rosszul nem járhat.

Aztán fordult egyet-kettőt az idő kereke, lepergett néhány esztendő, talán még a porréteg sem lett magasabb a megyei hivatalok iratcsomóin, amikor ott kilincselt ismét Győri Eszti talpig feketében. Özvegy lett ismét... Segíthet rajta megint a vármegye.

Takaros szép asszony volt ez a híres Győri Eszti. Kebele, válla, nyaka gömbölyű, mint a galambé; a csípője rengő-ringó, mint a violaszál. Hervadhatatlan szép arcából úgy világított ki két szeme, mint a lámpások. Nemigen volt tanácsos azokba a lámpásokba nézni, ha az ember szerette az életét. Mert valami csodálatos babona járt láthatatlanul ennek a szép asszonynak a lába nyomába. Nem is kellett hozzá álmodozó falusi embereknek a babonasága, beszéltek a tények magukért: meghalt az, akit Győri Eszti megszeretett. Négyszer ment férjhez, négyszer lett özvegy: a sok házasságba nemhogy belevénült volna, hanem még szebb volt, mint tán lánykorában. A szigorú erkölcsű öregurak, akiknek már mindent szabad beszélni, néha így dörmögtek a kaszinóban:

- Második Báthory Erzsébet ez az asszony. Csakhogy ez nem szüzek vérét issza, hanem a férjeiét...

A sánta, festett hajú Dombrádi bácsi, aki közönségesen legtöbbet értett az asszonyokhoz, hamisan kacsintott az egyik szemével, míg a másik, az üvegből való, mereven tapadt a mennyezetre:

- Más itt a baj, urak. Ennek az asszonynak több a temperamentuma, mint más asszonynak. Több, mint a férjeié volt. Egy temperamentumos férfiú kellene hozzá, az majd megtáncoltatná...

Az öregurak - mert hisz nekik jár az eszük folyton az asszonyokon, mert mi egyében járna már? - fogatlan szájukkal nevetgéltek, és hamiskodva néztek egymásra a kaszinó dohányzójában:

- Persze, a temperamentum...

(Pedig némelyik közöttük már azt sem tudta, hogy mi is az a temperamentum.)

Babona ide, babona oda, Győri Eszti olyan szép asszony volt, hogy párját messzi földön kellett volna keresni. Szegény se volt, hisz mindegyik férje után maradt valamicskéje. De hát lehetett volna százszor szebb, százszor gazdagabb, a vármegye mégse vette volna a nyakába az ő sorsát. Van annak a szegény vármegyének anélkül is elég gondja. (Már magában az is elég volna, hogy a kalendáriumban minden napra esik egy névnap.) Mindennek az volt az oka, hogy Hubolai Gáspárnak volt a keresztleánya Győri Eszti. Apja, anyja rég meghalt, rokona se

igen volt senki; így aztán nem is csodálni való, ha bajában, bánatában egyenesen a keresztapját kereste fel. Jött nagy, fekete fátyollal kalapján, végig a kongó folyosón, a hetyke szolgabírák, aljegyzők bajuszukat pödörgetve néztek utána, de még a hajdúk sarkantyúja is vígabban csengett a kőkockákon, a suttogó hír pedig járt szobáról szobára:

- Itt van a „megye özvegye".

Valamelyik pajkos kancellista nevezte el így Győri Esztit, bosszankodott is eleget, mikor a füléhez jutott, de hát így emlegette már mindenki. Meg aztán igaza is volt a csúfolkodó elnevezésnek: az özvegy egykori férjei mind a megyeházáról kerültek ki. A szerelem nem sokat ad a babonaságra akkor, amidőn arról van szó, hogy most már ezentúl ne legyen szerelem. Csak azért is szerelem marad. Az öreg Hubolai Gáspár zavarodottan simogatta előre a füle mellett ősz haját, amikor meg-megkérték tőle a keresztleánya kezét:

- Öcsém - dohogta -, én nem vagyok babonás. Ám itt az a kérdés, hogy nem vagy-e te babonás?

- Dehogy, urambátyám - felelték a kérők boldogan. - Ha csak ez a baj, ezen már segítettünk. Mert Esztike vonzalmáról máris biztosított...

- Ördög bújjék bele - fakadt ki mérgesen az „utolsó alispán" -, máris?... Hisz nincs hat hónapja, hogy eltemette az urát. Az a bolond asszony is meglehetne egypár évig a nélkül az ostoba szerelem nélkül.

Dehogyis tudott meglenni egypár évig szerelem nélkül Győri Eszti! Ő már olyan rózsafából volt, amelyik napfény nélkül még csak levelezni sem tud: szerelem nélkül enni sem tudott, mondták a rossz nyelvek.

Jöttek, jöttek a kérők... A cingár, serkedő bajuszú, ifjonti megyei jegyzők, fiatal szolgabírák teljességgel megbomlottak ennek a hatalmas, barna, nevető szájú menyecskének a látásától. Nem is igen kellett olyan sokszor Győri Esztinek a keresztapjánál vizitelni, már akadt valaki, aki az „Arany ökör"-ben az ő nevével száján borult rá a cimbalomra. (A szerelem is olyan, mint a lázbetegség: alkalom kell hozzá, hogy kiüssön az emberen. A lappangó szerelmi betegség kitöréséhez a legjobb alkalom a nagybőgő brummogása, cimbalom pengése, cimborák duhaj danája. A beteg egyszer csak azon veszi magát észre, hogy fáj a szíve megszakadásig. A macska rúgja meg azt a fájó szívet!)

A „megye özvegye" pedig eljött mindig hűségesen az ő gondos keresztapjához, Hubolai Gáspárhoz. Egyszer sárga lovak húzták a homokfutót a vármegye valamelyik részéből - ahol éppen férjnél volt -, máskor hókák. A sárga lovakat szegény Tavi Gyurka vette még az újhelyi vásáron, a hókák Barkó Miskáéi voltak, amíg élt. A városi nép, amelyik a kocsijáról ismerte meg az örökös özvegyet, csúfondárosan felkiáltott:

- Ni, már megint temetett Győri Eszter. Új lovak vannak a kocsijába fogva.

Az öregasszonyok dörmögtek:

- Bezzeg ne volna Hubolai uram a keresztapja. Régen megégették volna már őkelmét.

De még okos emberek is gondolkozóba estek, amikor a negyedik férjét is eltemette Győri Eszti. Sárga, kis, köhögős ember volt Sári Pál. Őszi agarászatnál meghűlt, télen köhögött, tavaszkor padra tették a csizmáját... Idősebb Gyertyánffy Sándorné, akinek a fia a megyét szolgálta, kipirulva, felindulva állított be egy nap az alispáni hivatalba. S így támadt az egykedvűen pipázgató Hubolai Gáspárra:

- Hallja, alispán úr, nehogy most az én Sándor fiamra kerüljön a sor! Mert úgy tudom, férj nélkül vagyon ismét Győri Eszti. Én nemesasszony vagyok. Elmegyek a trónusig is a fiam érdekében.

Az utolsó alispán meghökkenve nézett az ősz hajú, régimódi asszony szemébe:

- Talán csak nem gondolja, nemzetes asszony, hogy nekem valami közöm van a fiatalok bolondságaihoz?

Idősebb Gyertyánffyné kiegyenesedett:

- Nem gondolom, hanem bizonysággal tudom - felelt éles hangon. - Tekintetes úr adja mindig férjhez a keresztleányát.

- Hosszú haj, rövid ész - dohogta Hubolai Gáspár, amikor az öregasszony behúzta maga után az ajtót.

Elgondolkozva nézett ki az udvarra, ahol a rabok a kerekes kúton vizet húztak. Majd legyintett a kezével, mintha valamely kellemetlen legyet akart volna elhajtani. De a szemtelen légy tovább is ott zümmögött a füle körül...

Harmadnapra az öreg, kiviaszkolt bajuszú Sátor Mihály jött be Tabról, és így köszönt be az alispánhoz:

- Honvéd bajtárs, azt a szívességet kérem tőled, ne engedd meg a fiamnak, hogy Győri Esztikének udvaroljon. Egyetlen fiam, tudod...

Hubolai Gáspár haragosan ütött az asztalra öklével:

- Nem vagyok én senkinek a tutora. Hagyjatok békét ezekkel a szamárságokkal.

- Nono - mormogta az öregebb Sátor -, csupán bajtársi szívesség volna az egész.

Az „utolsó alispán" egy pillanatig elgondolkozott, majd derült, nyugodt arccal nyújtotta a kezét a bajtársnak:

- Helyes. Nem engedem meg, hogy a fiad Győri Eszternek udvaroljon.

A következő héten még néhány aggódó apa és anya fordult meg az alispáni hivatalban. Hubolai uram mosolygott vastag bajusza alatt, és valamennyit megnyugtatta:

- Dehogyis engedem... Majd eligazítom én a dolgot. Senkinek sem lesz panasza.

Három nap múlva jött Győri Eszti vasdereseken. (Sári Pál járt velük.) Gyászruhája végig-suhogott a kongó folyosókon, a hivatalszobák ajtajai felnyíltak, és a kőkockákon vígan táncolt a tavaszi napsugár. Suhogott, mint a bűbáj, és a szeme világított a fátyol alól. Aki látta, a bajuszához kapott, még ha nem is volt bajusza.

Hubolai Gáspár már várta. Megcsókolta, leültette, és így szólt hozzá:

- Tudom, miért jöttél: férjet keressek neked, te szép boszorkány. Hát már találtam is...

- De Gazsi bátyám - kiáltott fel Esztike. - Hisz egy hónapja se múlt még...

Az utolsó alispán indulatosan folytatta:

- Bánom is én. Azért én mégis találtam neked való férjet. Nézd meg jól - itt áll előtted. Kérem a kezed, Esztike.

A szép Győri Eszti meghökkenve nézett az öreg alispánra. Majd szelíd mosoly futott végig hervatag, szép arcán, amelyre vékony pókhálóit immár lerakogatta a bánat.

- Nem bánom - mormogta, és a kezét nyújtotta.

Hubolai Gáspár a két tenyere közé szorította a keresztleánya kezét:

- Így... Nem adlak senkinek. Megtartlak magamnak. Annyit adtalak már férjhez, hogy utóvégre megkívántalak magam is.

(1905)

A lord

A híres szépségű és kacér Gaálnékról azt írtam egyszer, hogy akármelyik bátran lehetett volna hercegasszony is: akkor se lett volna különb. Mikor hazulról férjhez mentek, rendesen akadt valamely öregember a famíliában, aki az ilyenkor szokásos, kenetteljes búcsúztatót elmondta az újdonsült menyecskének:

- Lelkecském, viseld jól magad, és szeresd az urad. Engedelmeskedj neki, ha akarsz, de azt sohase felejtsd el, hogy pusztán a vak véletlen műve, hogy nem az Eszterházy herceg négylovas hintaja repít el a szülői háztól. Talán abban is feltalálható ennek az oka, hogy mi, Gaálok, sokkal többen vagyunk, mint az Eszterházyak...

Így beszéltek az öregemberek, habár ha csak így beszéltek volna, az még nem lett volna olyan nagy baj. Mondtak ők bizony egyebet is esküvő előtt, esküvő után a leányaiknak. A kevély Gaál András, aki ruhakímélés szempontjából nyári időben odahaza csak úgy fehérben járogatott (hiszen Gaál András maradt ő akkor is!), ezt mondta Jutka leányának, amikor egy valóságos Zathureczkyhez adta férjhez:

- Aztán vigyázz, Jutka, nehogy az a birkás még talán azt higgye magáról idővel, hogy az ő famíliája is arrafelé járt, amerre a Gaálok jártak. Juhot őriztek azok, mikor mi négylovas kocsin jártunk.

Ha egy Gaál leány férjhez ment, legalábbis olyan jelentőségteljes dolog volt az, mint hajdanában a megyei restauráció. Restauráció? Rosszul mondtam; a nádorispánt se választották nagyobb pompával, fénnyel. A Gaálok - három vármegyéből - mintha csak föld alatti kincseskházak jól elzárt ajtait nyitották volna föl ilyenkor. Mintha egy tó fenekére süllyedt vagyon merült volna a felszínre: még olyan Gaálnak is lett lova, aki addig mindig gyalog járt, ezüstkardok zörögtek a férfiak derekán, az asszonyok selyemben suhogtak, malacot szúrtak, pulykát vágtak, a bor az országútra folyt. Varázslat, tisztára varázslat volt az a pompa, amelyet a földhözragadt nemzetség kifejtett. De hát jó volt ez így. Legalább fölelevenedett egy percre az elmúlt dicsőség, és a gyerekek látták, hogy kik voltak az ő őseik. Még az öregasszonyok is mintha visszafiatalodtak volna, a menyecskék pedig szebbek - azazhogy világszépek lettek. Hiszen máskor is híres fehér bőrű, idomos, aranybarna arcú asszonyok voltak a Gaálnék, de az ünnepi kedv százszor szebbé tette őket. Jöttek-jöttek a kis falukból, távoli vármegyékből. A lagzik híre elterjedt, és idővel már mintha nem csupán a Gaál família ünnepe lett volna egy-egy esküvő, hanem mindazoké, akik szeretnek szép asszonyt látni, benne gyönyörködni. Kalandvágyó gavallérok, szemüket szép asszonyon legeltetni szerető öregurak messze földről eljöttek, ha valamelyik Gaál leány esküvője volt. Még az enyingi gróf is elvitte egyszer Döngödre vadászó külföldi vendégeit, inasok, lovászok lóháton nyargaltak a kocsik mellett, az öreg Gaál Tamás megelégedetten bólintott a fejével, amikor a grófi fogatokat a faluba benyargalni látta.

- Eljöttek ők is - mondta, mintha az volna a világ legtermészetesebb dolga, hogy az enyingi gróf beállít Sárika lakodalmára.

A nagy kocsik megálltak a templom mellett, míg a gróf vendégeivel a platánok alatt helyezkedett el, ahonnan az egész esküvői menetet végignézhették. Nyári délelőtt volt, az inasok sörösüvegeket puffantottak a kocsiknál, a templom mögött a dombon már töltötte a mozsarakat a falusi kovács, fehér ruhás leányok, asszonyok siettek a templom felé, és lovas legények nyargalásztak az aranyszínű porban. Ünnepi hangulat terjedt szét a máskor rongyos faluban.

Később nagyot pukkant a dombon egy mozsár. Ez azt jelentette, hogy a lakodalmi menet elindult a faluvégi vén kúriáról.

A gróf vendégei között volt egy nyurga, sárga szakállas angol lord is. Éppen olyan lord volt, amilyenek Magyarországra szoktak jönni vadászni. Gazdag és életunt, méltóságteljes és fanyar. Miután ő volt a legidegenebb a vadásztársaságban, az öreg Simkó Dávid, az uradalom kasznárja, neki magyarázta a helybeli látnivalókat. Törte az angol nyelvet, mint a kavicsot. Nagy, kopasz homloka beleizzadt, és mikor sehogy sem akart eszébe jutni a szükséges angol kifejezés, egy ebadtával vágta ki magát a nehéz helyzetből.

Nem lehet teljes bizonyossággal tudni, vajon a méltóságteljes lord hallotta-e azokat, amelyeket Simkó uram nagy buzgalommal magyarázott. De vajon mit is érdekelte volna Skócia szülöttét az, hogy itt valamikor nagy honvédcsata volt, és a templom falában levő ágyúgolyó osztrák ágyúból repült oda?

A mozsárpukkanásra a lord megigazította a monokliját, és arrafelé fordult, ahonnan a lagzi zeneszóval közeledett.

Hogyan írhatná le gyenge toll a Gaálok világraszóló pompáját? Elég lesz annyit feljegyezni, hogy az öreg Gaál Tamás egy irtóztató nagy szőrös bundát viselt vállán, amelyre a jó Simkó bácsi így figyelmeztette a lordot:

- Abban a bundában rohant ki Zrínyi Miklós Szigetvárból.

Minek rontotta volna a lord illúzióját azzal, hogy a debreceni színtársulat ruhatárából való a bunda? A rozsdás kardok, fegyverek, amelyek elegendők lettek volna egy kisebb vár megvédelmezésére, a megyei múzeumból kölcsönöztettek. A lovasok, díszbe öltözött hajdúk, hintó mellett lépkedő huszárok dehogyis voltak inasai a famíliának. Gaál volt az valamennyi, aki a pompa emelésére inasnak öltözött. A menyasszonyi hintó bakján ülő, torzonborz szakállú kocsis senki más nem volt, mint a menyasszonynak szülő édesapja. Az a tiszteletre méltó pátriárka pedig a násznép sorában senki más, mint a debreceni zálogos, aki az ékszereket kölcsönadta a mai napra. Estefelé már egyetlen gyöngyfüzér sem fog ragyogni az asszonyok nyakán.

Minek mondta volna el mindezt Simkó Dániel? Hisz az idegen lordnak az mindegy, hogy kié az ékszer. Meg aztán nem is az ékszer a fontos, hanem az, aki viseli.

Elvonultak a platánok alatt a daliás Gaálok és világszép Gaálnék. Egyiknek-másiknak kacér mosolygása tán rátévedt arra a mereven álló angol úrra, aki talán hosszú idő óta először ütögette lovaglóostorával a csizmaszárát.

- Helyes asszonyok! - dörmögte egyszerre a lord. - Különösen az a fehér ruhás, fehér fátyolos... Azt szeretném feleségül venni.

Az öreg Simkó tréfának vette a lord szavait, és tréfásan felelt:

- Elkésett, lord úr. Csak öt percet késett... Az most már a felesége egy fiatal úrnak.

A lord kedvetlen mozdulatot tett.

- Becsületemre, feleségül vettem volna - mormogta, és már nem is érdekelte többé az egész nászmenet. Albion fiainak szokott közömbösségével hátat fordított a ceremóniának, és ismét unottan bámult a levegőbe.

A lord megjegyzésének hamarosan híre futamodott, és a Gaálok ezentúl még magasabban hordták az orrukat. Az öreg Gaál magyarázta a fiataloknak:

- Egy lord legalábbis annyi, mint nálunk a főispán. Vagy nádorispán...

A lord megjegyzéseinek mégis volt valami következése. Ezért-e, másért-e, a szép Gaál Sári a házasság harmadik hónapjában otthagyta az urát.

- Megütött az a paraszt! - sírta. - Engem, aki lordné lehettem volna, ha belé nem botlom a nyavalyásba!...

- Igazad van! - tüzelték a Gaálok. - Lordné lehettél volna, és nem becsült meg.

Ezenközben Simkó Dániel révén kitudódott, hogy az a bizonyos lord ebben az esztendőben ismét eljön vadászni az enyingi grófhoz. Több se kellett a Gaáloknak, nyomban megindították a válópört...

- Csak addig elkészüljünk vele, míg a lord megérkezik - kiáltotta az öreg Gaál Tamás.

A fiskálisok hamarosan elvágták a csomót, amelyet a papok megkötöttek. A férj akadékoskodott úgy egy kicsit, de Gaál Tamás puskával állított be hozzá:

- Agyonlőlek, ha a Gaálokat szerencsétlenné akarod tenni.

S így elvált Gaál Sári az urától, azóta pedig Döngödön várják-várják a mesebeli angol lordot.

(1905)

A Gaálok álma

A Gaálok nagy famíliájában akadt mindenféle. Igaz, hogy valamikor egyazon foglalkozásuk volt: várúr volt valamennyi, aminthogy Magyarországon nagyon kevés azoknak száma, akik őseik közé legalábbis ne számíthatnának egy tucat zászlósurat. A régen kihalt homonnai Drugetheknek minden hónapban született gyermekük - úgy elszaporodtak: nem is volt igazi magyar família, amely némi utánakereséssel be nem tudná bizonyítani, hogy az Árpádok nem haltak ki. Geszteréd és Süvöltő nyírségi községek kétszáz esztendeje azon perlekednek, hogy tulajdonképpen melyikük Báthory Zsigmond egyenes leszármazói; egy felsővidéki Zathureczky pedig egyszer pört indított a lengyel koronáért... S így nem csoda, hogy senkinek se jutott eszébe őseit paraszti sorban keresni, különösen pedig nem a hiú és képzelgő Gaáloknak, akik még lyukas csizmás állapotban is hetykén mormogták a foguk között: mi már akkor is négy lovon jártunk, mikor még tán Eszterházy sem volt egyéb számadó juhásznál. Ez a rettentő nagy büszkeségük az őseikre tette, hogy mindenféle sorscsapásokat nyugodtan el tudtak viselni. Olyan szegények voltak már a Gaálok, hogy a disznótort is már csak hírből ismerték, de azért félrecsapott kalapban jártak, és egymás között így beszélgettek:

- Az én leányomat az egri püspök esketi, ha férjhez megy.

- Az én fiam meg a fehérvári ulánusoknál lesz hadnagy, ahol még a legutolsó kutyamosó is legalább bárógyerek.

Ha két Gaál találkozott egymással, többnyire ilyen beszélgetésekkel töltötték az időt. Mintha a fantáziájukat akarták volna gyakorolni, amint idegen nyelvet gyakorol az ember, hogy el ne felejtse. Csiszolták, csiszolták azt a követ, amely a drágakövek közül megmaradt nekik; igaz hogy az a kő aztán olyan volt, amilyennek éppen akarták; gyémánt volt vagy rubin, meteor vagy köszörűkő. Egy Gaál - számtiszt volt a megyénél - egyszer álmában feleségül vette a császárszállási özvegy bárónét. Még a harangok kongását is tisztán hallotta, amint a kegyurasági templomokban húsz faluban megszólaltak. A fiatal és csinos báróné brüsszeli fátyolát három nemes apród vitte, és Dikrik János, az uradalom apátja - még az is volt a bárónénak - köhögött, tüszkölt és könnyezett, mint közönségesen, mialatt a beszédet elmondta... A kastély felől éppen az öreg Gaál Endre jött velük szemben, amint hazafelé mentek volna a templomból. Éppen az a kávébarna dóka volt rajta, amelyet rendesen szokott hordani, és a sarkantyúja nem zörgött a homokos úton... (Ekkor mindenki szeme az öreg Gaál Endre időtől megsárgult, megkopott csizmájára esett; nini, csakugyan van valami nyoma ott sarkantyúnak.) A báróné gyöngéden új férje karjára dőlt, s így szólt:

- Ott jön Gaál Endre uram. Már régen nagy tisztelője vagyok e kiváló férfiúnak; legjobb volna most, hogy atyafiságba estünk, megtenni őt jószágkormányzónknak.

Eddig tartott a számtiszt álma. Hiába faggatták, többet nem tudott mondani. Csak egyszer, amidőn valamely pörpatvarba keveredett Gaál Endrével, említette a dolgot:

- No hát akkor pedig én azt feleltem volna: ugyan, drága angyalom, hagyjuk ezt a vén tolvajt, mert ez ellopná még a juhászok bundáját is.

Ezen aztán borzasztóan megharagudott az öreg Gaál Endre, évekig dúlt-fúlt mérgében, ha a számtiszt álmát említették előtte. Midőn végre kibékült is rokonával, az álmodozó Gaálnak becsületszavára kellett megfogadni, hogy mást mondott volna... mert hát mégiscsak a legelső a családi érdek. Hát így mulattak, mulatgattak a Gaálok. Téli estéken, amikor korán sötétedik,

az unalom és petróleumhiány folytán gyakran szóba került a számtiszt álma. Különösen Gaál Endre, a „jószágigazgató”, szeretett rajta elgondolkozni:

- Varratnék egy olyan díszmagyar ruhát, amilyen Bebek Kázmérnak volt - mormogta.

Ez a Bebek Kázmér valamely régi kalendárium elsárgult lapjáról került a Gaálok történetébe. A kalendáriumcsináló feljegyezte róla, hogy százezer birkája és még több malaca volt ennek a derék úrnak. A Gaálok fantáziáját felizgatta a hatalmas numerus, beszéltek róla, emlegették, mintha valamely rokonuk lenne, később már csak röviden Kázmérnak mondták, és csudálkozva néztek az idegenre, aki nem tudta, hogy Bebek Kázmérról van szó.

Hogy milyen díszruhája volt Sebeknek, természetesen azt nemigen tudta az öreg Gaál Endre, de bizonyos, hogy legalábbis karneolfejű szeggel volt a patkó a csizmájára szögezve. A nagy búbos kemencék mellett a Gaál portákon, amelyek még néhány nyírségi falvakban a földhöz lapulva, szerényen meghúzódtak, Gaál Endrét nem is emlegették másképpen, mint a jószágkormányzó. Az álmodó Gaál, ha a megyei székvárosból olykor-olykor atyafilátogatóba hazament a kis falukba, nagy megtiszteltetésben részesült. Kedvében jártak, dédelgették... Egyik-másik Gaál barátságosan ütött a vállára:

- Öcsém, aztán rólam se feledkezzen meg. Nekem is elkelne valamely hivatal, mert hát én se vagyok valami gazdag ember.

A számtiszt nevetett, és pazar bőkezűséggel felelt:

- Kifényesedik újra a Gaálok címere a három komondorral.

...Így nőtt-növekedett jelentőségében egy bolond álom. A szegénység csillogó fantáziája hímes köpenyegbe öltöztetett minden eseményt, amely csak valamiképpen arra az ostoba álomra vonatkozott. Egyszer hivatalos dolga akadt a számtisztnek az özvegy báróné valamelyik falujában. A Gaálok nyomban azt mondták:

- Tamás elmegy a birtokára.

Az álom híre elterjedt a vármegyében. Az emberek nevettek rajta. A disznó makkal álmodik - mondták -, a Gaálok uradalmakkal álmodnak. De hát mi az ördöggel álmodhatnának egyébbel?

Hallotta-e hírét az özvegy báróné Gaál Tamás bolondos álmának? Bizonyosan. Az asszonyok mindent meghallanak, ami reájuk vonatkozik. Már nem volt valami gyerekasszony, de olyan vén se volt, hogy megelégedhetett volna az özvegyi fátyollal. És ha vén lett volna, mint az országút, akkor nem röpdösték volna körül gavallérok? A nagy kastély a vasút mellett esztendőről esztendőre tele volt gavallérokkal, vadászokkal, rokonokkal. Egyik házasodni vágyó ifjú vagy öreg a másik kezébe adta a kilincset. Olykor a muzsika szólt napokig, ha a bárónénak bolondos kedve kerekedett. Pedig gyakran kerekedett bolond kedve. A szilaj komédiásvér - színpadról vette le a boldogult báró - kitört belőle, akkor kicsapongó kedvében felfordította volna az egész határt. Kicsit himlőhelyes arcához írt ódákat szavaltatta a megyei költőkkel, és az inasaival verette meg azt az udvarlóját, aki szemtelenkedni próbált. Máskor paraszti ruhába öltözve napokra eltűnt hazulról. Egyszer aratóleány volt a saját birtokain, máskor szolgáló a városon. Midőn ezt is megunta, hazament kastélyába, és felvette királynői ruháját, stilizált koronát nyomott a fejére, és úgy sétált egyik teremből a másikba. Ha mindennel jóllakott, hirtelen külországokba utazott, és a gazdatisztjeivel dobatta ki a vendégeket. Az éhenkórász diáktól és facér színésztől a valóságos kegyelmes urakig megfordult ott mindenféle fajta férfiú. Hogy a bárónénak sohasem jutott eszébe valamelyiknek kezét nyújtani, az csupán onnan volt, hogy nagyon is ismerte a férfiakat.

Egyszer éppen kicsapongó, szilaj kedvében hajtatott Gyók felé négy almásszürkéjével. Mint a vihar, repült a négy ló a könnyű kocsikával, amidőn az országúton egy rongyos cséza jött szembe, és az utat elzárta a vágtató báróné előtt. A kocsis hátrarántotta a lovakat, a két kocsi első kerekei nagy csattanással akadtak egymásba. A báróné vad haraggal ugrott fel:

- Ki az a zsidó? - kérdezte kiabáló hangon az alkalmatlan csézától.

A csézán fekete bajuszú, zömök fiatalember ült. Megemelte a kalapját, s bemutatkozott:

- Én Gaál vagyok.

- Gaál Tamás? - kérdezte a báróné hirtelen érdeklődéssel.

- Szolgálatjára.

A báróné haragja egyszerre elpárolgott. Valami dévaj jókedv csillant fel a szemében, és bolondos gondolatok röpködtek elő azokból a fiókocskákból, ahol az ördög tartja a darazsait.

- Hisz ön az én álombéli vőlegényem - folytatta a báróné. - Jöjjön a kocsimra, és mesélje el nekem ezt a dolgot.

Gaál Tamás nagy megilletődéssel szállott le rongyos csézájáról. Ebben a percben úgy érezte, hogy az egész família - a Gaálok - évszázados keserve, búja, bánata az ő kezében van. A kezében van az a csavar, amelyet csak meg kell fordítani, hogy egyszerre megváltozzon minden. A szerencse itt áll előtte a csinos és molett asszonyság személyében, aki nagy érdeklődéssel nézi kocsijából közeledését. A torkában dobogott a szíve, és önkéntelenül arrafelé pillantott, amerről álmában Gaál Tamásnak kellett jönni.

- Üljön fel - szólt barátságosan a báróné -, a kocsisát pedig utasítsa a kastélyomba.

A négy almásszürke újra vágtatni kezdett. A báróné fél kézzel a kalapját fogta, és fürkészve nézte a fátyol alól a mellette ülő fiatalembert. Kezét, cipőjét, kalapját megvizsgálta, sőt a hajához is hozzányúlt.

- Érdekes - mondta -, ön volna a vőlegényem?

- Igen - felelt érzelmes hangon Gaál Tamás, és sűrű haját homlokába húzta. - Én már régóta imádom, báróné.

A báróné kedvetlenül biggyesztette fel a száját, és szárazon mondta:

- Ha jó barátságban akar velem lenni, ne mondja többé, hogy imád.

Az almásszürkék repültek. A távolból feltünedezett a gyóki kastély fantasztikus tornya.

- Addig maradhat nálam, ameddig akar, Gaál - szólt a báróné. - De szerelemről szó se legyen. Mert én úgyse megyek férjhez önhöz.

- Nem lesz szó szerelemről - felelt ünnepélyes hangon Gaál Tamás; magában pedig szomorúan gondolt az öreg Endre bácsira, aki valahol Süvöltő táján képzeletben díszmagyarban járkel, és ezüstkard vagyon az oldalán.

(1905)

A Gaálok öröksége

A Gaálok is örököltek egyszer...

Mintha csak a sors meg akarta volna őket tréfálni, még ez az örökségük is olyan örökség volt, amelynek semmi hasznát nem vehették. Némely famíliák, amikor már az utolsó karneol gombostűn is túladtak, amelyet őseiktől örököltek, hirtelen ismét bőségbe, jómódba jutnak. Hallani néha - különösen téli estéken a mi vidékünkön - fantasztikus történeteket gazdátlan nagy vagyonokról, fel nem vett sorsjáték nyereményekről és idegen földön élő dúsgazdag atyafiakról, akik egyszer csak meghalnak. Gyerekkoromban például a Gaáloknál - ott laktak mind egy csomóban e szegény kurtanemesek - az a legenda járta, hogy van valahol egy nagy alapítvány, amely az idők folyamán tenger kincsre szaporodott: és ezt az alapítványt vissza lehetne pörölni. Bizonyos Laskodi Gáspárról volt szó ebben a legendában, akinek született Gaál leány volt a felesége. Az ördög tudná mit, mit nem csinált Laskodi Gáspár kétszáz esztendő előtt: talán elrejtett kincset talált, de az sincsen kizárva, hogy hamis pénz volt. Még az hozzá, hogy öregségére nagyon nagy bánatán úgy könnyített, hogy rengeteg vagyonát az atyafiságnak alapítványozta. Építtetett valahol egy rengeteg kastélyt, talán ezer szoba is volt benne, és itt nevelték tudós tanárok, vívómesterek, lovaglótanárok az atyafiság gyerekeit. Hatesztendős korától egészen addig, ameddig meg nem házasodott. Fejedelmek fiai, leányai sem nevelődhettek különbül, és az öreg Laskodi Gáspár száztizenkét esztendős korában nyugodtan halt meg: a világ végezetéig gondoskodott rokonairól.

Csakhogy gyönge minden emberi alkotás. Az öreg Laskodi nem számolt azokkal, akik már, begyesedvén álluk, nem élvezhették a mesebeli kastély gyönyörűségeit. Duzzogni, morogni kezdtek az atyafiak - különösen a szegényebb része.

- Mit ér az - mondották -, ha a fiunknak rámás csizmája meg nyusztprémes bundácskája van, amidőn mi itthon mezítláb járunk? Ő se jár rámás csizmában, csak huszonnégy esztendős koráig: azután olyan lesz, amilyenek mi vagyunk. Csakhogy még szerencsétlenebbnek érzi magát.

A leánykákat hercegkisasszonyokként nevelte a váradi püspökség - amely éppen az alapítványt kezelte -, de hercegi férjekről elfelejtettek a számukra gondoskodni. A franciául csevegő, selyemben, bársonyban pompázó leánykák nehezen szoktak bele otthon a kis falusi portákon a disznóetetésbe, sőt tehenet fejni se tanult meg egyik se. Éppen József császárral történt meg, amidőn annak idején falunkon általutazott, a kútnál egy vízmerítő mezítlábas leány hibátlan franciasággal felelt kérdésére: később pedig, amidőn maga elé rendelt néhány falusi férfiút, a zsíros és ködmönszagú emberek műveltsége ámulatba ejtette még a császárt is.

- Mifélék vagytok ti ezen a tájon? - kérdezte deákul a császár.

Gaál Ferenc - mert ő is ott volt - keserűen felelt erre:

- A Laskodeánum egykori növendékei, uram; jelenleg buji komposszesszorok.

A császár fehér homlokára árnyék röppent. Elgondolkozva nézte a szegényes, mogorva embereket; talán az jutott eszébe, hogy a nagy műveltség csak átok annak, akinek még egy jó bundája sincs hozzá.

A császár tovább utazott, de a Laskodeánum és volt növendékei nem mentek ki a fejéből. S mert mindenféle alapítványok iránt szívesen érdeklődött, egy szép napon rátette a kezét a Laskodeánum sok milliójára, és a Gaálok vidékünkön többé nem tudtak franciául, de még lovagolni is maguknak kellett megtanulni, ha éppen kedvük és lovuk volt hozzá.

Sok esztendő múlott el... Talán száz esztendőnél is több idő után került elő a Gaálok történetében a legendás Laskodeánum, mégpedig akkor, amidőn már mindenféle létezhető és nem létezhető pörüket befejezték. A prókátorok kihaltak a Gaál-pörökből, a Gaálok elpusztultak. (Legutoljára semmi egyebet nem akartak visszapörölni, mint a lengyel koronát.) János, egy vasfejű és nagyralátó férfiú volt akkor a Gaálok elseje. Neki volt a legtöbb esze, a legjobb bundája és a legnagyobb szakálla. Hangja mély és zengő, válla széles, mint egy hegység. Őneki jutott eszébe a Laskodeánum.

- Hohó! Hát a Laskodi-féle milliók hová lettek?

Éppen úgy kérdezte ezt, mintha egy kis kakas hibázott volna a majorságból. De hát kérdezhette, mert a periratokban sokszor több millióról volt szó, olyan millióról, amely állítólag a Gaáloké lett volna. Sorba járta az atyafiakat, de sehol sem tudtak a Laskodi Gáspár millióiról. A legendabéli kastély tűzvész áldozata lett: az a bizonyos káptalanbeli kanonok, aki legutoljára kezelte a milliókat, nagyon régen odalenn fekszik a váradi nagytemplom kriptájában; az írások csak homályosan érintették az alapítvány további sorsát... Éppen ez a homályosság volt az, amely rendkívül felizgatta Gaál Jánost. Csikorgatta a fogát, amikor a dologra gondolt.

- Éppen a Gaálokat választotta ki mindenki arra, hogy megcsalja, meglopja őket? Miért a Gaálokat, mért nem az Eszterházyakat? Ahány huncut ember volt kétszáz esztendő óta Magyarországon, az mind a Gaálokat lopta, pusztította. Tehette, mert a Gaálok oda se néztek egy-két vármegyének vagy egy királyságnak.

Így beszélt Gaál János, és gőgösen felfújta magát. Talán, ha alaposan meggondolja, hogy a Gaálokat milyen balvégzet üldözi, és még egy hold földet se kapnak vissza tartományaikból, nem hajolt volna le a Laskodi milliói után. De lehajolt, mert már az emberi természetben rejtőzik annak az oka, hogy mindig az a legkedvesebb, ami nincs. Rothschild is lehajol egy elejtett millió után, mért ne hajlott volna le Gaál János az után a vagyonka után, amely éppen arra a sorsra jutott, mint a többi: elkallódott.

Így elkezdődött a Gaáloknak utolsó nagy pöre, amelynek végigcsinálásához, kitartásához és befejezéséhez más fajtájú embereknek talán ezer esztendő is kevés volna, nekik elég volt három emberöltő. Tartották, vitték a pört körömszakadtáig. Már semmijük sem volt. Egyetlen ezüst mentegomb nem találódott az egész famíliában; az időközben elhunyt Gaálok a végrendeletükben (mert végrendeletet valamennyi csinált, mégpedig csöppet se kisebb ünnepélyességgel, mint az ükköregapjuk, aki még tán a várairól intézkedett) csupán a csizmájukról meg a bundájukról rendelkezhettek; az egyetlen fényűzésük már csak az volt, hogy mindenféle, arisztokratikusan hangzó nevekre keresztelték fiaikat, leányaikat... De egy megmaradott mindig: a pör. Ez a pör volt az, amely különbbé tette a Gaálokat emberöltőkön át másoknál. A holdvilág más porták udvarát is megvilágítja; a nap is rárágyog a legkisebb kunyhóra is: a Gaáloknak házacskáit nem csupán ezek az égitestek fényesítették; ott ragyogott a kis házak felett a reménység napja; a hiúság, képzelődés fátyolán át nézték a világot és a körülöttük lévő embereket.

- Nincsen olyan nagy pör az egész országban, mint amilyen a Gaálok pöre - mondogatták álmodozva. - Ötszáz év előtt még haddal mentünk volna a királynak, mint Csák Máté. Manapság, fájdalom, már nincsenek hadaink.

A buji sánta Gaál, akit talán éppen a sántasága és csúf arca miatt a legravaszabb embernek tartottak a famíliában, vállat vont, és kezével legyintett az ilyen beszédekre:

- Én már azon az álláspontón vagyok, hogy szívesen belemennék valamely méltányos egyezségbe. Mivégre eleget véreztek az őseink.

De hát a másik pörösködő félnek, az államnak eszébe se jutott egyezkedni, és a sánta Gaál hiába járt a prókátorok nyakára. Abban az időben éppen ő volt a legokosabb ember a Gaálok között, ő intézte tehát a pör sorsát is. Cinikus és zordon ember volt egyébként, még a feleségét és a gyerekeit is elűzte maga mellől, mint mondá, azért, mert mindig háborgatják. Aztán már nem háborgatta senki. Csak nagy ritkán merészkedett a portájára egy-egy távoli atyafi, akit éppen árvereztek, s így elhozta a kétségbeesés a sánta Gaálhoz.

- Urambátyám, mi lesz a pörrel? Egy kis költség kellene.

A sánta Gaál ilyenkor csúfondárosan nevetett.

- A Laskodi millióiból, hékás, mi már nem eszünk. Megették azt régen a nagyurak.

A szoruló atyafiak sötéten nézték végig a sánta Gaált. Jó csizmája, bundája mindig volt; a konyháján takaros fehérszemély gazdasszonykodott.

- No, Jeromos bácsi azért már mintha evett volna azokból a milliókból! - morogták gyanakodva.

A sánta Gaál ilyenkor nevetve rágta szürke szakállát, és titokzatosan felelt:

- Majd nemsokára kitudódik minden.

És a jóslása beteljesült. Egyszerre híre futamodott a vidékünkön, hogy a százesztendős pör befejezéshez közeledik. A sánta Gaál lenyíratta a szakállát, új kalapot vett, és elutazott. Fantasztikus hírek terjedtek el a kis falukban. A sánta Gaál egy nagy vasládát vitt volna magával a pénznek, de ha kevés volna egy vasláda, csinálnak a pesti lakatosok akár tizenkettőt is. Majd azt beszélték, hogy a négyökrös szekér hozza a pénzt, és Bujin, a piac közepén felállítanak egy mérleget, azon mérik ki mindenkinek mázsaszámra a pénzt, mert az olvasásához nagyon sok idő kellene. Csak a keresztlevelét hozza el mindenki, amellyel igazolja, hogy köze van a Gaál famíliához.

Hát a négyökrös szekér a nagy ládával egyszer csakugyan megjött. A sánta Gaál azonban nem jött vele, az ökrös gazda azt mondta, hogy még Pesten elvált tőle. No hát, ha nem jött, nem jött. Nélküle is el lehet osztozni. Hamarosan kinyitották a ládát, abban pedig nem találtak mást, mint egy molyette, régi párducbőr kacagányt. Mellette a sánta Gaál írása:

> *A milliókból ez a bunda maradt meg, amelyet a hajdani Laskodeánum valamely ifjú leventéje viselt. Csináljatok vele, amit akartok. Én elmegyek, mert nem szeretem, ha nevető arcok háborgatnak.*

A Gaálok egymásra bámultak. Mintha valami kemény ostornak az ütését érezték volna a hátukon. Vége a legendának. Ezentúl be kell érni a holdvilággal és a nappal, más többé nem világít nekik. A párducbőr kacagányt sorban felpróbálták, de nem illett egyikre se, nem őrájuk volt az már szabva, daliásabb, hatalmasabb, ifjabb emberre. S mert hasznát nem vehették, odaajándékozták a megyei múzeumnak, még ma is láthatja, aki akarja, a molyette kacagányt, rajta a felírás: ns. Gaál család ajándéka.

(1905)

Milyenek az asszonyok?

A szomszédunkban lakott valamikor egy Kamocsay Mihály nevű egyszerű kurtanemes, aki a hiúságok vásárában megelégedett azzal az egyszerű nevezetességgel, amely abban állott, hogy harminc esztendeig nem ivott meg egy korty vizet sem. No hát ez nem valami nagy ambícióra mutat abban a világban, ahol a gyereket nádorispánnak nevelték (hátha visszaállítják ezt a hivatalt), vagy legalábbis szolgabírót szeretett volna mindenki a fiából nevelni. A hiú és képzelődő Gaálok az országot akarták mindig pörbe fogni elkobzott javaikért, míg Vizsnyai Pál haláláig azt hirdette, hogy ő családi címere révén az angol koronával van rokonságban. Tudott is erre nézve valami legendát. Az ördög se tudná ezt a sok hóbortos álmot, legendát feljegyezni, amit e hiú és ábrándozó emberek kitalálnak. A tabi Zsarkóczyak arra voltak büszkék, hogy nekik mindenféle ivadékuk még nyáron is csizmát viselt, míg Lopotkai bácsi egy tucat órát hordott a zsebében, azokat összehasonlította, egymáshoz igazgatta, s azt vallotta, hogy egyedül ő tudja a pontos időt. Majd mások tajtékpipájukra, szakállukra vagy bundájukra voltak büszkék - Kamocsay Mihály mentes volt ezen hiúságoktól. Ha éppen szóba kerültek a különböző családi hivalkodások - toron, névnapon vagy lakodalmon, Kamocsay szerényen szólalt meg legutolsónak:

- Nono, hiszen ez mind nagyon szép. Ámbár az sem utolsó, ha valaki harminc esztendeig nem ivott vizet...

És mert alacsonykás, kövérkés és nagy fejű ember volt, felemelkedett a székén, és körülnézett: hol van rajta kívül az az ember, aki annyi esztendőkig kerülte a vizet? Még a hazug, nagyotmondó Gaál Jeromos is szégyenkezve vallotta be egyszer:

- Nagy idő az emberek, az a harminc év. Ha összeszámítanánk, hogy hány itce bort ivott meg ezen idő alatt Kamocsay Mihály, hát körülbelül a Hegyaljának egy egész esztendei termése jönne ki eredményképpen.

Gondoljuk meg: egy esztendeig nem teremne egy csepp bor sem a Hegyalján, mind Kamocsay inná meg. Nagy dolog ez.

És bár ennyi rengeteg bort megivott Kamocsay Mihály, mégse volt valami országos korhely. Szelíd és csendes magaviseletű férfiú volt, aki még abban is különbözött a többi korhelyektől, hogy legszívesebben otthon ivott, a maga borát itta. Volt egy hatalmas kulacsa, amely éjjel az ágya szélén lógott, nappal is mindig keze ügyében volt. Azt emelte meg, ha megszomjazott; bőven szomjazott, mert a kulacsot háromszor is meg kellett tölteni napjában. De sohasem volt olyan szomjas, hogy többet ivott volna, mint amennyit a szőlőcskéje termett. A borocskáját beosztotta egész esztendőre, és egy napig sem szomjazott. Ha jó termése volt, többet ivott, ha kevesebb termett, kisebb mértékkel mért, de olyan kicsi sohasem volt a mérték, hogy ideje lett volna gondolkozni mindenféle világi állapotokon. Bizonyos szelíd, csendes és megelégedett mámor röppent a fejébe már korán reggel. Ruganyosan, dúdolgatva járt-kelt a dolgai után, betegség, gond, szomorúság elkerülte; még ha temetésre ment is, akkor is nevetett a szeme, miközben könnyezett.

- A legnagyobb hiba az, hogy végül mégiscsak meghal az ember - mondta, de nem szomorkodott még ezen sem.

Így iddogált harminc esztendeig, anélkül hogy valami különös változás történt volna vele. Még csak meg sem deresedett, még csak meg sem rokkant. A bor nem engedte eszébe jutni azokat a bolondos ambíciókat amelyek a férfiak nyugalmát megzavarják. Asszony csókját,

ölelését feledtette vele a bor, és midőn találkozott azokkal a menyecskékkel, lányokkal, akik egykor - az idejében - fiatalok, csinosak, férjhez menni kívánkozók voltak, megelégedetten simogatta meg a kulacsát:

- Ha ez nem lett volna, akkor most ez a vén boszorkány volna a feleségem, ha ugyan már régen meg nem haltam volna.

Sajátságos szatirikus mosoly terült el ilyenkor az arcán - mintha azon mulatott volna, hogy megvénültek azok, akik egyszer fiatalok voltak. Vagy talán azon nevetett, hogy ő mindig fiatal maradt. De akkor is nagyon mulatott, ha egyik-másik pajtása tönkrement, elpusztult.

- Persze hogy ez a vége annak, aki az asszonyokat szereti. Minden bajnak az asszony az oka. Lám, nekem sohase volt semmi bajom.

Mintha igaza is lett volna Kamocsay Mihálynak. Egyszerű, igénytelen életmódja mellett, esztendőről esztendőre növekedett a vagyona. Egy rókabőr bekecset elhordott tíz esztendeig, a csizmáját háromszor is fejeltette, amíg másikat vett; leginkább pedig akkor haragudott, ha bármire pénzt kellett kiadni. A háza düledezett, itt-ott bedőlt; a kerítést ellopták a parasztok. Dehogyis jutott volna eszébe Kamocsaynak reperáltatni, építtetni.

- Minek? Nem jön ide úgyse senki. Meg aztán egyszer csak meghalok. Akár van új tető a házon, akár nincs.

Talán, ha élt volna ebben az időben az a mesebeli király, aki a boldog embert kerestette országában, Kamocsay Mihályt bátran elébe lehetett volna vinni:

- Itt az egyetlen boldog ember. Még inge, csizmája is van neki.

De hát nincsen olyan boldogság a világon, amely a maga teljességében a sírig elkísérné az embert. Valami átkos, csúf féreg költözött a szőlőkbe, és fogyni kezdett a bor - míg egy esztendőben egy csöpp bor sem termett. Kamocsay akkor haragudott először életében:

- Nem tudott volna várni ezzel az Úristen, amíg én meghalok?

Mintha valami láthatatlan kéz egyszerre kirántotta volna alóla a gyékényt, amely gyékény a megelégedettség, boldogság gyékénye volt. S nyugodalmas boldogságából a legnagyobb bánatba zuhant egyszerre. Kiégett ajakkal, félig betegen ténfergett az udvarán, és sóhajtozott, nyögött. A kocsmai bor nem ízlett neki, és máshol sem talált kedvére való bort; talán azért is, mert az pénzbe került. A fösvénység nem vitte rá, hogy jóízű, kellemetes bort szerezzen pincéjébe; inkább nem ivott.

- Bár már meghalnék én is - fohászkodott, és sehogy sem találta helyét.

A falon függő rozsdás pisztolyt megtöltötte, majd szöget vert a mestergerendába, ahová felkötheti magát. Ványadt szomorúsággal üldögélt a háza előtt a sárból vert padon - mintha búcsúzkodott volna a világtól.

Ebben a szomorú elhagyatottságban egyszer megszólította egy elég kellemetes asszonyi hang.

Özvegy Simkovics Veronika járt arrafelé, és így fordult a búsuló férfiúhoz:

- Nekem van ám borom odahaza még harmadesztendőről is. Éppen olyan bor, mint a magáé volt, mert szomszédos a szőlőnk.

Kamocsay legyintett:

- Nincs már abból a borból, lelkem húgom. Hamarább fogyott el a bor, mint az én életem mécseséből az olaj.

Az asszony elnevette magát:

- No, majd küldök estére egy kulaccsal. Kóstolja meg, Kamocsay uram. Talán meggyógyul tőle.

Így szólt a menyecske, és elköszönt. Kamocsay utánanézett a poros úton, amerre az özvegyasszony kellemetes alakját riszálta. Majd haragosan gondolta magában, hogy ennek az asszonynak még bora is van, amikor neki már régen elfogyott.

- Mind ilyenek az asszonyok - dohogta, és még annak sem örvendezett valami nagyon, amikor estefelé egy gyerek elhozta a megígért kulacsot a borral.

- Tiszteltetem az anyádat - mondta rosszkedvűen, és barackot nyomott a fiú fejére.

Ímmel-ámmal nyúlt a bor után, megcsavarta a kulacs nyakát, és csendesen hörpintett belőle. Elgondolkozva forgatta meg szájában a bort, majd kiköpte.

- Nem jó! - mondta haragosan.

De mikor a gyerek elment, felkapta a kulacsot, és nagyot húzott belőle. Az arca kipirosodott, a szeme felragyogott.

- Forgós-teremtette! Mintha meg volna ez a bor babonázva. Éppolyan, mint amilyen az én borom volt! - mormogta, és a vére bizsergett.

Kellemesen aludt, jóízű álma volt, és reggel felé, mikor felébredt egy percre, megkotyogtatta a kulacsot:

- Úgy látszik, mégsem álom - dörmögte.

De akármilyen mértékletesen bánt a borral, az elfogyott, és a szomorúság újra beköszöntött. Csakhogy most még nagyobb volt a bánat, mert hiszen már azóta egy napra elvonult. Hiába ült naphosszan a ház előtt, hiába nézett a poros országútra; az akácfák alatt nem jött senki.

Egy este - amikor a bánat és a bú már csaknem részeggé tette - a nyakába vetette kiszáradt kulacsát. Elindult az asszonyhoz, az úton, míg ment, így dörmögött:

- Ézsau egy tál lencséért adta el az örökségét, én eladom egy kulacs borért.

...És hogy sejtelme valóra vált szomszédunknak, az öreg Kamocsay Mihálynak, azt mindnyájan tudhatjuk, akik asszonyok praktikáit és furfangjait ösmerjük.

(1905)

A lengyel korona

Az én anyai nagybátyám, név szerint Zathureczky Mihály, a legjobb kedvű ember volt, akit valaha ismertem. Szomorúnak, betegnek vagy fáradtnak soha senki nem látta az öregurat. Pedig öreg volt javában... Tréfásan azt mesélte, hogy már százesztendős is rég elmúlott, és így újra kezdi az esztendőket egyenkint számítani, miután az a rongyos száz esztendő csak nem számít. De ha nem is múlott el éppen százesztendős, azért mégse volt valami fiatal legény. Azazhogy legénynek mindig legény volt, mert nem házasodott meg soha.

- Mit csinálnék én egyetlen asszonnyal, amikor minden asszonyt szeretek? - szokta volt mondani, és rákvörösre kacagta magát, ha néha rossz hírét költötték asszonydologban.

Általában mindig nevetett. Valami teméntelen jókedv szorult beléje, amely hogy belőle kellőképpen kifogyhasson, a sors sok esztendőt ajándékozott neki. A sok mogorva, ványadt kedvű és szomorkodó atyafi között Zathureczky Mihály csaknem kicsattant a jókedvtől. Sajátságos nótái voltak, amelyek reggel, estve eszébe jutottak. A bort is szerette, és mindig hallott valahol olyan anekdotát, amelyet elmondani érdemes volt.

- Hogy sohase nő be a fejed lágya! - mondogatta Gaál Sári, a nénje.

Zathureczky Mihály legyintett a kezével:

- Hadd el, Sári. Az apám, nagyapám, valamennyi ősöm híres volt a rossz kedvéről. A trencséni tótok zimankós időben még mindig nem felejtették el azt a közmondást, hogy felkelt Zathureczky. Mert a Zathureczkyeknek csak a fejüket kellett kidugni az ablakon, hogy a kék ég beboruljon, szélcsendben hóvihar támadjon. Aztán mire jutottak a rossz kedvükkel? Először is valamennyien meghaltak, de mielőtt meghaltak volna, tönkre is mentek. Az apámnak már csak egy mese jutott a hajdani Zathureczky-vagyonból, azonkívül a lengyel korona...

A lengyel korona... Ennél az ügynél mintha valami felleg szállott volna mindig a Zathureczky Mihály örökké derűs homlokára. Egyebekben zömök és széles vállú ember volt, potroha volt, és bicegett: a bal karját ellőtték valahol, és már harminc esztendeje félt a gutaütéstől; de ha a lengyel korona eszébe jutott, akkor mintha egyszerre elmúltak volna testi fogyatkozásai. Megnőtt egy fejjel, és az üresen fityegő kabátujj mintha megmozdult volna. Mellét kidüllesztette, és keményen, katonásan lépkedett. Megsodorta a bajuszát, és könnyedén vállat vont.

- A Zathureczkyek annyi mindent eltékozoltak, hogy az lenne a csudálatos, ha egy királyi korona nem lett volna az eltékozolt vagyonban... Az Orleáns-oknak sincs manapság koronájuk, mégiscsak megvannak valahogyan. Miért búsulnék tehát én?

Igaz, ami igaz: miért búsult volna Zathureczky Mihály? Kis magyar birtoka volt és benne nyárfás tanyája, ahol igen szépek voltak a tavaszi reggelek, és kedvesen unalmasak a hosszú téli éjszakák. Lányok, menyecskék azon a tájon is teremtek, és bor is volt annyi, amennyi elég egy embernek a szomjúsága eloltására. Miért búsult volna tehát Zathureczky Mihály? Betegség és finánc elkerülte, a nap minden reggel felkelt a süvöltői halmok irányában, és a langyos tavaszi esők fehérre mosták errefelé is a menyecskék térdét, orcáját. Volt farkasbőr bundája, és sohase unta meg a szalonnát, amelyből gyerekkora óta derekasan megreggelizett. Egyszer az életében szolgabíró is lehetett volna, sőt talán még követ is, ha éppen nagyon akarta volna. De nem akarta. Miért búsult volna?

Hát azért mégis búsult. Valamint tiszta színarany nincsen a világon s a legédesebb mézbe is belepottyanhat egy mustármag - úgy nincsen igazi jókedv és vidámság a földi tereken. Ha az a

lengyel korona nem lett volna: Zathureczky Mihály tán még ma is élne (mi az ördögért is halt volna meg?), élne, élne, és nevetne nagyokat. De hát ott volt a lengyel korona. Minden Zathureczkynek a lengyel korona volt az átka és bolondsága. A régi írások tudják, hogy miért: a lengyel korona jog szerint a Zathureczkyeket illetné meg. Nekik hagyományozta valami elhalt király, akinek már a csontjait se lehetne megtalálni. A Zathureczkyek pedig buzgón őrizték az örökséget. Mihálynak az atyja már csak a fehérneműjén hordozott koronát - tenyérnyi nagyságúra volt az hímezve minden zsebkendőjére -, de a nagyapja még pörösködött, utazott, fáradozott, és nem volt olyan prókátor a felső vidékeken, aki legalább egy kavicsot ne igyekezett volna elmozdítani a Zathureczkyek útjából. De a sziklákkal és a hegyekkel még ők se bírtak. Talán, ha elmozdítottak volna egy hegyet az útból, másikat találtak volna mögötte. Azután meg még egyet... Így aztán Zathureczky Mihály már csupán sötét rezignációval gondolt arra a koronára, amely van is, meg nincs is. Ha rosszmájú emberek el akarták fojtani ajkán a kacagást, csak a lengyel koronát említették. Mihály bácsi mereven bámult le a földre. Elgondolkozott és sóhajtott:

- Ha megvolna, engem illetne, mert én vagyok a legöregebb a famíliában. Utánam János örökölné... János után pedig Zsigmond.

Volt utód bőven, mert vidékünkön jó termés volt a Zathureczkyekből. Nem is lett volna semmi zavar a koronaörökösödés körül, és a Zathureczky fiúk már a gimnáziumban tudták, hogy melyik mikor kerülne sorra a királyságban. A buji kis tanyán - hol oly szépek voltak a nyári esték - a fehér falra pingálva hatalmas családfa állott. Abban benne volt minden Zathureczkynek a neve. Mihály bácsi ujjával mutogatta a családi leszármazást.

- A legrosszabb dolga Sándorkának volna, mert kalkuláció szerint ő következne legutolsónak. Valami ötszáz év múlva.

Az ördögnek vannak szeszélyei. Nem volt elég neki, hogy Zathureczky Mihályt megmérgezte jókedvében azzal a hóbortos koronával, egyszer csak odapottyantott közibénk, valahonnan a felső vármegyékből, valami Zathureczky Gyurkát. Vidám és kellemetes fiatalúr volt - talán éppen feleséget keresett nálunk -, Mihály bácsi hamarosan megkedvelte, és egyszer, elragadtatásában, így szólt hozzá:

- Látom, öcsém, jó gyerek vagy. Jer, beiktatlak téged is a családi fába.

Vitte a buji kis tanyára nagy ünnepélyességgel. Mintha a jegenyefák egyenesebben álltak volna az úton, amerre mentek, mintha a szarkák se mertek volna megcsörrenni, és a szekér előtt fülüket hegyezték a lovak. Trónöröklésről volt itt szó, nem pedig birkavásárról. Mentek, mentek, és Mihály bácsi elgondolkozva pipázott. Hátha megrövidít valakit ezzel a mai cselekedetével? Hátha még pörre kerül a dolog száz esztendők múlva? Halkan így szólott:

- Tudod, öcsém, csak fenntartással iktatlak be. Azzal a bizonyos paragrafussal, amely csak abban az esetben érvényes, ha a mi családfánk kihalna...

A fiatal Zathureczky vállat vont, és nem felelt.

Ott, a családfa alatt aztán, amikor Mihály bácsi magyarázni kezdte volna a dolgot, Zathureczky Gyurka elnevette magát:

- Nem ér ez a családfa semmit! - kiáltott fel. - Hol van innen az én apám, nagyapám neve? Ők jöttek volna első sorba a koronaörökösödésnél.

Mihály Gyurkára meresztette a szemét:

- Megbolondultál? - dadogta.

Gyurka akkor felvidékies bőbeszédűséggel magyarázni kezdte a családi leszármazását. Két-háromszáz esztendős embereket úgy rángatott elő, mint egy zsebkendőt. Mihály bácsi csak hallgatta, és vastag cseppekben folyt homlokáról a verejték. Végül felemelkedett:

- Egyszóval - sziszegte -, a tiéd volna most a korona, öcskös. Nemde ezt akarod mondani?

- Úgy van - felelt Gyurka.

Az öregember rákvörös lett:

- Hát én nem engedek. És most menj innen, gyorsan menj innen...

Leroskadt egy székre, és réveteg pillantása a családfát kereste. Az ajka megmozdult:

- Pedig azt hittem, hogy mindent rendben hagyok itt.

Nagyot sóhajtott, fejét lehajtotta, és a következő pillanatban már ott járt, ahol nincsen se korona, se kolduskopönyeg.

(1905)

A geszterédi agarak

Ilyenkor őszidőben Geszteréden egyebet sem tesz a nemes falu, mint reggeltől estélig agarász. Furcsa világ van itt ilyenkor, mintha kicserélődnének az emberek, mintha egyszerre elmúlna minden gond, kellemetlenség és adósság a fejekről, a geszterédi nemesurak reggeltől estig agarásznak, versenyeznek, futtatnak, és estére persze mulatnak, mert az már együtt jár a dolog sorrendjével. Bár egyébkor igen nagy szegénység uralg e tájon...

A házak néha be is dőlnek, de hát ki látott már olyan házat, amely örökké állana? Másrészt a jószág is megfogyatkozik, sőt itt-ott teljesen eltűnik, mintha a fehér szőrű ökrök, hűséges szemű lovak megharagudtak volna gazdáikra. Megesett már, hogy harminc esztendeje szolgáló cselédek másfelé kerestek szolgálatot, mert nem bírták a koplalást. Csak arra nem volt példa, hogy valamely geszterédi háznál ne lett volna agárkutya. Bolondság, ugyan mi az ördögöt szerettek a geszterédiek ezen a furcsa formájú kutyán, amely a világon semmi egyébre nem használható, mint nyúlkergetésre? - Hát szerették. A végrehajtó egyéb híján gyakran az agárra is kimondta a szentenciát; szekérre tették, pokrócba takarták a fejét, és az agár harmadnapra visszaszökött Geszterédre, akárhová vitték. Némely nemes férfiúnak csizmája se igen volt, és csak amúgy bocskorosan ült rá a pokróccal leterített igásló hátára, de talán éppen neki volt a legjobb agara. Ez az: a legjobb agár. Ezért folyt a versengés Geszteréden, mintha még mindig ötven-hatvan esztendővel előbb írnánk az időt. Mintha még mindig az volna a legény, aki a legjobb agarat felneveli, és három puszta sem érne fel egy agárverseny győztesével. A gyerekek nem mindnyájan jártak az iskolába - sok csizmácska meg sok téli bekecske kellett volna ahhoz! -, de az agárkölyök ünnepélyes keresztelőjét még akkor is megtartották, ha az utolsó oldalszalonnát kellett érte eladni. A követválasztásokra is csak azért vitték el a geszterédieket, mert igen jó verekedők voltak, ha rákerült a sor, a voksuk nem ért egy lyukas krajcárt se, mivelhogy nemigen volt voksuk. De hát csak az az ember, akinek szavazatja van? Megtörtént - mert hiszen az ember esendő -, hogy egynémelyik atyafit elvitték a csendőrök az itthoni tájakról a vármegye börtönébe.

- Aztán néha hozzátok be a Szellőt, hadd lássam - búcsúzott a bajba esett ember.

Voltak itt asszonyok is, lányok - de hiszen ilyesmi másfelé is akad. Torok, keresztelők és lakodalmak annak rendje szerint lefolytak, de mégiscsak az volt a legnevezetesebb, ha valamelyik dicsőséges agár megkölykezett. Az agár gazdája ilyenkor még a megyei közlönyben is meghirdette az eseményt, és gyakran messze földről jelentkeztek vevők az agárkölykökre. A vármegyeházán, ha szóba került, hogy a geszterédiek egy krajcár adót sem fizettek az idén, öreg, bölcs alispánunk, Komoróczy József szelíden legyintett:

- Várjuk meg, milyen lesz az idén az agártermés Geszteréden.

Némely esztendőben, ha beütött az agárvásár, a geszterédiek még az ükapjuk adósságát is kifizették volna, ha rákerült volna a sor. De szerencsére, nem került rá.

Mások lóval, disznóval, borral kupeckednek, mert hiszen nem mindenki lehet földbirtokos; a geszterédiek az agaraikkal sefteltek, s a legnevezetesebb agárkupec éppen egy bizonyos Gaál volt, az öreg Gaál Sámuel, aki néha az ország túlsó végébe is elment, ha agarászó úrnak hírét hallotta.

- Mégiscsak úriasb mesterség agárral seftelni, mint teszem azt, életbiztosítással - mondogatta, és önérzetesen simogatta a szakállát.

Zömök, csalafinta képű, kupecbeszédű férfiú volt Gaál Sámuel. A sarkantyús csizma nem került le a lábáról, és az egész életét jóformán vidéki vendégfogadókban, kocsmákban töltötte, járván a geszterédi agarakkal keresztül-kasul az országban. Mindig volt valami kiváló agara, amelynek nagyúri gazdát keresett. Az ő agarai mind nagyon hosszú fejű, apró, felálló fülű és nagyon hosszú lábú nemes állatok voltak.

- Meghalt a gazdája, el kell adni szegényt... Persze csak olyan helyre adom, ahol jól gondját viselik - mondta Gaál Sámuel, és már ismerték őt a nagyurak kastélyaiban, valamint a vidéki úriházakban.

Mondják, hogy nagy rábeszélőképességével egyszer még az öreg brosnyói prépostot is lóra ültette, és meghajtotta a határban egy eladásra kerülő agár után. A prépostnak megtetszett e különös mulatság, és a geszterédiek azontúl minden hibás, megsántult agarukat neki hordták.

Nőtt, növekedett a geszterédi agaraknak a híre. Kiválóságukat számtalanszor bebizonyították, megnyervén sok versenyt és billikomot. A versenyeknek emléke tovább élt, de a billikomoknak nyomuk veszett. Minek is tartották volna meg őket a geszterédiek, hisz ezüstből voltak, futni nem tudtak? A laposon, ahol nyulat a folytonos agarászás miatt csak ünnepnapokon lehetett fogni, a geszterédiek mindig új agarakat neveltek a hazának. Gaál Sámuel meg elhordta őket, beszámolván, hol és merre talált új gazdát az agaraknak. A gyerekek naphosszant lesték a toronyból a Gaál uram gyékényfödeles szekerét, amelyen puha szalmában elvitte az agarakat Bácskába, Dunántúlra, sőt talán még messzebb is. Volt aztán öröm, lótás-futás, amikor a gyékényes szekér feltűnt a Sóhajtó nádas alatt. Gaál Sámuel sohasem jött vissza agárral, eladta egy szálig, addig nem nyugodott. De egyszer mégis visszahozott egyet, éppen a saját agarát, egy hófehér, foltos pofájú, karcsú hátú agarat. A szekér begurult a faluba, Gaál uram leugrott róla, éppen Birta János háza előtt, akinek három agarát vitte el. Kivette bugyellárisát.

- Jó vásárt csináltam - kezdte. - Itt van a pénz, Birta uram.

Birta János átvette a bankókat - hej, de nagyon várta már -, aztán megkérdezte:

- Hát a Selyemnek nem akadt vevője?

Gaál Sámuel elkomorodott.

- Akadt volna, hogyisne akadt volna. De mindig visszatartott valami a vásártól. Valahányszor alkura került a Selyem, mindig eszembe jutott a lányom, Veronka. Nagyon szerette a Selymet, és mindig arra kért, hogy ne adjam el. Adjam neki hozományba. Hát aztán hazahoztam.

Birta János köhintett, és dörmögött valamit:

- A Veronkának?...

- Neki, szegénykének. Úgyis olyan beteges formája van, legalább legyen öröme a kutyában.

Birta rejtélyesen mozgatta a fejét.

- Csak azt mondom, kár volt el nem adni a Selymet.

Gaál Sámuel erre már nem sokat kérdezősködött. Sietett haza, az agár behúzott farokkal nyomában, mintha valami veszedelmet érezne. Gaál uram befordult a kis kapun, a Selyem megállt a ház előtt, és keservesen vonított.

Otthon aztán megtudta Gaál Sámuel, hogy Veronkával nagy baj történt. A ruháját mosta a tiszai füzesben, és az ár elragadta. Nem találták meg, csak piros fejkendőjét.

Gaál Sámuel csaknem szétverte öklével a fejét.

- Persze, a Selyem miatt! - kiáltott fel, és kétségbeesésében először is a puskát kereste, hogy lelője vele a gyalázatos ebet. De aztán letett szándékáról. Mit tehet arról az az ostoba kutya, hogy annyira szerették?

Az egyetlen gyermeke volt a Veronka, olyan gyenge, bágyadt, mint egy fehér liliom. Már hosszú volt a szoknyája, de a lelke olyan, mint egy gyermeké. Sírva fakadt egy haragos szóra, tekintetre. Mintha angyalnak született volna, nem földi lénynek. Ez a leány volt Gaál Sámuelnek minden boldogsága, ezért csavargott szerte az országban az agarakkal, ezért csalta, lopta meg a legjobb barátait, hogy majd egyszer Veronkának legyen. Ha otthon volt, olykor ábrándozva simogatta meg a leány Tisza-színű haját:

- Megállj csak, Veronka, majd kitudódik egyszer minden. Aranyos hintón megyünk a templomba, és aranyos lesz még a cipőd sarka is. Csak egyszer megnőlj...

A leány átölelte a Gaál uram vastag nyakát, és odafektette az arcát a szakállára.

- Sohase lesz az, édesapám - felelte, és szomorú volt, mint mindig.

- Ó, te kis őszi virágszál! - sóhajtott fel Gaál uram, és könnybe lábadt az a tolvaj, ravasz szeme. Tíz gyereke volt, és tíz gyereke közül ez az egy, a legutolsó maradt meg. Féltette még a szellőtől is. Három cselédasszonnyal is vigyáztatott rá, aztán mégis elvette tőle a Tisza, ahová kislányos szeszélyből a ruhácskáját ment kimosni.

- Legalább halottaiban látnám - kiáltott fel keservesen, és elindult felkeresni a Veronka holttestét.

Azon a helyen, ahol a leány fejkendőjét megtalálták, olyan sekély a Tisza, hogy egy gyermek is átlábolhatja. Falubeli leányok, menyecskék sulykolták ott a ruhát most is. Gaál uram máskor tán észrevette volna, hogy milyen fehér lábuk van a geszterédi menyecskéknek, amint térden felül felhajtják a szoknyát. De most másfelé járt az esze. A füzesben lehajtott fővel bandukolt, mintha nyomokat keresett volna, egy gyenge leányláb nyomait... Egyszerre halk kutyavakkantást hall a háta mögött. Önkéntelenül megfordult. A fehér agár állt mögötte, és buzgón kaparta a száraz leveleket. Gaál Sámuel odalépett, ahol az agár kapart. Lehajolt, és a földről, a falevelek közül egy kicsiny ezüstmedáliont emelt fel. Nyomban felismerte, a Veronka nyakán lógott ez, ő hozta neki valamelyik útjából. Elgondolkozva nézett körül. Hogy került ide a medálion? A Tisza ide jó messzire van, és Veronka se szokott itt a füzesben járni. Kinyitotta az ezüstlapocskákat, és nagy meglepetésére néhány barna hajszálat talált bévül. A tenyerébe vette a hajszálakat, tapogatta, vizsgálgatta:

- Kutya máját! - kiáltott fel hangosan. - Hisz ez nem hajból, hanem bajuszból való!

Most már nem is kutatott tovább a füzesben. Sietett haza, és vallatóra fogta a Veronka szolgálatára rendelt cselédasszonyokat. Azok esküdöztek égre-földre, hogy nem tudnak semmiről. Láttak ugyan néha valami legényfélét a ház körül ólálkodni, de azt hitték felőle, hogy agárkölyköt akar lopni, mint ahogy Geszterédről mindig lopták az agarakat egyéb hiányában.

- Ellopta a tolvaj, a legkedvesebb agaramat - kiáltott fel fogcsikorgatva Sámuel úr. - Csak tudnám, hogy ki volt? Hadd törném el a derekát.

Kinyitotta meg becsukta az ezüstmedáliont. Hogyan lehetne néhány bajuszszálból megtalálni egy egész férfiút. Hisz bajusz van annyi a világon, ahány férfi. Csak éppen a bajuszszálak lágy hajlékonyságából lehet annyit megállapítani, hogy nem lehet valami öreg az illető.

- Selyem! - hívta elő a fehér agarat Gaál Sámuel, és a kutya orrához tartotta a kinyitott medáliont. Az agár a levegőbe emelte a fejét, és okos, hűséges szemét Gaál uramra szögezte, mintha megértette volna gazdája szándékát.

Hiábavaló volt minden kutatás. Gaál Veronkát mintha örökre elnyelte volna a Tisza. Más holttesteket kivet medréből, de ehhez a szép fehér leányhoz mintha ragaszkodott volna... Vitte álomba ringatva puha selyemágyában.

Őszre hajlott, és Gaál Sámuelnek annyira nem csillapodott a fájdalma, hogy egy percig is felejteni tudta volna az ő Veronkáját. Búsult szünet nélkül, és csak az atyafiak nagy nógatására szállott egyszer nyeregbe, hogy megjárassa három agarát a laposon. Künn a szabad mezőn, a friss szélben felpezsdült a vére, és mikor eleresztette az agarait, a lova vékonyába nyomta a sarkantyúját.

A nyírjesi erdőcskén túl egyszerre különös hang ütötte meg a fülét abból az irányból, amerre az agarai jártak. Nem az a vakogó, örömteli ugatás volt ez, amellyel a fölvert nyulat üldözőbe veszik, hanem valamely különös vonítás.

- A Selyem vonít - dörmögte magában. - Ugyan mi az ördög bántja? Az erdőcskéből egy magános lovas léptetett ki: a fiatal Beszterczey volt Süvöltőről; híres agártolvaj volt őkelme, csakhogy sohasem lehetett rajtacsípni. Gaál Sámuel mogorván nézte végig:

- Hol jársz itt, öcsém?

- Azt a fehér agaradat nézem, urambátyám. Azt szeretném, vagy legalábbis a párját.

Így szólt Beszterczey, és elköszönt. Gaál Sámuel utánanézett, és úgy érezte, hogy összeszorul a torka. Volt valami különös ennek a mosolygó legénynek a viselkedésében. Hetykén, hányaveti módon himbálta magát a lovon. Az öreg Gaálnak összeszorult az ökle.

- Az én agaraimból nem eszel - dörmögte félhangon.

...Pedig, dehogyisnem evett belőle Beszterczey. Az övé volt már az a fehér agár, mielőtt az öreg tudott volna róla. Néhány hét múlva a cigánypostás levelet hozott Gaál uramnak Süvöltőről. Szólt pedig a levél ekképpen: „Édes jó apám, itt vagyok Beszterczeynél, nem pedig a Tisza fenekén. Csak akkor ad ki, ha neki adod a Selyem agarat - vagy talán még akkor se. Veronka."

Hej, ugrott nyeregbe Gaál uram, és ment a fehér agárral Süvöltőre lóhalálban.

- Te tolvaj - kiáltott be dühösen a Beszterczey udvarába (biz az csak amolyan kis magyar porta volt, amilyenért kár volt más faluba menni) -, itt hozom az agarat. Add ki a lányom.

- Dehogy adom - felelt odabennről Beszterczey. - Valamennyi geszterédi agárért nem adom.

Gaál Sámuel elgondolkozott:

- No már ez nagy szó! - dörmögte megilletődve.

Leszállt lováról, füttyentett a Selyemnek, és bement a házba. Odabenn a Veronka borult sírva, nevetve a vénember nyakába. Átölelte, mint máskor azelőtt, és rózsaszínű arcát a szakállához nyomta:

- Elloptak, apám, mint egy agarat...

Az öreg még haragudott egy kicsit:

- Nagyobb kár lett volna egy agárért.

De később ő is megbékült, mint már annyi sokan, és segített a vejének lopni a geszterédi agarakat.

(1905)

Rohi úr

Lakott a mi vidékünkön egy nagy demokrata, aki semmi egyéb célt nem tűzött maga elé, mint csupán csak azt, hogy demokrata legyen, és ezzel halálra bosszantsa az ő méltóságos atyafiságát. Hívták pedig ezt a különc embert Rohi Sámuel bárónak - azaz - demokráciából - csak Samunak hívatta magát.

Ha azokat kérdezzük meg, akik nemigen ismerték Samu bárót, bizonyosan bolondnak, félkegyelműnek tartjuk a nemes főurat. Pedig talán nem is volt annyira bolond, mint amilyennek mondták - csak módfelett haragudott az atyafiságára. Ebből az atyafiságból zászlósurak és főispánok kerültek ki; de a püspöki süveget sem vetették meg - Samu báró pedig így kiáltott fel néha a megyei kaszinóban:

- Becsületemre, ha bírónak választanának meg a falumban, még ezt a hivatalt se fogadnám el.

Legjobban azért haragudott, ha idegenek méltóságosurazták.

- Méltóságos az öregapád! - zörgött mérgesen. - Az én nevem Rohi úr. Csupán csak ennyi.

Persze, nem mindig volt ilyen Rohi úr, a Sámuel báró. Mondják, hogy igen szép lelki tulajdonságai voltak odaelőre, föstött, zenézett és verseket is faragott, mint akármelyik fiatal báró. Lovagolt, táncolt és vadászott; a demokráciáról pedig tán annyit se tudott, hogy a világon van. Ám egyszer kátyúba jutott az életének szekere. Azt vélte, hogy megcsalta, meglopta a saját famíliája; elszegényedett; méltóságos felesége - ugyancsak egy Rohi baronessz - a faképnél hagyta, és Samu báró pörbe szállott az egész világgal. Azaz nem az egész világgal, csupán azokkal, akik valamely címet vagy rangot viseltek, elsősorban a saját atyafiságához tartozókkal. Folyt-folyt a pör. Rohi úr megsértette a bírókat, fiskálisokat, tanúkat, mert véleménye szerint mind meg voltak vesztegetve méltóságos rokonaitól. Mikor már mindenkivel összeveszett, egy törvényszéki ajtónálló tanácsára beszüntette az egész pört, és élt ezentúl a passziójának, a demokráciának.

Tabon megmaradott ősi kastélyának kapujára táblát akasztott, ezzel a felírással:

- Ha úr vagy, maradj odakünn. Szegény ember, fordulj be.

Volt is aztán ott olyan vendégsereg, hogy a Rohi bárók prüszköltek tőle, mikor hírét hallották. Elszegényedett, ellicitált zselléremberek lakták e kastély földszintjét. A nagy ebédlőben, amelynek faláról a Rohi bárók bámultak le merev tekintettel, országúti vándorlegények vertek tanyát. Ha valamelyiknek jókedve támadt, bátran kiszurkálhatta a bárók szemét, „Rohi úr" nem haragudott meg érte.

Ő maga is nagyot változott.

Azelőtt elegáns világfi módjára öltözködött, és az ingeit Párizsban varratta. A pör óta egy zsíros báránybőr bekecsben járt és halszagú csizmában. Versenyt pipázott saját vendégeivel, és legnagyobb boldogságát abban lelte, ha néha-néha a csendőrök bekukkantottak kastélyába, keresve az ottani vendégsereg között valamely lókötőt, subatolvajt, és Rohi úr eltüntethette a keresett személyiséget az igazságszolgáltatás elől. Ilyenkor napokig jókedvűen dörzsölte a tenyerét, és örömében még a báránybőr bekecstől is megvált volna, ha ugyan kellett volna valakinek a szurtos kabát. Agyagszínű bajuszú, zömök, gömbölyű fejű ember volt, és a szemében mindig valami titkos dévajságnak a fénye lobogott. Mintha mindig-mindig valami országraszóló skandalumon törné a fejét, amellyel végképpen megbosszanthatná az atyafiait, mert néha-néha még próbálták kibékíteni, különösen a jószívű asszonyok jártak a nyakára.

- Legjobb volna, ha újra megnősülnél, Samu - mondogatták neki az asszonyrokonai.

Rohi úr rejtélyesen nevetett:

- No, azt ne kívánjátok olyan nagyon.

- Pedig más már nem segít rajtad.

Rohi úr elgondolkozott. A szemében felcsillant az a bizonyos fény, és vastag bajusza megmozdult:

- Majd beszélünk még a dologról - ütötte el a kérdést, és tovább élt passzióinak. Nem volt olyan cigánylakodalom, ahol Rohi úr meg nem fordult volt. Persze, nem a városi zenész urak lakodalmait gondolom, akik módfelett lenézték a bekecses bárót, mert az ő uraik is így tettek - de gondolom azokat a rongyos, falusi vályogvetőket, akiknek örökös komájuk, vőfélyük, násznagyuk volt Rohi úr. Ha egy rajkó a világra jött a harmadik faluban, Rohi úr már ott járt.

- Legyen Lőrinc a neve - a nagybátyám kedvéért, aki egri püspök - indítványozta.

A szegény cigányoknak az mindegy volt, és Rohi úr így osztogatta szét családja ősi neveit a rajkók között.

Ha a cigányokra ráunt, a falusi zsidósággal kezdett el. Nem volt olyan rongyos batyus zsidó, szatócs, pálinkamérő tíz faluban, aki pertu barátja ne lett volna Rohi úrnak. Néha sorba látogatta őket. Az apró gyerekeket az ölébe vette, az asszonyoknak mindig hozott valami ajándékot, és boldog volt, ha meghívták ebédre vagy vacsorára. Ékes szavakkal köszöntötte fel a házigazdát, és beszédét héber citátumokkal fűszerezte, mert jártas volt a héber tudományokban.

- Ha tovább tanultam volna, ma már talán rabbi is lehetnék Szikszón - mondogatta mindig jókedvűen.

A szegény batyus zsidók persze tűzbe mentek volna érte, mert azért, ha bolondnak tartották is sokan Rohi urat, mégiscsak elég hatalmas pártfogójuk volt ő ügyes-bajos dolgaikban. A zsidó lakodalmakon Rohi úr volt az előtáncos, és jókedvében még a vénasszonyokat is megtáncoltatta. Egy ilyen lakodalmon mondta neki Kohn Fülöp, a geszterédi zsidó:

- Ugyan, Rohi úr, miért nem lép fel követnek? Itt a kezem, hogy megválasztjuk.

Sámuel bárónak megcsillant a szeme. Belecsapott a Kohn Fülöp tenyerébe:

- Megpróbáljuk, Fülöp szomszéd. Mégpedig olyan programmal lépünk fel, amilyent még nem is hallottak ebben a vármegyében. Demokrata programmal.

A báró ettől a naptól fogva nem foglalkozott egyébbel, mint csupán az új ideával. Politikai szónoklatokat kezdett tartani a parasztoknak, és izgatta őket az urak ellen. A vármegye urai görbe szemmel nézegették Rohi úr viselkedését. Az alispán rá is üzent egyszer-másszor:

- A politika nem filozófusoknak való.

De a báró már benne volt a politikában. Napról napra jobban belemelegedett. A népjogok bajnokának érezte magát, és tüzelte a parasztokat az urak ellen.

*

...Akkor következett a vármegyénkben az emlékezetes ínséges nyár, amikor a parasztság tizennégy faluban botra, kaszára kapott, és megrohanta az urasági házakat. Természetesen Rohi úr volt legelöl. Egy nagy rozsdás mordályt cipelt a vállán, és ott állott legelöl, amikor a csendőrök a nép közé lőttek. Két golyó fúrta át a mellét, és holtan terült el a süvöltői porban.

Most elérte azt, ami után vágyakozott. Megvolt az országos skandalum. Egy Rohi báró vezette a népet az urak ellen; zászlósurak, főispánok atyafia kiáltotta ki a proletárforradalmat... Titokban, csendben temették el, de a Rohi bárók azóta nemigen szerepelnek annyit a közéletben. A főispáni székek betöltésénél másokra gondolnak, és püspök sem lett azóta Rohi báróból.

(1905)

Szép asszony papucsa

Lakott a mi vidékünkön valamikor egy igen kívánatos, fekete szemű, takaros menyecske, bizonyos Csivik Mihályné... No, hiszen ezzel nem mondtam még valami nagy dolgot. Lehetséges, hogy azóta vagy azelőtt még különb menyecskék termettek azon a vidéken, hisz szép fehérnépben mindig bő termésünk volt. De annyi bizonyos, hogy abban az időben - a Csivikné idejében - szebb, finomabb és érdekesebb asszony nem volt még másfelé se nagyon. Ha agárkutyák, gidránkancák, pikkdámok, no meg megyei gyűlések nem lettek volna, az embereknek eszükbe se jutott volna mással is törődni, mint Csivikné született Milotai Erzsi szoknyafodrával. De hát hébekorban a Tisza is kiöntött, egyes jeles hazafiak meghaltak, mások megszülettek, és Milotai Erzsi így csupán akkor lehetett az általános érdeklődés központja, ha valami nevezetes skandalum esett meg miatta.

Mert fontos körülmény ebben a történetben, hogy Csivik már nem volt valami fiatal ember. Jeltelen maradt volna egész életében, mint mások oly sokan, akiknek csupán kis magyar birtokuk van és szótalan természetük. Akik zimankós időben mogorván ülnek, de tavaszi napfényben jókedvűen sütkéreznek az udvaron, kik a disznótort szeretik és a szép tajtékpipát; valamint az asszonyt is, ha van: de ha nincs, akkor se ülnek neki a búsulásnak. Ilyen volt Csivik. Csak éppen azért házasodott meg, mert Milotai uram - jó pajtása - meghalt, és Erzsi árvaságra jutott. A szomszédból hallgatta egy darabig az árvák zokogását, nézte búslakodását, és rázogatni kezdte a csizmaszárát.

- Haj, haj - mondogatta hangosan, de magában annál többet gondolt hozzá.

A dolmányáról leszakadt egy gomb; máskor észre sem vette volna, de most tűnődve nézte a gomb helyét.

Nincsen, aki felvarrja - gondolta elkeseredve.

S a vége persze hogy az lett, hogy megházasodott vénecske fejjel, kedv nélkül, unalomból és kicsit megszokásból is, mert régi özvegyember volt.

Ilyesmi már gyakran történt. Sőt én magamban néha azt gondolom, hogy a legtöbb házasságból sohasem lett volna semmi, ha a gombok örökké azon a helyen maradnának, ahová varrták őket, és a férfiak nem unatkoznának. De hát a gombok leszakadnak, és a leányok férjhez mennek. Erzsi asszony lett, és Bencsiktől, a híres újhelyi susztertől megvette azt a pár sárga papucsot, amelyről álmodozott.

Fura papucs volt a Bencsik papucsa. Lehet, hogy volt neki több is, mint egy pár - csizmadiától minden kitelik -, de egynél több soha nem volt a boltjában.

- Aki ezt a papucsot viseli, az a legszebb menyecske az országban - mondotta a ravasz Bencsik. - Csúnyának nem is adnám. Már húsz esztendeje őrzöm.

Igaz-e, nem igaz-e? Ki tudná? Csak annyi bizonyos, hogy a Bencsik papucsának híre volt a vidékünkön, de tán még másfelé is, amerre vásárokat szoktak tartani. Az öreg Bencsik mindenfelé elhordta az arannyal, bársonnyal kihányt papucskákat. A sarka apró, ezüstfejű szögecskékkel volt kiverve, a száján selyempillangó ült, mintha élne, mintha egy szép asszonyi lábon megpihenve, lágyan legyezne a szárnyaival. Az orrán aranycsillag volt. A menyecskék mindenfelé megbámulták a Bencsik papucsát.

- Ugyan kinek varrta? - kérdezgették a parasztmenyecskék álmodozva. - A hercegnék se viselnek ilyen papucsot.

Bencsik bőbeszédűen magyarázta:

- Haj, ennek a papucsnak még nem jött el a gazdája. Annak a legszebb menyecskének kell lenni, aki még papucsot viselt. De majd eljön, addig nem halok meg.

Lehet, lehetséges - attól a furfangos Bencsiktől minden kitelhetett, hogy eladott ő már talán száz olyan papucsot is és tán nem is mindig a legszebb asszonynak -, de hát Milotai Erzsinek mégiscsak az volt az első gondja, hogy megszerezte a Bencsik papucsát. Kicsiny volt az, mint egy rózsalevél. Csivik Mihály - mert ő is ott volt - elgondolkozva forgatta a kezében.

- Bolond az a Bencsik - mondá. - Ilyen kis lába nincsen asszonynak.

- Dehogyis nincs - szólt Erzsi, és a következő pillanatban már a lábán volt a papucs. Most aztán legyezgethette a pillangó ékes szárnyaival azt a fehér harisnyás lábat.

Bencsik, aki a bolt hátuljában foglalatoskodott, sietve előjött, és a homlokára tolta az ókuláréját.

- Nini, éppen ráillik - kiáltott fel a ravasz selyma. - Most már tudom, hogy jó helyen vagyunk. Mert nemcsak szépség kell ehhez a papucshoz, hanem kis láb is, olyan kis láb, amilyen tízezer asszony között csak egynek szokott lenni.

Erzsi a nyakáig elpirosodott.

- Nem is szorít - rebegte, és szoknyáját megemelintve, sarkát összetéve, sokáig nézte a lábát.

A papucsvásárnak vége volt, s mintha ott, az újhelyi kis suszterboltban örökre elintéztetett volna a Milotai Erzsi sorsa. A végzet néha bolondos tréfákban leli kedvét. Egy vén csizmadia keze által nyúl belé a legszebb asszony sorsába. De hát nem is küldhet mindjárt tizenkét fekete ördögöt, hogy egy szép asszony útját irányítsa. Mondják - legalább az öregek állítják -, hogy volt már olyan asszony is, akinek csak egy szál rozmaringot fektetett a sors az útjába, és megbotlott abban a szál rozmaringban.

Milotai Erzsi se vetette le többé soha a papucsot, amint egyszer lábára húzta. Egyik esztendő haladt a másik után - gyorsan múlnak azok, mert csak a föld alatt lesznek hosszúak az éjszakák -, és a papucs se nem kopott, se nem rongyolódott. Még csak az ezüstszögek se hullottak ki belőle. Csivik egyszer - rossz időjárás volt éppen - mogorván megkérdezte:

- Mi lesz már a te ördöngös papucsaiddal, Erzsi? Az egész világ emlegeti. Egyszer csak elkopnak, elszakadnak, vagy mi az ördög?

- Ne kívánd azt, édes gazdám - rebbent fel az asszony hízelkedve. - Csak addig maradok szép és fiatal... Hisz megmondta Bencsik.

- Eh, tudja is azt Bencsik - zörgött Csivik Mihály. - A fodorítóvasról meg a sok mindenféle pomádéról, púderről is tud talán Bencsik?

Mondom, rossz idő volt; havas eső esett, és kellemetlen szél járt. Máskor nemigen jutott volna eszébe ilyesmi Csivik uramnak, de most eltűnődött, eldörmögött a dolgon. Hogy hát honnan is tudja az egész világ, hogy Erzsinek milyen a papucsa?

Pedig tudta, több vármegye tudta. Az ördög, a csizmadia útján, rávette a szép asszonyt, hogy mindenkinek megmutassa a papucsát. Még a vén totyakos Zathureczky is azt harsogta a földsüket Somodi bácsi fülébe a megyei kaszinóban:

- Jó még a szeme, Zsiga bácsi? Örüljön neki, hogy nem a szeme süket. Hát nézze meg a Csivik Erzsi lábát. Csak azt nézze, aztán elmehetünk aludni.

Somodi bácsinak felcsillant a szeme:

- A kakas csípje meg! Már láttam, öcsém, nagyon is láttam - szólt, és úgy nevetett hozzá a vénember, hogy a kaszinóban mind összenéztek az urak, mintha legalábbis megbolondult volna Somodi bácsi.

Dehogyis bolondult meg Somodi bácsi, hiszen akkor mindazok bolondok lettek volna, akik a Csivik Erzsi lábát nézegették. Azok pedig voltak sokan, nagyon sokan. Hisz a menyecske szívesen mutogatta. Isten adta neki azt a szép lábat, mit is rejtegette volna? A gavallérok miatta verekedtek - ugyan miért verekedtek azok a bolondok? A cigány az ő nótáit muzsikálta, és a megyei bálokon mindenki vele akart táncolni. Csivik Mihály ilyenkor jó hangulatban néha-néha kinézett a fehér abroszos teremből a táncolok közé, és alattomosan mosolygott:

- Bezzeg nem törnék így magukat utána, ha tudnák, hogy valamennyi befőttje elromlott az idén. A férfiak mind léhák - gondolta, és nem haragudott a babonás papucsokra.

Az idő múlt - múlt. Fiatal urakból öreg urak lettek, és az egykor duhaj ifjak melankolikusan sóhajtottak, ha a Csivik Erzsi papucsa szóba került:

- Egyszer az is elkopik, mint minden.

Ördögöt kopott el. Minél inkább közeledett volna az ideje, annál inkább libegtette szárnyát rajta a pillangó, annál kopogósabb volt a sarka. Csivik Mihály pedig egyre vénült, és mind ritkábban volt tavaszi napsugár, inkább zordon téli nap állandóan.

Egyszer valami igen nagy skandalum hírét hallotta meg éppen, amely skandalumban Erzsike olyanféle szerepet játszott, mintha fiatal gavallérok megrontója lenne. Költekezésre csábítja őket, korhelykedni tanítja őket. A kis Pattonai György éppen agyonpuffantotta magát.

Zord téli nap volt...

- No, megállj! - csikorgott Csivik Mihály. - Majd kifogok én rajtad.

S még aznap útra kelt Újhely felé, ahol a nevezetes Bencsik csizmadia lakott. A mester élt még, a boltja is megvolt. A kirakatban ott mosolygott éppen egy pár papucs - szakasztott olyan, mint az Erzsié. Csivik a papucsra mutatott:

- Kellene ebből vagy két tucat.

Bencsik elnevette magát:

- Ne bolondozzon a tekintetes úr. Egy van ebből az egész világon. Az is a legszebb asszonynak készült...

- Jó, jó - felelt Csivik. - Az asszonyokat bolondítsa az úr. A feleségem már tizenöt esztendeje hord ilyen papucsot. Elég vénasszony hozzá.

Bencsik nevetett:

- Vén? Hát számít az? Talán szebb, kívánatosabb, mint a többi asszony. Különben nem is menne a lábára a papucs.

- Persze hogy ez az ördöngös papucs teszi - pattant fel Csivik. - Különben régen megvénült volna. Hát csak varrja meg a papucsokat, Bencsik úr, megfizetem az árát.

A csizmadia gondolkozott. Erősen a Csivik uram szeme közé nézett.

- Adjon parolát az úr, hogy el nem árul.

Csivik belecsapott a Bencsik tenyerébe.

És nemsokára ezután - a macska tudja, hogyan - vidékünkön a fiatal asszonyszemélyek mind olyan papucsot viseltek, mint amilyen a Csivik Erzsié volt. Szakasztott olyat. A fiatal paraszt-menyecskék kényesen kopogtak vele a városi flaszteren, de még az úri renden valók közül is többen felvették. Kopogtak, kopogtak a csudálatos papucsok... A pillangók éppen olyan kéjesen lebegtették a szárnyukat az asszonyi lábak felett, mint egykoron a Csivik Erzsi lába felett. Zathureczky a kaszinóban nagyokat kiáltott:

- Megbolondultak az asszonyok. Megirigyelték Csivik Erzsit. Illetőleg: valamennyien össze-esküdtek a férfiak ellen. Akárcsak Dorottya Csokonainál...

...De hát már Dorottyának se sikerült a forradalom, és nem sikerült ez az asszonyoknak se. Az ördöngös papucsok egy darabig még izgatták, bolygatták a megyei közéletet. A cigányok még muzsikáltak, és a fiatal és öreg gavallérok futkostak a csábító papucsok után. De hamarosan rájöttek, hogy csupán szemfényvesztés az egész. Nem mindegyik papucs a Csivik Erzsié. S egyszer megtörtént az is, hogy Erzsi asszony ledobta lábáról a híres papucsot.

- Már mindenki ezt hordja - mormogta unottan.

Csivik felkapta a papucsot, és a kezében megforgatta. Bizony a papucska már nem olyan volt, mint mikor Erzsi először húzta a lábára. A talpa szakadt, a pillangó szárnya gyűrött, és az orrán egy kis lyukacska.

Csivik a felesége arcába nézett. - S egyszerre, mintha felnyílott volna a szeme, mintha valami varázslat történt volna vele. Nem a régi Erzsi állott előtte. Egy mérges arcú, sápadtkás és hibás fogú asszonyféle, aki éppen így szólt hozzá:

- Estére pedig idejében itthon legyen, mert nem kap vacsorát.

És az öreg Csivik bácsi búsan bandukolt a kaszinó felé.

(1905)

A ló meg a szoknya

Lóval foglalatoskodó emberek tudják, hogy van néha olyan esztendő, amikor nem terem egy jóravaló csikó se az egész határban. Terem, terem, de hát az is csak olyan, mint amilyen az idő. Az olyan tavasz nem is igazi tavasz. Máskor meg a lótartó gazdák egyebet se csinálnak, mint szomszédolnak, látogatnak, bámulják a csikókat; csupa olyan csikó került a határunkba, amelyikből paripa leszen. Mintha merő eleven tűz lüktetne a bőrük alatt; mintha már úgy sziporkázna a szemük, mint a parázs; mintha már lovast táncoltatnának a hátukon akkor is, amidőn még az anyjuk után nyihognak... Hát az asszonyokkal is úgy vagyunk, mint a lovakkal.

Nemes fajtájú, finom vérű, jeles teremtése mind a kettő az Istennek. Meglehet, hogy valaki a lovat nem szereti, kutyát nem állhatja, kártyát, bort, mulatságot elkerüli, de az asszonyféle elől még az ilyen ember sem tér ki, akinek pedig aligha van valami keresnivalója a világon. A nemesített, finom paripa némely esztendőben annyi, mint az istenáldás. A sorsnak véletlen játéka, hogy az olyan esztendőben rendesen leány is terem bőven: csakhogy egészen másféle, mint egyébkor. Mintha rózsaszínű hóesésben szálltak volna le egy nagyobbfajta hópihén ezek a tündérek. Olyan a fülecskéjük, arcocskájuk, nyakuk, mint a szilvafa virága. Rendesen sokkal szebbek, mint többi idősebb vagy fiatalabb leánytársaik. Még ha öregasszony korukban találkoznak, akkor is ráismernek egymásra, mint annak a nevezetes esztendőnek szülöttei. A férfiak megbecsülik őket, és tisztelettudóan mondogatják:

- Sára néni abból a híres esztendőből való, amelyikből a Rohonkay Betyárja.

Nem is olyan csoda, hogy nagyra tartották ezeket az asszonyokat, lovakat. Sára néni nagymama korában még három fiút szült, Rohonkay Betyárja öreg ló korában se volt olyan öreg, hogy az meglátszott volna rajta. Mikor már nagyon megöregedett, egy reggelre eltűnt istállójából...

- Szégyellte magát, hogy megvénült - mondogatta a gazdája. - Úgy akar elpusztulni, hogy senki se lássa.

Később megtalálták a Betyár bőrét a nádasban. Hogy került oda, senki sem tudta, de nem is igen kutatta. A gazdája megnyugodott a dologban.

- Ő sem élhetett örökké.

Ez a Rohonkay nem is hozzánk való ember volt. Sunyi arcú, rövid lábszárával bizonytalankodva ügyelgő, kevés beszédű ember volt. Állítólag valahonnan a felső vidékről került ide birtokos embernek, és ha nem tetszett neki valami, azt mondta, hogy: az másképpen van ott, náluk, ahonnan harminc esztendeje elkerült. A haja, bajusza éppen olyan sűrű és barna maradt mindig, mint fiatal korában, még a kabátja is ugyanaz a sáfrányszínű volt, hol a két ökle mindig a zsebekbe volt mélyesztve. A kalapját szemére húzva csavargott ide-oda minden látható cél nélkül, és így lassan kitudódott róla, hogy hamis ember, ravasz ember, akitől jó óvakodni. Az asszonyokkal látszólag sohasem törődött; minek is törődött volna, amíg megvolt neki a híres Betyár lova? Amikor fölült a Betyár hátára, a szomszédokból tetszelegve nézték a különben rövid nyakú, gömbölyű hátú, fekete embert. A csizmasarkát úgy ütögette a paripa oldalába, mintha arra szüksége lett volna a Betyárnak. De hát mit csinált volna a csizmasarkával? Asszony után nem koptatta; néha két napig ragadt a szalma, pelyva a hajában, mert nem volt, aki onnan kifésülje. A csizmáját a nedves fűben törülte meg reggelenként, esztendőszámra szalonnát ebédelt.

- Azt a tót mindenségét! - dohogtak a környékbeli urak. - Minek él az ilyen ember a világon, különösen miért itt, a mi vidékünkön?

A Betyár elpusztulása után még többet csavargott, mászkált Rohonkay. A sáfrányszínű kabát a nagy elálló zsebekkel minduntalan látható volt az országúton. Ha kedve szottyant, elsétált a tizedik faluba, és onnan megállás nélkül vissza. Útközben nem beszélt senkivel, csak a szeme járt ide-oda a kalap alatt. Mindent megnézett alaposan, és hogy mit gondolt magában, azt senki sem tudhatta.

Egyszer, midőn éppen két napig odakóborolt, hazaérkezve, egy kocsit látott a háza előtt. Piros napernyő virított a kocsiból, és kis, fehér pónilovacskák álldogáltak a rúd mellett nagy nyugodalmasan. A lovakról rögtön fölismerte Rohonkay a tabi földesasszonyt, özvegy Szirnyák Jánosnét.

- Vajon mit akar velem ez a boszorkány! - dünnyögte magában, és tán még mélyebbre nyomta az öklét a kabátja zsebébe.

Szirnyáknét éppen nem lehetett boszorkánynak nevezni, csak az olyan alattomos fráternek, mint amilyen Rohonkay volt. Igaz, hogy már elmúlt tizenhat esztendős, de hát az volna csak a furcsa, ha csupán a tizenhat esztendősök volnának szépek. Mit csinálna az a sok asszony, aki már a harmincon is túl van? Megmarad nekik az a szépség, amely senkinek sem adatott meg másnak, mint csupán nekik. Az alma, szőlő érik, finom pókháló úszik a ritkuló levegőben, és a virágok közül az őszirózsa nyílik. Hol van az megírva, hogy a „vénasszonyok nyara" nem olyan szép, mint a május a gyöngyvirágos erdőn? Lehet, hogy még szebb, különösen az olyan jóvérű asszonynál, mint amilyen Szirnyákné volt. Tréfásan rákiáltott az őgyelegve közeledő Rohonkayra:

- Ugyan ne búsuljon már mindig, Rohonkay. Egy asszony miatt se érdemes valami nagyon bánkódni. Hát még csupán egy ló miatt?

Rohonkay dörmögött valamit. Az asszony világos porköpönyegében nevetve nézett rá a kocsiról. A szemét kicsit összehúzta, úgy nevetett. Hamis ránc támadt az ajka körül, és kívánatos, gömbölyű nyakán tündöklött pelyhes szőkesége, amint a napsugár éppen ott bogarászott.

Rohonkay kedvetlenül billentette meg a kalapját.

- Most már nem marad pedig egyéb hátra, mint a házasság. Nagyon üres az életem. A Betyár még elmulattatott, de azóta mindig csak azon gondolkozom, hol találnék olyan lovat, mint amilyen a Betyár volt. Vagy ha már lovat nem, hát asszonyt...

Szirnyákné ezen is nevetett.

- Majd találkozik olyan is... Egyelőre azért tértem be erre jártamban, hogy a Betyárnak a szerszámja, nyerge után érdeklődjem. Hátaslovat vettem a fiamnak. Önnek már úgyse kell a nyereg.

Rohonkay szó nélkül előhozta a színből a Betyár hagyományát, finom sárga bőr, ezüstös zabláját, csótárját, nyergét... Az özvegyasszony tréfás komolysággal dugta be a fejét a Betyár szerszámjába.

- Akár nekem is illenék - mondta.

Rohonkay rámeresztette a szemét. Amíg megindultak koponyájában a gondolatok rozsdás kerekei, a kis kocsi a piros napernyős özvegyasszonnyal már nagyon messzi járt. Rohonkay belebámult a felszálló porfelhőbe.

- Olyan idős lehet, mint amilyen a Betyár volna, ha élne.

Nyugtalankodva járt-kelt néhány napig. Egyszer az bántotta, hogy túladott a Betyár hagyományán. Hátha nem is pusztult el az a ló? A nádasban talált lóbőr, amit a ragadozók, vadmadarak szétmarcangoltak, lehetett más lóé is. Egyszer visszajön a Betyár, hallott már ilyen történeteket, és számon kéri a szerszám és az asszony miatt... Mert azt már nem is tagadta maga előtt, hogy tetszik neki az a vidám asszony. Az első asszony életében. A falusi ember lustaságával belenyugodott a megváltoztathatatlanba.

Ha ismét erre jön, megmondom neki - gondolta magában; és a piros napernyős özvegy nem is soká váratott magára. Egy-két nap múlva arról tudakozódott, hogy sarkantyúja nem maradt-e Rohonkay uramnak? A hallgatag és ravasz Rohonkay ekkor egy pár rozsdás sarkantyút hozott elő a kamarából, és gyöngéden megütögette vele az özvegy derekát.

- Fáj-e? - kérdezte.

- Dehogy - felelt sokatmondólag az özvegy. - Ellenkezőleg...

Ettől a naptól fogva sohasem látott többé senki szalmát a Rohonkay hajában, de még sáfrányszínű kabátját is mással cserélte ki. A csizmája fénylett és ropogott: özvegy Szirnyákné beköltözvén a falusi házba, egyszerre mindent felfordított ott. A takaros és szorgalmas özvegy, aki annyira nem félt a férfiaktól, hogy részeges kocsisait saját kezűleg is megfenyítette, hamarosan rendet csinált az elhanyagolt gazdaságban. Meszeltek, takarítottak, szellőztettek folytonosan, és arról többé szó sem lehetett, hogy Rohonkay napokra elkóboroljon, és közben útszéli szalmakazalok alatt aludjon. De megváltozott egyéb is. Az istállóban, ahol a Betyár eltűnése óta csupán a dongók jártak ki és be a törött ablakon, kis sárga kanca ropogtatta a zabot. Betyár régi szerszámja, amely az utóbbi időben megrozsdásodott egy kicsit, vakító fényesen lógott a szögön. Rohonkay elkeseredve mondta egyszer:

- Jó, hogy a Betyár nem tudja már ezt a dolgot!

Az özvegy kamasz fia lovagolt az udvaron, a kertben és a faluban. Rohonkay ilyenkor mérgesen mutatott áthághatatlannak látszó kerítésekre, amelyeket ő hajdanában a Betyárral keresztülugrott... Mindent keresztülugrott.

- Ugyan hagyd már azt a lovat, Rohonkay - szólt rá az özvegy. - Egyébről sem tudsz beszélni, mint egy régi, vén lóról. Látszik, nem mulattál, udvaroltál soha életedben. Más férfiú ebben a korban már a feleségének is elmeséli azokat a pajkosságokat, amelyeket fiatal korában elkövetett. Te nem tudsz semmit?

Az alattomos Rohonkay nagyot hallgatott, csak a szeme járt ide-oda, persze nem a kalap alatt, mert olyant csak akkor volt szabad a fejébe nyomni, ha kiment a házból. Mindenféle vendégek jöttek a házhoz, akiket eddig ösmert ugyan, de soha velük nem beszélt. Azok dicsérték előtte az özvegyet:

- Pompás, jóvérű menyecske.

A szomszédok, nagy szakállú, nagy bajuszú Gaálok, akik mindenféle szoknyának utánafordultak, reggeltől estig ott pipáztak az ámbituson. Az öreg Gaál Mihály még a konyhába is bement, amíg az asszony a tésztát gyúrta, és ott locsogott-fecsegett.

Telt-múlt az idő. A Rohonkay csizmája mindig fényesebb lett, de a kedve annál rosszabb. Sehogy sem találta helyét a megváltozott viszonyok között. Sűrű, fekete haja, amely olyan volt, mint a drótszög, hirtelen őszülni kezdett; szalonnát legfeljebb reggelire kapott. Az istállóban gyakran elüldögélt a szalmán, és nézte a Betyár régi szerszámját.

- Itt állott a lelkem... Milyen más világ járt akkor! - sóhajtozott.

Egyszer valamit észre is vett volna a fáma szerint: egy alkonyattal bizonyos nagy szakállú Gaál és a felesége között. A lugasban nevetgéltek, vagy az ördög tudná, mit csináltak, elég az hozzá, hogy azon az éjszakán lódobogásra ébredtek föl a ház lakói. Szenvedélyes nyerítése hallatszott valamely idegen paripának, és Rohonkay a kalapját mélyen szemére húzva, kisietett a ház elé. Ott nagy, fekete lovat talált, amelynek hátára vetette magát.

- Betyár! - mondta, és megveregette a paripa nyakát.

A patkó szikrázott a csatorna kövein, amint a paripa eliramodott Rohonkayval, aki többé soha-sem jött vissza falujába. Nyoma veszett, eltűnt. Ki tudja, miféle ravasz, alattomos cselekedet volt ez megint?

- A Betyár elvitte! - mondták a falubeliek. - A pokolba vitte.

A Gaálok tovább pipáztak az ámbituson, és az özvegyasszony nevetett. Pedig a jó évjáratból való volt ő is. Csakhogy néha ebben is csalódik az ember. Csupán a lóban nem lehet csalódni.

(1906)

A csipkekendő

A Zathureczky család tulajdonában volt - vagy talán még mindig megvan - egy tenyérnyi nagyságú csipkekendő, amelynek az a tulajdonsága, hogy ha valamely nagy bánat éri a famíliát, előre megnedvesedik: mintha könnyeket itatott volna fel vele valaki egy éjszakán. Ez olyan bizonyos jele a bekövetkezendő bánatnak, hogy ha nagybeteg van a háznál, akár előre is megrendelhetik a gyászruhát; ha lakodalom van készülőben, és a csipkekendő átnedvesedik egy éjszakán, bizonyos, hogy halotti tor lesz a menyegzői lakomából. Ha a jegyespár mégis szerencsésen visszajött a templomból, nyilvánvaló, hogy egész életükben veszekednek, civakodnak. A csipkekendő megjövendölte előre a boldogtalanságukat.

Bolondság - mondanák az okos emberek -, hogyan lehetne már akkora hatalma egy csipkekendőnek, hogy beleavatkozhasson a Zathureczkyek sorsába? Fantazmagória az egész. Minden régi magyar famíliának volt valami szeszélye, hóbortja, bolondsága, amely apáról fiúra öröklődött. A Zathureczkyek a csipkekendő-legendához ragaszkodnak, mások egyéb legendákhoz. Némely famíliában nincs is már meg egyéb az ősiségből, mint a családi legenda. Minél jobban emlegetik a legendát, annál bizonyosabb a földi javaknak pusztulása. Mikor a múlttal kérkednek, a jelen sivárságait akarják leplezni. A magyar társadalom egy nagy darabja nem is tud egyébről beszélni, mint arról, hogy volt egykor... Az élete, gondolkozása, munkája a múltaknak szól; még mikor hivatalt vállal is, azt mondja: „Alispánok mindig voltak!" De az ugyancsak gyönge vigasz lehet valamely egyszerű számtisztnek a megyén...

A Zathureczkyekkel is így vagyunk. A csipkekendőt őrizték, de róla nemigen beszéltek. Az én gyermekkoromban meg már egyébről sem tudtak beszélni. Mintha csak el akarták volna terelni a saját figyelmükkel együtt a másokét is arról a körülményről, hogy a Zathureczky uradalom immár felvette a néhai nevet, és a család néhány tagja rongyos csizmában mászkál télvíz idején... De hát ördög vigye a csizmát! Csizmája lehet akárkinek, de van-e még az országban csak egy família is, amelyiknek amolyan varázslatos csipkekendő van a birtokában? Nincs. Igaz, hogy az a csipkekendő még akkor került a család birtokába, amikor a Zathureczkyek majd belefulladtak a jólétbe. Annyi váruk, uradalmuk volt, hogy szinte örültek, ha egyiket-másikat elveszítették. Az egyik Zathureczkyt még lengyel királynak is hívták: „Ugyan hagyjanak békét kendtek. Így is annyi gondom van, mint a hajam szála. Nem bolondultam új gondokat venni a nyakamba." Ebben igaza is volt annak a régi Zathureczkynek.

Így állván a dolgok, valósággal jótékony hatása volt egy-egy kis bánatnak.

A vérmes, elhízott, fulladozó Zathureczkyek megkönnyebbülve sóhajtottak fel, amikor a csipkekendő átnedvesedett:

- No, legalább kibúsuljuk magunkat kedvünkre!

Persze, könnyen beszéltek. Emberöltő is elmúlott néha anélkül, hogy a bánat kocogott volna az ajtón. A váraik, uradalmaik úgy szaporodtak, mint a csirkék falusi ház udvarán. A kincses szobájukba nem lehetett volna egy gombostűt se benyomni. Ki tudja, hová fejlődött volna a Zathureczkyek mérhetetlen vagyona, ha a csipkekendő néha-néha át nem nedvesedik!

(Ha a különböző családi legendáknak csak a fele igaz, Magyarországnak hajdan százszor akkorának kellett lenni, mint amilyen manapság. Nem tudok olyan magyar famíliát, amelynek nyolc-tíz vármegyére terjedő birtoka ne lett volna. Hová sikkasztották a régi Magyarországot és benne a régi birtokokat?)

Hát átnedvesedett a csipkekendő... A fehér asszony - a családi kísértet - éjszaka ott járt a nagy diófa szekrénynél, és telesírta a kendőcskét. A vérmes Zathureczkyekből csapoltak egy kis vért, egészségükre vált. Csakhogy egyszer a fehér asszony mind sűrűbben járt kisírni könnyeit a diófa szekrényhez. Évről évre - néha kétszer is - jelentették az asszonyok, akik az ezüsttel és régi szoknyákkal, selymekkel együtt a kendőcskére is vigyáztak, hogy az harmatos volt, midőn hozzáértek... A várak, uradalmak úgy eltűntek, hogy ma már a nyomukat se találni fel, csupán a legendában. A Zathureczkyek pedig elkezdtek nyögni a bánat alatt.

A házasságaik nem úgy sikerültek, mint ahogy bölcsen kellett volna. Az ifjak legjobb esetben valamely sáros lábú szolgálóleányba bolondultak, a lányok meg elszökdöstek hazulról jobbrabalra. Az öregek nem csináltak egyebet, mint naphosszant a fejüket lógatták. Zathureczky Tamás, amikor az egyetlen fia főbe lőtte magát valami városi cifra rongy miatt, átkozódva hajtatott Bökibe, ahol egy régi csipkekendőt őriztek egy udvarházban.

- Hol az az átkozott kendő...? - ordította Tamás. - Hadd tépem ezer darabra. Elvette a fiam.

A csipkekendős Zathureczkyek alig tudták lecsillapítani.

- Ne bolondozz, Tamás - mondták neki. - Egyszer csak elfogy a fehér asszony könnye, megszárad a kendő, és a Zathureczkyeknek újra földerül.

Tamás elkeseredve rázta nagy oroszlánfejét.

- Vége már annak. Meg aztán bánom is az egész dolgot, ha már nincs nekem fiam. Kedves, derék, áldott jó fiam...

Vigasztalanul csapkodta meg a lovakat. Elment a böki udvarházból, hogy helyette más és más Zathureczkyek kopogtassanak az öregeknél. A kendőt őrző két öreg Zathureczky agglegényi életének csöndességét a káromkodó, elkeseredett atyafiak látogatása zavarta meg. Ha valamelyiket baj érte, valami ostoba képzelődésből a csipkekendőt okolták. De jöttek ám olyanok is, akik mintegy a jövendőt akarták megtudni a kendő révén:

- No, hogy áll a horoszkóp? - kérdezték a jegyespárok, messzi útra indulók, vállalkozók.

A két öregember ilyenkor kézdörzsölgetve totyogott fel és alá, és nagyon boldog volt, ha jót mondhatott.

- Reggel nem volt harmatos a kendő - szóltak mély meggyőződéssel. - Feljönnek csillagaink.

Az ódon, düledezett falusi házban az egymásba nyíló, sötétes, nagy szobákban mintha árnyékok jártak volna mindig. A régimódi, óriási terjedelmű bútorok mellett homályos zugok voltak, amelyekben mintha leskelődnének kósza lelkek, kísértetek. Az öregek csendesen járkáltak a szobákban, mintha félig-meddig már ők maguk is kísértetek lettek volna. Halkan szóltak csak, ha szóltak; egymással már nem is beszélgettek. A hosszú élet során megtanulták szavak, mozdulatok nélkül egymást megérteni: dünnyögésszerű hangjaik voltak és köhintéseik. Úgy látszik, ezzel talán sokkal többet mondtak egymásnak, mint bármily kimerítő beszélgetéssel, mert nagyon meg voltak elégedve. Arcban, termetben, összességben teljesen egyformák voltak... De mégis: Jánost „ifjú úr”-nak hívta az öreg cseléd, ki a konyhán meghúzódott. Ki tudná, miért hívta így? Az atyafiak, akik ide vetődtek, kényelmetlenül érezték magukat a hűvös, sötét házban. Az egyik egyszer azt kérdezte Jánostól:

- Mondd, bácsi, láttad már a fehér asszonyt, aki a kendőcskébe sírja a könnyeit?

Az „ifjú úr” komolyan bólintott hófejével:

- Láttam egyszer... De Zsigmond számtalanszor látta. Tán még beszélt is vele.

Így dicsérték, magasztalták egymást titokban, és ha hinni lehetett nekik, akkor az „ifjú úr” a vármegye legszellemesebb tréfacsinálója, míg Zsigmond műveltségre nézve váradi kanonok lehetne. A kis csipkekendő örökös kultuszában bizonyos papos, alázatos mozdulataik lettek; súroltak a csizmájukkal, és a kezüket összefonták hátukon. Számon tartották a Zathureczkyeket - még azokat is, akik otthon maradtak lengyel földön -, és feljegyezték a velük történt szerencsétlenségeket, csapásokat, mint a kis csipkekendő következményeit. Egy ócska könyv táblája volt a család írott krónikája. Ennek az ócska könyvnek fakult levelein - ott, ahol a nyomtatott szöveg üres tért hagy a papiroson - jegyezték föl már századok óta a Zathureczkyek a följegyeznivalókat. Szüreti, aratási jegyzetek mellett a születések, halálozások és házasságok szerepeltek. A két öreg Zathureczky elgondolkozva forgatta a könyvet:

- Mi is nemsokára ide kerülünk - mondogatták, és képzeletükben dülöngöző, öreg, reszkető betűkkel látták nevöket egy lap szélére feljegyezve.

Előbb az „ifjú úr” került a családi krónikába. Egy őszi este elgyengült, és mély álomba merült, a fal felé fordulva. Zsigmond rosszat sejtve hajolt az alig lélegző ősz fej fölé, majd lassan kinyitotta a régi diófa szekrény réz- és vasszöges ajtajait, és a kezében tartott gyertyatartóval a csipkekendő fölé hajolt. Az száraz volt és sárga a régiségtől. Zsigmond megnyugodva fújta el a gyertyát... S reggel, midőn fölébredt, a szomszéd ágyban már nem is lélegzett az „ifjú úr”.

...Így maradt egyedül Zathureczky Zsigmond. Elmogorvásodott, elvadult, és a csipkekendőt már meg sem nézte többé. Legjobban aludni szeretett, mert akkor az öccsével álmodott. A régi könyv egyik lapján reszkető kézírás jelenti, hogy a csipkekendő - amely valamelyik hiú, kacér és talán céda fehérszemélyé volt egykor - csak a bolondok bolondítására való ostobaság. Zordon csendesség borult a házra, és a homályos zugokban, sötét sarkokban árnyékalakok leselkedtek.

(1906)

Csörsz

Késő ősszel imádandó igazán a Nyír. A szüreti víg hangok elmúltak a tájról, és a sárga szőlődombokon csak a fekete varjúcsapatok járnak; a magános és kopár szilfákon a vércse üldögél, és ha szekér zörög végig a tájon, mintha minden sárga bokor és lombjavesztett fa csodálkoznék: ugyan kijár még ilyenkor a falun kívül, mikor ott már senkinek semmi dolga, csupán a varjaknak, melyek tavaszig vigyáznak itt a vén nyírfákra és a nedves mezőkre. Az eső pedig a pusztaság fölött lóg; a nagy, szürke köpönyegek, amelyek a fázékony föld fölött lebegnek, mindjárt-mindjárt megmozdulnak, és egészen ráborulnak a világra, hogy hetekig időzzenek kedves dombjaikon, nedves síkságaikon és az álmodozó kis falukon.

Igazán esni Geszteréden esik. Ez csak egy kis, rongyos falucska a Nyír sarkában, és azért nem jönnek ide a gumikabátos angolok, akik a skót mezőkön oly lelkesen utazgatnak a ködben, sárban, ingoványban. Mikor Geszteréden elkezd esni, akkor egészen bizonyos, hogy három hónapig meg nem áll az eső. Esik, esik; ahány felhő terem a Tisza fölött vagy az ecsedi lápban, az mind Geszterédre jön bemutatkozni. A rongyos kis falu elvész a ködben, esőben, ide ugyan nem jön halandó. A víz elmossa az utakat, hidakat; nagy tavak keletkeznek ott, hol azelőtt kopár mező volt, a dombok is mintha megereszkednének, alacsonyabbak, laposabbak lesznek, szétáznak. A geszterédi bíró akkor azt mondja:

- No, emberek, elkövetkezett volna a mi időnk is! Lássunk dologhoz. Maholnap itt a tél!

A geszterédiek abban a három hónapban dolgoznak, amikor falujukat elzárja a világtól az őszi víz és sár. Termőföldje, rétje nincs a falunak egy csepp sem. A természet, ez a nagy geográfus okosan osztotta be ezt is. Minek volna termőföld Geszteréden, amikor úgyse munkálná azt senki. Nem bolond a geszterédi ember, hogy törje a derekát egész esztendőben, mikor három hónapig is elegendőt tud dolgozni. Ha a fináncminisztériumnak egyszer kedve volna megtudni azt, hogy hol fizetik legpontosabban az adót, hol nem ismerős a végrehajtó, én megmondhatnám neki, hogy az a hely Geszteréd. Járásbírónak, fiskálisnak itt semmi dolga. Dehogyis pörösködik a geszterédi ember. Örül, ha őt nem bántják.

Ha a büntetőbíróság kinyújtja néha vaskezét Geszteréd felé, az odavalók szép csendesen behúzzák nyakukat a válluk közé, és megadással viselik sorsukat. Ha már baj van, legyen minél kisebb baj - a falunak ne essék bántódása.

Tudni kell ugyanis, hogy Geszteréd századok óta lopásból, tolvajlásból, lókötésből él.

Mondom, nem tegnap óta, sem tegnapelőtt óta, hanem száz évek óta.

Ha a tolvajságnak, huncutságnak volna privilégiuma, Geszteréd régen megkapta volna ezt. Ármálisa azonban volt a falunak (még azt se kapott volna annyi ügyes ember?), valamelyik Ferdinánd írta alá a nemesi levelüket, elismerésül azon számos gulyákért, csordákért, amelyekkel a geszterédiek a császári seregnek szolgáltak. A jó Ferdinándnak nyilván nem mondták meg a tanácsadói, hogy a geszterédi határban nem terem egy szál fű sem, csak béka meg gólya, azok a gulyák tehát nem otthon nevelődtek. Más nevelte azt, tán nem is a császárnak...

Ha a természet már elvette Geszterédtől a becsületes megélhetés módját, viszont ravaszokká, ügyesekké és huncutokká tette őket.

- Nem is magyarok azok - panaszolta néha az alispán a megyei gyűlésen -, tatárok maradékai. Hogy papot nem tűrnek meg maguk között, bizonyítja, hogy valami pogány szertartásnak hódolnak. Mindenféle becsületes fajtának rég kiveszett volna már a magva ott a lapos, ingoványos vidéken, ezeket meg agyonverni sem lehet.

Tudta mindenki, hogy őszidőben, vásárosok, borkereskedők járása, terméseladás idején, ahány lopást három vármegyében elkövetnek, annak szálai Geszterédre nyúlnak. Csakhogy a csendlegények sem változhattak madarakká, hogy berepüljenek Geszterédre, de meg otthon nem is lehetett őket meglepni. Csak nagy ritkán, minden ötödik esztendőben fogtak meg a régi csendbiztosok, kapitányok egy-egy geszterédi embert Váradon vagy Szabadkán: ha felismerték őket. Alacsony termetű, szögletes koponyájú, alattomos járású emberek voltak. A bő suba, amely eltakarta termetüket, csak akkor nyílott széjjel, ha valamit elrejteni kellett. Idegennel soha szóba nem állottak, csak úgy kíváncsiságból jártak be a környékbeli vásárokba, mindent láttak, mindent hallottak: Debrecenben, a vásáron, a csizmadiák között, ha elkiáltotta magát egy tréfás deák: „Itt egy geszterédi ember!" - az egész nemes céh sámfát, dikicset ragadott. Mert tudnivaló volt, hogy azok a huncut geszterédiek csak a debreceni vargák készítményeit kedvelték.

Így nőtt, növekedett Geszterédnek a híre száz esztendőkön keresztül. Ók maguk nemigen törődtek vele, még házasodni sem mentek a szomszédba, otthon, maguk között elintéztek mindent. A forradalomban az öreg Kállayhoz, a kormánybiztoshoz beállított Aggancs, a geszterédi bíró, és egy zsák ezüstpénzt lódított le a szekeréről a kormánybiztos udvarára:

- Halljuk - mondta a bíró -, hogy bajban van a haza. Mi már elszoktunk a katonáskodástól, de ezt a csekélységet szívesen felajánljuk.

Az öreg táblabíró botot ragadott:

- Viszed innen a zsiványok prédáját, te fő gonosztevő! - kiáltotta nagy haraggal.

Csakhogy akkor már a bíró szekerén ült, és a két pompás pejcsikó tovaragadta a könnyű járművet. Az öreg Kállay az egyik csikóban fölismerte azt a csikót, amit két héttel azelőtt kötöttek el az istállójából. - De hát az a zsák ezüst ott maradt az udvaron. Az már a hazáé volt. Azt oda kellett adni a hazának.

Abban az időben, mikor mindenfelé recsegni-ropogni kezdtenek a régi magyarság szarufái, a felső-tiszai járásban új főbíró került a régi táblabíró, Tokodi bácsi helyébe. Bizonyos Csörsz Jánosnak hívták az új főbírót, szürke, jelentéktelen esküdt volt addig, olyan lefelé konyuló, vékony, fekete bajusszal, mint aki háromig se igen tud olvasni.

- No, látszik, hogy felfordult világot élünk - mondogatták a járásbeli öregurak, kik még látták a hajdani szép megyei életet: a hetyke főbírókat táltosaikkal vágtatni, a bölcs, de tunya, öreg alispánokat.

- Bizonyosan parapluit vesz a kezébe - gúnyolódtak Csörsz János felett. - Ugyan ki ismerte az apját ennek az úrnak?

Persze, persze az apját nemigen ismerhették, hisz nem idevaló volt, valahonnan a felső vidékről került ide, Zólyomból vagy Besztercéből? Ne szépítsük, tót volt Csörsz János. Egyszerre azt is észrevették, hogy sohasem iszik bort, és az *a* betűt *á*-nak ejti. Annyiban azonban eleget tett a becsületnek, hogy sarkantyús csizmát varratott magának, és vadásztollas kalapot nyomott a fejébe. Az asszonyok, akik nem tudnak sokáig haragudni, engedékenyen mondogatták:

- Csak egy kis pedrő hibázik még a bajuszára. Akkor mindjárt nem lesz olyan Jézus-Mária fizimiskája.

Ha csak az hiányzott az asszonyoknak, azt is elérték. Csörsz uram, ahogy lassan-lassan belemelegedett a hivatalába, elég tűrhető főbíró lett. Valami kisebb vármegyében még meg is bámulták volna a huszárját.

Hát ez a Csörsz János mondta egyszer őszi közgyűlésen, a megyeházán:

- Urak, meg kéne már tisztítani a megyét a zsiványtanyáktól. Utóvégre a közbiztonság se kutya.

Lett erre általános megrökönyödés. Az öregebb urak, akik abban az időben úgy féltek minden újítástól, mint a pokoltól, haragosan mérték végig a fiatal főbírót.

- Mit nem akar még ez a csirke! - dörmögte a szakállában Vencselley Pál, tabi komposszesszor.

- A tekintetes úrnak is elvitték nemrégiben négy szép lovát a geszterédiek - vágott oda Csörsz.

- Üsse kő! Ha már nem lehet változtatni az erkölcseiken! - felelt az öreg birtokos.

A hetyke Zathureczky Pál, aki titkon aspirált a főbírói székre, foghegyről szólt közbe:

- Száz év óta így van az már, öcsém. Apáink okosabb emberek voltak, mint mi.

Csörsz János nem hagyta a maga igazát. Az asztalra csapott az öklével:

- Márpedig én kipusztítom a zsiványokat a járásomból.

- Jól van, főbíró uram, majd meglássuk - szólt szelíden öreg, bölcs alispánunk. - De most ne akasszuk meg a tanácskozás rendjét.

Csörsz János a gyűlés után szomorúan tapasztalhatta, hogy rossz helyen kereste a népszerűséget. A kis termetű, pirospozsgás arcú Lányi Emánuel, a megyei pénztáros, jóakaratúlag súgta a fülébe:

- Öcsém, mindenkit magadra haragítasz. Valami okosabb, bölcsebb indítvánnyal jer elő jövőre. Bánjuk is mi a zsiványokat. Az alkotmány a fő dolog.

- Az alkotmány? - mormogta sötéten Csörsz János. - Nálunk, odafenn a Tisza mellett, Geszteréd szabja az alkotmányt. Elviszi a lovat, marhát, mert az a másé.

A megyei pénztáros szelíd szemrehányással bökte meg a főbíró vállát:

- Ugyan, menj azokkal a népboldogító ideákkal. Terringettét! Alkotmányos nemzet vagyunk, vagy mi? Az alkotmány az első, azután jön a paraszt az ő elveszett lovával.

Csörsz János csak hallgatta öreg barátja szavait, magában pedig egészen másra határozta el magát. Késő őszre hajlott, a tiszai vidéken ilyenkor beköszöntenek azok a szép hosszú, esős idők, amikor apáink legjobban otthon érezték magukat. Hull, hull a vég nélkül való hűvös eső az ólomszürke égről, ködbe borul a lapályos Nyír, későn virrad, korán alkonyul, és az új bor már forr odalenn a pincegádorban. Csörsz uram még esküdt korából tudta, hogy ez az idő a geszterédiek arató ideje, amikor el van zárva falujuk a külvilágtól.

Egy nagyon esős napot választott ki a geszterédi expedícióra. Nem vitt magával még egy somfa botot se. Minek is vitt volna? Nincs ilyenkor otthon egy arasznyi férfiú sem, mind oda van vásárokon, tolvajlásokon. Szerzett valahol egy ladikot, aztán nekiindult a tiszai nádasoknak. Ment, ment a csónak kora reggel óta, sokszor azt hitte, hogy már eltévedett, és sohasem pillantja meg a szárazföldet. Nád, káka mindenfelé. Ha felállott a csónakban, akkor sem látott többet, mint a szomszéd nádast.

Alkonyat felé azonban kutyaugatás ütötte meg a fülét a főbírónak. Nosza, nekifeszítette a csákányt a víznek. Szétnyílt a nádas, és a szabad víz közepén egy nagy szigetet látott, tele csinos, apró fehér házakkal. Még valami toronyféle is volt a falu közepén, annak a tetejében kakas.

A parton két asszony állott övig fölgyürkőzve, és ruhát facsart. Hatalmas, fehér bőrű, barna hajú menyecskék voltak. A főbírónak kedvtelve pihent meg rajtuk a szeme. „Forgós adta! - gondolta magában. - Azok a zsiványok nemcsak a lovat tudják kiválasztani, hanem az asszonyt is!" Közelebb tolta a csónakot a parthoz, és elmondta, hogy eltévedett a lápban, most maga sem tudja, hol, merre jár. Főként szállást szeretne, hol megpihenhetne.

A két asszony csodálkozva, szemmerevítve bámult rá. Mintha még sohasem láttak volna idegen embert. A faluban is hamarosan észrevették az idegent, egy csomó asszony közeledett a vízhez.

Mintha valami félvad emberek közé vetődtem volna! - gondolta magában a főbíró, és nem győzte eléggé megbámulni az asszonyokat. Akik jöttek, azok is valamennyien gyönyörű, sugár teremtések voltak. Nem volt közöttük egyetlen csúf vagy öreg sem. Mind fiatal, ruganyos fehér húsú menyecskék, valami különös népviseletben, amely ezen a vidéken nem szokás. A mosó asszonyokon észrevette, hogy vastag aranylánc van a nyakukon, a ruhájuk pedig, amely a vizet érte, a legfinomabb selyem. Az asszonyok összebújtak és tanácskoztak. Nemigen értették a dolgot, hogy idegen férfiú vetődik hozzájuk. Egyik-másik kacérkodva nevetett rá a főbíróra. Csörsz nem sokat gondolkozott, hanem partra ugrott.

- Legalább azt mondjátok meg, hol vagyok? - kiáltott fel a ravasz főbíró.

Az egyik menyecske, egy gömbölyű, kíváncsi szemű, elnevette magát.

- Hol? Hát Geszteréden.

- Kapok-e itt éjjeli szállást?

- Persze hogy kap - felelt a menyecske, és már el is indult előre. A főbíró utána. Nyomába meg az asszonyok.

Csinos, tiszta falucskán mentek keresztül. Az ablakokban mindenféle csinált virágok, az udvarok tiszták, gyepesek. Mintha csupa dologtalan uraság lakna valamennyiben. Éppen csak az agár hibázott az ámbitusról.

Csak az a csúf eső ne esett volna szüntelen. Az asszonyok nem sokat törődtek vele. A fejükre hajtották selyemviganóikat (mind selyemruhát hordott), és Csörsz uram a világ legfehérebb, legformásabb asszonylábait látta maga előtt.

A sövények mögül gyerekek meg kandi asszonyfejek bukkantak ki. Férfi sehol. Egy vén-asszony ült valahol egy padkán, az rekedtes hangon rákiáltott a főbíró menyecskéjére.

- Ej, haj, Csollánné, azt hiszed, sohasem szabadul ki az urad?

A menyecske elpirosodott kis füléig.

- Hát adjon neki kend kvártélyt, Rézi néni.

Az öregasszony haragosan fogott a szájába egy rövid szárú pipát.

- Nekem már nem kell férfi! - felelt mérgesen, amire az asszonykaréj mind felkacagott, mintha csiklandoznák.

A Csörsz kabátját hátulról megrántotta egy cseresznyeajkú asszonyka.

- Hallja az úr - szólt halk, meleg hangon. - Ma éppen kalácsot sütöttem. Finom, omlós kalácsot, amilyent a püspök sem eszik.

A főbíró egy percig nem értette a dolgot, aztán elnevette magát:

- Holnap már másfelé visz utam - mondta mentegetőzve.

Tiszta, fehér házhoz értek. Az asszony előrement, és a jó illatú szobában rubinszínű bort tett az asztalra.

- Legyen jókedved - szólt, és megkínálta borral a vendéget.

Majd kalácsot vett elő a szekrényből:

- Ne éhezzél nálam!

Csörsz ivott a borból, evett a kalácsból. Eszébe jutott öreg alispánunk mondása, ki pogányoknak nevezte a geszterédieket. Azt gondolta, hogy ez a kínálás még pogányszokás. A bor olyan volt, amilyent még sohasem ivott. („Vajon kinek a pincéjéből való?" - kérdezte gondolatban.)

Körülnézett a szobában. A falakon vastag arany- meg ezüsttálak voltak.

- Azt mind az uram hozta - szólt az asszony, és letelepedett egy kis zsámolyra a férfi lába mellé.

Csörsz János bambán, értetlenül bámulta azt, ami a szobában fel volt halmozva. Volt ott finom porcelán, amit csak nagyúri házaknál láthatni, voltak kincseket érő vázák és szőnyegek. Az egyszerű falusi fabútorzat kirívó ellentétben állott a szanaszét heverő kincsekkel. Csörszben erre föltámadt a kötelességérzet.

- Mesélj nekem erről a ti furcsa falutokról, ahol olyan gazdagok vagytok mind. Selyemben öltözködtök, s aranycsészéből isztok.

Az asszony mosolygott:

- Ez csak most van így, három hónapig, amikor a férfiak nincsenek itthon. Mikor hazajönnek, vermekbe ássák az aranytálakat. Megint cserépből eszünk. Nem szabad többé meszelni, takarítani, rongyos, piszkos lesz a falu. Mikor aztán elmennek, megint rendbe hozunk mindent.

A főbíró elgondolkozott. Roppant különösnek, érthetetlennek találta az asszony beszédét. De aztán eszébe jutott, hogy télidőben, forró nyárban akárki bejöhet a faluba. A sok esztendőkön át összelopkodott drágaságnak gazdája akadna a büntetőbíróság személyében.

Az asszony szelíden, szomorúan megszólalt:

- Vigyél el engem innen, uram.

A főbírónak az járt a fejében, hogy micsoda országra szóló fogás lenne csendlegényeivel meglepni ezt a falut, úgy, ahogy most van, és a drágaságokat szekerekre rakva, beszállítani a vármegyeházára.

- Vigyél el engem innen, uram - ismételte a lábánál ülő asszony.

- Miért kívánkozol el innen? - kérdé Csörsz.

- Mert nincs itt senkim. Mert az uramat már esztendők óta nem láttam. Idegen itt nekem mindenki.

A főbírónak az a gondolat fordult meg a fejében, hogy talán éppen ezt az asszonyt lehetne felhasználni arra, hogy kelepcébe ejtse a geszterédieket.

- Jól van, elviszlek innen - mondá.

De napok múltak el, és Csörsz János, a felső-tiszai főbíró még mindig ott mulatott Geszteréden. - A szép, fehér bőrű asszonyok elaltatták benne a kötelességérzést, a drága csészékben csillogott a rubinszínű bor, és a selyempárnák nem juttatták eszébe, hogy azoknak suhogó kelméjét valahol az országúton lopták a vakmerő geszterédi férfiak.

De egyszerre mégis elpárolgott a mámor a főbíró fejéből. Homályos hajnalon, mikor a szakadó záporban még a kakasok sem tudták megállapítani az időt, Csörsz János Csollánnéval fölkereste az elhagyott ladikot, és beevezett a tiszai nádasokba. Az asszony hűségesen kuporgott a csónakban, mint egy hű eb, csak a szeme csillogott nagy alázattal a férfiúra.

Estefelé, mikor kivergődve a nádasokból, csurom vizesen beértek a főbíró gerlici házába, Csörsz János az ámbituson ácsorgó megyei pandúrokhoz így szólt, rámutatva a mellette lépkedő menyecskére:

- Erre az asszonyra gondotok legyen, legények. Magyarázzátok meg neki, hogy én vagyok a főbíró.

Az asszony falfehéren tántorodott a falnak, mikor a csendlegények megragadták:

- Te gyáva! - kiáltott rá szenvedélyesen a főbíróra, de az sietve haladt szobája felé.

Másnap erős pandúrfödözettel a vármegyére kísérte Csörsz János főbíró a geszterédi asszonyt. Három lépcsőt is ugrott egyszerre, amíg az alispán szobájába ért. Az öreg Cseffy Ábris az íróasztalnál ült, és el volt mélyedve valami írásmunkába.

- Urambátyám - kiáltotta szelesen a tiszai főbíró. - Nyomára jöttünk a geszterédi bűnszövetkezetnek. Országraszóló dolog ez.

Az öreg alispán letette a tollat, és homlokára tolva a pápaszemet, rosszkedvűen mérte végig Csörsz Jánost.

- Helyes, öcsémuram. De nemigen érdekel az egész szeleburdiság. Ott vannak a csendbiztosok az udvaron. Azok majd megörülnek a hírnek.

- Igenis, urambátyám - folytatta halkabban Csörsz. - De rabot is hoztam Geszterédről. Egy asszonyt...

Cseffy Ábris fanyarul mosolygott:

- Asszonyt? Fiatal koromban magam is ismertem a geszterédi asszonyokat. Vajon mit vétett, szegény?... De most hagyjon békén, öcsém. Azon a feliraton dolgozom, amit a vármegye küld az országgyűlésnek.

Csörsz János csak kifordult a szobából, mintha leforrázták volna.

A megyei huszárok sarkantyúja most is csengett a hosszú folyosókon, mint máskor, de mintha csupa szomorúság lett volna csengésükben. Verpeléti bácsi, az öreg várnagy az agarait dresszírozta az udvaron. A főbíró megszólította:

- Hová zárták a rabot?

A várnagy vállat vont:

- Az a kulcsár dolga, főbíró uram. Ne te, Cicke!

Csörsz János lehangoltan ment végig a kőkockás udvaron, mint akinek az orra vérzik. Vajon kihez forduljon itt, akit érdekel Geszteréd? A kapu alatt Kovács csendbiztossal találkozott. Az öles bajuszú, hetyke csendbiztos tréfásan kérdezte meg a főbírót:

- Nos, tekintetes uram, mi van a megyei zsiványokkal? Élnek-e még?

- Éppen önt keresem. Megyünk Geszterédre a legényeivel.

A csendbiztos mosolygott a bajusza alatt.

- Nem vagyok én madár, de még egyik legényem sem az.

- Az alispán úr parancsolta.

- Még akkor sem lehetek madár - felelt egykedvűen Kovács Mátyás.

- Ladikon mehetünk oda, ahogy magam voltam ott.

A csendbiztos megcsóválta bozontos fejét.

- Nono - dörmögte. - Akkor más.

Még azon az éjjelen elindult egy tucat megyei pandúr Geszteréd felé. Mikor kivilágosodott, átvergődtek a nádasokon, és elérték a szigetet, ahol egykor Geszteréd volt. Valóban, csak volt. Rommá, fekete üszökké égett a falu azalatt, amióta Csörsz János elment innen. A leégett faluban nem találtak élő lélekre. Egy árva kutya sem maradt ott. Csörsz János kábultan, bambán rugdosta csizmasarkával a megfeketedett gerendákat. Hová lettek a vagyont érő kincsek, az aranytálak és ezüstvázák? Hová lettek a geszterédiek? Talán az a bezárt asszony küldött hírt a véreinek a közelgő veszedelemről, vagy csak a véletlen műve volt a rettenetes tűzvész?

Sohasem lehetett többé megtudni semmit Geszterédről. A legközelebbi megyei gyűlésen a főnótárius, mikor a jelentésben ehhez a ponthoz ért:

...Sajnálattal hozom tudomásra, hogy vármegyénk a legutóbbi időben szegényebb lett egy virágzó községgel...

Minden szem haragosan, szemrehányólag fordult Csörsz János felé.

(1906)

Az ágyúgolyó

Az utolsó „nemesi fölkelés” történetét csupán már a levéltáras ládák őrzik - élő ember nem emlékszik rá. A bölcsek szerint száz esztendő - éppen száz esztendeje az utolsó nemesi fölkelésnek - annyi az idő végtelenjében, mint egy porszem a sivatag homokjában. Így beszélnek a bölcsek, de mi már inkább csak tudatlan gyarlók szeretünk lenni az idő-számításban: az órákat - a letűnteket - a lepörgött napokat és ó, a gyorsan múló éveket számon tartjuk, és dehogy engednénk el egyet is belőlük. Hogyne volna hát nagy idő száz esztendő! Vajon hányan érjük meg a nagy időt, hogy nevünk mellé *C* betűt írhassunk, mint az öreg Bodó Sámuel az én gyerekkoromban. (Erre a C betűre büszke volt az egész família, pedig a rossz nyelvek szerint kilencvenesztendős se volt még az öreg. De hát az öreg emberekből se költözött ki még végleg valamennyi ördög, a hiúság ördöge ott lapul az ő csizmaszárukban is. Később, mikor a kis Bodókból nagy Bodók lettek, a száz esztendőt jelentő C-t ők is a nevükhöz ragasztották, mint valami nemesi predikátumot, persze előre). Még a százesztendős ember is ritka már, mint a fehér holló. Mondják, hogy azelőtt több volt az öreg ember, mint manapság. De hát azelőtt minden másképpen volt. No, azért akkor se volt éppen minden famíliában Matuzsálem, hiába volt másféle világ. S így nem csuda, ha az inszurrekcióról élő embertől már nem hallhatunk. Régen a föld alatt pihennek örök nyoszolyájukban azok, akik beszélhetnének róla. „Hogy is volt csak?...” - hallom gyerekkoromban az öreg Bodó Sámuelt, miközben bajuszát megnyálazta. De már akkor ő se emlékezett egyébre, mint a vasderes lovára, amit hívtak Cifrának. Félig legenda, félig való ez az egész nemesi fölkelés, amilyen legenda lesz egyszer a szabadságharcból. Ma még itt járnak köztünk a kemény öregek, és hőstetteiket emlegetik, de majd egyszer ők is elhagynak bennünket, mert hisz mégiscsak legjobb odalenn a puha homokban - s akkor a mi fiaink, unokáink mosolyogva csóválják majd a fejüket a „legendákon”, amelyeket mi igazabbnak hiszünk a bibliánál. A „nemesi fölkelés” se volt ám olyan tréfás operett, ahogy mi száz esztendő ködén át látjuk. Az idő, e nagy dekoratőr, eltakarta ugyan szürke szőnyegével az apró, színes foltocskákat. Jó szerencse, hogy a szürke szőnyeg alól itt-ott kibukkan egy-egy szögecske, vagy meghasad imitt-amott a kárpit, és alóla ismeretlen képek bukkannak ki, mint mikor régi épületek falán a vakolat alatt olykor fölfedezzük régi művészek freskóit. És ezek a fölfedezett freskók a nemesi fölkelésből azt jelentik, hogy tulajdonképpen mégse volt az olyan anekdotás háború, mint táblabíró őseink hirdették. Persze, ők még ismerték a vitéz fölkelőket, és tudták róluk, hogy otthon ki milyen, micsodás. A vért szomjazó oroszlánok gyakran félve lapulnak meg otthon az udvarházban. És a rozsdás kardok se valának mind Damaszkusz aranyából verve. Némelyikkel bizony malacot szúrtak le karácsony havában; a híres Dömöczky pisztolyait csak a fegyverkovács tudta elsütni... No, de hát mindegy. Táblabíró apáink évtizedeken át élcelődtek a nemesi fölkelésen, és a két magyar hazában minden rozsdás kardhoz egész anekdotakör fűződött. De azért mégiscsak ott voltak az inszurgensek Győr alatt, és bizony nem rajtuk múlott, hogy Napóleon gránátosaival meg nem ízleltették a magyar vasat. Csakhogy nem jöttek azok a huncut gránátosok... Mintha bizony az inszurgensek tehetnének erről! A francia császár elhordta irháját Szent István országának határairól, és erre vége lett a víg, muzsikás, tivornyás tábori életnek. Hazament mindenki. Utóvégre az asszonyok se maradhatnak évszámra egyedül otthon. Hisz Hevesből már a táborozás első hónapjában Győrbe jött egy szekérderék menyecske az ura után. Félő volt, hogy az ország többi vármegyéi is követni fogják a hevesi asszonyok példáját. Akkor pedig bakfittyet ér az egész inszurrekció. Hogy verekedne már az ember jóízűen, ha odahaza, a szálláson, asszonyi perlekedés közben hányta magára fegyvereit! Az őrállás se házasembernek való foglalkozás. A táborból ide hajtja a szél a víg muzsika-

hangokat. A toponári zsidókat - híres muzsikusok voltak - a dunántúli urak magukkal hozták. Pörgették a menyecskéket, mint az orsót, pörgették mindennap. Persze Bodó Sámuelnek akkor még esze ágában se volt C betűt kanyarítani a neve mellé.

Bodó Sámuel abban az időben - még a vármegyei levéltár is tud róla - Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Bihar leglustább embere volt.

A lustaság is olyan dolog, hogy csak addig jó, amíg az ember maga tud róla. A lustaság olyan az ember mellett, mint a jó barát: soha el nem hagyja, búban, bajban, még az örömben is mellette van. Az igazi lusta ember búsulni se tud, örülni se tud: se nem jó, se nem rossz; ha gazdag, se gazdag, ha szegény, se szegény; baja senkivel nincs, még önmagával se. A lusta ember semmi más, csak lusta. Mindenféle szenvedély megtűr maga mellett még egy másik szenvedélyt, mint a nagy kutya megtűri a háznál az ölebet. Csak a lustaság mellett nem marad semmi. A lustaság nem is szenvedély: az maga már az ember.

Haj, a lustaságra emlékezve, felsóhajthatunk: annak is vége van már, mint sok mindenféle magyar ősiségnek. A régi krónikák búvói tán azt mondhatnák, hogy a harcias vitézség a mi ősi hagyatékunk. Van benne valami: sokat verekedtünk. Mások tán a szónoklás mellett törnek lándzsát. Hisz ha nem verekedtünk, akkor szónokoltunk. De hát nem mindig járt jó idő a szónokokra és a harcosokra: mit csináltunk akkor? Évszázadokon át semmit. A történelem könyvében csupán a régi királyok cselekedetei vannak feljegyezve. Ám a régi királyok idejében voltak közemberek, akikről mit se olvasunk az egykori feljegyzésekben. Az új idők történetírója a tiszti címtárból megírhatja a mai generáció históriáját: a nemzet hivatalt vállalt. Hivatalnok minden ember. De hajdanta nem voltak hivatalok. Az ember joggal tűnődhetik tehát azon, hogy mit csináltak a mai hivatalnokok ősapjai? A felelet egyszerű rá: semmit. A lustaság, a semmittevés sok száz esztendőkön át házi istensége volt minden magyar famíliának. Megóvta sok mindentől: elsatnyulástól, elzülléstől, tönkremenéstől. A nagy csöndben, amely évszázadokon át jótékony felhő gyanánt borult rá Mária országára: a nemzet megtartotta erejét, a faj nem forgácsolódott széjjel, és az anyák erős, szívós magyaroknak adtak életet. Hát a lustaság se volt olyan nagyon ártalmára a nemzetnek.

Persze, a régi lustálkodó világnak immár vége van. Mátyás királyról a mindent nagyító vagy kicsinyítő hagyomány csak három legendás lustát említ (volt pedig ott több!), manapság talán már egy lusta sincsen. A lusták úgy elmúltak, mint a többi magyar virtusok. A kardot már rég letettük, csak szóval győzzük - tán mert az a legkönnyebb.

A Bodó Sámuel idejében még minden határban akadt elég lusta. (A kalapos király passzív rezisztenciáját az öregek nem felejtették még el. Az volt a nekünk való forradalom! Senki se ment belé tönkre. Kár volt Józsefnek meghalni. Még sokáig győztük volna szusszal.) Nem volt az akármilyen kis dolog, négy vármegyének leglustább emberének lenni. Annak a négy vármegyének volt táblabírája Bodó Sámuel. A lustaságot tehát négy vármegyében viselte, bár csak Nagy-Kállón iktatták felőle jegyzőkönyvbe a lustaságot. Mégpedig azért, mert egyszer megyei gyűlésben, hogy, hogy nem, kigyulladt a tekintetes úr szép, aranygombos mentéje. Lehet az is, hogy valami pajkos kancellista dobott parazsat a tekintetes úr mentéjére. A mente finom szőrén lassan harapódzott tovább a tűz. Tán egy kézlegyintéssel el lehetett volna oltani a tüzet, de nem volt, aki a kezét legyintse. A tekintetes úr csendesen húzódott meg az égő mentében - kemény téli idő járt odakünn, a szomszédjai pedig kíváncsian nézték, mikor mozdul már meg a híres lusta ember.

A mente pedig ezenközben égett szép csöndesen a tekintetes úron. Egyszerre fölcsapott a láng a gallér prémes részéből, és akkor tüzet fogott a szomszéd Rekty Balázs tekintetes úr farkasbőr bundája is. Bodó Sámuel még akkor sem mozdította meg a szemhéját. Pedig tán már a nyakát is csiklandozta a láng.

Horváth Ákos gróf - híres, ünnepélyes ember volt - erre már kijött a sodrából a főispáni széken. Bár magyarul még a hajdújával sem kellett diskurálni, ennek a mennyei lustaságnak a láttára elveszítette a flegmáját:

- Ég a bundája, Bodó tekintetes uram! - kiáltott rá.

- Maradjunk a tanácskozásnál! - recsegett vissza Bodó Sámuel ékes deáknyelven.

A szomszédok akkorára felugráltak, életveszedelemben forgott ott mindenki, az elősiető hajdúk pedig egy veder vízzel leöntötték a tekintetes urat. Bodó Sámuel ekkor ugrott fel először életében:

- Injuria! - dörögte az asztalra csapva. - A vármegye cselédei inzultálják a tanácskozó táblabírót. Kérem jegyzőkönyvbe venni.

No, be is vették a jegyzőkönyvbe. De nem sok köszönete volt benne Bodó uramnak.

Mondják, hogy akkor már deres fejű, deres szakállú ember volt Bodó Sámuel, amikor a lustaság pálmáját elnyerte - de ne tekintsünk a deres, kerek tatárfőre, ilyen volt ő fiatal korában is, amikor még nem volt több nemes vármegyék táblabírája, hanem csak a bisztrai nemesi birtoknak ura és birtokosa.

A múlt század elején a telekkönyvi viszonyok még igen zavarosak voltak hazánkban. Volt valahol egy országos nagy telekkönyv Budán, amely könyvbe állítólag az összes magyar birtokok és birtokosok be voltak jegyezve. De én azt hiszem, hogy ez a nagy könyv éppen olyan legenda, mint sok minden a múlt századból. Ha volt: volt, ha nem volt: az se baj. Az a sok apró nemesi birtok, amely abban az időben Magyarország térképét alkotta, ma már rég eltűnt. Tűz fel nem égette, mégis nyoma veszett. Most jó volna az a nagy könyv, ha megvolna valahol: kié is volt a régi Magyarország? Bizonyosan nem azoké, akiké most. Csakhogy még a gazdájuknak is nyoma veszett. A családi szájhagyományokra mit se lehet adni. A hagyomány szerint minden família milliomos volt. Az én nagyapám is sokáig kereste Bibics Antónia millióit Arad városán, amit a jó asszony iskolákra, kolostorokra hagyott. De hová lettek a milliók? Hová lettek az iskolák? Azt már a legöregebb levéltárosok sem tudják tán. Így veszett el az egész régi Magyarország. A fiskálisok abból éltek, hogy megkeressék. Keresték is: némelyik ötven esztendeig - aztán örökbe hagyta a pört a fiának vagy a kancellistájának. Némely pörből megélt két generáció.

Azért ne keressük ma már a bisztrai nemesi birtokot sem. Eltűnt annak még a nyoma is. A szájhagyomány szerint csupán egy volt nagyobb azon a vidéken, a váradi püspöké. No, meg a Serény Gaál N. Frigyesé is. (Az apja Nagy Frigyes ellen háborúzott, azért keresztelte el a fiát a porosz császárról.) De már mondtam, hogy a szájhagyományokra mit se adjunk. Lehet, hogy a bisztrai nemesi birtok éppen akkora volt, mint a váradi püspökség; de az is meglehet, hogy csak amolyan apró nemesi jószág volt, amilyen minden falu határában akadt. Nagy, sárga, bolthajtásos tornácú házzal, tágas udvarral és lustán kapargáló tyúkokkal. Hja, akkoriban csak ilyen volt Magyarországon. De kell-e palotában születni azért, hogy kitűnő hazafi legyen az emberből? Itt született Bodó Sámuel is, és innen kísérték örök nyugodalomra a régi Bodókat. Egy lapos domb volt a falu alatt. A fantázia szerint honfoglaló magyarok voltak benne eltemetve. Ide temették a Bodókat - az atyafiakhoz, mint a Bodók büszkén mondogatták. Tehát volt alkalmas temetőjük is a Bodóknak! Vajon minek mozdultak volna el erről a tájról? Az

ilyen komposszesszorátusban száz esztendeig lehet éldegélni: a tyúkok tojnak, a barmok fölnőnek, a föld minden esztendőben meghozza gyümölcseit. Vajon van-e szebb élet a régi magyar életnél?

Még felesége is volt Bodó Sámuelnek. Milyen felesége? Olyan, mint abban az időben minden embernek volt. Jó, dolgos, kezes: Gaál Teréz volt a leánykori neve. De még a Bodó kedvéért azt is elfeledte, és szívesen vallotta, hogy a Bodók az első emberek Magyarországon, bár a férje ezzel nem sokat törődött. Teréz azonban otthon mindennap azt hallotta az apjától (a híres háborúzótól), hogy a Gaálok a legelső emberek ebben az országban. Teréz másképpen nem szerethette az urát, mintha a Bodókat vallja az ország első embereinek. (Hej, hogy csikorgatta a fogát az a csontkoponya ott, ötlábnyi mélységben, ha ugyan hallotta a Teréz dicsekvését.)

No de mindegy. Ma már aligha lehetne eldönteni, kik voltak az elsőbb emberek: a Bodók-e vagy a Gaálok. Ha a külső pompát vesszük figyelembe, Gaál Nagy Frigyes különb ember volt Bodó Sámuelnél, mert ő vadonatúj fegyverzetet vásárolt, mikor elkövetkezett az ideje a nemesi fölkelésnek. Egy budai fegyverkovács verte remekbe a kardját, a pisztolyai pedig akkorákat durrantak, hogy tán még Bisztrán is meghallotta Bodó Sámuel. A Bodó fegyvereit se az útszélen találták. Mindenki tudhatta a vármegyében, hogy a karddal, amelyet Bodó Sámuel a derekára köt, valamikor török koponyákat vagdostak le a régi Bodók. Igaz, hogy a háborúk elmúltával disznóöléshez használták a becses acélt. De hát a disznót is le kellett valamivel szúrni!

Tehát jön a frankus...

Kállóban gyülekeztek a nemesurak. Ha azt mondanám, hogy a világ fönnállása óta olyan szép sereg még nem volt, mint a szabolcsi inszurgensek serege: éppen annyit mondanék, mintha semmit se mondanék.

Ott volt a vármegye minden épkézláb nemese. Hej, hogy csörögtek a fegyverek! Délelőttönkint vágtató lovasok vertek szikrát a kövekből, a vén megyeház ablakaiból pedig csodálkozó asszonyszemek ragyogtak le a térre, ahol a fölkelő nemesek jártak-keltek. Némelyik még az öregapja fegyvereit is elhozta. Úgy zörgött rajtuk a sok ócskavas, mint a skót legendákban a kísértetek lánca. Pengtek a sarkantyúk, amire az asszonyszemek mindjárt jobban ragyogtak. A jó ég tudná, hogy micsoda az összefüggés az asszonyszemek ragyogása és a sarkantyúk pengése között! Esténkint a nagyfogadóban húzta a cigány, a nemesurak pedig járták a toborzót, amely tánc vitéz emberhez való.

De hát ennek a szép életnek is vége lett egyszer. A vármegyéből már összegyűlt mindenki, akiben szív és lélek volt: indulni kellett a frankus ellen. Még egy hosszú éjszaka meg még egy utolsó tánc: reggel lóra kaptak a fölkelők, és táncoló paripáikat kifelé irányították a városból. Az asszonyszemek még jobban ragyogtak, és az öreg toronyban kongott egy vén harang. Mentek a nemesek: vajon hány tér vissza a hadjáratból? Kongott-kongott a harang, és a fölszálló por elfödte a csapatot.

Egyszerre roppant üres, nagyon csöndes lett a város. A jókedvű, zajgó inszurgensek elvitték még azoknak is a kedvét, akik otthon maradtak.

Bezzeg nem pengett most sarkantyú az ablakok alatt, és csak a csendbiztos nyargalt végig a piacon kesely lován.

De nyomakszik ám valaki fekete paripán Bátor felől a sárga úton. Vajon ki lehet az elkésett vitéz? A megyeház ablakából az asszonyszemek ragyogva tapadnak a közeledőre. Már látszik kunkorgós fekete bajusza, darutollas süvege: szorítja a lovat, de hiába szorítja. A fekete kanca

lassan poroszkálva hozza be terhét a piacra. Ki volna más az elkésett lovas, mint Bodó Sámuel, a lusta Bodó Sámuel...

Egy vén hajdú pipázott a vármegyeház kapujában. Azt megkérdi Bodó uram:

- Hol vannak a fölkelők, atyafi?

A hajdú kiveszi a pipát a szájából, hegyeset koppint, és a távolba mutat:

- Ott mennek!...

Bodó Sámuel megint szorítja a lovat, megint csurog az izzadság fekete üstökéről, nyomakszik előre, a többiek után. A megyeház oldalában fölcsendül egy nevető asszonyhang:

- Sose éri őket utol, Bodó uram!

Persze hogy nem érte utol. De hát bánta is azt Bodó uram. Ment-mendegélt mindenütt a csapat nyomában. Azt pedig könnyű volt tudni, merre jártak az inszurgensek. Ahol a cigánynak elgémberedett valamennyi ujja, ahol a hordóban csupán seprő maradt, ahol az asszonyok testét már föltörte a vállfűző a sok viselésben: az inszurgensek arra jártak. Végig a magyar hazán vonult a hős csapat, és semmitől nem ijedt meg útközben.

Bodó Sámuel hallgatta a híreket az elmentekről, és az üres asztalok mellett a fogát szívta:

- Kutya-kutyánszki - kiáltott föl Szolnok táján. - Még a kakasokat is megették.

De szorította kancáját, és nem sokat törődött a szidalmakkal, amelyeket úton-útfélen el kellett szenvednie.

- Az úr is a szabolcsi kompániából való? - kérdezte egy kátai komposszesszor.

- Oda én! - felelte nagy büszkén Bodónk.

- Akkor óvakodjon erre járni az úr, mert betörik az oldalát. Itt jártak a hősök, megettek, megittak mindent. Az asszonyokat elcsábították, a leányokat megkergették. Be ne menjen az úr a faluba.

Szegény Bodó Sámuel így bujdosott úttalan utakon a kompánia után.

- Ó, a gazemberek! - csikorgatta a fogát. - Valóságos tatárjárás az útjuk.

De minden szenvedésnek vége van egyszer. Egyszer föltűnt a Duna a láthatáron. A pilisi hegyek szelíd koszorúban ölelték át a tájat, hol Bodó Sámuel megpihent utoljára. Egy útszéli csárda volt a tanyája, útszéli korcsmaros a házigazdája. Pihent, pihent - napokig pihent itt. Olykor szekeres emberek jöttek a csárdába, azok meséltek nagyokat a kecskelábú asztaloknál. A frankus mind megöldösi a magyarokat, nem marad azokból még hírmondó se, kik Győr alatt táborba szálltak. Majd meg azt hozták hírül, hogy nem bántja a frankus a magyart. Jó emberek azok, nem verekedni jöttek ide.

- Akkor nincs baj! - kiáltott föl Bodó Sámuel, és visszadugta a kardját hüvelyébe.

A csárdában jó dolga volt Bodónknak. A csárdás, bizonyos becsületes Murok János, öreg ember volt, megette már kenyere javát: ő ugyan nem sokat törődött a hányiveti inszurgenssel.

- Nálam holta napjáig ellehet a nemzetes úr - mondogatta, ha Bodó Sámuel már nagyon hánykódott, hogy így, amúgy, elindul maholnap ő is a frankus ellen.

De bizony nem indult el soha.

Ha táblabíró nagyapáink anekdotáinak hinni lehet, alig volt útszéli fogadó abban az időben hazánkban, hol egy-egy inszurgens meg ne húzta volna magát. Hazamenni röstellt, a frankussal verekedni nem volt kedve - elbujdosott ott, ahol lehetett. De hát nagyapáink szerették a tréfát. Higgyük, hogy csak Bodó Sámuel volt az egyetlen, aki táborba nem szállott, nem ám gyávaságból, csupán lustaságból. Egy nagy kemence volt a csárdában. Olyan nagy kemence, melyet ha az országútra állítottak volna, az országutat befűtötte volna. E mellett a nagy kemence mellett töltötte Sámuel a telet, amely gyorsan beköszöntött.

Innen szálltak néha haza a gondolatai... Szálltak-szálltak, aztán erőtlenül lehanyatlottak. Bodó uram nagyokat horkolt a kemence oldalán.

Tavasz felé járt már az idő, midőn egyszer nagy zajgás verte föl az országutat. Bodó uram kipillantott az ablakon. Jöttek ám lovasok az úton: a szabolcsi inszurgens lovasok. Legelöl mindjárt a híres Komoróczy Gyuri, aki a leghíresebb verekedő volt abban az időben. Csajkos, Kisignácz, Kállay Lőrinc a nyomában. Vígan lépkedtek a lovak, a vitézek pedig valami dalt énekeltek...

Mondják Bodó uramról, hogy már ebben az időben is oly lusta volt, hogy a legyet nem szívesen kergette el orráról, ám ekkor az egér fürgeségével menekedett föl a padlásra, hol elrejtezett a szénába. A padlásról hallgatta aztán a vitézek dalolását, kulacsok döngését az asztalon, nehéz sarkantyús lépések dobogását az ivó pallóján.

Tele voltak szóval, beszéddel a messziről jött vendégek. Egy-egy erősebb szó fölhatolt a padlásra.

- Kivertük a franciákat! - kiáltotta egy érces klárinéthang. - Vivát Komoróczy Gyuri!

A kulacsok fenekei döngtek az asztalon, a paripák nagyokat nyerítettek a korcsma udvarán. Egyszerre cimbalomszó pendült meg odalenn. Egy boglyas, vén cigány bújt elő a kenyérsütő kemencéből. Az verte a toborzót. Az inszurgensek táncra perdültek. Reszketett táncukba a csárda négy fala, a rikkantásukra pedig rikkantás felelt. Tartott a tánc, a dal, amíg estére kezdett hajolni az idő. Akkor megnyergelték a lovakat, és továbbmentek. A tavaszi alkony ködében elveszett lassan alakjuk. Akkor lemászott Bodó Sámuel a padlásról.

- Nem addig van az! - dörmögte. - Bodó Sámuelt se a gólya költötte. Majd megmutatom én nektek, szájhősök, hogy mi az igazi vitézség.

Az öreg korcsmáros bólongatott deres, nagy fejével Bodó uram dörmögésére, és segített neki támasztani a kemencét, amelynek melege bizony elkelt még a hűvös tavaszi estén.

Történt, történt... Az inszurgensek mind hazaértek. Egy se hiányzott közülük, csak Bodó uram. De hát ki törődött volna Bodó urammal most, amikor itt voltak a hősök, a frankverő vitézek. Tele volt dicsőséggel, mámorral az egész vármegye. A nagyfogadóban húzta a cigány szakadásig. Az asszonyszemek jobban ragyogtak, mint valaha. És a sarkantyúk pengéséhez fogható hasonlattal a krónikás ólomkalamárisa nem rendelkezik. Hogy egy szegény asszony sírdogált valahol egymagában, a bisztrai udvarházban: ugyan ki törődnék most azzal? Zengett a dal az inszurgensek tiszteletére.

- Hát mit üzen Bonaparte? - kérdezgették az otthonmaradottak.

- Tiszteltteti az egész magyar nemzetet. Azt mondta, hogy olyan vitéz gyerekeket, amilyeneket erre mifelénk talált, még nem látott soha életében.

- No, hát akkor vivát Bonaparte! - feleltek rá, és a cigány húrja szakadozott.

Ki törődött volna tehát Bodó Sámuellel! Bodó Sámuel? Olyan nevű ember is van a világon? Lehet, hogy ezelőtt volt, de hát régen volt az. Ma már nincs is meg.

Dehogyisnem volt meg.

Még el sem hangzott a dáridó utolsó nótája, még állt talán valahol egymagában a fehérasztal mellett a híres toasztozó Sári Emánuel, aki arról volt nevezetes, hogy ha elkezdett egyszer beszélni a fehérasztalnál, kibeszélte az egész éjszakát. Beszélt, beszélt, felköszöntötte a nagyapákat, dédapákat, meg még az ezután jövendő nemzedéket is. Hiába rángatták hátulról a dókáját, ő bizony le nem ült. Így aztán úgy segítettek magukon, hogy koccintgattak derűre-borúra, vivátoztak, énekeltek - hiába. Sári Emánuelt nem zavarta meg senki. Ő beszélt virradatig. Mikor már elszökdösött mellőle mindenki, még akkor is beszélt. Egyedül maradt az asztalnál, a hangja akkor is recsegett még:

- Szállok az Úrhoz!...

Tehát még álldogált magában valahol nemes Sári Emánuel, és emelte poharát a hazatért inszurgensekre, mikor a város északi oldaláról egy fekete lovas nyomakodott be. Poros volt szakálla, bajusza, mintha megőszült volna, a lova vén, a fegyvere rozsdás. Ki volt ez az elátkozott vitéz?

Senki más, mint Bodó Sámuel.

Szorította öreg kancáját, csörgött a fegyverzete, lekívánkozott a sarkantyúja a csizmájáról; de jött, jött a megyeház felé. Hej, hogy nevettek az asszonyszemek arrafelé, amerre elhaladt! Be nevettek! Mintha bizony még sohase látták volna Bodó Sámuelt.

Bodó uram pedig ment fel, egyenesen a vármegyeházára. Ott bekopogtatott a vicispánhoz. Hívták akkor a vicispánt Kállay Ferencnek.

- Itt volnék! - kezdte Bodó uram, megigazítva nyakában a mentekötőt. - Bonaparte Napóleon üdvözletét hozom a nemes vármegyének. Itt van ni! - Benyúlt a tarsolyába, és egy irtó nagy ágyúgolyót vett ki, letette a vicispán asztalára.

Kállay Ferenc megrökönyödve nézett Bodó uramra:

- Honnan hozta ezt, tekintetes úr?

- Nem a boltostól! - felelt foghegyről Bodó uram. - Onnan, ahol az ilyenféle golyóbis úgy hullott, mint a záporeső. Egyet elkaptam reptiben, és a tarsolyomba dugtam. Hadd legyen itthon valami játékszerük a vicispán uram gyerekeinek.

Tyű, ez már nem volt tréfadolog.

Az ágyúgolyó itt volt. Az ilyent nem lehet a kovácsnál csináltatni.

- A többiek nem hoztak ágyúgolyót - dörmögte a vicispán.

- A többiek? Miféle többiek? - meresztette a szemét Bodó uram. - Hát olyanok is voltak? Én senkivel se találkoztam a háborúban idevalókkal.

A vicispán felszisszent:

- Csak nem akarja kétségbe vonni Bodó uram a szabolcsiak vitézségét?

Bodó Sámuel lustán csóválta a fejét:

- Én nem hallottam róla. Grácia szegény fejemnek, de én nem emlékszem semmire.

Nagy híre futamodott a Bodó Sámuel ágyúgolyójának. Csodájára jártak a vármegyeházra.

- Honnan vehette? - tűnődtek a kishitűek.

- Ez ugyan kivágta a rezet! - mondogatták azok, akik szeretik elhinni a csodálatos dolgokat.

De legjobban mérgelődtek a volt inszurgensek:

- Ott se volt Bodó Sámuel Győr alatt! - kiabáltak. - A színét se láttuk.

No de már ezt senki se hitte el. Honnan hozta volna hát az ágyúgolyót? Az ilyesmit nem lehet csak úgy az úton találni. Nem bitang marha az.

Nőtt, nőtt az ágyúgolyó híre. Aki még nem látta, az többet tudott róla, mint aki látta.

- A korzikai neve van vésve az oldalára. Itt járt Bonaparte! Mint hajdanában Mátyás király írta fel a fadarabra. Mégiscsak vitéz gyerek ez a Bodó. A többiek még egy rozsdás sarkantyút se tudtak hazahozni. Ő mindjárt egy ágyúgolyót hoz.

Szállt, szállt a hír Bonaparte ágyúgolyójáról. Bodó uramnak is felment egyszerre az ázsiója. Ha kérdezték az ágyúgolyó felől, kicsinylőleg intett:

- Hagyjátok el. Ha tudtam volna, hogy ennyire megörültök neki, hoztam volna egy egész szekérderékkal.

Az asszonyszemek pedig ragyogni kezdtek Bodó uramra. Akármerre nézett, mindenütt ragyogó szempárokat látott... Szerencséje, hogy olyan lusta ember volt: különben még nagyon elbízta volna magát. Így azonban szépen megöregedett a dicsőség közepette.

Az ágyúgolyó pedig ma is ott van tán a megyei múzeumban, oldalán papirosszeleten a felírás: Bonaparte ágyúgolyója a nemesi fölkelésből. Ajándékozta: ns. Bodó Sámuel.

(1906)

A gárdista bundája

Bessenyei, akinek a daliás, kardos szobra néhány esztendő óta a nyíregyházi sétatéren áll, a maga korában nem volt olyan nagyon híres legény, mint manapság. No de hát divatba jött a szobrászat, és minden város, falu kiásta a maga nevezetes férfiait a feledésből. A nyíregyháziak is gondolkoztak, hogy hát kinek állítsanak szobrot, mert szobor nélkül nem ér semmit a sétatér. Tanakodtak, gondolkoztak. Mindenütt született valaki, még tán Oroson is - csak éppen Nyíregyházán ne született volna senki? Sok esztendő múlott el a keresgélésben. A polgármesternek megfehéredett a feje: az egykori vidám tanácsosok csupán a Szopkó-féle patikába jártak mulatni, oda is csak délelőtt; Csapkay Gyula is csak régi nótákat tudott már; talán csak Leffler Sámuelnek kunkorodott még mindig legényesen a bajsza - és szobor nem volt, mert az anyakönyvekben nem találtatott följegyzés semmiféle nevezetes emberről. Az ördögbe is: a városnak peche van. Hiszen akár Deák Ferenc is megszülethetett volna itt. Az öreg Riszdorfer János, a főnótárius szelíd bölcsességgel csóválta a fejét a hasztalan kutatásokban: - Ugyan ne bolondozzatok avval a szoborral. Várjatok még száz esztendeig, hátha addig születik itt valami nevezetes ember, akinek érdemes a szobrát felállítani.

De a nyíregyháziaknak nem volt kedvük várni. Hisz száz esztendő múlva a polgármester is más lesz, meg talán a sétatér se lesz meg. Ki tudhatná előre, mi lesz száz év múlva? Az is meglehet, hogy pénze se lesz a városnak éppen akkor szoborra. - A legtüzesebb szoborpártiak már azon voltak, hogy állítsák fel ott a sétatéren a szobor talapzatát azokból a szép fehér terméskövekből, amelyek már régen ott hevertek a városháza udvarán a sárga homokban - a szobor majd csak megszületik a talapzathoz, amikor valakinek égi világosság gyulladt a koponyájában. Ki volt az a valaki?

Hogy lehetne ezt tudni most, annyi esztendő után, amikor már a legközelebbi hetivásárkor se lehetett volna biztosan megállapítani, hogy a János-bokor tanyabélieknek vagy a laposi pusztaiaknak jutott eszébe a mentő gondolat. Rossz nyelvek szerint nem is nyíregyházi ember volt az, aki így szólott volna álmában a polgármesterhez:

- Nézd, fiam, Krasznay, ti mindig meg vagytok akadva ezzel a bolondos várostokkal. Húsz esztendeig azon zaklattátok az Akadémiát meg mindenféle egyéb tudományos egyesületeket, hogy hát hogyan is kell helyesen mondani: nyíregyházai vagy nyíregyházi? Egymás között ezen disputáltatok, ha idegen vetődött a városba, elébe tálaltátok a kérdést, mint valami nevezetességet. Kérkedtetek a kérdéssel, mint valami tudományos cifrasággal. Debrecennek lehetett Csokonaija, de sohase volt ilyen nyelvészeti kérdése. A tudósok hajba kaptak, az Akadémia nyilatkozott, és amikor legnagyobb volt a kavarodás, akkor megszólalt Andráscsik János a Pazonyi utcából, aki bár csak lakatosmester volt, de a mesterségét abbahagyta, mert több esze volt, mint amennyi egy lakatosnak dukál, így szólott:

- Megálljunk, emberek. Minden szó úgy helyes, ahogy kimondják, ahogy megértik. Sekszpír is csak Sekszpír, nem pedig Shakespeare. Hát a nyíregyháziak hogy mondják, hogy ejtik ki a városuk nevét? Úgy, hogy: nyírigyházi. Így helyes, mert Szöged sincs a mappán, de szögediek mégis vannak...

Amikor a lakatos ezt kimondotta, egyszerre vége lett az egész nyelvészeti vitának. Az emberek észre sem vették, hogy a kis *a* betű elsikkadt Andráscsik kezén. A nyelvészek még verekedtek egy darabig, de a nyíregyháziaknak már mindegy volt, mit határoztak. A lakatos már döntött.

- Most meg evvel a szoborral vagytok így. Tanakodtok, töritek azokat a kemény koponyákat, de nincs már Andráscsik, aki kettévágja a vitát. Hát jobb is lesz, ha most már a megyei anyakönyveket kezditek vizsgálni. Hátha akad ott valaki szobornak való...

A história szerint eddig tartott volna Krasznay uram álma, mert a következő percekben már talpra ugrott.

- Szuronyt szegezz! - kiáltotta az egykori vörössapkás honvéd. - Itt van Bessenyei, a testőr. Az Szabolcs megyében született.

- Helyes, legyen Bessenyei! - mondták másnap.

- Éljen Bessenyei! - kiáltották már estefelé az utcákon a jobb kedvű polgárok.

Örvendezett mindenki, hogy végre valahára találtak valakit, akit szobornak lehet megtenni. A neve elég jó hangzású volt, meg testőrkatona is volt... De hát voltaképpen ki is volt az a Bessenyei? Ezt talán hirtelenében senki se tudta volna megmondani. A gyűjtés megindult, de hamarosan befagyott, ellankadt a kedv. A magisztrátusban szóba került a dolog:

- A polgárok nem tudják, hogy ki volt Bessenyei. Talán a műveit ki kellene kölcsönözni az úri kaszinó könyvtárából...

Igen ám, de nem voltak meg Bessenyei művei a könyvtárban.

- Talán valami festmény vagy fotográfia csak maradott Bessenyei uramról? Közszemlére kellene állítani, hadd ösmerje meg a lakosság - indítványozta a polgármester.

Gaál Ede, a levéltáros, megcsóválta a fejét.

- Nem maradott arról semmi.

- Semmi!

A levéltáros elgondolkozott:

- Hajói emlékszem, a bundáját láttam valamikor valahol... Szép, fehér rókabőr bunda volt, arany sújtásokkal.

Krasznay uram az asztalra csapott:

- Elő azt a bundát. Azt fogjuk közszemlére tenni.

...S így is történt. A városháza egyik szobájában az asztalra terítették a gárdista fehér bundáját, és a polgárok megelégedetten simogatták meg a finom prémet.

- Mégse lehetett valami utolsó ember, akinek ilyen bundája volt.

És összegyűlt a szoborra való összeg.

(1906)

A bujdosó földesuraságról

Lakott valamikor a mi vármegyénkben egy furfangos, tréfakedvelő úriember, bizonyos Sárvári; illetőleg „kapitány Sárvári”, mert így nevezte őt az egész világ. Nyilván valamikor a hadseregben szolgált Sárvári uram, de hogy a kapitányi rangig emelkedett volna, arra nézve semmi bizonyíték nincsen egyéb, mint csupán az, hogy a szólásmondásban kapitány volt. Kis termetű, kiberetvált állú, nagy bajuszú és igen tüskés hajú úriember volt ez a Sárvári. Mozgékony két egérszemében mindig valami kéjes mosolygás fénye látszott. Mintha önmagán vagy a világ felett nevetett volna örökösen odabévül. Szerette a hosszú szárú, sarkantyús csizmákat és a tollas kalapokat. Valamint kedvelője volt a sárga nadrágnak és a kopókutyának. Arra senki sem emlékszik, hogy valamikor foglalkozása lett volna. Nem csinált ő soha életében semmit. Egyszerre ide pottyant közénk, és másnap már komája, cimborája volt az egész vármegyének. Kissé tótos dialektussal beszélt, és eleinte emlegette felső-magyarországi birtokait, erdőségeit. Az idők folyamán aztán lemondott erről, és ha néha szóba került a tótországi birtok, Sárvári ravaszul pislogott a szemével.

- Hja, az uradalom! Azt bizony elfújta a szél. Kutya nagy szelek járnak arra mifelénk, egész falvakat elfújnak. Így járt az én uradalmam is.

Zathureczky, aki nagy barátságban volt Sárvárival, jóakaratúlag bólintott a fejével.

- Jó, jó, de azért nem nyelte el a föld az uradalmat. A szél is megfordul néha, és akkor visszafújja az egész birtokot a régi helyére.

Sárvári elkomorodott:

- Ezt az egyet nem szeretném. Vége volna a nyugalmamnak örökre. Kutya sok baj van az ilyen tótországi birtokkal. Meg aztán miből fizetném az adót a birtok után? Még egy Rothschildnak is drága passzió volna Felső-Magyarországon gazdálkodni.

Az idők folyamán egy kis bérlethez jutott, és ott gazdálkodott a maga módja szerint. Olyan sovány ökrök messzi vidéken nem találkoztak, mint a Sárvári ökrei. De azt meg kellett adni, hogy a kopókutyáit meghizlalta szépen. A kutyák etetésére maga ügyelt föl, s cselédei között katonás rendet tartott. Az öreg béresét őrmesternek nevezte, máskor egy részeg kocsist kurtavasra veretett. Kincstári lovakon nyargalászott, és a huszár őrnagynak a vámon mindig mélyen köszönt, bár soha életében egyetlen szót sem váltott vele. Ezenkívül ott volt minden lakodalomban, toron, keresztelőn. Szerényen, csendesen, hallgatva üldögélt, amíg a hangulat föl nem melegedett. Amikor az áldomások egymást kergetik, és mindenkinek támadnak mondanivalói, kapitány Sárvári izgatottan ült a helyén. Nyugtalankodva nézett jobbra-balra, amíg valamelyik jókedvű cimbora el nem kiáltotta a megváltó varázsszót:

- Halljuk kapitány Sárvárit!

Sárvári nyomban fölemelkedett, és elkezdette a szokásos formulával:

- Bár nem vagyok a szónak embere...

Ennek a szerény kezdetnek rendesen az lett a vége, hogy kapitány Sárvári hajnalig tartotta szóval a kompániát. Bolondnál bolondabb ötletek kergették egymást beszédében, mintha egy láthatatlan zsilipet nyitottak volna föl, amely mögött ömlött a vidám szónak áradata. Beszélt-beszélt a jó Sárvári addig, amíg meg nem virradt. De amikor már megvirradt, akkor sem hagyta ám annyiban. A kompánia kidőlt mellőle, de ő nem tágított. Néha már egyes-egyedül maradt az asztalnál: beszélt a puszta falaknak.

Hát ha ez a nyavalyája nem lett volna Sárvári uramnak, sohasem is lett volna neki baja. Hizlalhatta volna békességben a kutyáit. Már tán arra is gondolhatott volna, hogy egyszer mégiscsak megházasodik, mint már annyi sokan.

De a sors közbelépett; közbelépett pedig legjobb barátja, Zathureczky Samu személyében.

A véletlen úgy rendezte, hogy Zathureczkynak dolga akadt odafönn a felső vármegyékben: vadászni ment-e, vagy vőfélynek? Nem tartozik szorosan a történethez. Elég az hozzá, ott volt, és ott nagy titoknak jött a nyomára. A titkot tartogatta egy darabig a begyében; néha minden különösebb ok nélkül fölkacagott a megyei kaszinóban, máskor meg hirtelen a szájára nyomta a tenyerét, így fojtván vissza a kikívánkozó szót.

De a titok nem hagyta békén. Aludni se tudott már miatta; talán belebetegedett volna, ha el nem mondhatja. Eleinte csak a legbizalmasabb embereit avatta a dologba. A faktum az volt, hogy Sárvári kapitány nem mondott valókat, amikor tótországi birtokairól beszélt. Ott van a birtok, megvan javában valahol Eperjes alatt. Se nem nagyobb, se nem kisebb, mint akármelyik sárosi birtok. Teher sincs talán több rajta. Csak egy furcsasága van ennek a birtoknak. Mégpedig az, hogy a gazdája hibázik belőle. Esztendők előtt eltűnt, nyoma veszett. Azóta ott áll a birtok, és nem tudnak vele mit csinálni. A hitelezők keresik mindenfelé a megszökött gazdát, azt keresi a finánc, keresi az ott maradt öreg ispán, Zalenka Mihály. És egyik esztendő a másik után múlik, a gazda nem kerül elő, mert azon a napon, amikor előkerülne, egyben megszűnne e birtok tulajdonosa lenni. Százfelé rángatnák a hitelezők, százfelé vinnék ökrét, lovát, marháját. Tán még a kabátját sem hagynák meg. Azért kellett Sárvári uramnak elbujdosni a saját birtokáról.

Minden titokkal úgy vagyunk, hogy az csak addig titok, amíg senki sem tudja. Mihelyt két ember tudja, mintha már az egész világnak tudomása volna róla. Az emberek tán álmaikban beszélik el, vagy elszólják magukat hallgatásukban: elég az hozzá, hogy hamarosan megtudta az egész vármegye Sárvári kapitány birtokainak a történetét. A gyanakodóbbak kezdtek rá görbe szemmel nézegetni, tréfáinak nem nevettek, Simoda bácsi, a nyugalmazott megyei titkár egyszer így szólott a kaszinóban Sárvári háta mögött:

- Rejtélyes egzisztencia, annyi bizonyos. Ügyész koromban már régen elővettem volna. Ki tudja? Tán hamis bankót is csinált valamikor.

Az emberek kezdtek elhúzódni Sárváritól. Torokra, lakodalmakra nemigen hívogatták. Csak Zathureczky tartott ki mellette hűségesen. Ő tudta, miért.

Éppen a neve napját tartotta Zathureczky. Nagy társaságot látott házánál, ott ült valahol Sárvári kapitány is, és szokása szerint nagyot hallgatott mindaddig, amíg az áldomások árja meg nem indult. Akkor izegni-mozogni kezdett a helyén, csakhamar rászólt valaki a jókedvű cimborák közül:

- No, halljuk már Sárvárit!

Fölhúzták a láthatatlan zsilipet, folyt a szó a kapitányból, ahogy torkán kifért. De az urak nemigen nevettek, mint máskor. Egyik-másik sűrűn nézegetett az ajtó felé. Ott volt állandóan a Zathureczky tekintete is.

Éjfél tájban - még javában beszélt Sárvári uram - csendesen megnyílott az ajtó, és egy nagy csizmás, halinás ember csoszogott be a szobába, a sapkáját a kezében tartotta, és az öröm sugara villant föl szemében, amikor Sárvárit megpillantotta. Csendesen odalopózkodott a háta mögé. (A kapitány se látott, se hallott az áldomás hevében.) Csendesen megkopogtatta a vállát, és így szólt a halinás ember:

- Szerencsés jó estét, pán kapitány. Eljöttem megkérdezni, mit vessünk az idén?

Sárvári megfordult. Úgy megijedt, mintha az ördögöt látta volna.

A halinás szelídkésen mosolygott:

- Csak én vagyok, pán kapitány. Az ispán, Zalenka Mihály.

- Látlak, kutyafülű - tört ki a szó Sárváriból.

Aztán elkezdett káromkodni magyarul, tótul. Lecsapta az asztalkendőt, fölborította a székét, és úgy elfutott a szobából, mint a nyúl. Zalenka Mihály se volt rest. Utána a gazdájának.

- Mit vessünk az idén, pán kapitány? - kiáltotta kétségbeesetten.

De akkor a kapitány már messze járt. Eltűnt vidékünkről, senki sem tudja, hová, merre lett: elfutott az ispánja, a saját birtoka elől.

(1906)

Az utolsó futóbetyár

Csaknem a Nyírség kellős közepén, ahol még a homokot nem köti meg az akác, szabadon és kedve szerint vándorol az mérföldeket, ha megunta a nyugvást, van egy rongyos falu, úgy hívják Törökfái. Se török, se fa nincs itt, ámbátor lehetett mind a kettő, mikor a helységet elkeresztelték. Ez a község mondhatja szülöttjének az utolsó betyárt, aki vidékünkön továbbfejlesztette azt a romantikus iskolát, amelynek kiváló mesterei mint félistenek élnek a képzeletben.

Eredetileg Hóka Pálnak hívták, és éppen olyan egyszeri zsellérember volt, mint amilyen millió akad. Külsejére nézvést tömzsi, kurta lábú és nagy fejű férfiú volt, azzal a zsíros hajzattal, amely jellemzője a földhöztapadt parasztnak. A bajuszát is csak később kezdte pödörgetni; addig kajlán lógott a szájába.

Ezzel a Hóka Pállal az történt, hogy ellicitálták adóban a házacskáját. Nem nagy eset, mással is megesett, de Hóka nagyon a szívére vette a dolgot. Legelőször is felgyújtotta ellicitált házát, aztán fogta magát, és elbujdosott falujából. Ment, mendegélt - egy görcsös bot volt csupán nála -, messzire már a Tisza nádjai kezdtek szürke sövényt rakni a látóhatárra, amikor egy batyus zsidó jött szembe az országúton Hóka Pállal. Hóka fölemelte azt a görcsös botját:

- Megállj, zsidó! Add ide a pénzed, vagy meghalsz.

A batyus embert ijedtében kilelte a hideg.

- Nincs nekem pénzem - nyöszörögte.

Hóka Pál megsuhogtatta feje fölött a botot, hogy majd kissé ráijeszt a zsidóra, de a bot mégis-csak lecsapott a batyus fejére. Az nem szólt többet semmit, hanyatt vágódott, elnyújtózkodott - vége volt. Hóka Pál csak nézte egy darabig, tán még tetszett is neki a karjának az ereje, de aztán egyszerre megborzadt. A háta mögött egy szekér zörgése hallatszott. Futva indult a nádas felé, ahol menedéket vélt találni a világ és lelkiösmérete elől.

Így lett Hóka Pálból betyár.

Egyedül bolyongott a nádasokban, vízparton, sötétlő tölgyerdőben és a néma pusztákon. Fegyverei voltak és cifraszűre. Olykor ráizent egyik-másik földesgazdára a pusztai pásztorgyerekkel pénzért, dohányért, lőporért. De sohasem mint Hóka Pál kérelmezte ezeket a dolgokat, hanem mint a „Nyírség királya". Egyik-másik helyen még meg is mosolyogták érte Hóka Pált, és a konzervatívabb urak a megyei gyűlésen szóba hozták, hogy kár azt a szegény Hókat olyan nagy apparátussal üldözni. Jóravaló ember, nem vét a légynek se, amit elkövetett is, csak azért követte el, hogy betyár lehessen. Csak úgy magától nem lehetett volna igazi betyár. Meg aztán az nem utolsó dolog, hogy Hóka Pál hozzájárul a régi magyar világ emlékezetben való tartásához. Hisz úgyis kipusztulóban van már az egész régi Magyarország...

Zathureczky, aki szerette minden szögnek a fejét eltalálni, közbedörmögött:

- Ha nem volna Hóka Pál, pénzen kellene szegénylegényt szerződtetni a téns vármegyének. Hisz el sem képzelhető betyár nélkül a vármegye.

Öreg alispánunk, Beszterczey Ferenc uram csóválta a fejét erre a beszédre:

- Csak attól tartok - mondta -, hogy végre is fel kell majd akasztatni. Az lesz a legkellemetlenebb része a dolognak.

- Dehogyis kell felakasztatni - tüzelt Sárvári, a Zathureczky barátja. - Az a zsidó, akit agyonütött, öreg ember volt, úgyis hamarosan meghalt volna, azonkívül meg semmi rosszat nem tesz.

- Nono - bólintott öreg alispánunk -, hisz nem mondom én sem, hogy olyan vérszomjas haramia a „Nyírség királya”, mint teszem azt, Patkó volt. Jámbor fajta, de mégiscsak betyár.

Elég az hozzá, a „Nyírség királyá”-nak akadtak pártfogói még a vármegyeházán is, ahol pedig hajdanában a kulcsáron kívül senki se pártfogolta valami nagyon a haramiákat. Egyik-másik falusi uraságnak volt alkalma személyesen is látni a „Nyírség királyá”-t.

- Olyan szűre van - mesélték -, mint Rózsa Sándornak volt. Fokos a kezében, árvalányhaj a kalapja mellett, mintha csak színpadról lépett volna a való életbe.

De hát ebben az időben állították fel a csendőrséget. A kakastollas legények alighogy hírét hallották a „Nyírség királyá”-nak, nyomban megfogdosták. Három pisztoly volt a derekán - csakhogy mind a három töltetlen volt. De hát vajon miért is töltötte volna meg?

A batyus miatt azonban elővette a törvény, és tizenöt esztendőt mért reá.

Zathureczky elégedetlenül dörmögött:

- Ha legalább Pókhas Svarczot, az uzsorást ütötte volna agyon Hóka Pali: egy szavam se volna. De így nagy igazságtalanság történik szegénnyel.

(Hja, ilyen a világ. Minden ember másféle szempontból fogja fel a körülötte történő dolgokat. Zathureczkynak értékesebb volt Svarcz, az uzsorás, mint a szegény batyus.)

*

De hát a tizenöt esztendő is elmúlt. Illetőleg nem is kellett, hogy egészen elmúljon, hamarább hazabocsátották a „Nyírség királyá”-t. A börtönből kijövet visszakapta cifraszűrét, árvalányhajas kalapját, sarkantyús csizmáját. Mire a törökfái határra ért, már volt fokosa is. És amint ott ballagott nagy csöndesen a rozsvetés között, sebes vágtatva, nagy pergéssel, amely a homoki kocsik jellemző tulajdonsága (mintha a dob peregne), jön vele szemben egy sárga kis kocsi. A bakon egy deresedő, kivikszolt bajuszú úr tartja az almásszürkék gyeplőjét.

- Hé, megállj - kiált fel. - Te vagy a híres Hóka Pál?

A „Nyírség királya” alázatosan billenti kalapját.

- Igenis, könyörgöm. Kiszabadultam.

- Az ördögbe! - folytatta Zathureczky, mert hiszen éppen ő jött a kocsival. - Mintha tegnap láttam volna kendet. Semmit sem változott. Még csak meg sem szürkült.

- Csendes, nyugodalmas élet van ott, könyörgöm.

- Nono - dünnyögött Zathureczky. - Nem hiszem, hogy visszakívánkozik kend.

Egy darabig tetőtől talpig nézegette Hóka Pált, aztán felszólította, üljön föl mögé a kocsiba. Mielőtt elindult volna, hátrafordult:

- Volna kedve kendnek folytatni a betyáréletet?

Hóka Pál ijedten csóválta a fejét:

- Nem, nekem, tekintetes úr. Elég volt belőle.

- Nem úgy értem - magyarázta Zathureczky -, hogy újra le kellene ütni a zsidót, sőt egyáltalában senkit se volna szabad bántani.

Hóka Pálnak megvillant a szeme:

- Nem kellene senkit megölni?

- Nem hát. Ha kedve van, csapjon fel. Szerződtetem kendet betyárnak, az utolsó betyárnak.

A kis kocsi peregve vitte Zathureczkyt, amint nagyokat nevetett magában bolondos tréfájának.

*

A hír terjedt, mint a futótűz; Zathureczky tanyáján, a tiszai kiöntések között bujdokol újra a híres betyár, Hóka Pál. A múlt bizonyos legendás patinával vonta be a vén gyilkos alakját; többet tudott mindenki róla, mint ami igaz volt. Csakhamar akadtak olyanok is, akik látták szemtől szembe. A megyei kaszinóban egyébről sem folyt a diskurzus, mint az újra megjelent haramiáról. A királyi ügyész bajuszát harapdálva mondta:

- Nyomban befogatom, ha moccanni mer.

De hát Hóka Pálnak nem volt eszébe moccanni.

Zathureczky egyszer néhány bizalmasát kivitte a tanyájára.

- Ma látni fogjátok a „Nyírség királyá”-t - súgta meg bizalmasan. - Három juhot fog elhajtani a tanyáról.

- Hármat? - kérdezték. - A manóban, honnan tudod előre?

Zathureczky nevetett:

- Annyi a járandósága mostanság. Csakhogy sötét éjjel kell neki elhajtani, hogy se pásztor, se kutya észre ne vegye. Ápolni kell a régi erkölcsöket.

Minden úgy történt, ahogy Zathureczky előre megmondta. A tanyaudvaron voltak a juhok, a pásztorok ébren vigyáztak, odabenn a tanyában pedig vígan voltak az urak. Zathureczky ki-kinézett az éjszakába:

- Nos, nem járt még itt a „Nyírség királya”? - kérdezte a pásztorokat.

- Eddig még semmit sem vettünk észre - felelték.

- Csak vigyázzatok! Mert ha rajtaéritek, nem szabad neki elvinni a juhokat.

Vigyáztak-e a pásztorok, nem-e - elég az hozzá, hogy reggelfelé az öreg pásztor jelentette Zathureczkynek:

- Hiba van a juhok között!

- Hát mégse tudtátok megcsípni a beste lelkét?

- Tizenkét juh hibázik - folytatta a vén pásztor.

Zathureczky talpra ugrott:

- Tyű, az angyalát. Csak háromhoz volt jogosítványa Hóka Pálnak.

- Mégis tizenkettő hibázik.

Zathureczky elnevette magát:

- Nem baj, no. Az utolsó betyár nem érti a tréfát, annyi az egész.

(1906)

Marosi örökösei

Marosi Márton, nyugalmazott cs. és kir. őrnagy, egyszer meghalt; ugyanaz a Marosi őrnagy, aki egy kartácsszilánkot hordott a lábában, amely kartácsszilánk Buji és környékén hosszú ideig jósolta az időváltozást; de ugyancsak az őrnagy volt az, aki három generációbeli Gaál kisasszonynak volt a hűséges udvarlója, és bizonyosan bele is házasodik ebbe a nevezetes famíliába, ha a Gaál kisasszonyok hamarább férjhez nem mennek; az őrnagy meghalt, mint egy patkószeg, amelyet elhullajtanak az úton, és a lovak a szekérrel továbbhaladnak.

Az a kis sárga ház, ott, a buji lapos felé, amely az őrnagy tanyája volt, egyszerre nagyon szomorú lett. A vadszőlős verandáról nem hallatszott Marosi őrnagy hangja, se piros arca nem látszott. A Marosi címert: a koronás sólymot a nyílvesszővel, bátran megfordíthatták volna, ha ugyan lett volna, aki megfordítja...

Az őrnagy mire meghalt, körülbelül mindenkivel összeveszett Buji és környékén: nemigen akadt olyan úriember, akinek meg ne ígérte volna, hogy lelövi, mint egy ebet. A halottas ágyon is egy korbácsot szorongatott a kezében, mintha a halált akarta volna elkergetni.

- Ördögi ember volt - mondták felőle. Csak egynémelyik Gaál kisasszonynak volt más véleménye.

- Az utolsó lovag ő volt - mondotta Gaál Sarolta, aki miután nem ment férjhez, a regényekből válogatott magának szerelmeket.

Az őrnagy azonkívül élete utolsó éveiben pört indított az egész buji közbirtokosság ellen. A pör anyagát két nagy hársfa képezte, amely alatt egykor Rákóczi Ferenc üldögélt, és a patak partján volt. Ez a két vén hárs elkeserítette az őrnagy életét, mert jog szerint magáénak tartotta. Végre az egyik fát kidöntötte a vihar. Annál ádázabban folyt tovább a pör a megmaradt fa miatt, végre is az őrnagy meghalt.

A temetés után megtalálták a végrendeletét. Annál nevezetesebb végrendelet nemigen akadt abban az időben. Marosi Márton földi javairól intézkedve, minden ingó és ingatlan vagyonát, volt az vagy ötvenezer forint, a három Gaál kisasszonyra hagyományozta: a szőke Gaál Máriára, Gaál Annára és Gaál Saroltára. A föltétel az volt, hogy a lányoknak sohasem szabad férjhez menni, hanem igenis folytatni a pört körömszakadásig a hársfa miatt, amely alatt állítólag Rákóczi üldögélt.

Bolond végrendelet volt. Hagyhatta volna mindjárt a vagyonát a fiskálisokra; mit akart a szegény Gaál kisasszonyoktól Marosi őrnagy? Igaz, igaz, ötvenezer forint szép summa, talán még többet ér, mint valami rossz férj, de hát a pör mire való kölöncnek ehhez az örökséghez?

Az is igaz, hogy Marosi a három legszebb Gaál leányt választotta ki. Sarolta ugyan már nem volt valami fiatal leány, de hát nem kell ahhoz fiatalnak lenni, hogy szép legyen valaki. Hatalmas, gránátos termetű leányzó volt, sokan még emlékeztek rá, hogy az őrnagy egykor Saroltának ígérte a macskabőr bundáját, ha megcsókolja. De Saroltának nem kellett az őrnagy macskabőr bundája; ugyan mit is csinált volna vele?

- No megállj - dörmögte kedélyesen Marosi -, majd gondoskodom én arról, hogy mást se csókolhass meg.

És bevette a végrendeletébe.

Gaál Marcsával másképpen volt a dolog. Az öregúr mindenáron feleségül akarta venni, de hát Marcsának több esze volt, nem ment hozzá. Éppen jegyben járt Szamosival abban az időben, amikor az őrnagy végrendelete nyilvánosságra került.

A sánta Gaál, kapzsi, fukar ember volt, majdnem a bőréből bújt ki dühében:

- Az ördög vigye el! Hát ér neked annyit Szamosi kipödört bajusza, mint a Marosi örökség?

Mária komolyan bólintott:

- Épp annyit. Sőt még talán többet is.

Maradtak tehát ketten az örökséghez. Gaál Anna még csak süldő leányka volt. Özvegy anyjával a nagybátyjánál, Komorczy Pálnál éldegéltek, a macska tudná, miért esett éppen őreá Marosi választása. Tán az anyja miatt, aki hajdanában nagyon szép asszony volt? Vagy talán azért, mert Anna olyan volt még, mint egy nagyon szép ígéret. Csak sejteni lehetett, hogy valamikor éppen olyan világszép asszony lesz belőle, mint az ősanyjából, akinek a nótájáért vármegyéket muzsikáltattak el. Gaál Sarolta nyomban beköltözött az őrnagy üresen maradt házába. Az ostorokat, pisztolyokat, kardokat meghagyta a magok helyén, még a farkasfogó komondorokat is tovább táplálta, délutánonkint pedig rendbe szedte az őrnagy pipagyűjteményét, sapkáit, sarkantyúit. Néha még azt a kopott katonasapkát is a fejébe nyomta, amelyben Marosi üldögélt. Utánozta recsegő hangját, szokott káromkodásait, és mint hűséges örököshöz illik, nyomban haragba esett az egész famíliával, akik mind érdekelve voltak a hársfapörben.

(A hársfához tartozott egy jókora darab rét, de kinek jutott volna eszébe a rétért pörlekedni? A fáért, csupán a történelmi fáért folyt a háború.)

A kis Gaál Anna néha meglátogatta Saroltát (a nagynénje volt) a sárga udvarházban. Sarolta nagy uzsonnát csapott, és hűségesen beszámolt a gazdaságról. A bérlők pontosan fizettek, a tyúkok rendesen tojtak, és a malacok közül egy se veszett el. Befogatott az őrnagy kis kocsijába, és úgy küldte haza a szomszédba Annát, mint az egy örökösnőhöz illik. A hatalmas leány azonkívül a fiskálisokat se hagyta békén aludni a Marosi contra buji közbirtokosság pöriratain. Járta a bíróságokat, tárgyalt, alkudozott, és egy szép napon megnyerte a pört. Övé lett a híres hársfa és járandóságai. Hiába, egy szép leánynak minden könnyebb, mint egy vén, mogorva férfiúnak. Az őrnagy a másvilágon nyugodtan szundikálhatott. Jó kezekbe hagyta a vagyonát.

A Marosi-féle örökségnek és örökösöknek ekkor már nagy híre kerekedett. A feltételek, amelyekhez az örökség volt kötve, nem volt titok senki előtt sem. Az őrnagy így akart bosszút állani valamennyi Gaál kisasszonyon, aki életében kikosarazta. A három legszebbet nem engedte férjhez menni. Mária, aki lemondott az örökségről a Szamosi bajusza kedvéért, nem nagyon volt boldog. Szamosi, de talán más férfiú se nagyon tudta volna felejtetni Máriával, hogy érette lemondott a Marosi vagyonról, amely folyton nőtt, növekedett Sarolta kezén. De hát a házasságot nem lehetett visszacsinálni. Mármost a két örökösnőn múlt csupán a dolog. Ahogy szépült, virult a kis Anna, úgy nőtt a híressége is. Egy szép leány, akinek nem szabad férjhez menni. Izgató volt ez a buji és környékbeli gavallérokra. Hátha mégis szerelmes lenne egyszer Annácska, mit csinálna akkor a szívével? A szívnek nem lehet parancsolni. Az emberek találgattak, kontempláltak, fantáziáltak. Hogyha egyszer Gaál Anna szerelmes lenne? Vajon mi történne akkor? Az öreg Komorczy Pál, az Anna nagybátyja, őrizte a leányt, mint a tüzet. Mindig a sarkában volt, percre nem tévesztette szem elől. Az öregúrnak, aki szürke kazinczyt hordott állandóan, nem volt nyugta, pihenése. Amerre a leány ment, mindenütt nyomába. Még aludni is csak fél szemmel aludt.

- Kár volna azért a szép vagyonért, Anna. Nincsen olyan férfi a világon, aki aranyban annyit nyomna - mondogatta Komorczy Pál. - Én mondom neked, leány, hogy mind huncut a férfi.

A gavallérok pedig röpködtek, sompolyogtak a nebáncsvirág körül. Mintha csak összebeszéltek volna valamennyien, hogy erre a kisleányra vetik ki a hálójukat. A híres nőhódító, Geszterédi Mátyás, akinek a legsárgább macskanadrágja, leghetykébb vadászkalapja volt a vármegyében, még verset is faragott Annuskához. A verset elfogta Komorczy Pál, a gavallérra pedig puskát fogott.

- Agyonlőlek! - hörögte felindulva. - A Marosi-féle millióktól akarod megfosztani a húgomat?

Akkor már milliók lettek a Marosi vagyonból, azazhogy talán, valójában nem lettek milliók, csak a szólásmondásban. A különös örökség híre úgy nőtt. A harmadik vármegyében már azt is tudni vélték, hogy Gaál Anna fekete álarcot visel, nehogy a szépsége miatt belebolonduljanak a férfiak.

Az idő múlott, az örökség növekedett. Komorczy Pálnak térdig kopott volna a lába, ha időközben meg nem hal. Gaál Anna pedig még mindig nem lett szerelmes. Pedig lehetett volna, könnyen lehetett volna. Sarolta úgy tartotta, mint egy grófkisasszonyt. Odavette magához a sárga házba; kis hintót hozatott neki, kocsist, inast tartott. Úgy élt a két leány, mint a mesebeli királylányok. Csakhogy az ő királyságuk csupán addig tart, amíg a szívük meg nem mozdul. Ha egyszer a szív megmozdul, összedől körülöttük egyszerre az egész tündérvilág.

A sorsnak vannak tréfái... Sarolta szíve mozdult meg előbb.

Nemigen hitte volna ezt senki a számító, okos leányzóról, aki gazdag örökösnő korában úgy megtanulta a matematikát, hogy mindenkin kifogott a környéken. Láthatólag nem jutott neki eszébe a szerelem, jókedvűen vonogatta a vállát, ha a famíliában emlegetni kezdték hervadó szépségét.

- A királynak is vannak alapítványi hölgyei, akiknek nem szabad férjhez menni - mondogatta. - Azok pedig grófnők, bárónők. Mért ne lehetne a Gaáloknak is ilyen alapítványuk? Úgyis túlságosan szerették eddig a Gaálnék, Gaál kisasszonyok a férfiakat. Nem árt egy kis diétát tartani.

Ilyen jókedvűen fogta fel Sarolta a dolgokat látszólag. De hát a látszat sokszor csal. Odabenn a jól begombolt mosóblúz alatt akkor már régen mozgolódott a szíve. Úgy mozgott, hogy Sarolta aludni se tudott tőle. Az egész világ a szerelemről beszélt neki, minden gondolata a szerelem volt. Így van az mindig a gyarló embernél, azt kívánja legjobban, amit nem szabad. Az a bolondos szerelem, csak az ne volna. Amikor már meguntuk, csak akkor látjuk, hogy nem érte meg az álmatlan éjjeleket. És így nem is nagyon csodálatos, hogy Sarolta szerelmét nem valamely regényhős nyerte el, hanem Suhajda Mihály, aki hosszú időn keresztül meresztgette a szemét a szomszédból a Marosi portára. Addig nézegetett Suhajda Mihály - kisbirtokos nemes férfiú egyebekben -, amíg Gaál Saroltának végképpen elvette az álmát.

- Bánom is én a Marosi vagyont! - kiáltotta fel egyszer Sarolta. - Nekem elég volt belőle. Többet ér a Suhajda Mihály pillantása mindennél.

Így lett regényhős az egyszerű, szakállas és pipás Suhajdából, aki az őrnagy gazdag örökösnőjét meghódította, pedig semmiféle hőstettet nem követett el érte. (Bezzeg még egypár év előtt egy tündérkirályfi is kevés lett volna Saroltának! De az régen volt!)

Elment Sarolta a szomszédba, fejét menyecskésen bekötötte, és nem törődött többé se a házával, se a kocsival. Még boldog is volt - amit a Gaálok sehogy se akartak elhinni neki.

- Ugyan mi van azon a Suhajdán szeretnivaló? - dörmögték.

Mi is volt rajta szeretnivaló? Ki tudná, ki ismerné, hogy mit szeretnek az asszonyok a férfiakon? Csak annyi bizonyos, hogy Anna lett az egyedüli örökösnő. A kis Annából nagy Anna lett. Azazhogy sohasem lett olyan nagy, mint amilyen a Sarolta volt, de rövid szoknyáit már elviselte akkor, és bízvást férjhez mehetett volna, ha nem köti a Marosi végrendelete. De ott volt a végrendelet, amely miatt még csak ábrándozni se ábrándozhatott kedvére Annácska. Hiszen, ha elvitték az ábrándok valamerre messzire azon a kacskaringós országúton, amelyen a nők gondolatai, álmai járni szoktak - a táltosok, amelyek a gondolatokkal törődnek, megállottak hirtelen: hogy ne tovább! - pedig csak az a tartomány lett volna igazán érdekes, amely a végrendelet határköve után következett. Ebben a tartományban élnek a királyfiak, fiatal hercegek, valamint ugyancsak ott laknak a környékbeli gavallérok is: vadászkalapban és agarászostorral. Csak azok a vadászkalapok ne lettek volna, az ostorokat vitte volna el a macska! A királyfiak, hercegúrfiak még csak megmaradhattak volna. Korántsem lett volna olyan nagy miattuk a veszedelem, de a vadászkalapokért nagy baj keletkezett. Valamelyik - ki tudná, melyik? - hisz látszólag mind egyforma - befészkelődött az Anna szívébe. Hiába, hiába, Anna szíve se volt másforma, mint a többi Gaál kisasszonyoké; megmozdult az a szív, amikor az ideje elkövetkezett. Kis Annuska fogyott, sorvadt, mert nagyon fájt a szíve. Az álmok országában levő vadászkalap nagyon megőrölte fiatal életét. A reménytelen szerelem - amelyet csak akkor kezdünk elhinni, ha magunk is beleestünk - ölte, pusztította az utolsó Marosi örökösnőt. A Gaálok csak a fejüket csóválták:

- Ugyan mi baja lehet, amikor semmi baja sincs? - mondogatták.

De hát ugyan mi baja is volt Gaál Annának? Fogyott, sorvadott, napról napra fehérebb lett. Míg egyszer egészen megfehéredett, és az őrnagy sapkáira, pipáira, komondoraira már ő sem vigyázott tovább. A Marosi vagyon gazdátlan maradt, az utolsó örökösnő is elszökött belőle. A kis sárga ház beomlott, a komondorok elzüllöttek, és a Gaálok családi legendái közé beiktatták az átkos Marosi vagyont. Ha a kisasszonyok ezután valami okból vonakodtak férjhez menni, az öregemberek nyomban megszólaltak:

- A lánynak férjhez kell menni; mert még a Marosi őrnagy se tudott ezen változtatni.

Persze, hogy nem tudott rajta változtatni. Amikor olyan mozgékony szívük van a Gaál kisasszonyoknak.

(1906)

A pogány sarkantyúja

Akkoriban esett meg ez az eset, amikor mifelénk megmozdultak olyan földek, amelyek háromszáz esztendő óta egy gazdát szolgálnak: a sovány akácok, amelyek az ősi földeket szegélyezték, mintha megindultak volna. Szaladtak, szaladtak hosszú lábakon a mezők felett; a kis fehér tanyaházak (mintha a délibábnak volna gonosz játéka az egész) megmozdultak, és sietve haladtak a messziség felé; nyomukban a hűséges, fehér komondorok, amelyek éppen olyan régen szolgáltak már, mint az öreg cselédek... Ebben az időben, a többi között, gazdát váltott a Gut-Keled is, mert hát elunta magát ő is az egyformaságban.

Mi is volt ez a Gut-Keled? Egy kopár halmot neveztek így a város alatt, amely halomnak a tetején egy pogány vezér sírját találták. Ott feküdt a régi pogány, kelet felé, a városka alatt, és cölöpökkel kirakott sírjában kedvére nyújtózkodhatott. Amikor a sírt először megtalálták, és felnyitották, hiteles tanúvallomások szerint ép volt a páncélja, kardja, sisakja, de még a sarkantyúja is ott volt sarkán.

Poky Pál, aki mint szolgabíró jelen volt a sír felbontásánál, így kiáltott fel:

- A pogánynak sáros a sarkantyúja.

Két-három nappal azelőtt nagy eső volt a vidéken, a homok még nem itta be a sarat, a járókelők csizmája sáros volt: de hogyan került a sár a pogány vezér sarkantyújára? A bizottság tagjai (ott volt még Bencsik György is, pedig őkelme csak a borospince dohos levegőjét szereti) megvizsgálták jobbról-balról a sarkantyút. Bizony az sár volt, valódi sár. Mózsa, a megyei főmérnök szórakozottan turkálta a mutatóujjával a sarat.

- Mégpedig vörös, agyagos sár, amilyen ezen a környéken csak a Radics telken van... Ugyan mit kereshetett ez a pogány az öreg Radicsnál?

Az urak egymásra néztek... Nini, erre nem is gondoltak eddig, hogy a pogányvezér talán valamelyik kísérteti sétájában sározta be sarkantyúját! Pedig hát másképpen nem is lehet a dolog. Utóvégre ezer esztendő óta senki sem bolygatta a sírt a dombtetőn, nem is tudott létezéséről senki, a csizmáján pedig mégis friss sarat találtak! A halott kijár sírjából - másképpen nem is lehet...

Amint így tanácskozgatnak az urak a nyitott sír felett, a domboldalon, kivörösödött arccal, lihegve, fenyegetőzve törtetett felfelé két ember. Az öreg Radics János volt az egyik, a másik a fiskálisa, Nótári György.

- Injuria! - kiabált már messziről az öregember. - A hatóság nem respektálja a tulajdon szentségét, hogyan tisztelje tehát más? Lám, lám, még Bencsik Gyurka uram is itt van, pedig nagyra van a törvényismeretével!

Amint az öreg Radics elhallgatott, Nótári ügyvéd vette át a szót. A bal kezét szárnyas kabátja alá dugta, míg a jobbal gesztikulálva magyarázta el, hogy meglévő, sőt bármely percben elő-mutatható okmányok alapján a Gut-Keled domb Radics János uramé, s így övé a benne feltalált pogány vezér is.

Krasznay Mihály, a megyei főjegyző és szenvedélyes régiségbúvár most közbeszólt:

- Helyes, legyen jog szerint a domb Radics uramé. Legalább a megyei múzeumunknak ajándékozza a domb belsejében fellelt régiségeket.

Radics uram hevesen rázta a fejét:

- Nem bolondultam meg! - dörmögte. - Ami az enyém, az enyém.

- Már úgyis öné - pattant fel Krasznay. - Ott jár a kísértet az agyagos udvarában éjjelenkint. Ott van az agyag a sarkán.

Egy morzsa sarat a Radics tenyerébe ejtett. Az öregember forgatta, dörzsölte a vörös földdarabot.

- Valóban - mormogta. - Ilyen föld csak az én udvaromban van. Pár év előtt, mikor a halotthamvasztó kemencét akartam építeni az udvaromon, hozattam ezt az agyagot...

Gyér, fehér hajszálait megborzolta a kezével, és figyelmesen nézett a cölöpös sírba. Vörös eres szeme nyugtalanul járt végig a környezetén.

- Kutya máját! - kiáltott fel. - Most már tudom, honnan erednek azok a különös lábnyomok az udvaromon, amelyeket néha találok! A pogány vezér sétál ott.

- Úgy van! - szólt Nótári ügyvéd. - A kísértet is tudja, hogy hová tartozik.

A Gut-Keled domb pogány vezére ezután ismét tovább aludt a dombtetőn. Csupán fél oldala hibázott. Azt sikerült kikönyörögni Radics Jánostól Krasznay uramnak. A dombtetőre díszes emlékkövet állítottak, és Radics uram a város végéről, ahol egy öblös, fekete házban lakott, gyakran kisétált az ezeresztendős sírhoz, mintha valami kedves halottja feküdne ott. Radics uramnak magányos, zordon agglegény létére nem is volt senkije. Még csak egy kutyát sem tartott, mert annak enni kellett volna adni. Bár amellett nem volt valami gazdag, de hát nem muszáj mindig gazdagnak lenni ahhoz, hogy az ember gonosz legyen. Radics uram harminc-negyven esztendő óta csupán egy vaskosaras ablakból ismerte az embereket és az életet, amely ablak ott volt a megyeház tőszomszédságában. Egy méterrel odább - a megyeház falán - ugyancsak megvasalt ablakok következtek, ahonnan a rabok pislogtak a holdvilágra. (Tudvalevőleg a holdvilág a rabok jó barátja. Holdas éjjel barátságos még a börtön is.)

Ott élt Radics János haragos embergyűlöletben - a macska tudná most már, annyi idő után, hogy miért veszett össze a világgal? Haragot tartott az emberekkel, és a háza - amelynek kapuja felett még látni lehetett ezt a szót: Curia - mindig feketébb, mindig zordabb lett. A háznak a jókedvét az mutatta csupán, ha néha-néha a megfeketedett vakolat alól egy-egy piros vagy fehér kő bukkant ki.

A dombtetőn fölfedezett pogánysír óta a „bolond Radics” (ez volt a tulajdonképpeni neve) nem volt többé egyedül. Volt egy halottja. Az igaz, hogy olcsón jutott hozzá, az eltartása se került valami sok pénzébe, ruhát nem kért a vezér: Radics uram meg lehetett elégedve. Kisétált a dombra, és ott üldögélt. Arra járók néha még azt is hallani vélték, hogy a „bolond Radics” hogyan beszélget a pogánnyal. Elmondja neki baját, bánatát, továbbá terveit a jövőre nézvést. Egy erős sövényt húzat a városi háztól a dombig, hogy arra senki ne járhasson. Legyen egy darabban a birtok. A sövényt akácokkal szegélyezi. Éneklő, barátságos hangon mondta el mindezt Radics János a halottjának, és a halott sokáig hallgatott.

De egyszer megszólalt... Azazhogy még ma sem tudni egészen, hogy tulajdonképpen miként esett, hogy Radics János szürke kazinczyjában, zörgő karddal a derekán kilépett az utcára a megfeketedett, síró ereszű ház ajtaján. (Csoda, hogy az ajtó engedett és felnyílott.) Végigment a piacon, és egyenesen Krasznay uramat kereste fel a megyei múzeum kis sárga házában.

- Vigyék el a pogányt onnan a dombról, öcsémuram. Maguknak adom.

Krasznay nagy szemeket meresztett Radics uramra:

- Talán csak nem nyugtalankodik a pogány?

- Éppen ezt teszi... A minap, amikor szokásom szerint ott ülök a dombon, világosan hallottam, amikor megszólalt odalentről: „Nem volna semmi bajom, csak feleségem volna. Szeretnék megházasodni még egyszer.”

Krasznay Mihály elnevette magát:

- Ejnye, de bolondokat beszél az a pogány! Van jó dolga, hogy legalább halála után békességben lehet. Mit akar még mindig az asszonyoktól!

Radics János komolyan bólongatott fejével.

- Mindig valami asszonyról fantazíroz odalenn. Az nem hagyja békén, az tartja ébren éjjel és nappal. Sokszor hallom, még zokog is egymagában odalenn, a sír mélyében...

Egy kis szünet után felborzotta deres bajuszát, s mély torokhangon mondta:

- De hát nem is csuda. Nagy kutyák az asszonyok!

A megyei főjegyző közelebb lépett Radics Jánoshoz, és a szemébe nevetett. Egy pillanatig megfordult a fejében, hogy Radics uram végképpen megbolondult... Lehet, minden lehet. Lassú, nyugodt hangon így szólt Radics Jánoshoz:

- Nem Gut-Keled vezér vágyakozik az asszonyok után, hanem kegyelmed, János bácsi! Köszönöm a múzeum nevében az ajándékot. János bácsi pedig házasodjon meg.

Radics megrémülve nézett Krasznay uramra. Lehet, hogy most ő gondolta azt, hogy a másik megbolondult. Köszönés nélkül, sietve hagyta el a múzeumot. Az ajtóban mintha útját akarta volna állni két középkori ruhába öltözött vitéz, akik hosszú dárdára támaszkodtak. Hohó! Ne szaladj, Radics János! - Csak, amikor közelebb ért, látta, hogy a vitézek nem elevenek.

Az utcán is úgy sietett, hogy a kazinczy szárnya csak úgy repült utána, a kardja pedig csörömpölve vágódott a kövezethez. A piactér közepén egy fiatal, Tisza-színű hajú, mosolygó szemű, buji menyecske köszöntött rá a maga falusias egyszerűségével:

- Öreg bácsi, nem kell-e egy kis szeder?

Radics János a menyecske arcába nézett. Annak egy huncut fürtöcske buggyant ki éppen a kendője alól a füle mellett.

- Kell szeder, lelkem, hogyne kéne.

A menyecske felemelte kosaráról a kendőt, az öreg Radics pedig, más hiányában, piros bársony bélésű süvegét tartotta a mérő alá. Megtelt a süveg szederrel, a menyecske odébb rázta ráncos szoknyáját, Radics János pedig állt egy darabig hajadonfővel a piac közepén. A szél belemarkolt gyér hajába, felborzozta, megtépázta; a bal kezével nem győzte visszasimítani a felborzolt fürtöket.

Aztán megindult csendesen, szinte lopva a házsor fala mellett. A gallérjába húzta a fejét, a szemét lesütötte - s azt hitte, senki se látja. Egy nyitott ablak alá ért, s az alatt csendesen megállott. Figyelmesen nézte a sárgára meszelt, egyszerű házat, a virágos ablakokat. Aztán hirtelen elhatározással a süveggel a szedret a nyitott ablakba tette, majd sietni kezdett tovább...

A következő pillanatban egy kövér, hatalmas asszonyság jelent meg az ablakban. Özvegy Simkó Józsefné. Fejcsóválva, nevetve nézett a siető Radics után. Majd a szájába vett egypár szem szedret.

Ez a kövér hölgy volt sok esztendővel azelőtt okozója annak, hogy Radics János végképpen összeveszett az egész világgal. De a legnagyobb haragban sem mulasztotta el felkeresni a kis, sárgára meszelt házat a virágos ablakokkal. Egy esztendő előtt Simkóné özvegy lett, és azóta nyugtalankodik a pogány vezér a dombtetőn.

*

Elvitték a pogány vezér utolsó maradványait is a dombtetőről, és a Gut-Keled nemsokára gazdát cserélt. Azazhogy név szerint még most is Radics Jánosé volna, de hát ez csak olyan formaszerűség. A Gut-Keled, vele a fekete, csikorgó ház, a vörös agyagos udvar, hol az elkeseredett gazda egykor halotthamvasztót akart építeni, csak telekkönyvileg Radics Jánosé. Egy kövér és már nem fiatal asszonyság parancsol ottan, és Radics uram még beszélni is elfelejtett. Tudniillik még kevesebbet beszél, mint azelőtt.

Néha elmegy a dombra, hol a pogány aludt, és a dombról lehajtott fővel ballag haza az udvarára. Mintha nyomokat keresne a vörös agyagban - a kísértet lábnyomait.

A Gut-Keled gazdát cserélt. Az ablakai a megyeház mellett tárva-nyitva. Radics János mozdulni se igen nagyon mozdul, csak akkor, ha a felesége parancsolja.

(1906)

Ebéd után

Régi mondás, de lépten-nyomon újnak látjuk, hogy a házasság a legtöbb embert megváltoztatja; átformálja a természetét, felébreszti vagy elaltatja az indulatait, gonosz szenvedélyek helyébe jókat illeszt, vagy éppen megfordítva. Mindezt a nagy változást az asszony csinálja, világot épít, világot rombol, pedig semmi egyebet nem csinál, mint odaül az ura mellé. A legerősebb karaktereken kifog a házasság, az asszonyi ravaszság. Vége a szabad akaratnak, vége a meggyőződésnek; azok a férjek a legnagyobb rabszolgák, akik csorbíthatatlan függetlenségüket emlegetik. Azért, ha megházasodik az ember, le kell mondania arról, hogy a világban egész embernek numeráljon tovább, de cserében melegedhet a felesége szoknyája mellett, amikor másnak nincs felesége. A házasság a legnagyobb baj vagy a legnagyobb áldás a férfiúra. Csak a szürke, jelentéktelen embereken nem fog a házasság: azoknak mindegy; semmiből még az asszony se csinálhat valamit.

Az ebédnek már vége volt, és pipatűz mellett szincerizálgattunk öreg alispánunk vendégszerető asztalánál. Karkovány, a megyei fiskus, agglegény ember lévén, éppen kedvenc témáját, a házasságot pedzette. („Mindenki arról beszél, ami nincs, vagy ami kéne - vélekedett Buzinkay János, ötgyermekes apa. - Bezzeg, ha ismerné, majd nem beszélne róla.”) Karkovány, mint afféle régi prókátor, egymás után állította fel pro és contra az érveket, mintha valakivel vitatkozna. Végül megtörölte nagy, kopasz fejét, és kidülledt szemeit végiggurította az asztalon.

- A legjobb nem házasodni! - mormogta. - Legalább nem teszi ki magát az ember meglepetésnek. Például, hogy önmagát elveszítse... Azazhogy néha éppen akkor találja meg magát az ember, amikor megházasodott.

- Asszonya válogatja - szólt közbe öreg alispánunk.

A huszár megtöltötte a poharakat, alispánunk megigazította fején a házisipkát, és Deák Ferencéhez hasonló arcára bölcs mosoly derült.

- Itt van például az én keresztfiam esete... No, de előbb koccintsunk, hogy ne legyünk rosszak.

*

- Az én falumban, Sivón, ahová csak azért látogatok el, mert sehol úgy nem tudnak muzsikálni a méhek a délutáni szundikálásomhoz, mint az ottani méhesemben, lakott két fiatal nemesember: Kaluzsny József és Szurmák Gáspár. A keresztfiam volt mind a kettő, azonkívül valami távoli atyafiságban is álltunk, amilyen atyafiság az egy faluba való magyar emberek között lenni szokott. Kaluzsny korán árvaságra jutott, s így aztán én őrizgettem, vigyázgattam, iskolai bizonyítványait nekem mutogatta. Természetesen a másik keresztfiamat se hanyagolhattam el a József kedvéért, mert az igazságtalanság lett volna. Habár az öreg Szurmák még javában legénykedett, és minden esztendőben azzal toppant be hozzám a diák fia:

- János bácsi, apa már megint házasodni akar.

Az öreg Szurmák ugyanis azt találta ki a famíliája megfékezésére, hogy nyomban meg akar házasodni, ha családja valamely tagja nem engedelmeskedett neki. Pedig ugyancsak tavaszamúlt vénember volt már őkelme. De hát asszony mindenféle huncutságra akad.

Erkölcsi kötelességemnek tartottam a Szurmák fiúról gondoskodni, s így lassan az apja is a tutorságom alá került. Néha minden rábeszélő képességemet elő kellett venni, hogy az öreget a házasságról lemondassam; máskor furfangos terveket eszeltem ki az öreg Szurmák megfékezésére, aki minél vénebb lett, annál jobban bolondult minden szoknya után.

Az árva Kaluzsnyval felényi bajom se volt, mint a Szurmák fiúval. Szorgalmasabb, igyekvőbb fiatalembert nem ismertem nála. Szerény, csendes, józan életű ifjú volt, a vizsgáit kitüntetéssel rakta le, és már régen a megyét szolgálta, amikor Gazsi még mindig azzal volt elfoglalva, hogy az apjára vigyázzon. Mert az öreget nem lehetett felügyelet nélkül hagyni. A kocsmákba járt verekedni, torokon, keresztelőkön versenyt ivott a korhelyekkel, és asszonyféle nem maradhatott tőle. Gazsi az apja miatt lassan elhagyogatta az iskolákat, adós maradt a vizsgáival, és esztendőszámra együtt kószált az apjával. Egyedül csak nem hagyhatta az öreget.

Sokszor mérgelődtem magamban az öreg Szurmákon, aki így fia megrontója lett. A fiú is elkorhelyesedett, hisz nem is lehetett az másképpen. A torokon, lakodalmakon szembeültek, és az öreg mindig azon mesterkedett, miképpen tudná a fiát lefőzni. Gazsi érezte, hogy ha egyszer le hagyja magát gyűrni az öregtől, akkor mindörökre vége a tekintélynek: az öreg többé szóba se áll vele, nemhogy tanácsoló szavát vagy korholó feddését meghallgatná. Csak addig tud imponálni az apjának, amíg mindenféle virtusokban megelőzi. Azért rendesen Gazsi volt az, aki a jókedv hevében italban megmérkőzött az öreg Szurmákkal. A fiú keményen tartotta magát, és addig nem nyugodott, amíg az öreget az asztal alá nem itta. Egy-egy ilyen vereség után az öreg hetekig olyan kezes volt, mint a bárány. Még az asszonyokat is elfelejtette, és hízelkedve vette körül Gazsit:

- Igazad van, fiam. Ideje, hogy már megkomolyodjunk.

- Ami azt illeti, én elég komoly vagyok - felelt kurtán Gazsi.

Máskor, ha az öreg verekedni kezdett a fogadóban, bálokban, Gazsi volt az, aki jobban verekedett az öregnél is. Kiverte az egész kocsmát, mert nagy erejű, hatalmas legény volt. Az ilyen hőstettek után az öreg Szurmák megint csak beadta a derekát, és hazamenet a gazdasági számadásokat kezdte tanulmányozni.

- Elég volt a duhajkodásból - mormogta megtörve. - Nem úriembernek való dolog az.

De még az asszonyoknál is veszedelmes ellenfél volt az ifjú Szurmák idősebb Szurmáknál. Ha Gazsi észrevette, hogy az apja különösebben érdeklődik valamely menyecske, özvegyasszonyka iránt, nyomban az öreg nyomába hajtott. Kedves, szép fiú volt Gazsi, egy-kettőre kivetette az öreget a nyeregből. Az öreg ilyenkor keserves nyilatkozatokat tett:

- Jegyezd meg, fiam, hogy az asszony az ördög találmánya.

Így éltek, éldegéltek a Szurmákok Sivón, falusi udvarházukban, és ha arra vitt az utam, magamban nagyon sajnáltam szegény Gazsit, aki az apjáért feláldozza magát. De segíteni nem segíthettem. Abban az időben éppen özvegy Kordics Sári volt a Szurmákék gazdasszonya. Tagbaszakadt, piros arcú, lángoló szemű menyecske volt, aki arra látszék teremtve lenni, hogy az öreg Szurmákot meg a fiát végképpen kiugrassa a bőrükből. Vallatóra fogtam a fiút:

- Hol vettétek ezt a veszedelmes asszonyt?

Gazsi kedvetlenül legyintett:

- Az öreg szerzeménye. Valami felvidéki ismerőse. Ő azt mondja, hogy távoli rokonunk.

- Nos, és házasságról nincs szó? Megkomolyodott az öreg?

- Lehet is Sárival bolondozni - felelt Gazsi. - Nem olyan asszony az, kedves keresztapám, mint az idevalósiak. Kineveti az öreget, ha házasságról beszél neki. Amellett erős is, mint egy férfi. A minap kificamította az egyik ujjamat.

- Szóval te is próbálkozol?

Gazsi elvörösödött.

- Csak az apám miatt. Nem akarom, hogy az öreg végképpen elbízza magát. Pedig - tette hozzá elkeseredve - nekem hiába beszél Sárika. Meg vagyok győződve arról, hogy kijátszik bennünket. Van neki valakije, amíg le nem töröm annak a bizonyosnak a derekát.

- Te bolond, te. Csak nem vagy féltékeny a Sárira? Nem olyan asszony az, akire féltékenynek szokás lenni!

Gazsi az ajkába harapott.

- Hisz éppen ez az, amit nem értünk az öreggel. Már régen elküldtem volna a háztól, de az öreg nem engedi...

- Ha pedig az öreg akarja elküldeni, te nem engeded.

Gazsi nem felelt, csak a bajuszát sodorgatta.

Az öreg Szurmák ebben a percben lépett ki a házból. Alig ismertem rá. Tavaly agg haja, bajusza hollófekete volt, új gúnya a testén, a lábán sarkantyús csizma.

- Azóta mindennap megmosdik. Látja, keresztapa - dörmögte Gazsi.

- Isten hozta, kedves öcsémuram! - kiáltott az öreg Szurmák, és betessékelt a szobába. Gazsi rosszkedvűen cammogott utánunk.

- Sári! - kiáltott az öreg, és a takaros, kívánatos asszony a szobába lépett. Bort hozott pohos kancsóban. Az öreg fél szemmel rám kacsintott:

- No? - kérdezte.

Gazsi nyugtalankodva pillantott rám, majd kiment a szobából.

Én pedig, emlékszem, kemény prédikációt tartottam az öregnek. Elmondtam neki, hogy akármilyen kedves, ennivaló is Sári, azért viselhetné magát tisztességesen, ahogy korához illik. Az öreg nevetve hallgatta szavaimat, végül így szólt:

- Szívesen odaadnám a kisujjamat, ha rászolgáltam volna erre a prédikációra, kedves rokon. Hiszen éppen az a baj, hogy nem lehet ezzel az asszonnyal bírni. Olyan, mint a tüzes csikó, nem állja a nyerget. Hej, pedig sok tüzes lovat megtörtem már... De ezzel nem bírok. Igaz, hogy a fiam se - tette hozzá vidáman.

Elgondolkozva mentem haza. Egész úton a hóbortos Szurmákokon meg a derék asszonyon gondolkoztam, aki végre megtáncoltatja ezeket a léha embereket. Legalább megtudják egyszer, hogy nem minden asszony egyforma.

Otthon a másik keresztfiam, Kaluzsny József azzal a nagy újsággal fogadott, hogy eltökélte magát a házasságra.

- Helyes, fiam - mondtam -, komoly emberhez való gondolat. Aztán ki a választottad?

- Özvegy Kordics Sári.

Felugrottam, csaknem felborítottam egy teli kast, mert éppen a méhesben folyt le a beszélgetés. Az én szelíd, kedves Józsi fiam ijedten nézett rám, majd halkan így szólt:

- Azóta szeretjük egymást, amióta Sivóra került. Tisztességes, derék asszony. Még csúnyának sem lehet mondani.

Elgondolkozva néztem a fiú arcába. Minden szavából kiérzett a mondhatatlan szerelem. Mit mondjak, mit feleljek neki? Boldogtalanná tegyem egész életére? Szerencsétlen bolonddá, aki késő vénségéig egyetlen asszonyra gondol éjjel és nappal, arra az asszonyra, aki nem lett az övé? (Amire elég példa volt már.)

- Szereted? - kérdeztem komolyan.

- Nem élhetek nélküle.

- Helyes, legyen a feleséged.

Két hónap múlva megtartottuk a lakodalmat. Az öreg Szurmák nem élte túl a dolgot, meg azután az ideje is elérkezett volt már, elment a falu végére, az akácok alá. Gazsi elutazott valahová a hegyaljára, onnan hallottuk korhely hőstetteinek a hírét. Kaluzsny József és Sári egy pár lett. Boldogabb párt sem azelőtt, sem azután nem láttam.

- No, legalább az egyik keresztfiam elérkezett a boldogsághoz. Az, amelyik inkább megérdemelte - gondoltam magamban, és megnyugodtam.

Az idő pedig múlott. Egy esztendő, másfél esztendő. Az én szelíd, jóravaló, rendes Józsi fiamat mintha kicserélték volna ez alatt az idő alatt. Eleinte csak azt vettem észre, hogy hangosabban beszél, mint azelőtt szokott: mosolyogtam rajta. Persze, otthon hangosabban kell beszélni a menyecskével, mert az ember a saját szavát se hallja. Később hallottam, hogy az „Arany Holló"-ban biliárdozik ebéd után, holott azelőtt nem járt kávéházba. (Ez a székvárosban történt, mikor leköltöztünk Sivóról.) Ezen se valami nagyon ütődtem meg. Utóvégre a menyecske bizonyosan szeret szundikálni délutánonkint, miért zavarná otthon Józsi?

De nemsokára ezután fülembe jutott annak a híre, hogy esténkint is ott tanyáz az én keresztfiam a „Holló"-ban, pedig olyankor ott a cigányok muzsikálnak, és a leghívebb partnere a virrasztásban Szurmák Gazsi. Az a Gazsi, aki végképpen elkorhelyesedett, és már a szemem elé se igen bocsátottam, mert cégére, lumpja volt a városnak.

Keményen előfogtam Józsit. A fiú hallgatott, nem felelt, aztán sokára bevallotta:

- Kocsmában jobban esik a bor, mint odahaza.

- Kutya máját! Mióta lettél borivó?

A fiú elgondolkozott.

- Már régen - felelte.

Ezután bizony csak rossz híreket hallottam róla napról napra. Nem sok örömem tellett a keresztfiaimban. Verekedő, korhely volt mind a kettő, de Józsi lehetőleg még nagyobb, mint Gazsi. Mintha valami elfojtott természet tört volna ki belőle, nem bírt Kaluzsny Józseffel többé senki. Gyakran jött reggel a kocsmából a hivatalába, és a hivatalból egyenesen a kocsmába. Garázdasága miatt mindenki elkerülte, csak Szurmák tartott ki hűségesen mellette.

Egy reggel aztán nagy baj támadt. Józsi harmadnap vetődött haza, és akit nem talált otthon, az Sári volt. A menyecske megunta a férje dorbézolását, és elhagyta. Megindította nyomban válópörét is.

Mit húzzam-halasszam a dolgot? Úgyis kitaláltátok már, hogy Józsit egyszerre kijózanította ez az eset. Az asszonnyal ugyan nem békült ki, elváltak szépen, de Józsi ismét a régi csendes, komoly férfiú lett, aki még azon az oldalon se járt többé, ahol az „Arany Holló" volt. Hiába hívogatta barátja, Szurmák Gazsi.

- Elég volt - felelte Józsi. - Megutáltam ezt az életet.

Gazsi se sokáig rugdosta a „Holló" padlóját ezután. Amint szabad lett a szép Kordics Sári, egyszerre fellángolt a szívében a régi szenvedély. Lehet, hogy lángolt az mindig, csak eltitkolta. S újra elkezdett az asszony sarkára járni...

Én voltam a kérője Gazsinak. Az asszony rám nevetett azzal a két, észbontó szemével:

- Hozzámegyek egy feltétel alatt: ha lemond a korhely életről...

Gazsi kész örömmel beleegyezett ebbe a feltételbe. Amióta megházasodott, azon az oldalon jár ő is, amelyiken Józsi. Szolid, tisztességes, nyugalmas családapa lett. Boldogabb ember nemigen van rajta kívül a vármegyében.

Hát ilyen orvosság a házasság egyiknek, míg méreg a másiknak. Pedig az asszony ugyanaz volt mind a két esetben...

A megyei fiskus szokás szerint megtette ellenvetését:

- Igen ám, csakhogy az asszony olyan, mint a parádi víz... Ha nyitva felejtődik, elmegy ereje, szaga, íze...

De ezt már nem hagyta öreg alispánunk befejezni. Felemelte a poharát, és tréfás komolysággal intett a megyei fiskusnak:

- Ne legyünk rosszak!

(1906)

Középkor

A gyóki kastélyt a híres Bosnyiczky Boldizsár, a nevezetes kassai építőmester építette.

Miért volt híres Bosnyiczky? Nem azért, mert építőmester volt, habár az épületei, amelyek az ő kezétől lettek, mind furfangos és sajátszerű építmények voltak. Sohasem épített valami meglevő terv szerint. Az ő házai másformák voltak, mint a többi házak. Ha rajta múlott volna, pádimentumot épített volna a tető helyébe. A zsarkói földesúrnak csinált egy kastélyt, amely kastélynak csupán egyetlen kéménye volt. Pedig volt a kastélyban száztizenhat szoba. Bosnyiczky csettintett a nyelvével, amikor az egykéményes kastély elkészült.

A Louvre cigányputri e kastélyhoz mérve. Annak háromszáz kéménye van.

Máskor valamelyik Dessewffy gróf iskolát építtetett vele a pusztáján.

- Hm, iskolát? - mormogta Bosnyiczky. - Nehéz feladata a reformernek, de majd megbirkózunk vele.

Épített aztán iskolát, amelynek egyetlen nagy ablaka volt. A világosság ne rontsa a gyerekek szemét.

A gróf nevetett... Általában mindenki csak nevette Bosnyiczkyt. Ha nem lett volna olyan kedves, jóravaló fiú - állandó vendég minden névnapon, koma, vőfély, tanú és kezes -, akkor tán egy pár csizmát se tudott volna varratni. De hát nagyon kedves ember volt. Még azt a bolondságát is elnézték, hogy jókedvében a barátai házánál éjjel befalazott ajtókat, és ajtókat nyitott ott, ahol azt saját érzéke kívánta. Csak nevették. Az a huncut Bosnyiczky megint kieszelt valamit. Az ő saját kassai háza valóságos építészeti csoda volt. Tele föld alatti folyosókkal, csarnokokkal. A háztetőn tornyok, kertek, erkélyek. Csak egy baja volt az egész háznak. Nem volt benne egyetlen kényelmes szoba sem, nem volt benne egyetlen kályha sem. A kéményt végleg elfelejtette itt Bosnyiszky. Ha véletlenül vendége akadt téli időben, a kályhacsövet az ablakon dugta ki, és az ott füstölt.

Hát ez a férfiú építette a grófi kastélynak azt a részét, amely középkori vár volt. Nagy ambícióval feküdt neki a dolgának. Felkutatott levéltárakat, múzeumokat régi várak miatt.

- Legyen bevehetetlen, mint az ön szíve, legyen takaros és csinos, mint az úrnője, legyen titokzatos és bűvös, mint a legenda...

Így szólt a bárónéhoz, és rendkívül nagy fejével minden mondáshoz taktust ütött. Fürge, rövid lábaival addig szaladgált, amíg összeállította a terveket. Kémények voltak bőségesen a tetőn, de a föld alá és a falak közé talán még egyszer annyi folyosót és rejtekhelyet épített, mint amennyi volt. Minden szobának megvolt a maga titkos kijárása. A padozat alatt rejtett üregek, míg lenn a vár alatt egy nagy táncterem, amelyen a Tiszát akarta keresztülvezetni Bosnyiczky, de ettől a tervétől végül elállott. Amikor a bárónét először vezette végig a titkos ajtókon, folyosókon, a szép asszony így szólt hozzá:

- Most pedig adja ide, Bosnyiczky, a főbejárat kulcsát, mert nem akarom, hogy minden éjjel felköltsön álmomból.

A nagy fejű ember mélyen sóhajtott:

- Pedig csak ezt az egy kulcsot akartam megtartani.

Ebben a titokzatos várban, ahol még az ódonság is ügyesen volt hamisítva a falakon és bútorokon, lakott Gaál Mátyás, aki a báróné meghívására ide érkezett. Az a különös jelenet,

amely az első este felrázta álmodozásából - a báróné hófehér ruhában suhant végig a rejtett folyosón - sehogy se ment ki a fejéből. (No hiszen más se igen tudta volna hamar elfelejteni azt a kívánatos fehér szoknyát!) Minél többet gondolkozott rajta, annál világosabbnak tetszett előtte, hogy a báróné, midőn a rejtekajtón a szobába jött, őt nézte sokáig - talán szerelmesen nézte -, s eltűnt a titkos folyosón, midőn Gaál felocsúdott álmából.

Talán az utat akarta nekem megmutatni, amely út az ő szobájába visz - gondolta Mátyás, és felmelegedett.

Csakhogy a báróné mindjárt másnap reggel elutazott a várból. Szokása szerint senkinek se mondta meg, hová, merre megy. Talán maga sem tudta. Elég volt neki egy álmatlan éjszaka ahhoz, hogy reggelre útra keljen. Trinkóczy Mihály, a várnagy, mindig olyan szomorúan húzatta fel utána a felvonóhidat, mintha örökre elment volna.

- Meglássátok - fordult a cselédséghez -, a mi áldott úrnőnk egyszer úgy elmegy, hogy sohasem jön vissza. Nincs nála rendben valami.

Elgondolkozott, és nagy sóhajtással tette hozzá:

- Talán éppen a szíve.

De hát azért nem volt csöndes a kastély. Még az úrnő távollétében sem. A vendégek jöttek-mentek. Trinkóczy uram ismert mindenkit. Tudta mindenkinek a kedves ételét, szokását, tán még a gondolatát is.

A báróné távollétében éppen úgy főztek, ettek, ittak, mulattak a várban, mintha a báróné otthon volna.

- Tudja, várnagy - mondta néha melankolikusan a báróné -, ha én meghalok, azt úgysem fogja megtudni senki. Az én temetésemet nem látja senki. Azt akarom, hogy még legalább tíz esztendeig, miután meghaltam, éljenek, mulassanak a várban, mintha mindjárt hazajönnék, mintha csak Szomatára mentem volna aratásba, vagy Párizsba korhelykedésbe... És meglehet, hogy még akkor is visszajövök, amikor mindenki azt fogja hinni, hogy sohasem jövök már vissza...

Trinkóczynak megborzongott a háta:

- Csak nem akar kísértet lenni, méltóságos asszony?

A báróné vállat vont:

- Miért ne? Úgy sincs még kísértete ennek a várnak. Hallott kend már olyan várról, amelynek nem volt kísértete?

A várnagy elgondolkozott:

- Nem, legalábbis nem emlékszem - szólt Trinkóczy, és mert igen érzelmes ember volt különben, néma, holdas éjjeleken a bizalmasabb vendégeknek a fülébe súgta:

- Ott a folyosón fog sétálni a báróné egyszer, és az erkélyen megáll hófehér ruhában.

Gaál Mátyás unatkozva járt-kelt a várban vagy két hétig. Véletlenül éppen egy kártyázó kompánia ütötte fel tanyáját a várban. Egy lengyel gróf adta a baccaratbankot, és a vendég urak még vadászni, mulatni is elfelejtettek e színes kabátos figurák miatt. A földalatti kártyázóteremből csak akkor kerültek a levegőre, ha egyiknek-másiknak elfogyott a pénze. Trinkóczy az urak kívánságára pamlagokat, pokrócokat rakatott a föld alatti terembe. Aki elálmosodott, az aludt. A lengyel sohasem aludt. Még akkor se, ha a jókedvű Trinkóczy a báróné intenciói szerint cselekedve, hegyaljai borral telt hordókat guríttatott a föld alá. Berendelte a cigányokat

és a falusi menyecskéket. A bor és a cigány egy darabig feledtette az urakkal a kártyát, és nekiültek az ivásnak; ilyenkor az ügyes Trinkóczy középkori ruhába öltözött apródokkal szolgáltatta az urakat.

(Hátha a báróné valahonnan nézi az itthon történteket! - gondolta magában.)

Az urak is középkori ruhába öltöztek. Bátran tehette mindegyik. Nem kellett volna elpirulnia, ha véletlenül az ősapjával találkozik valamely föld alatti folyosón.

A vár fegyverterméből nehéz kardok, buzogányok kerültek a föld alá és mikor Sámueli Pál, prinyi földesúr bortól felhevülten megsértette a lengyel grófot, nehéz középkori kardokkal vívtak párbajt a tágas csarnokban. A földesúr bezúzott koponyával terült el a kőkockákon! Az apródok felkapták, és a szobájába vitték. A jószívű Trinkóczy szomorúan kullogott mellette, és így vigasztalta a káromkodó földesurat:

- Hagyja el, tekintetességed. Legalább kialussza magát.

Gaál Mátyás se nem kártyázott, se nem ivott.

De hát hol is tanulta volna? Ő már a Gaáloknak azon fajtájából származott, amely nem kártyázott, s nem ivott. Nem mintha szabadok lettek volna ezen átkos szenvedélyektől, hanem mert módjuk nem volt hozzá... De meg annyira elfoglalták Gaált a gondolatai, hogy tulajdonképpen álomnak képzelt mindent, ami körülötte történik. Felébred a szomorú álomból, és a szekere döcögve viszi a gyóki országúton. A gyönyörű várnak még a tornyait is eltakarják előle a jegenyefák.

A vár homlokzatán volt az erkély - szédítő magasságban -, ahol a báróné szokott üldögélni holdas éjszakákon. Talán ez a körülmény, talán még valami vonzzák Gaált erre a helyre. Amint az alkonyat leszállott, innen látja leszállni a napot erdős hegyhátak mögé. Zaj, lárma nem hatott ide, meg a szél is csak néha suhogott a tornyok körül. De az ábrándok, álmok ide találtak, és nem tértek ki ijedt szárnysuhogással a szivarozó férfiú fejétől, mint a baglyok, denevérek. Szépen megtalálták itt a helyüket azok a láthatatlan madarak. Letelepedtek az erkélyre Gaál Mátyás körül, és suttogtak, daloltak, sikongtak a fülébe. Valahol a messzi pusztaságon lidércek táncoltak - vagy pásztorok tüzeltek? Ki tudná? Mind a kettő jó ahhoz, hogy elaltassák a lélek köznapi gondolatait. Valahol furulyázott is valaki. Nagyon halkan, nagyon csendesen - talán csak azért, hogy Gaál Mátyás hallja?...

A második héten egyszerre elhallgatott a furulya. A lidércek eltűntek a láp mélyein, és a csendes madarak szárnycsattogtatva repültek tova a denevérekkel. A valóság jött az álmok helyébe. A báróné ott ült egyszerre Gaál mellett, és Gaál nem tudta, hogyan került oda.

- Mikor jött, báróné?

- Nem is voltam oda. Mindig itthon voltam.

Gaál csudálkozva nézett az asszony arcába. Szomorú, bánatos volt a báróné hangja. A hold éppen akkor bukkant fel a pusztaság szélén. A báróné arca halotthalvány volt.

- Valami baja van? Ön szenved, báróné?

Az asszony némán bólintott, majd így szólott:

- Kérem, ne beszéljen hozzám. Engedje meg, hogy csendesen ülhessek itt maga mellett.

Gaál fel akart kelni, de az asszony megfogta a kezét. Sokáig tartotta kezében, és merőn nézett a holdba. A szeme csodálatosan nagy lett, és keze reszketni kezdett:

- Vajon - kezdte - élnek-e a holdban emberek? És ha élnek, akad-e közöttük olyan bolond teremtés, amilyen én vagyok?

Gaál nem felelt. Az asszony mindig erősebben szorította a kezét.

- Csókoljon meg, Gaál - mondta nyugodt, parancsoló hangon.

Gaál megcsókolta a homlokát.

- A szájamat.

Gaál ezt is megtette.

- Most pedig jöjjön velem - mondta az asszony. Sietve ment előre. Gaált a kezénél fogva vitte maga után. A folyosók, rejtekajtók tömegéből egyszerre az udvarra értek, a várnagy lakása elé. A báróné megzörgette az ablakot.

- Várnagy, nyergeltessen két lovat. Nekem és a vőlegényemnek.

A hold szelíd fénye megpihent a mély várudvar kövezetén. Gaál az udvar közepén levő kút kávájára hajtotta lüktető homlokát. A hold éppen a mély kútba világított, és a kút fenekéről egy asszonyarc nézett Gaálra. A báróné.

Trinkóczy elővezette a fölnyergelt paripákat. Letérdepelt, és szomorúan megcsókolta a báróné uszályát, midőn az nyeregbe ült. Halkan füttyentett. A kapusok leeresztették a hidat, és a paripák dobogva vágtattak ki a szabadba...

Azóta nem látta senki a gazdag bárónét, de Gaált sem.

(1906)

Zathureczky tréfája

Az alábbi történetben ugyanarról a Zathureczkyról van szó, aki világéletében egyebet nem tett, mint tréfákon, csínyeken törte a fejét.

Abban az időben Zathureczkynak nem volt kimondott foglalkozása, csupán a sárga bricskája volt meg és benne a nevezetes almásszürkék, amelyeknek fülét még Józsa Gyuri nyírta le. Birtokokat adott el, cserélt, seftelt, ha szerét tehette, a saját apját lefőzte: de egy jónak ígérkező tréfa kedvéért félretette minden dolgát - mint ő mondta: bezárta a boltot -, és csupán annak a tréfának élt.

A sok bolondság között, amely hazánk úri köreiben divatozott, tán nem éppen a legutolsó volt az a hóbort, amely egy időben mindenkivel az őseit kerestette. Egyszerre eszébe jutottak az élőknek azok, akik már hamuvá és porrá lettek, és a Nagy Iván megfelelő kötetét - még a harmadik vármegyéből is - kölcsönkérték, ha vitás kérdésről volt szó. Az egykori nógrádi levéltáros jól csinálta a dolgát: adott mindenkinek annyi őst, amennyivel Angliában egy lord megelégedhetne. De hát éppen az volt a baj, hogy mindenkinek annyi őse volt! Ha például a Rátót-Semjének és glabovai Krómyak eredete között csak ötvenesztendős differenciát hágy a jó úr, akkor ez a két família sohase gyilkolta volna egymást. Éppen ennek a két szomszédos családnak kellett egy ugyanazon esztendőben nemességhez jutni! A macska hitte volna, hogy Nagy Ivánnak még tréfálni is eszébe jut komoly munkájában.

De hát úgy volt - tagadhatatlan volt. Az első Semjén és az első Krómy Róbert Károly király idejében iktatódott a nemesség sorába. Semjén aranykoronás menyétet, Krómy aranysarkantyús sarut kapott címerül. Zathureczkynak nem is volt olyan nehéz kisütni a címerekből, hogy a Semjének szűcsök, a Krómyak pedig vargák voltak a nagy király idejében. (Szidták is érte Zathureczkyt, mint a bokrot.)

A véletlen is közreműködött, hogy a komédia teljesebb legyen. Éppen ebben az időben járta az utolsó fórumot egy százesztendős pör, amelyet a két család indított egymás ellen. Dolgoztak a fiskálisok körömszakadásig, a két família szálasabb sarjadékai még agarászaton is így biztatták az agaraikat:

- Szorítsd, Lehota!

- Ne hagyd magad, Pankotai!

Már amelyiknek éppen az ügyvédje volt Lehota vagy Pankotai.

Folyt a háború - a pör nyúlott, mint a tészta. Lehota bácsi, az öreg kállói fiskális kötötte az ebet a karóhoz:

- Elbujdosok még az országból is, ha elveszítjük a pört.

Pankotai János - vörös bajuszú, szeplős kis ember volt - csak a szemével hunyorított:

- Egyszeriben agyon lesz ütve minden Krómy örök időre, ha megnyertük a pört.

Zathureczky - ez a selma - belekontárkodott az ügyvédek dolgába. Rákóczi Ferenc vadászpuskáját akarta éppen az öreg Krómy Mihály nyakára sózni, nála járván, amikor büszkén így szólt az öregúrhoz:

- Nem ér az a pör semmit, urambátyám. A fiskálisok összejátszanak. Bolondok volnának, ha nem tennék. Itt más, radikális eszközökhöz kell nyúlni, ha a gutával akarjuk üttetni Semjén Boldizsárt.

Krómy Mihálynak megvillant a szeme:

- No, öcsém, no! Hogyan volna az lehetséges?

Zathureczky összeráncolta a homlokát, s komoly hangon felelt:

- Bizonyos az, ami Nagy Ivánban van? Bizonyos az, hogy csak Károly király idejéből való a Krómyak ősisége? Errare humanum est. Nagy Iván is tévedhetett.

- Nagy Iván is tévedhetett - mormogta megzavarodva Krómy Mihály. Kitüzesedett homloka, és a keze izgatottan tapogatta a Zathureczky vállát: - És lehetséges, hogy a mi számunkra tévedett néhány száz esztendőcskét...

- Könnyen meglehet - felelt Zathureczky közömbösen.

Rákóczi vadászfegyverét azonban mégse sikerült eladnia Krómy Mihálynak. Az öregúr - fukar ember volt alapjában - drágállotta a puskát. Zathureczky nem is nagyon erőlködött. Elbúcsúzott, elment. S nem is nagyon csodálkozott, amikor egy hét múlva az öreg Krómy ezzel a szóval toppant be a megyei kaszinóba:

- Hol a puska, Zathureczky? Megveszem.

Zathureczky a válla közé húzta a fejét.

- Meggondoltam a dolgot. Az ereklye nem eladó. Többen, mások, olyan árat kínálnak érte, hogy gondolkozóba estem...

Krómy Mihály izgatottan vágott közbe:

- Talán Semjén Boldizsár uramnak is tetszik a puska?

- Tetszik ez mindenkinek; neki is tetszik.

Krómy Mihály a szakállát harapdálta:

- Zathureczky - dünnyögte -, régi pajtások vagyunk. Add nekem a puskát. Adok érte annyit, amennyit Semjén Bódi kínál érte.

- Még nem kínált semmit - felelte zárkózottan Zathureczky.

- No hát, ha kínál valamit, annak én a duplját adom - tört ki Krómy uramból a szó. - Jöjj, Zathureczky, beszéljünk arról a minapi dologról - az őseimről. Hallottál valamit, tudsz valamit?

- Annyit tudok, hogy titokban Semjén Boldizsár is az ősei után nyomoztat. Tán kamarásságot akar vagy báróságot. Az ördög tudja jobban.

Krómy Mihálynak tűzvörös lett az arca erre a felfedezésre.

- Kamarásságot, báróságot? - hörögte. - Hát a Krómyak már semmit sem számítanak? Bennünket a gólya költött?

Izgatottan fogta meg a Zathureczky vállát:

- Nem élném túl, barátom. Belepusztulnék, de még tán szegény feleségem is. Jöjj, Zathureczky, adj tanácsot.

A kis kavics, amelyet egy gondatlan ember jókedvében megrúgott a hegytetőn, gurult, gurult, és már sziklákat sodort magával. A Krómyiak és Semjének között folyt az áldatlan előzködés az őseik miatt. Mind a két család megfelelő tudós embereket küldött a múzeumokba, levéltárakba. Az öreg Krómy maga is járt Bécsben, nyomozni a császári levéltárakban.

Amíg odajárt, itthon nagy dolog történt: megtalálták a legelső Semjén ős sírját, benne magát Semjén Gergelyt, középkori fegyverek, páncélok társaságában. Tudósok vitatkoztak a régi sír körül, és Semjén Boldizsárné - aminő nagyravágyó asszony volt - a cselédeivel már méltóságos asszonynak hívatta magát.

- Most mutasd meg, hogy mit tudsz, Zathureczky! - kiáltott fel az öreg Krómy Mihály, amikor a megyei kaszinóban feltalálta a barátját. - Nekünk is muszáj valami régi sírt feltalálnunk, mert végünk van.

Zathureczky legyintett a kezével:

- Nem ér ez semmit. Nem igazi sír volt az ott. Én magam vettem az ócska vasakat, amelyeket a földbe ástunk.

- Ó, te gazember! - csördült fel Krómy uram.

- Én fundáltam ki az egész sírhistóriát, de csak azért, hogy annál nagyobb csapást mérjünk Semjén Boldizsárra.

Az öreg Krómy megölelte Zathureczkyt:

- Megvan még a puskád?

- Meg. És most már meg is veheted. Legyen a tied, jó barátom vagy.

Krómy uram savanyú arcot vágott, de szó nélkül fizetett a puskáért, amennyit Zathureczky kért érte. Csak később jegyezte meg:

- Remélem, ez a vadászpuska nem attól az ócskavasszállítótól való, akitől a Semjén ősét vásároltad?

- Nem oda való - felelt cinikusan Zathureczky -, hanem egy másik szállítómtól való. De most térjünk a dologra. Itt nincs más segítség, mint föltámasztani valamelyik régi Krómy őst. Hadd tegyen ő élőszóval tanúbizonyságot a Krómyak eredetéről, vitézségéről, történetéről.

- Megbolondultál? - horkant fel Krómy Mihály.

- Ellenkezőleg. A puskát megvetted, tartozom neked ezzel a szívességgel. A mi fogalmaink szerint az emberek nyolcvan-kilencven esztendős korukban meghalnak. De hát nem lehet-e kivétel ezen szabály alól? A biblia Mathuzsálemről beszél, pedig a biblia nem hazudik. Mért ne élhetne valahol elrejtőzve egy újabb kori Mathuzsálem? Egy háromszáz esztendős férfiú, aki véletlenül a Krómy nemzetségből maradt itt?

Krómy Mihály minél tovább hallgatta Zathureczkyt, annál jobban tetszett neki a terv. Szokás szerint kitüzesedett a homloka, és a kezével izgatottan hadonászott.

- Csináld meg, Zathureczky. Valamennyi puskádat megveszem, még ha véletlenül Árpád fejedelem idejéből volna is egy puskád.

- Ne hazardírozzunk, öreg - csillapította Zathureczky. - Olyan régi puskáim még nekem sincsenek.

...Egyszerre híre futamodott a vármegyében, hogy a tiszai régi földvárban, ahol a néphit szerint csupán boszorkányok laknak, felfedeztek egy barlangot és abban egy rettentően öreg remetét, aki fagyökerekkel és bíbictojásokkal táplálkozott már vagy háromszáz éve. Ott élt a remete a föld alatt, és csupán holdas éjjeleken mozdult ki. A ruhái még abból a korból valók, amikor a remeték a barátcsuha alatt páncélinget és sarkantyús csizmát viseltek. S hosszú, egyenes kard volt a derekukra kötve.

Hamarosan akadtak vállalkozó férfiak, akik Zathureczky vezetése alatt behatoltak a romba dőlt földvárba, ahol egy föld alatti teremben megtalálták a remetét, amint kopott medvebőrön heverészett. A szakálla térdig ért, a hangja kongott, mint a rézüst, amint szemét megdörzsölve észrevette látogatóit.

- Talán bizony megint háborút visel a király, hogy eszébe jutott neki az öreg Krómy Benedek? - szólalt meg a remete.

- Mi nem a király emberei vagyunk - felelt Zathureczky.

A remete haragosan fordított hátat.

- Akkor ne háborgassatok. Engem László király száműzött udvarából, addig nem mozdulok innen, kardomat ki nem húzom, amíg a király ki nem engesztel. Tudom én, hogy egyszer szüksége lesz az öreg Krómy karjára és vasára. Majd akkor eljöhettek.

- Vitéz férfiú - felelt Zathureczky -, László király már régen meghalt.

A háromszáz esztendős ember fölemelkedett a medvebőrről.

- Meghalt, és én ott sem voltam a temetésén! - mormogta.

- Sok más királyok is meghaltak azóta.

Az öreg gyenge szemével most kezdte csak vizsgálni az előtte állókat.

- Nini, miféle emberek vagytok ti? Micsoda ruházatban vagytok? Hol a kard oldalatokról? Én nemigen látok mást, csak néha egy-egy pákászkodó parasztot. A parasztok mindig egyforma ruhában járnak.

Zathureczky erre előadta az öregnek, hogy sok idő múlott el azóta, amióta ő itt a földvárban alszik.

- Tán bizony a nemzetségem is kihalt azóta? - dünnyögte meghatottan a remete.

- Az virágzik. Nemes Krómy Mihály most a nemzetség feje. Itt van a birtoka egynapi járóföldre.

- No, akkor meglátogatom őkelmét - felelt az öreg, és nagy nehezen föltápászkodott.

A környéken kerítettek egy hátaslovat, arra felültették az öreget, és vitték nagy diadalmas csendes menetben Buji felé, ahol Krómy Mihály lakott. Útközben sokat megpihentek, beszélgettek, és a hír ezalatt repült Krómy Benedekről, mint a szél. Mire Buji alá értek, már lovas bandérium várta a háromszáz esztendős vitézt, aki egyenesen ült lován, míg térdét hosszú, egyenes kard verte.

Krómy uram nagy ünnepséggel fogadta vitéz ősét udvarházában. Ökröket sütöttek a parasztoknak, hordó borokat csapoltak, harangok szóltak. Az ünnepi ebéden a remete fölemelkedett, és felköszöntötte Krómy Mihályt, késői unokáját.

Zathureczky odasúgta Krómy Mihály fülébe.

- A kocsimon van egy vadászpuska. Zrínyi Miklós vadászott vele vadkanra.

Így mulatoztak valamikor Zathureczky idejében.

(1906)

Gólyahír

Élt az én gyerekkoromban a falunkban egy sajátos, érdekes ember, bizonyos Birkei Barna nevű földbirtokos. Csendes, komoly, álmodozó ember volt, aki soha nem korhelykedett, mint a falusi földbirtokosok unalmukban szokták. Elkerülte a lakodalmakat, és a rendkívüli az volt benne, hogy ezen idő alatt otthon üldögélt a könyvek között. Talán még verseket is írogatott, mint csúfolódó ismerősei mondták. De ha nem is írt verseket, nagyon szerette a poétázást. A birtokának egy részén ősrengeteg nádas húzódott. Vadvizek, sötét tavak között költött itt a vadmadár. Talán innen is eredt a birtoka neve: Gólyahírnek hívták. Barna nem engedett a nádashoz nyúlni, pedig abban az időben a mérnökök ugyancsak regulázták a vadvizeket. A szárcsáktól napról napra több termőföldet hódítottak el. Birkei azt mondta:

- Ne bántsuk a nádast. Itt volt már a nagyapám idejében is. Meg aztán hova mennék, mikor nem akarok embert látni?

Külsejére nézve barna szakállú, egészséges, izmos férfi volt, de az izmait sohase próbálta ki még hanyag béresein se. Nem bántott soha senkit.

Az asszonyok, akik már akkor kezdik szeretni a férfit, amikor az egy kicsinyt szebb az ördögnél, Birkei Barnát teljesen elveszítették szoknyájuk mellől.

- Nincsen abban az emberben lélek - mondták, ha itt-ott szóba került az álmodozó földbirtokos.

A falusi pap, mint afféle literátus ember, „Turgenjev”-nek nevezte el Birkeit, a szomszédai tunya, kicsit ostoba embernek tartották.

A házassága is rendkívüli körülmények között jött létre. Egy Szebenics nevű bunyevác kupec vette meg tőle esztendőnkint a termését. Szebenics már tudta a módját, hogyan kell a földbirtokossal bánni: minél kevesebbet alkudni. Egyszer, vásár után, miközben fenékig ürítette az áldomáspoharat, így szólt a bunyevác Birkeihez:

- Tudnék a tekintetes úrnak egy pompás üzletet!

- Én nem foglalkozom üzletekkel, barátom.

A bunyevác megvakarta a tarkóját.

- Elég baj az nekem, hogy mind ilyen üzletfeleim vannak. Mintha bizony volna abban valami megalázás, ha valaki az üzletből él.

- Nincs abban semmi megalázás - felelte Birkei Barna -, csak hogy talentum kell hozzá. Nekem pedig nincs talentumom.

- Dehogynincs! Hej, bár én még harmincesztendős lehetnék egyszer. Majd megmutatnám, hogy kell üzleteket kötni. De már rég elmúltam harmincéves, sőt talán ötven is.

Birkei nevetve nézett a vén kupecre.

- Hát aztán mit csinálna, barátom, ha harmincesztendős volna?

- Nem csinálnék én semmit, csak feleségül venném Szebenics Annát, aki Zomborban lakik. Se apja, se anyja, csak a nagybátyja él. Az pedig én vagyok.

Erre aztán csaknem kidobta a kupecet Birkei:

- Barátom, menjen másfelé a portékájával.

- Ne tessék haragudni - engesztelte Szebenics -, nem megyek én a portékámmal sehová, mert az a lány csak a tekintetes úr felesége akar lenni. Szerelmes nyakig. Halálosan.

- Belém - kérdezte meghökkenve Birkei -, hisz sohasem látott?

- Azt már tessék Annára bízni, hogy látta-e, nem-e. Eleinte csak úgy lett szerelmes, hogy én sokat beszéltem neki a téli estéken, amikor odahaza szoktam ülni, a tekintetes úrról. Hogy milyen különös kuncsaftom is van nekem. Odaadja olcsóbban a termését, csak az alkut nem állhatja. Anna szokta a könyvembe beírni az üzleteimet, amikor hazakerülök. Akkor aztán mindig készen volt a szemrehányásokkal: Gyokó nagybácsi, megint nagyon megcsalta azt a szegény Birkei Barnát! Tavaly aztán elvittem a tekintetes úr fotográfiáját. Nem loptam, becsületes úton jutottam hozzá. A városi fotográfusnál vettem meg. Most pedig elhoztam az Anica képét. Tessék jól megnézni. Jövő esztendőre majd eljövök, megkérdezem, tetszik-e.

Letette a fotográfiát az asztalra, Barna rá se nézett. Szebenicset bántotta ez a közömbösség.

- Aztán ne tessék hinni, hogy az Anica valami szegény lány, százezer pengője van a zombori nagytakarékban. Meg aztán én is meghalok egyszer.

A bunyevác elment, Birkei Barna pedig ott maradt az ismeretlen leány fotográfiájával. Megnézte. Hát az olyan volt, amilyent már eleget látott Birkei, csak a szemében volt valami különös varázs, ami egyszerre meglepte a férfit. Minél tovább nézte a képet, annál különösebbnek találta azt a szempárt. Mintha élt volna, mintha beszélt volna hozzá.

Birkei gyermekkorától fogva hajlott a fantasztikum felé. Szerette a titokzatos, babonás dolgokat. Nem is ellenkezett a varázslattal, amely hite szerint a fotográfiából feléje áradt, még humorizált is a dolog fölött:

- Hajdanában hajkoszorúkat meg apró tárgyakat küldtek a nők azoknak, akiket el akartak varázsolni. Most könnyebb dolguk van, amióta feltalálták a fényképezést.

Éjjel nem tudott aludni. Gyertyát gyújtott, és órákig bámulta a képet. Olyan szeme volt annak a leánynak, amilyen szem a bunyevác lányok között elég gyakori: perzselő, csalfa, bűvös. De hát Birkei Barna itt, a Felső-Tisza mellett nemigen tudta, hogy milyen szemük van a bunyevác lányoknak. Ha az öreg Szebenics ki nem tanítja a búzakereskedésnek azt a módját, hogyan kell hamisítani a bácskai búzát Felső-Tisza menti búzával, soha nem is jött volna rá Birkei Barna, hogy milyen szeme van a bunyevác lánynak. (Lehet, lehetséges, hogy a Szebenics Annának se lett volna olyan nagyon érdekes a szeme, ha százezer pengője nincsen tetejébe! Hisz nékem az árokparton kószáló cigányleányok szeme szebb, mint a hercegasszonyoké.)

Elég az hozzá, hogy a Birkei Barna életében bizonyos kellemes izgalom jelentkezett, mióta az a kép a házába került. Elnézegette, beszélgetett hozzá, és bizonyos alkalmakkor azt hitte, hogy a kép felel neki. (A családjának azok a férfitagjai, akik nem nősültek, vénségükre rendesen egy csendes házba kerültek. Akik pedig megházasodtak? Azok nem értek rá még arra se az asszonyok miatt.) Egy hét múlva már komolyan ábrándozott arról, hogy feleségül veszi Szebenics Annát, ha az csakugyan olyan nagyon szerelmes belé. Ám ahhoz kényelmesebb, úribb férfiú volt, hogy vonatra üljön, és felkeresse a lányt. Úgyis eljön jövőre a termés miatt az öreg Szebenics, azzal majd elintézi valahogy a dolgot.

Őszre hajlott, és Birkei Barna abban találta fel örömét, hogy délutánonkint künn bolyongott a vizes határban, vadvizek, nádasok mentén. A Tisza itt mérföldes nádasok közé rejtőzik, búvóhely az a vadmadárnak és az olyan ábrándos vadásznak, aki a puskát se veszi le válláról, mint a mi földbirtokosunk.

Egy vizes este, amikor cuppogó csizmáiban a határból megtért, és farkasétvággyal ült a vacsorázóasztalhoz, öreg gazdasszonya így szólt hozzá, midőn a vacsorát az asztalra tette:

- Új cselédet fogadtam, tekintetes úr.

Birkei vállat vont, és az ételnek látott. Az öregasszony locsogott körülötte:

- Az idevaló lányok mind erkölcstelenek, az új cseléd nem erre a környékre való. Dolgosnak, szorgalmasnak látszik.

Majd sóhajtva tette hozzá:

- Bezzeg elrenyhül, ha a legényekkel megismerkedik.

Birkeit untatta a beszéd. Valami ürügy alatt kiküldte az asszonyt a szobából. Miután jóllakott, elővette azt a fotográfiát, mint minden este. Az asztalra állította, és némán udvarolgatott a képnek.

Egyszerre arra riadt fel, hogy valaki áll a háta mögött. Bosszúsan fordult meg. Az új cseléd volt a szobában. A kendője a homlokába volt csúszva, de Birkei mégis észrevette, hogy ragyogó szempár világít a kendő alól. Kackiás, menyecskés szoknya volt rajta, a lábán fehér bocskor. Meglepetten kérdezte:

- Hogy hívnak?

- Mari, instállom. Az asztalt jöttem leszedni.

Birkei felállott helyéről, és a fotográfiát zsebébe csúsztatta.

- Csak akkor kell bejönnöd, ha csengetek - mondta, és a szomszédba ment. Egy pillanatig megfordult fejében, hogy milyen különös, ragyogó szeme volt annak az új cselédnek. Ilyen ragyogó szemet eddig még nem is látott. De aztán nem törődött tovább a dologgal. Birkei „furcsaságai" közé tartozott, hogy nem törődött a nőcselédeivel. Pedig hát a barátja, az öreg Szamosi, aki néha felkereste, megmagyarázta neki: Asszony - asszony: egy kutya.

Az új cseléddel nem is lett volna többé semmi baj. Birkei nemigen látta, meg ha látta is, észre sem vette. Az öregasszony éppen úgy veszekedett, mint azelőtt a cselédekkel. A régi rendben folytak a dolgok, a Szebenics Anna képe minden este elmulattatta Barnát.

Egy este, amikor a határból hazajött, a gazdasszonya ezzel a szóval fogadta:

- Elment az új cseléd, búcsú nélkül itt hagyott. Jó volna, ha utánanézne a tekintetes úr, nem hibázik-e valami az íróasztalából. Ott motozott délután a leány.

Birkei bosszúsan dörmögött valamit, aztán kinyitotta az íróasztalát. Az első, ami a szemébe ötlött, a Szebenics Anna képe volt. A képen apácás, hegyes betűkkel írás volt: Itt jártam. Szeretem.

Birkei csudálkozva, megrettenve nézte az írást. Amikor magához tért meglepetéséből, nevetett is meg haragudott is.

- No, szépen a bolondját járatja velem ez a fruska, akit nem is ösmerek.

Másnap az öreg Szebenics kocsija fordult be a kapun. A vén bunyevác emberevő arccal ugrott le a kocsiról, és rekedten üvöltött:

- Hol van az a leány? Hadd töröm össze a csontját!

Birkei bevezette a házba a gyilkos kedvű öreget, és próbálta lecsendesíteni.

- Lárifári! - kiabált az öreg. - Ideszökött a leány, itt kell lennie. Adja elő az úr, ha kedves az élete.

Barna erre elmondta az öregnek az új cseléd históriáját, megmutatta a képen az írást.

- Az ő írása - hörögte az öreg. - Ezek az ő betűi, amelyeket az üzleti könyveimbe írt.

Aztán minden átmenet nélkül nevetni kezdett, a könnyei csurogtak, a nyakán kidagadtak az erek, Birkei azt hitte, hogy megbolondult.

- Ugye, mondtam - kapkodta a szavakat Szebenics -, megmondtam előre, hogy nem mindennapi leány. Csak Anicának lehetett ilyen furfangos ötlete, hogy beszegődik a jövendőbelijéhez cselédnek, hogy azt kiismerhesse. Hja, nem kell neki zsákban macska.

Birkei Barna bosszúsan harapdálta a bajuszát:

- Helyes. De én nem szegődhetek el hozzá béreslegénynek, hogy kiösmerjem.

- Öcsém! - szólt most komolyra fordulva az öreg -, neked nem kell elszegődni semminek. A leány szeret. Itt az írás róla. Gavallér ember nem gondolkozik ilyen esetben. Utóvégre egy álló hétig a házadban volt a húgom...

- Hiszen ha legalább tudtam volna, hogy ő az! - kiáltott fel Birkei. - Csodálom, hogy ki nem ábrándult belőlem. Nem látott, csak sáros csizmában.

- Az a leány a csizmát szereti - tüzelt az öreg. - Azazhogy nem éppen a csizmát, hanem a természetességet. Furcsa lány az. Ej no, hiszen majd meglátod. Gyere, menjünk. Anica azóta bizonyosan otthon van már.

Birkei csóválta a fejét. Sehogy sem tudta megérteni a dolgot. Hogy beléje szerelmes legyen valaki, amikor csupán sáros csizmában látta. Meg aztán a szavait se nagyon válogatta a hét alatt.

- Csak legalább ne tegeztem volna mint közönséges cselédet - mormogta, midőn kocsira szálltak.

- Most már csak tegezd tovább - biztatta mosolygó arcával Szebenics. - Kutya a lelkét! Az Isten is egymásnak szánt, Szebenics Gyokó is. Hát most már csak legyetek boldogok.

Hogy ráismert-e Birkei Barna abban a frizurás, bácskai szokás szerint kipirosított arcú, selyemruhás kisasszonyban az elszökött cselédjére, nemigen lehet tudni. Az a kisasszony már olyan volt, amilyennek a fotográfiáról ismerte. Mintha a szeme se ragyogott volna úgy, mint a kendő alatt. De meg volt már perzselve a Birkei Barna lelke eléggé, nem volt azon mit leégetni többé. Szerették egymást, megértették egymást. De ha nem is jött valami az ajkukra, ott volt körülöttük az öreg Szebenics. A vén bunyevácnak eszébe jutott minden, gondolkozott ő a fiatalok helyett. Siettette az esküvőt, a nagy sietségben elfelejtett még arról a bizonyos százezer pengőről is elszámolni. Bánta is azt Barna. Az lett volna a legfurcsább, ha ő a gyönyörű leány mellett még hozományról is tudakozódott volna. Ha van, majd előadja az öreg.

De az öreg nem adta elő. Sőt, egészen mást csinált. Néhány nappal az esküvő után megtöltött vízzel egy öblös vadászfegyvert, és a cső végét a szájába vette. Aztán úgy szétlőtte a fejét, hogy darabokban kellett összeszedni. A búzaüzlet nem ütött be. A Szebenics vagyonára rámént az Anna hozománya. A suttogok szerint a Birkei Barna neve is ott volt egynéhány váltóján az öreg Szebenicsnek.

Birkei nem az az ember volt, akit ilyen csekélység kihozott volna a sodrából. Boldogan élt a feleségével, és még kevésbé törődött a világgal. Még egyetlen barátjával, az öreg Szamosi bácsival is szakított, amikor az egyszer ilyenformán szólította meg:

- Az öreg Szebenics elveszítette ugyan a pénzét, de a szalmáját eladta jól. Talált valakit, akinek jó a szalma is.

Ettől fogva nem beszélt többet az öreg Szamosival. Boldogan, csendesen élt a feleségének. Hja, ilyen embereknek is kell lenni a világon, ilyenfajta hidegvérű, nyugodalmasoknak. Mit csinálnánk, ha mindnyájan csupán a szenvedélyeinkre hallgatnánk? Felfordulna a világ.

(1906)

A kócsag

Mit csinált Gólyahíren Birkeiné? Mit csinált volna mást, mint unatkozott. A vidámsághoz, mulatozáshoz, nótához szokott zombori kisasszony a gólyahíri nádasok merengő csendjében, magányában csupán a szúnyogokat vette észre. Birkei Barna nem az az ember volt, aki egymaga pótolni tudta volna az asszonyoknak a lánykori pajtásokat, ismerősöket, mulatságokat. Még csak nem is ivott az Anna férje. Hát hol látni olyan férfit, aki még csak nem is iszik? De az is meglehet, hogy nem a férfiúban volt a hiba. Talán az asszony nem tudta egyetlen férfiban feltalálni a ő egész világát, holott a férfinak elegendő gyakran egy asszony szíves mosolygása, hogy arra egy egész világot fölépítsen.

Elég az hozzá, hogy Szebenics Anna unatkozott. Mikor a menyecske unatkozik, ugyan mire gondol? Mire másra, mint a szerelemre. Eleinte csak a felhőket nézi el hosszasabban, és azoknak az alakjukból formálja ki maga előtt a különböző ismeretleneket. A felhők után mindjárt az álmok jönnek, amelyek éjjelente új világba vezetik. Az álmoknak nem lehet parancsolni. Azok az álmok tüzes paripák, amelyeknek kicsiny az egész világ. Ha a falusi asszony a tyúkjain, kacsám és cselédein kívül más egyébbel is kezd álmodni éjjelente, akkor már nincsen egészen rendben a dolog.

Csak éppen az alkalom kell még hozzá, hogy megjelenjen az, aki aztán valaki lesz az álmok világában. Néha egy inges kisgyerek az, máskor egy kifent bajuszú úr.

Birkeinének nem az inges kisgyerek lett az ideálja, hanem Berkeny, a süvöltői urasági írnok.

(Különös dolog az ezekkel az asszonyokkal. Kislány korukban Petőfiért vagy Herczeg Ferencért rajonganak. Amikor asszonyok lesznek, megelégszenek egy gazdasági írnokkal.)

Berkeny tömzsi, nagy fejű és lógó bajuszú fiatalember volt. Az embereket éppen olyan szemmel mérte végig, mint a lábas jószágot. A megtermett, erős tetszett neki belőlük. Hát Birkeiné elég megtermett volt. Fekete haja, parázs szeme, szíves szava Berkenynél különb férfinak is a fejébe hajtotta volna a vért. Tudja azt minden asszony, hogyan kell tudomására adni a férfinak azt, hogy érdeklődik iránta. Berkeny mindennapos vendég lett a háznál, Barna barátunk összevont szemöldökei alól figyelte a férfit meg a feleségét. Utóvégre annyira ostobának nem akart látszani, még önmaga előtt sem, hogy minden különösebb ok nélkül közbelépjen.

Berkeny megfordult a Bácskában, ismerte az odavaló szokásokat, nótákat. Sokat ivott, és minél többet ivott, annál szerelmesebb lett az asszonyba. Anna eleinte csak játszott a férfival, talán észre sem vette, hogy a játék kezd komolyra fordulni. Berkeny már akkor is megállította hóka lovát Gólyahíren, amikor pedig teljes bizonyossággal tudta, hogy Birkei nincsen odahaza. Az asszony bácskai szokás szerint nyomban borral kínálta, és Berkeny rágyújtott az ismerős nótákra. Fújta, fújta a nótákat. Az udvarlásnak ő ezen egyszerű módját választotta. Sok asszonynak nem tetszenek a bölcs szavak, élettapasztalatok, de annál inkább szívükhöz fér egy kanásznóta.

Berkeny ivott és dalolt. Minél többet dalolt Berkeny, a házigazda antul kevesebbet volt odahaza. Nem szerette tán a nótákat, vagy talán azért nem hallgatta, mert a feleségének szóltak azok a nóták: ki tudná? Csak annyi bizonyos, hogy Birkei Barna vendég lett a maga házánál, amióta Berkeny odajárt dalolni.

Egy este, amikor a nádasból hazajött, véletlenül többet is fogyasztott Berkeny a borból és nótákból, valami illetlen mozdulatot tett az asszony felé.

A gentlemanek ilyenkor két lyukat lőnek a levegőbe. Birkei radikálisan intézte el a dolgát. Galléron ragadta a becsípett írnokot, és miután alaposan megverte, kitette a szűrét az ajtón.

Az asszony könnyes, de bámuló szemmel nézte felháborodott férjét. Birkeinek lángolt az arca, a lüktető szenvedély szinte megszépítette, megnövesztette, reszketett a hangja, amikor az asszonyhoz fordult:

- Sajnálom, hogy megfosztottalak a mulattatódtól, de nagyon szemtelen volt már a fráter.

Az asszony összekulcsolta a két kezét:

- Énreám is haragszol?

Birkei gyöngéden eltolta magától az asszonyt:

- Terád nem haragszom. Te asszony vagy.

Olyan különös nembánomsággal mondta ezt, hogy az asszonynak arcába szökött a vére.

- Ha szeretnél, megvernél - rebegte. - Én legalább úgy hallottam a szülőhazámban, hogy néha szokásos az asszonyt megverni...

Birkei lustán leheveredett egy szalmakanapéra:

- Itt más szokás van. Én asszonyt nem bántok soha.

- Mit szándékozol tehát tenni? - kérdezte elhalványodva az asszony.

- Semmit - felelt a férfi. - Ha élne a nagybátyád, elküldenélek hozzá egy kicsit felejteni, de hát senkid sincs, Anna. Itt maradhatsz, ameddig akarsz. Nekem van egy kis tanyám a nádasok között. Az utóbbi időben nagyon megszerettem azt a helyet. Majd odaköltözöm egy darab időre. Rézi néni ellátja a gazdaságot itthon.

Az asszony visszafojtotta a könnyeit, de rettenetesen szenvedett ezen szavak alatt. Csak annyit bírt még megkérdezni:

- Aztán ki fog rád főzni?

A férfi legyintett.

- Majd... Valahogy csak lesz.

Látszott, hogy a további beszélgetéshez nincs semmi kedve. Anna kifordult a szobából, aztán, mert egyébként nagyon vallásos teremtés volt, a betett ajtó mögött letérdepelt és imádkozott, miközben könnye patakban omlott. Hallotta-e a férfi az imádkozást? Annyi bizonyos, nem törődött vele. Elaludt azon az egy helyen, ahová ledőlt. Reggel, amikor az asszony fölébredt, Barnát már nem találta a háznál. Egy papirosszeleten ennyit írt a feleségének:

„Nehogy utánam jöjjön!”

S ezzel eltűnt Birkei Barna odahazulról. Két hónapig hír se hallatszott felőle. Akkor egy öreg, elvadult külsejű pákászféle ember kopogtatott a gazda nélküli portán. Puskaporért és sörétért jött. Arra volt egyedül szüksége a nádasok között lakó Birkei Barnának.

Hát az asszony mit csinált ezen idő alatt?

Amikor elment a férje a háztól, akkor látta csak, hogy azt a férfit ő igazán szereti. Az asszonyok olyanok, mint a gyermekek. Nem kell nekik a meglevő, mindig a lehetetlenség körüljár a gondolatuk. Akkor búsult csak igazán Anna, amikor érezte, hogy elveszítette az urát. A halott fölött még lehet vigasztalódni, de mily vigaszt találjon az élőért? Él, és nem az övé. Elveszett a számára örökre.

Berkeny, amikor kiheverte a verést, és hírét vette a Birkei Barna elvonulásának, egy szép napon megjelent Gólyahíren. A hóka lovát ott táncoltatta a kapu előtt, és meresztgette a szemét az udvarra. Az asszony észrevette a verandáról. Két béreslegény dolgozott az udvaron. A legények kezében vasvilla volt, és az asszony rájuk parancsolt, hogy állják el Berkeny előtt a kaput. A lovas, amikor a villás embereket közeledni látta, sarkantyúba kapta bókáját, és elnyargalt.

(A falusi asszonyok ebben is szakítanak a városi szokásokkal. A városi asszonyka ilyenkor a budoárjába vonul vissza, és eltagadtatja magát a szobalányával.)

Már a második hónap is elmúlt. Fagyos novemberi szél süvöltözött a ház körül. Anna epekedve gondolt az urára. Néha úgy érezte, hogy az egész hátralevő életét szívesen odaadná, ha csak egy napot tölthetne még Barnával. Elhatározta, hogy mindenáron felkeresi, aztán, ha nem akar többé tudni róla Barna, megöli magát a szeme láttára.

A tanyán lakott egy Kisa nevű pásztorember, akiről az a hír volt, hogy ismeri a nádast, behunyt szemmel se tévedne el benne. Erről a Kisáról mesélik, hogy száraz lábbal ért át a Tisza túlsó partjára, pedig gyalogosan volt. A Tiszát is ösmerni kell.

Ezzel a Kisával állott szövetségbe Anna. A pásztor vállalkozott rá, hogy felkeresi Birkeit.

- Minden éjjel hallom a puskáját! - mondta.

Csak arra esett gondolkodóba, amikor megtudta, hogy az asszony is vele akar tartani.

- Agyonlő a tekintetes úr! - mormogta fejét vakarva.

- Akkor is engem lő agyon, nem téged - biztatta Anna. - Te csak vezess a tanya közelébe, aztán a többit bízd rám. Akár nyomban vissza is fordulhatsz.

A pásztor ilyenformán felcsapott vezetőnek.

Annának pedig eszébe jutott valami, minek ismerné fel az ura már messziről, talán még elmenne előle. A ruhái között ott volt az a paraszti öltözet, amelyben egykor Birkei Barnát látogatta meg, amikor még nem is ösmerte. Előkereste most azt a kackiás piros rokolyát, lábára húzta a fehér bocskorokat, és menyecskésen bekötötte a fejét piros babos kendővel.

Kisa aztán elvezette a lápok, nádasok között Annát arra a tanyára, ahol Birkei Barna búsult nagy egyedülvalóságában.

Amolyan pákásztanya volt az, benn a tiszai nádasok között, nem volt az úriembernek való lakás, csak bujdosónak vagy üldözöttnek.

Alkonyattal értek a tanyára. Kisa jó messziségben elmaradt az asszony mellől, amikor már a tanya kanyargó füstje látszott. Az asszony egyedül ment előre.

A kis szigeten, ahol a tanya állott, tűz égett, és a tűznél egy magányos férfi ült háttal az asszony felé. Birkei Barna megfordult, amikor éles hallása megérezte a közeledő lépteket. A tenyerét szeme elé emelte, és úgy nézte a parasztruhás asszonyt. Megismerte-e? Az arcán nem mutatkozott se harag, se öröm. Az asszony alázatosan szólalt meg:

- Eljöttem, hogy vacsorát főzzek a tekintetes úrnak.

Birkei némán bólintott.

Az asszony pedig nekigyürkőzött. Talált halat, vadat a tanyán, szótalanul, de vidám kedvvel látott neki a főzésnek. Csakhamar rotyogott a bográcsa a tűz felett, kellemes ételszag terjengett a levegőben. A menyecske sürgött-forgott a tűz körül. Kipirosodott az arca, és ragyogott a szeme.

A vacsorához előkerült Mihály bácsi is, az az öreg pákász, aki a magányos életet Birkei Barnával megosztotta. A két férfi jóízűen evett. Vacsora után Mihály bácsi csónakjára ült, és elment valamerre a láp rengetegében. Az asszony így szólt a férfihoz:

- Azért jöttem, mert nem tudok nélküled élni. Engedd meg, hogy itt maradhassak a közeledben. Szolgálód leszek.

A férfi komolyan nézett az asszonyra.

- Itt nem maradhatsz.

- Elűzesz? - esdekelt az asszony. - Meghalok nélküled!

A férfi nem felelt mindjárt. Komoran nézett az alkonyatba boruló égre. A nádas aranyszínben tündöklött, mintha valami láthatatlan festő végighúzta volna rajta az ecsetjét. A távol aranyos pírjában egy fehér, ragyogó tollazatú madár úszott az ég végtelenségében. A férfi szakállas arcát a madár felé emelte.

- Itt még kócsag is jár - mondta, és látszott, hogy megremegteti a vadászláz.

Szemével a madár repülését kísérte. Az lejjebb ereszkedett, és mint egy nagy, fehér álom tűnt el a nádak között.

- Hát menjen a kócsag után - rebegte csendesen az asszony. - De éjjelre visszajöjjön...

Egy faderékból vájt csónak himbálózott a vízen. A férfi a csónakba szállott.

- Visszajön? - kérdezte remegő szívvel az asszony.

- Visszajövök - felelte Birkei Barna.

És az asszony ujjongó szívvel, boldogan várta vissza az urát.

(1906)

A zurdoki csata

Korrajz a megyei életből

1

Változnak az idők, és a jövendő mindig tele van meglepetésekkel. Egyik napról a másikra olyan eseményekre virradunk, amelyekről addig nem is álmodtunk. Azért van jó dolga a hithű kálvinistának, semmi meglepetés nem érheti, hisz bizonyosan tízezer esztendő előtt intézkedett a többek között a végzet például a Tokaji Ábris sorsáról is... Tass vármegye főispánjának a sorsa meg volt előre írva a csillagokban, hogy majd egyszer nem lesz főispán.

- Ki hitte volna? - mondogatták az emberek. - Csupa szenzáció az új század. Az oroszokat megveri a kis japán, és Tokaji Ábris nem főispán többé.

Tudni kell, hogy ki volt Tokaji Ábrahám, hogy megérthessük a dolgokat. Tokaji Ábrahám azon legendás nagyurak közül való volt, akikről nemsokára már csupán a krónikában olvasunk. Ahogy kiveszett a bölény, és tünedezőben van a kócsag, úgy tűnnek el azok a híres nagyurak is a történelemből, akik bár sohase tartoztak a főnemesek közé, semmiféle ivadékuk nem volt gróf vagy báró, mégis hatalmasabbak és előkelőbbek voltak sok mágnásnál. A Tokajiak századok óta örökös főispánjai voltak Tass vármegyének, és kétségen kívül egyike voltak azon néhány honfoglaló családnak, amelynek legelső őse lóháton jött Ázsiából.

A család legősibb jussa: Nyerges. Ezen a darab földön ezer esztendő óta Tokajiak gazdálkodtak. Csak a kezüket kellett volna kinyújtani a grófi koronáért, de nem kellett nekik. Hazaszerető, kemény kurucok voltak, akiket a nemzeti fölkelések mindig első helyen találtak. A kamarásságot is csak azért fogadták el a család férfitagjai, mert elég jussuk volt, mint akár a főispánsághoz. Nagy család, nagy dinasztia volt. Az idő forgott felettük, s egyszer nagyon gazdagok voltak, másszor csupán Nyergesen húzták meg magukat. Az asszonyok - természetesen itt is az asszonyok - igazgatták a család szerencsecsillagát. Néha fejedelmi vagyonokat hoztak a famíliába, máskor elvertek mindent. De még a politikába is beleavatkoztak az asszonyok. A régi vármegyeház visszhangos folyosóján, ahol az egykori főispánok arcképcsarnoka van, egynémelyik kuruc hajviseletű, kemény tekintetű férfiú mellett ott van a felesége képe is. Amíg a férje úton volt, vagy aludt, ő viselte a főispáni kalpagot. A Mária Terézia külsejű asszonyok még a pallosjoggal is éltek, és éppen Tokaji Mihályné volt az, aki hűtlen udvarlójának fejét vétette... No de ez a krónikára tartozik. Most csak annyit, hogy Tokaji Ábrahám huszonhét esztendei főispánkodás után otthagyta a megyeházat, amelyről pedig teljes bizonyossággal azt sem lehetett tudni, hogy vajon a megye vagy a Tokaji család tulajdona (nem pörösködtek, hisz úgyis mindig Tokaji lakott benne), és elköltözött Nyergesre.

Az emberek súgtak-búgtak, s a főispánnak, aki huszonöt esztendős jubileumán nagy rábeszélésre elfogadta a titkos tanácsosságot, heves jelenete volt a miniszterrel. A megyei kaszinóban, ahonnan minden pletyka elindult, azt is tudták, hogy az egész dolog egy nyomorult kút miatt esett meg. Hja, a nagy események kulisszái mögött néha ilyen furcsaságokra lehet bukkanni.

Simonkay, a főispán keresztfia hozta a legelső hírt:

- Az artézi kútba bukott bele Ábris bácsi.

(Ilyen a világ. A legzordonabb visszavonulást is bukásnak bélyegzi.)

A kaszinóban senki sem csudálkozott a dolgon. Hja, az az artézi kút! Sok kellemetlenségnek volt már az okozója. Mintha csak az ördög fundálta volna ki az egész kutat, hogy egy nagy úr megüsse benne a lábát.

Homokos, puha talajon épült a székváros, ahol víznek híre-hamva se volt. Ha a város alatt folyó ér kiszáradt nyári időben, akár borban mosakodhattak az emberek, mert bor az volt elég. A város hát nekifogott a kútfúrásnak. Legyen a városnak kútja, ahonnan még nyári időben is lehet vizet meríteni.

A vármegye - született ellensége a gazdagodó, növekedő székvárosnak - gondolkozóba esett. A városnak lesz kútja, a megyének pedig nem. Vajon honnan látják el vízzel a megyeházát akkor? A városi kútra csak nem mehetnek a megye cselédjei vízért! Tokaji Ábrahám azzal vetett véget a kétségeknek, hogy kimondta: kutat fúrnak a megyeház udvarán. Legyen a megyének külön kútja, amelyből a megye táplálkozik, amelyhez a városiaknak semmi közük.

A kútfúrás e homokos talajon hazárdjáték. Néha esztendőkig hiába halad lefelé a fúró, hiába hatol keresztül sziklarétegeken, az óhajtva várt víz csak nem akar jelentkezni.

A szűk megyeházi udvaron nem sok tere volt a kísérletezésnek. A megye mindig csak lefelé kereshette a vizet, de a városiak négy-öt felé is próbálkoztak, és hamarább találták meg a vizet. Volt erre ujjongás, öröm a városban. Talán még ki is világítottak volna, ha nem sajnálják a költséget. A víz vígan bugyborékolt felfelé, nem volt olyan ember a városban, aki napjában legalább egyszer ne mosakodott volna. A polgármesternek, Berzenczey Sámuelnek ezüst tintatartót vettek, és a kút körül mindig álldogált néhány városi úr, aki önérzetesen nézte a vizet. A kút éppen ott volt a megyeháza előtti térségen. Tokaji Ábrahám sötét arccal nézte az ablakból a kutat, és a keze ökölbe szorult.

- Fúrunk tovább, ha a föld közepéig is. Valahol csak találunk vizet - mormogta.

A fúró újra megindult az udvaron, a kerekek, szerkezetek egyhangú zaja töltötte be a házat. A városiak kárörvendezve hallgatták a hiábavaló munka zaját.

És amikor így küzdött volna a vármegye a balszerencse ellen, történt, hogy a minisztériumból a megye költségvetése visszaérkezett. A kútfúrásra szánt költségeket vastag kék ceruza húzta keresztül, a margóra pedig odaírta valaki:

- „Kútra pedig nincs szükség. Ott a városi kút."

Tokaji Ábrahám megismerte a miniszter keze írását.

- A szatócs! - kiáltott fel haraggal, és utazott Budapestre.

A kis Simonkay azt is tudta, hogy a miniszter sehogy sem akarta megérteni a kút dolgát, és váltig azt emlegette, hogy a vármegye területéről emberemlékezet óta csupa ellenzéki képviselő kerül a parlamentbe.

- Ugyan, mi köze van ennek a körülménynek a kúthoz? - kiáltották a kaszinóban. - Bolondokat beszélsz, Simonkay.

- Nagyon is nagy köze van a kúthoz. Mert a múlt esztendőben Berzenczey uram a vejét ellenzéki programmal választatta meg a székvárosban. Hát ezért nem kell kút a vármegyének. Küldjön a megye kormánypárti követeket, és kap annyi kutat, amennyit akar. Ezt mondta volna a miniszter.

És így történt, hogy Tass vármegyében megesett az a nagy csoda, hogy nem Tokaji volt a főispán. Pedig már az iskolás gyerekek is tudták, hogy az úristen örök, és Tokaji a főispán. A nagy úr duzzogva, elkeseredve költözött el a megyeháztól. Nini, be csendes lett ott egyszerre

minden. A fényes, díszruhás huszárok hová lettek? A hintók, agarak és toporzékoló paripák eltűntek, és a világraszóló nagy ebédeknek mindörökre vége lett.

Akkor tűnt ki csak, hogy Tokaji Ábrahám az évi jövedelmét ráfizette a főispáni méltóságra, a kiskirályságra. Voltak örökös vendégei, és a tárcája mindig nyitva állott. A híres evő, Tahi Mihály, aki pompás étvágya miatt mindennap együtt ebédelt a kegyelmes úrral, fájdalmasan törülgette könnyező két szemét:

- Tokaji Ábrahám volt az utolsó főispán!

2

Hiszen nem kellett Tokaji Ábrahámot sajnálni, nagy úr maradt ő azután is. A kormány valami szegény, eladósodott hivatalnokát küldte le főispánnak, aki fekete szalonkabátban foglalta el székét. Hej, hogy ráncolták a homlokukat a régi főispánok ott a hosszú folyosón. Még csak buzogánya se volt Gyárfás Endrének! Akik legtöbbet tudták róla, azt mondták, hogy nagy közigazgatási tehetség a fiatalember, és a kormány azzal a szándékkal nevezte ki, hogy hozza rendbe a vármegye zavaros közigazgatási ügyeit. Ez tőrszúrás volt a kuruc Tokaji uramnak. Elkeseredve nevetett.

- A közigazgatás! - kiáltotta. - Az én időmben még miniszteri biztos se tette be lábát a megyeházra. Tán meglehet, a cselédeimmel dobatott volna ki.

A volt főispán hívei, így többek között a vérmes Zathureczky, nem is igen ábrándozott másról, mint hogy Gyárfás Endrét rövid úton kitessékelik a megyéből. Zathureczky élénken biztatta a duzzogó nagyurat:

- Gyűjts sereget, kegyelmes uram, és verjük ki Gyárfást. Furcsa is volna, ha végképpen elmúltak volna a régi idők. Rákóczi sem tett egyebet, mint felkelt. Az egész vármegye veled tart.

Tokaji Ábrahám megsimogatta a Zathureczky tatár koponyáját.

- Bolond vagy, fiam - mormogta elborulva. - Alkotmányos világban élünk...

- Alkotmány ide, alkotmány oda - tüzelt Zathureczky. - Az utolsó főispánnak mégiscsak a sarkára kellene állani, vagy mi?... Egy ostoba kút miatt nem lehet láncra verni a megyét. Még a Bach-korszakban is párját ritkítaná az eset.

- Nem értesz a politikához, öcsém - felelt a kegyelmes úr, és elköltözött Nyergesre. Ott aztán megtette azt, hogy megüzente a vizitelni készülő Gyárfás Endrének, hogy ne fárassza magát, nincsen idehaza. Napokig haragudott így is; sehogy se tudta megérteni, hogy honnan veszi magának az az ismeretlen figura a bátorságot, hogy őt meglátogassa.

Tokaji Ábrahám közelebb volt ebben az időben a hatvan évhez, mint az ötvenhez. De a külsején nem látszott az idő. Szikár, csontos, vállas ember volt, ezzel vált ki a famíliából, amelynek tagjai többnyire alacsony termetűek voltak. Hanem az az Attila-orr, az a merész, napba néző tekintet éppen olyan volt, mint valamennyi Tokajié. A külsejében igazi oligarcha volt, bátran felvehette volna akármelyik várúr dédapjának a szerepét. Fiatal korában középkori lovagok páncéljában, keresztes vitézek kardjával tartott vívógyakorlatot a Domoszlay fiúkkal. Ugyanez a középkorias hajlandóság vezette, hogy kijavíttatta a nyergesi várromokat, és ott magának lakást rendezett be. Ott szeretett lakni a sok száz esztendős falak között, mint egy középkori lovag. Alabárdos kapuőrök álltak a felvonóhídon, és Ábrahám napján mozsarak durrogtak a bástyáról. A családi ház a vár alatt éppen olyan tornácos, zsalugáteros udvarház volt, amilyen

elegendő akad Tass vármegyében. A régi építészeknek nemigen volt fantáziájuk, meg aztán féltek az újításoktól. A régi udvarházban jöttek a világra a Tokajiak, innen vitték férjhez a leányokat; itt húzódott meg minden Tokaji, ha már belefáradt, belevénült az életbe. Isten tudja, hány esztendeje állott a ház, csak annyi bizonyos, hogy a kőcímer a kapu felett - három nyírfa és nyírvessző benne - már csak maradványaiban volt meg. De hát minek az a címer oda a kapu fölé! A címergyűrűt minden Tokaji az ujján viseli.

Ábrahám özvegyember volt. A felesége, született Pay Anna, elhagyta őt korán. A kegyelmes úr akkor azt cselekedte, hogy az elhunyt felesége arcképét megföstötte a várkápolna oltárképének, kápolna is volt a várban, és odajárt reggelenkint imádkozni. Három fiú és egy leányka maradt az asszony után. A fiúk felnőttek, és nyaranta ott lovagoltak fantasztikus kosztümjeikben a nyergesi birtokon. Igen léha, könnyűvérű fiatalemberek voltak, akik az apjukkal nemigen érintkeztek másképpen, mint sürgönyileg vagy expresszlevélben. Pénzt, mindig csak pénzt kértek, mégpedig sürgősen.

Az oligarcha ebben a tekintetben is gavallér volt. Sohasem kérdezte, mire kell a pénz, küldte. Csak ha nagyon igénybe vették - két-három sürgönyt küldözve egy napon -, szólott bizonyos szemrehányással a fiaihoz:

- Maguknak is jobb volna, ha előre elkérnék azt, amire a legközelebbi jövőben szükségük lehet. Nem szeretem a krajcároskodást.

Esze ágába se jutott, hogy megharagudjon a fiúk pumpolásán is. A Tokaji famíliában éppen olyan periódus volt, hogy a família gazdag volt. Az elhunyt anya hozományán kívül egy püspök nagybácsi és egy bankigazgató szerepelt a családban. A bankigazgatót titokban megvetették, a püspököt sűrűn látogatták, az anyai juss pedig olvadós, mint a tavaszi hó.

Az oligarcha csak a sürgönyökből tudta, hogy merre kalandoznak a fiai. Nemigen csináltak azok egyebet, mint mulattak. Az ország különböző részein bukkantak fel, és mindenütt úri társaságban lumpoltak.

- Majd megunják, és hazajönnek Nyergesre - vélekedett a kegyelmes úr, és miután ő ebédre sohasem evett egyebet marhahúsnál, és vacsorára tejet ivott, tiszta lelkiismerettel meg volt győződve arról, hogy a Tokaji vagyon örökké fog tartani.

Ha kételyei merültek fel, ezeknek a kételyeknek okozója csupán Ali bácsi volt. Ali bácsi semmi más nem volt, mint a kegyelmes úr nagybátyja, egy nyolcvanesztendős agglegény, aki olyan könnyen cipelte nyolcvan esztendejét, mint más a húszat. Ali bácsi volt a család legkönnyelműbb tagja, akiről minden fiatal Tokajinak példát kellett volna venni. Hogy olyanok ne legyenek, mint Ali bácsi.

A székvárosban lakott ez a nevezetes öreg, és a legfőbb büszkesége az volt, hogy nyolcvanéves korában még mindig „dolgozott". A háza felett széles pléhtáblán ékeskedett a nemesi címer, alatta e felírás: ügyvédi iroda. Tehát Ali bácsi ügyvéd volt. Milyen pörei voltak Ali bácsinak? Olyan pörei voltak, amelyekre ráfizetett. Ali bácsi negyvennyolcban őrnagy volt, és a megyei öreg honvédek elnöküknek választották. És ezen a réven mindenféle ügyes-bajos dolgaikkal felkeresték. Ali bácsi volt az öreg honvédek ügyvédje. Az ő pörei voltak azok a nevezetes pörök, ahol a legkisebb dátum ötven esztendő volt. De szívesen vállalta a kétszáz esztendős pöröket is. Ilyenformán az egész „ügyvédi iroda" még csak arra se volt jó, hogy a szivarravalót behozza. Ali bácsi folytonos anyagi zavarokkal küzdött, és a famíliának a költségvetésében minden esztendőben szerepelt egy összeg ezen a címen: „A családi becsület megmentésére." A családi becsületet Ali bácsitól kellett megmenteni. Az öregúr hihetetlen adósságokat csinált, és bár semmi kimondott szenvedélye nem volt, mindig üres volt a tárcája.

A Tokaji fiúkat sorban megpumpolta, és az örökös szivarral szájában bőkezűen veregette meg a fiúk vállát.

- Én leszek az utolsó honvéd, akit spirituszba tesznek a Nemzeti Múzeumban. Ott fogok állani borszeszben az idők végtelen határáig.

A hallgatók természetesen nem adtak hitelt az öregnek:

- Sohasem halsz meg, Ali bácsi. De minek is halnál meg!

A nyolcvanéves ifjú elgondolkozott.

- Pedig hát nincs kizárva. Egyszer majd ebéd után szivarozgatok... szivarozgatok. Elbóbiskolok csendesen, a szivar még füstöl a számban, de mikor rám nyitják az ajtót, én már halott leszek.

Tokaji Aladár volt a könnyelműség megtestesítője a famíliában. Esztendőnkint megmentették a becsületét, kifizetvén sürgetős adósságait, aztán ijesztő példának emlegették az anyák fiaik előtt:

„Ali bácsi egy forint árú virzsíniát szív el egy napon."

Persze, persze, ez nagy hiba volt. Jobb lett volna Ali bácsinak havannákat szívni.

Ábrahám, az oligarcha, közönyös vállvonogatással fogadta a híreket a nagybátyja fiataloskodó szenvedélyeiről (még az asszonyokat is szerette Ali úr!).

- Némely ember sose tombolja ki magát - mondta nyugodalmasan.

Csak egyetlenegyszer nyúlt erősebb fegyverhez az aggastyánnal szemben, mikor az hirtelen meg akart házasodni.

- Beteszlek szolgabírónak a megyéhez, Ali bácsi - mondta neki. - Együtt fogsz szolgálni a huszonkét esztendős kamaszokkal.

Ali bácsi elszégyellte magát, és nem házasodott meg.

De volt ám öröme is a kegyelmes úrnak a famíliájában. Igaz, hogy ő sohasem mutatta, hogy örvendez, hisz mindent végtelen közönnyel vett, amit az élet nyújtott neki. Az öröme a leánya volt: Emesse.

A fiai közül Huba volt a legöregebb, a legkönnyelműbb. Ubul évek óta koporsókat vett egy szállítójánál. Töhötöm, a legkisebb, párbajozni szeretett.

Emesse, a leánya, mind a háromért megvigasztalta, ha ugyan vigasztalásra szorult a nagyúr, aki az életnek minden fordulatját egyforma nyugalommal viselte.

De Emessét mégis szerette. Senkit sem tegezett, csak a leányát. Még a feleségét is állandóan grófnőnek nevezte, sohasem engedte meg magának, hogy te-nek szólította volna. Még a halálos ágyán is kimért, lovagi hangon felelt a felesége végakaratára:

- Minden úgy történik, grófnő, amint parancsolja.

A grófnő a következő percben lehunyta szemét, és a miséket elmondták érte, valamint a koporsóját is rózsafából faragták. A koporsó födelére kis, kerek üveglapot vágtak, és ezen keresztül minden esztendőben megnézte a kegyelmes úr a halott asszonyt. Mikor hazajött a felesége látogatásáról, megölelte Emessét, és azt mondta neki:

- Az édesanyádnál voltam. Azt üzeni, hogy meg van velünk elégedve.

Üzent-e a halott? Lehet, hogy csak egy képzelődő embernek volt ez a gondolatja. Tokaji Ábrahám könnyen elhihette azt is, hogy ő még a halottakkal is tud társalogni. Egy nagyúrnak minden lehetséges.

Emesse a történetünk idejében tizenhat esztendős volt, és talán szebb, mint a korabeli leányok. A nyakán egy ősmagyar érmet viselt, állítólag a Gut-Keledné talizmánja volt, amelyet még Ázsiából hoztak magukkal. Az emlék egy asszonyfejet ábrázolt, egy pogány, vad, szilaj asszonyarcot - és a Tokaji Emesse arca annak a pogányemléknek a hasonlóságát vette föl. Sasorra volt és keskeny ajka. Napbarnított arca és magas homloka volt, mint azokon a képeken látható, amelyek a Gizella királynő oltárterítőjére vannak hímezve. Csak a tekintete, az volt szelíd, alázatos tekintet, amely a régi kor keresztény asszonyait jellemzi. Csodálatosan érdekes teremtés volt, mintha egy nagy családnak minden szépsége, bája ebben a kései virágjában egyesült volna. Nőies, odaadó lágyság és férfias elhatározás jellemezte Tokaji Emessét, ha ugyan lehet jellemezni egy tizenhat esztendős leányt. De ez a leány már olyan karakter volt gyermekkorától kezdve, hogy sohasem félt semmitől és senkitől. A réti farkasnak éppen úgy a szeme közé nézett a nyergesi pusztán, mint a gavalléroknak a megyebálokon, amikor tizenhét esztendős kora óta ő töltötte be a háziasszonyi tisztet. Az apja, a kegyelmes úr, bálványozta, Emesse pedig az apjának a lelkiismerete, a szerelme volt. Neki volt szabad egyedül bejelentés nélkül átlépni a nyergesi vár kapuját, ahol a kegyelmes úr meghúzódott. De a társalkodónőjét, madame Durand-t odakívül hagyta a hintóban.

Tokaji Ábrahám a két tenyerébe szorította a leánya arcát, és megcsókolta:

- Ha te nem volnál, régen itt hagytam volna ezt az országot - mondta.

Fájt, sajgott a seb a kegyelmes úr szívében, hiába titkolta. A környéken emberkerülő híre keletkezett, és a vidám Zathureczky csak furfangos utakon tudott bejutni hozzá:

- Kár érte - mesélte a megyei kaszinóban. - Jobb sorsra érdemes ember volt.

Majd titokzatosan, súgva tette hozzá:

- Már emberi fogakat kezd gyűjteni. A parasztoknak öt pengőt fizet minden fogukért... A nagyapja rozsdás sarkantyúkat gyűjtött.

3

Gyűjtötte-e a fogakat Tokaji Ábrahám, nem-e - nem tartozik ennek a történetnek szorosan a keretébe. Csak annyi bizonyos, hogy odvát - a várát - nem hagyta el. Ott élt, mint a borz, meghúzódott, és senkit se eresztett be magához. A gazdatisztjei csak jókedvében jutottak elébe, a fiairól tudni se akart. A fiúk sürgönyeit, sürgős leveleit elküldte a gazdatisztjéhez. Homonnai Benedek azután intézkedett úgy, ahogy akart, az öregúr nem törődött többé vele.

Csak azokat a híreket fogadta érdeklődéssel, amelyek huszonhét esztendős múltja után következő utódjáról, Gyárfás Endréről szóltak. Ezek a hírek eleinte kellemetes események voltak neki. Hiába volt akármilyen nagy úr Tokaji Ábrahám, mégis jólesett hallani, hogy a vármegye urai nem tartották magukhoz méltónak Gyárfás Endrét. Az installációjánál elmaradt a szokásos bandérium, valamint a kocsitábor is. Ha az a néhány elzüllött kurtanemes nincs, akik részint hivatalt, részint protekciót akartak az új főispántól, bizony senki se fogadja az állomásnál. Szitnyai Barna, a vármegye öreg alispánja még a megye cselédjeinek is megtiltotta, hogy díszruhájukat vegyék fel a fogadtatáskor, és a főispán egyedül ebédelt az „Arany Griff”-ben.

...Hiába, hiába, akármilyen nagy úr valaki, mégiscsak jólesik ilyen híreket hallani.

Gyárfás Endre aztán fogta magát, és szobát bérelt az „Arany Griff”-ben, a régi főispáni lakást pedig átalakíttatta megyei segédhivatallá.

- Kegyetlenség! - mondták a megyei urak.

Tokaji Ábrahám csak a markába nevetett:

- Tesz az az úr még egyebet is.

Hát tett is. Gyárfás Endre először bevezette azt a rendet a hivatalokba, hogy pontosan meg kell jelenni ott, mert mindenki csak azért kaphat fizetést, amiért dolgozik.

Ezen nevettek aztán nagyot a megyei urak.

- Azt szeretnénk látni, hogy Borcsik Ádámot megszabályozza a méltóságos úr. Akkor aztán beadjuk a derékot.

Ki volt az a nevezetes Borcsik Ádám?

Ami a rangot illeti, Borcsik Ádámnál lehettek előkelőbb férfiak is a megyén, mert ő bizony csak írnok volt, de a hivatala azért kényelmesebb volt az alispánénál. Sohasem járt be máskor a hivatalba, mint elsején a fizetéséért. Azt felvette, és elment, nem mondta még azt sem, hogy befellegzett.

Így volt ez tíz esztendeig. Borcsik Ádámot mégse csapták el a hivatalából, pedig fegyelmezhetetlen, korhely, veszekedő férfiú volt. Józanul nem látta őt senki, Isten tudja, milyen nagy seb lehetett a szívében, hogy azt örökkön gyógyítgatni kellett. Hiába próbáltak meg vele mindent, reggelenkint hajdút küldtek a lakására, felköltették, délben sörrel csalogatták a megyeházára, Borcsik Ádám nem ment, undorodott a hivatalszoba levegőjétől.

Csak egyben volt nagy mester Borcsik. Ő volt az egyetlen írnok, aki a főispán diktálását le tudta írni. Szerette is ezért Tokaji Ábrahám. Előkerítették a föld alól is Borcsikot, aki nyomban kijózanodott ilyenkor. Kimosakodott, és lúdtollat faragott, mert a főispán szerette, ha azzal írt.

Így aztán Borcsik Ádám volt a hanyag, fegyelmezetlen megyei tisztviselőnek a mintaképe. Hej, sokan is szégyenkeztek miatta. Mindig szomjazott, mindig nagyon szomjazott... Ő volt az első, akit Gyárfás Endre nem talált a hivatalában, amikor reggel nyolc órakor végigsétált a megyeháza szobáin. Ni, mi lesz most Borcsikkal, mi lesz hat gyermekével, bizonyosan mehet koldulni. Szegény. Ez a kegyetlen ember nem ismert irgalmat. A főispán pedig csak annyit mondott:

- Ha előkerül Borcsik Ádám, küldjék hozzám...

Nosza, futottak a rossz hírrel Ádámért. Véged van, szegény Ádám, oda a hivatal. Ádám valahol az ér alatt dombérozott egy ravasz kis kocsmában. Mikor meghallotta, hogy mi történt vele, kivette a zsebéből ezüsthagymáját - nem volt már egyebe -, azt vágta a vak vén nagybőgőshöz, aki mulatozásaiban elkísérte.

- Húzd, a keservét...

Nem is került csak másnap a főispán elébe. Mit, mit nem beszélt vele a méltóságos úr, Borcsik sohasem mondta el. Csak annyi bizonyos, hogy az elzüllött ember ettől a naptól kezdve minden reggel legelső volt a hivatalában, amikor a főispán az órával kezében végigjárta az irodákat. A vidám délelőtti sörözéseknek örökre vége volt, még idősebb Simonkay Ferenc, az öreg levéltáros is csak lopva mert pipázgatni.

- Jaj, mi lesz a világból - sóhajtották az öreg tisztviselők, akik sehogyan se tudtak beletörődni az új rendbe.

Hová lettek a restanciák? Hová lettek az indokolatlan hosszú szabadságok? A megyei huszárok csizmája ugyan nem ragyogott úgy, mint azelőtt, de már hajnalban takarítani kezdték a szobákat. A főispán hozatott valami egérirtó embert Pestről, aki az egész házból kiirtotta az egereket, most már azt sem lehetett ráfogni az elveszett aktákra, hogy az egerek rágták össze.

Történt, történt...

A legidősebb Tokaji fiú, a Huba könnyelműsége ebben az időben már nem ismeri határt. Rengeteg adósságot csinált, és nem lehetett többé bírni vele. Külön zenekara volt a székvárosban, amely egyedül csak neki muzsikált. Ha megharagudott, összevásárolta a városkában található összes pezsgőspalackokat, és beleöntette tartalmukat a kanálisba, csakhogy a bakatisztek vagy pedig az öccsei ne ihassanak pezsgőt.

A három Tokaji fiú örökké hadilábon állott egymással. Együtt sohasem mulattak, együtt sohasem jártak. Néha háromfelé is szólott a muzsika a városka éjszakájában. A Huba cigánya - a félszemű Pandúr - a legtöbbet ért a cigányok között. A két fiú a Pandúrt szerette volna elhódítani Hubától. De sehogy sem sikerült nekik. A koporsóvásárló Ubul aztán összeállított magának egy zenekart csupa nagybőgősökből. Furcsa is volt, amikor ez a zenekar rágyújtott a nótázásra, ép fülű ember menekült onnan, de már Tokaji Ubul ezt a muzsikát szerette. A legkisebb, Töhötöm, amolyan húszesztendős forma lehetett, a városkában fekvő bakatisztekkel barátkozott, mert tudta, hogy ezért a bátyjai haragusznak. Különben is már többször kihívatta párbajra a testvérbátyjait, jó szerencse, mindig közbelépett valaki, aki megakadályozta a testvérpárbajt.

A fiúknak egyetlen ember imponált a világon. És ez senki más nem volt, mint Ali bácsi. (Igaz aztán, hogy Ali bácsi a három fiún kívül senkinek se imponált.) A nyolcvanéves aggastyánt néha még arra is rá lehetett venni, hogy elmenjen a fiúkkal mulatni. Persze, külön mindegyikkel. Ha megszimatolta, hogy valamelyiknél pénzmag van, ő volt az első, aki eret vágott az unokaöccsén. Adósság dolgokban tanácsadójuk volt, még szerelmi ügyekben is kikérték véleményét. Szerették is a fiúk Ali bácsit. Az öregúr néha három nachtmuzikot is kapott egy éjszaka, mindegyik fiútól egyet.

Amikor Homonnai, a tiszttartó vette át a fiúk gondozását, és az apjuk mit sem törődött velük, hirtelen nagyon megapadt a pénzforrásuk. A tiszttartó fösvény, végtelenségig garasoskodó ember volt, amellett becsületes, mint amilyenek a régi tiszttartók voltak. Tudta Tokaji Ábrahám, miért bízza reá a fiai gondját. Homonnai uram ravasz, régi róka volt, nem lehetett rajta kifogni olyan könnyen, mint a kegyelmes úron. Teljhatalommal volt felruházva a fiúk felett, annyi pénzt adott nekik, amennyit akart. Még attól se ijedt meg az öreg Homonnai, amikor Huba haragjában pisztolyt szegzett a mellének. A tiszttartó csendesen eltolta magától a fiatalurat.

- Kegyelmes úrfi, tavaly már meg tetszett járni a bolondok házát. Az idén újra elvisszük vagy hat hétre.

Huba meghökkent.

- Csak azt ne, Homonnai - mormogta. - Inkább még azt is elmondom magának, hogy az Ubul öcsém honnan pénzel mostanában. Klein Farkas, az uzsorás ad neki pénzt hamis váltókra.

- Úgy - mondá nagy aggodalommal Homonnai -, majd becsukatjuk Klein Farkast.

Hubának megvillant a szeme.

- Helyes, megérdemli - Ubul. De hát most mi lesz velem, nekem pénz kell.

- Nem adhatok.

Huba hízelkedve simogatta meg a tiszttartó borostás állát.

- Homonnai bácsi, hát a Töhötöm öcsémre nem kíváncsi? Arról tudnék még magának mesélni.

Az öreg fél szemmel pislogott Hubára:

- Nem mondom, kegyelmes úrfi, hogy semmit nem adhatok... Valami csak akad a ládafiában, pedig mind elvitték a héten is... Hát mi van Töhötöm úrfival?

Huba a Homonnai füléhez hajolt:

- Ali bácsival konspirált. Fel akarják magát jelenteni sikkasztásért.

- Úgy - mondta Homonnai -, Ali bácsi hecceli a fiatalurakat, ahelyett hogy jó útra vezetné őket. Majd megjelentem kegyelmes urunknak.

Csakhogy Hubának nem mindig voltak érdekes hírei, és Homonnai hajthatatlan maradt. Hiába fenyegetőzött, ígért, fogadkozott Huba. A tiszttartó csak a vállát vonogatta:

- Elköltöttük az egész jövedelmet. Tehát nincs kincs.

Huba ekkor még egy utolsó kísérletre szánta el magát. Levelet írt az apjának, amelyben megfenyegette, hogy olyant tesz, amivel szégyent borít az egész famíliára. A levél talán nem is jutott a kegyelmes úr kezébe, Huba választ se kapott, és másnap délelőtt beállított a megyeházára, és jelentkezett Gyárfás Endrénél.

- A családom nem ad annyit, hogy úri módon megélhessek, dolgozni akarok, méltóságos úr. Azért jöttem.

Tokaji Huba elszámította magát. Gyárfás Endre nem borult a nyakába, diadalmenetben sem hordozta körül a megyeházán, hogy íme eljött a dölyfös oligarcha sarjadéka, és munkát kér tőle, inkább savanyú arcot vágott, és a tenyerét lefelé fordította.

- A vármegyénél nincsen semmiféle szinekúra, fiatal barátom. A tisztviselőknek mind dolgozni kell.

Tokaji Huba elvörösödött.

- Méltóságod elfelejti, hogy én tiszteletbeli főszolgabírója vagyok a megyének. Kikérem magamnak ezt a hangot.

Gyárfás Endre nyugodtan nézett az előtte álló fiatalemberre.

- Helyes. Tehát ön feljebbvalója előtt áll, főszolgabíró úr. Miután megszoktam tisztviselőim kívánságait teljesíteni, amennyire lehetséges, a mai nappal beosztom önt a butykai járásba... Csak még arra akarom felkérni, hogy hivatali teendőit pontosan teljesítse, mert mint tisztviselő fegyelmi büntetéseket szenvedne.

Szólt a főispán, és sarkon fordult.

Tokaji Huba egy pillanatig azon gondolkozott, hogy valami rettentő nagy gorombaságot kiált utána, de amikor leért az utcára, már nyugodtabban gondolkozott.

- Utóvégre igaza van. Még én tartozom neki köszönettel, hogy nyomban teljesítette a kérésemet. Dolgozni fogok, aztán megütheti a guta Homonnait meg az öcsémet is.

Huba nyakas ember volt. Amit egyszer feltett magában, attól nem egykönnyen tért el. A butykai járás fenn volt a hegyek között. Vad oláhok, verekedő, rendetlen népség lakta a járást. Ide ment el Tokaji Huba, és egy fél esztendeig még csak hír sem hallatszott róla.

Tokaji Ábrahám, amikor meghallotta, hogy mi történt a legnagyobb fiával, csodálkozva kiáltott fel:

- Kezdek félni Gyárfás Endrétől. Hisz az az ember valóságos oroszlánszelídítő.

Emesse, aki naponkint meglátogatta az édesapját a nyergesi várban, így szólt:

- Jó volna Ubult és Töhötömöt is Gyárfás úrra bízni. Az könnyebben elbánna velük, mint Homonnai bácsi.

Az öreg kegyelmes úr bólintott.

- Magam is azt gondolom, Gyárfás Endre jó instruktor volna a fiaim mellé. Jobb instruktor volna, mint főispán.

4

Gyárfás Endre pedig főispánnak is jó volt, nemcsak instruktornak. Ez az alig harmincöt esztendős ember arra született, hogy dolgozzon. Ugyan kinek jut eszébe, hogy a főispáni állás a munka állása! Dehogyis az! Mágnásoknak, nagyuraknak való hivatali dísz, mint a díszmagyaron az értékes mentekötő. Hogy a főispánnak dolgozni is kell? Ugyan hát mire való volna akkor a megyei tisztikar, az alispán, árvaszéki elnök meg a többi? A főispán a kormány bizalmasa, aki felügyel a lojalitásra, vigyáz a politikai érzelmekre, amely érzelmeket igyekszik mindig a kormány pártjára billenteni. Ha valamikor dolga van a főispánnak, az a képviselőválasztás. Akkor komolyan munkába lép. Agitál, levelez, protegál, korteskedik, mert körülbelül a pozíciója függ attól, hogy az ő és a kormány emberei jussanak be a megye választókerületeiből a parlamentbe.

Tass vármegyében eddig az volt szokás, hogy egy délelőttön elintézték az összes választásokat. Nem volt itt küzdelem soha, a vármegye megválasztotta az ő hat ellenzéki képviselőjét, régi, kipróbált öregurakat, akiknek még ellenjelöltjük se igen akadt.

A választók nyugodalmasan széledtek el, az öregurakban meg lehetett bízni, törhetetlen hívei voltak a függetlenségi eszméknek, igaz, hogy azután tovább nem is mentek.

Tass megyei követet még nem hallottak a képviselőházban beszélni, elmondták ők azt, ami a szívüket nyomta, odahaza, baráti körben, fehérasztalnál. A t. Házba se egyébért kukkantak be, mint megtudni, mi a legfrissebb pletyka, ki lesz miniszter, ki nem lesz miniszter, milyen az öreg Irányi egészsége, mit mondott tegnap vacsoránál Beöthy Aldzsi... Nini, az öreg Jókainak hogy megzöldült a parókája. No, ezt már érdemes lesz otthon elmondani az asszonyoknak.

Elhibáztam... Volt a tassi követek között egy, aki éppen a szónoklatával lett nevezetes férfiú. Ejnye no - kiált fel az olvasó -, hát akkor mit bolondozik az úr? Hisz Cicero se másért nevezetes, mint a szónoklataiért! - Vidmánszky Sámuelnek hívták az öregurat. Húsz esztendeig ült nyugodalmasan a helyén, a leghűségesebb hallgatója volt a szónoklatoknak, neki nem volt se unalmas, se hosszú beszéd, mert egy kicsit nagyothallott az öregúr. Felét se értette meg a beszédeknek.

Egyszer aztán, hogy-hogy, a „Pannóniá”-ban vacsora közben, ahol mindig hűségesen megjelent az öreg képviselő, mintha az is a hivatalhoz tartozott volna, elszundikált, és mikor felébredt, szörnyen elrestelkedett. Zavarodottan nézett körül, és mert nemigen értette jól, hogy miről folyik a diskurzus körülötte, találomra közbeszól:

- Igaz, igaz, magam is azt gondolom, hogy nincs unalmasabb szónok Hernádi Pálnál...

Miért jutott eszébe éppen Hernádi Pál az öregúrnak, aki nem is volt szónok ember, csak egyetlenegyszer beszélt a Házban, akkor is öt percig! Hiszen eszébe juthatott volna száz más név! Az öreg - később, évek múlva, amikor feledésbe ment a dolog - nagy titokban elmondta, hogy éppen Hernádi Pállal álmodott ott, a „Pannónia” asztalánál. Hernádi volt az ülésteremben a jobb felőli szomszédja, és csendes megjegyzéseit az ülés alatt Vidmánszkynak szokta elmondani. Persze az öregúr nemigen hallotta az elmésségeknek felét se, és Hernádi Pál rendesen bosszankodva, duzzogva kelt fel mellőle:

- Veled nem lehet beszélgetni, Samu bácsi.

Akkor, álmában is Hernádi Pál volt mellette, csakhogy most állt és beszélt. Beszélt véghetetlenül, időtlen idők óta, és olyan csendes hangon, hogy Vidmánszky egy szót sem tudott belőle megérteni. Hiába figyelt, törekedett, egyetlen szót sem tudott elkapni a beszédből. Pedig körülötte hemperegtek képviselőtársai a kacagástól. Ugyan miről beszélhet ez a selyma Hernádi? Lassan észrevette, hogy a nevető szemek mind feléje irányulnak. Hopp, ez a huncut Hernádi visszaél az ő testi fogyatkozásával, és most nyílt ülésben kifigurázza. Vidmánszkynak álmában verejtékcseppek folytak végig a homlokán, s a tenyerét füléhez szorította... Hiába, hiába, egy szót sem tudott megérteni. Kínosan riad fel álmából, s akkor tette ezt a fatális megjegyzést, hogy unalmas szónok Hernádi Pál.

Hiszen nem lett volna olyan nagy baj az a megjegyzés, ha nem Vidmánszky Sámuel teszi. Csakhogy az öregúr csak minden héten szokott megszólalni, szokatlan volt még a hangja is. Mindenki megértette a megjegyzést, amely cseppet se illett belé a diskurzusba. (Ha jól tudom, éppen egy fiatal és tehetségtelen színésznőről beszélgettek pajkos dolgokat.)

Meg aztán akadtak tréfakedvelő, bohókás urak, akik másnap azzal fogadták Hernádit, amint megcsíphették:

- No, neked ugyan megadta Vidmánszky Sámuel. Kijelentette, hogy te vagy a legunalmasabb szónok Európában.

Hernádi Pálnak pedig az volt a legnagyobb gyöngéje, hogy végtelen nagy szónoknak tartotta magát. Otthon óraszámra elszónokolt a tükör előtt. Bizony, ilyenkor Chamberlain Joe bízvást elbújhatott volna mellette. De a nyilvánosság előtt torkán akadt a szó, dadogott, kapkodott, belesült a legszebb körmondatba.

Belévörösödött és felhördült:

- Mit? Vidmánszky merte azt rólam mondani, aki még a száját sem nyitotta ki, amióta a világra jött! Megkeserüli ezt Vidmánszky!

Dúlt-fúlt haragjában. Az emberek pedig, amikor látták, mennyire bosszankodik az ártatlan megjegyzésen, még jobban piszkálták.

Hiszen csak tréfa az egész. Nagy bolond ez a Hernádi, hogy ennyire tud bosszankodni. De hát bosszantották úton-útfélen. Már emberek közé se nagyon mert menni Hernádi Pál, mindenütt azzal fogadták:

- Hallottad?... Rossznyelvű ember ez a vén Vidmánszky.

Ha nem lett volna Vidmánszky öreg ember, bizony még párbajra hívja első felindulásában. Mást határozott, mikor lecsillapult. Most már ő kezdte el.

- Nini, éppen itt van a vízügyi bizottság jelentése... Egy ember van a pártban, aki alaposan érti a dolgot, de az nem szólal fel.

- Ki az a tudós ember? - kérdezgették.

- Ki volna más, mint Vidmánszky. Európai tekintély vízi dolgokban.

Nosza, mentek Vidmánszkyra a párt fiatal, agilis tagjai.

- Samu bácsi, nem volna kedved föliratkozni a vízügynél...

Vidmánszky bosszúsan csóválta a fejét.

- Menjetek a manóba. Én csak mosakodásra használom a vizet.

Persze, nem hitték el az öregnek. Lusta, kényelmes fráter, aki véka alá rejti a tudományát, ingyen húzza a diurnumot. Még az öreg Irányi Dániel is fejcsóválva szólította meg egyszer a klubban:

- A párttagoknak kötelességük minden tudásukkal szolgálni eszméinket.

Vidmánszky hüledezve nézett a puritán politikus után. Hát vétett ő valamikor a párt ellen? Elmaradt csak egyetlen ülésről is? Áruló volt, konspirált? Csaknem a hideg rázta ki ijedtében. Vacogó fogakkal szólította meg képviselőtársát, Madarász Józsefet:

- Mondd csak, Józsi, miért haragszik rám Irányi?

Madarász mérgesen pattogott:

- Irányi mindig haragszik, ha egyéb dolga nincs... Különben fél füllel hallottam, hogy itt akarsz bennünket hagyni, Vidmánszky. Úgy látszik, ezért haragszik Irányi.

Ekkor hüledezett az öreg Vidmánszky. Tessék, most már nyíltan árulással vádolják, mert nem mondta el azt a beszédet, amit kívántak tőle. De hát hogyan beszéljen ő a vízről, mikor nem ért hozzá!

Ezen az éjszakán megismerkedett a vízzel, rakta a fejére a borogatásokat. Halálra szántan ült az „Erzsébet”-ben. A párt árulónak tartja, vége, odavan minden. Másnap meg néhány levelet kapott a kerületéből. A főkortese duzzogott valamiért, és haragjának így adott kifejezést: „Itt mi azt se tudjuk, hogy melyik párton van a nagyságos úr, sohase olvassuk még csak közbeszólását se.”

- Otthon meg kiteszik a szűrömet - gondolta Vidmánszky, és még betegebb lett.

- De hát miért is ne beszélhetnék, hiszen mindenki beszélt már, még Hernádi is...

(Hej, ha tudta volna akkor, hogy Hernádi zúdította reá az egész bajt! Majd másképp gondolkozott volna.)

Nekifogott, egy hétig ki se mozdult az „Erzsébet”-ből, készült a beszédjére. Feliratkozott szólásra, aztán kiteregetett maga előtt vagy harminc könyvet, újságot, füzetet. Mikor rákerült a sor, beszélni kezdett, és beszélt kora délutántól éjfélig. Megszakítás, pihenő nélkül. Felolvasta a könyveket, a füzeteket, a hírlapokat. Körülötte eldőlt mindenki a fáradtságtól, de Vidmánszky beszélt szakadatlan... Kivágta a rezet ezzel az egy beszédével.

Igaz, hogy többé sohasem is kérték meg őt a felszólalásra. Elég volt belőle. Éjféli szónok lett a neve, ő volt az obstruktorok nagyapja, a t. Házban. Hát ez volt az a híres Tass megyei szónok. Azóta a tassiak nem kívánják a képviselőiktől, hogy beszéljenek. Beszélt már helyettük eleget Vidmánszky Sámuel.

Második esztendeje volt Gyárfás Endre a főispán Tassban, és ezen idő alatt fenekestül felforgatta a vármegyét. Mintha a régi patriarkális megyei életnek lett volna esküdt ellensége, kicserélgette a régi tisztviselőket, a híveivel rakta meg a hivatalokat. (Tokaji Hubáról nem hallatszott semmi onnan Butykóról. Nem volt restanciája, annyi bizonyos.)

A megyei urak nyomban észrevették a veszedelmet, hogy Gyárfás Endrének hová irányulnak a tervei: meg akarja törni az ellenzék erejét a vármegyében, amely a kiegyezés óta mindig a szűz megyékhez tartozott, nem volt benne csak függetlenségi követ. Igaz, hogy a székváros az utolsó választáskor elpártolt, de hát mit tartozik az a megyére.

Amint közeledett az új képviselőválasztások ideje, Gyárfás Endre mindig erősebbnek mutatta magát. Már bizonyosan tudták azokat a kerületeket is, amelyeket Gyárfás elhódít az ellenféltől a kormány részére. Három kerületről beszéltek, amely veszedelemben forgott. Pesten - a hírek szerint - a miniszterek szorongatták a főispán kezét, biztatták, biztosították:

- Meg kell törni ezt a kuruc vármegyét. Pénz van a pártkasszában.

És megindult a választási hadjárat!

Nem tudták eddig Tass vármegyében, hogy mi a választás, de hát honnan is tudták volna? A jelölt kiosztott bizonyos számú zászlót a kerületében, minél kevesebbet, mert maradt tavalyról; aztán csapra ütöttek néhány hordó vinkót, a sármunkások néhány napig csak a Kossuth-nótát és a Rákóczi-indulót játszották, aztán szépen leszavazott mindenki a függetlenségi jelöltre.

Bezzeg más világ kezdődött mostan. A főispán kortesei bejárták a vármegyét. Hoztak Budapestről egy államtitkárt, egy bankigazgatót, no meg az ilyenkor szokásos lapszerkesztőt. Volt korteskedés kvantum szátisz. A választóknak csak akkor nyílott ki a szemük. Nini, ők eddig azt se tudták, hogy drága pénzt ér a voksuk. Borcsik Ádám, a főispán meghitt embere, hetek óta utazott, agitált a kormány jelöltjei érdekében. Tele volt a tárcája ezresekkel, és Borcsik Ádám mégis józan volt állandóan.

- Jaj, csak kimulathatnám már magam egyszer kedvemre - sóhajtott fel éppen Büggön.

De neki most tilos volt mulatni, hivatalban volt.

Bármennyire elzárkózott a világtól Tokaji Ábrahám, a hírek mégiscsak eljutottak hozzá.

- Gyárfás korrumpálja az egész vármegyét. Gyárfás veszteget. Gyárfás elad valamennyiünket a kormánynak. A legszűzebb vármegye is beadja a derekát.

Hej, csak az a csúf politika ne volna a világon! Tokaji Ábrahám már azt hitte magában, hogy őt már többé semmi sem érdekli a világon. Íme, aludni se tudott jóformán, amikor a hírek, mint eltévedt madarak, bezörgettek a nyergesi vár ablakán. Néhány nap múlva megyei urakból álló küldöttség jött a székvárosból. A fehér szakállú, puritán hírű Borky Gergely volt a küldöttség vezetője.

- Vezér nélkül vagyunk a küzdelemben, légy a vezérünk kegyelmes úr! - szólott a fehér szakállú tisztes férfiú.

Tokaji Ábrahám csalódottan nevetett:

- No hiszen, éppen jó vezért akartok magatoknak választani! Mit tehetek én már értetek. Lejárt ember vagyok, pihenni akarok.

Borky Gergely nem egykönnyen mondott le a tervéről:

- Zurdokon csak egyetlen ember buktathatja meg az államtitkárt. És az te vagy, kegyelmes uram.

Tokaji hitetlenkedve csóválta a fejét:

- Én lépjek fel? De már ezt csak nem teszem. Mi a manónak legyek én képviselő, amikor itthon várúr lehetek?

A vérmes Zathureczky, aki eddig egy szót sem szólt, most nem állhatta meg, hogy közbe ne kiáltson:

- Tömöri prímás volt, mégis elment Mohácsra...

Nini, ennek a sületlen megjegyzésnek milyen furcsa hatása volt. Néha egy bolond mondás többet használ az okosak körmondatainál. Tokaji Ábrahám elvörösödött, és az ajkszélei összerándultak.

- Miféle Mohácsról beszéltek? Nincs most háború.

Borky Gergely felkapta a szót.

- Rosszabb világ van, mintha háború lenne. A lelkeket öldösi meg az ellenség, nem fegyverrel, hanem ami rosszabb, pénzzel. Csak te vagy, kegyelmes uram, az egyetlen ember a vármegyében, aki felvennéd a harcot az államtitkárral...

A kegyelmes úr gúnyosan mosolygott:

- Úgy gondoljátok, hogy én győzném pénzzel?

Borky zavarodottan köhintett:

- Bizonyos, hogy az alkotmányos harc bizonyos áldozatokkal jár... De itt nem az a fontos, hanem csupán az, hogy a te érintetlen tekintélyed, rendkívüli népszerűséged és köztiszteleted diadalra vihetne az ellenzék lobogóját.

A kegyelmes úr a tenyerébe hajtotta a fejét. Érdekes és izgató perspektíva nyílott meg előtte. Hiába, az alkotmányos küzdelem, a politika ördöge furcsa, izgató valami. Lázba borítja a lelket, elhomályosítja a tiszta látást. Tokaji Ábrahám kezet nyújtott az uraknak:

- Helyes, felveszem a lobogót, amellyel megkínáltok. Csak annyit akarok megjegyezni, hogy én pénzt nem áldozok a választásra. Nem mintha sajnálnám, de a becsületem, a meggyőződésem nem engedi, hogy pénzzel juttassam diadalra elveimet. Inkább érjen a bizonyos bukás.

Borky Gergely, amikor elhagyták a nyergesi várat, nevetve fordult a vele volt urakhoz:

- Ismerem már ezeket a szent fogadalmakat. Majd ha belejön az öreg a választási izgalomba, kinyitja a bugyellárisát... De hát hogyan is lehetne elképzelni egy választást Magyarországon pénz nélkül?

A megyei urak helyeslőleg bólintottak. Furcsa is volna, ha pénz nem kellene a választáshoz. Hisz akkor minden jöttment képviselő lehetne. Meg aztán megint csak ott volnánk, ahol azelőtt: nem érdekelné a macskát se a képviselőválasztás. A sok parlagon heverő virtus, őserő valahogy csak utat kér. Hisz úgyis tömérdek a gutaütéses halál a vármegye területén. Az em-

berek vére elsűrűsödik, meglustul. Nincs már egy becsületes verekedés sem. Századok múlva, ha a tudósok felássák a mai temetőket, csodálkozni fognak a csontokon.

- Ugyan micsoda gyatra népség lakott ezen a tájon - valamennyinek ép a koponyája.

Persze, persze. A király nem csinál háborút, de hát azért találták ki a képviselőválasztást, hogy az emberek el ne szokjanak a hadviseléstől.

Emesse nyomban hímezni kezdte az apja választási zászlaját. Be szép lesz majd azt átnyújtani, ha diadalmenetben kísérik haza a kegyelmes urat.

A zurdoki kerületben harmadnapra a bőgyi keresztútnál olyan verekedés keletkezett a választók között, hogy húsz ember maradt a csatatéren.

Szóval, megindult az alkotmányos küzdelem.

A megyei kaszinóban lelkesen emlegették Tokaji Ábrahám elhatározását:

- Most aztán lássuk, hogy legény-e a talpán a Tisza Kálmán komisszáriusa?

Ahogy közönségesen Gyárfás Endrét nevezték a megyében.

5

Borcsik Ádám volt az államtitkár főkortese, Tokaji Ábrahámé pedig Homonnai, a tiszttartó.

Mind a kettő régi, kipróbált férfi, akik gyermekkoruk óta tanulták a mesterségüket. Igaz, hogy a jó kortesnek születnie kell, mint a hadvezérnek, de azért a hadvezérrel is járatnak mindenféle iskolákat. Borcsik és Homonnai végigjárták a korteskedés minden iskoláját. Tudták a mesterségük minden csínját-bínját. A régi főispán idejében mindig együtt dolgoztak, most, hogy a véletlen és a politika elválasztotta őket egymástól, mind a kettő tudta, hogy veszélyes ellenféllel fog mérkőzni. Borcsik Ádám már az alakjánál fogva is kortes lett volna, ha bármely pályára kerül is tévedésből. Vállas, torzonborz, dörgő hangú férfiú volt. Fanatikusan tudott bízni a jelöltjében, és ezt a hitét veszedelmesen szuggerálta másokra. Ő nem pénzért korteskedett, meg se kínálta vele senki - lelkesedésből verte el a mások pénzét. A kezére bízott ezresekről nem tudott elszámolni, de annyi bizonyos, hogy magának egy lyukas garast sem tartott meg. Nem akart ő semmit magának, nem is lett belőle sose egyéb, mint megyei írnok. Egy volt az ambíciója, az élete, a vallása: hogy az ő jelöltje győzzön. Ezért ivott hetekig, és ezért maradt józan; verekedett, lármázott, szekerén hált, táncolt, kurjongatott. Ha őt ilyenkor látta az ember, bízvást azt hihette Borcsik Ádámról, hogy ez a férfiú nagy dolgokra született. Aztán, amint vége lett a választásnak, Borcsik Ádám eltűnt, egy új Borcsik Ádám támadt a régi helyében. Egy csendes, szürke megyei írnok, aki becsípett két pohár bortól, és tekintetes úrnak szólította a kocsmárost, holott azelőtt annak kutya zsidó volt a neve.

Másfajta ember volt Homonnai uram.

Egyrészt korára nézve is különbözött Borcsiktól. Idősebb volt húsz esztendővel. Aztán a természete is más volt. Homonnai Benedek a flegmatikus, halvérű emberek fajtájából való volt, aki sohasem veszítette el a fejét, se haragjában, se örömében. Roppant meg volt elégedve a világ sorával, és a sakkjáték volt a szenvedélye. A korteskedést is sakkjátéknak nézte. Előre kidolgozott mindent papiroson, és a számításai mindig beváltak.

- Csak egy tudomány van a világon - mondogatta -, és ez a matematika.

Életre-halálra bízott a számjegyeiben. Egy hét múlva már megcsinálta a költségvetést a kegyelmes úr számára:

- Kétszázötven szótöbbséggel győzünk. Belekerül az egész munka ötvenezer forintba.

A kegyelmes úr oly éktelen haragra gerjedt régi tisztje iránt, hogy menten el akarta csapni.

- Takarodjon a szemem elől! - kiáltott. - Boltosnak néz engem, aki szavazatokat vásárlok?

Homonnai megtörölte a homlokát:

- Bocsánat, kegyelmes uram. Borcsikék (már ő csak Borcsikkal küzdött) százezer pengőt költenek el ugyanekkor...

A kegyelmes úr erre már nem is válaszolt, ajtót mutatott Homonnai uramnak.

- Pénzt nem adok vesztegetésre - szólt, és hátat fordított neki.

A jó Homonnai uram mit tehetett egyebet, nekiült a számjegyeinek, és megcsinálta a kalkulációt - pénz nélkül. Ismert minden egyes szavazót a kerületben, még azokról is tudott, akik másfelé költöztek. Ragyogó arccal rontott be Tokaji Ábrahámhoz:

- Vivát, kegyelmes uram. Győzünk. Bizonyos a győzelmünk. Tíz szavazat a differencia.

Erre még jobban elkomorodott Tokaji Ábrahámnak az arca. Ahelyett hogy megörült volna a Homonnai számvetésének, kedvetlenül dünnyögte:

- Mit ér az egész? Ha egyhangú választás nem lehet, vagy legalábbis imponáló győzelem. Már sajnálom, hogy felvettem a harcot. Nem az elvek mérkőznek itt, kedves barátom. Szinte érzem, hogy szennyeződik be egyszerre a kezem...

A jó Homonnai csudálkozva hallgatta a kegyelmes urat. Nem, ennyire idealistának nem tartotta még ő sem, pedig harminc esztendő óta ismerte. Csakhogy néha csak harmincesztendős ismeretség után lehet valakit igazán kiismerni.

Homonnai nem sokat törődött most már a kegyelmes úrral.

Két nap múlva sürgős távirat érkezett a nyergesi kastélyba. Homonnai küldte.

> *Parancsolja el kegyelmességed a kerületből Ubul és Töhötöm úrfiakat. Veszélyeztetik győzelmünket. Emesse kegyelmes kisasszony jól tenné, ha madame Durand-nal végigkocsikázna a kerületben. Legalázatosabban: Homonnai.*

Tokaji Ábrahám csak elképedt, mikor a sürgönyt elolvasta.

- Megbolondult ez az ember? Hogy Emesse menjen korteskedni a zurdoki parasztok közé! Hiszen ez részeg vagy gonosztevő!

Emesse, aki éppen az édesapja látogatására érkezett, összecsapta a tenyerét.

- Nagyszerű. Magam is gondoltam már reá, hogy a zászlóhímzés helyett hasznosabb munkát végzek, ha elmegyek Zurdokra korteskedni az érdekedben, édesapa.

- Szalagot kötünk a derekunkra - kottyant közbe madame Durand lelkes hangon.

A kegyelmes úr körülnézett. Azt hitte, hogy megbolondult körülötte mindenki. A keblére vonta leányát, megcsókolta a homlokát.

- Nem, Emesse - mondta gyöngéden -, hagyjuk csak a korteskedést Homonnai uramra. Az neki való mesterség.

Emesse egyetértő pillantást váltott Durand asszonnyal. Tudta már, hogy mit fog cselekedni.

- De a fiúkat mégiscsak elkergethetnéd Zurdokról, papa.

- Nem szeretek zsarnok lenni - mormogta Tokaji. - Előbb meg kell tudnom, hogy miért nem kívánatos a jelenlétük a kerületben.

Hát ezt hamarosan megtudta a kegyelmes úr. A fiatalurak korteskedés ürügye alatt irtózatos dorbézolást folytatnak Zurdokon. A kocsmárosok, uzsorások tömik őket pénzzel, hisz a választási számlára megy, amit Homonnainak akarva, nem akarva, ki kell fizetni. Az emberek ujjal mutogatnak a kihágó fiatalurakra, és menekül előlük mindenki.

A kegyelmes úr iszonyú haragra gerjedt, amikor hírét vette a dolgoknak. Nyomban kemény parancsot küldött a fiúknak, amely parancsban nyomatékosan figyelmeztette őket, hogy a választási törvények szerint a zavargó elemeket ártalmatlanná szokás tenni. A fiatalurak elértették a figyelmeztetést, elpárologtak Zurdokról.

Homonnaitól mindennap rosszabb hírek jöttek.

Az a Barcsik kemény dió, de az én fogam vasból van - jelentgette.

Majd:

A főispán őméltósága és Hunkóczy prépost úr együtt járják be a papokat. Zászlóinkat leszaggatják.

Később:

Borcsik ötvenforintos takarékpénztári könyveket osztogat a választók között. Összevásároljam? Huszonöt pengőért ideadják, mert nem hiszik, hogy választás után megkapják-e könyvekért a pénzt. Három választónkat agyonverték.

Erre természetesen nyomban megparancsolta a kegyelmes úr Homonnainak, hogy távozzon a kerületből, ilyen erkölcstelen emberrel többé nem áll szóba. De Homonnai uram erre a parancsra már nem is hederített. Háborúban volt, a saját szakállára dolgozott. A legutolsó jelentése így hangzott:

Barcsik kötni való egy gazember. Fegyházat érdemel. Lelövöm, ahol találom. - Az asszonyokat kell munkába vennünk. Jöjjön Emesse kisasszony azonnal. Minden cigánybandát lefoglaltak a vármegyében Borcsikék.

Ezen a sürgönyön aztán gondolkozóba esett a kegyelmes úr. Bár egy cseppet sem volt praktikus ember, a sürgöny hangjából mégis kiérezte a veszedelmet.

Keserűen nevetett fel:

- Megbukom a vármegyémben, a saját vármegyémben - mormogta. - Sohasem viselem el ezt a szégyent. Elköltözöm még az országból is. De Emessét nem engedem kortesútra menni.

Hanem hol járt már akkor Emesse! A kegyelmes úr bizony nem ismert volna rá arra a piros pruszlikos, ezerráncos szoknyás, piros csizmás helyre parasztleányra, aki Tisza-színű hajában néhány vad, mezei virággal, nyakán üveggyönggyel korteskedni indult Zurdokra. A kerület abban különbözött a megye többi kerületétől, hogy itt nem kurtanemesség, hanem parasztság lakott. Még madame Durand is parasztmenyecskének öltözött, csak a derekán levő széles, nemzetiszínű öv mutatta, hogy mi járatban van. Lobogóval megrakva a kis homokfutó, a bakon a vén kocsis mellett András huszár ült, kezében egy rengeteg zászló.

Így indult el Tokaji Emesse a zurdoki kerület meghódítására.

6

Elkövetkezett a választás napja. Nagy nap az. Normális körülmények közt csak minden ötödik esztendőben jut hozzá a polgár, hogy alkotmányos jogait gyakorolja. Meg aztán mindenképpen jelentős nap az. Valóságos csata az az elvek, hangok, meggyőződések és fokosok csatája; kár, hogy a nemes virtust megmételyezi gyakorta a büdös bankó.

Ostromállapotban volt a kerület. Borcsik utoljára is ahhoz a régi és megbízható kortesfogáshoz nyúlt, hogy felújította néhány napra a kerületben a régi török-magyar háborúkat. Földsáncokkal vétette körül a kortestanyáját, ahol fegyveres őrök sétálgattak, és őrizték a napok óta összeterelt választókat. A kortestanyáról aztán megbízható embereivel kirohanásokat rendezett az éj sötétjében a kerület különböző pontjaira, és úgy fogdosta össze a választókat, mint a rabokat. Hurcolta őket a megerősített kortestanyára, ahol a muzsika szólott, a bor folyt, és a nagy bugyellárist őrizték.

Egyszer még Homonnai uramat is csaknem elfogták a portyázó Borcsik-hadak, az öregúr csak nehezen tudott megmenekülni.

A Borcsik számításaiba azonban egy kis hiba esett. Nem számolt az asszonyokkal.

Régi kortes axióma, hogy a legerősebb kerületet is meg lehet törni a papok és asszonyok segítségével. A papok a templomból igazítják ezt a dolgot, és a misemondó könyvet veszik a hónuk alá. De még veszedelmesebbek az asszonyok. Ha az asszony belekóstol a politikába, mámorosabb lesz tőle, mint a férfi. Hiába, az ital, amely a legerősebb férfiakat ledönti lábukról, az asszonyokat is fanatikussá teszi. A zurdoki kerület asszonypolitikusai pedig egytől egyig ellenzékiek voltak. Őket ugyan nem tudta megfélemlíteni se a főispán, se a prépost.

Az asszonyhad főkapitánya Tokaji Emesse volt.

Az asszonyok vakon engedelmeskedtek szép, ifjú úrnőjüknek, és útjában valóságos testőrcsapat kísérte.

Hej, azok az asszonyok! Akármibe fognak, mindent egyformán, teljes szívvel csinálnak. Ha nagyon szeretnek, ha nagyon búsulnak, ha korteskednek - mindent igaz szívből cselekednek. Az asszonyok még nem ismerik a komédiázást a politikában. Az ő érzelmeik valódiak.

Tizenöt, húsz fiatal menyecske, özvegyasszony járt állandóan az Emesse nyomában. Bizony, legénynek kellett lenni a talpán, aki ennek a gyönyörű hadnak nem adta meg magát.

Borcsik uramat megfenyegették, hogy kikaparják a szemét, ott, ahol érik. A jó úr ettől komolyan megijedt. Az asszonyokkal ő se mert kikezdeni...

De volt haddelhadd elegendő otthon a családi tűzhelyeknél. Amelyik asszonynak fehér tollas jelvényt viselt kalapja mellett az ura, azt a fehér tollat letépték, és vöröset tűztek helyébe. Nem használt itt semmi argumentum. Utóvégre kinek parancsoljon az asszony, ha még a saját urának se.

Borcsik ugyancsak vakargatta a fejét, amikor hírét vette egyik-másik választója elpártolásának.

- Az ördög ellenünk van - mondta -, nyakunkra küldte az asszonyokat. Az asszonyok olyanok, mint a gyerekek. Ragaszkodnak játékaikhoz. Nem tágítanak egykönnyen.

Gyárfás Endre, aki napok óta a főszolgabíró házában időzött, vigasztalta Borcsik uramat:

- Majd az utolsó percben válik el minden. Utóvégre itt van a csendőrség is...

Erre nevetett aztán keservesen Borcsik:

- No hiszen, meg is ette a fene az egészet, ha a csendőrökre számítunk. Hát azt hiszi méltóságod, hogy az asszony megijed a kakastollas legényektől. Dehogy ijed! Nekimegy az asszony még a szuronynak is. Nem fél semmitől, ha megkergült...

A választás napján csatarendben vonultak fel a pártok. Borcsik valami díszruhát kerített erre az alkalomra, és élére állott a lovas bandériumnak. Mint egy hadvezér, lovagolt kivont kardjával, és lelkesítő szónoklatokat mondott.

Homonnai uram ugyanekkor úgy elbújt, hogy jóformán nem látta senki. Valahol a tanyákon bódorgott még mindig, és előkészületeket tett a haldoklók és nagybetegek beszállítására.

De minek is lett volna ő a választás színhelyén. Ott volt Emesse az asszonyhadával. Azok az asszonyok jobban vigyáztak a hadakra mindenféle megfizetett őröknél. Az ő figyelmüket nem lehetett kijátszani. Kulacs volt mindegyiknek az oldalán, madame Durand pedig egy tágas lacikonyhában ügyelt fel a rendre.

Délfelé Csornai János, aki a szavazás színhelyéül szolgáló község határában ügyelt a Tokaji-párti választókra, hírül hozta, hogy húsz szavazót elfogtak a Borcsik portyázó hadai. Nosza, három asszony nyomban kocsira ugrott, és elindult a fogságba esettek kiszabadítására. Özvegy Liptákné, egy takaros, hatalmas menyecske volt az asszonyküldöttség vezetője. Egy megtermett férfit olyan könnyen ellódított maga elől, mint egy zsák tollat. De még rosszabbul járt az, akire rámosolygott azzal a tarkás szemével. Azt egészen lefegyverezte, tehetetlenné tette. Egy óra múlott már, ott voltak az elfogott választók a Tokaji-táborban.

Emesse ott járt kora reggeltől a választók között. Nem kellett most neki gardedám, nem kellett neki parfümös üveg, pedig hát a kortestanyákon másféle illat szokott terjengem, mint a szalonokban. A leány mintha megnőtt volna az utolsó napokban. Nem az a karcsú, törékeny kisasszony volt többé, akit még a széltől is félteni kell.

- Be kár, hogy nem férfinak született - mondogatták a választók, akiket szinte egy nap alatt megismert nevéről.

Borcsinszky Demeter, a bugyi öreg plébános, aki gyermekkorában az öreg Á-ra tanította, azzal a bizalmaskodással, amely tanítót és tanítványt az egész életen át összefűz, fordult Emesséhez:

- Nem magának való ez a munka, kegyelmes kisasszony. Hagyja Homonnai uramra, elvégez ő mindent...

- Hát aztán, ha meg találunk bukni? - kérdezte Emesse.

Az öreg plébános alázattal felelt:

- Arról se mi tehetünk.

Emesse közelebb hajolt az öreg paphoz:

- Plébános úr, az én apám nem olyan ember, aki kiheverné a bukást. Belehalna a szégyenbe, a megaláztatásba.

Olyan meggyőződéssel mondotta ezt a leány, hogy Borcsinszky főtisztelendő úr elhallgatott. Csak annyit mormogott:

- Pedig hát a választás mindig lutri.

Délfelé rossz hírek érkeztek. Az államtitkár hatalmas előnyben volt, pedig akkor már végrehajtotta Homonnai uram titkos tervét, amely sakkhúzással végképpen tönkre akarta tenni az ellenpártot. Borcsik Ádámot egy jégverembe csukta a község határában. Onnan az nem

szabadul a választás végéig. Homonnai uram csak Borcsik ellen küzdött. Azt hitte, hogy azzal megnyeri a csatát, ha a vezért elteszi az útból. Örült is neki az öregúr módfelett. Boldogan dörzsölgette a kezét, és megelégedetten mormogta:

- Azt hitte az a szamár Borcsik, hogy már okosabb a római pápánál is. Pedig hát még vannak annál is okosabb emberek...

Szerényen magát gondolta természetesen.

Csak ekkor tűnt ki, hogy a jó Borcsik Ádám ebben a hadjáratban csak figura volt, akit előre lehetett tolni. A vezér, aki az ütközetet igazgatta, ott húzta meg magát a főszolgabírói házban, és senki más nem volt, mint Gyárfás Endre. Gyárfás csinálta meg az egész tervet, hogy buktatja meg egyszerre a megyei ellenzéket, megbuktatván annak hatalmas vezérét. Hej, várták ennek a választásnak az eredményét sokfelé, de talán legjobban a minisztériumban. Most mutatja meg Gyárfás Endre, hogy mit tud. Most alapítja meg örökre a jövőjét. A belügyminisztériumban úgyis nemsokára államtitkár-választás várható. Ki tudja, ki tudhassa, kire esik a miniszter választása? Mindenesetre olyanra, aki már megmutatta eddig, hogy rátermettsége van az állásra.

A délután folyamán egyformák lettek a szavazatok, estefelé annál jobban ingadozni kezdtek. Hol az egyik párt volt elöl, hol a másik. A Homonnai uram zsebében már ott volt a Tokaji Ábrahám visszalépő levele. Veszedelem esetén így menekül meg a bukás szégyenétől. De bukás lesz az mégis - csúnya bukás.

Gyárfás Endre nem mozdult ki egész nap a szállásáról. Egy széles íróasztalnál ült, előtte a szavazók névsora, mellette egy nyitott fiókban bankjegykötegek. Nagyon meg volt már apadva a csomó. Cudar drágák errefelé a lelkek.

Lámpagyújtáskor jelentette Gyárfásnak az ajtó előtt strázsáló huszár, hogy két hölgy akar vele beszélni.

- A nőknek nincs szavazatuk - mormogta kedvetlenül a főispán.

De mert udvarias ember volt, mégiscsak bebocsátotta a hölgyeket. Az ajtónyílásban két lefátyolozott arcú úrinő jelent meg. A fiatalabb külsejű intett az idősebbnek, hogy maradjon vissza. Egyedül lépett be a főispánhoz. Felvetette fátyolát, és Gyárfás Endre előtt ott állott Tokaji Emesse.

- Tokaji Emesse vagyok...

A főispán felugrott. Kemény, férfias arcán ijedtség tükröződött.

- Ah, ön itt van... Mint Imre király az ellenség táborában.

Széket tolt a leány alá, maga állva maradt.

- Azért jöttem önhöz - mondta a leány nyugodtan -, mert azt akarom, hogy az apám győztesen kerüljön ki a mai választásból.

Gyárfás mintha nem is hallotta volna, hogy mit mondott a leány. Valami forróság nehezedett az agyára, és kitágult szemmel meredt a leányra. Itt van előtte a kegyelmes kisasszony, ugyanaz a leány, akiről hónapok óta ábrándozott, akinek a képe hónapok óta a szívébe van vésve...

- Mi már találkoztunk valahol? - mormogta szakadozottan.

A leány felvetette a szemét, amelyet eddig lesütött. A férfi arcába nézett, aztán lángba borult az arca. De erőt vett felindulásán, és nyugodt hangon ismételte:

- Az atyámnak győzni kell, mert bizonyosan meghalna, ha nem győzne.

Gyárfás egy papírvágó kést vett a kezébe, és halkan mondta:

- Pedig nehezen fog menni a kegyelmes úr győzelme... Nem sok kilátása lehet a győzelemre ebben az órában.

Tokaji Emesse nem volt elkészülve erre a nyugodt válaszra. Megremegett, és alig bírta visszatartani könnyeit.

- Uram, ismétlem, nekünk győznünk kell... Az édesatyámat jobban szeretem mindenkinél ezen a földön. Eljöttem könyörögni önhöz.

Gyárfás Endre meglepetten lépett hátra. A leánynak könnybe fúló hangja, könyörgő tekintete megrázta egész testében. Érezte, hogy megmozdul a talaj lába alatt. Idegesen pödörgette a bajuszát:

- Kegyelmes kisasszony, nekem nagyon nehéz helyzetem van... Igazán nem tudom, hogy mit feleljek önnek, amikor a becsületemet, a jövendőmet kéri puszta szeszélyből? A kegyelmes úr megbukik, belenyugszik, elfelejti. A régi korszak lejárt, új emberek jönnek.

Emesse fölállott:

- Uram, azt hittem, hogy férfival van dolgom...

Gyermekes, naiv, zokogó hangon mondta ezeket a szavakat. Az ajtó felé indult tétovázó lépésekkel, már a kilincsre tette a kezét, amikor Gyárfás Endre hirtelen utánasietett, és megfogta a kezét:

- Kérem - mondta elhalványodva -, megmutatom, hogy nem csalódott bennem. Édesapja egy óra múlva megválasztott képviselője ennek a kerületnek.

Kisietett a szobából, Emesse tétovázva nézett utána. Nem tudta, hogy mit csináljon. Elmúlt egy perc, Gyárfás visszajött.

- Már el is intéztem a dolgot. A tartalékunkat szélnek bocsátottam. Illetőleg nem adtam nekik a követelt pénzösszeget. Azok most mind Tokaji Ábrahámra fognak szavazni, és ezzel eldőlt a választás sorsa. Az államtitkár úr megbukott, és vele talán én is...

Emesse nem is lett volna igazi asszony, ha nem így szólal meg:

- Hogyan érdemlem én ezt a nagy áldozatot meg?

Gyárfás elmosolyodott:

- Az előbb még kérte tőlem.

- Eh, gyermekes szeszély volt - felelte szenvedélyesen Emesse. - Ó, Istenem, milyen balga vagyok én! Igaza van önnek, mi kihevertük volna a bukást, de ön nem heveri ki.

Gyárfás legyintett.

- Ne féltsen engem, kegyelmes kisasszony. Én megállok a helyemen.

Emessének fájt ez a nagylelkűség. Égő piros volt az arca, a szeme könnyel telt meg. Bosszúsan harapdálta a csipkekendőjét:

- Nem érdemeltem öntől, hogy így megalázzon...

- Én csak a kérését teljesítettem - felelt nyugodtan. - Talán egyebet, talán többet is kérhetett volna. Most már boldog vagyok, hogy nem haboztam kérése teljesítésében...

- Uram, ön kegyetlen.

- Nem. Csak férfi vagyok, ahogy ön képzeli a férfit - felelt nyugodt komolysággal Gyárfás Endre. - Emlékszik, amikor egy fél esztendő előtt a vasúti kupéban véletlenül találkoztunk Budapest felé robogva? Én nem tudtam, hogy kicsoda ön, ön nem tudta, hogy ki vagyok. (Hisz ha tudja, talán szóba se áll velem.) Örökre hálás leszek annak a beszédes, idős hölgynek, akinek a révén társalgásba ereszkedett velem...

- Ah, madame Durand nem tud hallgatni.

- És akkor, mint két ismeretlen, órákig elbeszélgettünk mindenféle olyan dolgokról, amelyeket talán nem mondtunk volna sohasem egymásnak, ha ismerjük egymást. Az ismeretlenség fátyola alatt szabadon, vidáman, könnyedén nyilatkozott ön. Hisz a vonat mindjárt célhoz ér, és többé nem látjuk egymást. Hogy én magamban akkor átkoztam, hogy futárvonat jár Magyarországon, mikor nekünk, magyaroknak, jó volna a vegyesvonat is, az nem tartozik most ide. Ön akkor elmondta nekem, milyennek képzeli azt a férfit, akit egyszer szeretni tudna. Annak a képzeletbeli férfinak a tulajdonságaihoz tartozott: az önfeláldozás... Nos, ez jutott az imént eszembe.

- Kérem, nyissa ki az ablakot, nagyon meleg van idebent - felelt Emesse.

Gyárfás Endre feltárta az ablakot. Odakünn már leszállott a nyári éjjel, millió csillag az égen, és a ház előtt álló nagy fák csendesen aludtak az éjben. Távolról, a falu felől elmosódott cigánymuzsika meg egy-egy erős kurjantás hallatszott...

A férfi a leány felé fordult:

- És azóta mindig olyan férfi akartam lenni, amilyennek ön ott, a futárvonat fülkéjében a férfit - az igazit - képzelte. Pedig nem is ösmertem önt. Nem tudtam, hogy fogom-e még valaha látni az életben, és mindig magára gondoltam.

Emesse az ajtó felé ment:

- Engedje meg - mondta síró hangon -, hogy elmenjek innen.

Gyárfás Endre szomorúan nézett rá:

- Ne tartson férfiatlannak, hogy most ilyen alkalomból mondom mindezt el. De hiszen azóta sohase láttam önt, pedig sokat kerestem mindenfelé. Csak éppen arra nem gondoltam, hogy ön az én nagy ellenségemnek a leánya...

A távolban a cigányzene vadabb tempóban hangzott fel. Most egy nagyon erős hang kiáltotta:

- Éljen Tokaji Ábrahám!

A főispán az ablakon át figyelt.

- A választásnak, úgy látszik, vége van. Úgy történt, amint ön óhajtotta. Édesapját immár megválasztották.

Emesse eltakarta az arcát. Forró könnyek omlottak azon végig. A kezét nyújtotta Gyárfás felé. Gyermekes naivsággal mondta:

- Az édesapám engem nagyon szeret. Tán még azt is megengedné, hogy a maga felesége legyek, Gyárfás...

Gyárfás Endre átkarolta a leányt. Megcsókolta a homlokát... A leány kibontakozott a karjaiból.

- Megyek, most már megyek... De még visszajövök.

*

A sorsnak vannak tréfái. Tokaji Ábrahám, a nagy ellenzéki vezérférfiú egy fél esztendő múlva feleségül adta a leányát Gyárfás Endre főispánhoz. Az öregúr ekkor teljesen visszavonult a politikától, elzárkózott nyergesi várában, és megelégedetten mondogatta:

- Most már van valaki, aki a fiaimat rendben tartja. Befellegzett most már Ali bácsinak is.

Csak annyit kötött ki a vejénél, hogy megfúratja azt a kutat a megyeháza udvarán. Legyen a megyének is kútja...

Hát az igaz, hogy Gyárfás Endre rendbe is hozta a Tokaji fiúkat. Huba a vármegyét szolgálta, Ubul gazdálkodni kezdett, a legkisebb, Töhötöm, katona lett. Vége volt a dorbézoló életnek...

Ali bácsi, a legkönnyelműbb minden Tokaji között, egy darabig még rugdalózott, heccelte a fiúkat Gyárfás ellen, de az öregúr ugyancsak megjárta. Gyárfás ugyanazzal fenyegette meg, mint hajdan Tokaji Ábrahám:

- Beteszlek szolgabírónak a megyéhez, Ali bácsi.

Erre aztán az öregúr elcsendesedett.

Emesse?

Emesse boldog asszony lett. A jó asszonyok története befejeződik az oltárnál.

(1906)

Hogyan veszett el a lengyel korona?

1

Amikor az emlékeim között kutatok, amelyek az én öreg és elmés barátomra, Zathureczkyre vonatkoznak, gyakran úgy tűnik fel nekem, hogy ez a Zathureczky tulajdonképpen senki más, mint az a nemes spanyol lovag, akinek viselt dolgaiban gyermekkorunkban oly sokat gyönyörködtünk, a híres Don Quijote de la Mancha.

A gyermekkori emlékekkel éppen úgy vagyunk, mint a gyermekkori olvasmányainkkal. Az idő elfut a gyermekkori hősök, arcok, tárgyak felett, behamuzza őket, a nagy kontúrok eltűnnek, és csupán egyes apró részek maradnak ki a homok alól. Itt egy sarkantyú, amott egy kardnak a hegye, máshol csak egy mentegomb - a vitézből, aki e holmikat valamikor viselte, egyéb semmi nem maradt. Az idő vastag porréteggel borította be. A gyermekkorunkból inkább emlékezünk egy sánta szarkára, amely az iskola melletti szabó műhelyében ugrándozott, mint tanítónk minden üdvös oktatására.

A Zathureczky sok mindenféle csodabogara között gyakran legjobban arra emlékezem, hogy dicsekvései közé tartozott annak a pörnek az emlegetése, amelyet még a nagyapja is folytatott. Ez a pör a lengyel koronáért volt. Tudja Isten, hány száz esztendeig pöröltek a Zathureczkyek a lengyel koronáért. (Utóvégre nem pörösködhettek egyébért, valamiért meg csak kellett pörösködni!)

Zathureczky - szürke hajú, macskabajuszú, sárga szemű ember volt - a fehérasztalnál néha mélabúsan jegyezte meg:

- Az apám nem tékozolt el semmit. Ugyanannyit hagyott rám, mint amennyit ő örökölt: a lengyel koronát.

Telt-múlt az idő, és Zathureczkynak még mindig nem volt egyebe a lengyel koronánál. Az igaz, hogy az megvolt épen, abból egy gyémántszeg sem hiányzott. Zathureczky néha még azt is elmondta, hogy milyen a korona alakja, micsoda szentek, felírások, jelek vannak rajta. A korona karimájába pedig ószláv nyelven ez a mondás van vésve: „Hidegvér, Szaniszló!" A Zathureczkyak, ha valami nagy bajba jutottak, mindig csak a korona felírására gondoltak, s nyugalmuk nem hagyta el őket.

Lakott abban az időben a mi vármegyénkben egy Révi nevű földbirtokos, aki a nevezetességnek azt a módját választotta, hogy szörnyen goromba, csúnya szájú ember volt. Utóvégre nem lehet mindenki híres a dohányzacskójáról, mint például Gaál András. Az öreg Hornyáki János vén korában csupa hiúságból sántikált. Hogy elmondhassa az ismerőseinek azt a százesztendős célzást az asszonyokra, akik még meg is sántítják a férfiút, mikor már egyebet nem tehetnek vele. Híres, mindenki híres akar lenni valamiképpen, mert gyönge az ember. Nem csoda tehát, hogy Révi Kázmér se akart hátrább maradni. Goromba volt, mint a pokróc. Előtte nem volt tekintélye se embernek, se istennek. Még a főispánt is kendezte volna talán, ha a főispán szóba ereszkedett volna vele. Szinte vadászott a csúnyábbnál csúnyább kifejezésekre. Állandóan papirost, ceruzát hordott a zsebében, és ha valami nagy disznóságot hallott, azt nyomban feljegyezte, hogy el ne felejtse. Módos agglegény volt, a feje megkopaszodott, a szakáll benőtte az arcát, már szép se akart lenni. A buji házát mindenki elkerülte, mert féltek az öreg csúnya szájától. Révi uram ekkor azt csinálta, hogy az országúton fogdosta a vendégeket. Utóvégre valaki csak kellett, aki meghallgassa a durva mondásait. A cselédei már régen

süketnek tettették magukat, ha az öreg csúnyáskodni kezdett. Révi úgy segített magán, hogy az ajtóra irkálta fel nagy krétavonásokkal azokat a trágárságokat, amiket hallott, amiket kigondolt. Még az éhes vándorló diákok is megszökdöstek a házától. A legtovább győzte egy pataki legátus. Az három napig hallgatta Révi Kázmért, evett, ivott, negyedik nap pedig, amikor az öreg teljesen elveszítette a flegmáját, ártatlan arccal megkérdezte:

- Mit is tetszett mondani a tekintetes úrnak?

Nagyothallott az istenadta, a legszebb mondások kárba vesztek; három napig hiába munkálkodott a házigazda.

Révi uram olyan dühbe jött a legátus kérdésére, hogy puskát ragadott, és a diák csak gyors lábának köszönhette megmenekülését.

Még a bogykói kápsáló barátok is elkerülték a Révi házát, mert az öreg, hogy minden eshetőségre biztosítsa magát, latin nyelvű disznóságokat vagdosott a barát fejéhez. De tudott németül, franciául is, és nem sajnálta a fáradságot összeszedni húszféle nyelven némely kimondhatatlan szavaknak a kifejezését, amelyeket a lelkiismeretes szótárszerkesztők csak azért vesznek fel könyveikbe, hogy a kisdiákoknak legyen mit vörös plajbásszal aláhúzogatni.

Ilyen ember volt Révi Kázmér. Típusa annak a faj keveredésnek, amely a paraszti és úri vérből keletkezik. Végzett fiskális volt, de a törvénykönyvből csak annyit tartott meg emlékezetében, amit már Werbőczi szerzett az asszonyi hűtlenségről. Elmúlott az egész élete azzal, hogy csúnya szavakat gyűjtött össze, végül már nem is tudott másféle nyelven beszélni, mint azon a nyelven, amelyet ő saját magának szerkesztett.

S ennek az embernek is imponált valaki. Volt valaki, akinek a jelenlétében elhallgatott, szelíd bárány lett az üvöltő farkasból, és hagyott magával mindent megcselekedni: ez az ember Zathureczky volt.

Zathureczky állatszelídítő lehetett volna a tudományával. Mivel juhászította meg az embergyűlölő vakondokot? Semmi egyébbel, mint azzal, hogy nem futott el a szája elől, hanem nevetve veregette meg a Révi uram hátát:

- Derék gyerek vagy, Kazimir, hogy az ég rogyjon rád. Kár, hogy kivész a fajtád. Pedig nemsokára dudát varrnak a bőrödből.

Révi Kázmér ilyenkor úgy mosolygott, mintha a legkedvesebbeket mondta volna neki Zathureczky. Aztán még nagyobb gorombaságon törte a fejét. Egyszer ebédnél csupán a maga személye számára teríttetett, mikor éppen vendégségben volt nála Zathureczky; majd mindenféle bogarakat eresztett az ágyába. Zathureczky nevetett a dolgon.

- Kedély dolgában még csak ember volnál, Kazimir - mondta jókedvűen -, most már csak az a kérdés, hogy az asszonyokkal hogy állunk?

- Sehogy, éppenséggel sehogy! - felelt Révi uram. - Tíz esztendő óta csak a régi Vasárnapi Újság divatképein látom az asszonyokat. Bajuszt meg szakállt pingálok nekik, hogy ott se lássam őket. Mert az asszony a legtisztátalanabb teremtménye az alkotónak.

S hosszasan indokolta álláspontját; Zathureczky nevetve bólingatott hozzá. Mikor már elmondta Révi Kázmér mindazt, amit egy asszonygyűlölő, csúnya szájú ember csak elmondhat a szegény asszonyokról, Zathureczky így szólt:

- Teljesen osztozom a nézeteidben, pajtáskám. Habár nem hiszem, hogy sokáig fogsz így gondolkozni. Sőt, egyáltalában sehogy se fogsz nemsokára gondolkozni.

- Nono - dünnyögte a borzember -, még van egy kis időcském.

- Lehet - felelt rejtélyesen Zathureczky -, két hónapod van. Két hónap alatt meg kell házasodnod.

- Megőrültél? - hördült fel Révi.

Zathureczky nyugodtan felelt:

- Fogadtam, mégpedig nagy tétben. A lengyel koronában fogadtam, hogy két hónap alatt rendes embert csinálok belőled, s megházasítlak. Lehet, hogy őrültség volt a fogadás, de én most már nem retirálhatok.

Az embergyűlölő csak nevetni kezdett, hogy a könnyei kicsordultak. Mikor kinevette magát, így szólt:

- Tetszel nekem, Zathureczky. Hazárdjátékos voltál egész életedben. Egy lyukas garas ellen feltetted ősi vagyonodat.

2

Zathureczky állotta a fogadást. A lengyel korona nagy tét. De hát ő nem fogadhatott másban, mert abban az időben nemigen volt egyebe. A megyei kaszinóban, ahol a Gaálokkal örökös háborúban állott Zathureczky, a zöld- és fehérasztalnál egyformán, Gaál Mihálynak jött az a bolond ötlete, hogy valahogyan el kellene nyerni Zathureczkytől a lengyel koronát. Utóvégre az már mégiscsak tűrhetetlen volt, amit Zathureczky azzal a koronával művelt. Az egész vármegyét lepipálta véle. Senkinek se volt se közel, se távol egy korona az ősi jussa. A Gaáloknak pláne csak egy dohányzacskójuk volt, amit még Mátyás király hordott a derékszíja mellett. De még ez a dohányzacskó is elbújhatott a korona mellett.

A Gaálok kifundálták a dolgot. Valami lehetetlen feladat elé kell állítani Zathureczkyt. A hiúságára számítottak, és számításukban nem csalódtak. Igaz, hogy a lengyel korona csak papiroson volt meg - egy szekérderéknyi papiroson, a pöriratokban, de hát a korona korona marad még akkor is, ha már csak az emléke él. Meg aztán a pört akármikor fel lehet venni újra. Be nagyszerű is volna, ha egyszer csak a Gaálok kezdenének pörösködni a lengyel koronáért?! Hogy jutottak hozzá? Hát elnyerték Zathureczkytől a Gaál Mihály fehér agara ellenében. Elnyerték, mert Zathureczky nem tudta megszelídíteni Révi Kázmért.

Amikor a fogadásnak híre ment, még az inges, porban játszó Gaál csemeték is tudomást szereztek a dologról. Az öreg Gaálok - ott Buji, Süvöltő és Geszteréd környékén -, amidőn már a ház előtti padkáról se tudtak elmozdulni, elgondolkozva nézték a porban játszó gyerkőcöket:

- Ki tudja? - mondta éppen Gaál Napóleon. - Hátha még király lesz valamelyikből! Hajdanában karddal nyerték a királyságokat, most ésszel. Az észnek a legpajkosabb gyermeke a csel és a furfang.

Hát Zathureczky mit csinált ez idő alatt?

Nemigen csinált az semmit, csak nagyon fájt a foga a Gaál Mihály fehér agarára. Ha nem lett volna fehér az az agár, majd csak segített volna magán valahogy. (A katekizmusból kifelejtették ugyan, de felénk mindenki tudja, hogy csókot, rózsát és agarat lopni nem vétek, de virtus. A lateiner világ ezt tartja a könyvről is. De hát van olyan könyv a földön, amely fölérne egy agárral?) Mondom, fehér volt az agár, fehér a beste lelke. Ő is arra az álláspontra helyezkedett tehát, mint a Gaálok. A csel az ész legpajkosabb leánya. Meg kell házasodni az öreg Révinek, ha törik, ha szakad.

Révi Kázmér eleinte hallani sem akart a dologról, bármiképpen kapacitálta Zathureczky.

- Te könnyen beszélsz, Zathureczky. Neked lesz egy fehér agarad, ha én megházasodom. De mi lesz nekem? A föld leggonoszabb alkotása lesz az életpárom.

- Bolondság, Kazimir bácsi. Csak nem támaszthatok fel magának egy régen elporladt szentet, akit feleségül vehetne! Az asszonyt már csak úgy kell venni, amilyen. Gyarló, de jó házibútor.

- Nagy gazember vagy, Zathureczky. Tudod, hogy szeretem a jó házibútorokat, a kényelmes székeket, meleg kemencét, puha vánkost.

- Úgy, úgy - tüzelt Zathureczky -, az egész országban nincs olyan vánkos, mint a Gaál Terka kebele. Csakhogy el kell venni előbb feleségül Gaál Terkát, hogy az ember a fejét oda-hajthassa. Akkor aztán egész életére jó helyen van az ember feje.

Révi Kázmér elgondolkozott. Zathureczky csábító színekkel festette előtte a jövendőt, meg aztán apellált a Kázmér bácsi gonoszságára. Milyen pompás volna a Gaálokat éppen egy Gaálnéval győzni le. Mohács óta nem verték úgy meg a Gaál-hadat, mint megvernék ezzel a sakkhúzással. Két emberöltőn át lehetne azzal bosszantani a Gaálokat, hogy már a kezükben volt csaknem a lengyel korona, amikor egy asszony szeszélyén, gyarlóságán kútba esett az egész királyság. Hiába, a szoknya mindig csak bajt csinál a magas politikában.

- Azt hiszed, bosszankodnának? - csillant meg a Révi uram szeme. - Bizonyos vagy benne, hogy a guta kerülgetné őket, Zathureczky?

- Sőt meg is legyintené egynémelyiket! - felelt komolyan Zathureczky.

- No hát, hadd lássuk azt a menyecskét! - mondta egy napon Révi Kázmér, és útra keltek Süvöltőre, ahol Gaál Terka lakott.

Gaál Teréz nem volt már valami fiatal menyecske, de a família már olyan volt, hogy még a nagymamákat is Juliskának, Mariskának, Sárikának nevezték. Az igaz aztán, hogy a nagy-mamák se felejtkeztek meg tisztjükről. Táncolni, dalolni, nevetgélni sohasem felejtettek el. Gaál Piroska nagymama korában ment férjhez utoljára.

Terka, akiről ebben a történetben szó van, még nem volt ugyan nagymama, de fiatal leány se már. Azok a Gaál kisasszonyok - az aprók - olyan gyorsan és észrevétlenül nőnek ki a földből, mint a fű. A libát őrző kisleányból egyszerre eladó leány lesz. Alig térül-fordul az ember, már az iskolás lányka is megtanulta, hogyan kell lesütni a szemét, ha férfiszem téved rá; hogyan kell mosolyogni, ha férfihang bogarászik a füle körül.

Terka - korán özvegyasszony lett -, egyszerre csak azon vette magát észre, hogy a nagymamák tempójában járja a csárdást, és a lányok nénikének hívják. Kutyamáját! nénikének, amikor ő még mindig arra volt kíváncsi, hogy Gaál Samu miket fog mondani alkonyattal a Tisza-parton, amikor a vízre már ráterítette lágy takaróját az alkony, és a szél sugdolózik a füzesek között. Ugyan mit mond majd Samu ma este vagy holnap este? Mit mond Samu, akinek hetyke bajuszkája volt és merész tekintete, amely tekintet a nagymamásan táncoló asszonyok-nak a szíve közepéig szokott hatolni. Mit mond majd Samu? Egyszer csak mond valamit!? Eddig mindig hallgatott, és tiszteletteljes volt, habár Terka asszony bizonyosan tudta, hogy Samu nem mindig ilyen; különösen akkor nem komoly és tiszteletteljes, ha a fiatal Gaál kisasszonyok társaságában jár a tiszai füzesek alatt.

Zathureczky bezzeg, ha tudott volna erről a Samuról, dehogyis vitte volna Révi uramat Süvöltőre Gaál Terkához! De hát Zathureczky se mindentudó, és eljött a módos agglegénnyel. Kázmér bácsi, aki saját bevallása szerint egy évtized óta csupán a divatképeken látott úriasszonyt, egyszerre lángolni kezdett, amikor a selyemszoknyás, kifehérített arcú, jó szagú

és finom bőrű Gaál Terkát meglátta. Nem győzte eleget fogdosni bársonypuhaságú kezét, és fehér nyakát hosszasan bámulta.

- Becsületemre - mondta, mikor hazafelé mentek -, azt hittem, hogy az asszonyok mind mezítláb járnak.

Az első látogatást követte a második és harmadik. Az özvegy se vonakodott valami túlságosan a gazdag agglegénytől. Révi Kázmér, ha gorombaságot mondott, mindjárt a szájára ütött a tenyerével, s Zathureczky jókedvűen gondolt a fehér agárra.

S ekkor a Gaálok megtették utolsó sakkhúzásukat, amellyel a lengyel korona birtokába jutottak.

A kézfogóra jött már Révi Kázmér a Zathureczky társaságában, amikor a Gaál Terka oszlopos házában hiába keresték a menyasszonyt. Eltűnt a menyasszony - vége lett mindennek. Révi Kázmér egyszerre elmondta azokat a gorombaságokat, amelyeket két hónapig magába fojtott. Még Zathureczky is betapasztotta ekkor a fülét, először életében. S Révi Kázmér az lett újra, ami előbb volt: embergyűlölő, zordon, csúnya szájú ember, aki elől menekült mindenki.

Csak sokára derült ki, hogy Gaál Samu (családi érdekből) megszöktette Terka asszonyt. Feláldozta magát a lengyel koronáért.

(1906)

Pókhálós palackok

Szebb darab föld alig van Magyarországban, mint a Dénesffy uradalom. Tízezer hold egy tagban, mintha az Úristen arra teremtette volna, hogy kiskirályság legyen a királyságban. Van abban minden, ami csak Magyarországban feltalálható. Az uradalom ott kezdődik valahol a Hortobágy mellett, végződik pedig valahol a máramarosi bércek között. Van benne délibáb meg szegénylegény. Havas fejű hegyóriás meg nádas. A Tisza is ott kanyarog keresztül az uradalom kellős közepén az ő lágy hullámaival, mintha egy szép leánynak volna a haja. De hát ha nem a költői oldalát vesszük is a dolognak - a költészet nem sokat ér a gazdálkodásban -, a Dénesffy uradalom termékeny, kincsek dolgában is párját ritkította. Olyan búza termett benne, mint akár a Bácskában, legelőin megszámlálhatatlan jószág; még bányája is volt az uradalomnak; igaz, hogy csak kavicsbánya, de mégiscsak bánya volt az. Volt rajta vagy egy tucat kastély. Még a filoxéra is megkímélte az uradalom szőlőjét ott a Hegyalján. Ott még mindig az ősi venyigékről termett a nektár, amerikai vesszőnek se híre, se hamva.

De legnagyobb nevezetessége volt minden között az uradalomnak az ő híres pincéje.

Nono, hiszen pincéje ott a Hegyalján sok úriembernek van. Némelyiknek akkora is, hogy még a királyé, ott Mádon, se közelíti meg, mert hiszen a király is csak kisbirtokos ott a sok bormágnás között. De legkülönb volt minden pince között a Dénesffy grófok pincéje. Azt a hagyomány szerint csak száz esztendeig építették. Sziklába, kőbe van vésve az egész, nagyságra nézve olyan, mint egy kisebbszerű város. Elkezdte építeni valamelyik régi Dénesffy gróf, aki nagy tisztelője volt a bornak. Az aztán nem csinált egyebet egész életében, mint pincét épített. Mégse tudott vele elkészülni. A fiának már más ambíciói is voltak a pinceépítésen kívül. Az talán a szántóföldet szerette, meg a szabad síkságokat. Az unoka se bolygatta a pince dolgát, azt is másfelé vitték a vágyai. Így kellett elmúlni néhány emberöltőnek, míg megint egy olyan Dénesffy gróf született, aki a pinceépítésben lelte örömét, mulatságát. Mert igazi nagyúri passzió kellett ahhoz, hogy azt a pincét megépítsék. Egész hegyet ástak ki miatta, kocsikázni lehetett az útjain, és még a bognárok is másféle hordókat csináltak ennek a pincének. Voltak itt egész városrészek különféle borokból. Az öles magasságú hordók megtöltve finom itallal, amely italok csupán egy sorszámot képviseltek a pincemester könyvében. Áruk nem volt, itt sohasem adtak el bort. Volt elég hely a pincében, meg volt bognár is, aki hordót faragjon. Nem volt olyan változata a hegyaljai bornak, amely e pincében feltalálható ne lett volna. Az egész ország berúgott volna, ha itt a csapokat egyszer megeresztik.

A pinceváros kellős közepén volt egy hatalmas terem a sziklába vésve. Itt tartották a Dénesffy grófok (már amelyiknek kedve volt hozzá) a szüreti lakomákat. Akkora a terem, mint egy templom. Csillárok világították meg, külön karzat volt a muzsikusok részére. Hintóval lehetett jönni idáig a pince útjain, a nagy hordók úgy sorakoztak az út mellett, mint egy város házai.

Hát kellett ahhoz néhány emberöltő, amíg ezt a pincét felépítették. Sok-sok pénzbe került az. Tellett az uradalomból.

Volt aztán a pincének egy rejtekhelye, egy szentélye a sziklák között. Erről a föld alatti kamaráról sohasem tudott más, mint a családfő és a jószágkormányzó. Hasonlatos hely volt ez a régi királyok kincsesházának rejtekéhez, ahol koronájukat, gyémántjukat tartották. No hát itt is a gyémántot tartották a Dénesffy grófok. Palackokat, amelyekben bor volt...

Ne ragadj el, könnyelmű fantázia! Bor, hát bor. A bornemissza embernek vagy a kontárnak mindegy, ha csigert tesznek eléje vagy százesztendős aszút. A szakértő pedig úgysem tudhatná

megmondani, hogy milyen volt annak a bornak az íze, amit gyémántként elrejtettek, mert abból nem ivott soha senki. Azazhogy ivott, hogyne ivott volna, de hát azok nem beszéltek soha arról a borról. Csak a legendák tudták, hogy ott valami rendkívüli bort őriznek a Dénesffyek; olyan bort, amilyent minden száz esztendőben csak egyszer szűrnek a tokaji kopasz hegy ormán...

Már megint bolondoznak a legendák. Hát van is a tokaji kopasz hegy ormán szőlő! Még a moha se terem meg ott a kősziklákon, nemhogy a gyönge venyige! De a legendának erre is volt felelete. Minden száz esztendőben egyszer, anélkül hogy emberkéz ültetné, kihajt egy szőlővessző a hegy ormán. A következő esztendőben aztán fürtökkel telik meg a tőke. S egy esztendő múlva nyoma sincs a tőkének, fürtöknek. Ellopja onnan az ördög, akinek különben is sok dolga van erre, mert patkószeget kell vetnie a legkisebb hordócskába is. Azért olyan különös természetű a hegyaljai bor.

Ki tudna eligazodni a legendákon; ki tudná, honnan van az ördögnek annyi patkószege? Talán a borkereskedők tudnák, de azok se patkószeget vetnek a borba.

Elég az hozzá, hogy ott a szanktuárium a pincében. Senki sem látta, mégis mindenki tudta. Dénesffy gróf a mi történetünk idejében a csillagvizsgálással foglalkozott. (Már megint olyan emberöltő volt, amikor a Dénesffy grófoknak nem a pincéhez, hanem egyébhez volt kedve és hajlandósága.) Ott ült az agglegény gróf egész nap a tornyában, ahonnan az eget vizsgálta. Még megházasodni is elfelejtett.

Vajon igazán tudják-e az égi csillagok elfelejteni a földi csillagokat? Úgy látszott, hogy igen.

Azaz talán mégse egészen. Két földi csillagért a gróf képes volt odahagyni az egész firmamentumot az ő üstököseivel. Ez a két csillag az édesanyja szeme volt. Regénybe való az a ragaszkodás, amellyel az édesanya és agglegény fia vonzódtak egymáshoz. Valójában bálványozták egymást. Talán azért is nem házasodott meg Dénesffy gróf sohasem, hogy ne kellessen más asszonnyal megosztani azt a szeretetet, amellyel az édesanyja iránt viseltetett. A grófné már öregasszony volt, de az öregasszonyoknak abból a fajtájából, akik örökké szépek maradnak. Piros az arca, ragyogó a szeme, a termete egyenes. Pedig már közelebb járt a nyolcvanhoz, mint a hetvenhez. A legenda erre is tudott valamit. (Ugyan mire ne tudna valamit a legenda?) A legenda azt beszélte, hogy Dénesffy grófné azért őrizte meg ifjú szépségének minden díszét, pompáját, mert abból a borból iszik, amely a pince kincsesházában vagyon elrejtve. A császárszállási kastélyban megforduló vendégek látták is, hogy ebédnél, vacsoránál a grófné elébe egy palackot tesznek, amelyről akkor törülték le a pókhálót. A grófné csendesen szürcsölte a bort. Abból nem ivott más rajta kívül.

A legtöbbet tudott volna beszélni minderről az uradalom jószágigazgatója, a vén Zahori Pál, de az nem olyan ember volt, aki beszéljen. Eleget beszélt róla a világ. Hogy ellopja minden esztendőben az uradalom jövedelmének egyharmad részét, rossz esztendőben a felét, mert hát ő csak nem károsítja meg magát a viszontagságos időjárás miatt? De hát beszélhetett a világ, amit akart, mégiscsak Zahori Pál volt a Dénesffy uradalom látható feje. Ő parancsolt azon a tízezer holdon, és neki nem parancsolt senki. (Ugyan ki parancsolt volna? Talán Sándor gróf, vagy az öreg grófné? Megbíztak azok életre-halálra Zahori Pálban.)

Agglegény ember volt Zahori uram, mert ugyan minek is házasodott volna? Egy asszony csak egy asszony marad, akármennyi a jó tulajdonsága. Meg aztán több asszonynak mindig csak több a jó tulajdonsága! Igaz, hogy a rossz is!

Nagydarab vörös képű ember volt. A parasztszármazását még vénkorában sem tudta eltitkolni. Neki voltak a legszebb lovai, neki voltak a legszebb szeretői, ezrekben kártyázott, és olyan dínomdánomokat rendezett a hegyaljai pincében, hogy a fél ország beszélt róla. Csak éppen a

gróf és a grófné nem tudta meg. Az pedig éppen elég volt Zahori Pálnak. Így aztán szépen ezüstszürke lett a haja, elnöke volt mindenféle jótékony bizottságnak, egyesületeknek, és nem volt olyan úr a megyében, aki a barátságát ne kereste volna. Talán valami ordót is kapott már a mellére. Egyszóval olyan ember volt, akit irigyelni lehetett.

Csak azok az asszonyok ne lettek volna! Azok a csalfa asszonyok. Sok keservet, még több bajt zúdítottak már azok a világ nyakába. Zahori Pál, minél szürkébb lett a haja, annál inkább rabja lett az asszonyoknak. Ha szép asszonyt látott, nyomban a lábába szállott az esze. Korholta is érte eleget magát:

- Ugyan, Zahori, te vén bolond, mikor jön már meg az eszed?

Mikor? Ki tudná azt? Csak annyi bizonyos, hogy az öreg Zahori Pál mámoros lett minden szoknyasuhogásra.

A hegyaljai pincében is a szép özvegy, Sironti Ilka kedvéért rendezte egyre-másra a dáridókat. Az özvegy kacér volt és okos. Talán a felesége szívesen lett volna Zahori uramnak, de csak a felesége... Ez aztán módfelett izgatta a férfiút, aki hozzászokott, hogy a nők meghódoljanak neki.

A Sironti Ilka két öccse úgy ivott, mint a homok. Kiisszák azok az egész pincét, ha még soká tart a dolog. De már nem tartott soká. Egy muzsikás uzsonnán ott a pincében rávillantotta azt az észvesztő szemét Ilka asszony Zahori uramra.

- Tudja-e, Zahori uram, mire lett gusztusom?

- Parancsoljon velem...

- Szeretnék inni abból a borból, amelyet a szentélyben elrejtve tartanak. Addig nem is lesz nekem jókedvem, amíg abból a borból nem ittam.

Zahori meghökkent.

- Lehetetlenséget kíván tőlem.

A szép asszony fclbiggyesztette vérpiros ajkát.

- Furcsa. Hát maga nem mindig lehetetlenséget kér tőlem?

Zahori csóválta a fejét:

- Abból a borból csupán az öreg grófnénak szabad inni. Az az övé. Abból még én se ittam.

- Elég bolond volt eddig. Ugyan ki venné észre, ha egy-két palackkal eltűnne abból a borból?

Zahori zavarodottan mosolygott:

- A szentély bora az egyetlen az uradalomban, amire a gróf saját maga felügyel. Semmivel mással nem törődik. Ezzel is csak azért, mert az édesanyja bora. Könyvet vezet a borokról...

Sironti Ilka hangosan nevetett. Erre a csengő-csilingelő kacagásra aztán a fejébe szállott a vén Zahorinak a vére.

- Inni fog a borból, Ilka. De csak egy föltétel alatt...

Az asszony kacéran mosolygott:

- Hagyjuk a feltételeket, Zahori. Én nem leszek hálátlan.

Ott volt a szentély kulcsa a Zahori óraláncán. A másik kulcs a grófnál volt. Kézen fogta az asszonyt, aztán elvezette abba a sziklába vésett föld alatti rejtekhelyre. Egy csavarintásra nappali világosság lett a kincseskamrában. Ott álltak a fal mellett a legendás palackok. Volt

ott talán ezer is. Apró, egyforma, pókhálóval belepett üvegek. Zahori mint a tolvaj nyúlt az üvegek felé, aztán nehéz sóhajtással dugott egyet az üvegek közül a kabátja alá.

A szép asszonynak kipirult az arca a tett elkövetése után. Zahori megindultan mormogta:

- Ebből még a királyok se isznak.

Megitták a bort, megkötötték a barátságot az isteneknek való nektár mellett. S azután Zahori nagyon szerette volna, ha Sironti Ilkának gyakran van jókedve. S a palackokat egymás után hordta fel a szentélyből. Hisz csak az első lépés nehéz. A többi már magától megy. Meg aztán a lelkiismeretét is megnyugtatta:

- Ilka többet ér, mint egy tucat öreg grófné.

*

Talán egy esztendő is elmúlt, amikor Dénesffy gróf észrevette, hogy a pince szanktuáriumát idegenek dézsmálják. Könnyű volt észrevenni a hiányt, hisz könyvet vezetett minden palackról.

A gróf iszonyú haragra gerjedt. Első haragjában talán felakasztatta volna Zahori uramat, de annak volt esze nem mutatkozni. A gróf vizsgálatot rendelt el. Maga vette kezébe a dolgot, és a gazdasági könyveket huszonöt esztendőre visszamenőleg vizsgálat alá vette.

Nem tartozik a történet keretébe annak elmondása, hogy micsoda rengeteg hiányok derültek ki a könyvekből. A gróf se nagyon törődött a dolognak ezzel a részével.

- A borokat azonban megkeserüli! - mondta fogcsikorgatva. - Azt nem engedem el neki.

Ekkor keletkezett az a híres pör, amelyet a gróf indított hűtlen jószágigazgatója ellen. Országos tekintélyeket hívtak meg borszakértőknek és a törvényszék kiszállott a hegyaljai pincébe. A szakértők tanácskoztak, tanácskoztak. Végül ezer forintban állapították meg egy-egy palack értékét. Hiányzott pedig háromszáz palack a pincéből. A kártérítésre Zahori uramnak csaknem egész vagyona rámént, de a gróf nem kegyelmezett.

Zahori uram kétségbeesetten kereste fel Sironti Ilkát, akinek egyetlen mosolya a vagyonába került.

- Ilka, most már légy az enyém. Nincs se vagyonom, se becsületem. Mindent éretted áldoztam.

- De nagy bolond voltál! - nevetett a szépasszony, és hátat fordított az öreg gavallérnak.

A legenda, amely a híres pörről vidékünkön keletkezett, azt teszi még hozzá, hogy Zahori Pál vénségére Amerikába vándorolt, és ott felcsapott borkereskedőnek.

Vajon talált-e azóta olyan bort üzleti pályáján, amely bor megérné a Sironti Ilka mosolyát? Vagy talán a csigér is megérné már, hisz Ilkából azóta vénasszony lett.

(1906)

Mátyás király csizmadiája

1

Ebben a történetben arról a csalafinta diákról lészen szó, aki sok száz esztendővel ezelőtt bebarangolta az országot. Ha rákerült a sor, akkor király lett a diákból, Mátyás király, és volt nagy álmélkodás, amikor a kódorgó diák egyszerre Magyarország koronás királyává vedlett.

Nagy király volt az a Mátyás. Fenékig ürítette a kelyhét azoknak az élvezeteknek, amelyek a királyi állással együtt járnak. Volt szegény ember, volt kolduló vándor, változtatta az álruháit, mint egy színész. (Talán bajuszt is azért nem viselt, hogy könnyebben eltüntethesse igazi alakját. Utóvégre, ha nagy bajusza lett volna, nehezebb lett volna neki elrejtőzni.) Mikor ráunt a csavargóéletre, hirtelen Budán termett, és nála jobban senki sem tudott király lenni. Bezzeg bámulták volna az útszéli csárdások, akik szállást adtak a szegény diáknak, amikor beleült trónusába. Mintha a trónusra született volna, királyibb volt a királynál... Azazhogy néha bizony megfeledkezett magáról őfelsége. Éppen erről mesél ez a történet.

Hogy sorjában elmondjunk mindent, abban az időben, amikor a király abban lelte örömét, hogy alattvalóit megtréfálja, élt a szabolcsi Buji községben egy csizmadia, bizonyos Gaál Sámuel. No hiszen, hogy csizmadia volt Gaál Sámuel, ezzel ugyan sohase lett volna nevezetes ember. Még ha egyetlen csizmadia lett volna az országban! De volt sok más csizmadia akkor is, mint mindig, mert az emberek, amin Gaál uram szörnyen csodálkozott, abban az időben is lábbal jöttek a világra. A lábra pedig csizma kellett, különösen akkor, ha nemesember volt a lábak tulajdonosa.

Gaál Sámuel azért csodálkozott a lábakon, mert szörnyen szerencsétlen embernek érezte magát. Igaz, hogy nem volt jobbágy - már az apja megváltotta magát, aki ugyancsak csizmadia volt -, de mikor ő nemesember szeretett volna lenni! A nagyravágyás nem hagyta aludni a buji csizmadiát, éjjel-nappal azon törte a fejét, hogyan lehetne ő nemesember. Már a mestersége se tetszett neki valami nagyon. A csizmának akkor is bőrszaga volt, és csirizzel ragasztották. Gaál Sámuel utálta a bőrt és a csirizt. Amíg a talpakat kalapálta, folyton csak az járt a fejében, hogy ő jobb sorsra született. Egy csomó gyerek sírt körülötte, és ő egyebet nem mondott gondolatban, mint ezt:

- Nemesemberré kell lennem!

S nagyokat ütött a csizmatalpra.

Hogyan lettek abban az időben a nemesek?

Elmentek verekedni török-pogány ellen, és ha a király véletlenül észrevette vitézi magatartásukat, nemessé ütötte őket.

A másik módja azt volt a dolognak, hogy Szárkodit, a várispánt meg kellett venni pénzzel. A várispán elküldte a királynak a diplomát aláírás végett, aztán nemesember lett az illető. De ez csak a külföldről bevándorolt kereskedőknek illett, akik görnyedtek az arany alatt, amit a derekukon hoztak.

Gaál Sámuelnek nem sok kilátása volt ilyenformán, hogy nemesemberré lehessen.

Hallotta, hogyne hallotta volna ő is, átutazó kalmároktól, vásárosoktól, hogy Mátyásnak, a diáknak másféle módjai is vannak, hogy valakiből nemesembert csináljon. Elmegyen maga

álruhában arra a helyre, faluba vagy városba, ahol valami érdemes emberről beszél a hír. De ugyan mit beszélne a hír Gaálról, a buji csizmadiáról! Bizony sohase vetődik erre a tájra a „diák”.

Egyik esztendő a másikat tolta. Gaál Sámuelből lassan deres fejű ember lett, és még mindig csak ott tartott, ahol fiatalságában, a csizmák talpát kalapálta keményre, fontosra.

Történt - még a buji csizmadiánál is történik valami -, hogy késő éjszakán egyszer kopogtattak az ablakán.

A csizmadia felébred, és kinézett a hollószínű éjbe:

- Ki az ördög döröbözik? - kérdezte mogorván.

- Egy szegény diák van idekünn - hangzott a felelet. - Tovább szeretnék menni, de lyukas a csizmám, mind befolyik a víz.

A csizmadia fejében egyszerre megvillant egy különös gondolat. Hátha éppen a király áll odakünn a sűrű éjszakában. Igaz, hogy sok diák bolondját járatta már vele. A kóbor diákok olyanok, mint a koldusok. Elmondják egymásnak, hol találnak vendégszerető hajlékra, kedves házigazdára. Néha csapatostul mentek rá a diákok a jó Gaál Sámuelre, és mindenéből kiették.

De a varga mind tovább rendületlenül bízott, hogy egyszer eljön az igazi „diák”.

Nem soká gondolkozott, nyomban ajtót nyitott az éjszakai vendég előtt, és míg a mécsest meggyújtotta, szemügyre vette a vendéget.

Bizony, az éppen olyan volt, mint a többi diák. Nagy orra volt - minden vándordiáknak nagy orra volt -, és míg körülnézett a szegényes szobában, így szólt:

- Tán bizony te volnál a varga, a híres Gaál?

Minden vándordiák így kezdte, hisz valamennyi tudta, hogy a vándordiák rongyos köntöse alatt Gaál, a csizmadia mindig a királyt keresi.

És a varga nem ábrándult ki annyi idő alatt.

- Én vagyok a Gaál - felelt szolgálatkészen. - Én vagyok a vándordiákok patrónusa, öregapja. Ahány rongyos diákcsizma van az országban, mind énhozzám kerül, mert én ingyen dolgozom. Mutasd a csizmád, diák.

A diák lehúzta a csizmáját. Bizony jókora lyuk volt azon. Amíg Gaál Sámuel munkához látott, megkérdezte:

- Bizonyosan messziről jössz már ezzel a lyukkal. Talán Debrecenből. De minek is varrattad volna meg máshol, amikor itt van Gaál, a bolond csizmadia?

- Hallottam rólad - felelt a diák. - Derék ember vagy.

Gaál munkához látott, de fél szemmel mindig a diákra pislogott.

- Hallottam azt is, hogy nemesember szeretnél lenni! Ugyan mért nem szólsz a királynak? Bizonyosan nemessé ütne, ha megismerne.

Gaál Sámuel nagy elhatározással emelkedett fel. Be sokszor megcselekedte már ezt.

Térdre vetette magát a rongyos diák előtt:

- Felséges uram, tégy nemesemberré!

A diák meglepetten nézett a csizmadiára. Aztán nevetni kezdett:

- Nagyon sokat kérsz egy csizmafoltozásért, Gaál. Csudálom, hogy egy várat nem kérsz ajándékba.

- Mit csinálnék én a várral, uramkirály! Csak nemesember szeretnék lenni.

A diák most nyomatékosan szólalt meg:

- Én nem vagyok király, Gaál. Én csak a király szolgája vagyok, és a nevem Tamás. De annyit mondhatok, hogy nehezen fog menni a dolog. Nincsen egyetlen nemes csizmadia sem ebben az országban. Éppen te legyél az első? A király vagy a királynak a szolgái már adósok minden csizmadiának.

- Nekem is sokan adósok. Húsz esztendeje talpalom a vándordiákok csizmáját, abban a reménységben, hogy egyszer a király vetődik hozzám álruhában.

- Bolond vagy te, Gaál. Ezer vándordiák között sincsen egy király...

Így szólt Tamás, a vándordiák, és nevetett.

A varga ezalatt elkészült munkájával. Olyan foltot rakott a csizmára, hogy ezer esztendeig sem szakad le onnan.

A diák belefújt a csizmába.

- Jól dolgoztál, varga. Hálából adok neked egy tanácsot. Egy hó leforgása múlva légy Budán. Otthon lesz gazdám, a király. Aztán hozz magaddal egy pár rongyos csizmát.

- Dehogy - vágott közbe Gaál. - Majd egy pár vadonatúj, remekbe varrt csizmával állítok be őfelségéhez.

- Te csak hallgass rám. Rongyos csizmát hozzál. A legrongyosabbat ebben a műhelyben.

A varga elgondolkozva nézett szét a rongyos, tavaszamúlt csizmák között. Egyet fölvett találomra.

- Majd elviszem ezt a legrongyosabbat. Egy szegény diák hagyta nálam, mert jobb csizmát adtam neki helyette.

Tamás megnézte a csizmát.

- Jó lesz az. Aztán ott legyen kend. A többit bízza rám.

Elköszönt a vargától. Nyakába kerítette a köpönyegét, s elindult a sötét éjben.

Gaál - már akkor is ilyenek voltak a Gaálok - fölköltötte a gyerekeket, az asszonyokat, és így szólt hozzájuk:

- Megengedem, hogy összetörjétek a lábasokat és egyéb cserepeket. Most már majdnem biztos, hogy nemesember leszek.

A csizmadia gyerekeinek egyéb se kellett. Összetörtek mindent a házban, és az öreg Gaál szelíden biztatta őket.

- Csak törjetek, lelkeim. Mulassátok ki magatokat.

2

A budai várban abban az időben még élet volt. Egy nagy király lakott ott, aki szerette a pompát, a fényt, a dicsőséget maga körül látni. Tele volt a kincsesháza arannyal. Könnyen tehette, hogy a legelső vadast tartotta Európában.

Mátyásnak szokása volt korán kelni. Mikor még mindenki aludt a palotában, ő már fölébredt, és valami rejtekajtón kisurrant az őrök és fegyveresek közül. Sohasem tudták meg, hová jár a király hajnalonként. Az udvari pletyka - akkor is volt már udvari pletyka - azt tartotta, hogy a király a budai hegyek közé jár. Van ott a budai hegyek között egy rejtett kastélya, és a kastélyban egy még rejtettebb rozmaringszál. Ki tudna eligazodni a pletykákon? Ha a budai hegyek közé járt a király, akkor is csak azért tette, mert kedvét találta benne. De megfordult ő másfelé is. Mindenféle álruhákba öltözötten felkereste azt a népet, amelyet az éjszaka gyűjtött a kapuk elébe. Akik ott várták a virradást, amíg Budára szabad lesz az út. Szerette, módfelett szerette a tréfát a király. Egy jó tréfáért elment az ország túlsó részébe is. Kár, hogy kifogyott a tréfás királyok fajtája.

Gaál Sámuel, a mi csizmadiánk ott a messzi Bujiban megfogadta a Tamás diák tanácsát, és egy hó leforgása után Budára indult.

A csizmadia nevezetes arról, hogy neki van a legrongyosabb csizmája. Mintha csak nem tartaná magát érdemesnek arra, hogy jó csizmát viseljen. Abban az időben még takarékosabbak voltak a csizmadiák. Legalább Gaál uram csak amúgy mezítláb indult el a hosszú útra. Vitt úgyis csizmát magával, a hátán: azt a legrongyosabb csizmát, amit valami titokzatos okból a királyi udvarba kellett neki cipelni.

Kutyagolt Gaál Samu. A hosszú gyaloglásban néha elfáradt a lába, és akkor a lábára húzta azt a nagyon rongyos csizmát. A csizmának az már mindegy, Gaál uramnak meg jólesett. Rongyosabb már nem lehetett a csizma, mint amilyen volt. Sok víz lefolyt azóta a Dunán, amikor a csizmát igazán csizmának nevezték. A szára az zöld szattyánból volt, a sarkantyúnak is volt rajta valami nyoma. Egy nagyúr dobhatta oda a koldusdiáknak, aki a csizmát Gaál uramnál hagyta. Csakhogy mégis meglátszott azon a csizmán, hogy valamikor nagyúrnak a lábán volt. Legalább Gaál uram úgy érezte, mikor hébe-korba felhúzta utazásában. Mintha valami varázslat lett volna a csizmában. Egyszerre elfelejtette minden búját, gondját, sőt elfelejtette még azt is, hogy nem nemesember. A zöld szárú csizmában nemesembernek érezte magát.

Ment-mendegélt a csizmadia. Hol a lábán hordta a csizmát, hol a hátán. De mégis inkább a lábán, mert ha egyszer már rongyos a csizma, annak úgyis mindegy. Meg aztán ki tudja? A király talán az ország legrongyosabb csizmáját akarja éppen látni Gaál uramon. A királyok szeszélyei kiismerhetetlenek.

Valahol Buda körül járt már Gaál Sámuel. A csizma a lábán, verejték a homlokán, mert ugyancsak kifáradt az éjszakai utazásban. Hajnalodott. Piros szeptemberi hajnal volt. A fák, amelyek az erdőben komoly hallgatásban álldogáltak, mintha halkan felzúgtak volna, amikor a csizmadia alattuk elhaladt.

Valahol patak csörgedezett az erdőben. Gaál hallotta a patak szavát. Arrafelé tartott, hogy felüdítse szomjazó ajkát, poros arcát.

Mintha vékony ezüstkígyócska szelné át az erdőt, úgy kanyargott a kis patak a zöld fák alatt.

A csizmadia elnézte a patakot. Mintha ezüstből lett volna annak a vize. Ő még ilyen patakot soha életében nem látott. Bársony nőtt a patak partján, valódi bársony. Gaál Sámuel nem is lett volna igazi ember, ha le nem keveredett volna a bársonyra. Amint pedig letette a fejét,

elaludt. Mindenféle bolond álmok kergették nyugovásában. Hol király volt, hol nemesember, hol csizmadia. De akármelyik állapotot álmodta, mindig arra biztatta a kis cselédeit, hogy törjenek össze mindenféle cserepet a házban. S azok törtek, mindig csak törtek... Arra ébredt fel, hogy viszik.

Puha, kényelmes gyaloghintót emelt hat piros ruhás szolga a vállán. Piros ruhás, aranyhímes ruházatú vitéz lépkedett a gyaloghintó mellett.

- Csak törjetek, kedves cselédeim - mormogta Gaál Sámuel, mert azt hitte, hogy az álom folytatódik.

Pedig ez már nem álom volt, hanem valóság. Gyaloghintón vitték a buji csizmadiát egy gyönyörű kastélyba, annak is a legszebbik szobájába. Finom, keleti dívány várakozott ott rá. A csizmadia levágta magát a díványra. Behunyta a szemét. Hadd tartson még ez a kedves álom.

Az a vitéz, akinek a piros ruháján a legtöbb aranyhím volt, most fél térdre ereszkedett Gaál Sámuel előtt.

- Mit parancsol felséged reggelire? - kérdezte.

A csizmadia elgondolkozott. Ha már álmodik, legalább legyen valami értelme az álomnak. Legalább jóllakik álmában.

- Őzet szeretnék nyárson sülve - mondta, mert más nem jutott eszébe.

Az aranyhímes ember eltűnt. A csizmadia a magányt arra használta fel, hogy vörösre csípte a tenyerét. Meddig tart ez a bolond álom?

A pecsenyét pedig már hozták is. Ezüsttálcán és ezüstvillákkal. A csizmadia sohasem látott villát addig. Bicskával és kézzel ettek Magyarországon. Nem is mert a villához nyúlni. A csizmaszárához nyúlt, de nem találta ott a bicskáját. Persze, persze, nem a mindennapi csizma volt rajta, hanem a koldusdiák csizmája. Hát csak nekifanyalodott úgy puszta kézzel a reggelinek. A rubinszínű bort már könnyebben kezelte. Azt megitta a kristályüvegből.

Így éldegélt és lakmározott a buji csizmadia, amikor az aranyhímes vitéz megkérdezte nagy alázatosan:

- Megengedi-e fölséged, hogy Ilona leányasszony bejöhessen?

Gaál uramnak már jókedve volt.

- Lássuk azt a vászoncselédet! - rikkantott fel. (Ha álom: legalább szép álom legyen.)

Egy hollófürtű leányasszony lépett a szobába. Szép volt az istenadta, szebb teremtést már el sem lehetett képzelni. És mosolygó orcával jött a csizmadia felé. Megsimogatta, megcsókolgatta.

Gaál Sámuel hallgatott csendesen. Ugyan mi lesz ennek a vége?

A vége pedig az lett, hogy hirtelen kürtrivalgás hallatszott az udvarról. A bájos hölgy összerázkódott.

- Tán nem is te vagy a király? - zörrent rá a csizmadiára, amikor az javában álmodozott.

- Dehogyis vagyok király. Csizmadia vagyok - felelt Gaál.

A szőnyegajtók szétnyíltak, és egy villogó szemű, őszülő férfiú jelent meg a küszöbön. Kelevéz a kezében, aranyhím a ruhája. Gaál fél szemmel rákacsintott. Nini, Tamás, a deák állott előtte.

A deák bősz haraggal rontott a csizmadiára:

- Ki vagy te, aki az én csizmáimat hordod?

A csizmadia felemelkedett:

- Ne bolondozz, Tamás deák. Ezek azok a bizonyos legrongyosabb csizmák.

A deák arcán hirtelen vidám mosoly terült el.

- Tudom már, ki vagy. Te vagy Gaál, a buji csizmadia.

- Az vagyok, deák.

- No hát kelj fel, Gaál, vége a királyságnak. Itt van az igazi király. Sohasem hittem volna, hogy a csizmáim még a női szíveket is meg tudják hódítani!...

- Micsoda csizmák? - kérdezte Gaál.

- Azok a csizmák, amelyeket a lábadon viselsz. Én vagyok Mátyás, a király.

*

Igaz-e, nem igaz-e a legenda? Annyi bizonyos, hogy a Gaálok nemesemberek lettek, és egy pár csizma van a címerükben.

Ők így mesélik a nemességük történetét. Jobb, ha elhisszük nekik.

(1906)

Rocambole ifjúsága

Az én anyai nagybátyám, Zathureczky Bor (Tulajdonképpen Tibornak hívták volna az öreget, de ezt a nevet nem szerette, csinált tehát magának egy egészen külön nevet), olyan ember volt, hogy talán még a csizmáját is el lehetett volna tőle csalni hízelkedéssel. Azazhogy a hízelkedést nem is szerette annyira, mint inkább a figyelmes hallgatóságot. Tele volt történetekkel és hőstettekkel, amelyeket azonban már számtalanszor elmondott. Roppant szeretett elbeszélni. Ha király vagy fejedelem lett volna, álló esztendeig tartotta volna szóval az országot. Ha gazdag ember lett volna, fogadott emberek hallgatták volna elbeszéléseit. Még ha csak feketébb lett volna a haja valamelyest, az asszonyok csudálkoztak volna hőstettein. De öreg volt és szegény, csupán egy pörből élt már tíz esztendeje, és a hallgatóság nyomban másról kezdett beszélni, amint Zathureczky Bor felnyitotta a száját.

- Jól van, jól van - mondogatták -, a huszár az előőrsökig üldözte a császárt... Csakhogy a császár lova jobb volt.

Így hallgattatták el az öreget, pedig lehet, hogy másról beszélt. A kedvenc történetének, egy forradalmi huszárbravúrnak a végszavait ismételték előtte, s az öreg mély hallgatásba mélyedt.

De hallgatóság nélkül mégse tudott meglenni. Némely embernek bizonyos korban már csak egyetlen élvezete marad: a mese. A szerelem, vígság, tréfa és a jókedv megannyi hűtlen macskaként szöknek el a koplaló háztól, nem marad meg egyéb, mint a mese. A mesében benne van a szerelem is, a jókedv is. Még a nótákat is eldúdolgatta Zathureczky Bor, ha a történet éppen úgy hozta magával. Hol talált tehát hallgatóságot? A gyerekek között, az atyafiság gyerekeit látta el mondanivalójával. Azokat traktálta édességgel, fényes pénzzel, és a gyerekek hallgatták is az öreget, amíg meg nem unták. Legtöbbször én hallgattam, és ezért nagyon szeretett:

- Alispán lesz ebből a gyerekből! - kiáltott fel néha jókedvűen, és különös kitüntetésképpen a fejembe nyomta a sapkáját.

Néha olyanok voltak a Bor történetei, hogy még az udvaron gyomlálgató öreg béresasszonyok is bedugták a fülüket, és szégyenkezve elszaladtak. Bornak, mint a színésznek a tapsra, felragyogott az arca, és még részletesebben fonta tovább különös meséit.

Egyszer így szólt az apámhoz a nagybácsi:

- Ez a fickó nagyon kemény koponyának látszik. Jó volna nevelni, hogy nagy ember legyen valamikor belőle.

Az apám (szegénynek mindig az adóval volt baja) legyintett a kezével:

- Majd csak kinevelődik. Mostanában úgyis megölik a gyerekek lelkét azzal a sok tudománnyal. Ne siessünk olyan nagyon. Meg aztán azt sem tudom, hogy az adóval hogy leszek az idén...

Zathureczky Bor türelmetlen mozdulattal húzta fejembe sapkáját. S amíg egy percig megpihent a szeme a sapkán - szép farkasbőr sapka volt -, így szólt:

- Adóról ne halljak. Itt a gyerekről van szó. Németül kell neki tanulni.

Majd rövid tanácskozás után, melyet a sapkájával látszott folytatni, így szólt:

- Ha kell, magam viszem el Késmárkra. Hadd legyen igazi diák.

Szegény apám búsan legyintett. Ezt a kézmozdulatát már ismertem. Annyit jelentett: „Üsse kő, csak az a kutya adó ne volna!”

S ezzel elhatározták, hogy Késmárkra megyek igazi diáknak. A nagybácsi beváltotta az ígéretét. Elindultunk együtt egy kora őszi alkonyaton. A tornyok, jegenyék csodálatosan integettek a távolból, míg csak le nem szakadt a sötétség. A vonat zakatolásával a nagybácsi elmondta még néhány történetét, de mindig álmosabb lett.

- Otthon sohase tudok aludni! - mormogta, s a történet közepén elaludt.

Reggel, mikor felnyitotta a szemét, a legelső szava ez volt:

- Bámulatos memóriám van! Álmomban eszembe jutott az egykori késmárki házigazdám neve. Gábrielnek hívták, és a torony alatt lakott. Odamegyünk. Be szép leányai voltak. Három. A legkisebbet Ninának hívták, és esténkint együtt tanulta velem a szintaxist. Hamarább megtanult latinul, mint én. Be szép hajadon volt!

Az út további részén a nagybácsi folyton Ináról álmodozott. Behunyta a fél szemét - a másik üvegből volt -, és áradozva magasztalta a Gábriel kisasszonyokat. A többinek is eszébe jutott a neve, bizonyosan csak úgy találomra, s mire Késmárkra értünk, kiderült, hogy a nagybácsi annak idején nemcsak Ninába volt szerelmes, hanem valamennyi Gábriel kisasszonyba.

Amikor a vonatról leszálltunk, Bor bácsi fitogtatta német tudományát, amíg a kocsissal tárgyalt. Még hozzám is németül beszélgetett. Hadd lássák, hogy nem vagyunk mi idegenek ebben a városban.

- Mintha hazamennék az édesanyámhoz! - rebegte a bácsi, s elmerengve nézett jobbra-balra. Apránként kiderült, hogy sehogy sem tud ráismerni a városra. Hiába kutatott az emlékezetében, nem ismerte fel se az épületeket, se az utcákat. Mérgesen mordult rá a kocsisra:

- Kicsoda itt a polgármester? Miféle új házakat építettek ide? Hová tették a régieket?

A cipcer felelt, amit felelhetett. A bácsi mind haragosabban csóválta a fejét.

- Talán még Gábrielt se ismerik már itt, a borovicskagyárost? - kérdezte aggodalmasan.

De ismerték. A kocsis megnógatta apró macskáit, és csilingelve robogtunk régi és új házak között a városba, ahol a nagybácsi diákéveit töltötte. A bácsi egyebet se tett, mint kapdosta fejét jobbra-balra. A boltok cégtábláit olvasgatta, és mind komorabb lett az arca.

- Azt mondja: Müller J. Miféle Müller? - zsörtölődött. - Az én időmben kétféle Müller volt itt, a sánta Müller és vörös Müller. A vörös Müllernek egy piros nadrágos török volt a cégérébe föstve. S most nem látom sehol a törököt!

A torony alá értünk. Egy kis ódon emeletes ház előtt állottunk meg. A kis házból áradt a vénség dohos szaga. A nyitott kapun át hosszú udvarra lehetett látni, ahol régi, korhadt pálinkáshordók, rozsdás kádak hevertek. Egy kis fehér kutya ijedtében a farkát csóválta a kapu alatt. A bácsi jókedvűen felkiáltott:

- Ez Gábriel. Akkor is így hevertek itt a hordók. Mert az öreg már felhagyott a borovicskával, csupán a diákoknak élt. Kíváncsi vagyok, megismer-e az öreg? El ne árulj! - intett komolyan, és megfogta a kezem.

Aztán otthonos nyugalommal indult neki a kőlépcsőnek, amely az emeletre vitt. A falat nemrégiben fösthették, mert új és tiszta volt. A bácsi keservesen mormogott:

- Bezzeg akkor nem föstették a falat. Már csak azért se, mert ide írtuk a szerelmes verseinket. Itt vallottam szerelmet Ninának - mondta ellágyulva, és egy ablakmélyedésre ütött.

- Persze csak írásban - tette hozzá komolyan, és soká nézett a sárgára meszelt falra.

Három-négy ajtón nyitottunk be. A bácsi mindig igen ünnepélyes arcot vágott, és torkát köszörülte azokhoz a szavakhoz, amelyekkel az öreg Gábrielt, esetleg Ninát üdvözölni fogja annyi esztendő után. De nem volt szerencsénk. Szabók, suszterek nem jó szagú műhelyei látszottak az ajtók mögött. A bácsi komoran vonult vissza.

- Látod - mondta, mintha valami igazságtalanságot tapasztalt volna -, itt azelőtt diákok laktak. Most suszterek.

Ahová legutoljára benyitottunk, ott senkit se találtunk a konyhán. A bácsi lehangoltan ment el a hideg tűzhely mellett, és a kezemet erősen szorította. A belső szobát egy vékony, átlátszó függöny választotta el a külsőtől, olyan függöny, amilyent a legyek ellen szoktak használni. A szobában két ágy állott, jó távol egymástól. Az egyik ágyban egy öregember, a másikban egy még öregebb asszony feküdt, és az asszony csendesen sírdogált, míg az öregember egy könyvből rezgő hangon olvasott. Röviden, tompán hangzottak szavai, mintha valami csodálatos dolgot olvasott volna kerek okuláréján át. A nagybácsi önkéntelenül megállott a függöny mögött. És így csakhamar megtudtuk, hogy az öregember bizonyos regénynek a részletét olvassa fel az öreg asszonyságnak. Ezen sírt oly keservesen az asszony.

A szobában különben egyéb látnivaló nem volt, mint egy nagy deszkaláda, amely színültig tele volt mindenféle könyvekkel. Sárga, piros, kék borítékú regények, elrongyolódott fedelű régi könyvek hevertek egymáson a ládában. Könyvek hevertek az ágyak körül, s az öregember tompán, hangsúlyozva olvasott.

Mikor abbahagyta az olvasást, az öregasszony zokogva felkiáltott:

- Szegény Rocambole! Mennyit kellett neki szenvedni!

- De ez még nem minden - mondta komolyan az öregember. - A tizedik kötetben újra sokat szenved. Csak olvasd figyelemmel, Mari.

A bácsi köhintett, s az öregember felemelte a fejét.

- Ki van odakünn!

Beléptünk a szobába.

A regények és egyéb könyvek közül csudálkozva nézett ránk a két öregember. Mintha valami másik csillag lakói lettünk volna. Titokban arra gondoltam, hogy a bácsi felvehette volna a vadgalambszínű pantallóját és kék, rézgombos frakkját, amilyenben Rocambole járt.

- Én Zathureczky Bor vagyok - mutatkozott be a bácsi -, ez pedig a diák öcsém.

Megismételte ezt még egyszer, de egyáltalában nem törődtek vele. Az öregember titokban ott tartotta az ujját a kiterített könyvnek azon soránál, ahol az olvasást abbahagyta. Az öregasszony pedig a szemét törölgette.

- Gábriel urat keressük, a borovicskás Gábrielt...

Az öregember felpillantott.

- Az én vagyok.

A bácsi erre röviden elmondta, hogy mi járatban vagyunk. Kosztos helyet keresünk, jó házi kosztot, becsületes családot, rendes házat. Az öregember csudálkozva csóválta a fejét az ágyban.

- Nem értem - mormogta. - Hogyan kerülnek ide? Hisz mi nem foglalkozunk kosztos diákokkal.

- De foglalkoztak! - kiáltott fel diadalmasan a bácsi. - Itt voltam én is egykor. Gábriel bácsi nem ismer meg? Én vagyok a Zathureczky.

Az öregember ijedten nézett az öregasszonyra.

- Te talán emlékszel, Mari?

- Az öregasszony közömbösen dünnyögte:

- Tudom is én, mi volt régen. Folytasd, atyus, most a legérdekesebb.

Az öregember felvette a könyvet, de a nagybácsi megindultan lépett előre.

- Hát Ninával mi lett? A maguk lányával?

- Mi lett? - zörgött makacs haraggal az öregasszony. - Mi lett volna? Férje van, és ő tart kosztos diákokat. Tessék odamenni.

A következő percben már hallatszott az öreg Gábriel tompa hangja, amint a regényt tovább olvasta. Közben átkacsintott a másik ágyra:

- Itt már vidámabb, anyuska. Rocambole nem hal meg.

S a nagybácsi lehorgasztott fővel távozott.

- Furcsa - mormogta a lépcsőn lefelé menet. - Mintha az egész világ megváltozott volna. Azelőtt sose olvasott az öreg Gábriel. Persze új házakat építettek, meg az utcák nevei is mások. Ugyan ki lehet itt a polgármester?

Zsörtölődve kapdosta a fejét jobbra-balra, amikor a városka utcáin tovaballagtunk. Nemigen ismerte meg a házakat. A boltcégérekkel meg éppen haragba esett.

- Rocambole - dünnyögte -, ki lehet az a huncut Rocambole?

A „Zsigmond király”-ban ebédeltünk. Akadt volna ugyan előkelőbb kocsma is a Zsigmondnál, de a bácsi csak ide akart menni. Egy városvégi kurta kocsma volt ez, ahová a bácsi hajdanta korhelykedni járt. Persze hogy nem azt a sört mérték különben, amit régen, a bor pedig fanyar volt és keserű. De a bácsi észrevett egy régi képet a falon, amely már az ő ifjúságában is ott lógott, s boldogan mutogatott a villájával a képre.

- Az emberek mind gyengék memória dolgában. Csak a holt tárgyak nem felejtenek soha. Fogadni mernék, hogy ez a kép emlékszik rám. Ha szólni tudna, megszólítana.

A kép amolyan ócska olajnyomat volt, amilyen a vidéki kurta kocsmákban található. Barettos vitézek kockáztak egy barnára vénült köpenyegen, és kupákból bort ittak.

A bácsi addig gyönyörködött az ócska képben, amíg szokás szerint elszundikált az asztalnál.

- Plenus venter, non studet libenter - dünnyögte, és körülbelül egy negyedóra hosszant bólongatott a fejével, amíg az állát odaütögette az asztal lapjához. Megdörzsölte a szemét, és körülnézett.

- Ördöngös memóriám van. Most eszembe jutott, hogy hívták a jövendőbelijét Ninának. Bucsák Palinak hívták a huncutot, és takács volt. Most már bizonyosan megtaláljuk. Te csak maradj itt, amice. Magamban tanulmányoztam a helyzetet. Ki tudja, nem jövünk-e Ninához is meglepetésre!...

A bácsi otthagyott a fogadóban, de egy félóra múltán már értem küldött, hogy jöhetek. A küldönc mindenféle girbegurba utcákon vezetett keresztül. Fekete fahidak alatt sötét patakocskák folytak. A régi házak belekönyököltek az utcába, és egy kerekes kút az egész városrészt betöltötte nyikorgásával. Itt-ott valami kőfalnak a maradványai látszottak, amely kőfal valamikor a várost kerítette. Csakhogy a bástyákhoz azóta házakat toldottak, és a vasrácsos ablakokon fiatal leányok kukucskáltak ki, és zongoraszó hangzott a muskátlis cserepek mögül. Máshol diákok sétálgattak karonfogva, és komolyan beszélgettek. Bizonyára tanulmányaikról, mint abban az időben gondoltam.

Nemsokára a bácsit is megpillantottam egy vasrácsos bástyaablak mögött. A szoba közepén ült, és nagyon magyarázott. A díványon egy kövér, időses asszonyság ült, és figyelmesen, szinte csodálkozva hallgatta a bácsit.

- Aha, itt jön a nebuló! - kiáltott fel a bácsi, mikor engem meglátott.

- Nézze meg, kedves Bucsákné asszonyom, nem éppen olyan, mint én voltam valamikor?

Ekkor már a szobába léptem, és az asszonyság a dívány közepéről végigmustrált. Lassan ingatni kezdte a fejét, amin még ma is csudálkozom, hogyan tehette a kövér nyaka miatt.

- Nem - mondta csendes, megfontolt hangon. - Nem olyan. A tisztelt úrnak hosszú nadrágja volt már akkor is.

- Valóban? - kiáltott fel a bácsi, és azt hittem, hogy örömében megcsókolja a kövér asszonyságot. - Hosszú nadrágom volt - mondta, és a levegőbe bámult. - A térdén mindig foltos volt...

- És én szegény özvegyasszony vagyok! - mormogta Bucsákné, és egy fotográfiára nézett, amely a dívány felett függött. A fotográfián egy hosszú kabátos úr karonfogva tartott menyasszonyi ruhába öltözött hölgyet. Ezért sóhajtott az asszony.

Csendesen leültem egy sarokba, amíg a bácsi és az asszonyság mindenféle ismeretlen emberekről beszélgetett. Mi lett ezzel, mi lett amazzal? A bácsi percről percre vidámabb lett, bár temérdek halálesetet is említett az asszony. Mintha csak örült volna a bácsi a mások halálának. S az asszony gyakran a képre pillantott, és sóhajtott:

- Én pedig csak egy szegény özvegyasszony vagyok!

Ezt minden elbeszélésnek a végén odafűzte, és a bácsi már ezen se tudott búslakodni.

- Valóban? - kiáltotta sokszor, és vidáman dörzsölgette a kezét.

A szobába lámpást hozott egy fiatal leány. Szőke kontya volt és kék szeme.

- Ez a leányom, Nina! - mondta az özvegy, és sóhajtott.

A bácsi végignézte a leányt.

- Hasonlít, határozottan hasonlít. Azt már csak én mondhatom meg. Becsületemre, olyan, mint az anyja...

Majd hirtelen valami gondolattal megkapva, rám szólt:

- Menj játszani Ninácskával. Ismerkedjetek meg, hisz itt fogsz lakni ezentúl... Habár még nincs hosszú nadrágod!

S ezen nagyot nevetett.

Leültünk a leánnyal a szomszéd szobában. Sokáig ültünk ott szótlanul. (Ugyan miről beszélhettünk volna?) S hallgattuk a bácsi vidám kiáltozását és az özvegy sóhajtásait. A leány szeme világolt a félhomályban, mint a macskáé.

- Hát mért nincs hosszú nadrágod? - kérdezte egyszerre.

Nemigen tudtam erre mit felelni. Búsan lehajtottam a fejem. Nina erre hirtelen megsimogatta az arcomat.

- Azért ne búsulj, azért szeretlek. Pedig én latinul is tudok. Mit tesz az: amo? Amas?

Így szólt és megcsókolt.

A bácsit elkísértem a fogadóba. A botjával sokat hadonászott útközben, és többször ok nélkül nevetett.

- Furcsa, furcsa - mondogatta. - Sohasem hittem volna...

Mikor kérdő tekintetemet látta, megsimogatta deres szakállát, és így szólt:

- Hát az a Rocambole, akiről az öreg Gábrielek beszéltek. Aki sohasem hal meg, mindig visszatér, s örökké fiatal marad... Bucsákné mesélt róla, mert ő is olvasta. Olyan ember nincs is a világon.

A hold akkor bukkant ki a késmárki torony mögött, és valami furcsa érzésem azt súgta abban a percben, hogy én vagyok a Rocambole.

A fogadóhoz értünk, s szobánkban lefeküdtünk. Azt hittem, hogy már alszik a bácsi, amikor egyszerre megszólalt a nagy csendességben:

- Az özvegynek pedig szót fogadj... Együtt tanultuk valamikor a latint, és még most se felejtette el egészen. A lányát bizonyosan megtanította diákul. A késmárki lányok mind tudnak latinul, és ezért könnyű itt a diákok dolga...

A bácsi a fal felé fordult, s én már akkor tudtam, hogy latinul a kis Ninától fogok tanulni.

(1906)

Középkori álom

Az erdőn szél járt, és a hold az ég közepén úszott. Fagyos téli éjjel volt, amikor csonttá fagy a föld kérge, és a fák nagyokat roppannak a fagytól. Hó nem esett ebben az esztendőben, pedig már karácsony felé járt az idő. Csak hideg volt, rettenetes hideg, mintha az lett volna a célja a télnek, hogy most mindent megfagyasszon, mindent elpusztítson. Ha talán megeredne a hó, csökkenne a hideg is. De a havat megették a farkasok.

Az erdőn, ahol szél verte össze a kemény gallyakat, és az erdő felett még a telihold is dideregni látszott a maga kristályosan tiszta fényességében, lovas csapat vonult keresztül. Középkori vitézek ügettek nehéz paripákon. A vas és acél csörgött rajtuk, fehér volt a lovak szőre, fehér a vitézek szakálla a dértől. A kengyelvasat szalmával fonták be, mert odafagyott volna a csizmájuk. Bajuszuk, szakálluk egybefagyott, beszélgetni se lehetett a rettenetes hidegben.

Négyen voltak a vitézek, és amint tovaügettek a holdfényes időben, mintha álomkép lettek volna. Olykor felemelték karjaikat, talpra álltak a kengyelben, védekezvén a megfagyás ellen. Amikor az erdőből kiértek, a szél is elmaradt mögöttük, mintha az erdő megtartotta volna magának a szelet.

Holdvilágos lapály terült el a vitézek előtt. A lapályon egy tucat jegenye meredt az égnek. Csillogtak a deres jegenyefák, mint megannyi nyurga, ezüstruhájú vitéz. A jegenyék mögött egy lapos fedelű épület látszott. A tető közepén torony. Körül lőréses falak, tömzsi bástyák és széles mellvédek, amelyek komoran rajzolódtak az épületre a holdfényben. A lovasok vezetője, egy nagy szakállú medve, káromkodni kezdett, de berekedt hangja értelmetlen dörmögéssé, fuldoklássá vált.

A vitézek megértették a rekedt morgást, és megsarkantyúzták lovaikat. A bástyás, tornyos épület felé nyargaltak. A lovak patája keményen dongott a kőkeményre fagyott mezőn. A nehéz paripák mintegy utolsó erejüket látszottak összeszedni, amint a közeli épület felé fordították a fejüket.

Csakhamar elérték a falat, amelyet szélén árok határolt. A kapu bezárva, és a kapu ablakán nem szűrődött ki semmi világosság.

A nagy szakállú medve gondolkozva nézett vitézeire.

- A barátok mind részegek, szokás szerint. Ki fog nekünk kaput nyitni? Reggelig megfagyunk a szabadban - mondta suttogássá rekedt hangon.

Aztán belevágta a buzogányát a kapuba.

A vitézek követték példáját. Az ércfejű botok döngve, zúgva pufogtak a kolostor vaskapuján. Úgy csattogott a kapu, hogy odabenn a halottnak is fel kellett ébrednie.

Közeledett is valami szövétnek fénye a kapun belül. A tolóablak csikorogva mozdult, durva hang kiáltott ki:

- Nyughassatok, mert kieresztem az ebeket. Menjetek tovább békével.

- Mitrovics van idekünn! - kiáltotta most az egyik vitéz, aki legjobban győzte hanggal.

- Mitrovics - felelte odabévülről az előbbeni hang. - Az már más. Nyitom már.

A szövétnek eltűnt a kapus fülkéjében, ahol a kapunyitó szerkezet volt elhelyezve. Csörömpölni kezdtek a láncok, nyikorgott, mozdult a nehéz kapu, míg lassan leereszkedett. A vitézek a hídra ugrattak. A kapubolt alatt egy sárga szakállú, vörös csuhás, óriás barát állott, akinek hosszú kard volt az oldalán. A szövétnekkel világított a vitézek elé.

- Derék dolog - mondta örvendezve -, hogy karácsony estvéjére hazakerültetek. Hoztatok-e valamit?

Sorban kezelt a vitézekkel, de nem mulasztotta el megtapogatni a nyereg mellé akasztott bőriszákokat sem. A medvekülsejű vitéz lemászott a nyeregből, és a falnak dőlve nyújtóztatta elgémberedett tagjait.

- Lőcséről jövünk - suttogta. - Tegnap óta lovagolunk.

A nagy barát ezalatt lecsatolta a nyergek mellől az iszákokat, és a hátára vette. Bizony görnyedt a súlyuk alatt. Majd előkiáltott néhány legényt a sötét udvarból. Zsiványképű, toprongyos alakok voltak, akik elvezették a lovakat. A négy vitéz a barát vezetése mellett belépett a kolostor épületébe. A folyosókon vaskarikákban fáklyák égtek. Itt-ott repedezett szentkép látszott. A folyosó fordulójánál a megfeszített vasszobra állott.

A feszületre egy farkasbőr bunda volt vetve. A fordulónál már hallatszott valamely vad ének visszhangja. A barát betaszított egy faragott ajtót, és kivilágított, nagy terembe léptek. A terem kopasz falai csúcsban végződtek, és a terem közepén hosszú asztal állott.

Olyan volt ez a terem, mint a pokol előcsarnoka. A sarokban tűz lobogott, és pálinka kékes lángja csapott fel a tűzből. Másfelé izzó vastáblán valamely borsóféle magocskák sültek, és fojtó ámbraillattal töltötték meg a levegőt. Az asztalnál forró bor párolgott ezüstkupákban, és széles tölgyfa székeken részeg szerzetesek heverésztek.

A vörösbarátok híres kolostorában vagyunk, karácsony éjszakáján.

Tíz-tizenkét barát ült az asztal körül és ugyanannyi apáca. Az apácákon is vörös köntös volt. Erre az éjszakára ellátogattak ide a dunovji lengyel klastromból.

Igazi középkori orgia volt.

Az asztalfőn ülő férfiúnak szarv alakú fej dísze volt, a mellette ülő apácának egy arany, hasított szilva alakú jelvény volt a mellére tűzve. Mámorosak voltak a bortól. A terem sarkában orgona állott, amelyet egy ördögi alakú szerzetes megszólaltatott, és az orgona zúgására vadul ordítottak mindnyájan.

Az újonnan érkezetteket nagy örömmel üdvözölték.

- Álé, Mitrovics! - kiáltotta a szarvas ember.

A medvekülsejű vitéz nagyot húzott az egyik kupából. A dér leolvadt szakálláról, és a hangja is felengedett.

- Egy véka aranyat s ezüstöt hoztunk - felelt, és a közelében ülő apáca fonnyadt, arannyal és piros festékkel kiföstött arcára csókot nyomott.

- Nini, te vagy a Magdaléna, akit a múlt héten meg akartak égetni Szandicon?

Az apáca büszkén nézett körül.

- Én vagyok, én magam vagyok, Mitrovics testvérem. Zsoldos katonákkal ittam a csárdában, és a részeg zsoldosok megfosztottak ruháimtól, és ruha nélkül tettek az utcára. Csupán fehér fátyolomat hagyták meg. És a fehér fátyolom miatt megismertek és börtönbe vetettek. De íme, most már itt vagyok...

- Álé, Mitrovics! - kiáltották jobbról-balról.

Az apácák, mintegy adott jelre, ledobálták köntöseiket, és vad táncba fogtak a tűz körül, amelyen rum és pálinka égett. A kék láng alvilági világítással lobogta körül ruhátlan testüket. Egy kecskeduda nyekergett táncukhoz, és az asztalnál ülő barátok a sarkantyúikat ütögették össze.

A táncnak vége lett. A táncosnők felkapdosták köntöseiket. Senki sem figyel immár reájuk. A hosszú kőasztal mellé furakodtak ők is, ahol egymás után ürítették ki az iszákokat, amelyeket a vitézek hoztak. Arany és ezüstpénzek gurultak ki az asztalra. Keresztek, gyűrűk és láncok. Egy türkizköves arany kereszt mintha véres lett volna. A jelvényes apáca megtörülte a köntösében. Majd egy remekművű óra hullott ki az egyik iszákból. A szarvas ember gyönyörködve, kapzsi tekintettel vizsgálta az órát. Az óra ketyegett, és mutatója a holdat és a napot érintette egyszerre.

- Éjfél van! - kiáltott fel a szarvas ember. - Betuen, húzd meg a harangot!

A sarokban harangkötél lógott, és a barát megragadta a kötelet. Fönn a toronyban megszólalt a harang, és idelenn az asztalnál vad üvöltéssel csapták össze a kupákat.

- Most vajúdik az asszony! - kiáltották.

A jelvényes apáca görcsösen hátravetette magát székén, és ocsmány szavakat kiáltott.

A harangszó újra megszólalt a toronyban.

- Megszületett a Jézus! - kiáltották a barátok.

A kékes lángú tűzrakás mellől egy undok, kis fekete gnóm mászott elő négykézlábon. Tizenkét szarva volt és három ágú farka.

- Itt van, itt van! - kiáltották a barátok, és valamennyien felugráltak.

A törpe gnómot rikoltozva ugrálták körül az apácák, és szemérmetlen mozdulatokat tettek. Vad, állati üvöltéssel telt meg a terem. Az égő pálinka patakban folyt a földön, a tüzes vastáblán vérvörös gőzök gomolyogtak, és a kecskeduda sikoltott.

Most egyszerre mintha nagy szél suhant volna végig a termen, felpattantak az ajtók és ablakok.

A középső ajtó, amelyre Belzebub volt tölgyfából faragva, kifordult sarkaiból, és a küszöbön egy nyúlánk termetű, középkori vitéz lépett be. Arany volt a vértje, arany a sisakja és arany a sarkantyúja. Átlépte a küszöböt, és nyomában tizenkét ezüstpáncélú vitéz jött.

A vad orgia elcsitult, káprázó szemmel bámultak a látományra szerzetesek és apácák. Még a törpe gnóm is két lábra állott, és meredten nézett állatszemével a fénylő alakokra.

Az aranyvértes vitéz meztelen kardjával megérintette az asztalt és az asztal, amely kőcölöpökön állott, összeroskadt.

- Miért hallgattatok el? - hangzott a csengő hang az aranysisak alól. - Miért fagyott ajkatokra a szó, Jézus szolgái és szolgálóleányai? Eljöttem hozzátok, hogy veletek legyek. Hiába födtétek be farkasbőrrel képmásomat odakünn a folyosón. Itt vagyok, rablók és paráznák. Mert én mindenütt ott vagyok.

Mitrovics, aki időközben levetette nehéz, bivalybőr ruháját, és vörös csuhát húzott, mint a többiek, felkapott egy kardot a sarokból, és vakmerően az aranypáncélos elé ugrott.

- Te vagy a Jézus, én pedig az Ördög vagyok. Gyer, vívjuk meg csatánkat, úgyis mindig téged kereslek, hogy szívedbe mártsam kardomat...

Felemelte kardját, a következő pillanatban megtántorodott, és holtan a földre zuhant.

A szilvajelvényes apáca most meghasította köntösét. Kivillant gyönyörűséges fehér válla, vakító teste.

- Én pedig az Asszony vagyok - rebegte forrón mosolyogva. - A tied vagyok, ha akarod... Tudsz-e haragudni az Asszonyra, én Uram? Hiszen nem vétkezem, csak szeretek. Minden bűnöm a szerelem.

- Menj - kiáltotta az aranypáncélos -, menj előlem, bűnök és szenvedélyek, sötét halálok és végzetes születések okozója, Asszony! Menj előlem, paráznaság kútforrása, asszonyi test. És menjetek ti mind, mind, mert haragom lesújt reátok.

A szarvas ember ledobta szarvát, és kézen fogva az apácát, menekült az oldalajtón át. Nyomába a többiek, sikoltozva, megriadtan, arcukat eltakarva... A nők letépték köntöseiket, és a férfiak letaposták fehér testüket. Menekültek megőrülve és kétségbeesve... Az undok, tizenkét szarvas gnóm mekegve ugrándozott a lábaik alatt. Sikoltozás, őrjöngő jajkiáltás töltötte meg a vörösbarátok kolostorát az Úrnak 1491-i esztendejében, Szentkarácsony éjszakáján.

Mikor megjelent ott Jézus.

A kolostor, fenn a Kárpátok között, a Dunajec mellett, már régen rom és törmelék. De a legenda Jézus megjelenéséről él a környékbeli nép ajkán. Később egy jámbor barát képre föstötte a jelenést, és ez a kép, a krakkói múzeumban, még ma is történelmi nevezetesség. Ezen a képen ábrázolják Jézust és a tizenkét tanítványt középkori vitézi öltözetben. A kép címe: *Középkori álom.*

(1906)

Családi legenda

Az én anyai nagyapám, Csákányi Menyhért, olyan ember volt, hogy gyerekkoromban egy tapodtat se tett nélkülem. Még ha a szomszédba ment pipázni, Nikelszkyékhez, akkor is magával cipelt. Hogy a pipázgatás, kvaterkázás közben kifejlődő disputa alatt meg ne szökhessem, egy hosszú zsinórt kötött a lábamra; a zsinór vége pedig a csuklójára volt tekergetve. (Bezzeg később hiába kötött meg; mégis elszöktem mellőle!) Így aztán nagyon természetes volt, hogy amikor az öregúr egyszer Kerekibe ment lakodalomba, engem is magával vitt. Mert nagyon szerette a lakodalmakat, de még jobban a halotti torokat.

- Ilyenkor ismerni meg az embereket - mondogatta. - A halottakról mindent elmondanak: csupa jót, szépet. Csakhogy mindent visszafelé kell értelmezni.

(Máig sem tudom, mért akarta az öreg a halottakat oly nagyon jól ismerni?)

A Sivirszky kocsiján mentünk Kerekibe. Ez a Sivirszky annak előtte csak közönséges lengyel volt, de jól házasodott. Kapott mindent, csak éppen pénzt nem. Az a felesége erszényében volt. Sivirszky így kénytelen-kelletlen még az elhalt apósa ruháit is elhordozta. Ócska, rókamálas mentében, sarkantyús csizmában járogatott. Amilyen már a régi divat volt. Kocsija és lovai voltak. A felesége a kövérsége miatt nem mozdulhatott el otthonról, és Sivirszky boldog volt, ha valakinek odakölcsönözhette a kocsiját, lovát.

- Legalább hamarább tönkremegy - emlegette. - Akkor vagy veszünk újat, vagy nem veszünk.

Mindenről így beszélt. Csak kétféle vagy volt nála:

- Vagy a kocsi él tovább, vagy én.

Mert az is hozomány volt: nagy, ormótlan batár, amilyenen talán már a múlt században sem utazgattak. Bőrszíjakon lógott a hintó, és emiatt csak lassan lehetett benne utazni. De Sivirszky éppen ezt szerette.

- Legalább kibeszélgeti magát az ember az úton - mondta, és a nagyapám beleegyezőleg bólintott. Ő is egész életében csak beszélgetni szeretett.

Mentünk-mentünk Kerekibe. Késő őszre járt, és a nagy sárban lassan cuppogtak a lovak, Sivirszky pedig beszélt egész úton. Hát persze a vőlegényről és a menyasszonyról esett a legtöbb szó. Sivirszky bőbeszédűen magyarázta:

- Úgy szeretik azok egymást, hogy az már nem is lehet jó. Majd meghalnak egymásért. Igaz, hogy tíz éve szeretik egymást. Gyerekkoruk óta. Sok minden jött közbe, míg idáig jutottak. Zankó Miskának előbb tanulni kellett, patvaristáskodni kellett, az ördög tudná, hogy mi mindent kellett még addig csinálnia, amíg végre elvehette a menyasszonyát. Drága szerelem az ilyen. Hisz ösmeri urambátyám Zankó Miskát?... A jeles, kitűnő ifjút?

Nagyapám a pipája mellől felelt:

- Megmondtam már, hogy a fiatalok közül egyiket se ismerem. Csak a menyasszony nagyanyját ismerem. Féligmeddig atyafiak is volnánk.

- De a gyönyörű Gaál Juliskát, a menyasszonyt csak ismeri? - erősködött Sivirszky. - Hisz másképpen nem is érthető ez a házasság. Tíz esztendeig nem mindenféle leányért szoktak szenvedni.

- Csak a nagyanyját ismerem. De azt jól ismerem - felelt nyomatékkal a nagyapám.

Sivirszky még áradozott egy darabig a mátkapárról. Nem volt ő rossz ember: minden ismerőséről, barátjáról tudott valami kiváló tulajdonságot. Ha őt hallgatta az ember, azt gondolhatta, hogy az ő barátai a legjelesebb férfiak, asszonyismerősei pedig a legszebbek, legjobbak a földön. Nagyapám végre megunta a dolgot. Szeretett volna ő is szóhoz jutni. Sivirszky már ekkor a harmadik vármegyéből emlegette a kiváló embereket. Bizonyos Klobusiczkyról beszélt. Persze, ki tudná, ki volt az a Klobusiczky?

- Hát azt is tudja-e, öcsém, hogy a Gaál leányok sohasem halnak meg - dörrent közbe nagyapám -, vagy legalábbis ritkán?...

Sivirszky elhallgatott. Ezt még ő sem tudja.

- Ha megígéri, hogy az úton többé nem beszél olyan emberekről, akiknek még a nevét sem hallottam, elmondom, hogy mért nem halnak meg a Gaál leányok.

Sivirszky ezt készséggel megígérte, nagyapám pedig elmondta az itt következő történetet.

- Az a bizonyos öregasszony, a mostani menyasszony nagyanyja, akinek meghívására mi a lagziba megyünk, a maga korában a legszebb, legkívánatosabb asszony volt az egész vármegyében. Gaál Alojza a neve, mert hát Gaál annyi volt valamikor a Tiszaháton, hogy nem is volt igazi nemesember, akit nem Gaálnak hívtak. Gaál volt a főispán, alispán, de még falusi bakter is került ki belőlük. Ha akarták volna, tán még királyt is a Gaálok közül választanak. Büszkék is voltak módfelett... Egyszer, mintha megelégelte volna az őstermészet, mindeneknek szülőanyja, a Gaálokat. Mintha azt mondta volna:

- Most már elegen vagytok. Ha még többen lennétek, kicsiny lenne nektek ez az egész ország.

És a Gaálok pusztulni kezdtek. Ahogy némely esztendőben nem terem szilva, úgy nem termett Gaál. Mint mikor a szőlőleveleket ellepi az a láthatatlan féreg, és egész hegyoldalakat elpusztít, úgy gyötörte a Gaálokat valami betegség. Senyvedtek, szegényedtek, a temetőkertben egész nyílásokat kellett kihasítani a Gaáloknak. Két-három emberöltő kellett ahhoz, amíg a Gaálokról lemúljon az átok. Akkor már elszegényedtek, és nem büszke várakban, kis falusi házakban laktak. A mindenható szellem ekkor megsajnálta őket, és a legenda szerint így szólott:

- Szaporodjatok újra, mert hát nemes fajta vagytok. Hogy könnyebben menjen a dolog, az asszonyok sohasem halnak meg ezentúl a Gaál családban.

- Igaz-e, nem igaz-e ez az egész legenda, ki tudná? Csak annyi bizonyos, hogy Gaál Alojza, az egyedüli Gaál leány, akkoriban egy igen öreg embernek volt a felesége, bizonyos Dömöczky nevűé. Egy fiacskája volt, se égen, se földön több. Az is meghalt kiskorában. És már reménység se volt arra, hogy több gyermeke legyen, mert Dömöczky uram már akkor húsz esztendeje köhögött. Talán köhöghetett volna még húszig, ha közbe nem jön az, hogy Gaál Alojza egy szép napon csendesen meghalt. Beteg sem volt, ágyban sem igen feküdt, meghalt csendesen.

„No, ha az Úr így rendelte - gondolta Dömöczky nagy búsan -, legalább szép temetése legyen szegény feleségemnek."

Felöltöztették a szép menyecskét legszebbik ruhájába, és kiterítették a kúria legtágasabb szobájában. Aztán jöttek a halottnézők. Falun szeretnek halottat nézni. A falusi embert elviszi a naiv kíváncsiság a ravatalon fekvőhöz. Arra gondol, hogy milyen is lesz ő, ha egyszer hasonló helyzetbe jut. De Gaál Alojzához másért is jöttek. Olyan szép halott talán a világon sem volt. Szinte mosolygott kedves arca a szemfedő alatt. A férfiemberek talán meg is feledkeztek egy percre, és gyönyörködve legeltették szemüket a fekvő, szép asszonyon. Sokan álmodtak felőle élő korában. A halál nem tudja elfelejtetni az álmokat.

- Mintha élne! - suttogták a babonásak.

Aztán sírt mindenki. Még a pusztai juhászok is bejöttek a távoli legelőkről, megnézni a nemzetes asszonyt. Jó asszony volt, derék gazdasszony volt.

Mindenki észrevette, hogy a halott asszony összekulcsolt kezén ottmaradt egy ragyogó, rubinköves gyűrű. Bizony az még valamikor leánykorában került arra a rózsaszínű ujjacskára. Az aranykarika oly mélyen nőtt belé az ujjba, hogy azt lehúzni onnan nem tudták.

Látta a ragyogó ékszert két bojnyik juhász is, amint ott imádkozott a ravatal mellett. A villogó kövű gyűrű láttára felébredt a kérdés bennük, hogy mi szüksége van arra az ékszerre a halott asszonynak. Annak jobban hasznát vennék az élők. A két bojnyik összesúgott, összebeszélt, és amikor Gaál Alojza az első éjszakát töltötte a dombon, a nagy nyárfák alatt, a két juhász felásta a sírt a gyűrűért.

Holdvilágos, langyos májusi éjszaka volt. A munka könnyen, gyorsan ment. A frissen hantolt földet hamarosan kiásták, majd felpattantották a koporsó fedelét. Ott feküdt szép csendesen a halott a holdvilágban. A juhászok húzzák a gyűrűt a Gaál Alojza ujjáról. Biz az nem jön.

- Vágd le az ujját - mondja az egyik juhász a másiknak.

Az fogja az éles bicsakot, és belevág az ujjba, a gyűrű alatt. A kés alól kibuggyan a vér...

A halott asszony ebben a pillanatban élesen elsikoltotta magát. Gyors mozdulattal ült fel a koporsóban, majd kiszállott onnan. A bojnyikok akkor már nyakukba kapták a lábukat. Rémüldözve futottak a falu felé.

Gaál Alojza pedig lesimította ruháját, és szép lassan megindult hazafelé a holdas éjszakában. Fehér köntösén szikrázott a holdfény, és a ruhájához tűzött szemfedő úszott utána a porban. A faluba érve, az első ember, akivel találkozott, Dömöczky uram volt. A juhászok őt költötték fel elsőnek.

- János - szólt rá szelíden az asszony.

Dömöczky uram hang nélkül összerogyott, megütötte a guta. Így lett özvegy Gaál Alojzából egyazon napon, amikor eltemették, és feltámadt.

Sokan beszéltek akkor erről a dologról. Kaveczky uram, a megyei főfizikus kisütötte, hogy arra a késvágásra, amelyet a juhászok cselekedtek, megindult újra a vérkeringés a megdermedt erekben, s így ébredt fel a tetszhalott. Mások viszontag, s ezek voltak többen, azt vitatták, hogy a sors cselekedte ezt, a kiszámíthatatlan végzet, aki az utolsó Gaál leányt nem akarta elvinni a földről. A halál eltévesztette a dolgát. Rossz felé suhintott.

- Hohó - kiáltott fel, észrevéve tévedését -, az utolsó Gaál leányt vittem volna el? No, ezt rosszul tettem. Hisz a Gaáloknak újra el kell szaporodni. Azért csak gyorsan menjen vissza a szép Alojza, és cselekedje azt, amit a sors rábízott.

Szállt, szállt a hír a föltámadt szépasszonyról. A legendához itt is toldották valamit, amott is. A legszebb mesék azok, amelyek úgy születnek, hogy senki és mindenki a kigondolójuk.

- Visszaküldték Gaál Alojzát, mert még eddig nem volt igazán boldog - mondogatták. - De hogyan is lehetett volna amellett a vénember mellett?

A felvidékről pedig hamarosan előkerült egy bizonyos Gaál Mátyás nevű kurtanemes, aki igen jó alkalomnak vélte, hogy elvegye a vagyonos özvegyet. A felvidéki urak mind így gondolkoznak: ott kell megragadni a szerencsét, ahol kínálkozik. Néha nem jön helybe a szerencse, érte kell menni. Azért jártak a szegény felvidékiek annyit a gazdag Alföldre.

Igaz, hogy Gaál uram nem az igazi Gaálok közül való volt, mert hát azoknak a legenda szerint ki kellett halni, de mégis Gaál volt, s a feltámadt asszony is megtalálta mellette a boldogságot. Harminc esztendeig éltek boldog házaséletet, és ezen az idő alatt Alojza tizennyolc egészséges, élő gyermeknek adott életet. Egyik sem halt meg, él valamennyi, a női részen levők pedig örökké élnek. Legalábbis addig, amíg a Gaálok eléggé el nem szaporodnak ismét. A nagyanyjuk, Alojza, legalább százesztendős, ha nem több...

*

Estefelé értünk Kerekibe.

A hintó bedöcögött a nemesi kúria tágas udvarába. Volt ott már kocsi tábornyi. A ház végén, a konyhában, nagy tűz égett. Arról jött felénk egy magas, szikár öregasszony. Olyan fehér volt a haja, mint a hó. De az arca piros volt. Lehet, hogy éppen a tűz mellől jött. A nagyapám kezet csókolt neki.

- Lagzira jöttél, Menyus - szólt fáradt, kopogó hangon -, és tort találsz. Juliska meghalt máma reggel.

Sivirszky, hatása alatt a nagyapámtól hallottaknak, élénken közbeszólt:

- De, remélem, nem temették el...

- Nem - felelt az öregasszony, és fanatikus fény csillant meg a szemében. - Addig nem, amíg lehet. A gyűrűt az ujjára húztam...

A sötét, nagy udvaron lámpásokkal jártak a kocsisok, a szobákból hangos beszélgetés hallatszott, mintha nem volna a háznál halott... Az ambitus sarkában megtaláltuk a vőlegényt, Zankó Miskát. Csak az zokogott keservesen ott egymagában. A nagyapám a vállára tette a kezét.

- Öcsém, hátha valami csuda történik. A Gaáloknál az előfordulhat...

De tovább nem tudta folytatni. A fiatalember halálsápadt, megtört ábrázatán kétségbeesett mosoly rándult végig:

- Ön is azt mondja?... Ön is megbolondult, mint itt mindenki?...

Aztán zokogott tovább.

A szobába mentünk. A Gaálok éppen vacsoránál ültek. Voltak vagy tizenöten, férfiak, asszonyok vegyesen. Az asztalfőn egy deres szakállú, nagy ember ült. Mint később megtudtam, a legöregebb Gaál. A boroskupa kézről kézre járt, és nagy tálakban hozták be a sültet. A nagy szakállú Gaál körülgurította a szemét az asztalon, miközben hatalmasan dolgoztak a fogai egy pulykaszárnyon.

- Menjen be valaki a halotthoz - mondta mély hangon. - Mi hír odabenn?

Egy keskeny fiatalember felugrott az asztal végéről, és benyitott a szomszédba. Csakhamar visszatért, koporsó- és viaszgyertya-szagot hozván magával.

- Még minden a régiben - mondta.

A nagy szakállú Gaál az asztalfőn megcsóválta a fejét, mint aki nincs megelégedve a dolgok menetével. Később, vagy egy óra múlva, mikor már mindent elpusztítottak a vacsorázóasztalról, az öreg Gaál lerázta nagy szakálláról a kenyérmorzsát, és felcihelődött.

- Megnézem már magam - dünnyögte, és elégedetlen pillantást vetett az iménti hírnökre, a keskeny fiatalemberre.

Bement a szomszédba, és mindnyájan megnyugodtan tekintettek utána. Mintha legalábbis a legöregebb Gaál volna a halál és élet ura. A küszöbről még visszafordult:

- Nagymama, jer te is velem.

Gaál Alojza fürgén emelkedett fel a helyéről.

Sokáig nem nyílott az ajtó, végre jött a nagy szakállú Gaál. Rosszkedvűen ráncolta össze a homlokát. A vállát vonogatta:

- Forgósadta! - dünnyögte. - Magam is azt kezdem hinni, hogy komoly az eset.

Gaál Alojza, aki nyomában jött, rázta hó-fejét.

- Dehogyis. Csak alszik. Majd felébred - szólt élénken.

Sivirszky az asztal végén helyeslőleg bólintott:

- Úgy van. Mert vagy igaz a legenda, vagy nem igaz. Vagy, vagy.

Gaál, a nagyszakállú, sértődötten nézett rá:

- Igaz. Fölébred.

...De Juliska nem ébredt fel. Úgy látszik, eléggé elszaporodtak már a Gaálok.

(1907)

A hóbortos Kaveczky

Podolinban, ahol gyerekeskedtem, lakott egy vén, hóbortos istentagadó, bizonyos Kaveczky Mátyás. A háza a piactéren állott, s éppen olyan volt, mint akár a szenátoroké vagy a polgármesteré. Mert a házak Podolinban mind egyformák. Csupa keskeny, sovány, emeletes házak, amelyeknek néha az emeletéről az utcára lehet lépni. Mintha még mindig középkori város volna, és esténként a havas piactéren, mikor keresztülsiettem, az ódon, kivilágított ablakú városháza regényesen rajzolódott a piac sötét hátterébe: talán éppen Zsigmond király követei alkudoznak odabenn a tizenhárom szepesi város zálogba adásán? (Pedig a késmárki táncmester tanította ott táncra a fiatalságot.) A kis girbegörbe utcák fordulóinál minduntalan vártam, hogy elibém toppan egy fegyvertől zörgő, középkori vitéz. A Poprád partján a vén, várszerű kolostor tornyában mélabúsan kongatta el az óra a kilencet, a hegyi úton tüzes lovak ragadtak tova egy szánkót: Kaveczky uram jött haza valahonnan mulatságból, dáridóból.

Mindig máshová járt mulatni, mert istentagadó volta miatt az erkölcsös, jámbor városkában még cimborákat sem talált. Pedig nagyon szeretett mulatni. Néha még Lengyelországba is átment, ha hírét vette valamely tornak, keresztelőnek. Napokig odajárt, s csak akkor vetődött haza, amikor már a sarkantyút is letáncolta a csizmájáról. A piactéri ház kapui bezáródtak a szánkó mögött, és Kaveczky Mátyást odahaza csak mogorva, káromkodó, csúfolkodó embernek ismerték. A városi intelligencia sajnálkozva emlegette, ha szóba került a neve:

- Kár érte, még tán polgármester is lehetett volna belőle, mert nagy talentum volt. Elhibázta az életét.

Hogyan hibázta el az életét Kaveczky Mátyás? Azt sokféleképpen magyarázták. A legvalószínűbb ez a formula volt: Kaveczky uram is volt valamikor fiatal legény, pedig ezt alig hinné el róla az ember, ha látja örökösen viselt, vadmacskabőr bundácskájában, önkezével nyírott, gyér, kopott, szürke szakállával és pergamensárga orcájával. De hát azért lehetett egykor ő is fiatal! És ebben az időben nagyon szerelmes volt a toporci földesuraság leányába, Sárffy Eszterbe. Ezek a felsővidéki földesuraságok másfélék ám, mint az alföldiek. Gőg, hiúság van bennük elég, talán több is, mint amennyi kellene; kastélyban laknak, és a hegytetőn mindig akad egy romba dőlt bástya, amelynek helyén egykor a családi vár volt. Mindemellett roppant szegények a földesuraságok, és gyakori az olyan lakott kastély, amelynek papirossal van beragasztva a verandája üveg helyett. (Mintha az üvegestótok mind az Alföldre vándoroltak volna, s itt egy se maradt!) A toporci földesuraságnak se volt egyebe, mint a kastélya, százados fenyőfák között, Sárffy Eszter mégis visszautasította a gavalléros Kaveczky Mátyást. Az öreg Kaveczky, a híres takács, a szepességi vásznat még Amerikába is elküldte világjáró tótjaival, Eszternek mégsem kellett a hetyke gavallér.

- Még csak nem is nemesember! - szólt fitymálón a leány, és a lőcsei főbíróra vetegette szemét, pedig az öreg is volt, szegény is volt.

Kaveczky Mátyás, miután egy darabig féktelenül mulatott, kikereste magának feleségül a toporci tót kovácsmester leányát. A kovácsműhely ott húzódott meg az országúton, a kastély alatt. Onnan vitte Hankát sallangos lovakkal haza. A kastély ablakában gúnyosan nevetett Eszter leányzó.

A podolini közvélemény azt tartotta, hogy itt hibázta el Kaveczky Mátyás az életét. Akár volt igaza a közvéleménynek, akár nem, Kaveczky uram megöregedett, de duhaj tempóit nem vetette le. Csak megsavanyodott jobban, elmogorvásodott, és úton-útfélen hirdette, hogy nem hisz az Istenben. Vajon miért haragudott meg Kaveczky Mátyás éppen az Úristenre? Ki tudná

azt! Mintha az Isten lett volna az oka az ő elhibázott életének, nem pedig a saját fékevesztett szenvedélye. Templomba sohasem tette a lábát, és az ünnepi körmeneteket csúfondáros mosollyal nézte a ház ablakából. A vallásos podoliniak levett kalappal haladtak Úrnapkor, Vízszentelőkor a templomi lobogók alatt, a piactéren, és a városháza előtt a kúp alakú, üres pléhkürtőbe, amely kecskebakra volt állítva, a városi hajdú belelőtt rozsdás karabélyával. Az imitált mozsárdurranásra a Kaveczky ház ablakai kinyílottak, és Kaveczky uram - egy kicsit mindig részeg volt - vadul ordított valamely erkölcstelen nótát, amit tivornya közben itt-ott fölszedegetett.

Hanka, a toporci kovács leánya, megöregedve sem lett egyéb, mint közönséges parasztasszony. Még a ruháját sem cserélte fel úrias viselettel. Kendőbe bugyolált feje, rövid szoknyája, a munkában megtört alakja mindig ott volt látható a templom körül. Talán csak a bocskora volt fehérebb, mint a többi parasztasszonyoké. Ez az igénytelen, szegény teremtés talán azt gondolta, hogy neki kell leimádkozni az ura vétkeit. Kaveczky nem sokat törődött vele. Talán sohasem is nézte egyébnek, mint szolgálójának, akit a sors rendelt mellé örökre. Az asszony a konyhában hált, együtt a valóságos szolgálóval, és gondosan megtörölte bocskorát, ha az ura szobájába lépett. Kaveczkynak eszébe sem jutott, hogy tartozik valamivel a feleségének; legfeljebb megverte néhanapján, ha rosszkedvűen vetődött haza. A szegény Hanka ilyenkor nem tehetett egyebet, mint az Úristent hívta segítségül, aki a szegények és gyámoltalanok örökös védője. Kaveczky erre még dühösebb lett. Kivörösödött az arca:

- Takarodj a házamból! - ordította. - Hogy mered itt az Istent emlegetni?

Be sokszor űzte ki az utcára Hankát, és az egyszerű tót asszony búsan barangolt napokig a Poprád füzeseiben. Vajon tudott-e világosan szerencsétlen életéről? Érezte-e azt a nagy boldogtalanságot, amely gyönge vállára nehezedett? Belenyillalt-e a szívébe a fájdalom tőre, midőn csak a sötétség leple alatt, nesztelenül mert hazasurranni, és a konyhában elbújva, napokig nem merészkedett ura és parancsolója szeme elé kerülni. Soha senkinek nem panaszkodott. De ugyan kinek is panaszkodott volna? Ismerősei, barátnői nem voltak, az atyafiainak tilos volt átlépni a Kaveczky ház küszöbét. Ámde akármilyen alázatos rabszolgája volt is urának, az imádkozásról, templomba járásról sohasem mondott le. Kaveczky egy darabig rémítően dühöngött ezért, később valahogyan beletörődött a dologba. Belátta, hogy kell valakinek lenni, akinek az elgyötört asszony elpanaszolja búját-baját, és szívét megkönnyíti. Még sokkal jobb, hogy az a valaki az Úristen, mint a fecsegő szomszédok.

Így élt a vén istentagadó piactéri házában, amelynek négy ablaka alatt négy kőholló volt.

- A Korvinok címere - mondogatta büszkén Kaveczky. - Azok is nagy műveltségű emberek voltak. Nem hittek mindenféle babonában. Például Mátyás. Az meg éppen szabadkőmíves volt.

Valami különös, groteszk műveltség volt az, amely Kaveczkyra ráragadt. Mintha a történelemnek csak a jegyzeteit tanulta volna meg. Ha néhanapján vitatkozó kedvében felkereste gyermekkori pajtását, Klebák Mihályt, a polgármestert hivatalában, órákig bizonyítgatta, hogy a történelemnek valamennyi nevezetes alakja istentagadó volt. Barátságos kultuszt csinált az istentagadásból. Napóleon, Garibaldi, Bismarck a Kaveczky Mátyás képzeletében mind nevezetes ateisták voltak. Mindenféle anekdotákat ösmert, amelyekről senki sem tudta, hogy hol az ördögbe szedte őket össze. Az öreg Klebák Mihály fejcsóválva hallgatta a beszédet, és búsan hangoztatta:

- Mátyás, Mátyás, nem félsz a pokoltól?

Kaveczky dühösen ugrott fel:

- Pokol? Hát olyan is van? No, látom, veled sem érdemes szóba állani!

Bevágta maga után az ajtót, és mély megvetéssel ment haza. A babonás parasztok ijedten tértek ki az útjából, a menyecskék, leányok lesütötték a szemüket kemény tekintete előtt. A klastrombeli barátok sohasem mentek el háza előtt anélkül, hogy keresztet ne vetettek volna magukra, és hogy hangosan sohasem méltatlankodtak, annak talán az volt az oka, hogy Kaveczkyné busás ajándékokat adogatott a szent célokra.

Történt, hogy az istentagadó Kaveczky, mikor már azt hitte, hogy végképpen elmaradt mögötte az a kínja, amit szerelemnek neveznek, heves szerelemre gyulladt egy bizonyos lőcsei özvegy menyecskéért. Özvegy Kornidesz Jánosnénak hívták a menyecskét, és Kaveczky mulatozás közben ismerkedett meg vele. Kívánatos, harmincesztendős teremtés volt. Lőcsén az volt a híre, hogy azt a férfiút babonázza meg, amelyiket akarja. Csakhogy a bűvköre nem tart tovább, mint egy hónapig. Akkor elmúlik a varázslat, és a férfiak kiszabadulnak a rabságból. Ki tudná, mi volt igaz a babonás nép pletykájából, annyi azonban valószínű, hogy az özvegy nem tudott maga iránt mélyebb szerelmet ébreszteni. Csupán Kaveczky Mátyás volt a legelső, aki már harmadik hónapja járja szánkóján a lőcsei országutat. A tüzes lovak néha késő éjszakáig ott kapálták a kövezetet az özvegy háza előtt, a befüggönyözött ablakok mögül pedig gitár- és énekhang hallatszott ki. Egy este Kaveczky, mikor már búcsúzni készült, haragosan nézett ki az ablakon a havas éjszakába:

- Vajon miért kell nekem mindig hozzád jönnöm, Izabella, mikor te is eljöhetnél hozzám?

Kornideszné éjfekete szeme dévaj mosollyal tapadt Kaveczkyre:

- Bohóság. A feleséged kisöprűzne.

Kaveczky az ajkába harapott. Eddig sohasem állott útjában a felesége szerelmi kalandozásai közepette. Bosszúsan dünnyögte:

- Majd elküldöm a házamból. Vajon, minek is vettem el, én bolond?

A tüzes lovak röpítették a könnyű szánkót; a komor, sötét hegyek hótakarói alatt némán bámulták az országúton repülő szánt és benne a macskabőr bundás Kaveczkyt, aki sötét gondolatokkal foglalkozott. Alighogy hazaért, nyomban hívatta a feleségét. Hanka álmosan jött elő a konyhából. Csak tótul beszélt, és sohasem mert leülni az ura jelenlétében:

- Mit parancsolsz velem, uram? Téglát melegítsek a lábadra, vagy borlevest főzzek?

Kaveczky elnyújtózkodott a medvebőrös kanapén. Szinte szelíd, szíves volt a szava most, hogy már teljesen elkészült tervével.

- Ülj le, Hanka! Nem szeretem, ha állsz előttem.

Az asszony félénken ereszkedett le egy ódon székre, annak is csak a szélére.

- Neked el kell tőlem menni, Hanka. Hazamehetsz a faludba, kapsz tőlem pénzt, és sohasem szabad többé idejönnöd. Megértetted?

Az asszony nagyot hallgatott. Aztán alázatos hangon megszólalt:

- Más asszonyt akarsz idehozni, tekintetes uram?

Kaveczky ásított:

- Eltaláltad, lelkem.

Az asszony ebben a pillanatban fölemelkedett. Mintha megnyúlt, kiegyenesedett volna. Örökösen arcába húzott fejkendőjét is feltolta homlokáról. Kaveczky meglepetten bámult a feleségeráncos, öreg arcába, mintha évek óta nem látta volna. Mintha egy idegen állott volna előtte:

- Tekintetes uram - hangzott egy bánatos, megtört hang -, ne küldj el engem magadtól, mert én téged szeretlek!

Kaveczky nagy szemet meresztett a feleségére. Aztán csúfosan elnevette magát:

- Te bolond, te! Elment az eszed?

- Nem ment el, pán Kaveczky. Kérlek, hadd maradhassak itt.

Kaveczky Mátyás talpra ugrott:

- Elég volt! - kiáltotta dühösen. - Holnap elmégy. Ezt parancsolom.

Az asszony egy darabig kigyulladt arccal, fénylő szemmel nézte a haragos férfiút.

- Megbánod, pán Kaveczky! - kiáltotta fenyegetőleg.

Kaveczky Mátyás az ajtóra mutatott, és hátat fordított. Hanka hajnalban összepakolta a holmiját, és egy tót szekéren elhagyta a Kaveczky portát. Nem messzire ment a szekér, csak Toporcig, ott lakott valami öreg nénje, annál húzta meg magát. A következő héten pedig mindenféle cifra asszonyi holmit szállítottak a fuvarosok a Kaveczky házba. Néhány nap múlva vadonatúj szánkót küldött Kaveczky a lőcsei asszonyért, és az eljött. Kis orosz sapkás fejével kíváncsian fordult jobbra-balra a piactéren. Klebák Mihály, az öreg polgármester, aki éppen a piacon haladt keresztül, kocogva vasszöges botjával, álmélkodva felejtette a menyecskén a szemét.

- Ne te - dörmögte. - Angyalt küldött az Úristen a Kaveczky megtérítésére. Nem is csoda, hogy a vén felesége mellett istentagadó lett.

Az angyal elhelyezkedett a Kaveczky házban, és Krajnyik György, a híres késmárki fiskális megindította a válópert a szegény Hanka ellen.

A fiatal menyecske beköltözésével mintha egyszerre vége szakadt volna a régi mogorva, fanyar életnek. Kaveczky uram arcáról eltűntek a ráncok, és sokan hallották őt vidáman hahotázni. A lőcsei ismerősök csörgő szánon jöttek Kaveczky uramhoz, sőt még Lengyelországból is átjött néhány vállalkozó, fiatal gavallér. A kikapósabb podolini urak olykor a feleségük tudta nélkül, titkon ott vacsoráltak a Kaveczky házánál, és gyönyörködve hallgatták a menyecske gitározását. Ezek a lágy gitárhangok teljesen elvették a Kaveczky Mátyás eszét. Őrületesen kezdte szórni a pénzt, amely a takarékos Hanka mellett bőven megtöltötte a ládafiát. A víg, mulatságos élet egy napig sem szünetelt a Kaveczky házban. A jó podoliniak álmélkodva nézték azt a kis aranyos szánkát, amelyet karácsonyra hozatott az öreg Kaveczky Kornidesznének. A kis szánkóba hófehér lovakat fogtak, és a tót inas papagájzöld libériában ült a bakon.

A víg életet még az a hír sem zavarta meg, hogy Hanka bánatában meghalt toporci néniké-jénél.

- Elég öreg volt már - dünnyögte fázósan Kaveczky Mátyás, de a temetésére nem ment el. Csak az özvegy hajtatott az aranyos szánkón a toporci útra, és a kis fenyveserdőből, amely a temető mögött húzódik el, nézte az egyszerű temetést. A tót parasztok gyorsan hányták be a sírt, a pap hamarosan imádkozott, és a csípős hidegben mindenki sietve indult vissza a faluba.

Az aranyos szán is repült nemsokára hazafelé. Az új asszony sóhajtozva mesélte el otthon, hogy mit látott.

- Biztos vagy benne? - kérdezte Kaveczky Mátyás hideglelősen. - Délután az a bolondos gondolatom támadt, hogy nem is igaz a Hanka halála. Csak alázatosan félre akar állani az utamból. Ezen gondolkoztam éppen, amikor kipillantottam az ablakon. A piacon, ott, a kútnak vetve hátát, állott egy nagykendős asszony. Abban a pillanatban megesküdtem volna rá, hogy az senki más, mint Hanka. Sokáig állott ott, és a házat nézte. Aztán csendesen elment Toporc felé.

A menyecske elnevette magát:

- Bolondság. A Hankát, szegényt, eltemették. Láttam.

Kaveczky Mátyásnak azonban mégis rossz kedve volt ezen a napon. Este nagyon sok bort ivott, de a mámor, amely máskor négylovas kocsin jött érte, most sehogy sem akart megérkezni.

A nehéz lengyel pálinkáspoharak hatástalanul ürültek ki előtte, a kackiás lublói főbíró, aki éppen vendégségben volt nála, türelmetlenkedve nyomogatta az asztal alatt a menyecske lábát:

- Mi baja van ma Mátyásnak?

A jótékony, mindent eltakaró mámor nem jött meg később se. A főbíró kedvetlenül búcsúzott el a menyecskétől:

- Még csak meg sem csókoltál! - dörmögte az ajtónál.

Kaveczky Mátyás meghallotta ezt, és éktelen dühbe gurult:

- Ó, ti alávalók! Hát megcsaltok titkon? - ordította, mintha egyszerre rájött volna mindenre, amit eddig sejtett.

- Bolond vagy, Kaveczky! - kiáltotta a menyecske. - Ki csalna meg téged?

- Ti - felelt Kaveczky Mátyás, és fázósan tette két kezét a kályhára. - Ti csaltok meg. De most már menjetek.

A menyecske később besurrant a szobába. Kaveczky a piacra néző ablaknál állott. Az asszony hízelkedve ölelte meg. A vénember összerázkódott.

- Menj, te kígyó - mormogta utálattal. - Ha tudnám, hogy él még valahol a szegény Hanka, térden csúszva mennék utána. A szegény Hanka.

Napról napra betegebb, kedvetlenebb lett. A kaput bezáratta.

- Nem kell a vendégeskedésből - szólt, és betegesen nyúlt el a medvebőrön. - Te is elmehetsz tőlem, Izabella.

Mintha megbabonázta volna a Hanka halála. Bágyadtan tengett-lengett, és mindennap készült a toporci temetőbe. Se étvágya, se kedve nem volt semmihez. A víg pajtások hiába zörgették meg a kaput.

- Beteg a tekintetes úr - felelték a cselédek, és a kapu zárva maradt. Egy éjszaka rettenetes kiáltásra riadtak fel a ház lakói. Özvegy Kornideszné riadtan futott fel az emeletre a cselédekkel, mert a Kaveczky Mátyás szobájából hallatszott a kiáltás.

A szoba ajtaja be volt zárva kívülről, és a nehéz ajtó nem engedett egykönnyen a nyomásnak. Belülről Kaveczky hangos jajgatása hallatszott. Kétségbeesett, hangos imában hívta az Úristent segítségül, és hallatszott, amint térdeivel veri a padlót.

Mire az ajtót felszakították, a vén istentagadó a hátán feküdt, a szoba közepén. Az ajkán vér, a szíve mozdulatlan. A nyitott ablakon bevilágított a holdvilág. A piactéri kútnál az arcát mosta egy parasztasszony, aki később siető lépésekkel tűnt el a Toporc felé vivő országúton.

A babonás nép sokfélét beszélt Kaveczky uram haláláról. Némelyek szerint Hanka, az elűzött feleség nem is halt meg, hanem a nénje. Hanka hazajárt kísérteni, és azon az éjszakán ott volt a Kaveczky uram szobájában. Legalább a kendőjét ott megtalálták. Csak annyi bizonyos, hogy a vén istentagadó Isten nevével az ajkán halt meg, és a barátok kegyesen hirdették a Kaveczky Mátyás csodálatos megtérését.

(1907)

A lyukas tallér

Künn zúgott a téli förgeteg, a vihar kévékben sodorta a havat, a szél legszilajabb melódiáit vette elő, és a távoli erdőből, amely ritkás tölgyfáival mint valami hegyoldali temető feketéllett idáig, olykor tompa farkasüvöltést hozott a szél. A tél vad dühe tombolt a határszéli kis vendégfogadó körül. Itt állott egymagában a kis fogadó a hegynyeregben, azon az úton, amely Lengyelhonba visz. Máskor zajos szokott lenni a kis tanya az utazók, vásárosok lármájától, ebben az istenítélet-időben, amely napok óta dühöngött a hegyek között, csupán két vendége volt a csárdának. De az a kettő fölért egy tucattal. Egy zsoldos katona volt az egyik, aki a harmincéves háború utolsó tíz esztendejét végigszolgálta. Bejárta a fél világot, és most hazafelé igyekezett, Magyarországra, megnézni, kik élnek még azok közül, akiket valamikor itt hagyott. Tagbaszakadt, vállas ember volt a katona; az arcán egy akkora sebforradás, hogy elég lett volna három embernek. A köpenyege rongyos volt és fakó, mint a vénember kedve. A csizmája hajdanta szép lovagcsizma lehetett, de mikor a zsoldos katona a lábára húzta ezt a csizmát, akkor már annak csak a neve volt csizma. Tollas süvegét a világért se tette volna le fejéről, nyilván büszke volt a tollaira, és gondtalan jókedvvel húzogatta elő a tallérokat a tarsolyából. Az ő mesterségének nem árt se a jégeső, se a földrengés: katonára mindig szükség van, háború nélkül nem élhetnek meg a királyok. Ugyanezért ő volt a vendéglátó gazda, és minden jóval traktálta az útitársát, akit ugyancsak a vihar vert ebbe a kocsmába.

Az útitárs egy rongyos barát volt. Nagy fejű, nevetős arcú, harsogó kacagású ember volt, aki módfelett és nem minden céltudatosság nélkül mulatott a zsoldos katona mókáin. Rengeteget kacagott, és sokszor kijelentette, hogy a katonánál derekabb férfiút nem ismert még eddig. Afféle kopott, csavargó barát volt, akit minden kolostorból kidobtak; ahonnan ki nem dobták, onnan magától elment. Az egész tudománya néhány latin imádságból és mondásból állott. A katona nem tudott latinul, annak mondhatott, amit akart. A katonát Lőcsei Jánosnak hívták, a barátnak csak Petrus volt a neve. A másik nevét tán maga is elfeledte már.

A nyitott kandalló mellett bort főztek, és nagyokat ittak a kupákból. Ha megunták a bort, leheveredtek a fal mellett álló padokra, és jóízűt aludtak. Felébredvén, újra borfőzéshez láttak, mert a téli vihar, ahelyett hogy csillapodott volna, óráról órára növekedett.

A harmadik napon, amikor Lőcsei János már mindent elmondott, amit messzi külországokban látott, Petrus is kifogyott az istentelenségekből, parázna mondásokból, amelyekkel addig a katonát mulattatta, egyszerre unatkozni kezdtek, ímmel-ámmal ittak, a katona sokszor kibámult a förgeteges tájra az ablakból, amely nem volt nagyobb, mint egy misemondó könyv táblája. Nagyokat ásított, hogy egész teste megrázkódott bele. Hatalmas fogsora volt, amelyből kettő hibázott elöl.

- Hol verték ki? - kérdezte a barát a fogakra mutatva, amikor a zsoldos befejezte a hosszú ásítást.

- Magdeburgban egy Wallenstein huszár - felelt unottan a katona.

- Persze, valami szoknya miatt? - firtatta a barát, hogy mesélésre bírja a katonát, emígy újabb tallérokat csalogatván elő. De a katona nem is felelt erre. Megunta már a kérkedést a rongyos barát előtt.

A barát ekkor a csuhájába nyúlt, és onnan egy csomag kerek szélű kártyát húzott elő. Tréfás mosollyal tartotta Lőcsei János elébe.

- Hát ha olyan sok földet bejártál, ismered-e ezt?

A zsoldosnak megvillant a szeme.

- Mért nem mutattad eddig, te kutyafülű? - esett neki a barátnak. - Most már tudom, hogy mi a bajom. Játszani szerettem volna, s nem volt mivel játszani.

- Hát velem játszhatsz - felelt Petrus. - Én éppen úgy ismerem a kártyát, mint a bibliát.

Megcsördített néhány rézgarast, amely mintegy varázsszóra került elő a csuhából. Majd bűvészi ügyességgel keverni kezdte a kerek lapokat, amelyekre lovagok, barátok, fejedelmek és apácák voltak föstve. Ott volt egy lapon a pápa képe is. A pápa elütött mindent, az volt a legnagyobb kártya.

A katona tallérokat vett elő, majd kihúzta széles kardját, és a meztelen pengét az asztalra fektette.

- Minek az? - kérdezte a barát.

- Hm, mi így szoktunk játszani a táborban. Aki csal, annak nyomban le szoktuk vágni a kezét. Ez a törvény a játéknál. Egy olasznak mind a két kezét levágtuk. Mert a bal kezével éppen úgy csalt, mint a jobbal.

Petrus kelletlenül vonogatta a vállát.

- Nem igazság - mormogta. - A ravaszokat meg kell jutalmazni, nem pedig büntetni, mert a ravaszság isteni adomány. Mózes is ravasz volt, pedig ő próféta volt. És Bonifácius vajon nem a ravaszságának köszönheti, hogy szentté avatták? Az öreganyját égettette el máglyán, amelyet neki raktak. És Bonifácius másnap megjelent az emberek között.

A zsoldos nem jött zavarba.

- Hát olyan szentről tudsz-e, Petrus, aki hamisan kockázott volna? Hogy ólmot rejtett volna a kockája belsejébe?

Petrus összeráncolta a homlokát. Majd őszintén felelt:

- Nem, eddig olyan szentről nincs tudomásom. Ha csak engem szentté nem avatnak egykor!

- Keverd a kártyákat, barát, és vigyázz a kezedre - mondta a katona, és nagy figyelemmel fogott a játékhoz. Természetesen Landsknechtet játszottak, a játékoknak ezen öregapját, amelyet a hagyomány szerint egy angol királynő talált volna ki.

A sors a katonának kedvezett.

Hamarosan elnyerte a barát garasait, később ezüstolvasó, ezüstbutykos került elő a csuha mélyéről. Sarkantyú és breviárium, karneol mentegomb és ezüsttükör kerültek napvilágra. A barát kegyetlenül veszített.

- Az ördög tréfál velem! - kiáltott fel, amikor minden értéktárgyából kifogyott. Hiába kutatta át a csuhát. Nem talált abban már semmit, mint egy lyukas magdeburgi lázsiást, amivel előzőleg a katona ajándékozta meg. Mert a lázsiás hamis volt.

- Tartod a lázsiást? - kérdezte Lőcsei Jánost Petrus.

A katona elnevette magát.

- A lázsiás legyen a tied, nekem csak bajt hozott mindig. Hanem a csuhádat, Petrus, azt megtartom.

A barát habozás nélkül levetette rongyos csuháját. A katona nyert, a barátnak már nem volt csuhája sem.

- Elég is volt már a játékból - mondta a katona, és vitézi öltözete fölé öltötte a barát ruháját, míg az dideregve húzódott a tűzhely mellé.

A zivatar másnapra sem csillapodott. A hó befútta a hegyeket-völgyeket, olyan volt a táj, mint egy nagy, fehér temető, ahol meghalt minden élet. A kártyák ott feküdtek az asztalon. A katona unatkozva nyúlt utánuk.

- Tedd be a lázsiást, barát - mondta -, megtartom.

Petrus előkereste a papucsából - máshová immár nem rejthette - a pénzdarabot, és a szerencse Petrus felé hajolt. A kacér Fortuna elpártolt a katonától, és a papi férfiú mellé szegődött. Előbb a tallérok vándoroltak át a baráthoz, majd a katona tollas fövege, csizmája és vitézi öltözete. Csupán a lyukas lázsiás maradt meg a katona birtokában, mert az a játék folyamán hozzája került, és a barát nem akarta többé elfogadni.

- Megyek is már az utamra - mondta a barát a játék végeztével, és a csuha alá felkötötte Lőcsei János kardját, felhúzta csizmáját, még a tollas kalapot is fejére tette, míg a katona pőrén húzódott a tűz mellé, és a lyukas lázsiást markába szorította.

A barát elment volna, ha a zivatar engedi. De a hófúvás nem engedte egy tapodtat sem a fogadóból. Ott maradt, és bibliai idézetekkel vigasztalta a katonát.

- Gondolj Jóbra, cimbora, akinek inge se volt, mégis megvolt. Neked pedig inged is van.

A katona csak a fogát csikorgatta, de nem szólt semmit. A barát lefeküdt, és úgy horkolt, hogy harsogott belé a kocsma. Addig sohasem horkolt. Addig csak a katona horkolt.

Másnap mondja a barát.

- Az a lázsiás Magdeburgba való, ahol én gyerekeskedtem. Tedd be, vitéz, hadd tartom meg!

S a kártyához nyúlt.

A katona pedig a lyukas lázsiással visszanyerte kardját, csizmáját, jó pengő tallérjait - sőt övé lett ismét a csuha is. A barát ült a tűz mellé, papucsában a lyukas lázsiással...

Mi lett végül a lázsiással és a többi hozzátartozó dolgokkal? - kérdi a nyájas olvasó.

Hát biz én azt nem tudom megmondani, de még az a középkori legendás könyv sem ad erre a kérdésre kimerítő feleletet, amelyben ezt a történetet olvastam. A legendás könyv szerint száz esztendő múlva is arról beszéltek jámbor utazók, hogy a határszéli vendégfogadóban egy öreg zsoldos katona és egy vén barát Landsknechtet játszanak. Lehet, könnyen lehetséges, hogy még mindig ott ülnek, mindig játszanak. Az ördög megtréfálta őket, egy lyukas lázsiásba bújva. - Vagy talán a kártyalapokban lakik az ördög?

(1907)

Lazac

A kegyelmes herceg - Modena hercege és Ravenna grófja - ismét elfelejtette, hogy a villamos csengő körtéje az ágya mellett függ, és teli tüdőből kezdett kiabálni:

- Mátyás! Te hétlusta Mátyás!

Az éktelen kiabálásra felnyílott a hálószoba ajtaja, és egy zsinóros ruházatú, öreges legény pattant a szobába. A sarkantyúját összeütötte, de egyebekben minden tisztelet nélkül kiabált az ágyban fekvő hercegre:

- No mi az, kegyelmes uram?! A ház ég talán?

A herceg - bár nem volt öreg ember - nagyothallott, és ezen testi hibája miatt mindenki teli torokból ordított a házában. Mintha haragudtak volna ott az emberek. Pedig dehogyis haragudtak.

- Reggelizni akarok, Mátyás! - mondta a herceg, és bágyadtan, gondterhesen merült el sárga selyempaplanja bámulásába.

- A tanácsos urak már odakünn ülnek az ebédlőben - felelt a huszár. - Behívjam őket?

- Hívd be őket, Mátyás, hívd be szegényeket. Úgy érzem, hogy ma lesz a napja, amikor útilaput kötök a talpukra. Nincs fantáziájuk, Mátyás. Semmi fantáziájuk nincs a tanácsosaimnak - mormogta elkeseredve Modena hercege és Ravenna grófja, aki bár alig töltötte be harmincadik életévét, lustaság dolgában valamennyi kortársát felülmúlta. Gyakran megesett, hogy még a vacsora is az ágyban találta őkegyelmességét. De elmúlott néha egy hónap is, hogy felöltözni sem tartotta érdemesnek. Mikor aztán felkelt, ruhái nem fértek rá. Az udvari borbélya, Kozsek János, csak a legnagyobb könyörgésre tudta rábírni a herceget, hogy néha borotválni hagyja a szakállát. Lusta volt még ahhoz is. De hát igaza volt. Minek annak már szépnek lenni, akinek tíz és egynéhány millió forint értékű hitbizománya van? Bezzeg még csak tavaly is más világ volt. Akkor mindennap borotválkozott a herceg Kozsek János főtéri üzletében, és néha még annyi pénze se volt, hogy borravalóval ajándékozza meg a borbélylegényt. Egyéb fizetségről úgyse lehetett szó. Akkor még csak szolgabíró-gyakornok volt a kegyelmes úr a vármegyénél, és abból élt, hogy mindenféle lehetetlen emberekkel brúdert ivott. Ha szüksége volt öt pengőre, elment keresni olyan embert, akivel még nem tegeződött a városban. Hiú bolondok mindig akadtak, meg aztán valóságos gúnyáron jutottak a dologhoz. Öt pengőért tegeződhettek egy valóságos herceggel! De hirtelen nagy változások történtek. A herceg egyre-másra kapta a sürgönyöket onnan messzi Olaszországból, a hercegi család udvarmesterétől, és a sürgönyökben csupa halálhíreket közöltek vele. Meghalt ez, meghalt emez a família tagjai közül. Hátha eszébe jut a kegyelmes hercegnek megjelenni a temetésen. Dehogyis jutott ez annak eszébe. Az útiköltség felemésztené az összes hátralevő brúdereket, amelyek a vármegyében még találhatók. Ha ötven esztendeig mindig halnak a modenai hercegek, akkor is nyugodtan alhatik Leó herceg. Őróla a hercegi család udvarias ceremóniamestere szokott már csupán megemlékezni, amidőn elküldi neki a hercegség cselédségének és tisztikarának szokásos újévi üdvözletét. Az újévi üdvözletek nyomtatott kártyán vannak, csupán a nevet kell beleírni. Ugyanígy megy a halálozási értesítő is. Kitöltik a rubrikát egy új névvel. A família olyan nagy, hogy valamennyien nem ismerhetik egymást, A fiatal szolgabíró-gyakornok tehát - aki katonatiszt apjával került réges-régen a vármegyébe - utóbb fel sem bontotta már a telegramokat. Mit érdekelte őt az, hogy Scipio herceg vagy Amalie hercegnő megtért az Úrba? Ő sohasem ismerte őket. De egy napon mégis gondolkodóba esett. Egy rövid

délelőttön tucatnyi telegramot hoztak neki. Szórakozottan törte fel az első sürgönyt. A ceremóniamester szokásos jelentése volt benne, amit valamennyi családtagnak küldenek a földkerekség különböző részeibe: Carolus herceg az éjjel meghalt, mint már oly sok modenai herceg, a halotti szentségek ájtatos felvétele után.

„Bánom is én!" - gondolta a vármegye ifjú tisztviselője, aki külsejében eddig cseppet sem különbözött a vármegyei ifjúságtól. Kakastollas kalapja volt és vadászruhája, bár sohasem vadászott. Hajtókesztyű a kezén, bár sohasem hajtott. A macskanadrágja alatt gombos sarkantyút csatolt a cipőjére, bár nem lovagolt. Még a bajuszát is Vilmos császár módjára hordta, mert az volt a divat. Az oldalszakállát pedig sütötte.

A következő sürgönyök azonban tudomására hozták, hogy mi a jelentősége Carolus halálának. Semmi egyéb, mint az, hogy attól a naptól fogva ő lett a modenai hercegség hitbizományának a szeniora. Egy délelőtt ura lett tizennégy milliónak. Igaz, hogy az a tizennégy millió nem az övé, a családé, de a jövedelemmel korlátlanul rendelkezik, mint ősei. Leó herceg érdeméül kell betudni, hogy nem bolondult meg a váratlan szerencsétől. Nem bolondult meg attól, hogy ezentúl harminc kastélya lesz, húsz társzekérnyi ezüstje, régisége és beláthatatlan terjedelmű földbirtoka. Az „Arany bundá"-ban, ahol délelőttönkint sörözni szokott a megyei ifjúság, pontosan megjelent, és nem ivott többet a szokásos négy korsó sörnél. Csak ebéd után, amikor a „Bunda" kávéházban egy nem egészen szegény asztalosmester a kávéscsészéjét barátságosan a herceg csészéjéhez ütötte, mondván:

- Szervusz, te herceg!

Csak ekkor tért ki a felszólítás elől Leó, a modenai herceg.

- Nem, öregem, semmi szervusz. Nem kell a pénzed. Most már lesz nékem is néhány forintom.

Az asztalos megrökönyödve nézett rá. Majd a meggazdagodott iparosok felfuvalkodottságával hátat fordított Leónak.

- Fog még az úr bagóért táncolni! - dünnyögte.

Leó herceg szelíden felelt:

- Nehezen, kedves Bucsák barátom, nagyon nehezen.

Ilyenformán jött aztán a nyilvánosság tudomására ez a rendkívüli változás, amely Leó herceg életében előfordult. Eleinte senki sem tudott teljesen bizonyosat a változás felől, mert Leó herceg hallgatott. Csak egymás után adogatta vissza az öt pengőket, valamint visszaitta a brúdereket alpári barátaival. Amikor Samuval, a „Bunda" fizetőpincérével is elintézte már a dolgát, kifizetvén néhány száz forint árú biliárdpénz tartozását, akkor így szólt Leó herceg:

- Most már körülbelül méltó vagyok arra, hogy őseim helyét elfoglaljam.

És átvette a harminc kastélyt.

...Az a társaság, amely reggelenkint a kegyelmes herceg ágya körül szokott összegyülekezni, arra volt hivatva, hogy okosan és megfontoltan megállapítsa a herceg eledeleinek műsorát. Valóban műsor volt az, mert a herceg, amióta felemelkedett a köznapi emberek sorából, látszólag mindent elfelejtett, ami a földi röghöz köti, csupán a gyomrát nem felejtette el. Mindig szeretett enni, de a múlt időkben gyakran meg kellett elégednie egy pár bécsi virslivel vagy kis gulyással, pedig az étlapot is végigette volna, ha tőle függ. A nagy vagyon elszoktatta attól, hogy maga is gondolkozzon, csupán ötletei voltak, amely ötletek mindig a gyomrán keresztül jöttek. Mit kéne enni? Ez volt a gondja, és semmi más. Éjjel ezzel álmodott, nap-

közben ez jutott eszébe. Látszólag mélyen elmerült gondolataiba, pedig nem: csak az ötletet várta, a gyomra ötletét, hogy hát mit is kellene enni.

A tanácsos urak arra voltak jók, hogy a herceget elősegítsék ötletek és gondolatok dolgában. Érdemes ezzel a három kiváló férfiúval megismerkedni, akik reggeltől estig a más gyomráról gondoskodtak. Az első tanácsos a híres Kopeczky János volt. Nagy, széles ember volt Kopeczky, válla, nyaka, mint egy bikáé, de néha a májbetegség ismerős foltjai jelentkeztek az arcán. Kopeczky uram odaelőre Debrecenben volt vendéglős. Egy sötétes kis kocsmája volt a főtéren, ahol nappal is lámpa égett. De a közhiedelem azt tartotta, hogy Kopeczkynél lehet legjobban enni egész Debrecenben, azazhogy az egész országban. Olyan volt a híre és a népszerűsége, hogy annak, aki mindenáron Kopeczkynél akart ebédelni, egy nappal előbb kellett megrendelni az ebédjét és ülőhelyét. Akkor bizonyos volt, hogy várnak rá. Kopeczky maga főzött bizonyos ételeket, és mestere volt a szakácsságnak. Ha csak egy borjúpörköltet készített délelőtt, a városban hamarosan híre futamodott a készülődésnek.

- Kopeczky borjúpörköltet főz!

A városházát otthagyták a hivatalnokok, a boltosok becsukták boltjaikat, és a korzón árván maradtak a szépasszonyok, mindenki sietett Kopeczkyhez, hogy még idejében ott legyen a pörköltnél. Már csak a híre miatt is ott kellett lenni Kopeczky pörköltjénél, mert hiszen nem jutott abból mindenkinek. A nevezetességben odáig vitte Kopeczky János, hogy régi gyomorbetegek úgy jártak a kocsmájába, mint a csudaforráshoz. Nála megtanultak enni, jó étvággyal enni, ami, haj, nem mindenkinek adódott meg. Voltak olyan gyomorbajos emberek is, akik formálisan kigyógyultak Kopeczkynél. Kopeczky mindenre tudott orvosságot, mindenkinek eltalálta kedvenc eledelét, hacsak a szemébe nézett. Nagy mester volt őkelme. A debreceniek a szobrát is megöntetik talán majd egykor, mint a Bánki bácsiét, aki ugyancsak kocsmáros volt. Nincs is azonkívül Debrecenben több szobor, mint a Csokonai szobra. Az meg jóivó ember volt.

Kopeczkyt felfedezte a herceg, és nyomban szerződtette. Az öreg átadta a fiának a kocsmát:

- Egy betegem van - mondá. - Meg kell gyógyítanom.

És nyomban fogadott, hogy a herceg a harmadik hét végén a töltött káposztát tartja majd a legelső eledelnek. Csak érteni kell annak a töltött káposztának a módját. Kopeczky uram pedig értette a módját. Hiába, a tudósok gőgje mindenütt egyforma. Nemcsak a laboratóriumban, hanem a konyhán is.

A tanács második tagja Pétervári volt. Pétervári külsejére nézvést valami vándorkomédiáshoz hasonlított. Sovány, nyurga, nagy ádámcsutkájú ember volt, aki nagyon szerette a színes nyakkendőket. A külsejéből senki se ítélte volna meg, hogy Pétervári tulajdonképpen az ország legnagyobb evője. Akiről a régi krónikák és legendák szólnak, a nagy étvágyú emberről; akit a királyok és püspökök az asztalukhoz ültettek, hogy jó étvággyal felébressze a nézők szunnyadó étvágyát; aki végigette az egész országot, és akit a lakodalmakra, ünnepi ebédekre hintón vittek egyik vármegyéből a másikba: ennek a kiveszett típusnak volt utolsó példánya Pétervári. Mesének látszott, hogy ez az aszott arcú, mellbeteg külsejű ember egy fél borjút képes elkölteni ültő helyében. Pedig a dolog igaz volt. Az egykori vándorszínész sokszor produkálta magát. Pétervári volt az, aki a hercegi udvarban örökösen éhezett, és latin disztichonokban magasztalta a megkívánt ételféléket. A kegyelmes herceg nagy élvezettel hallgatta a Pétervári költeményeit. Ha valamelyik megtetszett neki, azt meg is tanulta. Ebben az időben Péterváriának már egy zacskó aranya volt, amit hőstettei és versei véghezvitelekor ajándékba kapott Leó hercegtől.

A tanács harmadik tagja Kovács úr volt. Kovács úrról senki sem tudott közelebbi adatokat. Hallgatag, zárkózott, mondhatni, komor ember volt, aki nagyon ritkán szólalt meg. A herceg már maga se nagyon emlékezett arra, hogy szedte fel Kovács urat kíséretébe. Mindig fekete

ruhában járt Kovács, és az olyan szárnyas kabátot kedvelte, amilyenben a kántorok járnak. Kovács az italokban volt tanácsadója a hercegnek. Ismert mindenféle italt, amelyet a földkerekségen inni szoktak az emberek. Ő volt a pincemester, aki gondoskodott arról, hogy a herceg pincéjében mindig valódi és elsőrangú italok legyenek. Ismerte a bor- és pezsgőmárkáknak a legparányibb változatait. A pálinkáknak meg éppen mestere volt. Emlékezetből tudta, hogy egyes italnak milyen az íze, miből készítik, melyik esztendő készítményei a legjobbak. A francia pezsgőgyárosok pincéinek kincseit úgy ismerte, mintha egész életét e pincékben töltötte volna. Néha homályos célzást tett arra, hogy ez a tudománya nagyon sok pénzébe került. De általában hallgatott, és csak akkor szólalt meg, amidőn a herceg tanácsért fordult hozzá. Nyugodtan, kimérten, egy akadémikus biztonságával mondta el véleményét, aztán ismét mélyen hallgatott. Körülbelül negyvenesztendős volt, és a havi fizetését mindig postán küldte valahová, valamerre... Kovács úr szentül meg volt arról győződve, hogy az a legfontosabb az emberi életben, hogy milyen italokat fogyasztunk el. Társait, a kövér kocsmárost, a nagyehető színészt csendesen megvetette. Hiszen azok tán „Epernay gyöngye” és a vinkó között se tudtak volna különbséget tenni.

Ez a tanács volt a herceg környezetében, amikor ébren volt.

Mélyen meghajoltak, és alázatosan várták a herceg rendelkezéseit.

- Nos, Kopeczky - kérdezte a herceg, még mindig a sárga paplanon merengve -, mit gondoltál ki reggelinek?

Az egykori kocsmáros megköszörülte a torkát, és fontoskodva szólott:

- Miután kegyelmes uram vallásos ember, előre kell bocsátanom, hogy a kalendárium a mai napra félböjtöt rendel.

A herceg ásított:

- Én vallásos ember vagyok, de a gyomrom nem az. Mit sem tesz. Halljuk programodat, Kopeczky.

A kocsmáros mellén összefonta kezét, és ujjait forgatta, amíg szuggeráló tekintetet vetett a hercegre. Kövér szájával jóízűen csemcsegett, amint elmondta:

- A böjt a halak napja. Ajánlanék gyönge, ikrátlan hallevest, hal nélkül, benne szitán átaltört karfiol és kevés parmezán sajt. Ebben az irányban már rendelkeztem is a műteremben...

A herceg a mennyezetre emelte a tekintetét. Összeráncolta a homlokát, és láthatólag azon volt, hogy eszébe jusson az íze a kínált levesnek. Majd megelégedetten bólintott:

- Folytasd, Kopeczky. A levesedet helybenhagyom.

Kopeczky mosolygott, és hízelkedve hajolt előre:

- A leveske után, kegyelmes herceg, egyet lépünk a halak országából a madarak országába. Egy nagyon picinyke fácánmellet ajánlanék, gyöngén átalsütve és halikrával spékelve. Csupán egy falatka az egész, éppen arra volna jó, hogy a következő fogás, a rózsaszínű lazac ismét újdonság legyen az ő hal mivoltában.

A herceg türelmetlenül rágta fakó, kapa után ültetett bajuszát.

- Hogyan gondolod a lazacot, Kopeczky? Mert minden attól függ, hogyan gondolod?

Az egykori kocsmáros behízelgő hangon magyarázta el a dolgot. Majd tovább és tovább haladt a reggeli műsorában, miközben a herceg figyelmét sikerült felébresztem. A figyelemmel az étvágya is megérkezett. Gyorsan egy kanál fehér port szedett be, és jóízűen kortyogtatta a vizet reá:

- Helyes - mormogta. - Úgy látszik, érdemes a reggelid arra, Kopeczky, hogy hozzá étvágyam legyen.

- Magam részéről az orvosszer helyett inkább egy kis lovaglást ajánlanék - kockáztatta meg véleményét Kopeczky.

- Te bolond, nem tudok én lovagolni - kiáltott a herceg. - De ha tudnék, akkor sem kelnék fel az ágyból. Nos, Pétervári - fordult a színészhez -, halljam, mit mondasz te mai reggelinkhez?

A színész egy megvető pillantást vetett Kopeczkyre, aztán patetikus hangon felkiáltott:

- Shakespeare mondja, hogy ne élj hallal, mert a hal könnyen romlandó állat. Ellenségeid ne legyenek a konyha közelében, ha halat főzetsz, mert a bográcsba bevetik a rossz halat is... Különben is nem értem, hogy mi ennivaló van egy karhosszúságú vízi állaton. Se zsírja, se csontja. Friss tokányt ajánlanék helyette, apró, négyszögletesre vágott bélszínpecsenyéből, valamint a hozzá tartozó részekből. Burgonya és sok zöldpaprika; só, bors és egészben belevetett hagyma. Gyors tűz és cserépedény. Kész a költemény.

- Te csak mindig poétázol, öcsém - felelt a herceg kegyelmesen. - Pedig az élet más, egészen más... Nemde, Kovács úr?

A megszólított meghajolt, és nyugodt fensőbbséggel, mint az, aki jól meg szokta gondolni szavait, így felelt:

- Az életet csakugyan nem a marhahúsok miatt találták ki eleink... Hisz régen kipusztult, megőrült volna az emberiség, ha csupán a marhahús miatt élne a földön. Ámbátor a halak miatt se valami nagyon érdemes dolog élni, de ha már így van a dolog, a mai reggelihez van szerencsém a következő italneműeket előterjeszteni. (Ujjain számlálta, amint következtek.) A leves előtt egy kicsiny, de jó pohár sör, azon tizenkét literes hordócskák egyikéből, amely hordócskákat csupán nekünk és a felséges uralkodónak szállít a sörgyár. A palackozott sör ugyanis csak kávéházban mulatozó boltoslegényeknek való ital. Úriember csapolt sört iszik, ha mindjárt csak kétdecis pohárkával is. Leves után, bár máskor mellőzni szeretem, de most a halnál tartjuk magunkat a régi magyar asztali mondáshoz: „Leves után negyven cseppet!" Erre a célra igen jó chablis-nk van eredeti töltésben, a legelső rheimsi cégtől. A lazachoz Schumberger Liebfrauenmilchpe dukál, miután a lazac maga is rajnai származású. Megkoronázza a dolgot néhány csöpp Epernay Sec az 1880-ik termésből, a három csillaggal és a kék kalappal... Egy pohárka Courvoisier extratöltésű konyakjából, és a reggeli immár végére ért. Ezekben van szerencsém előterjeszteni véleményemet.

Kovács úr elhallgatott, és a herceg figyelmesen gondolkozott szavain. Majd hanyag mozdulattal dőlt vissza párnáira.

- Azt hiszem, ma nem lesz panaszom reátok - mondta elgondolkozva. - Hogy mondta Kovács úr? Leves után negyven cseppet? Valóban nagyon jeles mondás. Most már akár jöhet Kozsek János az ő húzó borotvájával. Ma jó napom van.

A tanácsurak meghajoltak az ágy előtt, és kivonultak a hálószobából. Teendőik után láttak: azon kezdtek gondolkozni, mit kellene a kegyelmes hercegnek ebédre ajánlani? Csupán a jobb napokat látott Kovács úr mormogta magában:

- Az emberek mind egyformák. A hercegek, ha pénzhez jutnak, a csizmadia, amikor a lutrin nyert - az egész világot egyszerre meg akarják enni.

(1907)

Ábrándozás

A nagybetegeknek szoktak lenni olyan álmodozó hangulataik - estefelé, lámpagyújtás előtt -, amikor hirtelen világosan látnak egyes képeket, jeleneteket a múltból, amely jelenetek máskor sohasem jutnak eszükbe, mintha teljesen elfeledték volna őket. Sajátságos az emlékezés. Olykor elcsapong messzire, elhagyatott élettájakra, és nem látja meg a néma tájon még azt se, hogy tavasz van-e vagy tél; máskor pedig az ugyanazon utakat bejáró emlékezés még a kavicsokat, hervadt virágokat is észreveszi... Például akkoriban, midőn súlyos beteg voltam - mesélte a minap az a barátom, akivel leggyakrabban együtt szoktam lenni -, egy téli alkonyaton, minden előzködés nélkül, hirtelen feltűnt előttem egy kép: középkori ódon templom, az orgona karzata félhomályban, az örökmécs mozdulatlanul pislákol kék üveg mögött, a mélységes csöndességet nem zavarja más, mint lehulló, apró homokszemeknek zizegő zörrenése; a homokszemek a templom boltozatáról hullanak, ahol keskeny párkány fut körül a nagy magasságban, és a keskeny párkányon, a falhoz lapulva csendesen kúszik egy kisfiú, egy tízesztendős diákfiúcska... Szinte megállott a szívem verése, amikor világosan láttam magam előtt a képet, a szédítő magasban tovakúszó fiúcskát a keskeny párkányon, a homokszemek zizegve hullanak, a félhomály elborítja a sötét padsorokat, csak az örökmécses világít... Elegendő egy hibás mozdulat, és a fiúcska lezuhan a szédítő magasból. Nem - már elérte a főoltárt, ahol az óriási oltárkép rámája a párkányzatot éri, és rajta túlemelkedik; a fiúcska megfogózik a rámában, és megpihen -, egyelőre nem fenyegeti a lezuhanás veszedelme.

Ez a fiúcska - én voltam harminc esztendő előtt. Egy felvidéki kolostor növendéke voltam, és sokszor voltam csínyeim miatt bezárt diák, aki tintagaluskát ebédel. Ilyenkor kiszöktem az ablakon, és bebarangoltam a régi kolostor lakatlan emeleteit, padlásait, termeit. A barátoktól ugyan biztonságban lehettem - nem járt már ötven esztendeje barát a felső emeleteken, de más se járt bezárt diákon kívül.

Kalandozásaim közepette jutottam el egy páholyszerű szobácskába, amelynek rostélyos ablaka a templomba nyílott. A fantázia természetesen hátaslóra ült nyomban az ódon karosszékekkel felszerelt páholyban: szép lengyel hercegnők ültek-e valamikor itt, s a misét hallgatták, vagy a vén és szigorú perjel járt-e itt, ellenőrizni az ájtatoskodó barátokat? Ki tudná. Lehet mind a két eset, de az sincs kizárva, hogy egy fogoly fejedelem töltötte napjait a középkori kolostorban, és bűnbánóan rogyott térdre a rostély mögött, midőn alulról felhangzott a barátok bús kardala...

Megtaszítottam a rostélyt, s az kinyílott csendesen. Láttam a templom mélységét, s észrevettem a körülfutó párkányt, amelyet a páholy ablakából el lehetett érni. Természetesen nyomban az villant meg a fejemben, hogy többé nem bezárt diák, hanem fogoly király vagyok - és menekülni, menekülni a kolostorból, a rabságból... A párkányra ereszkedtem, és a főoltárig kúsztam. No, most, fogoly király, merre vesszük az utat?

A pókhálós, poros képrámán ebben a percben fakult betűk keltették fel a figyelmemet. Hogyan kerültek ide az emberkéz vetette nyomok, ahol senki sem jár? Lefújtam a vastag porréteget, és a föstött betűk latin szöveget árultak el.

Nem voltam a legjobb latintanuló, és sokszor keservesen sajnáltam a nagy szótárt, amelyet az iskolateremben hagytam, amíg sikerült megfejteni a szöveget. De megfejtettem, és az arcom beletüzesedett, minden tagom reszketett, a halántékomban kopogott a vérem: szerelemről, forró, lázongó, régi szerelemről volt szó az oltárkép rámájára írt szövegben, amelyet kétszáz

esztendő előtt jegyzett fel oda egy szerelmes ifjú barát, és kétszáz esztendő múlva megfejtett egy diákfiúcska.

Az óriási kolostor valamikor kétszárnyú volt. Egyik szárnyában a barátok laktak, a másikban az apácák. A templom volt középen. Magas kőfalak, erős vasajtók választották el a két klastromot, a férfiakat és a nőket. És Julián szerzetes mégis tudott találkozni szerelmesével, Magdolna nővérrel... Itt találkoztak a magasban, az oltárkép mögött, ahová a keskeny párkányon kúsztak. Nini, a páhollyal szemben egy másik páholy van a falban - bizonyosan innen a szigorú fejedelemnő ügyelte vezeklő nővéreit a templom belsejében, és ugyanerre szökött ki Magdolna nővér, hogy Juliánnal az oltárkép mögött találkozzék.

Mindezt feljegyezte Julián barát a rámára, és forró szavakban magasztalta a szerelem mindenhatóságát. Istenem uram, milyen boldogok lehettek azok a szegény szerelmesek, akik minden egyes csókjukért az életüket tették kockára! Itt, ezen a helyen csattantak el a forró csókok; a keskeny párkányon, ahol egy gyermek teste sem fér el, ölelkezett kétszáz esztendő előtt két szerető lélek... Mert rajtuk kívül tán senki sem tudta, hogy a páholyok rostélyos ablakai kimozdíthatók helyükből.

Kúszom visszafelé a keskeny párkányon. Már úgy érzem - a fantáziának mi sem lehetetlen -, én vagyok Julián, a kétszáz esztendős barát. Kúszom óvatosan, csendesen. A templomhajó másik oldalán pedig egy fiatal apáca kúszik térdein a magasban. Néha-néha visszanézünk egymásra.

- Julián! - sóhajtja ő. - Eljössz-e újra?

- Magdolna! - felelem én hangosan. - Jövök, szeretlek.

Az apáca szerencsésen elérte a páholy ablakát. Felemelkedik - s ebben a pillanatban megbotlik hosszú köntösében. Velőtrázó sikoltással zuhan le a félhomályos mélységbe, a templom kitérdepelt sziklaköveire...

Így játszik velünk néha a múlt, ha szürke kárpitját felemeljük, és kutatni kezdünk a régen bejárt élettájakon. S ma újra éreztem ismét - mint akkor - remegését a szerelmes Julián barátnak.

(1907)

Asszonyok inspekciója

Évekkel ezelőtt a nyarat egy felvidéki kis fürdőhelyen töltöttem. A kis fürdő semmiben sem különbözött a többi felvidéki fürdőktől: fenyőfából épült svájci házak feküdtek egymás mellett a völgyben, és a hegyoldalra pompás erdei utak vezettek. Itt is, amott is kristálytiszta források bugyogtak föl, és a telep gondnoka, Kapránszky Mihály, igazi sárosi szívélyességgel fogadta a gyéren érkező vendégeket.

Június elején voltunk még, alig laktunk néhányan a fürdőn, azok közül is el-eltűnt egy-kettő, akiket az unalom és a hideg tovaűzött Ilonafüredről. Kapránszky Mihály vörös képű, kopasz fejű, lógó bajuszú ember volt, igen bő nadrágokat és fekete kabátokat hordott - sunyin nevetett a bajusza alatt:

- Majd visszajönnek... De már akkor késő lesz. Nem lesz egyáltalában szoba Ilonafüreden.

Ezzel a gyermekes ijesztgetéssel tényleg sikerült is neki néhány vendéget ott tartani.

- Egykettőre megy az nálunk. Hirtelen megrohanják a fürdőt a pestiek, külföldiek, sőt a környékbeliek is. Aki későn jön, nem kap szobát. Egyik mulatság a másikat űzi. Annyi itt a szép leány, asszony, mint sehol az egész Tátrában...

De hát egyelőre egyedül voltunk, és csendesen unatkoztunk. Kapránszky Mihály napról napra érezte, hogy a vége mégiscsak az lesz a kellemetlen időjárásnak és a végtelen unalomnak, hogy egyedül marad a fürdőn, szinte sírva emlegette:

- A méltóságos báró is éppen az idén halt meg. Máskor már májusban itt szokott lenni a takarításnál... Az egy mulatságos ember volt!

Egy vasárnap reggel titokzatos arccal, hamisan hunyorgatva fogadott Kapránszky Mihály a reggelinél.

- Szereti a szép asszonyokat, nagyságos uram? Nos, lesz bennök része. Egy társaság jön ki délután Hutáról a fürdőbe. A hutai asszonyok mind igen szépek. Sürgönyt kaptam, hogy rendben legyen a táncterem.

A vendéglő tánctermében tényleg akkor cipelték ki a télen át oda berakott ócska kanapékat, rongyos szőnyegeket. Poroltak, takarítottak, mintha most kezdődött volna meg csak igazában a fürdőszezon, amikor Hutáról kiránduló társaság érkezik Ilonafüredre.

Uzsonnatáján a hegyoldalon megjelent az első világos tavaszi toalett. (Színházi messzelátón kivehettük a hegyi utat.) Csakhamar egy bokor asszony lett látható, mögöttük néhány férfiú, akik kalapjukat és kabátjukat botvégre akasztva cipelték, és a hangjuk rekedt volt a sok énekléstől. Az asszonyok vadvirág bokrétákat tartottak a kezükben, és kimerülten, bágyadtan ereszkedtek alá a meredek úton.

- Ezek se fognak táncolni - mondom a gondnoknak.

Kapránszky megsimogatta lógós bajszát.

- Reggelig, nagyságos uram. És akkor ugyancsak gyalog mennek át a hegyeken, haza, Hutára...

Csóváltam a fejem. A gondnokról egyebekben is többször azt tapasztaltam, hogy ártatlan dolgokban szívesen szeret füllenteni. Kétkedve hallgattam szavát:

- Nem vagyok dicsekvő ember - folytatta Kapránszky Mihály, miután egy szalvétával jelt adott a vendéglő teraszáról a hegy felé -, de egyedül az én érdemem, hogy a hutaiak ma idejönnek. A napokban benn jártam a városban - éppen a Marcsányi Mariska kézfogóján -, és elmondom ott Bikay Pálnak, a polgármesternek, Porubszky Ferkónak, a szerkesztőnek és tanárnak, hogy csehül állunk az idén az időjárással. Minden vendégem megszökik Ilonafüredről. Nem akar, sehogy sem akar kitavaszodni, a nyárról nem is beszélek. Furcsa ország vagyunk. Itt akkor van nyár, amikor senki sem várja: szeptemberben. Valamit tenni kéne az ilonafüredi vendégekért. (Megjegyzem, hogy a fürdő részvénytársaság, és a részvények legnagyobb része a hutaiak birtokában van.) Összeült a nemes tanács nyomban a különszobában, és meghányta-vetette a dolgot. A polgármester - a fürdőn elnök úr a neve - hümmögve mentegetőzött:

- Az Istennel nem pörölhetünk. Ha ő nem akarja, nem lesz nyár. Várjunk türelemmel.

- Én várnék, csak a vendégeim nem várnak. Csupa egészséges, többnyire fiatalemberek, akik hipp-hopp, otthagynak egyszerre, mint Szent Pál az oláhokat. Ha volna néhány öreg, köhögős vendégem, nem is nagyon búsulnék. Azok már nemigen mozdulnak el.

Közbeszólt ekkor Porubszky Ferkó, tanár és szerkesztő, akit közönségesen a város eszének szoktak tartani.

- Nincs más modus, mint tűzbe kell küldeni ismét az asszonyokat, mint harmadéve.

- Nono - felelt a polgármester fejcsóválva -, harmadéve öregurakról volt szó, akik cseppet sem voltak veszélyesek az asszonyokra. De most azt hallom, hogy fiatalemberek vannak a fürdőn.

Porubszky szerkesztő úr ekkor fölemelkedett, és hosszú beszédet mondott, amely beszédben előadta, hogy más fürdőknek mi a nevezetességük, híresség ük: Klenókán ott van a savanyúvíz, Fehér-telepen egy neves fővárosi orvos rendel a betegeknek, Gyurgyókán egy operettprimadonna szokott nyaralni, Ilonafürednek semmi ilyen természetű nevezetessége nincs, kell tehát, hogy az asszonyok kitegyenek magukért, mert rákerült a sor. Lehet, könnyen lehetséges, hogy egész nyáron permanenciában kell lenniök - ha az időjárás nem javul. Így határozott a gyűlés, és íme, a hutai asszonyok már ott közelednek a fürdőház mellett.

Kapránszky Mihály kifutott a vendéglőből, és kalaplengetve ment a hutaiak elébe. Öt asszony jött és hat férfi, köztük volt Porubszky tanár úr, aki nőtlen ember volt, és felügyelője, rendezője volt a kirándulásnak. Nehogy valami ostobaság következzék el, azért jött ki a tanár úr. Mert hát a fürdő érdekeire mindenekelőtt vigyázni kell, és végtére az asszonyok azért vannak, hogy kitegyenek magukért...

Az ozsonna, amelyet a fölvirágozott asztaloknál vidám hangulatban elköltötték a hutaiak, fölfrissítette őket. A halovány arcok kipirultak, és csengő kacagás, tréfás beszéd hallatszott a hosszú asztal mellől. Az asszonyok valóban csinosak, érdekesek voltak. Amolyan kisvárosi dámák, akik mindig számon tartják a legutolsó párizsi divatot, még akkor is, midőn senki sem tud a divatról. Egészséges nevetésük megtöltötte az üvegfalas éttermet, és mosolygó tekintetüket nyájasan függesztették a fürdői vendégekre, akiknek idegenszerű volt megszokott, csöndes helyükön a hirtelen zaj.

Kapránszky Mihály bő ruhájában izgatottan járt föl és alá, mint egy színpadi rendező:

- Nos, hogy tetszik? - kérdezősködött. - Eddig még mindenkinek az volt a véleménye, hogy a hutai asszonyoknak nincs párjuk az országban.

Egy savanyú ember, a vörös mérnök, fanyarul jegyezte meg:

- Ugyan micsoda vak ember mondhatta ezekre a hízott ludakra azt, hogy szépek?

Kapránszky a bajuszát harapdálta:

- Kövérek mérnök úrnak? No, majd intézkedem, hogy jövő vasárnap egy-két soványabb szépséget is kihozzanak. Mert vannak ám! Gyönyörű sovány teremtések vannak. Harmadéve is kettőt adtunk férjhez...

- Ne fárassza magát, gondnok úr - felelt ásítva a mérnök -, addig régen elutaztam...

- Ó - rebegé sápadtan Kapránszky, magában pedig azt dünnyögte, hogy micsoda ostobaság is volt Porubszky Ferkótól a város legkövérebb hölgyeit Ilonafüredre hozni. Mintha nem tudná Porubszky uram, hogy nem mindenkinek tetszenek a molett nők. Ó, ez a Porubszky! Hogy nem gondol meg semmit se alaposan.

Porubszky Ferkó nem látszott kikelni a mérnök miatt, amikor a gondnok szemrehányásokat tett neki. („Ilyen vörös zsidóért nem kár!" - mondotta majdnem hallhatóan. - „De hisz nem is zsidó!" - felelt Kapránszky. - A tanár zavartan mondotta: „Annál rosszabb, antul rosszabb rá nézve!" Amit Kapránszky Mihály sehogy sem tudott megérteni. Miért annál rosszabb?) A tanár hangosan és jókedvűen beszélt a hosszú asztalnál, és akkorákat hazudott, hogy a részvényeseknek bizonnyal könnybe borul a szemük, ha hallják. Többek között váltig erősítgette Kozsnik Pál, városi szenátorral szemben (aki megbeszélés szerint ellentmondott), hogy a bolgár fejedelem nyáronkint heteket tölt inkognitóban Ilonafüreden. Később az ilonafüredi vizeket kezdte dicsérni, de ő maga szorgalmasan töltögette a kocsmáros savanyú vinkóját.

- Nem rossz bor, becsületemre, nem rossz - ismételgette minden pohárnál. - De a víz, az isteni víz, az fölségesebb a tokaji aszúnál.

Az asszonyok csakhamar unatkozni kezdtek. Százszor hallották ők már Porubszky tanár úr élceit, valami új után vágyakoztak. A kacérkodások, forró pillantások eddig nem sok eredménnyel jártak, csupán egy fiatal földbirtokos parancsolta meg a cigánynak, hogy a legszomorúbb nótákat muzsikálja; azonkívül Kapránszky Mihály lett fülig szerelmes - mind az öt asszonyba. Állandóan ott tett-vett az asztal körül, és amelyik asszonnyal éppen beszélt, abba nyomba beleszeretett. Rendesen odarohant az asztalomhoz, és nagy zsebkendőjével törölte homlokát.

- Pfü, ez a nyári hőség! - kiáltotta, pedig csaknem fagyott odakünn. - Nyáron százszor veszedelmesebbek az asszonyok, mint télen. A légköri villamosság, a napsugár heve is az ő segítségükre van. Minden összeesküszik a férfiak ellen. Nézze, azt a barnát, nézze. Olyan, mint Diána. A nyaka olyan fehér, mint a márvány. Az irigy bő köpeny eltakarja előlünk tagjai formáját, mellének fehérségét. No de nemsokára kezdődik a tánc, és akkor, hiába haragszik Hurik uram, a férje, a bő köpeny lekerül az isteni vállakról. Szokott négyest táncolni, nagyságos uram? Diána imádja a négyest.

Később a szomszéd asztalnál hallottam Kapránszkyt, ahol arról beszélt a fiatal földbirtokosnak, hogy a régi királyok, nagyurak jobban szerették a felvidéket az alföldnél. A hegyekben dús aranybányák voltak, az erdők telve vaddal, a folyók hemzsegnek a haltól, és az asszonyok, lányok szépek; mint megannyi festmény, álomkép valamennyi. A szemek, azok ma is ugyanazok, amelyek Mátyás királyra ragyogtak, azok a kék szemek, amelyekben a szláv költők minden mélabús költészete benne ragyog... A hosszú asztalnál Szkilnének, a patikus feleségének volt olyan szeme, aki keringőzni nagyon szeretett.

- Az asszonyoknál megszűnik a nemzetiségi kérdés! - nevetett Kapránszky. - Igaz, hogy Szkil maga egy utálatos pánszláv, de mit tehet erről a felesége? A feleség csak arról tehet, hogy a legszebb asszony a vármegyében.

Észre se vettük (amikor a tánc megkezdődött), már ismerősök voltunk a Hutáról lerándult társasággal. Az asszonyokkal igen könnyen ment az ismeretség: táncos, jókedvű, vidám teremtés volt valamennyi. (Éppen a mérnökkel történt, aki lassan beadta a derekát, hogy az egész négyes alatt hevesen udvarolt a táncosnőjének, Szombathynénak. Az asszony nem felelt a heves udvarlásra, csak mosolygott szép beszédes szemével, piros ajkával és ez minden beszédnél jobban tetszett a mérnöknek. Csak később derült ki, hogy Szombathyné született tót leány, és árva kukkot sem tud magyarul.)

A hutai urak közül akkor már többen igazat adtak Porubszky Ferkónak abban, hogy Hután terem a legjobb bor. Nem termett ott semmiféle bor, csak hát ebben a dologban is kellett imponálni a fürdővendégeknek, akik a hosszú asztalhoz telepedtek. Miután a cigány a táncteremben volt elfoglalva, az urak azzal mulattatták magukat, hogy énekeltek. Porubszky Ferkó tót népdalokat adott elő, utána nyomban Szombathy úr - a tót menyecske ura - magyar nótával válaszolt, amit együtt fújt az egész társaság. A „Cserveni Vinó”-ra nyomban a Petőfi népdala következett. Milyen furcsa világ! - gondoltam magamban. - Az emberek észjárása éppen olyan girbegörbe, mint az országutak... Lám, a vad magyar Porubszky dalolja a jó egyetértés kedvéért a tót nótát, míg Szombathy úr, aki neve dacára elszlávosodott, a magyarral felel. Aztán még azt mondják, hogy van nemzetiségi kérdés!

Az asszonyok ezalatt derekasan kitettek magukért. Pihenés nélkül táncolták keresztül az éjszakát. Kapránszkynak éjfélfelé az az ideája támadt, hogy ő majd megmutatja, hogy milyen jeles táncosnők a hutai asszonyok. Egymás után játszatta a cigánnyal a spanyol, orosz, amerikai táncokat. A hutai asszonyok valóban ismertek mindenféle táncot. Könnyedén, a fáradtság legkisebb jele nélkül táncoltak. A szemükben a vidám, olvadékony mosoly, az arcuk derült, ifjú és gondtalan. Senkit sem látszottak kitüntetni különösebben, pedig, amint észrevettem, akkor már valamennyi fürdővendég szerelmes volt, s szerelmet vallott a keringő vagy csárdás forgásában... Az asszonyok nyugodtan hallgatták meg a forró vallomásokat, mint akik nagyon sokszor hallottak ilyesmit.

Valaki kedélyesen hátba vágott, amíg a táncterem ajtajában álldogáltam. Porubszky szerkesztő és tanár úr volt.

- Hogy vagy? - kérdezte. - És te csupán ábrándozással töltöd az éjszakát, bajtárs?

Deres, kiviaszkolt bajusza kedélyesen mozgott, és a csíptetője mögül huncutkásan hunyorított a szemével.

- Sohase halunk meg, barátocskám! - folytatta. - Vajon mért állsz itt magadban, hallgatagon, elgondolkozva? A perc elröpül, az élet elmúlik, kár az ifjúságért. Nézd, a szép Szombathyné éppen pár nélkül van. Csapj föl, öcsém. A virág neked nyílik.

Vállat vontam:

- Az az asszony azt sem érti meg, hogy mit bókolok neki.

Porubszky tanár úr nevetett, és nagyot szívott szivarján:

- Hát nem mindegy az? - kérdezte vidoran. - Az a fő, hogy te elmondod a bókokat, a vallomásokat. Emígy könnyítsz magadon, a szíveden. Az mellékes, hogy megérti-e az, aki hallgatta. Hiszen mindegy, egészen mindegy. A többi asszonyok, akik esetleg megértik gavallérjaik szavait, éppen olyan szívesen, barátságosan mosolyognak, mint Szombathyné mosolyog. A mi asszonyaink nem szoktak legyezővel a szájra ütni... Minek is az? Ártana a fürdőhely renoméjának. Reggel útra kelünk, és a hegyen keresztül visszamegyünk Hutára. Soha, soha az életben nem találkoztok ezekkel az asszonyokkal, mert jövő vasárnap másokon van a szolgálat sora. Azazhogy találkozhattok, ha Hutára jöttök. Már az is megtörtént... Csakhogy a fodrász-

nét nem lehetett megtalálni az egész városban, és az a bizonyos asszonyka szégyellt mutatkozni frizura nélkül...

Még sokáig beszélt Porubszky tanár úr az asszonyokról, akik odaadó, lágy mosollyal hallgatták udvarlóik suttogását. Fáradhatatlanul táncoltak, és a szemükben nem látszott kimerültség nyoma... A hegyeken fehér szárnyait bontogatta a hajnal, amikor Szombathy úr beszólott a táncterembe:

- Hanka!

A kék szemű menyecske nyomban elbúcsúzott udvarlójától, és kisietett a táncteremből. A legközelebbi vasárnap hiába vártuk, nem jött Ilonafüredre, mert az inspekció más tagokból állott.

(1907)

Simplex

Mágiát Nürnbergben, alkímiát Nussdorfban, a híres Gábriel atyától tanult, és emígy felkészülvén, elindult haza, Magyarországba.

A nagyehető Apafi volt akkor erdélyi fejedelem. Ha a fejedelemtől függött volna, egész Erdélyt csupa szakácsokkal népesíti be. Hisz volt ott szakács elegendő, az erdélyiek már akkor se vetették meg azt, amely egyedül marad meg az ember tulajdonában: az étel, ital, de Apafi talán egész Erdélyért szívesen evett volna egymaga. Korán reggel, nyomban ima után, elfoglalta nagy, bőrös karosszékét a terített asztal mellett. Amíg csak a nap nyugovóra nem tért, sőt még azután is, ott ült a fejedelem az asztal mellett, mely sohasem volt étkek és italok nélkül.

(Birli Pál, a fejedelem konyhamestere volt a legfontosabb ember az országban. Az ő parancsolata döntőbb volt még a kancellárénál is. Mert hiszen a kancellár nem tudta teljes bizonyossággal, hogy mi tesz jót a fejedelemnek, de Birli Pál tudta. Kapott is Birli uram akkora címert a fejedelemtől, hogy még az utódai sem tudták egymagukban elviselni, akkora nagy volt a címer. A fejedelem ugyanis hálából egész gulyákat, kondákat, vaddisznókat, halakat és szárnyasokat festetett kedves embere címerébe. A későbbi Birliek aztán négyfelé szabdalták a címert. Adtak belőle a legközelebbi atyafiaknak, a Fenéknek és Vashegyieknek. A negyedik címerrészt, három fácánmadarat, sokáig nem tudták elajándékozni. A vénkisasszony felsőfalusi Szabó Mariska vette meg magának a fácánokat végtére. Ott is van a hárommadaras címer az algyógyi temető kriptáján.)

De térjünk vissza hősünkhöz, aki tarsolyába rakta a tudóskönyveket, amelyek a megértőnek elmondták az élet titkát, a kontárnak pedig a bűvölésről, aranycsinálásról beszélnek; elindult hősünk Kolozsvárra, hogy most már megéljen abból, amit annyi esztendeig tanult.

Fiatal, vállas ember volt, és azon öltözetet viselte, amelyet abban a korban a bűvészek és tudósok hordtak. Csatos cipőt, nagy süveget és talárt. A talár bélése az égi jelekkel volt kivarrva, és egyszerű betekintésre meg lehetett belőle ítélni a nap, hold és csillagok állását. (Mégiscsak bölcsebbek voltak az akkori asztronómusok, mint a maiak. Nem kellett e mesterségükhöz se csillagvizsgáló torony, se egy emberéleten át köszörült kristálylencse. A köpenyegük belsejébe néztek, és tudták már, hogy mi történik odafent az égi firmamentumon.) Ott őgyelgett a palota körül, és elnézte a kövér tanácsurakat, amint egyenkint érkeztek meg gyaloghintóikon. Némelyik annyira elhízott a fejedelem szolgálatában, hogy támogatni kellett jobbról-balról, amint a gyaloghintóból kiszállott. A gyaloghintót, ezt a legkényelmesebb közlekedési eszközt is Apafi idejében kezdték legsűrűbben használni Erdélyben. Volt olyan úriember, az öreg Baál-Gaál Mihály, aki úgy megszokta a gyaloghintót, hogy még a szállásán is abban hordoztatta magát egyik szobából a másikba.

Az öreg tanácsurak minden órában érkeztek. Egy óra kellett ugyanis ahhoz, hogy a fejedelem kitanácskozza magát egy-egy tanácsosával. A tanácskozás abból állott, hogy megebédeltek együtt. A fejedelem mindegyik tanácsosával megebédelt.

A kapunak támaszkodó dárdás vitézek se tettek egyebet, mint folyton-folyvást a maradékot ették, ami a fejedelem asztaláról lekerült. Nagy kondérokban hordozták a szolgálóleányok az ételt, a kondérokba nagykanalakat tettek. A vitézek körülülték, és egykettőre behabzsolták. Közben nekiálltak a fogukat piszkálni a dárdaheggyel.

Alkonyatra hajlott az idő, a mi hősünk megéhezett, megszomjazott. Odament a legközelebb álló vitézhez, és vállára tette a kezét.

- Menj, öcsém, és mondd meg a gazdádnak, hogy itt vagyok.

A dárdás végigmérte hősünket.

- Megbolondultál, jó ember? - kérdezte szánakozva. - A nagyságos úr már levetette a csizmáit. Ilyenkor a tanácsuraknak is tilos a bemenetel.

- Márpedig én beszélni akarok a fejedelemmel - erősködött hősünk.

A dárdás a jobb lábáról a balra nehezedett...

- Aztán ki vagy te?

- Én Simplex vagyok, a varázsló. Vigyázz, fiú, mert nyomban birkává változtatlak.

Nagyot ütött a dárdás vállára hatalmas tenyerével. De a góbé nem veszítette el a fejét, a dárdanyéllel védekezett. Hanem hát az gyönge védelem volt Simplex ellen. Félretaszította a katonákat, és egykettőre odabenn volt a palotában.

A lépcsőn éppen Béldi Pál uram volt lefelé menendőben, ő volt az utolsó tanácsúr ma a fejedelemnél.

Azt mondtam, hogy ment Béldi Pál? Igen, ment volna, ha tudott volna. De a bortól, ételtől annyira elgyengült őkegyelme, hogy három csatlósa is alig bírta lefelé támogatni.

A tanácsos úr, amint Simplexet megpillantotta, keresztet vetett.

- Az ördög jön szegény Apafiért! - kiáltott fel.

Valóban, Simplex akkor már cseppet sem hasonlított az előbbeni varázslóhoz. Vérvörös köpenyeg repült utána, lángoló fény világított szájából és szeméből. Lába nem látszott érinteni a grádics fokát. Mint a forgószél viharzott el Béldi uram mellett. A tanácsúr a falnak dőlt. Szerencsére gondoskodtak arról, akik ezt a házat építették, hogy bő ebédek után legyen hol megpihenni útközben a vendégeknek. A lépcső falában kényelmes ülőkék voltak. Apafi idejében mindig aludt egy-két tanácsúr a lépcsőkön. Béldi uram is eldőlt, és többé nem lehetett belé lelket verni. Másnapig.

Simplex pedig ment fel egyenesen a grádicson, és kinyitotta azt az ajtót, amelyen a legcifrább faragás volt.

Nem is csalódott. A fejedelem szobája volt. Még az asztalnál üldögélt, és mazsolaszőlőt, diót csipegetett egy ezüstkosárkából. Széles arca vérvörös volt, és tájkós szemét tunyán lehunyta. Félig már aludt, de a szája, foga még mindig dolgozott.

A varázsló megsimogatta a fejedelem homlokát.

Apafit mintha villanyütés érte volna. Talpra állott nyomban. Pedig még akkor se szokott megszusszanni, ha egyik-másik vendége részegségében borral leönti. Kimeresztett szemmel bámult a varázslóra:

- Ki vagy, mit akarsz?

- Gyer velem! - felelt Simplex.

Megragadta Apafi kezét, és kivezette a szobából. A vénecske fejedelem engedelmesen követte. Lementek a lépcsőkön. Szuszogott bezzeg Apafi uram. Béldit ott lelték ülve. A fejedelem rászólt:

- Gyere te is, Béldi.

Amikor a lépcső aljához értek, Simplex így szólott:

- És most a nyakadba ülök, Apafi, és te körülhordozol a piacon. Este van már, nem lát senki.

Apafi keservesen nyögött, de a varázsló már a nyakában ült. A sarkával megütögette a fejedelem vékonyát.

- Siess, Apafi. Éjfélig van idő...

A kapuőrök még ott állottak, de moccanni sem tudtak a bámulattól, amikor fejedelmüket meglátták. A fejedelem lábán nem volt csizma, a dolmánya kigombolva, haja csapzottan hull a homlokára... És mindezek tetejében a nyakában az átkozott varázsló.

- Siess, Apafi - biztatta Simplex.

A fejedelem pedig nekiindult a piactérnek, és vitte lovasát az est sötétjében. Vitte, vitte, végkimerülésig vitte... Éjfélkor szállott le csak nyakából az ördögi varázsló. A fejedelmet akkor ágyra fektették szolgálói.

Simplexnek nagy tekintélye lett ezután Kolozsvárott. Növekedett tekintélye, amikor a fejedelem után a tanácsurakat lovagolta meg a piacon. De rákerült a sor azon kor kikapós asszonyaira, leányaira is. Mind vitték Simplexet a kolozsvári piacon.

A varázslónak így nagy tisztelete volt, és a krónikák a legkomolyabban írják, hogy Apafi fejedelem senkitől se félt úgy, mint Simplextől. Nehogy még egyszer a nyakába találjon ülni. S ezért minden jóval ellátta. Hogy ez a történet nem tréfa, arra bizonyíték sok írás és hagyomány. A gyomor, midőn úrrá lett az emberek felett, elveszítették a józan eszüket. Nem kell ahhoz semmi mágia, boszorkányság.

(1907)

Selyemszoknya

A mi környékünkön a Gaál kisasszonyok mind selyemszoknyát hordtak. Pedig sok Gaál kisasszony volt abban az időben is. Némelyiknek csak úgy kendővel volt bekötve a feje - mert hisz valamennyien nem viselhettek kalapot -, de a szoknyája selyemből volt. Akkoriban nevezték el őket selyemszoknyás lányoknak. Lehet, hogy azóta a szép kisasszonyok vénasszonyok lettek, s a selyemszoknyák elrongyolódtak. (Kár, igazán nagy kár, hogy a selyemszoknya és az ifjúság nem tart örökké.) De az emlékezet, amely szeret szép leányok és menyecskék körül borongani, talán örökké tudni fog a selyemszoknyákról, a Gaál kisasszonyok selyemszoknyáiról.

Hiszen, ha nem olyan gyönyörű kisasszonyok viselték volna azokat a szoknyákat, tán az emlékezet se lenne olyan szorgalmatos.

A Gaál kisasszonyok selyemszoknyáinak történetében a szoknyák eredete is érdekes. Hogyan jutott egyszerre valamennyi Gaál kisasszony selyemszoknyához? Az lett volna a rendén, ha az apjuk veszi, de Gaálnak abban az időben másfelé kellett a pénz. Bizonyos Lepke nevű cigánylegény igen helyes és mulatságos nótát talált ki. A nóta szövege ez volt: „Kapornénak ha szakálla volna... minden másképp volna!” - Ki volt a kérdéses Kaporné, mi köze volt a mindenségnek az ő szakállához - ki tudná? Lepke se tudta, a Gaálok se tudták, de a nótát nagyon szerették. És ez a nóta elvitte volna a fél országot, ha az véletlenül a Gaálok tulajdona. De nem az övék volt. Így tehát nem jutott volna selyemszoknya a leányoknak.

Volt a Gaáloknak egy nagynénjük Egerben. Bizonyos vénkisasszony volt ez, Kárándy Eszti. Nagyon kiállhatatlan és embergyűlölő nő volt Kárándy Eszti. A fiatal Gaál csemeték rajta próbálták ki a szunnyadás művészetét, mert az a híre volt a vénkisasszonynak, hogy a tallérokat egymásra rakja. Gyűlnek, gyűlnek a tallérok. A Gaálok fantáziájában már a legnagyobb egri borospince is csak egérlyuk ahhoz a pincéhez mérten, ahová Esztike a tallérokat rakja. A Gaál fiúk nem érintkeztek másképpen a nénivel, mint sürgönyileg. Mindig halaszthatatlan becsületbeli tartozásaik voltak, pénzt kértek, folyton pénzt kértek. Eszti néni képzeletében úgy állnak a Gaál fiúk, mint megannyi középkori lovagok, akik örökös veszedelemmel küzdenek. Gurultak a tallérok a jószívű nénitől, mind elgurultak. Amikorára meghalt, hírehamva se volt a mesebeli borospincének, se benne a talléroknak. A végrendeletében búsan írta meg a néni, hogy az öccseiért immár életében megtett mindent, de a húgairól nem gondoskodott. Azoknak hagyja a selyemszoknyáit. A Gaálok felnyitották a diófa szekrényeket. Száz szál selyemszoknya függött ott egymás mellett. Szoknyákat gyűjtött Eszti kisasszony, nem tallérokat. Kerek szám: száz selyemszoknya jutott egyszerre a Gaál kisasszonyoknak. Volt a szoknyák között olyan is, amit udvari bálon suhogtattak hajdanában; Kárándy Eszti titokban összevásárolta az elszegényedett főúri családok asszonyholmiját. S ő maga szegényke egy perkálruhácskában járt élete végéig. Dehogyis vett volna magára selyemszoknyát! Csak rendezgette, simogatta őket. Be szépen fognak festeni majd egykor a Gaál kisasszonyokon!

Az öröklő Gaáloknak a legelső gondolatuk az volt, hogy eladják a haszontalan rongyokat. Csakhogy ebbe már az asszonyok is beleszóltak, mégpedig olyan határozottsággal, hogy a Gaálok beadták a derekukat: megmaradtak a szoknyák, és szétosztották a leányok között.

- Mintha bizony nem volnának szebbek szoknya nélkül! - mondta az öreg Konopy bácsi, akinek néha érthetetlen megjegyzései voltak. Talán csak nem azt akarta az öregember, hogy a Gaál kisasszonyok szoknya nélkül járjanak! Mi haszna lett volna neki ebből? Nyolcvan felé

ballagott már az öreg Konopy, talán a Gaál kisasszonyok selyemszoknyáin is már csupán megszokásból gondolkodott. (A pipáról se igen szokik le az ember.)

Hordták, nagyon is hordták a selyemszoknyát a Gaál kisasszonyok. Dehogyis vetették volna le. Egynémelyik kisasszony, aki maga mosta a ruháit a Tiszában, még mosni is selyemszoknyában ment. Hiszen mire is lett volna a selyemszoknya másra, mint arra, hogy viseljék. A kisebb Gaál kisasszonyok, akik még mezítláb jártak, hogy szép formája maradjon a lábuknak, alig várták már, hogy rájuk is jusson a családi selyemszoknyákból. Mert tagadhatatlan, hogy szépek voltak azok a szoknyák.

Gaál Napóleonnak hat leánya volt, és mind a hat selyemszoknyában járt. Viselték éjjel-nappal. Sári, a legkisebb, a libákat a pázsiton Mária Terézia korabeli szoknyában őrizgette. Mariska valamely középkori oltárterítő selymét viselte szoknyának, és Julcsa mint egy kényes páva sétálgatott rokokó ruhájában a falu porában. Azok a hiú lányok! Konopy bácsi, aki emberemlékezet óta a szomszédban üldögélt az ámbituson, ahonnan a különböző Gaál kisasszonyokat figyelte, hogy nőnek, hogy virulnak, férjhez mennek és - megöregednek - az öreg mérgesen morogta:

- Az anyátoknak fehér volt a lába, az volt a híressége. Gaál Máriának felemás volt a szeme, kék az egyik, éjsötét a másik. Hát ti ugyan miről lesztek híresek? Tán bizony a selyemszoknyáitokról? A szoknya elszakad ám...

Konopy bácsi nem rosszul kalkulált, a Gaál kisasszonyok a selyemszoknyáik végett lettek híresek. Egyszerre mindenki kíváncsi lett rájuk, pedig Napóleon szerint még a legidősebb közöttük sincs eladó sorban. A kocsik, azok a kocsik, amelyek olyan gyorsan tudnak gurulni, ha szép leányhoz mennek, még túl a Tiszánról is elhozták a semmittévő gavallérokat. Ott csatangoltak naphosszant a Gaál kisasszonyok körül, és bámulták a szoknyákat. Lehet, hogy talán mást is bámultak. Ki tudná? Nagyszerűen suhogtak azok a szoknyák. Mintha legalábbis kontesz hordaná őket. No hiszen, a konteszek se mindig szebbek, mint a Gaál kisasszonyok. A selyemszoknya suhogásának az a varázsa, hogy egyszerre öntudatossá, büszkébbé teszi viselőjét. A kis libapásztorleány is valami elátkozott királykisasszonynak látszott. A főispán őméltósága arra járt ában megállíttatta a hintaját.

- Ugyan kinek a libáit őrzi itt, kisasszony? - kérdezte csodálkozva.

- A Napóleonét - felelt büszke öntudattal a tízesztendős hölgy, aki még akkor nemigen tudhatta, hogy más Napóleon is volt a világon Gaál Napóleonon kívül.

Délután már a faluban látta páváskodni selyemszoknyás hölgyét az öreg főispán. Rövidlátó volt a méltóságos úr, de a rokokó szoknyát megismerte.

- Hol vannak a libuskái? - kérdezte a büszke hölgyet.

Az felbiggyesztette az ajkát:

- Nekem nincsenek libuskáim.

Az öreg méltóságos úr megzavarodva csóválta a fejét.

- Hitet mernék tenni - mormogta csendesen -, hogy reggel a pázsiton láttam libát őrizni.

Mert hogy soká ne húzzam-halasszam, a selyemszoknyák bizony elkoptak a folytonos viseletben. Rongy lett belőlük, a híres Gaál kisasszonyok pedig rongyban nem járhattak. Csak egy, egyetlen szoknya tartott ki hűségesen. A Gaálok előadása szerint e szoknya Pompadour asszonyé volt valamikor, és olyan volt a selyme, hogy nem ártott néki semmi. Ezt az egy szál szoknyát viselte mind a hat Gaál leány! Fölváltva hordták napközben. Jó testvérek voltak,

nem pöröltek össze a szoknyán. Reggel libát őrzött benne Sári, este Mariska vette fel, midőn a lugasban üldögélt. Nem is lehetett két Gaál kisasszonyt egyszerre és együtt látni. Dehogyis mutatkoztak volna selyemszoknya nélkül.

- Még ilyent sem pipáztam! - tűnődött figyelőhelyén az öreg Konopy. - Gaál a takarékosság mintaképe. Egy szoknya elég hat leánynak.

Persze, azt nemigen tudta Konopy bácsi, hogy volt bizony a lányoknak másféle szoknyájuk is, de ők mindig a selymet akarták hordani.

A legtöbbet mégiscsak az vette fel a Pompadour szoknyát, akin a férjhez menés sora volt. A furfangos öreg Gaál egymás után sütötte el a lányokat, mint mondani szokta. A macska tudná, hogy honnan, honnan nem szedte össze a lányok férjeit. Minden kézfogót valóságos hadjárat előzött meg, amelyet az öreg Gaál sikeresen folytatott. Egyszer Zemplénből csípett meg valakit, máskor meg éppen a tulajdon unokaöccsére, Gaál Sándorra rontott rá a lugasban, amikor ez a Pompadour szoknya fodrait magasztalta:

- Az ördögbe is, öcsém, lehettél volna hozzám már régen bizalommal - dörögte az öregúr a fiatalok háta mögött. - Nem szeretek véletlenül megtudni valamit...

A selyemszoknya hűségesen viselte magát. Csodaszer volt ez a Gaál kisasszonyok birtokában. Széppé, kívánatossá, rendkívülivé tette őket. Valami varázslat volt abban a szoknyában: amelyik lány éppen soron volt a szoknya huzamosabb viselésében, az férjhez ment abban az esztendőben. Lehet, könnyen lehetséges, hogy nem annyira a szoknya volt a varázsszer, mint inkább az, aki benne volt. A kisasszonyok mind ebben a szoknyában mentek férjhez, aztán visszaadták a szoknyát a famíliának. Ezért tartotta a szólásmondás, hogy a Gaál kisasszonyok egy szoknyát se visznek hozományba.

Az ötödik lánynál, Boriskánál baj történt a híres selyemszoknyával. Mohonai Barna, a Boriska kiszemeltje tovább makacskodott, mint ahogy az öreg pár számította. Sehogy se tudta „elsütni" az öreg a dolgot... Végre is egy csónakázás segített. Boriska a csónakból a Tiszába pottyant. Barna kimentette, és nyomban megkérte a leányt... Hanem a selyemszoknyának vége volt. Megfakult, színét vesztette a tiszai fürdetésben. Halványlila színe eltűnt, feslett, szakadozott rongy lett.

Gaál Napóleon keservesen vakarta meg a tarkóját:

- Legalább Sáriig kitartott volna, még a nyakamon marad ez a lány!

A babonának volt-e igaza, vagy a házasulandó fiatalurak vesztek ki?

Gaál Sári három esztendeig hiába ábrándozgatott a híres lugasban. Az öreg dühöngött, morgott:

- Milyen szégyen! Éppen Sárit nem tudom férjhez adni.

Mikor már lemondott a furfangokról, tervekről, farkasvermekről is, a véletlenre bízta a dolgot, hirtelen megjelent a szemhatáron Sónaki Bandi homokfutója. Mikor először meglátta Gaál Sári, este bejelentette az apjának:

- Vagy a Bandié leszek, vagy a Tiszáé...

- Ugyan, te bolond - kiáltott fel az öreg -, azt hiszed, csak egy Bandi van az országban? Van tízezer is.

De a leány feltette magában keményen szándékát, szerelmes volt fülig a hetyke gavallérba. Hogy történt, hogy nem történt, Bandi egy este ott a lugasban kirukkolt a mondanivalójával. Gaál Napóleon mámoros örömmel felkiáltott:

- Sohasem hittem volna, hogy a selyemszoknya nélkül is sikerüljön a dolog!

Sári elpirult, és zavarodottan mondta:

- Ugyan hallgasson már, atyus. Rajtam volt a szoknya. Csakhogy alul.

Vajon vannak-e még ilyen formás selyemszoknyák? Talán vannak. Minden szép leány a derekán viseli, egyik felül, a másik alul. Utóvégre a selyemszoknyának mindegy. Meg a szerelmeseknek is.

(1907)

Névtelen csárda

Éjjel, álmában ezüstfákat látott ezüstfolyó partján, a fák felett, a víz felett mesebeli borongással lebegett ezüstszínű hajnali köd - tehát midőn fölébredt, nyomban tudta, hogy szülőföldjével álmodott, a buji lapossal.

- Mindennek Livianska asszony az oka! - mormogta magában, miközben az éjjeli asztalkán azon havannacsutka után tapogatózott, amelyet lefekvés előtt gondosan eloltott. A nagy operában töltötte az estét - „üzleti ügyekből" kifolyólag; azután megvacsorázott egy előkelő étteremben, ugyancsak üzleti érdekből; - éjfél után, midőn néhány rézpénzzel zsebében hazafelé ballagott, az úton megkörnyékezte az *Anyégin Eugen* áriája, amelyet Livianska asszony az este énekelt, az ária elkísérte hazáig, véle maradt, álmában fülébe zsongott - és ilyenformán történt, hogy Szent-Istváni gróf, más néven „patkány", igazi nevén Bacsó János a buji lapossal álmodott, amelyet húsz esztendeje nem látott.

Amíg a havannacsutkát rágicsálta, mindenféle szokatlan gondolatok fordultak meg a fejében. Máskor ilyen időpontban, amidőn az előkelő párizsi gavallér felébredni szokott, Bacsó János húsz év óta azon szokott gondolkozni, hogy kilovagoljon-e a ligetbe, vagy kocsin tegye meg ezt az utat? Rossz időkben a lovaglás helyett a reggelin, ebéden gondolkozott, azon, hol lehetne szerezni egyetlen ezüstfrankot a világ metropolisában. Ma se a lovaglás, se a reggeli gondja nem bántotta. A buji laposon állott, fehér derekú nyírfák zizegtek felette a szélben, és Máli néni könnyes szemmel, kitárt karral állott az ócska, oszlopos, mohos fedelű ház ajtajában.

Szent-Istváni grófnak is volt Máli nénije, egy jámbor, jó csöndes asszonyka, aki érette minden este imádkozott. Lehet - minden lehetséges -, hogy az ezerötszáz kilométer távolságnyira elsusogott imádságoknak köszönheti a „patkány", hogy le nem döfték abban az időben, amikor külvárosi csavargókkal barátkozott, vagy börtönbe nem csukatták, amikor előkelő urakkal cimboráskodott. A Máli néni imádságai mindig közbeléptek a legveszedelmesebb pillanatokban: a halálos késszúrás előtt vagy a börtön küszöbén. És Bacsó János a gonosztevők babonásságával hálásan gondolt az öregasszonyra, aki minden karácsonykor kolbászt küldött neki Párizsba - húsz esztendő óta. A karácsonyi kolbászokból élt voltaképpen Bacsó János, mert a Máli néni küldeményein kívül más jövedelmi forrása nem volt. Azazhogy volt, bizonyosan volt, de arról nem szokás beszélni. A „Café Vezuv" törzsközönsége körében az a hiedelem élt, hogy a derék magyar mágnás hamis játékkal foglalkozik. Más kávéházakban, ahol magyarok is megfordultak, a szélhámosságot és csalást hányták a Bacsó szemére. Végül, akik legközelebbről ismerték, esküt mertek arra tenni, hogy a „patkány" semmiféle büntetendő cselekedettől nem riad vissza, ha szorul a kapcája. Mióta megvénült, a nők levették róla a kezüket - egy La Piroska nevű magyar leány kivételével, aki maga is szegény volt, rongyos volt, vén volt, de ha néhány frankhoz jutott, nyomban felkereste Jancsiját, és olyan helyen vacsoráztak, ahol magyar cigányok muzsikálnak. Tehát a szerelemből sem élhetett a „patkány"; kopasz, ragyavert, forradásos fejével, reszketeg, köszvényes kezeivel azokhoz a gyógyíthatatlan betegekhez hasonlított, akik egyik kórházból a másikba vándorolnak. Bizonyos, hogy a nők már teljesen jóllaktak vele, és Jancsi többé nem reménykedhetik abban, hogy belebolondul egy gazdag hisztérika. Az este, midőn a nagy opera páholysorán vonultatta végig a tekintetét, azzal a kihívó, dölyfös, szemtelen pillantással nézegetve a nőket, amilyen pillantásuk azoknak a férfiaknak szokott lenni, akik megszokták, hogy a nők értük áldozzanak, az este se kapott már feleletet kérdő pillantása semerről. Egy ruhacsomaggá összeesett, pergamenné száradt nagyanyának telegrafálta végül a tekintetével: fiad leszek, szerető fiad leszek, csak

végy pártfogásodba engem, szegény árvát! - de az ó-selyemcsomag mit sem felelt a ragyás gavallérnak. Később, előadás után az is kiderült, hogy az a német kereskedő, akivel Szent-Istváni gróf már napok óta barátkozott, akinek kedvéért a színházi pénztárba fizette be utolsó frankjait, akinek megmagyarázta Párizs látnivalóit, akivel reggeltől estig mászkált múzeumokba, képtárakba, sétákra, azzal a titkos reménnyel, hogy alkalomadtán játékot ajánl fel, emígy revanche-ot véve a sok fáradságért - a német egy pénztelen gazember, aki azért jött Párizsba, hogy valami álláshoz, keresethez jusson. Sőt, már annyira kifogyott a pénzből, hogy a vacsoráját sem tudja kifizetni, amelyre nézve tehát kedves barátját felkéri.

- Úgy? - mondta a gróf a legbarátságosabb mosollyal. - Szót sem érdemel, potomság az egész.

Szólt, és fizetés nélkül megszökött az étteremből, a németet sorsára bízva.

És reggel, midőn felébredt, mégse az est eseményein, végtelen kudarcain, sőt elhagyott németjén gondolkozott, hanem az ezüstfákon és ezüstfolyamon.

Negyvenéves volt, és már teljesen belefáradt az életbe. Megunta, megvetette az életet, amelyben többé semmi örömet nem talált. Ha olykor-olykor éhes nem lett volna, ha szomjúság nem bántja, ha a mámort nem óhajtja a nehéz italoktól, ifjú nőktől - miatta ugyan tele lehetett volna egész Párizs turista németekkel, akiknek a Comédie Française ócska színlapjait délafrikai értékpapírok gyanánt sózhatta volna nyakukba -, akkor se mozdult volna egy tapodtat sem padlásszobájából. Csupán az állati ösztönök éltek már benne, és megvetette magát azért, hogy éhes, hogy szomjas. Már azt se tudta, mi a boldogság vagy boldogtalanság. Szíve, agyveleje kiégett, és csupán fizikai lustaságból nem lépte még át eddig a híd karfáját a Szajna felett. És ezen a reggelen mégis a buji laposra gondolt és benne Máli nénire. Délfelé a portás fülkéjében levelet talált Magyarországból, valami távoli rokona megírta, hogy az öreg Máli néni meghalt, mindenét reá hagyományozta, a mindennek értéke lehet vagy kétezer pengő.

- Haza fogok menni! - kiáltott fel Bacsó János.

És a fehér derekú fákat olyan közel látta, hogy csaknem elérte a kezével.

Midőn Marcheggnél a vasúti kalauz magyarul szólította meg, attól a perctől folytonos pirulás volt az útja haláig. Szégyentől égett az arca, és nem merte felvetni a tekintetét. Ennek az oka pedig egy ifjúkori csíny volt, az első, amely miatt távoznia kellett az országból. Különös, hogy künn Párizsban nem jutott eszébe sohasem röstelkedni a csíny miatt, sőt eldicsekedett vele ismerőseinek. Most pedig azt gondolta, hogy minden ember, aki meglátja, tudja a csínytevést, ismeri annak részleteit - és Bacsó János hosszú idő után először szégyellte magát.

Az érsekújvári állomáson megpillantott a peronon egy fehér szakállú férfit. Ijedten rántotta vissza a fejét a nyitott ablakból.

- A Miska bácsi! - rezzent fel.

Csak percek múlva jutott eszébe, hogy a Miska bácsi régen fekszik valamely virágos akácfa tövében. Mindazonáltal befüggönyözte az ablakot, és hazáig - a buji laposig - kerülte az emberek tekintetét.

Első útja a buji temetőbe vezetett. Amióta itt szarkafészkek után mászkálta a fákat, azóta nem volt temetőben, és azért természetesnek találta, hogy a kis falusi temető éppen olyan, mint gyermekkorában volt. Bacsó János nem tudta azt, hogy még a nagyvárosi temetők képe se nagyon változik, a márványkő, akármilyen nagy művész faragta, márványkő marad, amellyel lenyomtatják azt, akit egykor szerettünk. A kis falusi temetőkben kevés a márvány, sőt takarékosak a homokkővel is. A fejfák húsz-harminc esztendő alatt kidőlnek, elkorhadnak, s

nyomtalanul elvegyülnek a temető avarjával. A fejfák helyén új fejfák nőttek, a sírdombokat ellátják vadvirágmagvakkal a madarak és a vihar. A kis falusi temetők sohasem változnak. Bacsó János, míg a behorpadt sírok között járkált, azt gondolta magában, hogy ez a hely lesz a legalkalmasabb arra, ahol véget vet nyomorult, céltalan életének. Egy régi síron, amely véletlenségből lehetett az édesanyjáé is, elterül, és bevégzi a reménytelenségeket. Éppen május volt, mint régen, amikor a madárfiókák után a fákat kúszta itt, s így a temető ugyanaz volt, amilyennek az emlékeibe le volt rajzolva. A fákról - nyurga akácokról, kőrisekről és szomorúfüzekről - joggal gondolhatta, hogy már gyermekkorából ismeri őket, mert a fák nem olyanok, mint az emberek: egyformák mindig, századok óta. Még egy kis sírfeliraton gondolkozott, amelyet papírszeletre írva mellére tűz, de később rájött, hogy ez teljesen felesleges. Vajon mit írhatna képzeletbeli fejfájára? Semmi esetre sem olyasfélét, amilyen felírások a kis temető fejfáiba vésvék: szerető apa vagy derék férfiú, avagy áldott emlékezetű ember? Ha igazat akarna írni, akkor azt kellene fejfájára vésni: itt nyugszik egy gonosztevő.

Elhatározta magában, hogy az este, midőn a hold megjelenik az égen, és a szentjánosbogárkák meggyújtják kis lámpásaikat a mély árokban, végrehajtja szándékát. Addig is keresztülugrotta a korhadt sírokat, és a temetőt elhagyva, útját a laposnak vette - a gyönyörű buji laposnak, amelyről álmodott.

A buji laposra könnyű volt ráismerni. Nem változott az ezer esztendő óta. Széljárta, kopár pusztaság volt, amelyen csak itt-ott termett meg a vadfű. Volt ebben a talajban valami, amely megölt minden elevent, s legenda szerint az ördög hányta tele patkószeggel ezt a földdarabot; mások, akik azt hitték, hogy közelebb járnak az igazsághoz, azt mondják, hogy asszonykönnytől sós ez a talaj. Ide járnak sírni az elhagyott, megcsalt buji leányok, asszonyok: a lapos szélén folyik a Tisza ezüstlevelű nyírfák alatt. Amíg a Tiszáig érnek a megcsalt leányok, könnyeikkel öntözik a lapost. - Én azt gondolom, hogy mind a két felfogásnak igaza lehet: az ördög patkószegei vajon nem egyek az asszonyok könnyeivel?

Ezen az elátkozott pusztaságon állott egy csárda. Olyan csárda, amelynek se födele, se kéménye, de még csak neve sem volt. Száz esztendők óta a szél támogatta a csárda falait. Sírba való ember volt az, aki itt vendégnek betért, de haldokló lehetett a csárdás is, akinek már minden mindegy volt arra a kis időre. Ott állott a csárda a lapos szélén. Fekete, kormos falai félig a földbe süppedtek, földbe vágytak. Mintha a kegyetlen időnek mindig másfelé volna gondja, sohase jutna érkezése ahhoz, hogy egyetlen fuvallattal lesöpörje a laposról a csárdát.

Bacsó a csárdának vette útját. Kamasz korában megfordult már itt, amikor inni megtanult nagy titokban. És amíg a vadfűben gázolt, eszébe jutott a csárdásgazda is, egy haramiaképű vénember, aki nem tudott már egyebet, mint káromkodni. Káromkodással fejezte ki jókedvét, rosszkedvét. Annyit ért neki az egész világ, mint az ördögszekér, amelyet a laposon kerget a vihar. Bizonyára elment már oda a vén csárdás, ahol még ördögszekér értéke sincs már a világnak - és midőn Bacsó ezt magában elgondolta, a csárda falához ért, amelyre még a statáriumot hirdető tábla volt szögezve, és az ajtóban, amelyen át a tűzhely füstje szállott, ott üldögélt a küszöbön a vén csárdás. Ő volt, szakasztott ő volt. A füst és korom, vagy talán az idő befeketítette az arcát, de mégiscsak ő volt az...

Bacsó megdörzsölte a szemét.

Különös lelki állapotában a vénember vállára csapott, megkérdezvén tőle:

- Emlékszik-e rám, gazduram?

Tompa hörgés volt a felelet.

- Fenét!

Nem, a hang mégse az öregé, a régi öregé, gondolta magában Bacsó, habár az is meglehet, hogy csak az idő koptatta el így.

Egy kőlóca állott a csárdafal mellett, Bacsó ott letelepedett és körülnézett. A beomlott kút mellett egy kóbor, sovány eb nyalogatta a vizet. Mintha az a kutya is itt lett volna akkor, midőn utoljára itt járt. A csárdás a küszöbön ült, és olyannak látszott, mint egy rongyos, ócska dolmány - mert hiszen, mint később kiderült, lábai tőből hiányoztak, és két kis koldusszéken csúszott tova. Gonosz közömbösséggel nézte vendégét, eszébe sem jutott megkérdezni, hogy mit akar.

Végre Bacsó törte meg a csendet.

- Van itt bor? - kérdezte.

A rongyos ködmön felelt:

- Pénzért minden van.

Bacsó elnevette magát.

Mintha itt is ösmernének, hogy a fizetség elől szeretek megszökni - gondolta magában.

Pénzt vett elő és megcsörgette. A lábatlan ember bekúszott a küszöbről, és egy üveg bizonytalan színű folyadékkal tért vissza.

- Igyon kend is - biztatta Bacsó. - Megfizetem.

Az ócska ködmön közelebb csúszott a kőlócához. Ivott, és szurokszínű beesett szemét Bacsóra függesztette.

- De ne adjon hamis pénzt - tagolta bizalmatlanul. - Az árgyélusát, ne adjon nekem hamis pénzt.

Bacsó jókedvűen nevetett.

- Ösmernek, istenemre, ösmernek - dörmögte magában.

Majd ivásra biztatta a csárdást, és amint a bor fogyott, az a komisz lőre, Bacsónak kivirágosodott a kedve.

- Bátyámuram, tud-e kend betyárnótákat?

- Tudok hát, Krisztusa ne legyen. Hogyne tudnék.

- No hát daloljon kend.

A lábatlan ember nem sokáig hagyta magát kéretni. A bor ártott-e meg neki, vagy nótázni szeretett: egyik nóta a másikat csalogatta elő behorpadt melléből. Eleinte csupán értelmetlen hörgés, fuldokló köhögés volt a nótája, lassan nekimelegedett, beletalált, mintha a hangja, az ifjúsága fokonként tért volna vissza a nótákkal: danolt, ahogyan Bacsó életében soha nem hallott dalolni. A vad, tüzes betyárnóták, amelyek azoknak szerzőivel, éneklőivel kipusztultak, sorban előkerültek. Az öreg emberrongy emelgette a karját, illegette a fejét, kihúzta a derekát. Mindez komikusan hatott eleinte Bacsóra. Később lassan fölmelegedett, és figyelni kezdett a nótákra.

A nótázás csak akkor szünetelt, amíg a csárdás bort hozott a házból. Mielőtt bekúszott volna, a küszöbről mindig visszaszólt:

- De el ne szökjék az úr fizetség nélkül, mert nekem puskám van!

Amíg a csárdás borért járt, a ház mögül egy piszkos, borzas szolgálóleány ténfergett elő nagy álmosan. Valami istállóban aludhatott idáig, mert kócos haja tele volt szalmával. Felkapott egy vödröt az eresz alól, és a beomlott kútba eresztette. Amíg a kötélen felfelé húzta, meztelen karján megfeszültek az izmok, inas lábszárát a kút párkányának vetette.

- Kisleány - kiáltott rá Bacsó olyan meleg, fuvolázó hangon, amint Szt.-Istváni vicomte korában beszélt az ékszertől ragyogó kokottokkal -, kisleány, jöjjön közelebb, és igyon velünk egy kis italt.

A borzas szolgáló rámeresztette a szemét. Csúf volt, mint az ördög felesége, de fiatal volt. Bambán közeledett, Bacsó megfogta a kezét.

- Hogy hívják?

- Zsuzsi - felelt a leány.

Bacsó leültette maga mellé Zsuzsit. Az öreg visszatért a borral, és bár eleinte nem szívesen látta a hölgyi társaságot, később ismét nótázni kezdett, mert már benne volt. Részeg lett a vén csárdás a borától, és Bacsó folyton itatta.

- El kell tenni az útból az öreget! - gondolta magában, és szerelmesen nézett Zsuzsira.

Csakhogy az öreg győzte az italt, csupán a nótába fáradt bele. Bacsó megsimogatta a Zsuzsi arcát.

- Hát te tudsz-e danolni, szentem?

A leány bólintott.

- Ismeri-e az új nótát? - kérdezte szégyellősen.

- Nem ismerek én semmit, senkit - felelt Bacsó -, csak tégedet gyöngyvirágom.

Átkarolta Zsuzsit, és úgy hallgatta a nótáját.

A hold hirtelen megjelent a pusztaság szélén. Nagy, teli pofával végigbámult a síkon, a mezőn. Aztán mintha egy darabig a pusztai csárda előtt mulatozókat nézte volna: a „patkány”-t, amint egy rongyos csárdaszolgálónak udvarolt, s annak aranygyűrűt húzott az ujjára; a lábatlan embervakarcsot, aki jókedvében nagyokat csókolt Szt.-Istváni vicomte-on, s az viszonozta a csókokat. S a holdbéli ember mintha kérdő pillantást vetett volna Bacsó Jánosra:

- Nos, mi lesz az elhatározással? Indulsz-e már a régi temetőbe?

De Bacsó Jánosnak ez eszébe se jutott. Egy százasbankót rántott elő a zsebéből, és rágyújtott egy párizsi chansonra, amit Zsuzsi és a csárdásgazda figyelemmel hallgatott.

Még néhányszor megfordult a laposbeli névtelen csárdában Bacsó János, amíg pénzzé tette a Máli néni örökét ott Bujiban. Egy darabig azzal hitegette Zsuzsit és a lábatlan embert, hogy elviszi őket magával Párizsba. Aztán egyszerre eltűnt a névtelen csárdából, és mint Szt.-Istváni gróf magával vitte az embervakarcsnak a tajtékpipáját.

További történetét nem jegyzi fel a krónikás.

(1907)

Dickens úr barátai

Elly korán reggel félrevonta a függönyt atyja dolgozószobájának ajtajáról, és rémülten kiáltott föl:

- A papa ismét elszökött az éjszaka!

Elly kiáltására Dovenné is kisietett a szomszéd szobából. A fiatalasszony kezénél fogva vezette hatesztendős fiacskáját, aki olyan kövér volt, hogy járni is alig tudott. Meggondoltan, lassan döcögött, mint egy kis elefánt. Nagyapja, ha megpillantotta, nyomban letette a tollat, és percekig gyönyörködött kövér unokájában... Dovenné szintén félrehúzta a függönyt.

- Csakugyan, a papa megszökött - mormogta szomorúan, mintha valami igen nagy szerencsétlenség érte volna a házat azzal, hogy Dickens úr ismét, mint a legutóbbi évek folyamán gyakran, éjjel, mialatt senki sem vigyázott reá, elszökött a háztól. Elkóborolt, s ki tudja, mikor kerül haza!...

A dolgozószobában még minden abban a rendben volt, ahogyan éjféltájban elhagyták a nők a helyiséget. A kis asztalon a hatalmas teafőző, amely úgy zúg, pöfög, mint egy gőzhajó. Talán még kürtöl is, mert a Sheffieldi utca lakói a teafőző révén értesülnek arról, hogy Dickens úr otthon van, és regényeit írja. Ám a hatalmas edény, amely fiatalabb korában bizonnyal személyszállító gőzös volt a Themzén, most mélységesen hallgat, a nők szomorúságára.

A széles íróasztal közepére bojtos házisapka van dobva. Ugyanezen okból a faliszekrény ajtaja nyitva van, és a fogas, amelyen Dickens úr kürtőkalapja és kávészínű köpenyege szokott függni, üres, végérvényesen üres. Dickens úr most már teljes bizonysággal elhagyta a házat. Az asztal sarkán lapos aljú, karcsú kerti rézlámpás, amelyben még most is pislog a kormos láng, és rávilágít a bagoly alakú tintatartóra, az elhasznált lúdtollak tömegére, amelyek mint egy kis hadsereg állnak őrt megfelelő tartóban. Legfelül pedig teleírott papírlap, az író gyöngy alakú, apró betűivel, csupán a D-k szokatlanul cifrák e nyugodt, folyékony írásban. Elly, aki a háztartás és apja irodalmi ügyeinek vezetője, az írásra hajol, amely a *Bleak House* egyik részlete. Keresgél az asztalon, majd szomorúan susogja asszonynénjének:

- A regényfolytatásért is hiába jönnek!

A két nő búsan csóválja a fejét, amíg a kövér fiacska rekedt hangon kiáltozva ragadja magához nagyapja házisapkáját, amelyet nyomban nagy fejére tesz. A sarokból hiányzik a barnára kopott botocska, amely szökésében hű társa volt gazdájának, és nem kopogott a Sheffieldi utca kövezetén, hogy árulóvá váljon.

A tágas ablakközben ezalatt fölébred a feketerigó zordon kalitkájában. Mintha egy középkori várúr ébredne komor sziklafészkében: a magányos madár tompa füttyszóval néz körül a szobában. S aztán nyomban elhallgat, mintha észrevette volna a szomorúságot, amely a házat betölti.

Az ajtó megnyílik e percben, és hangos köszönéssel lép a szobába Tom, a Times szolgája. Szolgája? Igen, rosszul mondtam ezt, és ha Tom úr tudomást szerezne e kitételről, joggal haragudhatna. Tom úr több, sokszorosan több volt, mint egyszerű szolga. Nem volt a szerkesztőségnek olyan titka, amelyet fiatal kora dacára nem tudott volna. Korábban egy fügekereskedő alkalmazottja, de mióta az írókkal és szerkesztőkkel lépett összeköttetésbe, titokban mindig összeszorítja öklét, ha fügekereskedés mellett halad el a Cityben: személyes sérelemnek, gúnynak tekinti, hogy Londonban fügekereskedők vannak. De hát nem is csoda. Tom úr

megérdemli az utókortól a feledésnek ama bizonyos fátyolát, amelyet a baklövésekre szokás vetni. Tom úr fiatal kora dacára személyes ismeretségben volt Gladstone úrral, akinek cikkéért a Times irodájából elküldeni szokták. Arról pedig talán külön beszélni sem kell, hogy egész Nagy-Britanniában ő volt a legelső ember, aki az aznapi regényfolytatásról értesült, amelyet a híres Dickens úr írt a Times olvasóinak. Korán reggelenkint, amikor bizonyos kereskedelmi alkalmazottak kék köténnyel és felgyűrt kabátujjal söprögették a City-beli irodákat és üzleteket, Tom úr sokatmondó arckifejezések között olvasta a nyomda számára vitt kéziratot. Meg-megállt, és sapkáját földhöz vágva nevetett, bár erre nem mindig volt oka. Irving úr nem tudná utánozni Tom úr arckifejezését, hahotáit, pillantásait, amelyekkel a City kora reggeli publikumának tudomására akarta hozni, hogy ő a Boz regényfolytatását olvassa. Néhány jóval fiatalabb gentlemannek idővel megengedte, hogy tisztes távolból kövessék, és részt vegyenek azon leírhatatlan élvezetekben, amelynek nyomait Tom úr arcáról leolvashatták. Tom úr néha annyira leereszkedett a fiatal gentlemanekhez, hogy még meg is szólalt: „Óriási!" „Nagyszerű!" És más hasonló fölkiáltásokkal fűszerezte olvasmányát. És bizony gyakran csörgött a nyála némelyik fiatalúrnak, amint zsebre dugott kezekkel követte a népszerű Tomot a Sheffieldi utcából a Times irodájáig.

Nem volt tehát kicsiny Tom úr meghökkenése, amidőn arról értesült, hogy ma üres kézzel kell visszamennie az irodába, a mai regényfolytatás elmarad.

- Lehetetlen - rebegte, és aranyos sapkáját szemére húzva, lehorgasztott fővel és mellékutcákon ügetett el a Sheffieldi utcai házból.

Amíg e kis dolgok történtek Dickens úr dolgozószobájában, és mialatt a kandallón álló óraházikóból többször kisétált a barát, s a házikó tornyában csengő hangon szorgalmatoskodtak kicsiny kalapácsok, ezalatt az, aki a szomorúságnak okozója volt, gyanútlanul, bizonyos megelégedettséggel ült London Warwick nevű külvárosában a „Régi katoná"-hoz címzett vendégfogadóban.

A „Régi katona" éppen olyan vendégfogadó volt, amilyen akadt Londonban és külvárosában még körülbelül ezer: gyaluforgács lógott le a háztetőről, és az utca felőli falra egy óriási, habzó söröspohár volt festve. Különösen ez a söröspohár volt nagyon sikerült. A fuvarosok, akik nyári hőségben erre hajtottak, megesküdtek, hogy komlóillatot éreznek, amikor a söröspoharat a „Régi katona" falán megpillantják. Ámde a fuvarosok nyári hőségben nem egészen megbízhatók, és könnyen lehetséges, hogy más kocsmák előtt is érezték a komló illatát.

A komlóillat tehát nem lehetett az a sajátossága a „Régi katoná"-nak, amely ezt az öreg uracskát a Sheffieldi utcából idáig vonzotta. Kellett hogy legyen más sajátossága is a „Régi katoná"-nak, aminthogy volt is.

Egy lugas állott az országút felé, amely tetejéig vadkomlóval volt befutva, és a lugasban hűvös volt. Egyetlen asztal állott a lugas közepén, vörös abrosszal leterítve, és az asztal körül székek állottak. Két öblös, kényelmes karosszék, amilyenben azok az emberek szoktak ülni, akik körülbelül meg vannak elégedve a világgal, és meg vannak elégedve önmagukkal. Ezek a széles bőrszékek azt beszélték, hogy Warwick külvárosában nem ismerik a bajt, nyugtalanságot, idegességet és más efféle újmódi betegséget. A székekhez megfelelő söröskancsók tartoztak, széles, terjedelmes kancsók, amelyekben a barna színű sör bizonyosan igen jól érezte magát. Olyan korsók voltak ezek, amelyek manapság már nem divatosak. Találhatók, feltalálhatók ugyan még itt és ott, különösen postaállomások közelében, ahol a piros mellényes postakocsisok megkövetelik, hogy a pohár, amellyel leöblítik torkukból az országút porát, terjedelmes legyen - de másfelé már nemigen divatosak ezek a poharak. Eltűnnek, elenyésznek, mint például többé nincs szokásban a postakocsis mellé ülni és vele egész úton

beszélgetni. A postakocsis feleleteit ahhoz mérte, vajon hány korsó sörre van kilátása a legközelebbi kocsmánál. Manapság szófukarok és komorak a postakocsisok, mert rendesen nagyon szegény emberek jutnak melléjük a bakra, akiktől nincs kilátás egyetlen korsó sörre sem... De meg másrészt az sem egészen bizonyos, élnek-e még azok a piros képű, vidám fickók, akik Londontól Essexig játszva tették meg az utat a nehéz postakocsival.

A „Régi katoná”-ban tehát olyan söröskorsók voltak, amilyenek a postakocsisok virágjában voltak divatban, és szólt is a postakürt a sussexi országúton, amikor a „Régi katona” gyaluforgácsa feltűnt a törpe fák között.

Mondtam, hogy két karosszék volt?

Az egyik karosszékben, amelyiknek öléből éppen az országútra lehetett látni, az az öreg uracska szokott üldögélni, aki mostanában sűrűn jár ide kávészínű köpenyegében. Dickens úr - ez az öreg uracska neve - ismerőse az egész környéknek, a postakocsisoknak és a gyerekeknek, akik a lugasokon kívül gomboznak, vagy Wellingtont játszanak. A külváros valamennyi rongyos gyereke ott játszadozik a „Régi katona” körül, itt szaladgált talán Twist Olivér is egykor.

Az egyik karosszéknek állandó gazdája tehát a tubákszínű öreg uracska, aki a nagy korsóból szokta inni a barna sört, és furcsán hunyorít a szemével. A másik karosszéknek a vendégei változnak, sűrűn változnak. Itt szokott ülni Cross úr, a piros képű, széles vállú, fehér hajú fogadós, és nagyokat hörpintve söréből, az országút felé tekint. De hát Cross úrnak más dolga is van, mint a lugasban üldögélni, és Dickens úrnak hiábavaló locsogását hallgatni. A lovak abrakolására is fel kell ügyelni, mert Ryerson úr, a postakocsis nemsokára itt lesz szekerével, és ugyancsak lármát csap, ha a postalovak nincsenek kellőleg abrakolva.

A kocsmáros mielőtt elhagyná helyét a lugasban, átkiált a keskeny palánkkerítésen a szomszédba, ahol egy vadkörtefa alatt egy öregember üldögél.

- Kapitány, nem jönnél át egy szóra meg egy korsó sörre Dickens úrhoz?

A kapitány - Brigden nyugalmazott tengerészkapitány ő - mindig hajlandó egy szóra és egy korsó sörre. Megtanulta odakünn az óceánon - ahol a halak ennivalójául fél lábát hagyta -, hogy szóra és egy ital sörre mindig kell hogy legyen ideje az embernek. Meg aztán a tubákszínű öreg uracska pompás partner. Sohase untatja az embert a hazugságaival, sohasem vág közbe, még a legunalmasabb történetbe se szól: hallgat csendesen, és fejével bólongat.

- Érdekes, ördöngösen érdekes, kapitány uram! - kiált fel néha, és Brigden nyugalmazott tengerészkapitány, miközben falábát az asztalra teszi, új történetbe kezd.

Brigden kapitány vén tengeri fóka, ördöngösen vén, de az ő történeteinek is végük lesz egyszer. Meg aztán el is fárad a kapitány, kihörpinti sörét, és visszavonul a szomszédba, a vadkörtefa alá, ahol magában azon tűnődik, hogy ez a szárazföldi patkány, a Dickens úr, elhitte-e a szingapúri esetet, amit az imént elmesélt, és ha netán elhitte volna, fel kellene világosítani, hogy a történetnek a vége kissé túlzott, határozottan túlzott...

A karosszék tehát ismét üres a lugasban, de nem sokáig marad üresen. A távolból fölhangzik a postakürt hangja, és a sussexi úton a porfellegből kibontakozik a sárga kocsi. Nagy ostorpattogással közeledik a kocsi a „Régi katoná”-hoz, és Ryerson úr ugyancsak pattogtatja ostorát a bakon. Már itt van a postakocsi, és utasai nyújtózkodva szállnak le, hogy felüdítsék magukat egy pohár itallal. Dickens úr titokzatosan hunyorgat szemével, amikor az utasok sorban leszállnak. Nini, ott az a sárga nankingnadrágos úr nem régi ismerősünk-e, a stratfordi iskolaigazgató? Hát az a piros képű, szőke fejű fiúcska nem a kis Copperfield Dávid vajon? Hölgyek és urak vonulnak a lugasba, és Cross úr habzó sörökkel közeledik. Lárma és vidám kacaj hangzik föl az utasok csoportjából, ügyet sem vetnek a hallgatag, ravasz mosolyú öreg

uracskára, csupán az időközben visszatért Brigden kapitány kémleli koronkint az arcát: vajon elhitte-e az öreg uracska a szingapúri esetet?

Ryerson úr, a piros mellényes kocsis már ostorát pattogtatja a „Régi katona” előtt. A kocsi továbbrobog, a fogadó és környéke elcsendesedik.

Egyszerre a távolban megjelenik egy széles szalmakalap, piros napernyő és két aggódó, bánatos szem. Elly közeledik a sussexi úton a „Régi katona” felé, ahol Dickens úr hirtelen kihörpinti sörét, elbúcsúzik barátaitól, a kapitánytól és a fogadóstól, és botocskájával vígan kopogva megindul Elly kisasszony felé.

- Papa, papa - kiáltja a jó gyermek -, egész Londont felkutattuk már utánad, hol voltál ismét, papa?

- Néhány fejezet regényt írtam, gyermekem - felelt vidoran az öreg uracska. Magában ravaszul megjegyzi:

- Akármi legyek, ha az a nankingnadrágos nem a stratfordi iskolaigazgató volt!

(1907)

Tavasz

Az altábornagy szokása szerint egész délelőtt a piacokat járta. Csak délfelé vetődött haza egy kis csomagocskával a kezében, amelyben a szezon ritkaságai voltak: spárga, újhagyma, földieper és néhány gallyacska rózsaszínű almavirág.

Még erős tél volt, a Mester utcán gyakran száguldott végig a havas förgeteg, és az altábornagy folyton a piacokat, a kereskedéseket járta tavaszi eledelekért. - Mert a tavaszt óhajtotta. Egyebekben nevezetes volt ő arról, hogy még tényleges tábornok korában sem restellte a fáradságot, hogy egy őszibarackért bekóborolja az egész várost. Amióta pedig nyugalomba ment, egyéb dolga sem volt többé, mint a piacok újdonságait, a csemegekereskedők kirakatait számon tartani. És mert olyan volt a természete, hogy kevésbé szerette az üvegházban termelt gyümölcsöket, növényeket, mint a természet kis vadoncait - fenn a Mátra rengetegeiben nem dughatta ki rózsaszín fejecskéjét az első csiperkegombácska, hogy az altábornagy úr a Mester utcában tudomást ne szerzett volna róla. Megérezte a levegőben, a szélben, amikor vastag orrát fölemelve, néha ily szóval nyitott be lakására:

- Nem értem, sehogy sem értem a dolgot... A levegő már oly lágy, oly szelíd és illatos, mint a költők verseiben a szép tavasz, idei csirkének pedig sehol semmi nyoma. Talán nem is lesz az idén?... Mit gondol, Käti?

Käti, az excellenciás úr régi szakácsnője, aki a hosszú szolgálatban bizonyos katonás magatartásra, előírásos feszességre tett szert, kimérten felelt:

- Parancsára, excellenciás uram... A tavasz valóban késlekedik az idén.

Az altábornagy azután a kalendáriumot vette elő, és azt forgatta, tanulmányozta, végül földhöz csapta:

- Azt mondja, hogy tavasz-elő!... Mit jelentsen az: tavasz-elő, ha nem a csirkét jelenti?

Roppant haragudott az altábornagy, ha tőle függött volna, vasra verette volna az egész időjárást. Nem kisebb okból, mint abból az okból, hogy csirke nem termett a falusi udvarokban.

A spárgát, hagymát és földiepret átadta Käti kisasszonynak, az almafavirágot az asztalra helyezte, és míg a szobában fel és alá sétált, a rózsaszínű virágok útjában mosolyogva nézegettek utána. Akármerre fordította haragos ráncokkal telibarázdált arcát, a virágok mindig utánamosolyogtak. Mintha csak azt mondták volna: „Ne haragudj, öreg!” Addig-addig mondogatták, amíg a mély barázdák elsimultak lassan, a lépések nyugodtabbak lettek, és az altábornagy úr nagyot sóhajtva a díványra telepedett.

- Hát igen, valóban tavasz van... - dohogta elcsendesülve.

Még nem volt túlságosan öreg ember, de ezüstfehér volt haja és bajusza, mint az aggastyánoké. Ilyen volt már húsz esztendeje, de amíg fekete volt, addig sem ismert egyéb földi jót az őszibaracknál. A nőket, szerelmeket, dorbézolásokat pótolta a szamóca januáriusban, a csík, amit a halászok a zajló Tiszán fognak és a spárga, amelyet gondos kertészek tél fagyában elővarázsolnak. A nőkről különben is nem sokat gondolkozott, kétféle kategóriába osztotta őket. Vannak olyan nők, akik főzni tudnak, vannak olyan nők, akik betegápolók. Hogy másféle nők is volnának a világon, az altábornagy úrnak erre nézve nincs semmi bizonyítéka. Azazhogy egyszer, egy kicsi és kacér özvegy még ezredes korában mindenáron a nyakába akarta magát varrni. Naponta főzött az akkori ezredesnek olyan eledeleket, amelyek még a *Nagy francia szakácskönyv*-ben - az altábornagy mindenkori legkedvesebb olvasmányában -

sem voltak feltalálhatók. Az ezredes el volt ámulva, és csaknem mindennap az özvegynél ebédelt. Ugyanakkor történt, hogy régi sebe, amelyet az olasz hadjáratban szerzett, kiújult és nagy fájdalmakat okozott neki. Az ezredes úgy feküdt ágyában, mint egy villámsújtotta tuskó, és már a legrosszabbra is elkészült. Enni sem tudott már, és hetekig abból táplálkozott, amit a legénye felolvasott neki. A legény ugyanis összeszedte a városi kocsmák étellapjait, és azokat vigyázzállásban és szolgálati hangon felolvasta urának. Az akkori ezredes megtörten figyelt, és csak néha villant meg keselyűszeme:

- Hogy mondtad? Hideg fogoly áfonyával?... olvasd még egyszer.

Tehát már csak így ebédelt az ezredes, amikor az a bizonyos kicsi és kacér özvegy bátorságot vett magának arra, hogy a tehetetlen ezredest lakásán meglátogassa, és mindenféle jeges borogatásokkal ellássa a megfelelő helyeken. Az ezredes azon az éjszakán mélyen aludt, és reggel olyan étvágyat érzett, mintha az egész *Nagy szakácskönyv*-et végig tudta volna enni, de aztán jóllakott egy híg tojáskával. Estefelé, amikor az özvegy ismét megjelent, és felrakta a borogatásokat, az ezredes nem mulasztotta el megjegyezni:

- Holnap már foglyot szeretnék enni, nagyságos asszony, kérem tehát úgy intézni a gyógyítást.

Az özvegy mosolyogva bólintott, és másnapra teljesült az ezredes óhajtása: már egy foglyocskával tudott megbirkózni, és a legénynek csupán az étlapok alsó részét kellett felolvasni, ahol a sajtok, tészták és gyümölcsök vannak felsorolva.

Így haladt napról napra a gyógyítás. Az ezredes ott tartott, hogy a *Nagy francia szakácskönyv*-ből azokat az ebédeket állította össze, amely ebédek a szerző megjegyzése szerint csupán vadászatokon és pusztai összejöveteleken alkalmatosak télidőben. De az ezredesnek már a legzsírosabb oldalas pecsenye sem ártott meg. Midőn az ágyat elhagyta, egy negyed angol ürüt ebédelt annak az örömére, és csak akkor vette észre, hogy az özvegyasszony itt van a nyakán. Az ezredes lovagias ember volt. Nem is lehetett az másképpen: a „burazzai hős”, ahogy az ezredest a hadseregben nevezték, köztudomás szerint a legfelsőbb hadúr személyes barátságával dicsekedhetett. A kicsi és kacér özvegyet, belátta, feleségül kellett venni, aztán nyomban áthelyeztette magát Innsbruckba. Az özvegy ott maradt, ahol eddig volt, mert megtiltatott neki az akkori ezredes után menni, miután eljárása csalásnak minősíttetett. Ravasz fondorlattal kompromittálta magát a beteg hős lakásán - de egyébként is az ezredesnek, midőn ismét egészséges lett, nem volt többé semmire másra szüksége, mint a *Nagy szakácskönyv*-re, a női nemet lelkéből megutálta. De nem úgy az özvegy. Az asszony állandóan írkálta leveleit az ezredesnek, amelyekben egészségére figyelmezteti, majd különböző ételek recipéjét közli véle, amely recipék a *Nagy*-ban nem foglaltatnak. Elolvasta-e az ezredes a leveleket? Nem lehet tudni. Csak annyi bizonyos, hogy nem válaszolt rájuk. Az asszony megunta végtére az egyoldalú levelezést, és titokban Käti leányasszonnyal kezdett levelezni. Käti, aki többször volt férjnél, őrmesternél, sőt egyszer gyógykovácsnál is, méltányolni tudta a szalmaözvegy asszony szerelmét, és hűségesen és kellő tisztelettel válaszolt a méltóságos asszony leveleire. Utóvégre, a méltóságos asszony, akárhogy vesszük a dolgot, tulajdonképpen mégiscsak az ő asszonya volna. Käti tudta a szubordinációt, és a távolból éppen úgy engedelmeskedett asszonyának, mintha az a konyhán pattogott volna. A heti étlapot rendesen elküldte jó előre asszonyának, oda messzi Erdélybe, aki gyakran lényeges változtatásokat tett az étlapon. Máskor egyes ételek elkészítésének a módját írta meg Kätinek a méltóságos asszony, és Kätinek be kellett számolni a sikerről, amelyet az étel keltett - a „katonai körökben”, amint az ezredest, majd később vezérőrnagyot titokban nevezték.

- A katonai körökben a lencséről álmodtak - írja egyszer Käti. - Nem tudná a méltóságos asszony, hányféleképpen csináljuk meg a lencsét, hogy a katonai körök meg legyenek elégedve, kezet csókolom?

Erdélyből terjedelmes levél jött a kérdésre, és a „katonai körökben" nemhiába álmodtak azután a lencsével. Erdélyből érkeztek az utasítások a rendezendő nagymosások, nagytakarítások irányában. Erdélyből egészítették ki a házi patikát, ha valami fogyatékán volt.

Természetesen mindez a legnagyobb titokban történt. Az altábornagynak - ez lett, midőn nyugalomba vonult - sejtelme sem volt arról, hogy a „kicsi és kacér" asszony olyannyira törődik vele a távolból. Vagy ha talán gondolt is valamit magában, amikor az asztalára kerültek némely ételek, amelyeket hajdanában a kicsi és kacér asszony főzött, amidőn még gyanakodni se lehetett csalárd terveire; ha gondolt is magában valamit - mert a gyomor hálás és nem felejtő emlékező, midőn már a szív régen pergamenné száradt, a gyomorban még mindig visszatérnek az ifjúkori emlékezések egy-egy ízre, egy-egy szagra -, az altábornagy nem szólt soha semmit. Csak a homlokát szedte szigorú ráncokba, és Käti lesütötte a szemét bűnös módjára.

Azon a téli napon is, midőn a kegyelmes úr a piacról fáradtan hazajött, és a dívány közepén üldögélve, elgondolkozott hirtelen azon, hogy milyen semmiséggel tölti el az ember az életét, hirtelen valami szag ütötte meg az orrát töprengésében. Vastag, kövér orra idegesen rándult meg minden behatásra, és most is nyomban a szag után nyomult. A szag az erkélyajtóhoz vezette. A havas erkélyen széles, kék virágos tálban pástétom állott üvegharanggal leborítva. Az altábornagy kinyitotta az ajtót, felemelte a harangot, és hosszasan gyönyörködött a pástétomban. Kis kést vett elő, és egy picike darabot lemetszett kóstolóba. Amint a pástétomot a nyelvén elolvasztotta, mély ráncok támadtak homlokán, és haragosan elmordult:

- Käti túlságosan szemtelen kezd lenni...

Majd még néhány falatot kóstolt a pástétomból, és nem tagadhatta el, hogy az remek. Olyan remek, amilyen csak egyszer, egyetlenegyszer volt a pástétom ott messzi Erdélyben...

Csakhamar elkövetkezett az ebéd ideje, és a kegyelmes úr elhelyezkedett asztalánál, amely úgy volt megterítve, amint azt a *Nagy szakácskönyv* előírja. (A penzióban a szakácskönyvben keresendők a szolgálati szabályzatok.) Négy-öt különféle pohár, ugyanannyiféle ital az asztalon. Ragyogó porcelán és ezüst hirdeti, hogy aki most enni készül, az ismeri az evés fortélyait. Jakab, a régi inas hófehér kesztyűben, széles táblán halacskákat, étvágycsináló halgyűrűcskéket nyújt a kegyelmes úr felé. Nyolc-tízféle halacskában lehet választani, de az altábornagy, aki az erkélyen elkövetett torkosságáért nem akarja magát azzal büntetni, hogy esetleg ne ebédeljen a legjobb étvággyal, ezúttal lemond a halacskákról.

Már jön a párolgó leves. Jakab olyan szertartásosan emeli az Altwien-porcelán tálat, mint a lelkész a keresztelőmedencét. Az altábornagy csendesen kanalazni kezdi a levest, és ettől a perctől fogva az egész osztrák-magyar hadsereg megszűnt, nem létezik, por és hamu, történelmi emlék lett: a kegyelmes úr levest evett, amit szeretett.

Jakab egymás után hordja fel az ételeket. A poharak is munkába állnak, és csillog a bor a kristályüvegben... A finom pecsenyét ezen a napon bizonyos apró, kirántott halacskák alkották.

Béka! - gondolta magában a kegyelmes úr, és beleharapott a pecsenyébe.

Tágra nyílt a szeme, amíg evett, majd meglepetten nyomta meg az asztalon álló ezüstharangot.

Käti leányasszony lépett be aggódó arccal. Uram Istenem, vajon mi nem tetszik a kegyelmes úrnak?

- Käti! - mondja szigorúan az altábornagy. - Ez nem béka.

Käti rázza a fejét.

- Ez csirke! - dörmög a szigorú hang.

Käti lesüti a szemét, és nagyon elpirul. A kegyelmes úr tudja már tapasztalásból, hogy mit jelent ez a bűnös pirulás, ezért nem is firtatja tovább a dolgot. Másról kezd beszélni:

- És az a pástétom ott az erkélyen?

Käti csak pirul, és a szemét a földre süti.

A tábornok mérgesen rárivall:

- Miféle pástétom az?

- Parancsára, kegyelmes úr... - rebegi Käti. - A kegyelmes asszony itt van egy-két napja, és ő főz odakünn... Minden esztendőben el szokott jönni titokban néhány napra főzni.

Az altábornagy úr ámulva teszi le az evőeszközöket. A fejét csóválja, és a gyomrában különös jó ízek jelentkeznek: a fiatal, gyenge csirkepecsenye íze, a szarvasgombás pástétom íze... Meghatottan emelkedik fel az asztaltól, és az asztalkendővel a nyakában, nehéz sarkantyús lépésekkel döcög a konyhára.

- Kedves Mari, maga mégse maradhat a konyhában. Lépjen be, kérem...

(1907)

Madame Louise délutánjai

1

Egy téli délután, karácsony előtt, madame Louise a szalonja üveges erkélyéről nézte a hóesést. Szép, nagy hó hullott alá, olyan, amilyen karácsony táján szokott a jó gyermekek és a szelíd lelkek örömére. Mintha a fehér, szűzies hó alakjában már előre a földre hullana az égből mindaz a sok szeretet, amely az emberi szíveket eltölti az ünnepen. Minden szimbólum a világon, a karácsonyi hó a lelki fehérség szimbóluma. Hisz igaz, fehér az a hó máskor is, de karácsony előtt mintha még fehérebb volna.

Madame Louise, aki már elérte azt a kort - negyvenöt éves volt -, hogy ráért a szívével is gondolkozni, saját kis palotájának az erkélyéről elmerengve nézte a karácsonyi hóesést. És éppen azon gondolkozott, hogy húsz-harminc esztendeig csupán annyiban érdekelte ez ideig az évszakok fordulása, tavasz kezdete és nyár heve, ahogyan a toalettjeit cserélgette. Sohasem látott ibolyát máshol, mint a kalapján, vagy leszakítva; az idén jutott hozzá először, hogy a hűvösvölgyi fák tövében megpillantsa a kis kék virágot. Szinte csodálkozott azon, hogy az ibolya az erdei fák alatt terem, nem pedig a virágkereskedésben vagy a kalaposboltban. A hóval szint azonképpen volt. A havat csupán a hintója ablakából látta, és akkor sem vette észre, mert mindig másféle gondjai voltak. Hol egy cobolybunda, hol egy farsangi báli belépő járt a fejében, ha ugyan arra ideje volt a szerelmek és szerelmes férfiak mellett, akik huszonöt-harminc esztendő óta folyvást a nyomában jártak. A szerelmeket gazdaságosan beosztani, a szerelmes férfiakat igazságosan osztályozni, hogy mindenki rangjához és vagyonához méltóan szerepeljen abban a tűz- és vízmentes páncélszekrényben, amely a madame Louise szíve volt - ez nagy gondot adott. Közben-közben akadt egy-egy olyan szerelem is, amely dinamithoz hasonlóan, szétrobbantással fenyegette a madame páncélszekrényét; különösen egy ifjú színész munkálkodott a robbantáson, de a madame idejében visszavonult. Nem, semmiképpen sem ért rá madame Louise törődni az évszakokkal, csupán most kezdi megbecsülni a természet misztériumait, amióta hétről hétre házipongyolában és papucsban jár, s többé nem kell felöltözni senki kedvéért sem, nem kell az álarcos bálokat látogatni a fiatal grófokkal, sem pezsgőt inni az öreg mágnásokkal, de még csak kedvesnek sem kell lenni senkivel - madame Louise ráér a szívével gondolkozni.

Különösen ilyenkor, karácsony előtt, amikor szép fehér hó hull az égből, és a kis kertes utcácskában óraszámra nem robog tova kocsi; mély, szinte falusias csendesség uralkodik a tájon, és a harangszót éppen úgy meghallani, mint faluhelyen.

Ezen a délután vendéget sem várt madame. Az a három öregúr, aki madame Louise állandó barátsága volt harminc esztendő óta, mintha csak összebeszélt volna, elutazott a fővárosból. Pedig bizonyos, hogy nem beszéltek össze; hogyan is gondoltak volna arra, hogy majd egyedül hagyják a madame-ot, egyedül és unatkozva! Ha az egyik elárulta volna utazási tervét, annál inkább itt maradt volna a másik kettő, hogy a madame-ot a távollevő barát helyett is mulattassa. De elutaztak, mert mindegyik szentül meg volt győződve, hogy azzal örömet szerez az itt maradónak. A kegyelmes úr, aki harminc esztendő óta pontosan, mint az óraütés, megjelenik délután két órakor a madame szalonjában, nyugodtan heverészhetett volna még négy óra után is a kanapén, mert nem kellett volna attól tartania, hogy négy órakor beállít Tubák, és gumitalpas botját a sarokba állítja. A vén Tubák is eljátszhatta volna Romeo szerepét akár éjfélig, mert vacsorára nem érkezett volna meg a Kisasszony, aki beteg gyomrára való

tekintettel inkább kedveli a madame kosztját, mint a kaszinó konyháját. A három öreg agglegény, akik hajdanában csupán azért nem keltek egymással halálos viadalra Louise miatt, mert a madame-nak már akkor is volt annyi esze, hogy szépen féken tudta tartani mind a három szeretőjét, az élet folyamán megbékült egymással; beletörődtek a gondolatba, hogy hármuknak egy felesége van, s az Louise. Utóbb bizonyos házastársi gyöngédség fejlődött ki közöttük, méltányolták egymás jogait, és hallgatagon megegyeztek abban, hogy nem alkalmatlankodnak egymásnak. Pontosan betartották azt az időt, amelyet Louise szalonjában tölthettek, anélkül hogy egyik a másikat ott találta volna. Ha a kegyelmes úr - ő volt a legöregebb a grófok között - néha-néha el is szundított a kanapén, mialatt Louise a legújabb pletykákkal mulattatta, a négy óra ütésére magától ébredt fel, és sietve csoszogott le a lépcsőkön. Tubák tudta, hogy a kegyelmes úr gyakran elszundikál a főrendiházban is, azért pár perccel mindig később jött. Ugyancsak Tubák volt az, aki nagylelkűségből korábban is ment el a kis szalonból néhány perccel, mert tekintettel volt arra, hogy Kisasszony igen gyönge gyomrú, beteges ember, akit nem lehet megvárakoztatni a vacsorával. De hát Tubák ilyen volt mindig, egész életében; gyöngéd, nagylelkű és önfeláldozó; igazi Bayard-lovag volt lélekben, csak a külseje volt hasonlatos egy ócska bundához, amelyet a molyok ellen dohányporral védelmeznek.

Madame Louise tudomással volt az öregurak elutazási tervéről, de nem tartotta vissza egyiket sem. Mert viszont azt is tudta, hogy utólag keserű, féltékeny megjegyzések hangzanának el az öregurak szájából - a harmadik ellen, aki idehaza maradt.

- Csak menjetek, kedves vén bolondjaim - mormogta madame Louise, midőn tegnap este a gyomorbeteg Kisasszony után is bezárta az ajtót, és a festett hajú, mogorva, öreg gavallér hegyes sarkú cipőiben lebotorkált a lépcsőkön. - Csak menjetek, hisz úgysem sokáig tudtok nélkülem meglenni.

Reggel még elhozta a vén inas a kegyelmes úr szokásos ibolyabokrétáját, amely kellemes meglepetésről madame Louise már harminc esztendő óta nyilatkozik a legnagyobb elragadtatással a délután betötyögő kegyelmes úr előtt; ezúttal levél is volt mellékelve a bokrétához: „Lujza, vigyázz magadra, meg ne hűljön se torkod, se szíved, mert azon nagyon búsulna a te öreg híved." Lujza nevetve csóválta a fejét, amely barna volt, és még mindig szép és érdekes, és jókedvűen kiáltott fel:

- Jól van, vén salabakter, csak te vigyázz az egészségedre.

És elmentek mind.

Madame Louise az üveges erkélyen állva, amíg a szobából kellemetes meleg áradt a délszaki növények közé, elmerengve nézte a sűrű hóesést, hallgatta a csöndet, és gondolkozgatott életen, szerelmeken, amiken már egy nő gondolkozni szokott. Egy percben fölmerült előtte életének a sivársága, és csöppet sem látta rózsaszínűnek a jövőt, amidőn a három, jómagával tehetetlen vénember egészen a nyakán marad. Most még csak hagyján az állapot. A kegyelmes úr ágybéli gyöngeségétől eltekintve, sokáig élhet. De már Tubák gyöngébb, sokkal gyöngébb. Makacs hurutok, meghűlések okoznak gondot madame Louise-nak, és sokszor kell aggódni Tubákért, ha rossz idő van. Kisasszony? No ezért kell csak istenigazában imádkozni. Beteg, nagybeteg Kisasszony, és madame Louise már régen órákat vett a betegápolásból, ha Kisasszony egy nap ágynak dőlne.

S amíg így szomorú színekkel festegette a jövőt, egyszerre eszébe jutott valami. Az, hogy így mégis jobb, mintha tisztességes asszony lett volna, és egyetlen beteg férjet kellene ápolgatnia. Neki abból is három van.

Amint alkonyodni kezdett, módfelett elunta magát.

Most szokott felébredni a kegyelmes úr, most megy el... S az utca túlsó feléből már hallatszik a Tubák hintajának a gördülése.

És most nem gördül a hintó. Nem jön senki, senki a három közül.

Évek óta nem volt egyedül, és egyszerre igen rosszul kezdte magát érezni. Idegesen, türelmetlenül járt fel és alá, és haragosan mormogta:

- Mégis cudarság, hogy három férjem közül egyik sem tartja itthon az orrát. Ha egy volna, mindig itt volna.

Percenként fokozódott a türelmetlensége. Olvasni akart, de nem tudott, mert nem szokta meg. Levelet akart írni a férjeinek, de csupán banalitások jutottak eszébe. Egyedül volt, végtelenül egyedül... Könnyek folytak végig az arcán, és sírva takarta el az arcát.

- Óh, én nyomorult életem! - zokogta.

Ebben a pillanatban megszólalt a szalon mély hangú ütőórája. A nyolcat verte, és madame Louise fölemelte a fejét:

- Vajon hol főznek szegény Kisasszonynak? - kérdezte szinte meghatottan a csendes szobában.

S ekkor megszólalt a csengő az előszobában, mint évtizedek óta mindig megszólalt ilyenkor. Kinyílott az ajtó, és hegyes sarkú cipőiben ott állott szemtől szembe madame Louise-zal Kisasszony. Az öreg gróf titokzatosan mosolygott festett barkói között, és fiatalabbnak látszott tíz esztendővel.

Madame azt hitte, hogy álmodik.

- Maga nem utazott el?

Kisasszony nevetve telepedett a hintaszékbe.

- Nem bolondultam meg - kiáltott fel recsegő hangján. - A többi elutazott, annál jobb dolgom lesz most nekem.

Madame megrökönyödve nézte a ravaszkásan nevető öreget. Aztán egyszerre talpra állott, és kiegyenesedett:

- Nem, édes Kisasszony, nem lesz jobb dolga... Én becsületes asszony vagyok. Nem csalom meg sem a kegyelmes urat, sem Tubákot. Vajon mit gondolna felőlem maga, ha rossz volnék?

- Hehe - nevetett Kisasszony -, maga hízeleg nekem, Lujza.

- Pedig komolyan beszélek. El kell mennie nyomban, kedves barátom. Csak menjen vacsorázni a kaszinóba. Nem akarom, hogy még csak a gyanú árnyéka is férkőzzön a becsületességemhez.

Az öregúr ijedten nézett a madame-ra. De az komolyan, szinte szigorúan bólongatott a fejével, és kérlelhetetlennek látszott.

- El kell mennem? - kérdé a gróf elszontyolodva.

- Mégpedig azonnal.

Kisasszony még egy könyörgő pillantást vetett az asszonyra, a meleg szobákra és barátságos lámpákra. Sóhajtva vette a sarokból gumitalpas botját, és elkocogott hegyes sarkú cipőiben.

- Én becsületes vagyok, hiszen tudjátok - súgta madame Louise búcsúzásul a fülébe.

2

Madame Louise a hintaszékben ült, és az egyik lábát a kanapéra helyezte; a kanapén egy fehér hajú, lehunyt szemű öregúr feküdt.

- Nos, Lujza - mormogta az öregúr -, beszélj már valamit! Amióta itt vagyok, egy szót sem szóltál.

Madame Louise fáradtan mosolyog.

- Hogy mondhatsz ilyet, kegyelmes úr? Hisz annyit fecsegek, mint egy szajkó. Azért hallgattam el, mert azt hiszem, hogy untatlak.

- Te sohasem untatsz! - felelt kissé mérgesen az öregúr. - Tudod, hogy azért járok tehozzád, mert annyit tudsz beszélni, locsogni, pletykázni. Mi az ördögért járnék ide egyébért?

A madame halkan sóhajtott.

- Tudom, úgyis tudom, ha nem mondod mindig: már vén vagyok, és nem kellek nektek.

Az öregúr felnyitotta a szemét. Meglepetve, szinte csodálkozva nézett az asszonyra. Annak az arcán szomorúság, kedves szomorúság tükröződött, mint mindig, ha szép akart lenni.

Madame Louise tudta - elég ideje volt megtanulni -, hogy ő nem azon nők fajtájához tartozik, akik a mosolygásukkal, szemük ragyogásával hódítanak. Ő akkor volt szép, ha szomorú volt. Tudott nagyon szomorú lenni, tudott mélán szomorú lenni. De a legszebb akkor volt, ha a szemében felcsillant az az enyhén bánatos, nótában megénekelt szomorúságú, mélázó és elmerengő kifejezés, amit egykor valamelyik udvarlója magyar mosolynak nevezett el. A magyar nők arcán és szemében gyakori ama bánatos mosoly, amely azt beszéli, hogy a szív nem ismeri sem a csüggesztő szomorúságot, de a teli jókedvet sem. Így mosolygott madame Louise negyvenhat esztendős korában, és nagyon szép volt ebben a percben, mert azon asszonyok közé tartozott, akik sohasem vénülnek meg.

- Hő! - kiáltott fel az öregúr egy percnyi bámészkodás után, és nehézkesen felült a kanapén. - Mit akarsz, Lujza?

Madame Louise csendesen ingatta a fejét.

- Semmit sem akarok, csak azt mondom, hogy már nem szerettek. Valamennyien elhanyagoltok. Talán van valakitek?

- Hő! - ismételte az öregúr, és nagyot nyelt. - Vigyen el engem az ördög, ha te meg nem bolondultál! Harminc esztendeje udvarolgatunk már neked. Aztán most jelented ki, hogy nem szeretünk. No, majd megmondom a Tubáknak, megmondom a Kisasszonynak a kaszinóban. Tudom, jót kacagnak - fejezte be hangos nevetéssel az öregúr. - Lujza megbolondult; a mi Lujzánk azt hiszi, hogy már nem szeretjük! Ki az ördögöt szeretnénk, ha nem téged?!

Madame Louise kinyújtotta a kezét, amely kövér volt és fehér; az öregúr elkapta a kezet, és megcsókolta.

- Tehát még mindig szerettek? - szólt madame Louise. - Csak mondjátok mindig, hogy nagyon szerettek, mert tudja Isten, miért, mostanában nagyon vágyom arra, hogy szeressenek. Azt hiszem, hogy férjhez megyek.

Az öregúr integetett.

- Már mondtuk neked, hogy ezzel ne törődj, Lujza. Majd férjhez adunk mi, ha eljön az ideje.

- Éppen harminc éve hallom ezt! - felelt duzzogva az asszony. - Veletek nem lehet okosan beszélni. Féltékenyek vagytok minden idegen emberre. Pedig most volna a látóhatáron egy nyugalmazott őrnagy, egy báró. Jánoskám, báróné lenne a ti Lujzátokból.

A kegyelmes úr savanyúan mosolygott.

- Nem szeretem az ilyen bárókat. A pénzedért akar elvenni, Lujza. Rossz házasság lesz.

- Rossz házasság? Ugyan melyik férjhezmenési tervem tetszett nektek eddig? Nem-e valamennyiről lebeszéltetek, eltiltottatok!? Tavaly is visszaküldtétek a karikagyűrűt annak a derék tanárnak.

- Iszákos fráter volt! - mormogta a kegyelmes úr.

- Hát vajon a mérnök ellen mi kifogástok volt?

- Szocialista huncut volt. Se Istent, se királyt nem ismert. Előbb-utóbb becsukják.

- És a költő most tavasszal?

A kegyelmes úr legyintett a kezével.

- Ne mérgesíts, Lujza, mindig a költőddel. Szegény fiú fülig szerelmes volt. S ez volt éppen a hiba. A jó házasságnak szerelem nélkül kell létrejönni. Mi majd gondoskodunk...

Madame Louise mosolyogva nézett öreg barátjára. Hányadszor hallják már a kis szalon fehér virágai, az aranykötésű könyvek és a mereven néző arcképek a kegyelmes úr szájából e szavakat? Harminc esztendő óta jár ide a kegyelmes úr délutánonkint, és harminc esztendőnek fele ideje óta csupán az ideális szerelem vonzza ide. Fehér lett azóta mind a kettőjüknek a feje; behavazta az idő a múltat, de a hó felett még mindig ragyog néha a napsugár, amint leghavasabb téli tájra is ragyog hébe-korba a napocska. Most is, amikor madame Louise a férjhez menés eszméjét pendítette meg, a kegyelmes úr ellágyult, és bánatos lett, mint egy ifjú, aki első kedvesétől válik.

- Milyen lesz az életem nélküled, Lujza, erre nem gondolsz? - rebegte, majd átcsapott szokott zsörtölődő hangjába: - Bolondos voltál teljes életedben. Tudom, most is azt vetted megint a fejedbe, hogy úgynevezett tisztességes asszony akarsz lenni! Csak azt nem értem, hogy minek ez neked? Fel akarsz bennünket áldozni azért az ostobaságért. No hiszen ki is kapsz a Tubáktól meg a Kisasszonytól.

Még ez utóbbi fenyegetésre sem látszott megijedni madame Louise, pedig a kegyelmes úr a nagyobb nyomaték kedvéért a falra függesztett olajfestmények felé fordult, ahonnan egy öklelő tekintetű barna úr, valamint egy szőke és hullámos hajú ifjú egyenesen madame Louise-ra látszottak meredni. Az arcképek nem mindig függtek a falon, csak a legutolsó tizenöt esztendőben kerültek oda, a megbocsátás és barátság korszakában. A Tubák és a Kisasszony a kegyelmes úr két barátjának volt a tolvajneve, és róluk kiderült, hogy a harminc esztendő alatt valamelyes közük volt madame Louise-hoz. Bár csak a második tizenöt esztendő alatt került napfényre Louise csalfasága, a kegyelmes úr mégis évekig haragot tartott két barátjával. De idővel megbocsátott, és megengedte, hogy Louise arcképeiket felfüggessze. Azóta a két hűtlen barát is látogatta a házat, habár mind a hárman egyszerre sohasem jöttek. Mindegyiknek megvolt a maga külön délutánja, órája, és féltékenyen ügyeltek egymásra az öregurak, hogy egyikük se időzzön tovább a madame társaságában, mint a másik vagy harmadik.

A kegyelmes úr dohogva járt fel és alá a szalonban. Madame Louise bánatos mosollyal ült a hintaszékben, és halk, behízelgő hangon beszélt:

- Tudom, hogy ti azt gondoljátok magatokban, ha nem is mondjátok, hogy Louise hálátlan volt. Gazdaggá, gondtalanná tettétek az életét, és ő mégis elhagyott benneteket. Édeseim, bocsássatok meg a szegény Louise-nak, hisz én ezután is mindig szeretni foglak benneteket.

A kegyelmes úr izgatottan pillantott az órára.

- Az mind szép. De hol fogok én szundikálni? Ki fog nekem pletykálni a Tubákról?

- Ez a szalon mindig a tietek lesz, nagyuraim. Ide sohasem léphet be más, csak ti, akiket szerettem, akiket életem végéig szeretni fogok. Erre megesküszöm! - kiáltotta madame Louise azon a meleg, érzésteli és mégis csöndes hangon, amelyet hiába próbáltak utánozni harminc éven át a mágnásasszonyok. (Talán a szívük hibázott a hanghoz.) Ragyogó fekete szeme könnyekkel telt meg, és ajkához szorította a kegyelmes úr kezét.

- Jól van, no - mormogta az öregúr ellágyulva. - Bolond vagy, bolond maradsz... Most pedig megyek, mert ha jól tudom, mindjárt itt lesz Tubák.

Már búcsúzott, de az ajtóban megállott, és kérdőleg, kissé sértődötten nézett vissza madame-ra.

- Nos? A virág? Bezzeg a báród virágját nem felejted majd el!

Madame Louise egy fiatal leány fürgeségével ugrott fel. Igazán bosszankodott magára, miközben mormogta:

- Ó, én szórakozott vén lúd!

- Szórakozott vagy, mert szerelmes vagy! - felelt szigorún a kegyelmes úr. De láthatólag megbékült, amikor a szokásos fehér szegfű a kabátjára került, és Louise csókot lehelt arcára. Mint két szerelmes gyermek búcsúztak.

- Isten veled. Vigyázz magadra, édes. Éjjel ne maradj soká a kaszinóban, mert most is köhécselsz.

- Ha akarok, soká maradok ébren, semmi közöd hozzá! - zsörtölődött a kegyelmes úr, de nyomban ellágyult. - A télen majd elküldünk délvidékre, édes Louise, mert az embernek vigyázni kell az egészségére.

A kegyelmes úr már kilépett az ajtón, Louise kinyitotta a szalonerkély ajtaját, és az erkélyről alázatosan, hódolattal bókolt a kocsijába szálló öregúr felé; olyan alázatosan, mint ahogyan az Istent szokták köszönteni papjai. A kegyelmes úr fehér kesztyűs kezét cilinderéhez emelte, és a fiákeres a lovak közé csapott.

Alig hangzott el a csöndes, kertes utcácskában a fiáker dobogása, az utca másik oldaláról már egy új fogat közeledett a kis egyemeletes ház felé, amely kívülről olyan volt, mint egy rokokó bonbonnière.

A fogat megállott a kertes kapu előtt, és belőle szikár, festett hajú és bajuszú, merev tartású úr lépett ki. Gumitalpú botjára támaszkodva, aranykeretű monoklijával és fehér kamáslijában tipikus öreg mágnás volt, aki roskadt hátgerincét immár csak azért vonszolja, mert unja a változásokat. Fanyar mosollyal fogadta madame Louise pajkos csókdobását az erkélyről, és merev lépésekkel haladt végig a kerti úton.

Ám amikor a szalonajtót felnyitotta, és gumitalpas botjától megvált, egy amorózó szenvedélyességével tárta ki karjait.

- Ismét itt lehetek tehát nálad, boldogságom! - mondta, mint harminc esztendő előtt mindig, ha a madame látogatására jött. Az udvarlók között a Tubák képviselte a szenvedélyes Rómeót, és a másik két udvarló előtt Madame Louise mindig derültséget keltett, amikor Tubákot

utánozta. Tubák tudta, hogy kinevetik, de annyira a szokás rabja volt, hogy még arról se tudott lemondani, hogy minden alkalommal szerelmet ne valljon Louise-nak.

Most is elmondta szokásos mondókáját, és csak azután telepedett le a megszokott zsámolyra, a madame lábaihoz. A zsámoly lábait az idők folyamán mind magasabbra emelte Louise, de Tubák mindig sziszegett, midőn leült. Mindazonáltal sohasem választotta volna valamelyik kényelmes karosszéket.

- Én itt akarok meghalni és a te lábaidnál, üdvösségem! - mondta. - És most beszéld el, mit mesélt az öreg kegyelmes úr.

Madame Louise arcáról már régen eltűnt a bánatos mosolygás. Víg és pajkos volt, mint egy gyermek. Tubák így szokta meg, így ismerte, a bánatos Louise-ról ő mit sem tudott. Ő a víg, könnyelmű, élcelődő Louise-t ismerte csupán. És Louise babonásan ragaszkodott a régi szokásokhoz.

- Azt beszéltem az öregnek - kezdte két kezét összecsapva -, hogy férjhez akarok menni! Láttad volna, hogy dúlt-fúlt... Majd mindjárt megmutatom neked.

Felugrott a karosszékből, és nem jelentéktelen utánzási tehetséggel mutatta be a kegyelmes úr járását-kelését, ismételte szavait és sóhajtásait... Végül nevetve ölelte meg a kacagó Tubákot.

- Valóságos színház! - kiáltotta Tubák, és kacagott, hogy a könnyei csurogtak.

Vígság és nevetés közben az idő gyorsan múlik. A fehér köténves szobaleány diszkréten benyúlt kívülről karjaival a szalon szőnyegfüggönye alatt, és felcsavarta a villamos csillárt.

Tubák szokatlan gyorsasággal emelkedett fel.

- Ah, hogy repül az idő!...

Mialatt felállott, az olajfestményekre esett a tekintete; amelyeket a villamos lángok megvilágítottak. Elmerengve nézte a képet, az öklelő bajuszt és a büszke homlokot.

- Ugye, Louise - mormogta -, ma már nem ilyen vagyok... Kisebb a bajuszom.

- Sokkal kisebb! - kiáltotta Madame vidáman.

- De - folytatta csípősen Tubák, és gumitalpas botjával a másik kép felé bökött - a Kisasszony sem olyan már, mint itt a képen. Hol van a göndör haja?

- Elvitték a nők emlékbe... Nálam is van belőle egy fürt.

- No, az már igaz, nagy szoknyabolond volt szegény - mormogta Tubák. - Apropó, Kisasszony! Talán tudod, hogy nincs most Budapesten a Kisasszony? Elutazott Bécsbe, tanácsot adni őfelségének.

- Tudom - felelt madame Louise. - Tegnap együtt beszéltük meg, hogy mit mond őfelségének.

- Akkor nyugodt vagyok, hogy nem fecseg semmi szamárságot a Kisasszony, mert te vagy a legokosabb asszony a világon, kedves Louise. És most Isten veled!

Tubák elkocogott gumitalpas botjával, és az erkélyről, amelyet megvilágítottak a villamos lámpák, számos csók küldetett utána. A kocsi elrobogott, és a kerti út porondja csikorogni kezdett. Madame Louise a szívére szorította a kezét, és elhaló hangon szólt le a félhomályos kertbe:

- Te vagy az, édes Manci?

- Jöhetek? - kérdezte alulról egy hang.

- Jer, jer, édes, drága Manci! - kiáltotta madame Louise, és ragyogó szemmel, nem tettetett boldogsággal sietett ki az ajtón.

Akkor már az ebédlőben állott az, aki a kertből feljött. Választékosan öltözött, fehér fogú, szőke hajú fiatalember volt, akinek kék szeméből azoknak a férfiaknak a különös bátorsága sugárzott, akik nagy sikereket érnek el a nők körül. Nyugodtan, közömbös arccal állott, és hideg mosollyal nézte az asszonyt, aki szerelmes vergődéssel borult lábához.

- Manci, édes Manci! - búgta a madame, és forró, szenvedélyes könnyek hullottak szeméből. - Csak téged, egyedül téged szeretlek!

Az ifjú nyugodtan felelt:

- Tudom.

Majd eldobta cigarettáját egy virágváza kellős közepébe, és flegmatikusan mondta:

- Hagyjuk e dolgokat vacsora utánra. Most éhes vagyok, és vacsorázni akarok.

Madame Louise alázatosan, meghunyászkodva állott talpra.

- Ahogyan parancsolod - rebegte szégyenkezve.

Az ifjú megnyomta a csengő gombját, és így szólt a madame-hoz:

- Beszéltél az én dolgomról a kegyelmes úrnak? Megígérte támogatását?

Madame Louise félve sütötte le a szemét, és szégyenkezve mormogta:

- Bocsáss meg, ma még nem volt alkalmam szóba hozni a dolgot.

A szobaleány már belépett, de az ifjút ez nem zsenírozta, amidőn végtelen utálattal, megvetéssel a madame arcába vágta:

- Tudom, hogy komisz, megbízhatatlan rongy vagy. És most ne szólj hozzám egy darabig. Julis, tálaljon.

(1907)

Egy csúnya lány álmaiból

1

A Fehérvári úton két lovag poroszkál Buda felé. Nyári alkonyat van, a budai tornyokat aranyporral hinti be a búcsúzó nap, és a tornyok, midőn fejük már aranyos lett az alkonyatban, alakjuk többi részét sötét bíborba borítják. A nap a hegyek felett úgy vérzik, mint egy megölt óriás. A hegyek ormáról lepatakzik vére a Duna felé.

A lovagok az aranyfejű tornyokat nézik, és a tornyok közül kiszemelnek egyet, ahol az éjszakát óhajtják tölteni. Persze a legszebb és legnagyobb tornyot választották.

- Ott tán maga a király lakik - mondja az idősebb lovag, akinek hosszú, szürke szakálla és szürke arca volt. Az öltönye is szürke volt. Mintha finom hamu szitálta volna be tetőtől talpig a lovagot. A másik lovag ez ó-ember mellett fiatalabbnak látszott, bár a hamuszürke szín ellepte őt is. Ám a szeme fekete volt, és benne szenvedélyek ragyogtak. Sastoll volt a süvege mellett, és törökkendő volt a derekára kötve, mint a fiatal leventék viselték három-négyszáz esztendő előtt.

Most megszólalt a fiatalabb lovag:

- Én azt mondanám, Miklós bátyám, hogy hagyjuk a pihenést akkorára, amidőn már dolgunkat elvégeztük. Otthon, Muraközben pihenhetünk majd eleget...

Az öreg lovag, akit Miklósnak nevezett társa, csendesen csóválgatta a fejét.

- Ti mindig csak elsietitek a dolgokat, heves fiatalemberek. Mintha bizony el vinné előled valaki Csákfia Erzsébetet?

- Már hogyne vinné el - heveskedett a fiatalabb lovag. - Három kérője is volt mostanában egyszerre. Meg aztán otthon az öreg Futka is megálmodta, hogy varjúk és sasok harcoltak a muraközi vár felett. Bizonyos, hogy ez az álom veszedelmet jelent. Még az éjjel nyergembe emelem Erzsébetet, aztán megvédelmezem az egész világtól.

- A világtól igen - dörmögte az öreg -, de a királytól nem. A király kolostorba csukatja azokat a leányokat, akik elszöknek a szülei háztól.

- Csákfia kedves embere a királynak - ellenkezett a fiatalabb lovag.

- De nem kedves embered neked. Haragjában tán még a leányát is feláldozza, hogy megbosszulja magát.

A fiatalabb vitéz lehajtotta a fejét. Hosszasan gondolkozott, majd csendesen mormogta:

- Akkor... akkor átmegyek a Murán. Török leszek.

Miklós lovag haragosan zörrentette meg a fegyvereit, mintha egy csomó rozsdás kulcs csörögne a derekán.

- Arról majd még beszélünk. Most pedig igyekezzünk, mert még a váron kívül lep meg az éjszaka.

Megsarkantyúzták szürkéiket - a lovak is szürkék voltak -, és az alkonyatba merült Buda felé nyomultak.

2

Ugyanezen időben Budán, a várhegy aljában, egy modern palotában, amely régi váracsot ábrázolt, a kényelmes erkélyen, szalmaszékben hátradőlve regényt olvasott egy kisasszony. A regényben középkori lovagok harcoltak szerelmükért, és öreg szerzetesek segítették frigyükhöz a menekülő párokat, öreg várurak tomboltak bősz haraggal, és a csendes zárdákból az apácák esti zsolozsmája hallatszott. Talán nem is a világ legnagyobb írója írta a regényt, amelyet e csendes estén a budai kisasszony olvasott, mindenesetre ez óra kedvezett az írónak, és a kisasszony térdére eresztve könyvét, félig behunyta a szemét, és a lovagokat látta jönni a Fehérvári úton. Igen, ugyanazok voltak ők, akik a Szentföldön a pogánnyal verekednek; ők ölik meg a gonosz Detriket, és a királyok egyebet sem tesznek, mint azon gondolkoznak, hogyan tüntessék ki e szerény és visszahúzódó férfiakat.

A kisasszony, fenn az erkélyen, azon kisasszonyok közül való volt, akik zsenge gyermekkoruktól várják a lovagok megjelenését. Némely nőket arra rendelt a természet, hogy csak epedjenek, mindig epedjenek, anélkül hogy vágyaikat valaha elérhetnék. A mi kisasszonyunk tanítónő volt, és szegényke a végzettől annyi tudományt kapott, hogy poggyászába nem fért el többé semmi: csinos hangocska vagy beszédes szempár... A háztartási számtan és a politikai földirat nem engedte érvényesülni még azt a bajuszkát sem, amely talán más nőnek az ajka fölött kedves, kívánatos és érdekes lett volna. A bajusz ez alkalommal nem tudott kitenni magáért, és viselőjének sok bánatot okozott. A háta mögött „őrmester”-nek hívták a budai kisasszonyt, pedig szelíd volt, és jó volt.

Az alkony szürke fátyla alatt halkan közeledtek a szürke lovagok a várhegy alatt. Néha-néha csudálkozó pillantást vetettek a háromemeletes házakra.

- Minek a királynak ez a sok palota? - kérdezték halkan.

Miklós lovag, aki fiatalabb korában testőr volt Budán, a vállát vonogatta.

- Öcsém, a király nagy úr, annyi palotája van neki, ahány ujja.

De később Miklós lovag is bevallotta, hogy nagyot változott a város, amióta utoljára benne volt, még az emberek is másféle gúnyát hordanak...

- Gyerünk, gyerünk - türelmetlenkedett a fiatal lovag. - Nem azért jöttem Budára, hogy a házakat bámuljam. Csákfia az erdélyi hadaknál időz, Erzsébet egyedül van otthon. Ha szeret, velem jő e hölgy, és nyargalvást hagyjuk el a várost...

Szürkén, nesztelenül, mint az árnyak lovagolnak végig az úton, és senki sem látta őket más, mint a nő az erkélyen. Dobogó szívvel látta őket közeledni... Igen, most világosan érezte, amire már sokszor gondolt, hogy miért nem ismerte meg eddig a férfit? Mert a végzet arra rendelte, hogy várjon, mindig csak várjon valakire, aki valaha el fog jönni... Egy valaki háromszáz esztendő előttről, a regényekből, az álmokból. Hiszen az lett volna a rettenetes csapás a kisasszonyunkra, ha a mai „silány, léha és közönséges” férfiak közül rendelt volna valakit számára a sors. Gyakran vigasztalta magát azzal, hogy háromszáz év előtt, mikor még a férfiak mások voltak, bizonyosan neki is akadt volna párja... Sőt bizonyos, hogy volt, van valaki, aki abból az időből szereti, mert a mi kisasszonyunk (felfogás szerint) minden században visszatért egy darabig az életbe.

Ott volt Spártában a hősleányok között, Rómában a katakombákban mártír volt, a középkorban várkisasszony, és a francia forradalomban márkinő. Minden addigi élete között a középkori tetszett a legjobban. Mert volt, kellett hogy legyen egy lovag, aki holdas éjszakákon megjelent a vár alatt. Az óra, amely a kisasszony középkori élete számára a sorstól adatott,

lepergett; lepergett azelőtt, mielőtt a lovaggal találkozhatott volna a vár alatt... De a kis tanítónő tudta, hogy a lovag egyszer, két vagy háromszáz esztendő múlva, eljön, bizonyosan eljön. Felébred valahol még sírjában, és eljön érte.

Dobogó szívére szorította kezét, és úgy várta a közeledőket, a szürke árnyakat.

3

- Itt lakik Erzsébet - mondta a szürke lovag szürke társának az erkély alatt, ahol lovaikkal megállottak.

Megállottak, és az esti szél lengette alakjukat, mint a légvonat lengeti a kulisszákat a nyári színkörökben.

A kis tanítónő odafönn arra gondolt, hogy az órák, amelyek a századok folyamán néki életül adattak, eddig mindig kegyetlen gyorsasággal leperegtek, ezért ez alkalommal nem sokáig tétovázott. Kendőjét vállára dobta, és sietve az utcára indult, ahol a lovagok állottak.

- Erzsébet! - rebegte a szürke lovag, mint mikor a szél lengeti a faleveleket.

- Itt vagyok! - sóhajtotta a leány.

A lovag kezét nyújtotta, és Erzsébet a következő percben már ott ült a nyeregben a lovag háta mögött.

A szürke lovak nesztelenül vágtatni kezdtek. Miklós, az öreg kissé elmaradt a fiatalok mögött.

- Ne siessetek - kiáltotta utánuk. - Éjfél még messzire van. Addig régen elérjük a sírboltot várunkban.

A budai tornyok az est sötétségébe merültek. Éjszaka, sűrű éjszaka volt. Csupán a Dunán ragyogott egy-két kis lámpás az éj tengerében.

4

A kis tanítónő boldog volt, nagyon boldog volt.

Másnap, midőn az iskolába indult, magában arra gondolt, hogy vajon hány századnak kell elmúlni addig, amíg újra olyan boldog lesz, mint az elmúlt éjszaka?

(1907)

A legendák műhelyéből

Faluhelyen, téli estéken, amikor az embereknek nagyon megfogyatkozik a tennivalójuk, és a hófúvás miatt még néha távol eső disznótorból is el kell maradni (habár derék hófúvásnak kell annak lenni), a legjobb barát a kemence és a karosszék. A pipa - ez az állandó barát - ilyenkor érezteti nélkülözhetetlen voltát, és kemény télben bizony megesik, hogy a falusi ember napokig nem lát mást, mint a pipáját. A hó alatt csendesen alusznak a kis faluk, a földi zaj szinte elmúlni látszik, még a kutyák is berekednek; az este korán kezdődik, és az esti csöndességben megmozdulnak az emberi koponyákban azok a kerekecskék, amelyek forgására egy láthatatlan kárpit emelkedik fel, és a kárpit mögött egy egészen új világ jelen meg: a fantázia országa. A téli este faluhelyen a fantáziáé és a meséké. Téli estéken látszik, hogy minden emberben van valami nyoma a fantáziának. Egyikben több, a másikban kevesebb. Én azt hiszem néha, hogy az unalmas, hosszú téli esték nélkül sok hiányossága volna a magyar mitológiának. A Kacsintszky háza előtt például volt egy terebélyes iharfa, amelyről minden gyerek tudta a környéken, hogy alatta Rákóczi üldögélt. Ezzel szemben hiába állították, hogy Rákóczi még csak nem is járt soha ezen a tájon, nemhogy a Kacsintszky fája alatt üldögélt volna! A legenda már megvolt. Nem lehetett többé eltemetni. Még azok is, kik bizonyosan tudták, hogy hazugság az egész, az idegeneknek megmutatták a fát.

- Állítólag Rákóczi ültette!

Ez a bizonyos Kacsintszky általában nem mindennapi ember volt. Világot járt, sokat próbált férfiú volt. De az is meglehet, hogy sohase volt túl a faluja határain. Olyan meggyőzően, bőbeszédűen tudott mesélni fiatalkori utazásairól, hogy élvezet volt hallgatni. Mindenhez értett, mindenről tudott disputálni. A szomszédai titokban kissé bolondnak tartották, de nyíltan elismerték, hogy ő a legokosabb ember a környéken. Nagy fejű, hordótermetű ember volt, aki akkora szippantásokat tudott venni a szivarból, hogy a fél szivar elégett egyszerre. Aztán tudott mindenféle olyan nótákat, amilyeneket senki se ismert a vidékünkön. Agglegény maradt, mert bevallása szerint, ezt megígérte egy hercegnőnek, akihez fiatalkorában gyöngéd szálak fűzték. A házát „úrilakom”-nak nevezte, három disznaját „jószágaim”-nak. Ha nagyon megharagudott, azt szokta kiáltani: „Hol a pisztolyom?” Ha a kalendáriumba nézett, azt mesélte, hogy könyveiben búvárkodott. Tudta mindenki, nagyon jól tudta, hogy egyetlen szava se igaz Kacsintszkynak, de mégis kellemetes volt őt hallgatni.

Kacsintszkynak volt egy fő hazugsága, amely hazugság köré csoportosította valamennyit. Ez a nagy hazugság az volt, hogy évekkel azelőtt Kacsintszky a monte-carlói kaszinóban egy félmillió frankot nyert. Ez a félmillió frank kísérte végig Kacsintszkyt az egész életén. Variálta, módosította a félmillióról szóló mesét. Egyik délután azt mesélte, hogyan nyerte a legendás összeget. Másnap arról beszélt, hogyan veszítette el! Mert természetesen elveszítette ismét az egészet, egyetlen gomb nem maradt meg belőle. Legenda, valósággal legenda lett a Kacsintszky félmilliójából. Mindenki tudott róla, holott senki se látta. Volt, bizonyosan megvolt valamikor, hisz Kacsintszky már húsz esztendeje emlegeti. Húsz esztendeje azzal keverte a falusi zsíros kártyalapokat, amikor a szomszédjával máriásozott, hogy a szerencse elfordult tőle végképpen. A rézgarasokat éppen olyan örömmel vagy bánattal nyerte és veszítette, mintha vagyonokról lett volna szó. Ha néhanapján a máriás kedvezően végződött a Kacsintszky részére, megelégedetten csörgette zsebében a rézpénzt.

- Szerencsecsillagom ismét a horizonton van. Nemsokára útra kelek, és megpróbálom még egyszer megtámadni a bankot.

Húsz évig mondogatta ezt Kacsintszky. Ha nagyon rosszul ment a dolga, mindig azzal vigasztalta magát, hogy mindez csak idő kérdése. A bajok egyszerre eltűnnek, amidőn ismét útra kel azon messzi eső palota felé, ahol az aranyak zsákszámra állnak, és csupán Kacsintszkyt várják, hogy onnan elvigye őket.

Kacsintszky nem maradott meg a szóbeli tervezgetésnél. Egy nagy ládája volt, az évek során megtelt mindenféle könyvekkel, feljegyzésekkel, amelyek a rulettjátékra vonatkoztak. Néha napokon keresztül üldögélt szobájában kabalisztikus feljegyzéseket téve, és a szomszédai megdöbbenve pislogtak be az ablakán:

- Most dolgozza ki terveit Kacsintszky - mondogatták.

S ilyenformán kártyakérdésekben elsőrangú tekintély volt vidékünkön Kacsintszky, bár, mint mondám, csupán krajcárban máriásozott. Ha valami vitás dolog merült fel a megyei kaszinóban, mindig akadt valaki, aki ezzel vetett véget a vitának:

- Majd megmondja Kacsintszky.

De még más vármegyékből is felkeresték levelekkel, sürgönyökkel. Kacsintszky, a kártyabölcs megfontoltan válaszolt a vitás kérdésekre, és nemigen volt senki, aki meg ne nyugodott volna a Kacsintszky ítéletében. Pedig ha egyebet nem, kártyázni csak tudtak a mi vidékünkön. Ebéd utáni feketekávénál néha kisebb vagyonokat tettek kockára a megyei kaszinóban; éjjelenként pedig olyan forgalom volt a kártyázóasztaloknál, mint egy nagyobb takarékpénztárban. Kacsintszky, aki hében-korban bevetődött a nagy kártyások közé, megvető közönnyel nézte a nagy bankók járását-kelését.

- Tollfosztás az egész! - mormogta és ásított. - Ugyan melyikőtöknél van csak egy rongyos millió is? „Odalent" pedig úgy hevernek a milliók, mint itt a garas. Csak le kell értük hajolni.

Ha ferbli mellett gibicelt Kacsintszky uram, neki is külön poharat állítottak az asztalra, mint akár a cigányoknak.

- Segítsünk a letört játékoson! - mondogatták a kártyázok, és sűrűn hullottak a forintok, bankók a Kacsintszky poharába.

Ha megtelt a pohár, Kacsintszky hagyta zsebébe önteni a pohár tartalmát.

- Ugyan ne bolondozzatok már! - dünnyögte. - Hisz magatokat fosztjátok meg! Inkább jöjjetek velem Monte-Carlóba. Nemsokára elindulok.

A letört, tönkrement játékosoknak Kacsintszky volt a reménysége. A letört játékos is olyan, hogy a szalmaszálba is kapaszkodik, mint a fuldokló. Majd segít rajtuk Kacsintszky, ha egyszer rászánja magát, hogy elinduljon Monte-Carlóba. Bizonyos, hogy nagy vagyonnal térnek vissza valamennyien. A kis tanyák, fehér falú urasági házak egyszerre visszatérnek régi gazdáikhoz. A monte-carlói aranyak kirántják a bajból az egész vármegyét. Ugyan mikor indul már el az a furfangos Kacsintszky?

- Csak várjatok, várjatok - mondogatta. - Még egynéhány szisztémát kell feldolgoznom. Amint ezzel a munkával elkészültem, nyomban útra kelek.

Az esztendők repültek, s ugyanolyan gyorsasággal vándoroltak egyik kézről a másikra a kis tanyák, fehér falú urasági házak. A sóhajtozó nyírfák, amelyek a homoki kúriákat őrzik a széltől, portól, talán harmadszor is gazdát cseréltek már. Suhancokból férfiak, fiatal menyecskékből vénasszonyok lettek. Csak Kacsintszky nem változott. Megmaradt olyannak, amilyennek húsz év óta ismerték. Tervezgető, hazudozó nagy játékosnak. A nagy láda megtelt írásokkal, följegyzésekkel, és ha a vendégei előtt fölemelte a láda tetejét, nyugodtan így szólott:

- Ez a legdrágább gyűjtemény a vármegyében. Egy félmillió frankomba van.

Egy napon aztán csakugyan elindult Kacsintszky.

Nagy nap volt az.

Már hetekkel azelőtt megalakult a részvénytársaság, amelynek célja az volt, hogy Kacsintszkyt pénzzel ellássa. Nemigen volt olyan úriember a vármegyében, akinek valamelyes kis része ne lett volna a részvénytársaságban. Az öreg Hertely kisasszonyok a családi ezüstjüket adták el, hogy Kacsintszky tőkéjéhez hozzájárulhassanak. Mások váltókkal nyargaltak az uzsorásokhoz. Gaál Benedek ekkor adta el a híres kancáját, Marcsát. Ugyancsak ekkor nyúlt hivatalos pénzhez szegény Simkó Mihályné, a süvöltői postamesternő. Hisz Kacsintszky egy-két hét múlva megtízszerezve hozza vissza azoknak a pénzét, akik benne bíznak.

Kacsintszky maga nem nagyon erőltette meg magát a részvényesek összetoborzásában. Jöttek azok maguktól. Nem volt olyan ember ezen a környéken, aki ne akart volna nyerni.

A híres Homolai eladta házát, kertjét, jószágát, ami még volt, s egész nap a távíróhivatal előtt sétálgatott. A monte-carlói sürgönyöket várta. Pedig még el sem indult Kacsintszky.

Lázban volt az egész vármegye. A társaságokban egyébről sem beszéltek, mint Kacsintszkyról. A vérmesebbek már látták, amint Kacsintszky jön az ökrös szekerekkel. Csakhogy a szekereken nem búzászsákok vannak, hanem aranyakkal megrakott zsákok.

A Hertely kisasszonyok éjjelenként előre megálmodták a numerusokat, amelyeken Kacsintszky nyerni fog. Siettek is az álommal nyomban Kacsintszkyhoz.

A nagy játékos nyugodtan mosolygott:

- Itt van a noteszemben minden. Nem kell már ehhez hozzátenni egy jottát sem. Készen vagyok a tervemmel.

S elindult Kacsintszky.

Az állomásra az egész város elkísérte. A vasúti vendéglőben tíz hordó sört fogyasztottak el, és a híres Homolai, aki egy tapodtat sem tágított Kacsintszky mellől, így szólt, a sokadalomra mutatva:

- Szólhatnál tán a tömeghez egypár szót, János.

Kacsintszky vállat vont:

- Nem vagyok szónok ember. Majd beszélnek helyettem a louis d'orok, amelyeket hazaküldök.

- A louis d'orok! - mormogta Homolai és nagyot nyelt.

A vonat elrobogott, és Homolai reggeltől estig ott sétált a postahivatal előtt. Néha még a hivatalba is beszólt Csermely Jánosnak, a sárga távírótisztnek:

- Csermely úr, itt vagyok, ha Monte-Carlo jelentkezik...

- Tudomásul veszem - felelt a postás, és elmerült rejtelmes masinái kopogásában.

Aztán jöttek a sürgönyök. Kacsintszky megérkezett, nincs semmi baja, csak az álma maradt el, rendes, mély, nyugodt álma.

Homolai - vékony lábú, deres hajú, régen végzett uraság volt - végigrohant a városon a hírrel. Magyarázta a sürgönyt.

- A katona se tud aludni, ha az ágyúdörgést hallja - mondogatta. - Kacsintszky pedig tűzvonalba ért.

Egy hét múlva azt jelentette a drót, hogy baj van. A részvénytársaság tőkéje kevésnek bizonyult. Új muníció kell, ha a csatát folytatni akarják.

Homolai Gyula végignyargalt a városon. Agitált, kapacitált, siránkozott, amíg bizonyos pénzösszeget össze tudott szedni a részvényesektől. A szegény Hertely kisasszonyoknak már nem volt semmi eladnivalójuk. Őket tehát törölték a részvényesek sorából. Homolai, aki maga is csak úgy tudott pénzt teremteni, hogy eladta az életbiztosítását, így vigasztalta a kétségbeesett kisasszonyokat:

- A háborúhoz pénz kell, már Montecuccoli megmondta. Ez pedig háború, hölgyeim. A nyírségi urak háborúja a monte-carlói bank ellen.

Elment az új „muníció".

Homolai most már ki se mozdult a távíróhivatalból. Ott ült az előszobában naphosszant, és várta a híreket.

A legközelebbi hír pedig az volt, hogy új pénzre van szüksége a messze idegenben háborúzó Kacsintszkynak.

- Nekem már nincs semmim - mondta szomorúan Homolai.

De nem kisebb buzgalommal szaladgálta be a részvénytársaság tagjait, mint előbb. Fogyott, nagyon fogyott a részvényesek száma. Napok teltek bele, amíg Homolai uram valamely pénzt össze tudott kalapálni.

Egypár nap múlva újra pénzt kért a Nyírség Montecuccolia. Ekkor már kidőlt a részvényesek legnagyobb része. Az öreg Honkály adta el a hízóit. Azt a pénzt küldte el Homolai Gyula.

S ezután már nem ment válasz a pénzt kérő sürgönyökre. A távíróhivatal előszobájában Homolai Gyula búsan üldögélt, és csak a fejét rázogatta.

- Nincs, már a föld alatt sincs...

Egy hét múlva megérkezett Kacsintszky János. Vadul, vérben forgó szemmel rontott rá Homolai uramra:

- Megcsaltatok, tönkretettetek! Amint a pénzem elfogyott, attól kezdve megfordult a játék járása. Egy vagyont nyertem volna, ha csak egyetlen aranyat küldtök. De nem küldtetek. Cserbenhagytatok.

Haraggal, elkeseredve vonult meg a falusi „úri lakában", és elátkozta a sorsot, amely olyan emberek szövetségébe vezette, akik „pénz nélkül akarnak meggazdagodni". Késő öregségéig szidta egykori kompánistáit, a tönkrement részvényeseket, és Homolai Gyulát tartotta megrontójának.

A nyírségi mitológia pedig új fejezettel gazdagodott. Homolai Gyulán múlott, hogy a nevezetes Kacsintszky el nem hozta a monte-carlói kincstárt. Legalábbis az én fiam már ilyenformán fogja hallani az öregektől, így kalapálódik össze a legtöbb legenda.

(1908)

Filkóné, a mesemondó anyóka

Ezt a történetet régen hallottam... Ha jól emlékszem, még falun laktam akkor, midőn egy összeszáradt anyóka mesélte nekem, aki már semmire se volt jó a világon, mint arra, hogy meséljen. Filkóné - az anyóka neve - a maga idejében nagyon népszerű mesemondó volt. Más falukba is elvitték mesélni a sokgyerekes házakhoz. A dorogi báró gyerekeihez is ő járt mesélni. A Filkóné meséi nagyon érdekesek voltak. A felnőttek, öregek is végighallgatták, és ha jól sikerült a mese, Filkónét megjutalmazták. Voltak nagyon híres meséi Filkónénak. Volt egy, amelyet az egész vármegyében úgy emlegettek, mint a „Garibaldi meséjé”-t. Ha idegen ember tévedt a hallgatóság közé, legelőször is arra szólították fel Filkónét, hogy mondja el a Garibaldit. Mindnyájan büszkék voltunk a Garibaldi-mesére, mint akár a vén topolyra a határban, amelyre egyszer egy híres zsiványt akasztottak.

Filkónénak számtalan meséje volt. Honnan szedte őket, nem tudom. Hisz olvasni sem tudott az öreg asszonyka. Annyi bizonyos, hogy ezek a mesék különös mesék voltak. Még ma is néha, amikor az élet valami rendkívülit produkál körülöttem, eszembe jut, hogy Filkóné ezt már mintha mesélte volna egyszer. Talán azért voltak olyan érdekesek a Filkóné meséi, mert az életből vette őket.

A mesemondó öregasszonyok már faluhelyen is kivesztek. A könyvírók kivették a szájukból a kenyeret. De hát hadd mondom el, mit mesélt egyszer a mesemondó anyóka.

- Lakott itt egyszer Kékiben, a szomszédunkban - amely falu néha egy jó futamodásnyira fekszik tőlünk, máskor pedig, esős őszben vagy tavaszban egy nap alatt sem lehet megközelíteni a vadvizek miatt -, lakott itt egyszer a régi kastélyban egy gyönyörűséges szép kisasszony, a Dália kisasszony.

Nemcsak szép volt a kastélybeli kisasszony, de gazdag is és jószívű is. Nem idevalósi volt, csupán a nagyapja került hozzánk valami idegen országból, és mind összevásárolta a borokat a Hegyalján. A boroshordókat külső országokba vitette hosszú szekerein, és amint a hordók gurultak idegen országokba, ugyanúgy gurult az arany az öreg Dáliához meg a fiához, aki ugyancsak öreg ember volt. Talán még öregebb, mint az apja. Olyan öreg volt, mintha ő lett volna a saját apjának az apja, mert valami nagy bánata volt a felesége miatt, akit senki sem látott soha vidékünkön. Az öreg Dáliának már nem volt felesége, azért nem is volt neki bánata. Ugyanezért élte túl az öreg a fiát.

A fiatalabbik Dália - pedig, mondom, ő látszott az öregebbnek - szófukar, mogorva természetű volt. Sohase látogatta meg a szőlősgazdákat a borpincéikben, nem járt táncolni a szüretekre, ahol pedig az apja mindig ott volt. Mert a kereskedőnek barátkozni kell a kuncsaftokkal, és nem lehet azt csupán úgy csinálni, hogy nesze pénz, nesze portéka; a lélek és a szív is megköveteli a magáét. Ezért az öreg Dália - az apjának az apja - mindig ott táncolt a szüreteken, és megforgatta a menyecskéket, lányokat.

Közben ott volt a szeme a hordókon is, hogy tiszta bort töltsenek a hordókba a gazdák, mert például Czira, a felső szőlőben, nagyon huncut ember volt, de az öreg Dáliát még Czira sem tudta megcsalni. Pedig az öreg csak a bokáit ütögette össze, hejehujázott, mégis rászólt Czirára.

- Szomszéd, elég lesz már a Tisza-vízből a borba. Elég lesz, éppen elegendő lesz...

A kisasszonyt, akiről mesélek, a nagyapja nevelte, az a jókedvű ember, aki azonban csaknem belehalt a fia halálába. Megbetegedett, sorvadni kezdett, de szerencsére már nem messzire volt a hegyaljai szüret, amikor kitáncolta búját, bánatát, betegségét. A szüretekről már nevetve tért haza a kastélyba, és örömét találta a boroshordók gurításában.

A kisasszony ezalatt felnövekedett, és a jókedvű nagyapja mellett szinte el is felejtette volna már, hogy milyen szomorú apja volt, de mégsem felejtette el, mert hiába, mégiscsak az apja lánya volt, nem pedig a nagyapjáé. Amikor a legjobb kedve volt, amikor a legjobban nevetgélt és kacagott leánypajtásai társaságában, hirtelen hátrafordult, és azt kérdezte, vajon ki érintette meg a kezével vállát.

- Senki, senki. Még csak a közeledben sem volt senki! - mondták neki a barátnők, de a Dália kisasszony csak a fejét csóválta.

- Hiába beszéltek, éreztem, hogy valaki a vállamra tette a kezét! Miért tesztek bolonddá? - mondta, és ilyenkor úgy elszomorodott, hogy többé semmivel sem lehetett felvidítani. Bús és szótalan lett. A fejét lehajtotta, mint egy megtört virág, és még a nagyapja tréfáin se tudott nevetni. Az öreg Dália keservesen kiáltott fel:

- Csak apád, az a szomorú apád ne lett volna!

De ha erről már nem lehetett tenni.

A gyönyörű kisasszony napokig szótlanul, magányosan barangolt a kastély nagy kertjében, ahol olyan titkos búvóhelyek voltak, amelyeket rajta kívül senki se ismert. De egyszer a nagyapja mégis megtalálta egy vén odvas fába rejtőzködve, ahol csendesen meghúzódva, az ég felé meresztette szemeit.

- Mi bajod van, te leány? - zörrent rá az öreg. - Mondd meg, hogy mit akarsz? Selyemruha kell, avagy karperec? Megveszem neked, csak beszélj.

- Unom az életemet! - felelt a Dália kisasszony, és még jobban bebújt az odvas fába, mint egy koporsóba.

Az öreg szokása szerint keservesen felkiáltott:

- Az apád!

De segíteni mégse lehetett a dolgon. Meg kellett várni, amíg Dália kisasszony magától előjön a rejtekhelyéről, és ismét kacagni kezd. A szomorú kastélyból erre újra vidám kastély lett. Jöttek a barátnék, ismerősök, látogatók, és zeneszó mellett folyt a tánc a kastélyban. Még a cselédek is daloltak ilyenkor, és senkinek nem volt semmi baja. Jókedve volt Dália kisasszonynak.

Lakott abban az időben ezen a vidéken egy szent ember, bizonyos Prilovszky, aki már sok beteget meggyógyított, és ezért a doktorok be is akarták csukatni, mert a doktorok nem szeretik, ha a betegek az ő engedelmük nélkül meggyógyulnak.

Az öreg Dália egyszer felkereste a szent embert, aki a falu végén lakott egy kis viskóban, és ügyet sem vetett az ajándékokra, amelyekkel a falusiak megajándékozták. Volt ott annyi kacsa, liba, csirke az udvarban, hogy a szent ember mindennap kacsacombot vacsorázhatott volna. De Prilovszky mindig csak egy nagy könyvből olvasott. Ha hoztak, jó volt; ha nem hoztak, úgy is jó volt. Igazi szent ember volt.

Az öreg Dália egy körmöci aranyat tett a szent ember asztalára. Prilovszky se szó, se beszéd, a földre lökte az aranyat.

Dália úr ekkor egy másik csikót tett az asztal szélére. A szent ember úgy tett azzal is, mint az előbbenivel.

Mikor a harmadik aranyért nyúlt volna az öreg Dália, Prilovszky becsapta a nagy kapcsos könyvet.

- Nem kell az aranyad, mondd meg, mit akarsz.

- Ha szent ember vagy, úgyis tudod, hogy mit akarok - felelt az öreg Dália.

- Tudom is. Nagyon is tudom. Add férjhez a kisasszonyt!

- Férjhez adjam? - csodálkozott Dália úr.

- Add férjhez, hacsak tudod. De én azt hiszem, hogy nem fogod tudni. A könyvem legalább azt mutatja, hogy sohasem kötik be a kisasszony fejét.

Dália úr felhorkant:

- Bolond a te könyved, szent ember. Már hogyne kötnék be a leggazdagabb leány fejét. Százan is, ha akarom.

- Százan igen, de egy sohasem - felelt Prilovszky, és tovább olvasott a nagy könyvből, amelyet kívüle senki sem értett.

Amíg az öreg Dália hazafelé ment Kékibe, az úton elgondolta, hogy mégiscsak jó tanácsot adott a szent ember, férjhez kellene adni a kisasszonyt, és már nem is sajnálta a két körmöci csikót, pedig eleinte nagyon bánta, hogy fel nem szedte a földről, ahová Prilovszky ledobta.

A kisasszonynak abban az időben jókedve volt, és nagyon megörült, amikor a nagyatyja egy kocsiderékszámra való fiatalembert hozatott a városból. Sok szép legény volt akkor vidékünkön. Fiatal ember volt még akkor - hej, be régen is volt - Zathureczky tekintetes úr is. De mégsem őreá esett a kisasszony választása, hanem Barna Gyurira, a hetyke főbíróra.

Szép ifjú volt Barna György. Ha táncolt, ha lovagolt, ha lépett, az asszonyszívek csak úgy ugráltak a pruszlikok alatt. Azok a bolond asszonyszívek! Mindig az után vágyódnak, aki nincsen. Mert Barna Gyuri ugyan nem nézett reá egyikre se. Büszke, rátartós ember volt, akiről azt jósolta meg a nagyanyja, hogy feleséget is csak úgy fog kapni, ha őt kérik meg. No hát az öreg Dália meg is kérte, amikor észrevette a kisasszony vonzódását a deli ifjúhoz. A főbírónak is tetszett a kisasszony, és mintha már többé sohasem érintette volna meg az a láthatatlan kéz a Dália kisasszony vállát. A kacagásának, a jókedvének, a vidámságának végehossza nem volt. A kéki kastélyban éjjel-nappal zengett a zene, és Barna Gyurka járta a táncot a jövendőbelijével... De egyszer, egyszer...

A kendőváltás előtt alig néhány nappal történt az, hogy a főbíró és a kisasszony a régi kertben sétálgattak, amikor a kis madarak tavaszi nótájukat énekelték a bokrokban, és minden ragyogott és mosolygott körülöttük. Arról beszélgettek éppen, hogy milyen boldogok lesznek, ha egymáséi lesznek, amikor a Dália kisasszony hirtelen megfordult, és rémülten, megijedve nézett a főbíróra:

- Miért ütötte meg a vállamat!

- Dehogyis ütöttem meg. Az előbb simogattam...

- De most megütötte - felelt a kisasszony, és gyönyörű arcára ráborult az a felleg, amely mintha eltakarta volna szemének ragyogását, arcának tündöklő tisztaságát. Rút, zavaros, sárga felleg, amilyent a déli szél szokott kergetni az ég egyik aljáról a másikra, hogy sehol ne legyen maradása.

A főbíró meghökkenve meresztette a szemét Dália kisasszonyra, az pedig elfordult tőle, és lehorgasztotta a fejét.

- Mi baja van? Mi baja van? - esdekelt a főbíró. - Édes drágaságom, hófehér violám, mért nem szeret már?

Dália kisasszony ekkor csendesen megfordult, a mátkája szemébe nézett, és halkan valamit mondott. Olyan halkan mondta, hogy csak az érthette meg, aki egy csók távolságban állott tőle. Valamit mondott...

A főbíró ezután sokáig beteg volt, nem ment az emberek közé. S midőn meggyógyult - ugyanakkor lett ismét vidámság a Dália kastélyban is, mert a kisasszony nevetni kezdett -, feléje se ment többé a kastélynak. Még erről a vidékről is elment.

Az öreg Dália pedig azt mondta:

- A főbíró komisz ember. Megbántotta szegény kis unokámat. No de nem baj, majd megvigasztalódik még az én szegény madárkám.

Ismét a városba üzent, de most már csak felényi fiatalember jött a kastélyba, akik a kisasszonyt mulattatták, vele táncolgattak, és vele énekeltek.

Szép fiatalember volt abban az időben Homoky, az öreg, ragyás Homokynak a fia. Hiába tiltotta az öreg Homoky a fiát:

- Ne járj a boszorkány után, Pista! Lidérc az, aki megbabonáz, aztán tönkretesz, mint a szegény Barnát is, aki azóta asszonyra sem tud nézni.

A Homoky úrfi csak ott lebzselt a kisasszony körül, amíg egy napon - milyen nagy boldogság volt is az! - gyűrűt váltottak és turbékoltak, szeretkeztek. Két hét sem telt bele, a Homoky úrfi egy éjszakán támolyogva, lázbetegen kocsizott haza az apjához. A hideg lelte, és két kenőasszony is dolgozott rajta, amíg annyit tudott kimondani, hogy vizet akar. Az öreg Homoky kérve, könyörögve faggatta a fiát:

- Szólj, mit mondott neked az a boszorkány, hogy beperelhessem. Mert beperelem, be én. Mit mondott?

Homoky úrfi csak a fejét csóválta:

- Nem lehet azt megmondani. Sosem fogom én azt megmondani.

Ezután hosszú ideig nem járt senki a Dália kastélyba. Az öreg hiába hívogatta a fiatalembereket. Nem mertek azok még a kastély környékére se menni. Féltek a Dália kisasszony boszorkányszemétől. Homoky úrfi se házasodott meg, pedig mint mondám, szép legény volt. Valahogyan nem kellett neki többé az asszonyféle...

Az utolsó vőlegény a fülig adós Koszperics hadnagy volt. Ki tudná, miféle praktikákkal csalogatta őt magához a boszorkány. Vagy az is meglehet, hogy nem csalogatta, Koszperics hadnagynak már akkor minden mindegy volt. Egy hajszálon lógott már az arany kardbojtja.

- Majd megmutatom én - fogadkozott a hadnagy, és nagy tűzzel kezdett udvarolni Dália kisasszonynak.

Bátor gyerek volt a katona, már mindenki azt hitte, hogy sikerülni fog neki az, ami eddig senkinek, feleségül veszi a Dália kisasszonyt. Mert a hadnagy vitézül kitartott még akkor is, amikor a kisasszony már ismét az odvas fákban bujkált. Az igaz, hogy a hadnagy olyan volt már, mint az élőhalott; se aludni nem tudott, nappal meg úgy járt-kelt, mint az álomkóros. Már az esküvő napja is ki volt tűzve, amikor parancs érkezett az ezredestől, hogy Koszperics hadnagy nem veheti el a Dália kisasszonyt. Ezért meg amazért... Mindenki fellélegzett, mert derék ifjú volt a hadnagy. Kár lett volna érte.

És évek múltak. Több vőlegénye nem akadt a Dália kisasszonynak. Az öreg Dália megunta a borkereskedést, és egy napon meghalt. Egy esztendőre rá a kisasszonyt is holtan találták az ágyában. Azt beszélték, hogy mérget ivott, de hát az se egészen bizonyos.

Most pedig felbontották a végrendeletet. Hát, uramfia, volt csodálkozás. A kisasszony minden vagyonát a három vőlegényének hagyományozta. A kastélyt Barna Gyurira, a földeket Homokynak, a készpénzt Koszperics hadnagynak...

A három férfiú, aki idő előtt megőszült, megérkezett a temetésre. Hárman mentek a halottas szekér után, és úgy szégyellték magukat, hogy egyszer sem emelték fel a szemüket, egymásra sem mertek pillantani.

Ez a Dália kisasszony története.

- Mit is mondott a szegény kisasszony a vőlegényeinek, hogy azok úgy elfutottak tőle? - kérdeztük a mesemondó Filkónét.

Az összeszáradt anyóka elhárító mozdulatot tett:

- Ne akarjátok tudni, gyerekek - susogta. - Nem mondom azt én meg nektek, mert még élni szeretnék néhány esztendőcskét.

(1908)

A mesék megmaradnak

Az utolsó mesemondó asszony a mi falunkban az öreg Filkóné volt, akiről egyszer már valahol írtam. Semmiféle más foglalkozása nem volt, mint a mesemondás. Nyáron, amikor az embereknek nem sok idejük van a mesék meghallgatására, bizony rosszul ment a Filkóné sora. Ilyenkor még ingyen is mesélt nekem, ha elcsíphetett a háza környékén. Egy kis viskóban lakott a falu végén, és két vén jegenyefa volt minden dísze az udvarának, hanem az a két jegenyefa akár a király udvarába is beillett volna. Hatalmas fák voltak, talán százesztendősnél is öregebbek voltak, és valami olyan különös susogás volt állandóan a leveleik között, mintha élőlények laktak volna a gallyak között. A két jegenyefa alatt üldögélt Filkóné egész nyáron, mikor egyéb dolga nem volt. Azt szokta mondani, hogy ilyenkor tanulja azokat a meséket, amelyeket télen a falusiaknak elmesél. Rámutatott az egyik jegenyére:

- Ez a szomorú meséket mondja nekem!

A másik jegenyéről pedig úgy nyilatkozott, hogy az a vidám, mókás mesékre tanítja.

A jegenyék szavát persze Filkónén kívül senki sem értette, mert akkor nem is tudott volna ő megélni a mesemondásból. A fáknak nem kellettek rézkrajcárok, sem ócska kendők a mesemondásért.

Ha jól emlékszem, egy krajcár volt egy mesének az ára. De volt olyan mese is, ami két krajcárba került. Ahány hallgató volt, annyi krajcárt kellett fizetni, mégpedig előre. Filkóné nem hitelezett. A kétkrajcáros meséknek nem lett volna hallgatójuk, mert két krajcár nagyon sok pénz falun. Hanem Filkóné értette a mesterségét. Mikor legérdekesebb volt a mese - úgy a közepe táján -, akkor egyszerre ravaszkodva akadozni kezdett, meg elhallgatott, mintha nem jutna eszébe a folytatás.

- Elfelejtettem, hiába, elfelejtettem... Öreg szekér vagyok már én, elakadok kocsikenőcs nélkül - mormogta.

A hallgatók már tudták, hogy ez mit jelent, és dörmögtek, zúgolódtak, de csak belenyúltak a krajcárka után, mert hiszen a Filkóné meséjének mindig a vége szokott a legszebb lenni.

Úriházaknál, ahol Filkóné amúgy megkapta a honoráriumot, a kocsikenőcsöt egy pohár borocska helyettesítette. Filkóné, a kis összeszáradt anyóka, megtörölte a száját, és felvillanó szemmel folytatta, mintha maga is kíváncsi lett volna a mese végére. Ha sok kocsikenőcsöt használt el, az öreg szekér vágtatni kezdett, és Filkóné néha belezavarodott a meséibe. De még akkor is szépek voltak azok a mesék.

Már a ruházata is olyanforma volt a mesemondó asszonynak, amely szinte megkülönböztette őt a többi falusi öregasszonyoktól. Kis kalapocska volt a fején, amely körül volt tűzködve mindenféle madártollakkal. Ezek a tollak szerencsét hoztak annak, aki magánál hordta. Már nagydiák voltam, amikor egy ezüst huszonötkrajcárosért birtokomba vehettem egy darutollat a Filkóné kalapjáról. (Fájdalom, a toll elkallódott valahol.) Azonkívül mindig tarka ruhában járt a mesemondó asszony, amely ruhának lehetetlenül mély zsebei voltak. Persze ezek a zsebek az elemózsia elrejtésére valók voltak, de a Filkóné előadása szerint más hivatásuk volt. Ebben hordta a meséket. Mert hiszen a meséket hordani kellett. Nem volt azoknak lábuk, hogy el tudtak volna menni egyik faluból a másikba. Meg talán meg is fáztak volna tél idején.

Nemrégiben otthon jártam a falunkban, és miután még elég meleg napok voltak, bejártam azokat a helyeket a határban, ahol gyerekkoromban mászkáltam. A kis erdőben megtaláltam

az odvas fát, amelyben bagolyfészek volt, és a temető mellett, a régi kápolnában éppen úgy susog most is a szél, mint akkoriban susogott, pedig szélcsendes idő volt. Megkerültem a falut. Odabenn a faluban egy és más megváltozott. Új házak támadtak a régiek helyén. És amint a falu ábrázata megváltozott, úgy változott meg az emberek arculata is. Csak egyes fákról, régi kerítésekről, ottfelejtett kapubálványokról tudtam megállapítani, hogy itt hajdan miféle ház állott. Míg az emberi arculatoknak csak egyes vonásai voltak ismerősek. Azok a vonások, amelyeket a mostaniak az öregektől örököltek. Szinte tudtam, hogy kinek ki is volt az apja, anyja... De azért az arcok és emberek mégis mások.

Itt azonban, a falu alatt, semmi sem változott. Most ugyanazok a vadvirágos veteményeskertek nyílnak a Sugó-patakra, mint azelőtt. A kerítések most is úgy düledeznek, és a régi fák ugyanazon a helyen állanak. A patak vígan fut a bokrok, vadvirágok között. Pedig a hidak száma azóta megnövekedett. Akkoriban csak egy híd volt a kertek alatt, amely hidacska a Marosiné, a szép özvegy menyecske telkére vezetett. Hej, csipkedték is eleget Marit a híd miatt. Pedig hát őhozzá híd nélkül is elmentek volna! Ma pedig majdnem mindegyik teleknek van hídja. Talán a Marosinak száma növekedett meg, vagy a járás-kelést akarják megkönnyebbíteni?

A falut megkerülve, két jegenyefa ébresztette fel figyelmemet. Két fakirály, amelyek a törpe akácok, vékonypénzű nyírek közül magosan kiemelkedtek.

A Filkóné jegenyefái - gondoltam magamban, és meggyorsítottam lépteimet. Vajon él-e még a mesemondó asszony?

Csakhamar elértem a viskót, amelynek lonckerítése mellett annyit leskelődtem: hogyan tanulja Filkóné a meséket? Csakugyan a jegenyék szólalnak-e meg neki, mikor senki sem hallja?

A nap már a dengi dombokon járt, és piros palástja a dombok lejtőjén húzódott utána. Még egy lépés, és már túl lesz a dombokon, az irigy dengiek maguk láthatják már a napot.

Beléptem a viskó udvarára, és egy törpe kutyácska élesen kezdett ugatni. Olyan ijedten, sivalkodva ugatott a kiskutya, mintha nem is kutya lett volna, hanem valami póruljárt gyermek.

A viskó alacsony ajtaján botra támaszkodva lépett ki Filkóné. Egy fejjel kisebb lett azóta, és a magatartásából látszott, hogy már nem lát, de tarka ruhája, tollas kalapja a régi. Halkan és fájdalmasan kért, hogy nyújtanám ki a kezem, közben a sivalkodó ebecskét csillapította:

- Hallgass már, te pokol fajzatja, mert tüstént szétzúzom a fejed. Nem látod, hogy finom keze van az uraságnak? Inkább örülnél, te átkozott dög, hogy végre-valahára látogatót kapunk. De ugyan minek is köszönhetjük a szerencsét? Csak nem az adótól tetszett talán jönni? - tette hozzá ijedten.

Megnyugtattam. És elmondtam, hogy gyerekkoromban hallottam mesélni. Tud-e még mesélni?

A kezemet fogta, és úgy tipegett a tuskóhoz, amely a két jegenye között a földre volt állítva. Csak mikor elhelyezkedett a tuskón, akkor eresztette el a kezem, s a botjára támasztotta összeaszott fejét.

- Mit is tetszett kérdezni? - szólalt meg ekkor, de valahogyan más hangon, mint az előbb. A tuskón ülve mintha rátalált volna régi hangjára, amely egyszerre a fülembe csengett, és megelevenedtek a mesék, amelyeket tőle hallottam. A botocska a kezében a mesebeli öreg anyókáé, ő maga az erdőn kis háza küszöbén üldögél, és királyleányokról, hercegekről és a kék hegyekről álmodozik. Volt valami színészkedés a tehetetlen anyókában, amelyet egyszerre magára öltött, midőn a mesemondásról hallott.

- Tudok, igenis tudok még mesélni, de már nincs kinek mesélni, mert most másféle mesék járják. Tegnap vagy talán azelőtt, már nagyon régen meséltem utoljára. Három, kis grófkisasszonyka jött az öreg Filkónéhoz, három ragyogó csillag, a lábuk fehér, mint a frissen hullott hó, és a hajukban vadvirág volt. És három arany krajcárt hoztak. Azazhogy csak kettőt. De az egyiket visszacsenték a zsebemből, mert már nem látok jól. Az apjuk, a Kékhegyek fejedelme, azt mondta, hogy ne haragudjak a leánykáira, majd megtépázza otthon a hajukat. Csak hogy ne haragudjak a kis grófkisasszonykákra...

Elhallgatott, és elmerengve hajtotta le a fejét.

- Hogyan is volt tovább?... A Kékhegyek fejedelmének az inasa varázsló volt. Lóból vitézt, mezei virágból leányt tudott varázsolni. Az öreganyjától tanulta ezt a mesterséget, akit magam is ösmertem. Itt lakott Tabon, és ha megdörzsölték a talpát, akkor boszorkányozott. Szép, fiatal boszorkány lett, de mindig annak kellett megdörzsölni a lábát, akit el akart varázsolni. S éppen ezért, mikor már nagyon öreg volt, folyton csak azon rimánkodott, hogy dörzsölje meg a lábát valami fiatal legény. De nem merte senki sem megdörzsölni, mert mindenki attól félt, hogy az öreg boszorkányból szép, fiatal boszorkány lesz, és aztán vége az illetőnek. Világgá kell neki mennie.

Ennek a kis unokája volt a Kékhegyek fejedelmének az inasa. Azt mondja az inas: az aranykrajcár helyett vigasztaljuk meg valamivel ezt a szegény Filkónét. Eleget szenvedett már életében, eleget mesélt a varázslókról, boszorkányokról és grófkisasszonyokról. Hadd segítsenek egyszer már rajta a varázslók - ezt mondta a boszorkányinas, és megígérte, hogy a legközelebbi holdtöltekor eljön hozzám, és megdörzsöli a lábamat. Megdörzsöli mind a kettőt... S akkor én olyan szép és fiatal leszek, mint tizenhat esztendős koromban voltam. Hosszú szőke hajam a sarkamig ér, és a két szemem ragyogni fog, mint két csillag. Liliomfehér lesz a vállam újra, és rubinpiros két ajkamat sohase fogja férfiszáj érinteni, csak azé az egyé, Kelemen Jóskáé, aki elvarázsolva ül messze idegen országban, egy nagy erdő közepében... Mert tetszik tudni, Kelemen Jóska volt az én jegyesem, akit én megcsaltam, amíg katonasorban volt. Azért lettem ilyen öregasszony. De már nem messzire van a holdtölte. Jön a boszorkányinas, és márványpalotában, zengő rózsakertben fogunk majd lakni. Mindig nézem a holdat, és érzem, hogyan simulnak el a ráncok az arcomon. Most már harminc éves vagyok. Holnapra még kevesebb... Négy fehér lovon megyek Kelemen Jóskáért. Hát mit is tetszik akarni? Meséljek talán valamit? - kérdezte szinte boldog hangon.

Elgondolkozva mentem hazafelé.

Ettől a szegény öregasszonytól az élet elvett mindent. És érte cserében semmit sem adott. De a mese, a mesebeli élet hűséges maradott hozzá. Nem érzi az élet kegyetlenségét. Szövi-fonja a meséket tovább, amelyeket most már valóságnak hisz maga is. Az öreg Filkóné, aki életében annyi lelket vigasztalt meg, ringatott el a meséivel, most önmaga is az egykori meséken szenderedik el.

(1908)

Jézuska csizmája

A „Jámbor utazó”-hoz címzett fogadóból egy téli reggelen két lerongyolt, félig meztelen vendéget dobott ki Hircs kocsmáros szolgái segítségével. Az útszéli fogadó ama nagy országút mellett állott, Eperjes és Bártfa között, amely országút a középkorban Európa mindenféle nemzetének fiait látta elvonulni. Kereskedők és koldusok, katonák és barátok, haramiák és zarándokok, akik északról délnek tartottak, ezt az országutat taposták, és a „Jámbor utazó” várszerű falaival és kapujával biztonságot nyújtott az országút vándorainak. Harminc szekér is elfért a fogadó udvarán, és a merénylő haramiák, akik vakmerőségükben olykor megtámadták éjnek idején a fogadót, amidőn gazdag kalmárok ütötték föl odabenn tanyájukat, bevert fejjel menekültek el a „Jámbor utazó” környékéről. Hircs, a tagbaszakadt fogadós nagy kutyáival és zömök, széles vállú legényeivel talán még rendes katonaság ostromát is visszaverte volna. Krakkótól Kölnig jó hírneve volt a „Jámbor utazó”-nak, és a kereskedők gyakran kerülőt tettek rendes útvonalukról, hogy biztonságban legyenek a pihenés napjaiban.

Az a két vendég, akit az említett havas, téli reggelen a „Jámbor utazó”-ból a testi erők fennsőbbségénél fogva a továbbutazásra fölszólítottak, nem tartozott sem a békés kalmárok, sem a jámbor zarándokok fajtájához. Zsoldos katonák voltak, akik a cseh háborút végigverekedték, és Milánóba készülődtek, mert azt hallották, hogy ott némi csetepaté ígérkezik. Hosszú hajú, bikanyakú, vad tekintetű hadfiak voltak, akik verekedésből tartották fenn magukat. Mindenféle fogadóba talán be sem fogadták volna őket, mert a zsoldos katonának nem a legjobb híre volt békés országokban. De Hircs nem az az ember volt, aki megijedt volna a vitézektől, amikor az egyiknek aranyos markolatú kard csüngött vállán, a másiknak pedig kékróka szolgáltatta a prémet bekecséhez. Országok bejárására alkalmatos nagy bivalybőr csizmák a lábakon, amelyeket a zsoldos katona sem emészt el életében, de három-négy generáció is elhasználhatja békeidőben. Azonkívül jó cseh és lengyel aranyak is rejtőznek a széles övekben, és Hircs uram figyelmét a vastag ezüstkarika sem kerülte el, amely az egyik vendég fülében lógott. Befogadta tehát a zsoldosokat, és a konyhában, a tűzhely mellett jelölt nekik helyet a zsúpszalmán. A takaréktűzhely fölé pedig fölakasztotta az öblös bográcsot, amelyben éjjel-nappal bor főtt. A főtt bornak talán kevés hatása van egy krakkói takácsra, a zarándokember, aki jóban fáradozik, szintén nem izgul föl a bográcstól, de a zsoldos katona elveszíti minden akaraterejét, amint forrni kezd a bor a tűz fölött, és a fűszerszámok bódító illata betölti a szobát. A főtt borhoz az ördögnek is van némi köze. Az ördög szerelemgyökeret szokott dobni a borba, amikor az forrni kezd; hiába zárják be az ajtót, az ördög beveti a fűszerét a kürtőn.

A fogadós jól számított. A zsoldos katonák: Penge és Vjuk a zsúpszalmán heverészve, nyomban szimatolni kezdtek a bor után, és fölkeltek fektükből. Csupán egy hosszú szakállú, jámbor képű, idős zarándok volt akkor a fogadó vendége, mikoriban a zsoldosok észak felől megérkeztek. A katonák a zarándokot is kínálták a borból, de az tagadó mozdulatot tett, és a jégvirágos ablak felé húzódott. Hosszú, szőrös, ingféle öltöny volt a zarándokon, és a vállán a kereszt alakú jelvény, amely azt bizonyította, hogy e férfiú megjárta a Szentföldet. Kampós botján olvasók és érmek csörögtek, és a szakálla az övét verte.

- Nem iszom - tiltakozott a zarándok -, mert a borban az ördög lakik.

A zsoldosok nagyot nevettek ezen.

- Bolond vagy, öreg - kiáltott föl Penge -, a bor az Úristen adománya. Adta pedig azoknak, akiknek senkijük, semmijük sincsen. Ha bort iszom, mindenem van: feleségem, házam, becsületem. Amikor elszáll a mámor, megint csak Penge vagyok, a hontalan katona. Pedig az atyám becsületes szűcsmester volt Rozsnyón... Nagyon régen volt.

Vjuk a kékrókás dolmányt a vállára vetette, és összeszabdalt, durva arcán mámoros mosoly terült el, amidőn a borból ivott.

- Én ma este, amire bealkonyult, Nürnbergben leszek, és egy hófehér, szőke, imádságos leány ölébe hajtom a fejem... Ha nem így lesz, ne legyen Vjuk a nevem.

A zarándok, mint tisztes férfiúhoz illik, a fejét csóválta, és az olvasóját zörgette. A katonák egy darabig még dévajkodtak vele, aztán kockázni kezdtek egy leterített köpenyegen. Az arany- és ezüstpénz látása különös hatással volt a jámbor zarándokra. Hamarosan a katonák mellé telepedett, és többé nem vetette meg kínálásukat. A tisztes öreg olyan hatalmasan ivott, hogy a zsoldosok nem győzték eléggé magasztalni. Vjuk széles kedvében megölelte a zarándokot:

- Szent férfi, nem jártál valaha Frankfurtban, az Odera mellett? A „Jó Landsknecht”-nél szokott inni egy bizonyos Kék Hánz, akit mindenki ismert az Odera mellett.

A tisztes férfi letörülte szakálláról a bort, és így szólott:

- Az Odera mellett nem jártam, de megfordultam Düsseldorfban. Ilyen képecskékkel szoktak játszani: nézzétek!

Az iszákjából egy pakli ócska kártyát vett elő, amelyre a pápa, a római császár és különböző királyok és fejedelmek arcképe volt föstve. Egy kártyán az ördög is rajt volt piros csizmásan és tollas fövegben, és azt mindenkinek ütni kellett.

Penge és Vjuk nem is lettek volna igazi zsoldos katonák, ha a kártyát nem ismerik. Ösmerték ők az újmódi játékot, s csak kártya híján kockáztak. Nagy lelkesedéssel kezdtek kártyázni, azon új játékot játszva, amelyet „Landsknecht”-nek hívtak, és annyit lehetett a játék alatt veszekedni, verekedni, amennyit akartak.

A zarándok ügyesen forgatta a kártyát, és a zsoldosok csakhamar kardot rántottak. Nagy ordítással rohanták meg az öreget, de az sem volt rest: előkapta kampós botját, amely ólommal volt bélelve, és jól helybenhagyta a zsoldosokat.

- Most pedig játszhatunk tovább - mondta a zarándok a verekedés lecsillapultával.

Időközben új vendég sompolygott a tűz mellé. Egy hamuszürke köntösű, fejkendős asszonyféle, akinek ruhájáról messziről látszott, hogy valamely apácakolostorból való. A rongyos fátyol alól csupán két nagy, fekete szeme csillogott a jövevénynek, és kezéből hiányzott a szent olvasó. Olvasó nélkül apáca csak rossz úton járhat, nyilván megszökött rendjétől, és most bujdosik a büntetés elől. A tisztes zarándok nyomban rákiáltott, amint megpillantotta:

- Apage! - mondta, és keresztet vetett.

De a katonák helyet szorítottak az apácának a szalmán, és borral kínálták.

- Honnan jössz? - kérdezte a fogadós szigorúan, midőn a jövevényt megpillantotta.

- Nem tudom! - felelt az a kendő alatt.

- Hová mégy?

- Nem tudom!

Hircs uram kinyitotta az ajtót.

- Pusztulj innen! - kiáltotta.

De a zsoldosok váratlanul a jövevény pártjára keltek. Penge és Vjuk kardot rántottak, és csaknem véres verekedésre kerül a sor, ha a zarándok szelíd szóval le nem csillapítja a fogadóst.

- A katona urak - mondta alázatosan - jó Krakkoviánkák- és Ferenc-tallérokkal rendelkeznek. Te csak komisz csárdás vagy, fogd be tehát a szádat.

Hircs dörmögött egy darabig, aztán megrázta az öreg zarándok iszákját. Abban már számos Krakkoviánka és Ferenc-tallér csörgött.

- Nem sokáig tart a dicsőség, úgy látom - mondta, és megveregette a tisztes férfi hátát.

A zarándok lesütötte a szemét.

- Megtesszük, amit lehet.

Mire besötétedett, az arany- és ezüstpénzek a zarándok tarisznyájába vándoroltak egytől egyig. Vjuk egy darabig a kardját kereste, hogy széthasítja a szent férfi fejét, de a kardokat elrakta a fogadós. Penge vigasztalta a pajtását:

- Ne búsulj, cimbora, a milánói aranynak még szebb a hangja, mint a lengyel talléré. Szaniszló király nagy mester, sajnálja az aranyat a talléraitól.

Vjuk lassan megnyugodott, és a bográcsot vette szemügyre. A fogadós új bort öntött a tűz fölé, és a zsoldosoknak hatalmas kedvük támadt. Táncolni kezdtek, és lerúgták nehéz csizmáikat. A szökött apáca dalolt a tűz mellett, és a zarándok is lángra kapott. Vén cser volt az öreg. Lassan tüzesedért neki, de aztán soká égett. Jobbra-balra dőltek mellőle a mulatók, és ő még mindig rakta egyedül.

Hajnaltájban aztán abbahagyta a mulatozást, és fölcihelődött. A katonák már aludtak a szalmán, és csupán az apáca látta fél szemmel, hogy a tisztes öreg összeszedi a zsoldosok csizmáit, lehányt ruhadarabjait, és búcsú nélkül elhagyja a fogadót.

Amint mondám, a forralt bort az ördög találta ki, és a zsoldosok átkozták magukban az ördögöt, amidőn reggel a „Jámbor utazó”-ból az útszélre vettettek. Mezítláb, félig öltözötten, kard és süveg nélkül találták magukat a nagy országúton, a térdig érő hóban, és a rettentő hidegben még beszélni sem tudtak. Egy álmos szolgalegény azt adta nekik tudomásukra, hogy a szentföldi zarándok Eperjes felé vette az útját. A zsoldosok találtak is a hóban valami nyomokat. De az lehetett farkasé is.

Az út a hegynek kanyarodott, és a hegyi út közepén kőfeszület állott, amelyet vastagon takart be bundájával a hó. Még csak varjak sem látszottak a téli tájon; nagy messziségben mint fehér kupacok emelkedtek ki a látóhatárból az eperjesi tornyok.

- Megfagyunk odáig - mondta alig hallhatólag Penge.

- Én is azt gondolom - felelt rekedt suttogással Vjuk. - Ez a kutya hideg megöl. Érzem, hogy nem soká bírom, pajtás... Csak a feszületet érjük el. Istentagadó, lázankodó voltam egész életemben. Most szeretnék a feszület alatt meghalni.

Penge a cimborája karjába kapaszkodott, és húzta, tolta előre a hóban. Vjuk már öreg legény volt, de sohasem látszott meg rajta. Csak most, amidőn a halál farkasa ólálkodott a két vándor körül, most látszott, hogy a farkas elsőbben Vjukra feni fogát.

Nehezen, meg-megállva mentek fölfelé a hegyi úton. Egyszerre tompa kiáltást hallottak a hátuk mögött. Az apáca jött mögöttük, és a karjával integetett, hogy megvárják.

- Mindjárt ketten leszünk, cimbora - szólt Penge. - Ketten könnyebben bírunk veled.

A szürke köntösű asszonyféle elérte a katonákat, aztán lenyírott fejéről levette a kendőjét, és a megdermedt Vjuk vállára borította.

- Csak addig a feszületig - hörögte a zsoldos. - Nagyon bűnös vagyok.

Az apáca és a zsoldos ketten húzták-tolták a magával tehetetlen Vjukot a kőfeszület felé. Egy darabig úgy látszott, hogy olyan messzire van az a feszület, hogy hármuk közül egyik sem érheti el soha. Mintha minden lépésüknél, amelyet előre tettek, a feszület ugyanannyival ment volna messzebb a hegyen. Az apáca hóval dörzsölgette a Vjuk meztelen mellét, hátát, és csodálatos bizalommal suttogta fülébe:

- Mindjárt ott leszünk! Aztán lábadra húzzuk a Jézuska csizmáját.

Vjuk vacogva nézett az apácára:

- Hát van a Jézuskának csizmája?

- Hogyne volna! Nagyon szép, meleg, nagy csizmája van. Csak gyere, te szegény Vjuk! - így szólt az apáca, aztán szabadon levő karjával integetett a messzi feszület felé:

- Gyere, Jézuska, közelebb. Egy szegény katonának, aki a pogányok ellen harcolt, kell a csizmácskád! - kiáltotta.

Penge a lenyírt fejű asszonyfélére nézett, és látta, hogy annak nagy szemei lángolva tapadnak a messzi kőfeszület felé. Sovány karjáról lecsúszott a hamuszínű köntös, és a kar bizalommal, hívogatólag integetett.

És a feszület mintha megmozdult volna. Mintha megindult volna lefelé a hegyoldalról, és jött-jött közelebb azokhoz, akik a nagy hóban feléje törtettek.

- Hozza Jézuska a csizmáit - kiáltott a nővér. - Neked is hozza, Penge!...

Penge arcán könnycsepp pergett végig, és naiv hit sugárzott a szeméből:

- Sohasem kockázom többé - dideregte -, csak még egyszer legyen csizmám.

- Jer, Jézuska, jer!... - sóhajtotta tompán Vjuk, és dermedten állott meg az út közepén.

S a feszület jött.

Már ott állott előttük, jobbra az úton, és a két zsoldos katona tágra nyílt szemmel bámult a kőkeresztre, amelyen egy töredezett, barna kő-Krisztus vala hóval befödve. De a lábakon, amelyeket szög vert át, két pár bivalybőr csizma függött. Két derék, nagy csizma, amelyben a zsoldosok nem ismertek a magukéra. Pedig az övék volt. A tolvaj nem bírván terhét, így szabadult a csizmáktól.

Vjuk erőtlenül hanyatlott a feszület alá. Már félig megfagyott, és szeme lezárult. Álmában sóhajtotta:

- Jaj, be szép csizma! Aranypatkó van rajta, és berlini zsinórral van hímezve...

Az apáca leakasztotta a csizmát, és nehezen, erőlködve a Vjuk lábára igazította. Penge ezalatt hóval dörzsölte a bajtársát, de az már aludt, halálos dermedtséggel aludt...

A Jézus pedig a kőkeresztről csendesen nézte őket, a három boldogtalant, szerencsétlent, és az egyiket közülük magához szólította.

(1908)

Régi pesti történet

Húsz-harminc esztendő előtt nemigen akadt Pesten olyan ember, aki a belvárosi Gamauf házat ne ismerte volna. A Gamauf ház olyan fogalom volt, amelytől jobbra vagy balra, előtte vagy mögötte szoktak megtörténni a pesti események. Vérbeli pesti polgár bizonyosra vette, hogy a Gamauf házat a Szíriusz lakói is ösmerik, és tőle igazodnak a négy tájék felé. Azt lehetne mondani, hogy a központja volt a régi, egyemeletes, barna ház a világegyetemnek, pedig még a városnak a középpontjától is félreesett, az utca pedig, amelyben meghúzódott, olyan keskeny volt, hogy két kövér polgár se tudott benne kényelmesen kitérni, nem pedig négyes fogatok. A véletlen - amelynek éppen olyan része van a történetben, mint akár a való életben - rendezte azt, hogy a Gamauf ház minden szerénysége mellett nevezetessége legyen a városnak. Valamikor mindenki a Gamauf házról beszélt; és az öregek még ma is emlegetik, mintha tegnap történt volna... De ne vágjunk elébe a dolognak! Mondjunk el rendében mindent, ahogyan volt.

A Gamauf család a pesti honfoglaló családok egyike volt, és a polgárerények Gamauféknál éppen olyan bőségben voltak mindig, mint az ékszerek és tallérok. Néha több volt az erény, mint a tallér, de a Gamaufok büszkeségén az nem változtatott. Polgármesterek és szenátorok kerültek ki a családból, de a vámszedést sem vetették meg. A család ősi fészke az ódon, egyemeletes ház volt, amelynek pincéjében még ott volt a lakatosműhely, amelyben egy régi Gamauf munkálkodott. A rozsdás kalapácsok és lakatok gondosan félretéve várták, hogy az idők folyamán mikor támad egy Gamauf, akinek kedve lesz felkötni a bőrkötényt. Sőt a ház sarkáról sem vették le a nagy pléhből vert kulcsot, pedig több mint húsz esztendeje nem értenek a Gamaufok a lakatossághoz. Az ódon ház cifra vasrostélyaival és szélkatonáival az ereszek felett szinte az örökkévalóságnak látszék építve. Csupán a lakói változtak; a vatermörderes, szigorú tekintetű férfiak, a piros arcú, megtermett asszonyok, akik a vallásosságukról voltak híresek, valamint az étvágyukról. A merev magatartású, de mégis könnyen forgó szélkatonák a tetőn mindig egyforma hűséggel mutatták a szelek járását a kémények között, és sohasem kívánkoztak le a konyhába, ahonnan pedig a sültek füstje orrukat csiklandozta. Az asszonyok a szakácskönyvet örökölték, míg a férfiak a mentegombokat és a családi okmányokat.

De ezek a dolgok még mind kevesek ahhoz, hogy a Gamauf ház olyan híres legyen, mint amilyen lett. Utóvégre az asszonyok a szomszéd Kalap utcában is meggyóntak papjaiknak, valamint gondjuk volt a konyhára, a férfiak is szívesen hordták nagyapáik karneolgombjait... Egy Gamaufnak kellett jönni, hogy híressé, vagy talán hírhedtté tegye az addig csöndesen tisztelt nevet.

Ez a Gamauf volt Jeromos, Gamauf József és Berliner Mária egyetlen fia, foglalkozására nézve jegyző a városházán, tehát szenátorjelölt; már csupán arról volt szó, hogy a halántéka ezüstösödni kezdjen... Felesége is volt neki, Semmel Anna, az öreg Semmel városbírónak a leánya, nem kevésbé piros képű, jó étvágyú és vallásos, mint ebben az időben a pesti polgárasszonyok. És éppen e külsőre nézvést minden kifogást nélkülöző, megtermett, derék menyecske volt az okozója sok későbbi bánatnak és szomorúságnak. Vagy talán Gamauf Jeromosban keresendő a hiba? Meglehet, meglehet. Most már harag nélkül beszélhetünk az eseményekről: bizony Gamauf jegyző úr is elhibázta a dolgot, vajon minek kellett neki éjnek éjszakáin a háztetőkön, kémények között járni, mint valami kísértetnek!... De ne vágjunk elébe a dolgok rendjének.

Már mondtam, hogy Gamaufné, született Semmel Anna vallásos, derék asszonyka volt, de hajh, egy gonosz tulajdonságáról megfeledkeztem: makacs volt, akár az apja, aki többé sohasem ment át Budára, miután mint nyugalomba vonult városbíró a vámpénz nemfizetési kedvezményt nem élvezhette. Bizony Anna se ment volna Budára, de neki ott különben sem volt semmi keresnivalója. Tett ahelyett egyebet. Olykor, ha összezördült férjével, hat hónapig sem békült ki vele.

Minden famíliában vannak villámlások, mennydörgések, hisz már a nagy természet is erre tanítja az embereket. De ha a vihar elmúlik, jótékony csend honol a természeten. Nem úgy Gamauféknál. Ha egyet villámlott a Gamauf házban, hat hónapig mennydörgött utána: Anna nem engedett férje kérlelésének, amíg a szokásos hónapok el nem múltanak, s akkor megbocsátott felhívás nélkül.

Legyünk akár keresztények, akár pogányok, a szegény Gamauf Jeromosnak a helyzete nem volt irigylendő állapot. Harminc esztendős volt Gamauf, és áhítozott az asszonyi kegyekre, mint hasonló korabeli férfiúhoz az illik. Házas volt, és mégse volt házas. Pirospozsgás felesége volt, és mégse volt felesége. Óvakodjunk a makacs asszonyoktól, mert mint a Gamauf esete is bizonyítja, a legnagyobb bajok okozói a makacs asszonyok.

...Egy reggelen Kriskó, a városi őrtorony őre, aki egyébként aludni szokott éjszaka, a következő jelentéssel nyitott be a kapitányhoz:

Éjféltájban, midőn szemeit körüljártatta az alvó város felett, a belváros lomha háztetőin egy emberi alakot látott tovasompolyogni a kémények és szélkakasok között. Eleinte azt hitte az éber Kriskó, hogy az álom tréfálkozik vele, de később mind bizonyosabb lett, hogy az emberi alak nem a képzelet szülötte, hanem igenis élő, mozgó férfi, akinek alakját alaposan megvilágította a budai hegyek felett úszó holdvilág. A férfi, ha tévedés nincs a dologban, minden gonosz szándék nélkül végezte éjjeli kóborlását, csupán olykor tűnt el egyik-másik padlás-lyukban, de bizonyos idő múltával megjelent, és semmit sem hozott magával. Majd végleg nyoma veszett a Gamauf ház irányába...

A kapitány végighallgatta Kriskó jelentését, megdicsérte éberségéért, és újabb éberségre serkentve, elbocsátotta.

Kriskó pedig ettől a naptól fogva többé nem tudott aludni olyan nyugodtan, mint addig. Az éjjeliőröknek is van fantáziájuk, és szeretnek megfejthetetlen rejtvényekkel foglalkozni. Kriskó, az őrtorony lakója csaknem szemrehányást tett magának azért, hogy ki tudja mióta kóborol a titokzatos férfiú éjjente a tetőkön, és ő csak most vett tudomást róla. Ezentúl alaposan vigyázta a gyanús háztetőket, és nemsokára, néhány nap elmúltával ismét megpillantotta a férfiút felbukkanni egy kémény mögött a Kalap utca irányában. A környékbeli tetők szélkatonái, vén esőcsatornái szinte ismerősként üdvözölték az éjjeli vendéget, aki gyakorlott léptekkel haladt el közöttük, és eltűnt a Lacfy-Brudermann-féle ház padlásablakában. Ebben a házban a szép Brudermann Eszter egyedül lakott, Kriskónak tehát nem nagyon kellett megerőltetni az eszét, hogy némi világosság gyulladjon agyának homályában... De alighogy fellobbant ott a mécses, nyomban el is aludt, mert ím a férfiú már bújik is kifelé a padlás-ablakon, holott igazság szerint azt még nem lett volna szabad megtennie.

Kriskó ámul és bámul. Az éjjeli ember továbbmegy a háztetőkön... Lehetett pedig kilenc óra az idő ekkor.

Most átlép a Simkovics-féle ház merev, franciás tetőjére, és mint aki otthon van, nyugodtan búvik be egy ablakon.

Ej, haj - gondolta magában a városi őrtorony éber szolgája. - Simkovicsné tehát ezért jár gyónni minden szombaton!

De a mécses lángja megint hamarosan elaludt az őr fejében, az éjjel vándora már ismét a tetőket járja. Három-négy házban tűnik még el, majd mire a barátok tornyában az óra az éjfelet kongatja, megelégeli a vándorlást, és nyomtalanul eltűnik.

Kriskó nem tudja behunyni szemét, és átkozza hivatalát, hogy ilyen titokzatos dolgokkal kell foglalkoznia.

...S ettől a naptól fogva a belvárosi háztetők éjjeli vándoráról folyik a szó egész Pesten, és a gyanúba fogott asszonyságok és leányok vörösre sírják a szemüket, s nem győzik ártatlanságukat hangoztatni. A titokzatos eset felkavarja a polgárházak békéjét, és Flórián atya, a barátok híres szónoka vasárnap a templomban az erkölcstelenségek ellen mennydörög a szószékről. Forrong, morajlik a közvélemény. Diabolikus feltevések hangzanak el. A sánta ördög esete elevenedik fel az olvasott elmékben, és mindenki szeretne a titok nyitjára jönni.

A pokoli esetet végre az érdemes kéményseprőcéh fejtette meg. Több éjjelen álltak lesben mesterek és legények a gyanús háztetőkön, és végre siker koronázta fáradozásukat. Elcsípték az éji vándort Gamauf Jeromos városi jegyző személyében. Megkötözve vitték a város börtönébe, és a közvéleményt az a kérdés kezdte most izgatni, hogy miért vándorolt az érdemes jegyző éjfélkor a háztetőkön, mikor otthon fekhetett volna kényelmes ágyában!

A kérdésre sohasem kapott világos feleletet a kíváncsi világ. Meg kellett nyugodniok abban, amit Gamauf uram hozott fel védelmére, ti. mindennek makacs felesége az oka. Éjjelente unatkozott, és azért kóborolt a háztetőkön. Meg aztán kíváncsi volt más polgárok hálószobáira, és a kulcslyukak megmutatták azokat neki. Ami nem is utolsó mulatság. Ha nem kellene érte a háztetőkre mászni, más, tisztes, éltes keresztény polgárok sem vetnék meg e szórakozást.

Lassan megbocsátottak Gamauf Jeromosnak, sőt a megemlített hölgyek is mosolyogtak a dolgon öregasszony korukban. Vagy talán már előbb is.

(1908)

Gyurkovay hazaballag

1

Déli szél süvölt a háztető fölött, az ablakot pedig tavaszi eső csapkodja odahaza: Bergengóciában most húznak a snepfek, és húznak hazafelé mindenhonnan az atyafiságba, „farsangba adott" leányzók. Mert ugyan hol van megírva, hogy minden leányt otthon kell férjhez adni? Nehéz dolog az, különösen a mai komisz világban, amikor a gavallérok nemcsak a telekjegyzőkönyvet ismerik teljes alapossággal, de még pontosan tudják az ezüstkanalak és vánkoscihák számát is, amelyekre számítani lehet. Ilyen körülmények között nagy szerencse kell hozzá, hogy a becsületes ember odahazulról „elsüthesse" a leányát, vagy legalábbis a telekjegyzőkönyvnek kell rendbe lennie. És miután sem szerencséje, sem rendes telekjegyzőkönyve nincs manapság a becsületes embereknek - hogyan is lehetne a mostani „rendszer" mellett! - számba vétetnek az atyafiak, akikhez farsangolni elmehetnek a leányok az anyjukkal. Olcsóbb is az ilyesmi, no meg kölcsönbe megy. Az öreg Simonyi néni, miután tavaly farsangban szerencsésen túladott Ilonán a dunántúli atyafiság segítségével, az idén már három somogyi kisasszonyt gardírozott a honi bálokban.

De hát néha az atyafiság sem tud segíteni. Különösen rossz világ jár a felső vármegyékben. Ahány gavallér van ott, az mind partit akar csinálni. Táncoltatják, udvarolgatják az Alföldről odakerült kisasszonyokat, de a tót mind ravasz: nem nyilatkozik amúgy csárdás közben, és megőrzi a hidegvérét még a hosszú-hosszú szünetórában is, amikor pedig annyi sok mindenféléről lehet beszélni! A vidéki bálokban még becsületesen betartják a szünórákat, amikor a cigány hallgatónótákat játszik, és a fejek, szőkék és barnák, önfeledten érnek össze... Sok szegény leány maradt azért már pártában, hogy a hebehurgya rendezőség előbb vetett véget a szünórának, amint az tervbe volt véve. Az előre elkészített ostromágyúk nem vonulhattak föl, mert az átkozott rendezőség a cigánnyal négyesre harangoztatott. Azért csak tartsuk be a szünórákat, sőt toldjuk is meg egypár perccel, fiatal barátaim, mert nem tudhatni, hogy nem követünk-e el életbevágó hibákat az oktalan sietséggel.

Amerre a Vitkóczy kisasszonyok jártak egy farsangon - hosszú éjszakájú felvidéki bálakon -, a szünórát betartották, de hajh, a két kisasszony mégiscsak gyűrű nélkül jött haza az anyjával. Pedig Vitkóczynénak a nagyanyja csillagkeresztes dáma volt! De később ezt is elhallgatták ott, amerre jártak, mert annyi előkelő atyafisága senkinek nincsen, mint a felvidéki családoknak. Egyik-másik uralkodóhercegeket számol rokonai közé, és a legszerényebbnél is van legalább egy báróné cousine. Úgy csillognak-villognak a felső vármegyékben a közei-távoli atyafiak, hogy a góthai almanach elbújhat szégyenletében. A csillagkeresztes nagymama, aki hosszú esztendőkön át hűségesen megtette a magáét, ha Vitkóczyék idegen társaságba keveredtek, a lomtárba került. Vitkóczyék csupán akkor foglalták el megillető helyüket a farsangi társaságban, amikor Vitkóczyné szorultságában egy váradi kanonok rokonságával kezdett dicsekedni. Úgy látszik, egy élő kanonok mégiscsak nagyobb potentát egy halott csillagkeresztes dámánál.

De íme, mégis eredménytelenül jöttek haza a görbe országból, megérkezve egy sötét hajnalon, amikor a vasúti állomáson havas eső csapkodta a restauráció párás ablakait, és teremtett lélek nem látszott sehol. A restaurációban már világosság volt, és még Vitkóczy mama ugyancsak noszogatta a kisasszonyokat a tömérdek skatulyával, különböző kosárral kifelé, a vendéglő ajtaja fölnyílt, és egy bundába burkolt, nemezcsizmás alak krákogva lépett ki a peronra.

Vitkóczyék csak akkor vették észre, amikor hatalmas hangon jó reggelt kívánt az Északi-sarkra készülő utazó.

Vitkóczyné idegesen kapta hátra a fejét:

- No, te is köszönhetnél barátságosabban, Gyurkovay, nem pedig, mint az erdei haramia.

A kisasszonykák a skatulyák mögül „kezét csókolomot" mormogtak. Gyurkovay, egy helybeli ügyvéd, félig-meddig amolyan magyar rokonságban volt a családdal, de teljesen hasznavehetetlen, tizenkét próbás agglegény volt. Különben az utóbbi időben már a kora is megóvta őt mindenféle kombinációktól.

- Farsangból jöttök? - kérdezte Gyurkovay szokásos kiabáló hangján.

- Onnan, tótországból, hogy süllyedne el - felelt Vitkóczyné nem kevésbé erős hangon.

- Ugyan, ne kiabálj, Züzánn! - csillapította Gyurkovay.

- Miért ne kiabálnék? Először, nem hallja az ördög sem, másodszor, megmondtam nekik a fülük hallatára. Csak tóttal ne keveredjen az ember atyafiságba.

- Ugyan, ne mérgelődj, amikor a leves még az asztalon sincs. Nemrégiben levelet kaptam onnan, ahol jártatok. Egy fiatal fiskális kollégám nagyon szépeket írt a leányokról.

- Csak nem bizonyos Bajomi? - kérdezték csaknem egyszerre a Vitkóczy kisasszonyok.

- De éppen ő...

- Ugye, mondtuk, mama?...

- Talán el is fog jönni ide. Hanem most Isten veletek. Még itt hagy a vonat.

Gyurkovay fiatalos fürgeséggel ugrott föl az induló vonatra, a kisasszonyok reménykedve néztek utána, hátha elejt még egy szót a vén medve, amiből kombinálni lehetne. De a vén medve meg sem fordulva, kedélyesen jó reggelt bömbölve nyomult be havas bundájában egy másodosztályú szakaszba, ahol egymás hátán aludtak az éjjeli vonat utasai. Már jó darab ideje zakatolt a vonat, Gyurkovay jóreggeltje a kerekek zörgésén is áthallatszott, mert nyilván senki sem akart fölébredni, hogy kényelmes helyét elhagyja.

A Vitkóczy kisasszonyok a skatulyák mögül hirtelen kipirosodó arccal néztek az anyjukra.

- Ugye, megmondtuk előre, mama, hogy Bajomi doktornak komoly szándékai vannak.

- Ne gágogjatok - felelt Vitkóczyné. - Most már éppenséggel semmi sem lesz a dologból. Gyurkovay bátyátok eddig még mindent elpuskázott.

A leányok lehajtották a fejüket.

- Igaz - felelt Anna, az idősebb -, nekem már tíz esztendeje ígéri, hogy férjhez ád.

2

„A legrosszabb lóban is van egy verseny" - mondják gyönyörű magyarsággal a sportemberek.

Gyurkovay Pál is olyanformán kezdett cselekedni, egyszer, amit éppenséggel nem remélhettek tőle a húgai. Ahelyett hogy a megyei kaszinóban ült volna, otthon leveleket írt annak a bizonyos fiatal kollégának, és mikor egy-egy levéllel elkészült, nyomban megüzente azt Vitkóczyéknak.

- Ment ám episztola tótországba!

De arra már nem volt rábírható, hogy személyesen is tiszteletét tegye és élőszóval referáljon az előörsi szolgálatot tevő levelek mineműségéről. Gyurkovay Pál elvből elkerülte azokat a házakat, ahol bekötetlen fejű hajadonok léteznek. Az ördög nem alszik - mondogatta -, a kaszinóban legföljebb pártimat veszítem el, de nem a szabadságomat. (Pedig mondom, már öreg legény volt, nem sokat ért neki az a félve féltett szabadság.)

Addig hordta az üzeneteket a Vitkóczyék szobaleánya a pipafüstös, tintaszagú kancelláriából, míg egy napon, úgy négy óra felé a következő postával érkezett haza kiküldetéséből:

- Ma este megérkezik az ipse, nálatok fogunk vacsorázni.

Erre Vitkóczyné stante pede elájult.

Mikor nagy nehezen magához térítették a derék, javakorabeli asszonyt, aki különösen fiatalemberek előtt versenyre kelhetett volna bátran a leányaival, olyan éktelen káromkodást vitt véghez, hogy a leányok ijedten dugták be a fülüket.

- Ez a Gyurkovay! Ez teljesen rávall a kaszinók és kávéházak éjjeli baglyára. Ideüzen, mint a kocsmába, estére vendéget hoz. Most már hol van a világnak az a gazdasszonya, aki el ne veszítené a kontyát az adott esetben? Mondd, Vitkóczyné, nem őrült ez az ember?

(Vitkóczyné önmagához intézett kérdésekkel dühösítette magát, ha benne volt, mert felelni úgysem mert felelni neki senki.)

- Mondd, te szerencsétlen Vitkóczyné, mit fogsz csinálni, hogy a szemed ki ne süljön a szégyentől? Oh, ti férfiak, férfiak!...

Ha Vitkóczy bácsi, szegény, még élt volna, bizonnyal megszenvedett volna a férfinemért. De a jóember már régen csöndesen viselkedett, és nem kellett ártatlanul szenvednie.

Ilyen előzmények után természetesnek fog az látszani, hogy este nyolc órakor, midőn Gyurkovay Pál bömbölő hangja fölhangzott az udvar felől, pompás vacsora várta Vitkóczyéknál a vendégeket. Gyurkovay csakugyan elhozta magával Bajomi doktort, nem Krecsákot, a végrehajtót, sem Vadász Attilát, kártyás cimboráját, hanem valóságban Bajomi Sándor tótországi köz- és váltóügyvédet, amin Vitkóczyné eleget csodálkozott.

- No - mondta csupán Gyurkovay Pál, és fáradtan leült egy nagy, bőrös karosszékbe. Talán a homlokát is megtörölgette volna, de e percben úgysem törődött vele senki. A kisasszonyok és Vitkóczyné minden kedvességüket a kis fekete, félénk fiatalemberre pazarolták, aki szinte ijedten nézett körül ennyi kedvesség láttára.

- Hogy van? Hogy utazott? Mikor érkezett? Mit csinálnak az otthoniak? Remélhetjük-e, hogy sokáig, nagyon sokáig lesz szerencsénk? Szereti-e a töltött káposztát? Hát a püspöktortát? mert éppen az lesz vacsorára...

- Nono - dörmögte Gyurkovay Pál, hogy némileg ő is észrevétessék, de csupán egy rosszalló pillantásban volt része a Vitkóczyné részéről, még mindig a késői üzenet miatt.

Gyurkovay sóhajtva nézett a mennyezet felé, és magában megfogadta, hogy ismét hosszú időre beszünteti az úgynevezett családi viziteket, amikor az emberrel nem törődik senki.

Végre megadatott a jel a vacsorához. A két kisasszony vidáman kapaszkodott az ijedt arcú fiatalember karjaiba, és mazurkalépésekben vonultak ki a szalonból. Gyurkovay Pál keserű gondolataiból arra tért magához, hogy valaki megcsípi a karját.

- Te sem tudod már az illemet - sziszegte mosolygás alá rejtett mérgelődéssel Vitkóczyné.

Gyurkovay karját nyújtotta, és fáradt lépésekkel vezette be a ház asszonyát az ebédlőbe.

Szerencsére kerek asztalnál terítettek, mert különben az elhelyezkedésnél is sérelem érte volna Gyurkovay Pált, amint ezt magában gondolta.

A szobaleány úgy kicsípte magát ez alkalomra, hogy Gyurkovay uram nem győzte a fejét csóválni. Sőt meg is kérdezte Vitkóczynétól:

- Ez volna a szeplős Sári?

Feleletet csupán az asztal alatt kapott egy erőteljes nyomás alakjában a lábára.

Ez volt azonban az utolsó incidens, amivel Gyurkovay Pál szaloni elmaradottságáról tanúságot tett. A fehér asztalnál, a pompás sültek és jó borok társaságában csakhamar megtalálta szokásos kedélyességét, és miután túláradó magasztalásban részesítette a szakácsnő áldott kezét (mind a két leány lesütötte a szemét ekkor), poharát a ház úrnőjére emelve, csinos dikciót vágott ki. Dikciózás közben fölpirult az arca, deres bajuszszálai egyenkint mozogni látszottak, csupán az zavarta meg, hogy senki sem méltányolta hangos kacagással azt a közbeszólást, amelyet Vadász Attila elkövetett volna - ha véletlenül jelen van. De a borulat hamar eloszlott, mert a társaság anélkül is elég vidám volt, és amidőn Gyurkovay Pál áttért azon szép szemek dicséretére, amelyek mint fénylő csillagok ragyognak e ház egén, még a szigorú Vitkóczyné is elmosolyodott, és tréfásan Pál úr kezére legyintett.

Mintha csak valami rendkívüli varázsereje lett volna a Vitkóczyné fehér, erős kezének. Mintha villamosütés érte volna Gyurkovay Pált, a megcsontosodott öreg legényt, s egyszerre föltámadt a szívében minden gyöngédség, vágyakozás, vonzalom, amellyel a női nem iránt viselkedik. A szeme fölragyogott, és a nyelve megeredt. A leányok az ijedt arcú fiatalemberrel a szalonba vonultak zongorázni, és a félig nyitott ajtón át mindenféle ósdi valcerek melódiái ömlöttek az ebédlőbe - mert az új kotta drága. A régi hanghullámok körülborongták a Gyurkovay Pál deres fejét, és az asztalon át közelebb hajolva Vitkóczynéhoz, így kezdett beszélni:

- Ide hallgass, Züzánn. Amint ezeket a fiatalokat látom magam körül, az jut eszembe, hogy mi mind a ketten elhibáztuk az életünket. Nekünk valójában egymásénak kellett volna lennünk. Emlékszel arra a régi majálisra, amikor fehér ruhádban először láttalak meg...? Emlékszel a szent esküvésekre, amellyel egymásnak örök szerelmet fogadtunk? Aztán mi lett? Az élet kifacsart engem, mint egy citromot, és te sem voltál igazán boldog soha...

A Rip van Winkle keringőjét verték odabent a zongorán, és Vitkóczyné elmélázva hajtotta félre a fejét.

- Remélem, hogy a boldogságomat a gyermekeimben megtalálom.

Gyurkovay szenvedélyesen suttogta:

- Az is boldogság, de más boldogság. Mindenkinek jussa van a saját boldogságához. Miért vont meg az élet tőlem mindent? Azt hiszed, nem lettem volna boldog egy kedves, jó asszony oldalán, amilyen te vagy, Züzánn?

- Azt hiszem, boldog lettél volna.

- Nos, tehát miért kellett mindennek úgy történni, mint ahogyan történt? Úgy érzem, hogy még nem késő... Még mindent helyre lehetne pótolni.

Így szólt Gyurkovay, és megragadta az asszony kezét. Az derűs kacagással emelkedett föl:

- Ne bolondozzunk, Pál. Ne keserítsük egymást. Az élet rövid már, hagyjuk az ostoba múltat. Lá, lá, lá... la, la la... Emlékszel erre a régi valcerre?

A zongora húrjai egy ócska nótát zengtek, amelyet a mai emberek már nem is érthetnének meg. De a Gyurkovay és Vitkóczyné arca átszellemült a régi hangokra, és Gyurkovay Pál hirtelen elhatározással fölállott, és táncmozdulattal az asszony elé lépett. Vitkóczyné nem ellenkezett. Körülvalcerozták az ebédlőasztalt, és amire a leányok észrevették volna, már a szalonban folytatták a valcert, ahová Gyurkovay ügyesen bekormányozta táncosnőjét.

- Táncoljatok, gyerekek, csak egyszer élünk! - kiáltotta Gyurkovay.

A leányok fölváltva verték a zongorát, és csakhamar belemelegedett a táncba a társaság. A kis ügyvéd „felvidékiesen" keringőzött, amely hasonlít a bécsi fiákerosok táncához, és Gyurkovay ezen nagyokat hahotázott. Egyebekben az est hőse az öreg Gyurkovay volt. Rendezte a táncokat, és selyemkendőt lobogtatott.

- Kár, hogy kevesen vagyunk a körmagyarhoz. Az csak a szép tánc! - kiáltotta.

A Vitkóczy kisasszonyok is kitettek magukért a táncban, és csaknem olyan jól táncoltak, mint az anyjuk. A megtermett Vitkóczyné szinte röpülni látszott tánc közben. Könnyedén, egy bálkirálynő nyugodt magatartásával táncolt fáradhatatlanul.

Éjfél felé Gyurkovay Pálnak eszébe jutott egy románc, amelyet fiatal korában szépen tudott énekelni. Elénekelte a románcot, aztán tökéletesen kifáradva, lehunyt szemmel ült a kanapéra. Egy negyedóra múlva álmosan nyitotta föl a szemét, megtámogatta a térdét, és így szólt:

- Én hazaballagok, mert öregember vagyok.

A szíves marasztalásra kedvetlen dörmögéssel válaszolt, mintha nem is tisztes családi körben lett volna. Vitkóczyné hiába vetett reá rosszalló pillantásokat, a kisasszonykák hiába könyörögtek.

- Hazaballagok - ismételte konokul Gyurkovay, és a kabátját vette.

Az utcán Bajomi doktor bizalmasan az öregúr karjába kapaszkodott.

- Mondja, kolléga úr, milyen família ez, ahol voltunk?

Gyurkovay keserűen elnevette magát, és bömbölő hangon fölkiáltott:

- Olyan família, hogy örülhetne ön, hogy náluk megfordulhat.

Bajomi cinikusan nevetett:

- Persze, persze, ha a ház úrnője engem is kitüntetne!

- Ostoba - dörmögte Gyurkovay, és hátat fordítva vendégének, hazaballagott.

(1908)

A holt király

Mint holdvilágos nádasból felriasztott aluvó vízimadarak, amint felrepülnek, és percnyi kavarodás után sebesen szárnyalnak tova a békésnek hitt víz felől az éjjel csendjében; mint sólyom repül a kék magosság felé a büszke úrnő kezéről, ha fejéről a süveget levették a sík mezőn; mint a délkeleti szél, ha megindult Esztergom felől, és felborzolja a Duna hullámait, és szilajságában felborítja az ingó csónakokat, és letépi a dereglyéket láncaikról a part hosszában: - úgy repült, terjedt a híre annak, hogy Károly király, az Anjouk nemzetségéből, szent Özséb napján, csütörtökön, Visegrádon örökre lehunyta szemét. Ezerháromszázhuszonhatot írtak akkor, és a somogyi nemesség, ama régi lázongok fajtájából, kik százötven esztendővel azelőtt még a régi istent és a régi szabadságot imádták, az ősz szakállú táltosokat pedig a bakonyi erdőségben rejtegették, tehát ők rögtön fegyverre kaptak, az Anjou-párti szomszédok jószágaira nyomultak, hol a béreseket és ökröket agyonütötték. Az öreg király testét pedig az udvari emberek skarlátposztóba burkolták, sarujára aranysarkantyút ütöttek, és fejére koronát kötöttek. Így feküdt a király napestig a visegrádi palota sarokszobájában.

Halálának negyedik napja volt már, de főúri hívei csak lassan gyülekeztek. Lovas emberek nyargaltak Esztergomba, Váradra és Győrbe a papokért, a halott mellett azonban senki más nem volt, mint Erzsébet, az özvegy magyar királyné, és egy másik Erzsébet nevű asszony, aki a Csák nemzetségéből származott, és a vitéz Gurkének vala a leánya. Gurke az Anjouk struccáért Havasföldön csatában elesett, és a király udvarába vette a vén zászlótartó egyetlen leányát, az őszibarack arcú, nagy, szőke hajú Erzsébetet. Akkor Károly király se volt még öreg ember.

A két asszony a sarokszobában diófa székeken ült, és hol a skarlátba takart öreg királyt, hol egymást nézték. Már régen megszokták egymás közelségét, mert a daliás király megöregedvén és erejét, tudását és olaszosan pompás büszkeségét elvesztvén, akarta, hogy mind a két asszony mellette legyen. A zászlótartó leánya, Erzsébet, akinek királyi szerelemből eredett fia Váradon kántorkanonok vala, akit korábban szeretett minden asszonynál a király és Lokietek Erzsébet is, a Piaszt nemzetségből, akit királyi hitvesévé tett. A szerelmes Erzsébet fürteit már havazni kezdte az idő, ám a királyné, bár ama korán hervadó olasz asszonyok fajtájából vala, szenvedélyes nagy szemeivel, nagyon fehér arcával, piros atlasz ruhájával és aranynyilakkal magasra tűzött hajával szép, fiatal és királyi volt. A szerető hamarabb vénül, mint a hitves. Ott ültek a saroktoronyban, kifáradván a bánkódásban és jajgatásban, könnyeik elfogytak, és hangjuk fátyolos lett, mint az éjszaka. A nap lefelé csúszott a Mátra erdős bércei mögött, és aranypiros köpenyegével betakarta a néma tájat, a szőke, halkan fodrozó vizű Dunát és a poros országutat, amelyen sisakos lovasok ügettek Visegrád felé.

A várudvaron most halk, mélázó ének hangzott fel. Regösök énekeltek ott, és húros hangszert pengettek éneklésükhöz.

A királyné a regösökre figyelt. Azok éppen Róbert Károly hűségét asszonyához, szerelmes hitveséhez, zengették.

- Azóta, Erzsébet, hogy én a felesége vagyok, láttad-e nyoszolyádban a királyt? Felelj őszintén, hisz már mindegy úgy is! - Így szólt a királyné, és előrehajolva hunyorított nagy, fekete szemével.

Az öreges Erzsébetnek egyszerre megeredtek a könnyei.

- Nem, kegyes királyném. A király is csak addig vett észre engem, míg fel nem jött az ő szívének aranynapja, amely nap, a tündöklő, a drága, te voltál, királyném. Én legfeljebb hulló csillag voltam, vagy útszéli virágszál, amely az árokparton nő, és a lovag, mert éppen a fűbe akar heverészni, megpihenvén, letépi a virágot száráról, majd száz darabra tépdesi, és markából a szélben elereszti.

Piaszt Erzsébet mereven szegezte a szemét a beszélőre.

- Milyen szépen tudsz te beszélni, Erzsébet, még mindig - mondta tagolva a szavakat. - A király szerette a szép mondatokat, és a rút, bicegő Dandolo Anna meghódította, mert ismerte azon Boccaccio elmés történeteit, aki a nápolyi leány udvarában traktálja regéivel az asszonyokat és urakat.

- A király szerette a hűséget és a királynét - felelt röviden a zászlótartó leánya.

- Te hűséges voltál, Erzsébet?

A havashajú asszony a torony ablakából kitekintett az országútra, amely a vár alatt kanyarodott, a sisakos lovagok a vár alatt ügettek már. A mátrai erdőkben a szél is feltámadt, és befújt a toronyba, ahol meglibbentette a selyemkárpitokat.

- Hűséges voltam, de hasztalan voltam hűséges, ó, királyné. A király jobban szerette apródját, Tötöst, a macsói bán fiát, aki a kengyelvasat tartotta a lábához; jobban szerette kezes paripáját; jobban szerette a hajnalt és alkonyt, jobban a Velence által ajándékozott vörös bort - mint engem - úgy beszélt a zászlótartó leánya, és ráborult a király holttestére.

- Hazudsz, te asszony - kiáltott fel egyszerre Erzsébet királynő -, hazudsz te, ki ármányosabb vagy a viperánál, amely az erdőben leskelődik a vándorlóra. Hazudsz, hazudsz. Még két éve se múlt, midőn a királyt sétájából házadba csaltad...

A királyné magasan állott a holttest felett, és karjait kinyújtotta. Gurke Erzsébet sírva-nevetve zokogta:

- A fiam volt nálam látogatóban. A fiam, Kálmán, a váradi kanonok. Hírvivőid láthatták volna fehér lovát udvaromon kapálni vékony lábaival, valamint szolgáját, Miklóst, az öreget. A király akarta a fiamat látni. Bocsáss meg, ó, királyné. Néked még két gyermeked volt, nekem csak egy!

A skarlátba burkolt király holtteste mintha megrezzent volna. Aranysarkantyúi összependültek saruján. A szél kidagasztotta a magas ablakok hímzett függönyeit, mint a vitorlákat.

Apródok léptek be, és ezüstfüstölőből megfüstölték a szobát. A regösök éneke elhangzott a várudvaron, és a két asszony ismét mozdulatlanul ült.

Nemsokára feljött a hold a hegyek mögött, és a király holttestét Druget Miklós nádor, Simonfia Pál országbíró, Tóth Lőrinc, a mesés vitézségű több vármegyék főispánja és Csór Tamás, a királyi ajtónállók mestere, karjaikba vették, és levitték a toronyból a Dunához. Eközben harsonák szóltak, és harangok búgtak. A Dunán zászlós dereglyébe fektették a halott királyt. A hold éppen a Duna felett állott, midőn elindult a dereglye a Károly holttestével Buda felé. Az evezősök csöndesen dolgoztak. Erzsébet királyné és a zászlótartó leánya egymásra borulva nézett a dereglye után.

Egyszerre lódobogás hallatszott a parton. Poros, sisakos lovas vágtatott feléjük a vár felől. Szakállas, fekete taláros pap zökkent le a nyeregből, akinek széles szablya volt derekára kötve.

- Ez az én fiam, Kálmán - kiáltotta Erzsébet.

A váradi kanonok, midőn látta, hogy a dereglye már a Duna közepén jár, megcsókolta az anyját, a királynő előtt pedig mélyen meghajolt. Aztán csónakba ugrott, és a dereglye után evezett.

- A homloka és a feje a királyé - mormogta a királyné -, kár érte.

Az elhagyott fakó nyerített a parton. Gurke Erzsébet megfogta a gazdátlan ló zaboláját, és maga mögött vezette, amint a királynét a várba visszakísérte.

Budán, Nagyboldogasszony templomában már állott a nyitott koporsó, a királyra várván, három, Gut-Keled terebélyes nemzetségéből származó ifjú pedig bajvívó ruhába öltözve vitézi tornára készült azon órára, amely órában a nagy király holtteste Budára ér.

(1908)

Ábrándok

Fönn, a hegyoldali utcában éjféltájban ismét fölhangzott az éji dal, és Hollós dr., a múzeumi segédőr, aki nyári szabadságát egy budai kiskocsmában töltötte, fölemelkedett asztalától:

- Ismét az a titokzatos hang - mormogta maga elé, és megindult a hegyoldali utcában fölfelé.

Budának ez a része, amelyben Hollós dr. immár tizedik napja hallgatta az éjféltájban fölcsendülő női hangot, talán a legrégibb része volt Budának. A kis házikók, amelyek valamikor emeletesek voltak, a vénségtől, régiségtől félig a földbe süllyedtek. A városi hatóság mintha megfeledkezett volna erről az utcácskáról, még csak lámpást sem helyezett el benne. Lenn, a hegy lábánál égett egy gázláng csupán, és annak libegő lángja szeszélyes, fantasztikus árnyékokat vetett az út közepére. A ház-aggastyánok homályba burkolóztak; mintha több száz esztendős lett volna ez a homály. A keskeny ajtók, földhöz közel levő ablakok mögött mély csend honolt, és Hollós dr., aki abban az időben éppen középkori tanulmányokkal foglalkozott, míg lépései tompán visszhangzottak az ódon kövezeten, úgy érezte magát, mint egy középkori lovag, aki kedvese hangja után siet az éjszakában. Különben is fiatal és ábrándozásra hajló férfiú létére már napok óta szerelmes volt az ismeretlen hangba. Képzeletében látta a bájos női alakot valamely donjonban vagy egy rácsos erkélyen, és valami titkos ösztön azt súgta neki, hogy ez a nő szerelemre vágyik. Hisz a fülemilék is azért énekelnek odafönt a Gellérthegy bokrai között, mert nem bírnak a szívecskéjükkel.

Hollós dr. tehát halkított léptekkel ment a hang irányába. Képzeletében sarkantyúkat érzett a félcipőjén, amelyeknek csörgését mérsékelni kell. Sőt a sétapálcáját is olyan módon fogta, mintha hirtelen karddá változott volna az. Hisz az éjtől, amely tele van titokzatosságokkal és sejtésekkel, az is kitelik, hogy kard lesz a mogyorófa pálcából, amint középkori levente lett az egyszerű múzeumi segédőrből, meg aztán jólesett ez az ártatlan donquijoteség - hisz néha bizonyos körülmények között mindnyájan Don Quijote vagyunk.

Hollós dr. tehát, mielőtt elérte volna azt a sarki házikót, amelynek erkélyéről az éji dal hallatszott, megállott egy kapumélyedés alatt, és elgondolta, hogy mit fog majd mondani, ha „szerelmét” megpillantja. Vajon mit is fog mondani? - Eddig még sohasem jutott tovább annál a bizonyos kapumélyedésnél, és tíz napon át elhangzott a dal anélkül, hogy Hollós szerelmét megpillantotta volna, vagy csak közelebb is lépett volna az erkélyhez. Csak akkor mert előjönni, mikor már minden elcsendesedett, és aztán órákig hiába bámult a sötét ablakokba. De ma minden másképpen történt, mint az előző éjszakákon. Hollós csupán rövid ideig időzött a kapumélyedés alatt, hogy gondolatait rendbe szedje. A dal még hangzott az erkélyen, amikor a segédőr bátran megindult a ház felé, és szemét a földre sütve, mintha csak véletlenül került volna ide, megállott az erkély alatt.

A dal elhangzott, és Hollós dr. ijedten gondolta el, hogy ismét hiába leselkedett „szerelme” után. Azért is, mint jól nevelt lovaghoz illik, nem mervén szemét egyenesen az erkélyre fordítani, előbb a kapu fölött levő házszámot kezdte nagy gondossággal tanulmányozni. De abból a sötétben semmit sem láthatott. Lassan vonta végig tekintetét a régi ház cirádás falán, és szívéig összerezzent, amint hirtelen megpillantotta az erkélyt és az erkélyen egy fehér ruhás nőalakot.

A szobában lámpa égett, és annak fénye gyöngén megvilágította az erkélyt. Hollós mit sem láthatott meg a nő arcából, de ugyan minek is kereste volna az arcát? Hallotta hangját, mely üde és fiatal volt, bizonyosan üde és fiatal a hölgy, amint a középkori kisasszonyok mind azok voltak, akikért lovagjaik meghaltak.

Most megmozdult odafönn a nőalak, és a lámpafény szőke fürtöket világított meg és az arcból egy vonalnyit, amely fehér volt, mint a liliom.

Hollós mozdulatlanul állott az erkély alatt. A nő ránézett - érezte, hogy nézi, és várta, hogy megszólaljon odalenn a lovag. De Hollósnak semmi, de semmi nem jutott eszébe. Mindaz, amit előre elgondolt - a szerelmes szavak, az epedő kifejezések, sőt a vers is, amelyet pedig számtalanszor írt az emlékkönyvekbe, elpárologtak a fejéből. Állt megszégyenülve, megnémulva, és igen szerencsétlennek érezte magát.

A nő már olyan mozdulatot tett, mintha el akarná hagyni az erkélyt, amikor Hollós végre levette kalapját, és rekedt hangon megszólalt:

- Kérem, ne vegye sértésnek, hogy önt megszólítom, szép ismeretlen!... Már napok óta hallgatom nagy szívgyönyörűséggel az éji dalt, amely e helyről elhangzani szokott. Ma végre nem tudtam ellentállani, hogy ide ne jöjjek. Ugye, nem zavarom önt? Kérem, csak egy szóval mondja, hogy kellemetlen vagyok önnek, és én elmegyek, és soha többé, sohasem alkalmatlankodom.

Hollós elhallgatott, és a nő semmit sem felelt, de az erkélyt sem hagyta el. Hollós ezt biztató jelnek ítélte, azért valamivel bátrabban folytatta:

- Ön talán azt gondolja felőlem, hogy valami szegény bolond vagyok, aki éjfél után alkalmatlankodik tisztességes nők ablakai alatt. És meglehet, hogy igaza van! Csakugyan szegény bolond vagyok. Mert én, bár nem ismerem, bár sohasem láttam - asszonyom, vagy kisasszony - szeretem önt, amint csak azok szoktak szeretni, akik még sohasem szerettek. Én még sohasem szerettem az életben. Az ön hangja, az ön éji dala megtanított arra, hogy szívem van, amely szerelemre vágyik. Nem kérek öntől semmit, még csak azt sem, hogy tudomást vegyen rólam. Csak egy szál virágot dobjon le, és én boldog leszek. Egész életemre boldog leszek...

A nő nem felelt, de Hollós dr. látta, hogy hajához nyúlt, és abból fehér virágot vett elő, amelyet lassan leeresztett az erkélyről.

- És most Isten önnel! - mondotta a hang a magasból.

Hollós fölkapta a virágot. Hervadt kis rózsa volt az, de a múzeumi segédőr úgy érezte, hogy ilyen illatot még sohasem érzett; mintha az egész utca, az egész város rózsaillattal telt volna meg. Mámorosan intett az erkélyre:

- Köszönöm. Szívemből köszönöm. Tudom, hogy ostobaságot cselekszem, tudom, hogy a mai férfiak nem szoktak megelégedni egy szál virággal azoknak részéről, akiket szeretnek. De én szeretem a titokzatos, sejtelmes dolgokat. Sohasem fogom megismerni önt - és ön sem engem. És én mégis örökké megőrzöm szívemben ennek a szerelemnek az emlékét. Az éj emlékét, amikor olyan szerelmes voltam egy nőbe, amilyen szerelmes többé sohasem lehetek. És ön sem fog megismerhetni engem. Mert ha megismerne, talán kiábrándulna belőlem, talán megcsalódna, és megsajnálná, hogy virággal ajándékozott meg akkor, amidőn még nem ismert... Isten önnel! Én boldog vagyok. Mert tudom, hogy még évek múlva is eszébe fogok jutni, ha majd csöndes éjszakán azt a dalt énekli, amelynek varázslatos hatása engem megigézett. Eszébe jutok, és magában azt kérdezi: vajon ki volt az a szegény fiú? vajon ki volt? És szomorú lesz, hogy azt sohasem fogja megtudhatni.

A nő ebben a percben kihajolt az erkélyről. Hollós összerezzent, amint csöndesen megszólalt:

- Szeretném önt megismerni, hisz ön olyan bánatos embernek látszik, amilyen bánatos nő én vagyok.

Hollós csöndesen ingatta a fejét.

- Nem, nem ismerhet meg engem... Senki sem vagyok; árnyék vagyok, aki csöndes éjszakán odalopózik önhöz, és szomorúan ránéz, ha a dal fölhangzik. S ön majd hiába kérdi: ki vagy, te árnyalak? Feleletet nem fog kapni.

- Uram, ne bolondozzon! - kiáltott most föl haragosan a nő. - Kívánom, hogy azonnal távozzék, mert a házmestert szólítom.

Hollós csöndesen indult lefelé a hegyoldali utcából, de még visszanézett, és látta, amint az ismeretlen nő fejére hajtja kezét, és merengve néz utána az éjbe. És Hollós nagyon boldognak érezte magát - mert még fiatal volt, és szerette az ábrándokat.

(1908)

A délutáni vonat

A legigénytelenebb ember, akivel az életben találkoztam, Szuper János volt, a püspökségi birtokok intézője, a szó legteljesebb értelmében való úr három vármegyében.

A régi világban ez másképpen volt, mint manapság: a gazdatisztek, jószágigazgatók másféle szerződésekkel kötötték le magukat az uraságnak. A gencseli tiszt például négy pejcsikót kötött ki magának évi fizetés fejében: olyan négy lova aztán nem is volt senkinek a vármegyében. Homoky, a Tóthi-szőlők öreg intézője, ötven esztendő óta csupán egy kulacs bort kapott fizetségképpen az aranyat termő Hegyalján: mégis, akár hiszik, akár nem, a Homoky borainak híressége ismeretes volt az egész ország előtt. Nomen est Homoky, de genere Tokaji - tartotta a szólásmondás a borokról.

Aztán mégis meg tudtak élni a régi urasági emberek. Az uraság se ment belé tönkre. Valahogy másformák voltak az emberek, másformák voltak a viszonyok. A baj - a régi világ vége - ott kezdődött, mikor leltárt kezdtek vezetni az olyan haszontalanságról is, mint például egy bürge! Ugyan ki törődött addig egy bürgével? A számadó dolga az, senki másé. Meg aztán a bürge a leghalandóbb teremtése az Úristennek. Hirtelen a fejébe vesz valamit, s azt addig forgatja, amíg megunja az életét. Mármost minden kerge birka kedvéért ugyan érdemes volna azon a leltáron, számadáson változtatni? A macska vigyen el mindenféle irkafirkát! Attól bizony le nem hull egy csöpp eső sem a tikkadt vetésre. De ha a Bujdos erdőbeli szent remetének tejet, túrót, pecsenyét visznek a szép juhásznék, a szent ember kiimádkozza az esőt még a felhőtlen égből is.

Ugyanezért nem is olyan nagyon csodálandó, hogy Szuper János, a püspökségi földek teljes hatalmú intézője, aki fél lábbal még a régi világbeli emberek közül való volt, midőn harmincegynéhány esztendei szolgálat után abba a helyzetbe került, hogy gazdájától, a püspökségtől tetszése szerint való ajándékot, jutalmat vagy fizetést kérhetett volna egy bizonyos évforduló alkalmából, Szuper uram mindössze annyit kérelmezett, hogy a püspökség hasson oda, hogy Bogáron megálljon a gyorsvonat.

Sztárek Pál, a káptalan ügyvédje, akit a papok hűséges intézőjük jubiláns kívánságának a kipuhatolásával megbíztak, nevetve csóválta kövér, vörös fejét, amelyen a hajszálakat mindennap megolvasta Firkucz borbély.

- János, János - kiáltotta szokott, jókedvtől rengő hangon -, mi az ördögnek neked a gyorsvonat? A te korodban az ember már másféle álláspontra helyezkedik. Vonakodik az utazásoktól, nagy mozgásoktól, amelyeknek különben semmiféle korban nincsen sok értelme. Az ember a te korodban megpihen, és eljátszadozik, teszem azt, valamely aranykeresztecskével, vagy más gomblyukba való csecsebecsével.

Sztárek Pál kinyújtotta két gyűrűs ujját, és nevetve tapogatta a Szuper intéző mellén a kabátot.

- Hehe. Sohasem gondoltál ilyesmire? Tudod, hogy a püspök úr őeminenciája szinte mindenható az udvarnál.

A nagy brontes ember, aki a legenda szerint disznókondásságból vitte ilyen magasra, a nyakáig elvörösödött.

- Nem kell semmiféle ordó. Nekem csak a gyorsvonat kell - mormogta makacskodva, és toppantott a lábával, amely télen-nyáron nehéz varjúcsizmát hordott. - Őeminenciája jóságát nagyon köszönöm. Én már csak megleszek ezután is így, sima mellel. Még elhagynám valahol szénagyűjtéskor a keresztecskét, akkor aztán megvolna a nagy baj.

- Nono - felelt Sztárek -, hiszen azon is segíthetnénk éppen... De hát, mondd csak, János barátom, minek neked az a gyorsvonat?

Szuper napsütötte, óriási tenyerével indulatosan az asztalra csapott:

- Azt hittem, hogy valami semmiséget kértem, és íme, kisült, hogy még ennek a kérésemnek a teljesítése sem megy simán. Bánom is már, hogy egyáltalában szóltam.

- Csak ne heveskedjünk - csillapította a fiskális. - Különben is én nem tehetek róla, hogy Őeminenciája könnyebben keresztülvihet egy Ferenc Józsefet a számodra, mint a gyorsvonat megállítását Bogáron, ahol csak egy dohánypajtája van az uradalomnak.

- De ott lakom én is - pattogott Szuper. - Engem pedig halálosan bosszant az, hogy nekem csak fütyül egyet a vonat. Ez a hetyke, kihívó fütty felforralja a véremet, mindennap dühbe hoz, és érzem, hogy rontja az egészségemet. Belátom, hogy bolondság, amiről beszélek, de vannak nagyobb bolondságok is a világon. Pali barátom, ha adsz valamit régi barátságunkra, csináld meg nekem azt, hogy ezentúl megálljon itt a gyorsvonat! Ha csak egy másodpercre is, hogy nyugodtan szívhassam ebéd utáni pipámat az ámbituson.

A fiskus bő fehér inggallérjába mélyesztette az állát, és az apró gyémántgombok ragyogtak nagy, fehér kézelőiben, amelyeket kirázott a kabátjából.

- Mégiscsak ti vagytok a legnagyobb urak, falusiak - sóhajtotta. - Magamfajta városi embert másféle dolgok szoktak háborgatni ebéd után. Teszem azt, néha a gondolataim is.

Szuper éles gesztust csinált.

- Én csak nyáron gondolkozom, de akkor minden éjszaka. Midőn az égboltozat tele van csillaggal!

Az uradalmi fiskus visszatolta a gyémántgombokat, kihúzta állát a vatermörderből, és hivatalos hangon így szólt:

- Beterjesztem tehát jelentésemet, hogy Szuper János intéző harmincegynéhány éves hűséges, becsületes, példás és köztiszteletre méltó szolgálata után mit sem kíván jutalmul. Legfeljebb annyit kér teljes alázattal, hogy a gyorsvonat megállíttassék.

Az intéző minden szónál komolyan bólintott szögletes, inas nyakával.

Az intézői lak udvarán négy gidránkanca csörgette a szerszámot egy hintó előtt. Az uradalmi fiskus, Sztárek Pál kényelmesen elhelyezkedett a hintó bőrülésén, sárga dolmányos hajdú járt körülötte, hogy minden rendében legyen, s végül kezébe adta a meggyújtott virzsinia szivart. Sztárek hátradőlt a szőnyegek alatt, s így szólt:

- Látod, barátom, János, ez az igazi gyorsvonat. Ott áll meg, akkor indul, mikor akarom. Bolond ember volt, aki a vasutat kitalálta.

A kocsis megsuhogtatta az ostort, és a hintót a négy sárkány játékos kedvvel röpítette végig a töltés alatti országúton.

- Igaza van a fiskálisnak! - mormogta Szuper uram, a hintó után nézve. - Nincs szebb dolog négy lónál.

Ebben a pillanatban a gutori-guthi tölgyfaerdő szélén, amely sötétlő kárpit gyanánt szegélyezte a látóhatárt, a rengő májusi vetéstől zöldellő földeket, virágos réteket és fehér tanyákat, gyönge, fekete füstfelhőcskét pöffentett valaki a fák fölé, a fák fölött úszkáló aranyfehér bárányfelhők közé. Egy széles vállú, kis kürtőkalapos óriás rohant ki az erdőből, és négy-öt kocsit ragadott magával. Füttyentve szaladt keresztül a hosszú töltésen a bogári állomás előtt, és pár pillanat múlva eltűnt a dengi halmok mögött.

Szuper János, aki harminc esztendő óta ura volt mindeneknek körülbelül tízezer holdnyi földterületen, dühösen kiáltott fel:

- Hogy az a bolond fiskális már elment! Ezt kellett volna látnia!

2

Tél felé járt már az idő, amikor a bogári állomásra megérkezett az értesítés, hogy ezentúl megáll ott a gyorsvonat. Sztárek Pál keserves levelet írt az intézőnek: „P. úr Őem. azt kérdezte tőlem: mért nem akar Szuper gróf lenni? Ennyi utánjárással az is lehetett volna."

Hej, de nagy nap is volt az! Szuper uram abba a szánba fogatott be, amely a püspököt vitte, midőn az látogatóban volt a birtokán. A kövér, széles hátú püspökségi lovak, amelyek bízvást viselhettek volna kék kanonoki övet, tempósan ügetve vitték az intézőt az állomásra, aki hódprémes bundájában megelégedetten ült helyén. A bogári állomáson nemigen szokott vonatra szállani Szuper János, rendesen a megyei székvárosba vitette magát, ha valamely utazása volt. De most szinte türelmetlenül várta a gyorsvonatot, amely az ő kedvéért, egy szeszélyéért megállt az állomáson. A mozdony immár a gutori tölgyeknél gőzt és füstöt kezdett okádni, és szinte hirtelen múlott el az a lármás, robogó csörömpölés, amelyet a vaskocsik és láncok visznek véghez száguldásuk alatt.

Szuper uram nem volt valami hiú ember, de nem tagadhatott el bizonyos megelégedett mosolyt, midőn a száguldva közeledő fekete szörnyeteg mintegy parancsszavára megállott, és meg fog állani ezentúl mindig. Szuper uram helyet foglalt a vonaton, bár semmi különösebb dolga nem volt a székvárosban. És azontúl is, ha egyéb tennivalója nem volt - pedig ritkán volt valami tennivalója -, felszállott a megálló gyorsvonatra. Hadd lássák azok a vasutasok, hogy nemhiába állanak meg a bogári állomáson. Hetenként négyszer-ötször is befogadta a langyos, bársonyos kupé, amelynek kanapéján heverészgetve, észre sem vette az ember azt a kis félórát a székvárosig. Bezzeg fújhatott a gerlici bevágásnál a téli förgeteg, amely máskor szekereket forgatott fel. A gyorsvonat sirályként repült keresztül a hózivataron, és a jól fűtött kupéból látni lehetett a hóba temetett határcsárdát. Azelőtt Szuper uram hosszú télen át nem mozdult ki a bogári intézői lakból. Ha néha-néha beszánkázott a városba, egy ócska városszéli fogadóban ütötte fel a tanyáját, amely a „Két messzely"-hez volt címezve, és kupeceknek, hajcsároknak volt a rendes szállása. Harminc év óta mindig ugyanabban a szobában szállott meg, és a füstös ivóban a magával hozott szeredásból falatozott. A vonatozás folyamán egy kissé messze esőnek kezdte találni a „Két messzely"-t, és egy napon a piactéri új hotelben szállott meg, ahol villamos világítás és szőnyeges szobák voltak. Az étkezőteremben estén-ként cigánybanda muzsikált, és a táncteremben színésztársaság tartott előadást. A mogorva intéző egy darabig nemigen érezte jól magát az új környezetben, és nem mozdult ki szobájából. Idővel azonban szívesen üldögélt a fehér terítékes étteremben, és bizonyos érdeklődéssel szemlélte a hosszú asztalnál vacsorázó színésztársaságot. És ha most már néha-néha odahaza maradt a bogári intézőlakban, s a kályha mellett unatkozva hallgatta a pusztai szelet, föltűnt képzeletében a jókedvű, nevetgélő, tréfálkozó városi társaság; színésznők nagy kalapjaikban és Vadász Attila, az örökifjú főkapitány, aki harsogó hangon mond tréfásnál

tréfásabb dolgokat a „Griff” fehér asztalánál. S ilyenkor olyan egyedül érezte magát az egykori disznópásztor a püspöki pusztán, mint még soha az életben. Alig várta a másnap délutáni gyorsvonatot, hogy a kényelmes bársonypárnákon elterülve, utazhasson ismét a gyönyörök felé.

Az ötödik-hatodik városi látogatásnál már nem ült egyedül a „Griff” vacsorázóasztalánál. A színielőadásról odavetődött a gyémántgombos Sztárek Pál, aki eleinte hinni sem akart a szemének, hogy az emberkerülő Szuper uramat a városi fogadóban találja.

- Hogyan, Jánoskám - kiáltotta -, otthagytad a „Két messzely”-t? Bravó, bravisszimó! Benőtt végre a fejed lágya. Teszem azt, ha meghalnál, csak az örököseid nevetnének a markukba.

A jókedvű fiskálissal nagy társaság telepedett az intéző asztalához: városi és megyei urak, akik hírből vagy személyesen mindnyájan ismerték a püspökségi uradalom fukarságáról híres intézőjét. Vadász Attila, a híres főkapitány később azt is elárulta Szuper uramnak, hogy az ő gúnyneve a vármegyében a „püspök kondása” - amin Szuper uram harag nélkül nevetett.

- Nem érdemes, bizony Isten nem érdemes, Jánoskám! - mondogatta Sztárek Pál, pezsgőspoharát az intézőjéhez ütve. - Mert teszem azt... Hopp, itt vannak a színésznők. Hamar asztalt, székeket.

Szuper uram azon vette magát észre, hogy egy nagy társaságnak lett a központja, ahol mindenki szeretetre méltó mosollyal fordítja feléje az arcát, és némelyek nem titkolják az arcukra ülő áhítatot, amelyet a nagy hatalmú úr látásán éreznek. Szuper Jánosnak elég természetes esze volt annak megítéléséhez, hogy ez a nagyrészt léha társaság őbenne a „püspök kondását” bámulja, és holnapra bizonyosan kinevetik. De mégis jólesett neki élvezni az ünnepeltetést, és midőn Sztárek Pali, a gyémántgombos kézelőit előrehúzogatva, elmesélte a gyorsvonat megállásának esetét, helyeslőleg bólingatott az egész társaság. Vadász Attila pazarul legyintett:

- Minek is az ordó az ilyen nagy úrnak? Abban a korban és állásban, amelyben Jánosunk van, már nem krájcli kell az embernek, hanem kényelem, nagyúri komfort...

Szuper uram felkapta a szót:

- Komfort. Mi, pusztai emberek, úgyis alig élvezhetünk valamit a komfortból.

Éjféltájban a színésznők énekléssel kísérték a cigány muzsikáját, és Szuper uram százasbankót adott a prímásnak.

- Úgy, úgy, Jánoskám - szólt Vadász Attila, a Szuper hátát veregetve -, csak a kanonokok éljenek jól? Van a káptalannak elég pénze.

Másnap a főispánéknál volt valami estély, amelyre Szuper uramat is hamarosan meghívták. A „püspök kondása” szerényen ki akart térni a meghívás elől, de Sztárek Pali és Vadász Attila szinte erőszakkal hurcolták el az estélyre.

- De hiszen csizmában vagyok! - szabadkozott Szuper uram. (Eddig sohasem vette észre a csizmáját.)

- Ilyen nagy úr, mint te, csizmában is mehet akárhová - vélekedett a főkapitány. - Így érdekes.

Az estélyen, ahol bizonyos megütközést keltett a csizmás vendég, Vadász Attila ilyenformán exkuzálta magát:

- Mindegy az. Nem szabad rossz néven venni az öregtől semmit. Most kezd végre „ereszteni”.

3

A délutáni gyorsvonat pedig hordta, hordta be a pusztáról a „püspök kondását”. Bezzeg nem járt most már varjúcsizmában, a szeredást is otthon hagyta. A pusztai intézőlakban csupán annyi ideig időzött, amennyit az alvásnak és pihenésnek szánt. Ennek egyik oka egy pár bogár-szempár is volt, amely szempár egy formás városi menyecskének, egy selyemszoknyás kisvárosi Pompadournak a birtokában volt. X. Ilona, egy megyei hivatalnok szép felesége azon asszonyok fajtájához tartozott, akik más életpályára születnek, amely életpálya a tisztesség mezsgyéjén túl vagyon. Fájdalom, a kisvárosi élet nem engedte eddig eléggé érvényesülni a menyecske tehetségeit, az emberek szegények voltak, és szegénységükben kényszerítőleg erkölcsösek. A „püspök kondása” volt az aranygyapjas kos, amely végre „Pompadour” Ilona útjába került. A képzelgő, hiú, ostobácska asszonyka, aki csöppet sem haragudott gúnynevéért, amellyel a kisvárosiak felruházták, csakhamar elcsavarta a Szuper uram fejét. A víg vacsorákon, kaszinói kártyapartikon és jókedvű barátokon kívül most már Ámor is siettette a délutáni vonatot a bogári puszta felől a városba. Ahol pedig Ámor is beleavatkozik a dolgokba, ott már komoly veszedelem van.

A bölcs Vadász Attilának teljesen igaza volt. A püspök kondása „ereszteni” kezdett, és eresztett két esztendőn át hűségesen. Talán még ma is ő volna a központja a vármegyei életnek, talán még ma is megvolnának jókedvű barátai, és „Pompadour” asszony várná a zöld zsalugáter mögött délutánonként, amikor az öreg Szuper uram minden zsebéből potyognának az ékszeres dobozok, ha egy váratlan körülmény véget nem vet a víg, mulatságos életnek.

Őem. a püspök időközben behunyta szemét, és új főpap került a régi helyébe. És midőn az államvasutak igazgatósága azon tiszteletteljes kérdést intézte őem.-hoz, hogy vajon kívánja-e továbbra is a délutáni gyorsvonat megállítását a bogári őrháznál, öem. azt válaszolta, hogy az neki teljesen közömbös.

S egy napon többé nem állott meg a vonat, hanem továbbnyargalt Szuper uram orra előtt. A püspöki uradalmak intézője szomorúan és megalázottan ment haza magános házába, és csak néhány nap múlva tökélte el magát a városba való utazásra. A kocsi összerázta, összetörte, elfárasztotta, és bágyadtan, kissé szégyenkezve tengett-lengett a városban. Pompadour asszonyt kapzsinak, barátait unalmasnak találta. És nem mulattatta a víg vacsora.

Később mind ritkábban vetődött be a városba. Utóbb nem is ment tovább a városvégi „Két messzely”-nél, és a szeredást kezdte magával cipelni. Megrokkant és nekivénült. Otthon a tűz mellett üldögélve gyakran elgondolta, hogy az egész élete nem ér egy pipa dohányt sem.

(1908)

Az udvar

A legutolsó fejedelem - akit a hívei és udvartartása e néven tisztelt - Pesten lakott, az „Arany Bárány”-ban. Lakhatott volna kastélyban vagy akár felvidéki középkori várban, mert a fejedelmi vagyonnak ilyen tartozékai is voltak, de megszerette a pesti fogadót, amelyben egykor, körülbelül húsz év előtt megszállott, és onnan többé nem volt kedve kimozdulni. Húsz év óta állanak a szobák sarkában a nagy utazóládák; húsz év óta készülődik a fejedelem és az udvara a hazautazásra: a kastélyba vagy a várba; húsz év óta állandó a rendetlenség a fejedelem szobáiban, mint az olyan emberéében, aki a legközelebbi órákban úgyis tovább utazik, és húsz éve gondolja meg az utolsó órában az utazást a fejedelem: ilyen kedves kis vén fogadót nem talál sehol a világon, minek menne tehát tovább?

Ez a fogadói átmeneti élet voltaképpen magát az igazi életet szimbolizálja: mindnyájan csupán nézők vagyunk itt a földön, és nem érdemes semmit sem állandósítani arra az egypár esztendőre. Még csak az utazókosarakat sem érdemes a padlásra küldeni, hisz akármelyik percben szükség lehet rájuk. A fejedelem filozóf elme, bölcs, meghiggadt, nyugodt férfiú, aki az életet nem tartja a legkomolyabb dolgok egyikének, mert hiszen annak akármelyik percben vége lehet.

Körülbelül ötven esztendős volt a fejedelem, barna hajú és szakállú, keletiesen sápatag arcú és fejedelmien lusta mozdulatú. Ha hében-korban felvette a díszruháját, olyan volt, amilyen Zrínyi Miklós lehetett. Egy középkori dalia párduclépéseivel és fenséges tartásával vonult ki az „Arany Bárány”-ból. Csak éppen a kürtöknek kellett volna harsogni a kapuőrségen. Díszruha nélkül egy unatkozó, életunt, langyos kedvű, ábrándozó poéták módjára heverészgető és álmodozó járású nagyúr volt, aki fáradt közömbösséggel vette tudomásul, hogy belső inasa a felöltözködésre serkenti, mert immár itt van az est, az étkezés ideje. Bizonyos ázsiai ősök lusta nyugalmával ült fel ágyán a fejedelem, és belső inasától az udvartartás jelenlevő tagjai felől tudakozódott.

Az udvartartás a fogadó egyik emeletét foglalta el, és a legfurcsább emberek gyűjteménye volt. A fejedelem nem szerette a szürke, hétköznapi embereket maga körül, de a hamisított egyéniségektől is irtózott. Elég nagyúr volt ahhoz, hogy mindenből az eredeti cikkeket megszerezze. Karavánteáját valóban teveháton hozták keresztül Ázsián; a penge, amelyet gyakorlatképpen forgatni szokott - bár akkoriban békés idők jártak, nem úgy, mint például négyszáz esztendő előtt - Damaszkusz tüzet látta, és a Café l’Anglais konyakja éppen olyan eredeti volt, mint magyar hegyaljai bora. (A fiaskók szerteszéjjel állottak a szobákban, bár a fejedelem sohasem ivott.) Cipőjét Európa legelső susztera varrta, és a görögdinnyék a sarokban valóban a hevesi homokról kerültek ide. Emléktárgyul bugyellárisokat szeretett adni ismerőseinek, amelyek a világhírű Krebs műhelyét dicsérték, míg ő maga egy ócska pénztárcát hordott zsebében, amelyet gumiszalaggal kötött át.

Ennyi eredetiség mellett igen természetes dolog volt az, hogy a környezetébe is olyan embereket válogatott ki, akikből lehetőleg csak egy példány van a világon. Az inas a leghűségesebb, a vívómester a legügyesebb, az orvos a legoptimistább, a titkár a leghallgatagabb és a poéta a lehető leghóbortosabb alakja volt korának. Fizetése senkinek sem volt az udvartartásban, de mindenki annyit kapott, amennyit egyéni sajátságával és tulajdonságával időről időre kiérdemelt.

A fizetéstelen állapotnak megvolt az a jó oldala, hogy mindenki az udvartartásban igyekezett kitenni magáért, mert a fejedelem tárcája akkor nyílott meg, ha erre alkalmat adtak a tárcának.

A titoknok - olykori pénzszükségében - magában átkozta a sorsot, hogy nem született egészen némának, míg az olasz vívómester azon ábrándozott, hogy bár szüksége lenne egyszer a fejedelemnek azokra a mestervágásokra, amelyekre megtanította. A poéta, aki egyébként akadémiai tagsággal sem cserélte volna fel állását, naphosszat ült a szobájában, és költői fürteit markolászta a szebbnél szebb gondolatokért, amelyekkel estére a fejedelmet megörvendeztethetné. A huszár a folyosón minden tehetségét a cipőfényesítésbe öntötte, és a „repülőpolitikusok", akik az országos közállapotokról és politikai mozgalmakról a fejedelmet informálták (mert az újságok megbízhatatlanok), már a Tornyát-Baranyát bejárták, mire jött az est, hogy valami friss politikai szenzációval kedveskedhessenek a fejedelemnek.

...A folyosón lábujjhegyen szalad végig József, az inasok leghűségesebbje, és fehér köténye repül utána. A titoknoki szoba ajtaja mindig tárva-nyitva van, mert a pipafüstnek valahol csak ki kell szállni (lévén az ablakok nyílása egy kellemetes kertre, ahonnan mindenféle rossz levegő jöhetne a szobába, teszem azt, violák illata), és suttogó hangon jelenti:

- A fejedelem öltözködik, kéreti az urakat egyenként.

A hallgatag titkár fehér fejét megbólintja, és elsőnek lép be a fejedelem szobáiba, referálván arról, hogy kik várják az időt, hogy a fejedelem elé jussanak.

Az utolsó fejedelem végighallgatja a névsort, amely néha ugyancsak terjedelmes, ha az udvartartás külső tagjai is tisztelegnek. Mikor megjönnek a vidéki hadak: a ménesek és birtokok intézői, a tiszttartók és lovászmesterek, valamint a főváros és az ország különböző részeiből azok az ismerősök, akik valami úton-módon pénzzavarba jutva, a nagylelkű fejedelemre gondolnak.

- Hát csak először a mieink jöjjenek, Honóriusz - mondja a fejedelem öltözködés közben.

S az ajtón bepöndörödik Kovács, a házi költő. Kis termetű, gömbölyű férfiú a költő, aki atillát és csizmát visel, mint ötven esztendő előtt, és hangos szóval köszön a fejedelemnek. A kifent fekete bajusz egy mozgékony, ideges Werther-sápadtságú férfiarcból mered ki. Bajusz és atilla nélkül egy századvégi beteges költő alakja volna Kovács úr, de itt ugyancsak mélyíti a kunsági magánhangzókat beszédében, és ugyancsak adja a magyar Tián Laci szerepét.

- Szerencsés jó reggelt, jó nagyuram! - kezdi a költő, és dehogy venné észre, hogy a szobákat a villamos lámpák világítják javában. - Egészségére váljék az éjszakai nyugodalom...

- Mi újság, Kovács úr? - kérdi a fejedelem, és a nyakkendőjét köti fel.

- Arany Jánosunkkal társalogtam tegnap óta. A *Toldi* énekeit olvasgatva, eszembe jutott, mily satnya, sivár és üres ez a mai kor... Bezzeg nem akadna manapság még egy Toldi. De nagy bajuszú király sem.

A költő ajkáról szaporán folyik a régi dicsőség magasztalása. Csillogó középkori pompa, daliás férfiak vitézi alakja és királyi ragyogás bontakozik ki a szavából. - A fejedelem hirtelen megfordul.

- Angyalát! Derék idők voltak - mondja röviden hangsúlyozva a szavakat és kicsit nekiélénkülve. - Kovács úr, kérem, fogadja el tőlem ezt a csekélységet...

Ropog a bankó, és Kovács úr Kazinczy-kabátjában ugyancsak szerénykedik...

- Mit csinálna a szegény magyar költő mecénás nélkül? - rebegi. (És mire az éj leszáll, Kovács úr frakkban vagy selyemszmokingban, monoklival a szemén, angolosan lesimított frizurával, lekefélt bajusszal ül az orfeum páholyában, és egy hozzá hasonló külsejű, sápadt ifjúhoz így

szól: „A magyar gyerekek csak üres rímeket tudnak, sehol semmi titokzatos szimbólum, sejtelmes zene és aranypiros színezet az egész magyar »irodalomban«...” S a fejedelem ezt is tudja.)

A költő után az orvos jelentkezik. Elegáns, magas, karcsú fiatalember, akinek piros arcát szőke fürtök körítik, mint az angyalokét. Az orvos maga az erő, egészség és vidámság. Szinte friss levegő jön vele a szobába. És míg az érverésre vigyáz, szinte kicsattan hangjából az öröm, amint mondja:

- Kétszáz esztendeig fogunk élni, méltóságos uram. Rendben van az egész gépezet.

A fejedelem mosolyog, a gumiszalag pattan a tárcán, és a bankó ropog:

- Ma álarcosbál van... mulasson jól, doktor úr.

Az orvos ragyogó arccal búcsúzik, de a fejedelem tudja, hogy amidőn becsukja maga mögött az ajtót, eltűnik arcáról a napsugár, és komoran mormogja: „A fejedelem ma megint rosszabbul van... Mozogni kellene neki, sokat mozogni... Előbb-utóbb valami nagy baj lesz!”

S a költő és az orvos után jönnek sorban az udvari emberek. A vívómester új mesterfogást fedezett fel, a „repülőpolitikus” bizonyosan tudja, hogy a kormányban nagy változások következnek be, a gazdatisztek sírnak a gyenge esztendő miatt, és a középkori vár kulcsárja isten tudja hányadszor reparáltatja az ócska toronytetőket... jönnek sorban, egyenként. És a bankó ropog, az arcok felvidulnak, megelégedett lesz mindenki... Szinte hallani valahol a folyosókon, egy kiáltást, amint négyszáz esztendő előtt kiáltották:

- Éljen a mi nagy jó urunk, drága fejedelmünk!...

A fejedelem is mosolyog a szakállában. És míg felsőkabátját lusta mozdulattal vállára veti, így szól az öreg titkárhoz, aki hallgatagon áll mögötte:

- Honoré, a világ egy nagy bolondokháza. Az embernek nem szabad azon csodálkozni, ha néha-néha őt is bolondnak nézik... S rólam azt hiszik, hogy én vagyok a bolondok fejedelme... Pedig mind ösmerem őket.

A kocsi előállott, a fejedelem a kaszinóba ment. Az udvartartás szétmegy, és felölti minden hétköznapi, igazi arculatát.

(1908)

A szerelem és a játék

Bánatos, szép, szomorú fejét lehajtotta Josephine, és ettől a naptól fogva a szerencse is hátat fordított Boldogházinak, a játékok nagymesterének és a szerencse gyermekének.

Boldogházi ebben az időben már többszörös milliomos volt, és a halántéka körül megderesedett a haja. Körülbelül mindent megpróbált az életben, még a szegénységet is, addig a napig, amíg Josephine-nel megismerkedett. Addig egy pénztelen, de előkelő kalandor volt, aki máról holnapra tengette az életét, és álmatlan éjszakái a fiákerszámlája matt szoktak lenni. A kaszinók és klubok éppen hogy csak megtűrték falaik között a bizonytalan erszényű gavallért, és ugyanezért Boldogházi ez időben szívesebben vacsorázott hitelben a „Kék Bak"-hoz címzett városvégi kocsmában, mint rendes és előkelő kaszinójában. A külszínt meg kellett őriznie a gavallértársaság előtt, és vékony erszénykéjével zsebében még csak sandítani se mert a kaszinói játékszobák felé, ahol ezrekben folyt a nagy játék, pedig majd meghalt a sóvár vágytól. Éjszaka, midőn a hajnal már útban volt a budai hegyek felől, Boldogházi felgyűrt gallérú kabátban hagyta el előkelő kaszinóját, és szinte lihegve a vágytól vette útját egy külvárosi kávéháznak, amelyet közönségesen Czorniczernek hívtak, és rendes látogatói mindenféle gyanús, éjfél utáni egzisztenciákból teltek ki. Facér pincérek, állás nélküli artisták, mámoros cigányok forgatták itt a kártyalapokat a kávéház mélyébe húzódva, és Boldogházi kalapját mélyen a szemébe húzva telepedett le a játékosok köze, és áldozott léleksorvasztóan nagy, kimondhatatlanul sóvárgott szenvedélyének: a játéknak. Többnyire csak ezüst pénzdarabok felett rendelkezett, és a tallérok gyorsan elgurultak tőle, és ilyenkor szomorúan üldögélt a Czorniczerben, ahol nem ismert senkit, és őt sem ismerte senki. De mégis volt egy viharos téli hajnal, amikor elszánta magát arra, hogy kölcsönért fordul a kávéház héjatekintetű főpincéréhez... A pincér azonban a szeme közé nevetett:

- Nem, tisztelt úr, nem... Nem akarom, hogy örökre elkerülje a kávéházat.

Boldogházi még mélyebbre húzta szemébe a kalapot, és szinte az öngyilkosságig elkeseredve ballagott haza.

Nem bírom már soká! - gondolta magában, midőn elegáns legénylakásába belépett, és fanyar mosollyal állott meg a tükör előtt.

- Vajon mit gondolnának rólam a kaszinóban, ha megtudnák, hogy mi történt a Czorniczerben? - kérdezte szinte fennhangon, és röviden, erőszakosan nevetett, pedig a háta is borzongott a rémülettől.

Ilyen és hasonló körülmények között érte el harmincadik életévét Boldogházi, folytonosan színészkedve önmaga és a világ előtt. A kétségbeesés babonássá tette, és gyakori vendége volt egy öreg budai jósnőnek, akivel jósoltatta magának a szebb jövendőt. Mindenféle babonás tárgyakat hordott a zsebében, és a nyakába olvasót akasztott, bár annyira sem volt vallásos, mint az emberevő. Egyszer négylevelű lóherét keresett a város határában, és boldogtalan volt, mert nem talált. Máskor egy útszéli patkódarabot cipelt napokig a zsebében. Ismét vándorló cigányokkal ismerkedett meg, akiktől szerencsét hozó tárgyakat vásárolt, és buzgón dörzsölgette zsebpénzét egy kócdarabbal, amely állítólag egy akasztott cigány nyakában lógott. Barátunk, bár nem volt műveletlen ember, az idők folyamán, az örökös balszerencse közepette vitorlázva olyan babonás lett, mint egy vén spanyol cigányasszony. Eljárkált a régi budai szerb templomba, mert azt hallotta, hogy ott egy csodatevő kép vagyon. A képet titokban megsimogatta, először az egyik, aztán a másik kezével, de hajnalban megint csak ott hagyta nehezen szerzett pénzecskéjét a Czorniczer hamisjátékosai között.

...És már azt a helyet is kiválasztotta a városerdőben, ahol egy napon golyót küld a fejébe, amikor az öreg budai jósnőnek meglepő ötlete támadt.

- Fiam - mondta a jósnő -, terajtad már csak asszony segíthet... Megálmodtam az éjjel, és a kártyák is azt mutatják, hogy a szerencséd egy asszony vagy leány kezében van. Az tartja szorosan megfogva, és el nem ereszti. Íme, lásd a kártyát.

És a jósnő kártyái valóban egy asszony vagy leány alakja felé mutatták az utat a kétségbeesett Boldogházinak.

- Ezt a nőt kell megtalálni - szólt a jósnő, összeseperve kártyáit -, és a várva várt szerencse a tied.

Boldogházi elgondolkozva hagyta el a jósnő házát. A sötét és girbegurba budai utcácskán lehajtott fővel kullogott tova, és a jósnő szavai fülébe csengtek. Eddig nem sokat törődött a nőkkel, mert az volt balhite, hogy a nők még jobban elszerencsétlenítenék. Látta néhány barátját, ismerősét elpusztulni a nők miatt, óvakodott tehát mélyebben nézni a női szemekbe, mint amennyi éppen az életszükséglethez kívántatik. És most a jósnő, akiben feltétlenül megbízott, íme a nőkhöz utasítja.

- Keresd, keresd... - csengett a fülébe.

És egy ócska házat megkerülve, midőn a hold éppen kibukkant a budai hegyek mögött a téli alkonyban, és midőn Boldogházi elkeseredésében csak azért is a bal válla felett nézett hátra a kelő holdra - megtalálta Josephine-t.

Josephine egy kis fekete nő volt, és francia leckéket adott. Fiatal, ártatlan, szinte ostoba nőcske volt, aki mindamellett bizonyos vele született finom bájnál fogva nagyon kedves és szívderítő tudott lenni. Az egyik szeme egy kicsit hibás volt, de éppen csak annyira, hogy érdekes, szinte sejtelemszerű legyen a tekintete. Ha elgondolkozott, ha szórakozottan féloldalra hajtotta barna fejét, és a tekintete mereven szegeződött a semmiségbe, akkor hibás volt a nézése. De e hibás tekintetért nagyon sok férfi megbolondult volna.

Kancsi nő! - gondolta magában Boldogházi ismeretségük elején. - Vajon szerencsét hoz-e a kancsi nő?

Az öreg jósnő, akit megkérdezett, figyelmesen hallgatta végig Boldogházi mondókáját, aztán elnevette magát, amennyire az öreg jósnők már nevetni szoktak.

- Urasága szerelmes a kancsi nőbe! - kiáltott fel. - De ez nem árt a szerencsének. Sőt talán meglehet, hogy a szerelemmel van összeköttetésben szerencséje is. Fiam - folytatta bizalmasan -, kérj tőle hajszálakat, bizonyos finom hajszálakat, és majd meglátod, hogy mennyiben hoz neked szerencsét a kancsi nő.

Josephine ártatlan és gyermeteg nőcske volt. Feltétlenül kellett valami babonásságnak lenni a dologban, hogy e kedves, tiszta, fehérlelkű nőcske nem idegenkedett a koravén és életunt Boldogházitól. Valahogy nem volt egészen rendben ez a dolog - vélekedett néha Boldogházi is -, hogy a kedves kis nő őt szereti érdek nélkül, minden jövendőbeli kilátás és még csak remény nélkül. Volt itt valami titokzatosság, hisz Josephine csak szerencsétlenné lehet ez ismeretség által, és kárpótlást sem lelhet az unalmas Boldogháziban. És midőn Boldogházi előadta kérelmét a hajszálak irányában, kis gondolkozás és vonakodás nélkül átadta a hajszálakat. Boldogházinak valahogy dobogni kezdett erre a szíve, pedig az még nem dobogott máshol, csak a kártyaasztalok környékén. Úgy érezte, mintha hirtelen kicserélték volna, és a fejét, amelyet az utóbbi időben lehorgasztva hordott, bátran felemelte. Fiatal, friss áramlása

lett a vérének, és ezen a napon még csak az sem jutott eszébe, hogy a lóvonat elgázolhatja a Kerepesi úton, amitől pedig mindig félt az elszerencsétlenedett Boldogházi barátunk.

És a lóvonat valóban nem gázolta el, sőt egyéb szerencse is érte. Az úrikaszinó olvasószobájában az öreg kegyelmes úr - negyvenmilliók ura - felébredt szundikálásából, és ásítozva nézett körül.

- Boldogházi öcsém - kérdezte az unalomtól félig holtan az öreg kegyelmes -, tud maga piquettírozni?

- Mindenféle játékot tudok - felelt szolgálatkészen Boldogházi.

- Játsszunk tehát néhány parti piquét, mert különben összeroskadok az unalomtól.

Így szólt a Krőzus, és Boldogházi remegő ujjaival megtapogatta a babonás hajszálakat, amiért természetesen nyert ezen az estén.

Nyert másnap is. És ezentúl mindig nyert.

Nyert mindaddig, amíg milliomossá, általánosan tisztelt nagyúrrá lett, csupán a hajszálakat kellett megérintenie. Így repült el tíz esztendő, amíg Josephine egy napon lehajtotta bánatos, szép fejét, és meghalt elhagyatottságban és magányban, és örökkön szeretve azt az egyetlen férfit, aki természetesen nem törődött vele, és még csak meg sem látogatta soha tíz esztendő alatt. Josephine, egyszerű kis nő létére, sohase mert alkalmatlankodni a nagyúrnál, csak imádkozott érte az ódon budai templomban... Amíg egy napon, mondom, meghalt.

*

- Baj van, néni! - kiáltotta Boldogházi, belépve az öreg budai jósnőhöz, aki cseppet sem lett öregebb tíz esztendő alatt, mert hiszen már öregebb nem lehetett. - Szerencsém elhagyott. Maholnap ismét koldus leszek.

Az öreg néni kiterítette a kártyáit, amelyek már szintén nem lehettek feketébbek, és gondolkozva nézett a kártyákba.

Csóválta a fejét, és újra megkeverte a kártyákat. Újra nézett, és megint nem volt megelégedve a látottakkal.

Szomorúan sepert végig tenyerével a kártyákon.

- Fiam, nem tudok neked semmi okosat mondani, mert úgy veszem észre, hogy egy kártya, amelyik a nőt szokta jelképezni, hiányzik a csomóból. Ugyan hol veszíthettem el?

- Ugyan hol veszíthette el? - mormogta lehajtott fővel Boldogházi, és szomorú, bús sejtelem támadt a szívében. Már akkor tudta, hogy az a bizonyos kártya örökre elveszett.

(1908)

Poprádi szállásai

Ez a történet még abba az időbe nyúlik vissza, amikor Poprádi Pál fiatalember volt, azazhogy egyáltalában volt.

Podolinban, ebben a kis szepességi városban, ahol jó darabig gyerekeskedtem, Poprádi Pál a leggazdagabb ember hírében állott. A szepesi vászonnak még jó híre volt, és Poprádi uram messzi városokba elhordta a vásznát, amit három takácsműhelyben is szőttek a podolini öreg kolostor alatt, ahol a szövőgépek egyhangú kattogásába tanuló diákok mormogása vegyül. Poprádi Pál, a híres takács, örökösen útban volt a nagy társzekerekkel, még a moldovai vásárok se voltak neki elég messzire. Így aztán nem is igen csodálkozhatni azon, hogy a podolini lányoknak még abban az időben sem jutott eszükbe szemet vetni Poprádi Pálra, amikor annak még hosszú, lecsüngő fekete bajszába nem vegyültek fehér szálak. Utóvégre kinek kellene olyan férj, aki legfeljebb sátoros ünnepkor foglalja el helyét az asszony mellett?

Nagyon kicsúfolták volna a podolini kisasszonyok azt a leányzót, aki Poprádi Pált szemelte volna ki magának. Talán még meg is vetették volna, hiszen rossz szándék nélkül nem lehet az ilyen, örökké utazgató férfiúhoz feleségnek menni. Pedig csúnya ember se volt, szegény ember se volt, valami különös hibája sem volt. Mégse kellett senkinek Podolinban. Mert, mint mondtam, abban az időben nemcsak a szepesi vászonnak volt jó hírneve, hanem a szepességi lányoknak is.

Hogy Poprádi Pálnak eszébe jutott-e a szent házasság, nem-e? Az majd kiderül ebből a történetből.

Elég az hozzá, hogy az idő eljárt, és Poprádi Pál is öregember lett. Szálas dalia volt fiatalkorában, öregkorában pedig hétrét görbült, és bot nélkül egy lépést sem tudott tenni. Felhagyott már régen a takácssággal is. A pompás műhelyeket elajándékozgatta jóravaló szegény rokonainak. De kétszer-háromszor egy esztendőben még mindig útra kelt, bár kocsira úgy kellett felrakni, és Witkó, az öreg fuvaros rendesen valami rózsát tűzött a kalapja mellé. Jókedvűen cserdített a lovak közé, és elrobogott Poprádi urammal Podolinból, hogy hetekig oda legyenek. Hol jártak, merre jártak? Arról nem beszélt sem Poprádi Pál, sem Witkó. Hazajövet újra előkerült a botocska, és elkövetkeztek a magányos séták a klastromkert vén platánjai alatt, amikor Poprádi uram köhécselve, fáradtan vonszolta öreg testét, és mogorván nézett arra, aki az elhagyott kertben útjába került. Különc, embergyűlölő lett öregkorára, aki a podolini közvélemény szerint csak azért sétálgat még a platánok alatt, mert az ördögnek sincs kedve hozzá, hogy elvigye. Barátai sohasem voltak - a barátok pénzbe kerülnek -, a rokonai megnyugodtak abban, hogy kincseit nem viszi magával a koporsóba, és házát, amely még gazdájánál is sokkal vénebb volt, a koldusok is elkerülték. Csak néha, vasárnaponkint, amidőn az asszonyok, leányok a klastrom templomából jövet ott vonultak el a platánok alatt, ahol Poprádi Pál a magával hozatott karosszékben üldögélt és köhécselt - csak néha ilyenkor villant fel a szeme, és valami csúf mosolygás szántott végig ezerbarázdájú arcán. Mosolygott pedig a vénasszonyokra, a maga korabeli vénasszonyokra, akik lányok voltak akkor, amidőn ő fiatal legény volt. Ványadt kezeit szokatlan jókedvvel dörzsölgette, és megelégedetten, hangosan mondogatta, ahányszor egy vénasszony elhaladt előtte:

- Be jó, hogy meg nem házasodtam!

Persze, mert akkor neki is ilyen öreg felesége volna. S ezen nevetgélt magában. Gondolhatja minden rendes észjárású ember, hogy a podoliniak mennyire megvetették e csúf szokásáért Poprádi Pált.

Történt, történt, hogy egy őszi napon, amikor Witkó ismét hazahozta valahonnan Poprádi Pált, az öregembert úgy szedték le a kocsiról félholtan. A hegyek között már leesett a hó, és Poprádi Pál áthűlt az útban. Ágyba fektették, és a doktor, akit elhívtak hozzá, már csak legyintett a kezével, amikor meglátta. Poprádi Pál észrevette ezt a mozdulatot. Felemelte a fejét a párnáról, és nyugodtan megszólalt:

- Adjatok egy aranyat a doktornak, aztán dobjátok ki. Menjen valaki az öreg Toporczért. Addig nem halok meg.

Az öreg Toporcz volt az egyetlen ember Podolinban, akivel Poprádi Pál néhanapján szóba állott. Takácsmester volt az öreg is, és megfordult azokon a vásárokon a vásznával, amerre Poprádi járt. De a sors neki nem kedvezett. Szegény, földhöztapadt ember maradt mindvégig. Igaz, hogy tizenkét gyermeket nevelt fel, és három feleséget eltemetett. Az öreg Toporcz volt az egyetlen ember, aki olykor pénzt látott Poprádi uramtól.

Hát hamarosan megérkezett, úgy kötényesen, papucsban, hajadonfőtt, ahogy az üzenet találta. Fehér, nagy üstöke a vállára hullott, amely széles volt, mint két szikla. Piros, egészséges arcán a sokat szenvedett és próbált emberek egykedvű mosolya látszott.

- Hát a végén vagy, Poprádi? - kérdezte, amikor belépett.

Poprádi intett az ágyból, hogy Toporcz jönne közelebb. Egész halkan kérdezte tőle:

- Azt hallom - mert én mindent hallok -, hogy negyedszer is meg akarsz házasodni?

Toporcz kétfelé törölte vastag, fehér bajuszát.

- Meglehet - felelt rejtélyeskedve. - Még jól bírom magam. Az asszony mégiscsak a legjobb ebben a cudar életben.

Poprádi didergett a takaró alatt, de erre elmosolyodott.

- Valóban az asszony a legjobb - felelt elgondolkozva. - Hiszen magam is... Hát kit akarsz elvenni, kedves barátom?

A havas fenyő, amelyhez a vén takács legjobban hasonlított, a vállát vonogatta.

- Nekem mindegy. Nemigen lehet már nekem válogatni. Csak akadjon valaki.

- Fog akadni - mormogta Poprádi, és hirtelen felült az ágyban. - Fog akadni akár három asszony is, mert reád hagyományozom az asszonyokat.

Toporcz, a vén barát, a fejét csóválgatta.

- Bolondokat beszélsz, Pali, miféle asszonyokat hagyományoznál te reám?

Poprádi megragadta a takács kezét, és erősen a szemébe nézett.

- Most már úgyis végén vagyok, érzem, hogy többé nem kelek fel. Csak azt sajnálom, hogy valamelyik asszony nincs mellettem, aki puha tenyerével a szemem lefogja, ha rákerül a sor... Már régen gondolkoztam azon, hogy mit csináljak azzal a három asszonnyal, aki a többi közül megmaradott? Utóvégre csak nem hagyhatom őket egészen magukra? Hosszú esztendőkig voltak jók, hűségesek és gondosak. Az egyik huszadik esztendeje simogat, a másik kettő is kiszolgált már vagy tíz esztendőt. Derék, becsületes, aranyat érő fehérnépek, nem szeretném, ha rossz kezekbe kerülnének. Te majd megbecsülöd őket, Toporcz.

Az öreg takács félrehúzta a kötényét, és az ágy szélére telepedett, hogy jobban értse a haldokló hangját.

- Azt se szeretném, ha valami léha, korhely fiatalúrba botlanának, aki elszedegetné tőlük a pénzecskéjüket. Aztán tán verné is őket, amint már az olyan asszonnyal szokás, akinek vagyonát elprédáltuk. Te nem vagy korhely ember, Toporcz, a gyerekeid se kicsinyek már, megélnek magukban. Ha egy kicsit rendbe szeded magad, a hajad lenyírod, és jobb gúnyát öltsz testedre, bizonyosra veszem, hogy tetszem fogsz az asszonyaimnak. Lásd, hogy szeretlek. Te egy asszonyt akartál, íme, most hármat kapsz tőlem ajándékba.

Toporcz a papucsa orrát nézegette.

- Aztán mifélék azok az asszonyok?

- Arany-asszonyok. Én válogattam őket össze nagy körültekintéssel. Ők tartották rendben a szállásaimat, itt is, amott is... Tudod, hogy a magamféle úton járó ember hamar ráun a fogadókra, kocsmákra. Pénzem is volt bőven. Azt gondoltam magamban, hogy azokban a városokban, ahol a portékámmal leggyakrabban megfordultam, rendes állandó kvártélyt tartok. Benne egy rendes asszonyt, aki hűséges, mint egy jó feleség, kitárt karral fogad, és könnyes szemmel ereszt tovább. Három házam van - amíg fiatalabb voltam, több házam is volt -, az egyik van Krakkóban, a másik Lublón, a harmadik Gölnicen. A három kalitkában három galamb. Neked adományozom őket. Csak az a kikötésem, hogy jól bánj velük. Öreg legény vagy már, nem neked való az örökös munka. Legjobb volna, ha mindig úton volnál, akárcsak én voltam, mert az asszonyokat nem szabad sokáig elhanyagolni.

Toporcz megrázta nagy üstökét.

- Becsületemre - dörmögte -, nagy ördög vagy te, Pali... Azazhogy voltál. Elfogadom a különös hagyatékot. Nem is nagyon félek még az asszonyaidtól sem. De hátha nem kellek majd nekik?

- Már tudják - felelt alig hallhatóan Poprádi -, már elbúcsúztam tőlük... Witkó is tudja. Akár holnap útra kelhetsz.

Ezzel a fal felé fordult az öregember, és a földön többé már nem szólalt meg.

Toporcz még néhány útbaigazítást szeretett volna megtudni az asszonyok természetére vonatkozólag, de hiába költögette Poprádi uramat.

- Eh, majd kiismerem őket - mormogta magában, és mindjárt másnap rendelkezett, hogy Witkó készüljön, és a kalapja mellé rózsát tűzzön. A temetést sem várta meg.

Az első szállás, amit az öreg fogat, benne Toporcz János urammal, útba ejtett, Lubló volt. A város végén állott egy ócska ház, amely valamikor fogadó volt, és Poprádi Pál haragjában egyszer megvásárolta. A „Kék medve” felírás nyomai még nem voltak elég gondosan bemeszelve, és Witkó lovai szinte maguktól állottak meg a bezárt kapu előtt.

- Sári! - kiáltotta a fuvaros, és a kaput egy tagbaszakadt tót cselédleány sietve kinyitotta. Illedelmesen kezet csókolt Toporcz uramnak, amint a sötét udvaron bundájából kikászolódott. Az emeleti lépcsőn egy mosolygó képű, lesimított hajú asszony állott, és gyertyával világított.

- Isten hozta nálunk - kiáltotta szíves, vidám hangon, hogy Toporcz uram egyszeriben jól kezdte magát érezni.

A bolthajtásos szobában hatalmas hasábfák ropogtak az ódon kandallóban, és az asszonyság, akiről sugárzott a jóság és kedvesség, két oldalról megcsókolta a Toporcz arcát.

- Csak helyezd magad kényelembe, kedves gazdám - mondta bizonyos alázatossággal -, nyomban a vacsora után nézek.

Egy kényelmes karosszéket tolt Toporcz alá, és mosolyogva fordult ki az ajtón.

Nagy ördög volt ez a Pali - gondolta magában az örökös, amint hosszú lábait elnyújtotta a kályha mellett. - Hm, hogy ezt sohasem tudta róla senki!

Álmodozva nézett körül a szobában, ahol a falon levő régi fotográfiák között megpillantotta a Poprádi képét, bezzeg a fiatalkori képét. Gyanakodva kutatott más férfiarcképek után, de bizony annak nyomát sem találta. Tehát megint csak azt mondta magában:

- Ejnye, ez az ördöngös Pali!

Talán még percek sem múltak el, az asztalt a szolgáló megterítette, és a lublói asszony vidám kedvvel hozta az asztalra a párolgó vacsorát.

- Tessék, kedves gazdám - hívta kedves szóval Toporcz uramat. - Jó étvágyat kívánok kegyelmednek, mint más egyébkor.

- Nono - felelt kedélyeskedve Toporcz uram -, az étvágyamat még nem ismeri...

Csak ekkor vette észre, hogy nem tudja, miképpen szólítsa; de az asszony olyan volt, mint az ezeregyéjbeli asszony: értett a gondolatból is.

- Panni a nevem, kedves gazdám. Ha nagyon jólesik, azt is mondhatja, hogy Panka, mert az anyám tót volt.

- Tehát Panka! - kezdte Toporcz uram, és nekilátott a vacsorának. - Honnan tudtad, hogy én jövök, és ki vagyok?

Az asszony féloldalra fordította a fejét (a hajában itt-ott deres szál csillogott), és rejtélyeskedve mosolygott:

- A régi gazdám mindig azt mondta, hogy boszorkány vagyok. Higgye azt kegyelmed is.

- Én nem hiszek a boszorkányokban.

- Hát akkor megmondom úgy, ahogyan volt. Egy félórával előbb, mint kegyelmed jött, itt járt a régi gazdám...

- Poprádi? - hökkent meg Toporcz uram.

- Valóban ő. Szokása ellenére lóháton jött, és le sem lépett a nyeregből. Azt mondta, hogy ő most messzi útra megyen. Amíg oda lesz, más gazdát kapok. Hát innen tudtam.

Toporcz uramnak torkán akadt a falat. Nagy zavarában csak annyit tudott megkérdezni:

- Miféle lovon ült Poprádi?

- Fehéren, hótiszta fehéren...

- De iszen meghalt Poprádi. Ott voltam a halálos ágyánál! - kiáltott fel Toporcz, és letette a bicsakját, amellyel mindig enni szokott.

Az asszony mosolyogva csóválta a fejét.

- Dehogy halt meg, dehogyis halt meg.

Toporcz nem tudott erre mit felelni, de valahogyan nem ízlett neki tovább a vacsora. Fürkészve nézegetett az asszony arcába, de bizony abból becsületességen, jóságon kívül egyebet ki nem olvashatott. Szeretett volna sok mindent kérdezni, de valójában nemigen merte firtatni a dolgot. Hátha csakugyan feltámadt halottaiból Poprádi Pál? Már előfordult az ilyesmi... Legalábbis mesélnek róla.

Később megmutatta a szobáját az asszony, igazában a Poprádi szobáját. Toporcz János hidegnek találta a szobát, pedig ugyancsak ropogott a fenyőfa a kályhában. Egyedül maradva elgondolkozott az állapotán, és magában sajnálni kezdte azt az özvegyasszonyt, akit Podolinban titokban kiszemelt. Most, hogy nem látta, úgy rémlett előtte, hogy sok csalfaságot, huncutságot fedezett fel az asszony szemében. Meg aztán ki tudja, Poprádi Pál mit akart különös hagyatékával? Utóvégre asszonyokat nem szokás örökségbe hagyni! Majd eszébe jutott a fehér lovas, aki jövetelét megelőzte. Vajon csak bolonddá akarta tenni az asszony? Vagy talán igazán itt volt a fehér lovas? Mindenféle kísérteties gondolatok motoszkáltak a fejében. Nyugtalanul forgolódott ágyában, és minduntalan azt hitte, hogy valamely hideg kéz nehezedik a párnájára. Talán éppen a Poprádi halott keze... Valahol éjfelet kongatott a toronyóra, és Toporcz János ijedten ült fel ágyában... Az ajtó kinyílott, és fehér lepedőben előtte állott Poprádi Pál. Bizonyos, hogy ő volt, mert más nem lehetett... A kezével integetett, mintha mondani akart volna valamit... Toporcz János alig várta a reggelt. A mosolygós szemű asszony már ébren volt, és szalonnát pörkölt a tűzhelyen.

- Panka - kezdte Toporcz -, járnak-e kísértetek ebben a házban?

Az asszony kedveskedve nevetett.

- Azelőtt, valamikor... De az régen volt. Mindjárt készen leszek ezzel a szalonnával.

- Edd meg a szalonnádat - fakadt ki Toporcz János. - Witkó, befogni.

Az öreg fuvarosnak háromszor is meg kellett ismételni a parancsot, akkor is csak nehezen értette meg. Ki hallott már ilyent? Két-három hét előtt sohase hagyták el a derék házat ezelőtt. Bolond ez a Toporcz, nemhiába takács. Minden takács bolond egy kicsit, tartja egy régi közmondás.

- De hát mi a baj, kedves gazdám? - esdekelt Panni, és mintha könnybe borult volna a szeme. - Miért haragudott meg reám?

- Azért - felelt Toporcz -, mert azt gondolom magamban, hogy elég lesz nekem az a másik két asszony. Öregember vagyok én már.

Panni lehorgasztotta a fejét, aztán alázatosan segített az úti készülődésnek. Toporcz megszánta, és magyarázni kezdte a dolgot.

- Sohasem szerettem az olyan házat, ahol kísértet jár...

Az asszony felemelte a fejét.

- Az bizony, mintha én is hallottam volna bagolyhuhogást az éjjel. De hát ezt mindig hallani.

- Krakkóba megyünk - rendelkezett Toporcz János, amint elhelyezkedett a kocsin. Witkó, mint afféle hallgatag ember, egykedvűen vállat vont, és elindította a lovakat.

...Krakkóba érve hamarosan megtalálták a házat, ahol a Poprádi szállása volt. Könnyű volt megtalálni. Egy fekete szemű, fekete hajú, derék asszonyféle rájuk kiáltott, amint befordultak egy mellékutcába.

- Csakhogy már itt vannak kendtek! - kiabált lengyelül, és megragadta a gyeplőszárat. - Hol járt kend annyi ideig? - förmedt rá Witkóra, de fél szemmel Toporcz Jánosra pislogott.

Witkó vállat vont, és a kocsiülés felé integetett.

- Talán bizony Lublón tivornyáztak kendtek? Azt a sápadt arcú boszorkányt mulattatták kendtek ennyi ideig? No, menjünk, egy-kettő befelé a házba! Majd hátrakötöm én kendnek a sarkát, Witkó. Tudom, nem viszi többet Lublóra a gazdámat. Aló mars, előre.

Toporcz uram járatos volt az asszonyok körül, de erre a fogadtatásra csak nem tudott mindjárt válaszolni. A hatalmas asszony felugrott a bakra, kivette a gyeplőt a Witkó kezéből, és bekormányozta a kocsit egy nyitott kapun, ahol egy csomó gyerek játszadozott a kerekes kút körül. A gyerekhad nagy zsivajgással rohanta meg a kocsit. Az asszony kiosztott köztük néhány nyaklevest.

- Nem megmondtam, hogy a kúthoz ne menjetek? Talán éppen akkor akartok belefulladni, amikor megjött apátok?

A gyerekhad - voltak vagy heten - nagy lármával segített Toporcz Jánosnak a kocsiról való leszállásnál. De az asszony kiszabadította Toporczot a gyerekek közül, vitte befelé a házba, leültette egy székbe, aztán szó nélkül lerántotta mind a két csizmáját. A csizmákat egy pillanat alatt eltüntette.

- Most már aztán itt marad kend - mondta visszatérve. - Elég volt a csavargásból. Majd rendbe szedem én kendet is, mint az előbbi gazdámat. Nem járunk mindig a szoknyák után.

Mire Toporcz János körülnézett, már a bundájának is nyoma veszett, eltűnt a dolmánya, nadrágja, s egy hosszú lengyel köntöst húzogatott reá éppen az asszony.

- Hogy hívják magát? - kérdezte Toporcz mérgesen.

- Ó, hogy szakadjon reá a föld az istentelenre, hát még azt sem mondta meg? Nem elég, hogy örökségbe hagyja az embert, mint egy rossz sipkát, de még a nevét is elhallgatja? Vilmának hívnak. Érti kend: Vilma! És ha azt meri mondani, hogy kifogása van ez ellen, majd elbánok kenddel.

Toporcz Jánosnak eszébe jutott valami káromkodás régi házaséletéből. Éppen bele akart kezdeni, amikor Vilma gyorsan megelőzte. Úgy elkezdett káromkodni, mint a jégeső... A lublói asszonyt szidta. Átvizsgálván Toporcz János tarisznyáját, azt üresnek találta.

- Még egy kis útravalót sem pakolt el az a...? Hej, de kiveszem egyszer azt a két boszorkány-szemét! De hát kend is olyan teddide-teddoda embernek látszik, mint az előbbi gazdám. Kend se tud a sarkára állani. Csak gyámoltalan férfi ne volna a világon! De azért szeretem kendet, szép fehér bajusza van - fejezte be Vilma, és megsimogatta Toporcz Jánost a puha két tenyerével. Ebből a simogatásból megérezte Toporcz uram, hogy az előbbi gazda mit szeretett ezen az asszonyon.

De hát ha az a simogatás nem járt ki mindig, hanem, a veszekedés, pörlekedés ki nem fogyott reggeltől estig! Másnap már mégiscsak szót emelt az örökös pörpatvar ellen Toporcz uram. Az asszony őszinte csodálkozással nézett rá.

- Nem értem kendet... Az előbbi gazdám engem így szeretett. Veszekedni kellett vele. Hisz hízelkedni a többi is tudott.

- Kíváncsi vagyok a harmadikra - mondta ki a nagy szót Toporcz János. Vilma erre úgy elámult, hogy a csizma felhúzását is elfelejtette megakadályozni. Csak arra tért magához, hogy Toporcz uram már a szekéren ül, és Witkó megindítja a lovakat Gölnic felé, a harmadik asszony felé...

A harmadik nem volt se szép, se csúnya, se öreg, se fiatal. Szőke, kék szemű és álmos tót asszonyka volt, aki olyan hideg közömbösséggel fogadta Toporcz János uramat, hogy az hirtelenében azt hitte, hogy rossz helyen jár. Amikor elmagyarázta neki, hogy mi járatban van, álmosan bólintott a fejével.

- Én vagyok az a bizonyos - felelt ásítva -, én vagyok a Hanka. Ha éppen akarja, tekintetes úr, felakaszthatja a bundáját a szegre.

A fejével az ajtó mellett levő szeg felé intett, maga pedig ülve maradt a kanapé közepén. Nagy munkában volt itt. Pattogatott kukoricát eszegetett a kötényéből.

Toporcz János uram akkor már alaposan benne volt a látogatásokban. Nem hozta zavarba az asszony magaviselete. Felakasztotta a bundáját, aztán félretolta az asszonyt a díványról, és maga heveredett le.

- Vacsora után nézzél, Hanka - adta ki a parancsot.

Hanka a fogával kettéroppantott egy kukoricát. Az egyik felét megette, a másikat Toporcz uramnak dobta.

- Itt a vacsora - mondta és nyújtózkodott.

Toporcz János összeráncolta a homlokát.

- Én kutya ember vagyok - fenyegetőzött. - Én megverlek ám, Hanka.

A tót asszony csak egy lusta vállvonogatással felelt.

- Mondom, hogy megverlek - pattant fel Toporcz.

- A régi gazda is azt tette - mondta Hanka olyan álmosan, mintha legkevésbé érdekelné a dolog.

Ez a közömbösség lefegyverezte Toporcz Jánost. Behozatta a kocsiról a tarisznyáját, és falatozni kezdett. Az asszony a sarokba ült, és onnan nézte. Toporcz néha egy-egy falatot vetett neki. Azért nagy lustán kinyújtotta a kezét... De csak akkor, ha ültő helyéből elérhette. Különben nem nyúlt utána.

- Hát nem szeretsz engem? - kérdezte falatozás végén Toporcz az asszonyt.

- Én nem tudom, hogy mi az, szeretni - felelt az, és ásított. - Ne kérdezzen tőlem olyant a tekintetes úr, amit nem tudok.

Witkó vitte hazafelé Toporcz uramat az asszonyok látogatásából. Friss hó esett a mezőkre, és míg Toporcz jó meleg bundájába burkolózva a havas tájat szemlélte, magában azt gondolta:

Mégiscsak nagy ördög volt az a Poprádi!

Hangosan pedig azt mondta:

- Néhány napra Lublóra megyünk, Witkó. (Már nem félt a kísértetektől.)

- Lublóról pedig majd a krakkói asszonyhoz - lódította tovább.

A hallgatag Witkó, aki egész úton nem szólt, most fennhangon ezt mondta:

- Onnan pedig vissza a Hankához.

(1908)

- &-